

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАҢЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН
АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2023-5/3

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2023

Бош муҳаррир:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Ҳасанов Шодлик Бекнўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Таҳрир хайати:

<i>Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.</i>	<i>Пазилов Абдуваеит, б.ф.д., проф.</i>
<i>Абдуллаева Муборак Махмусовна, б.ф.д., проф.</i>	<i>Раззақова Сурайё Раззоқовна, к.ф.ф.д., доц.</i>
<i>Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович, т.ф.д., проф.</i>	<i>Рахимов Рахим Атажанович, т.ф.д., проф.</i>
<i>Аззамова Гулчехра Азизовна, т.ф.д., проф.</i>	<i>Рахимов Матназар Шомуротович, б.ф.д., проф.</i>
<i>Аимбетов Нагмет Каллиевич, и.ф.д., акад.</i>	<i>Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.</i>
<i>Аметов Якуб Идрисович, д.б.н., проф.</i>	<i>Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.</i>
<i>Бабаджанов Хушнот, ф.ф.н., проф.</i>	<i>Салаев Санъатбек Комилович, и.ф.д., проф.</i>
<i>Бекчанов Даврон Жуманазарович, к.ф.д.</i>	<i>Сапарбаева Гуландам Машириповна, ф.ф.ф.д.</i>
<i>Буриев Хасан Чутбаевич, б.ф.д., проф.</i>	<i>Сапаров Каландар Абдуллаевич, б.ф.д., проф.</i>
<i>Ганджаева Лола Атаназаровна, б.ф.д., к.и.х.</i>	<i>Сафаров Алишер Каримджанович, б.ф.д., доц.</i>
<i>Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.</i>	<i>Сирожов Ойбек Очилович, с.ф.д., проф.</i>
<i>Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.</i>	<i>Сотилов Гойипназар, к/х.ф.д., проф.</i>
<i>Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.</i>	<i>Тожибаев Комилжон Шаробитдинович, б.ф.д., академик</i>
<i>Исмаилов Исҳақжон Отабаевич, ф.ф.н., доц.</i>	<i>Холлиев Аскар Эргашевич, б.ф.д., проф.</i>
<i>Жуманиёзов Зоҳид Отабоевич, ф.ф.н., доц.</i>	<i>Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.</i>
<i>Жуманов Мурат Арепбаевич, д.б.н., проф.</i>	<i>Чўпонов Отаназар Отожонович, ф.ф.д., доц.</i>
<i>Кадирова Шахноза Абдухалиловна, к.ф.д., проф.</i>	<i>Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.</i>
<i>Каримов Улугбек Темирбаевич, DSc</i>	<i>Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.</i>
<i>Курбанова Саида Бекчановна, ф.ф.н., доц.</i>	<i>Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., доц.</i>
<i>Кутлиев Учқун Отобоевич, ф-м.ф.д.</i>	<i>Ўразбоев Ғайрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.</i>
<i>Ламерс Жон, к/х.ф.д., проф.</i>	<i>Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.</i>
<i>Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.</i>	<i>Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.</i>
<i>Махмудов Рауфжон Баходирович, ф.ф.д., к.и.х.</i>	<i>Ҳасанов Шодлик Бекнўлатович, к.ф.н., к.и.х.</i>
<i>Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.</i>	<i>Худайбергана Дурдона Сидиқовна, ф.ф.д.</i>
<i>Мирзаева Гулнара Саидарифовна, б.ф.д.</i>	

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№5/3 (101), Хоразм Маъмун академияси, 2023 й. – 287 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими – Хоразм Маъмун академияси

МУНДАРИЖА
ТАРИХ ФАНЛАРИ

Aminov X.B. Hunarmandchilik va yoshlar ma'naviy yuksalishida "ustoz-shogird" an'analarilarning tutgan o'rni	6
Ashirov B.M. Buxoro amirligi tarixining rus sharqshunosligida yoritilishi	8
Atajanova D.A. Xiva xonligida yog'och o'ymakorligining rivojlanishi tarixi	11
Choriyev J.B. Elchi, sayyoh va savdogar Antonio Jenkinsonning sayohat "Kundaligi" da o'rta osiyo davlatlarida davlat boshqaruviga doir ma'lumotlarning aks etishi	14
Imomov M.M. XIX asr ikkinchi yarmi XX asr boshlarida Turkiston iqtisodiy va siyosiy aloqalari	16
Karimova K.V. The history of the formation and development of composing art in Uzbekistan	19
Kudratova N.U. Analysis of the employment policy of the Bukhara region and its features	23
Muxammadova M.M. Shayx Shoh Ziyoratgohiy qachon yashagan?	26
Rajabova N. Xorazmlik valiyilar ijodi Alisher Navoiy nigohida	28
Shoyusupova M.A. Surxondaryo viloyatining antik davr yodgorliklari va ularning bugungi kundagi ahamiyati	31
Temirova Sh.V. XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida turkistonda rossiya imperiyasi tomonidan aholini ko'chirish siyosati va mustamlakachilik mohiyati	34
Toshboyev F.E., Mamajonov L.Z. Choch va Ustrushonaning madaniy aloqalari tarixidan	36
Toshboyev F.E., Tilabova G.L. Jizzax vohasi aholisining shomoniylilik bilan bog'liq marosimlari haqida	38
Turayev Sh. Armeniy Vamberi asarlarida Buxoro va Xiva xonligi davlat boshqaruviga oid ma'lumotlar tahlili	41
Usmonov B.B. O'zbekiston Respublikasi va Tojikiston Respublikasi o'rtasidagi siyosiy va diplomatik aloqalar	43
Xidirov X.I. Korrupsiyaga qarshi samarali kurashish - kambag'allikni va qashshoqlikni tugatishning O'zbekiston tajribasi sifatida	46
Zokirjonov A.Z. O'rta Osiyoda muzeylarning shakllanishi tarixi	48
Авазов О. Инсон тараққиёти концепцияси ва Хоразм вилоятида саноат соҳасида олиб борилган сиёсий жараёнлар	50
Ашурова У.И. 1937 йил Ўзбекистонга мажбуран кўчирилган корейслар ижтимоий ҳаёти ўрганилиши	52
Валиев А.Х. Проблемы трудовой миграции Узбекистана и пути их решение в контексте реализации стратегии действий	55
Исмоилова Н.У. Наливкин и его труд «Очерк быта женщины оседлого туземного населения Ферганы»	57
Йўлдашев А.А. Туркистон ёшларнинг XIX аср охири – XX аср бошларидаги хорижий таълими тарихидан	60
Қалимбетов Б.Ж. Қорақалпоғистонда кадрлар тайёрлашда университет очиш зарурияти ва муаммолари	63
Қушшақов И.И., Даурбекова И.Т. "Саҳихул Бухорий" нинг қадимий нусхалари	68
Назаров О.Н., Самадов Б.К. Қуйи Сирдарё худудида давлатчилик тизимининг пайдо бўлиши	73
Ниязов З.Б., Эргашева Ю. Ўзбекистонда давлат ва дин муносабатлари	79
Нурқулова Р.Р. Абдуллахон II ва Хўжа Муҳаммад Ислон	81
Нурметов И.А. Ўзбекистоннинг барқарор ривожланиш йўлидаги халқаро ҳамкорлиги	84
Пардаев А. Қашқадарё воҳасида тиббий хизматнинг аҳволи	87
Ражабова Д.Ш. О причинах и последствиях нападения Туркменского хана Джунаида на территорию Хивинского Ханства в интерпретации А.Балтаева	90
Реймбаев Р. Агитационно-пропагандистская работа и организация библиотечного дела в Каракалпакстане в 1920-1930-е годы	93
Ташкенбаева Д.А. Труды английского путешественника Стивена Грэма – как один из основных источников изучения колониального Туркестана	97
Тоштемирова Н. Ўзбекистонда собиқ иттифоқ даврида оналик ва болаликни муҳофаза қилишдаги муаммо ва ечимлар	99
Тўраев Қ.Ф. "Бухорча" ва "Мавриги" туркумлари хусусида	102

Турсунов А.А. Ўзбекистон ва Қозоғистон Республикаларининг маданий алоқаларига оид мушоҳадалар	104
Тўхтабаев А.Ш. СССР ҳаво транспорти тарихи	107
Тўхтаева Р. XX асрнинг 50-йилларида Ўзбекистонда молия соҳасида амалга оширилган тадбирлар	110
Ҳайдаралиев Ш. Ўзбекистоннинг Марказий Осиё давлатлари билан дўстона ҳамкорлигининг бугунги куни	113
Ҳайитов У.Я. Файзулла Хўжаев – Ўзбекистон ССР Муваққат Инқилобий Қўмитаси раиси лавозимидаги фаолияти	116
Хасанов Б. Военная эвакуация в Ферганскую долину в годы второй мировой войны	119
Хасанов Б.К. Иккинчи жаҳон уруши йилларида Наманган вилояти чорвачилигининг ҳолати ва соҳанинг фронтга қўшган ҳиссаси	123
Хўжамов М. Ўзбекистон ССРда 1950 йилларда аҳоли учун озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарилиши ва ижтимоий таъминоти масалалари	126
ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ	
Abramatov M.B. “Ifloslantiruvchi manbalardan atmosfera havosiga chiqadigan zararli moddalar” mavzusini o`qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish	129
Adilova N.A. Blended learning in the teaching foreign language in higher education	131
Atamuratova M. Improving the methodology of using cultural and pragmatic aspects in teaching english as a foreign language	134
Avezmetov J.Sh. The role of information technology in teaching english to students in higher education	137
Azizova M. Different approaches to teaching english in ESP classes	139
Azizova Z.R. Distinctive features of teaching foreign languages to students of the direction of non-philological higher education	142
Beknazarova I.Yo., Juraeva D.U. University students adapting to their circumstances and transitioning to autonomous professional activities	144
Boymirzayeva Z.U. Technology for improving the professionally oriented lexical competence of students of the economic direction in english lessons	148
Burxonova G.M. Rus tilini mustaqil ta`lim asosida nazariy va amaliy fan sifatida o'qitish metodikasi	150
Dusumbetova Sh.B., Ashirmatova M.J. Darslarda qishloq xo`jaligi terminlarining qo`llanish ahamiyati	152
Fayzullaeva D.U. Raqamli transformasiya jarayonida pedagog kadrlarni malakasini oshirishda aqlii texnologiyalarni o`rni	153
Ibroximova L.I. Multimedia technologies in teaching foreign languages	156
Isaev A.A., Abdurakhmanova H.L., Arabboev A.R. Technology of teaching the course of economic and social geography of the world using interactive methods	158
Islamova T.R. Development of foreign language communicative competence of students of non-linguistic specialties	161
Isroilova Yo.B. Interactive methods of teaching in english lessons	163
Jumaniyazova N.O. Turizm politsiyasi xodimlarining ingliz tilida kommunikativ kompetensiyasini takomillashtirishning pedagogik jihatlari	166
Karimova L.R. Necessary aspects of learning english in higher education	168
Karimova N. Effective aspects of using information sources in english lessons	170
Khaydarova M.G. Innovative approach in teaching english in the higher education system	173
Khayitova D.B. Formation of students' ability to think independently in the process of teaching foreign languages	174
Khudjayev K. Using critical thinking and problem solving in teaching English	176
Kosimova S.S. The role of multimedia technology in teaching English	178
Kurbanova H.Sh. Issues of english for specific purpose (ESP) methodology	180
Madieva G.A. Teaching construction equipment through the CLT	182
Mamayakubova Sh.A. Role of technique and skill in the process of pedagogical activity	185
Mamirova G.I. Teaching writing in English	187
Makhmudov M.M., Madaminova N. Effective ways for improving education quality in english language	190
Makhamadaliev Kh.M. Methods of improving the effectiveness of the lesson in teaching foreign languages	192
Mirzaeva N.J. The role of reading in a foreign language teaching at non-language high schools	194
Murodillayeva M.U. Effective teaching strategies and methods	197

Muxammadjonova N.I. The role of the innovative methods in the teaching foreign language in the higher education	199
Mustapaqulov S.U. Texnik mexanika fanini o'qitishda talabalarning texnologik kompetentligini rivojlantirishning ahamiyati	202
Nafetdinov Sh.Sh., Ochilova M.A., Sultonova N.O'. "Tuproqning morfologik belgilari" mavzusini o'tishda klaster metodidan foydalanish	204
Narbekova R., Narbekov F. The importance of vocabulary in language learning and how to be taught	207
Nazarova N.G. Pragmatik kompetensiya talabalarning xorijiy tildagi kommunikativ kompetensiyasining strukturaviy komponenti sifatida	210
Nazarova Yo. The role of intercultural competence in foreign language teaching	213
Nematova N.M. Animatsion yondashuv asosida talabalarga rus tilini o'qitish texnologiyasi tizimi	215
Norova B.Yu. Interactive educational technologies in the teaching foreign language	217
Rozibaeva D.A. Technology of teaching agricultural terms	219
Ruzmetova M.A. Features of teaching english language on the basis of distance learning	222
Saydaliyeva M.A. O'quvchilarning ingliz tilida og'zaki nutq kompetensiyasini shakllantirishga mo'ljallangan mashqlar va topshiriqlar tizimi tahlili	224
Sharapova G.Sh., Rasulova M.I. T Interference of mother tongue in learning English	227
Sharopova Z.F. O'zbek tilini sohalarda qo'llanish bo'yicha talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish tizimi	229
Turdiyeva K.U. The importance of innovative technologies in learning foreign languages	231
Tursunova F. The main aspects of the formation of socio-cultural competencies of students in foreign language classes	234
Tuychiyev A. O'yinlar vositasida o'quvchilarda intizomli munosabatni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari	236
Umarova F.N. Modern methods for the development of communicative competencies of the english language of students in the engineering union	238
Umarxodjayeva D.M. The role of independent work of students in the teaching a foreign language	240
Usmonova M.S. Texnologiya fani mashg'ulotlarini samarali tashkil etishda interfaol ta'lim metodlaridan foydalanish	243
Xojaniyazova B.M. Effective methods of teaching english in non-philological areas	246
Xoliqova L.F. Filologik ta'lim yo'nalishlaridagi talabalarning tadqiqot qobiliyatini (PBL) loyiha asosida o'rganish metodining samaradorligini aniqlash	249
Атаев У.Э. Инновационные методы и технологии учебного процесса на уроках русского языка в школах с узбекским языком обучения	251
Ахмадова Ч.Б. Ёшларни фаол жисмоний ривожлантириш жараёнлари	254
Бобоходжаев Р.Х. Характерные особенности лингвистических задач студентов на основе информационного моделирования	256
Бурхонова С.Т. Значение преподавания истории в учебных заведениях	258
Исматова М.Ш. Мустақил таълимда "очик-ёпиқ саволлар" коучинг моделларидан фойдаланиш	260
Майдырова А.Б., Таджиева С.У. Цифровая грамотность – как фактор повышения человеческого капитала преподавателей ВУЗов	263
Махкамова М.Ю., Арипова Н.А., Холмаматова Л.А., Турдибекова Р.Ш. Об актуальных проблемах подготовки современного творческого педагога дошкольного образовательного учреждения	266
Нишонов У.И., Парпиева М.М. Инновационные решения для преподавания русского языка в высших технических учебных заведениях	270
Саттарова С.Н., Марупов Ш.Н., Аллаярова Д.К. Кредитно модульная система в ВУЗах	273
Сулайманова Н.Дж. Междисциплинарная связь феномена оценивания	276
Ташкенбаев Т.Т. Прагматический аспект целей обучения русского языка как иностранного языка в технических вузах	278
Халмаматова Л.А., Курбанова Н.Б., Ходжаева С.А. Профессиональные качества руководителей в сфере образования	281
Худойбердиева А.Х. Условия развития творческого мышления младших школьников в инновационной образовательной среде	284

UO'K 93/94

HUNARMANDCHILIK VA YOSHLAR MA'NAVIY YUKSALISHIDA “USTOZ-SHOGIRD” AN'ANALARILARNING TUTGAN O'RNI

X.B Aminov, kichik ilmiy xodimi, Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva

Annotatsiya. Maqolada milliy hunarmandchilikdagi “ustoz-shogird” an'anasi va uning hunarmandchilikni rivojlantirish hamda yoshlarni tarbiyalashdagi ahamiyati haqida fikr-mulohazalar bayon etiladi.

Kalit so'zlar: hunarmandchilik, usta, shogird, an'ana, marosim, yoshlar.

Аннотация. В статье рассказывается о традиции мастер-ученик в национальном ремесле и ее значение для развития ремесел и воспитания молодежи.

Ключевые слова: ремесло, мастер, ученик, традиция, обряд, молодежь.

Abstract. The article tells about the master-disciple tradition in the national craft and its importance for the development of crafts and the education of young people.

Keywords: craft, master, disciple, tradition, ritual, youth.

Hozirda mamlakatimizda uy hunarmandchiligini rivojlantirish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi PF-5242-son “Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida”gi farmoni, 2017-yil 17-noyabrdagi PQ-3393-son “Hunarmand” uyushmasi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi, 2019-yil 28-noyabrdagi PQ-4539-son “Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi qarorlari hunarmandchilik sohasini yanada rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Hunarmandchilikni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlash hamda chuqur tadqiq qilish, milliy hunarmandchiligimizning tarixiy va muhim an'analardan biri bo'lgan “ustoz-shogird” tizimini keng targ'ib etish va uning imkoniyatlarini to'la baholash hamda rivojlangan hunarmandchilik turlarining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash bugungi kunning dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Yosh avlodni ma'naviy jihatdan tarbiyalashda tarixiy yodgorliklar, an'ana va qadriyatlar, otabobolarimizdan meros bo'lib kelgan milliy hunarmandchilikni yanada rivojlantirishning ahamiyati kattadir. Moddiy-ma'naviy madaniyatimizda muhim o'rin egallagan milliy hunarmandchiligimiz uzoq tarixiy davrlarga borib taqaladi. Milliy hunarmandchiligimizning yo'q bo'lib ketgan turlarini qayta tiklash va rivojlantirishning davlatimiz tomonidan keng qo'llab-quvvatlanishi, hunarmandchilik maktablarini ochib yoshlarga hunar sirlarining o'rgatilishi, bularning barchasi milliy o'zligimizni anglashga bo'lgan intilish hamda ma'naviyatimiz poydevorini mustahkamlashga qaratilayotgan e'tibordan dalolat beradi.

Mehnatsevar va serg'ayrat xalqimiz hunarmandchilikning turli tarmoqlari bilan azaldan shug'ullanib kelgan va an'ana sifatida bugungi kungacha ham davom ettirib kelmoqda. Hunarmandchilikning ba'zi tarmoqlari unut bo'lmasdan, milliylik va qadriyatlarimizni saqlagan holda hozirgacha yetib kelishida “ustoz-shogird” an'anasining uzviyligi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Hunarmand ustalar o'z hunarlarining sir-asrorlarini o'rgatish uchun o'z farzandi yoki qarindoshini yoshligidan (7-8 yosh) shogirdlikka olgan. Shogird usta yonida 7-12 yil davomida yurib, hunar o'rgangan [1;32]. Ustalar shu hunarni o'rganishga juda ishtiyoqmand bo'lgan boshqa bolalarni ham shogirdlikka sinov asosida qabul qilgan. Ya'ni sinov davri (uch yoki to'rt oy) mobaynida usta shogirdining ta'lim-tarbiyasiga, qo'li egri emasligiga, hunarni matonat bilan o'rganishga sabri yetishiga, hunarni o'rganishga ishtiyoqi borligiga ishonch hosil qilgach, o'z hunarini o'rgatishga jazm qilgan. Aks holda, usta bolani shogirdlikka olmagan. Chunki, shogird farzanddan ham yaqin bo'lib, uni kelajakda yaxshi hunarmand bo'lib yetishishidan tashqari, komil inson bo'lib ta'lim-tarbiya topishida ustaning hissasi va majburiyati ko'p edi. Shogirdlarning barchasi ham “usta” nomini ola bilmaganlar.

Ustalar shogirdiga kasbini tekinga o'rgatgan. Ustalar shogirdiga nisbatan qattiqqo'l, talabchan bo'lib, “risola”lar ya'ni “shogirdlar uchun maxsus odob-axloq talablari”ni ishlab chiqqanlar” [2;11]. Risola kasb-hunarga oid nizom va qonun-qoidalarni o'z ichiga olgan [4;7]. Shogird hunar bilan birgalikda uy yumushlarini bajarishni ham o'rganib borgan. Shogird kasbning nozik qirralari,

qoidalari, usullarini puxta egallagandan so'ng, uning mustaqil ish boshlashi uchun ustaga minnatdorchilik bildirib, duo olish marosimi o'tkazilgan.

Marosim hunarmandchilikning turli sohalari, yog'och o'ymakorligi, kulolchilik, zardo'zlik va hokazolarda turlicha nomlanadi va har xil shaklda o'tkazilgan. Marosimning "kamarband, kamarbasta" (to'quvchilikda) [5], "oq fotiha" (yog'och o'ymakorligi va kulolchilikda) kabi nomlari bor. Olib borilgan tadqiqotlar natijasiga ko'ra, Xiva yog'och o'ymakorligi maktabida "oq fotiha" marosimi quyidagicha o'tkaziladi.

Shogird uyiga o'z ustasi bilan bir qatorda, hunarmandchilikning turli sohalari bilan shug'ullanuvchi kulol, temirchi, naqqosh, misgar, pichoqchi kabi hunarmand ustalarni ziyofatga chaqiradi. Ustalar noz-ne'matga to'la dasturxon atrofiga o'tirishadi. Usta ziyofatda tik holatda ta'zimda turgan shogirdi yoniga kelib, beliga maxsus belbog' bog'lab, uning o'ng qo'yniga oq tugunga o'ralgan ikkita non va chap qo'yniga yog'och o'ymakorligida ishlatiladigan asbob-uskunalarni solib, uni duoyi-xayr qiladi.

Keyin, boshqa ustalar yonida usta o'z shogirdini "risola" bo'yicha savol-javob qiladi. Risolaga ko'ra, shogird islom dinida ko'rsatilgan diniy arkonlar bilan birga, ustaxonaga kirish, mijozlar bilan muloqot qilish, pokiza bo'lish, halol mehnat qilish, boshqa hunarmandlarga nisbatan adovatda bo'lmaslik, boylik orttirish maqsadini ko'zlamaslik, xushfe'llik kabi tartib-qoidalarini bilishi zarur. Savol-javobdan o'tgach, usta shogirdiga "oq fotiha" va rozi-rizolik beradi. Shogird shundan so'nggina "usta" maqomiga ega bo'ladi. Shogird o'ng tizzasini yerga tashlagan holatda, qo'lini ko'ksiga qo'ygan holatda barcha ustalar bilan qo'l berib ko'rishib chiqadi. Ular ham duo qilishadi. Ziyofat yakunlangach, shogird ustaga ko'nglidan chiqqan holda boshdan oyoq sarpo yoki ko'ylak tortiq qiladi.

Yuqoridagi marosim odatlarida ham olam ma'no mujassam. Ya'ni ustaning o'z shogirdiga non berishi uni elda "nondek aziz", hunarmandchilik asboblarini berishi esa, shular bilan halol mehnat qilib, "rizq-nasibali" bo'lishini bildiradi. Shogirdning mustaqil ravishda hunar bilan shug'ullanishida, odob-axloq mezoniga rioya etishida, yosh avlodni hunarmandchilik kasbiga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalashda "ustoz-shogird" an'anasi va u bilan bog'liq bo'lgan marosimlarning ahamiyati beqiyosdir. Zero, hunarmandchilikda "ustoz-shogird" marosimlari juda muhim qadimiy qadriyat hisoblanadi.

Ma'lumki, o'zbek xalqi azaldan o'z hunari, mehnatsevarligi, halol va pokligi, serqirra madaniyati va ma'naviyati bilan jahonga mashhur. Hunarmand ustalar tomonidan yaratilgan kulolchilik, kandakorlik, kashtado'zlik, to'quvchilik, zargarlik, naqqoshlik, o'ymakorlik kabi bir qancha hunar turlari mahsulotlarining nafisligi xalqimizning yuksak did va ma'naviyati boy, ijodkor xalq ekanligidan dalolat beradi. Albatta, hunarmand ustalarni tarbiyalab yetishtirish shu bilan birga hunarmandlar sulolarining va avloddan-avlodga meros bo'lib o'tuvchi sulolaviy hunarmandchilikning umrboqiyiligini ta'minlashda hech shubhasiz oilaning o'rni va ta'siri beqiyosdir.

Dunyoga mashhur Xorazm kulolchilik maktabi Rishton (Farg'ona), Toshkent, Samarqand, G'ijduvon (Buxoro) va boshqa kulolchilik maktablaridan o'ziga xos yasash uslubi, texnologiyasi, naqsh kompozitsiyasi, rang va dinamikasi, estetik ta'sirchanligi bilan alohida ajralib turadi.

Madir kulolchilik markazi davomchisi Odilbek Matchonovdan an'anaviylik borasida so'raganimizda u hozirda kulolchilik ustalari Xorazm mahalliy uslubidan chetlashib, boshqa maktablar ta'siriga tushib qolmoqdalar, bizning asosiy vazifamiz milliy an'analarimizni o'z holicha keyingi avlodga yetkazishdan iborat deb javob berdi [7].

Qadim-qadimdan oilada tarbiya topayotgan o'g'il bolalar pichoqchilik, sartaroshlik, duradgorlik, etikdo'zlik kabi kasb-hunarlar bilan shug'ullangan bo'lsalar, qiz bolalar esa do'ppido'zlik, kashtachilik, tikuvchilik, to'quvchilik kasb-hunarlarini sir-asrorlarini puxta o'rganganlar. Oilada ota-onaning farzand oldidagi burchi farzandining qobiliyati, iste'dodini to'g'ri yo'naltira bilishi, bolaning o'zi qiziqqan kasb-hunarni egallashiga imkon berishi va o'rgatishidan iborat bo'lgan.

Oilada yoshlarning kasb-hunar egallashlari, mehnatsevar bo'lib tarbiyalanishida "ustoz-shogird" an'analariga rioya etmoq zarur [6]. Qadimda hunarmand ustalar o'z hunarining sir-asrorlarini yozib qoldirmaganlar, faqat shogirdlarigina bulardan xabardor bo'lgan. Shogirdlar ham vaqti kelib usta bo'lib yetishgach ular ham o'z shogirdlariga hunar sirlarini o'rgatganlar. Shu asnoda har qanday kasb-hunarlar an'ana tariqasida davrlar o'tishi bilan taraqqiy topib bizgacha yetib kelgan. Farzandning u yoki bu hunarni egallashida birinchi ustoz – bu ota-onasi hisoblansada, shu hunarni baribir mohir ustasidan o'rganib, ta'lim-tarbiya olishi joizdir. Chunki, ustoz ko'rmagan hunarmandning ishida na baraka va na unum bo'ladi. Bir kasbni boshidan mukammal o'rganmagan

shogird kelajakda hech narsaga erisha olmaydi. “Ustoz ko‘rmagan shogird har maqomga yo‘rg‘alar” degan naql ham shuning dalilidir.

Bugungi globallashuv jarayonida yoshlarning o‘zi ixlos qo‘ygan kasb-hunarni maktab davridan o‘rganishlari ularning vaqti behuda o‘tishiga yo‘l qo‘yilmasligiga, yoshlarning har qanday nojo‘ya xatti-harakatlardan holi bo‘lishiga, kelgusida jamiyatda o‘z o‘rnini topishiga asos bo‘ladi. Bir so‘z bilan aytganda, kasb-hunar hayotda uchragan qiyinchiliklar oqibatida tug‘ilishi mumkin bo‘lgan yomon fikrlardan qaytaradi [3;6].

Inson o‘zining halol mehnati, hunari orqaligina o‘z iste‘dodi, qobiliyati, layoqatini ko‘rsata oladi, shu bilan birga dunyoqarashi kengayadi, bilim saviyasi oshib, ham jismoniy, ham ma‘naviy jihatdan o‘zini shakllantirib boradi. Umuman olganda, oilada, mahallada, o‘quv yurtlarida yoshlarga ta‘lim-tarbiya berish bilan birga “ustoz-shogird” an‘anasi asosida ularni salohiyat va qobiliyatini inobatga olib, o‘zi sevgan hunarga, mehnatsevarlikka o‘rgatish yosh avlodni ham ma‘naviy jihatdan shakllanishida, ham o‘z hunari va kasbining yetuk mutaxasisi bo‘lib yetishishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Madaniy merosimiz hisoblanmish hunarmandchilik noyob go‘zallikni o‘zida tarannum etgan zeb-ziynatlar, har xil ro‘zg‘or anjomlari, ip va ipakdan tikilgan matolar, loy va ganchdan yasalgan sopol hamda chinni idishlar, xum va xumdonlar, kulolchilik san‘atiga mansub bo‘lgan buyumlar barchasi xalqimizning moddiy hamda madaniy boyligi hisoblanadi. “Ustoz-shogird” an‘analari milliy hunarmandchilik sohasini yanada takomillashtirish, uni jahon xalqlarining e‘tiboriga molik ravishda taraqqiy toptirish va yosh avlodni tarbiyalashda yuksak ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Bobojonov D., Abdullayev M. Xorazm amaliy san‘at ustalari. – Xiva.: Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2010. 100-b.
2. Bulatov S., Muxtorov A. Ganchkorlik. – T.: Musiqa, 2006. 120-b.
3. Mirzaahmedov M. Boshlang‘ich badiiy naqsh ishlash uslubiyati. – Toshkent.: O‘zbekiston. 2002.
4. Nozilov D.A. O‘rta Osiyo dizayni tarixidan. – Toshkent.: O‘zbekiston. 1998.
5. Otajonova D. O‘rta Osiyoda “kamarbasta” hunarmandchilik marosimi. // San‘at. 2009. № 1.
6. Oila pedagogikasi. – Toshkent.: Aloqachi. 2007. 203-b.
7. O.Matchonov bilan suhbatdan (Xonqa tumani, Madir qishlog‘i, 2022 y.)

UO‘K 9(575.3)

BUXORO AMIRLIGI TARIXINING RUS SHARQSHUNOSLIGIDA YORITILISHI

B.M.Ashirov, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada Muhammad Narshaxiyning “Buxoro tarixi” asari, V.V.Bartold, P.P.Shubinskiy, I.I.Umnyakov, N.N.Pokatilo, D.N.Logofetning asarlari, Buxoro amirligining tashkil topishi, amirlikdagi unvon va mansablar xususida so‘z boradi. Maqolada Buxoro amirligiga oid asarlar nomi va uning tarixda tutgan o‘rni haqida ma‘lumotlar keltirilgan

Kalit so‘zlar: Buxoro amirligi, asar, unvon, mansab

Аннотация. В данной статье рассказывается о «Истории Бухары» Мухаммада Наршахи, произведениях В. В. Бартольда, П. П. Шубинского, И. И. Умнякова, Н. Н. Покатило, Д. Н. Логофета, создании Бухарского эмирата, титулах и должностях в эмирате. В статье содержится информация о названиях произведений, связанных с Бухарским эмиратом и его местом в истории.

Ключевые слова: Бухарский эмират, произведение, титул, должность

Abstract. This article talks about Muhammad Narshahi's "History of Bukhara", works of V. V. Bartold, P. P. Shubinsky, I. I. Umnyakov, N. N. Pokatilo, D. N. Logofet, establishment of Bukhara emirate, titles and positions in the emirate. The article contains information about the names of the works related to the Bukhara Emirate and its place in history.

Key words: Emirate of Bukhara, work, title, position

Markaziy Osiyo mintaqasida joylashgan Buxoro – azaldan SHarqning ma‘rifat va din markazi sifatida dunyoga mashhur bo‘lgan shahardir. Buxoro asrlar davomida nafaqat fan, ma‘rifat, madaniyat va savdo munosabatlarining rivojlanganligi bilan, balki Turkistonning yirik ma‘muriy markazi sifatida ham mashhur bo‘lib keldi. O‘z davrida bu shahar Zarafshon daryosi etaklaridagi qadimiy Eftalit va Buxorxudotlar davlatining (V - VIII asrlar), Somoniylar (IX - X asrlar), Shayboniylar (XVI asr), Ashtarxoniylar (XVII - XVIII asrlar), Buxoro amirligi (XVIII - XX asrlar) va Buxoro Xalq Sovet Respublikasining (1920 - 1924) poytaxti bo‘lgan.

Buxoro amirligi tarixi rus sharqshunoslarining ko‘plab asarlarida yozib qoldirilgan. Hudud tarixiga bag‘ishlangan asarlar ichida Muhammad Narshaxiyning “Buxoro tarixi” (“Tarixi

Narshaxiy”) asarichalik ommalashgan, yashovchan, ahamiyatini saqlab qolgan va turli tillarga tarjima qilingan hamda qayta-qayta chop etilgan asar kam topiladi. Buning sababi uning mahalliy tarixga bag'ishlangan dastlabki asar bo'lganligi, keng qamrovliligi, tarixiy geografiya va topografiyaga oid muallif ma'lumotlarining nisbatan aniqligi va ko'pligi, sof shaharsozlik tarixini aks ettirishi va hokazolar hisoblanadi. Bu asar tarixiy manba sifatida qadrlanadi va unga bo'lgan ilmiy-ma'rifiy ehtiyoj hamon yuqorilgicha qolmoqda [1].

Buxoro tarixi to'g'risida so'z ketganda akademik V.V.Bartold (1869-1930) ilmiy merosini tilga olmaslik mumkin emas. Uning ijodida Buxoro tarixi alohida o'rin tutadi. U o'zining dastlabki asarlaridayoq Buxoro tarixi bayoniga salmoqli o'rin ajratgan. Olimning «Ulug'bek va uning davri», «Turkistonda sug'orishishlari tarixiga oid» va boshqa ajoyib asarlari bugun ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Buxoroning saroy udumlari tarixini o'rganishda V.V.Bartold asarlaridan foydalanish yaxshi natija beradi. «O'zbek xonliklari saroyidagi an'analar» asari Buxoro xonligi saroyidagi etnomadaniy masalalarni yorituvchi manba bo'lib xizmat qiladi.

Rus tadqiqotchilaridan P.P.Shubinskiy, I.I.Umnyakovning Buxoroga oid tadqiqotlari qiziqarli va zaruriy materiallarga boyligi bilan diqqatni tortadi. P.P.Shubinskiy «Buxoro ocherklari» asarida Buxoro mang'it amirlarining tarjimai holi, valiahd tayinlashdagi an'anaviy va noan'anaviy siyosiy usullari, ayniqsa Amir Abdulahad faoliyatini keng ko'lamda yoritib beradi. Uning boshqa nashrlardan farqli jihati matn orasida Buxoro amirlarining retushlangan va grafika usulida bajarilgan suratlari joylashtirilgan [2].

XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshlarida rus sharqshunoslari tomonidan bir qator tarixiy asarlar yaratilgan. Bunday qimmatli manbalar jumlasiga E.K.Meyendorf [3], N.A.Maev [4], L.Kun [5], N.Stremouhov [6], V.V.Krestovskiy [7], M.A.Terentev [8], D.I.Romanovskiy [9], M.Zinovev [10], M.A.Varigining [11] kitoblari, V.I.Massalskiy [12], A.I.Makshev [13], S.V.Jukovskiy [14], I.T.Poslavskiy [15], A.Gluxovskiy [16], R.Yu.Rojovits [17], kapitan Vasilev [18], V.V. Radlov [19], N. Pokotillo [20], A. Tatarinov [21] tomonidan XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yozilgan va chop etilgan asarlar, esdaliklar, hisobotlar va ilmiy xabarlar kiradi.

N.N.Pokatiloning «Путешествия в центральную и восточную Бухару в 1886 году» [22] asarida amirlikdagi shaharlar, aholining urf-odatlarini, xo'jalik hayoti, turmushi, iqtisodiy holat to'g'risida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan.

Rossiya imperiyasi vassaliga aylangan yangi o'lkani har tomonlama o'rganish maqsadida Turkiston harbiy okrugi Bosh shtabi ofitserlarining Buxoro amirligi bo'ylab amalga oshirgan tekshiruv natijalari bir qator to'plamlarda chop etila boshlandi [23]. Bu borada A.Galkinning [24] asari alohida ahamiyatga ega. Buxoro amirining boshqaruv tartibi qattiq tanqid ostiga olingan asarlar sirasiga I.T.Poslavskiyning "Buxoro shahri" asarini ham kiritish mumkin.

Buxoro amirligining mufassal tahlili Buxorodagi rus siyosiy agenti P.M.Lessarning (1891 yildagi) hisobotida ham keltiriladi. Mang'it amirlarining qisqacha tarixini yozishga harakat qilgan P.Shubinskiy boshqa rus sharqshunolaridan farqli o'laroq, amirlarga bo'lgan o'z fikrini ochiq-oydin oshkor qilgan [25].

D.N.Logofetning 1909-yildayozilgan «Страна бесправия» va 1912-yilda yozilgan «В забытой стране. Путевые очерки по Средней Азии» hamda 1911-yilda chop etilgan «Бухарское ханство под русским протекторатом» [26] nomli asarida Buxoro amirligi, uning amirlik bilan o'zaro munosabatlari, ruslarning yerga egalik masalalari, Sharqiy Buxoro hududlari, ularning tarixiy tavsifi, Termizshaxrivachegaraistehkomlari, u yerda joylashgan rus harbiy garnizoni bo'yicha muhim ma'lumotlar berilgan.

Rus tarixshunosligida Buxoro amirligining sharqiy tumanlarining tahliliga bo'lgan e'tibor pasaymadi. Ushbu mavzuga oid D.N.Logofetning bir qator yangi maqolalari, G.Andreevning ocherki, A.V.Nechaev, M.A.Vorigin, P.Gaevskiylarning asarlarini aytish mumkin.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida mashhur etnograf va sharqshunos A.Semenovning ilmiy faoliyati boshlanadi.

Ayniqsa, olim Sharqiy Buxoro aholisining turmush tarzi va e'tiqodi, savdo va hunarmandchiligi, dehqonchiligini o'rganishga e'tibor qaratgan. Shu bilan birga olimning Rossiya va Buxoro diplomatiyasiga oid izlanishlari ham diqqatga sazovordir [27].

Ahmad Donish zamondoshlari va undan keyin yashagan shoirlarning tazkira va he'rlarida faqatgina Ahmad Donishning she'riya sarlari haqida va uning mashhur «Navodir ul vaqoe» asari haqida eslatiladi.

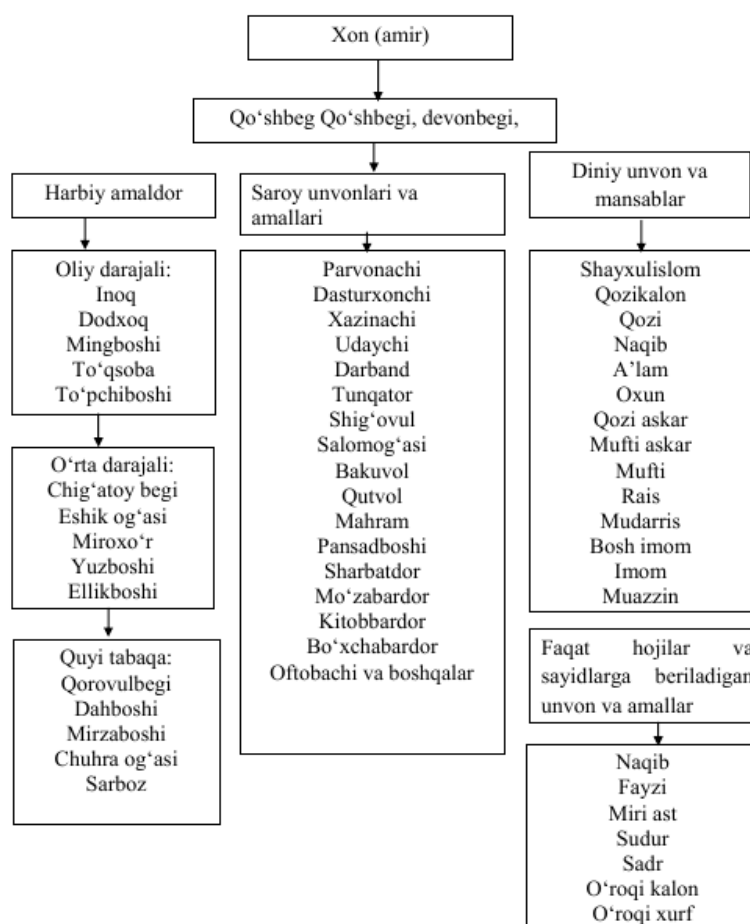
Bu asarni kashf qilgan E.E.Bertelsuni «**Buxoroi Sharif amirlarining tarjimai holi**» deb nomlaydi va quyidagicha izoh beradi: «Men o'ylaymanki, Risolaga muallif o'limidan so'ng nom

berilgan va uning o'zi asarni oddiy qilib "Risola" deb nomlagan. Keyinroq R.Hodizoda uni "Tarixiy va tanqidiy risola" deb nomlashni taklif qiladi.

1960- yilda tanqidiy nashrning so'z boshisida A.Mirzayev yozadiki, uning qo'lidagi 5 ta qo'lyozmadan birortasida ham muallif asarning nomini bermagan: Nomlar yozib oluvchilar tomonidan qo'shib borilgan. Ulardan biri asarni "Kichkina tarix", yoki "Sayohat to'g'risida hikoya", boshqasi "Buxoroi Sharif amirlarining tarjimai holi" deb nomlaydi.

Buxoroda shayboniylardan keyin ashtarxoniylar sulolasi hokimiyatga keladi. So'nggi Shayboniy Pirmuhammadxon II o'ziga qarshi chiqqan Samarqand hokimi Boqi Muhammad bilan 1601-yil iyunda Samarkand yaqinidagi Bog'li Shamolda bo'lgan jangda mag'lubiyatga uchrach, taxtni unga topshirishga majbur bo'ldi. Kurashda engilgan Pirmuhammad bilan birgalikda butun boshli sulola taqdiri ham hal bo'lishi turgan gap edi. Unga qarshi tomonning qo'shini 50 000 askar atrofida bo'lgan. Boqi Muhammad boshqa yangi sulola—ashtarxoniylar sulolasi vakili sanalardi. Shunday qilib, 1601-yildan Buxoro xonligini yangi turkey sulola – Ashtarxoniylar (Joniylar) boshqarishga kirishgan [28]. Ashtarxoniylar sulolasining dastlabki vakili haqidagi bahs tarixchilar oldidagi muammoli vaziyatni keltirib chiqargan, ayrim manbalarda uning ilk vakili Jonibek Muhammadning o'g'li Boqi Muhammad sanaladi [29]. Ammo uning hukmronligi ko'p davom etmagan.

Buxoro amirligidagi unvon va mansablar

Ashtarxoniylar sulolasining vakillari Buxoro xonligi taxtida bir yarim asrga yaqin vaqt mobaynida hukmronlik qilishdi. Ular asli XV asrning 30-yillarida Volgabo'yi erlarida Ashtarxon xonligiga asos solishgan. Bu so'z aslida "Hoji Tarxon" so'zidan olingan. Xuddi shu asrning 50-60-yillarida rus davlatining istilochilik yurishlari tufayli sulola vakillaridan biri Yormuhammad farzandlari Jonibek Muhammad va boshqalar bilan birgalikda Movarounnahrda kelib qolgan [30]. Ularning Buxoro xonlari bilan aloqalari yaxshi bo'lgan va hatto ular quda-andachilik bilan bog'langan bo'lgan. Ularning mavqei oshib borib, oxir-oqibat xonlik taxti mazkur sulola vakillari ixtiyoriga o'tib qoldi.

Buxoro amirligining markaziy va mahalliy boshqaruv idoralari o'rtasida muayyan tizim amal qilib, vakolat va vazifalar doirasi aniq belgilangan bo'lgan. Amirlikning turli hududlarida mahalliy boshqaruv o'zini-o'zi boshqarish tartibida amalga oshirilgan. Boshqaruvda asosiy yo'nalishlar bo'yicha mansabdor shaxslarning o'zga faoliyatga aralashishiga yo'l qo'yilmagan. Millatidan qat'iy nazar barcha fuqarolar davlat boshqaruvida ishtirok eta olgan.

Mahalliy boshqaruvda ham markaziy boshqaruv singari muayyan tizimga asoslanilgan. Mahalliy boshqaruvdagi o'zini-o'zi boshqarish amaliyotidan bugungi kunda tarixiy amaliyot sifatida foydalanish muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Halim To'raev. Vuxoro tarixi. O'quv qo'llanma. Vuxoro 2020-yil
2. Шубинский П.П. Очерки Бухары. СПб, 1892.
3. Мейендорф Е. К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. М., 1875
4. Маев Н. А. Очерк Бухарского ханства. Спб., 1879; Географический очерк Гиссарского и Кулябского бекства. С пб., 1879
5. Кун Л. Очерки Шахрисабского бекства. Записка РГО. Т.IV, 1880
6. Стремухов Н. Поездка в Бухару. "Русский вестник" № 6, 1875
7. Крестовский В.В. В гостях у эмира Бухарского. Спб, 1887
8. Терентьев М. А. История завоевания Средней Азии. Том 1 – 3, Спб., 1906
9. Романовский Д. И. Заметки по Средней Азии. Спб., 1868
10. Зиновьев М. Осада Ура – Тюбе и Джизака. Военный сборник., 1868., № 3 – 4.
11. Варыгин М. А. Опыт описание Кулябского бекства-Известия РГО.Т.L11, 1916
12. Масальский В.И. Туркестанский край.Т.XIX,Спб.,1913
13. Макшев Исторический обзор Туркестана и наступательного движения в него русских. Ч 1-2, Спб, 1890
14. Жуковский С.В. Сношение России с Бухарой и Хивой за последнее трехсотлетие.Петроград,1915
15. Пославский И.Т. Город Бухара.Т.1891
16. Глуховский А.Записки о значении Бухарского ханства для России. Спб.,1867
17. Рожовиц Р.Ю. Поездка в Южную и Среднюю Бухару в 1906 г. Известие РГО, т XIV вып 9, 1908
18. Капитан Васильев. Статистический материал для описания Бухары.Бекство Шерабадский и часть Байсунского.-Сборник геог.топог и стат.материала по Азии вып 57,1894
19. Радлов В.В. Средняя Зарафшанская долина –Записка РГО Т. IV,1880
20. Покоитило Н.Н. Путешествие в центральную и Вост-Бухару в 1886. Спб.,1889
21. Татаринов А. Семимесячный плен в Бухарию.Спб.,1867
22. Покоитило Н. Н. Путешествие в центральную и восточную Бухару в 1886
23. Записки Восточного отдела (Имп) Русским археологического общества, Записки Имп.Рус.геогр.общ.,Изв. Турк.отд.Имп. рус. Геог. Общ, Труды восточного. Отд.Имп. рус. Геог.общ;военный сборник ва бошқалар
24. Этнографические и исторические материалы по средней азии и оренбургскому краю М.Н. Галкин издание Я.И. Исакова Санкт-Петербург 1868
25. Шубинский П. Очерки Бухары. «Исторический вестник» № 7,
26. Логофет Д. Страна бес правия. Спб.,1909
27. Семёнов А.А. "К истории дипломатических сношений между Россией и Бухарой в начале XIX века" "Известия АН Уз ССР", 1951г, № 1
28. Аштархонийлар. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси -Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси /www.ziyouz.com кутубхонаси.
29. Султонов Т. Чингиз и Чингизиды. –Москва: Евразия 2017.
30. Азамат Зиё Ўзбек давлатчилиги тарихи.-Тошкент: Шарқ, 2000

UO'K 94 (575)

XIVA XONLIGIDA YOG'OCH O'YMAKORLIGINING RIVOJLANISHI TARIXI

D.A.Atajanova, o'qituvchi, Ma'mun Universiteti NTM, Xiva

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Xiva xonligida yog'och o'ymakorligining rivojlanishi tarixi va shu bilan birga Xorazm me'morchiligining o'rta asrlar oxirlaridagi ko'rinishlari va amaliy san'atning rivojlanish davri haqida ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *hunarmandchilig, yog'och o'ymakorlig, shaharsozlik, ganchkorlik, saroy, uy-joylar, madrasa, masjid, o'ymakor, naqqosh.*

Аннотация. *В данной статье представлена история развития резьбы по дереву в Хивинском ханстве, а также появление хорезмской архитектуры в конце Средневековья и период развития прикладного искусства.*

Ключевые слова: *ремесла, резьба по дереву, градостроительство, горное дело, дворец, дома, медресе, мечеть, резчик, живописец*

Abstract. *This article presents the history of the development of wood carving in the Khiva Khanate, as well as the appearance of Khorezm architecture at the end of the Middle Ages and the period of development of practical art.*

Key words: *crafts, woodcarving, urban planning, mining, palace, houses, madrasa, mosque, carver, painter.*

O'zbek xalqining ko'p asrlik tarixida xalq hunarmandchiligini har xil turlari gullab yashnagan, hozirgacha o'zbek hunarmandchiligi o'zining xilma-xilligi va betakrorligi bilan dunyo ahlini lol

qoldirmoqda. SHu jumladan, yog'och o'ymakorligi san'ati amaliy san'at turlaridan biri bo'lib, uning tarixi juda qadim o'tmishga borib taqaladi. SHu kungacha arxeologik topilmalardan aniqlanishicha, yog'och o'ymakorligiga mansub topilgan buyumlar qadimgi davrlarga mansub ekanligi va alohida ajralib turishi bilan kishida o'zgacha bir ajib tuyg'u uyg'otadi.

Zarrada quyosh aks etganidek, hozirgi Xivaning qiyofasida Xorazm me'morchiligining o'rta asrlar oxirlarida qo'lga kiritgan yutuqlari mujassamlashgan[1]. "XIX asr Buxoro va Qo'qon xonliklaridagi shaharsozlik ko'lami va badiiy qiymati Xivadagi qurilishlar darajasiga ko'tarilmagan bo'lsada, ularda ham ajdodlarimizning o'ziga xos iste'dodi va mahorati bilan anchagina qurilishlar qilingan"[2]. Amaliy san'atning o'ziga xos jihatlaridan biri uning me'morchilikda bezak bilan asosiy detal sifatida qo'llanilishidir. XVIII asrning II- yarmi XIX asrning 70 -yillarida Xiva shahrining asosiy inshootlari qad rostlagan. Xiva xonligida arxitektura va qurilishni 3 davrga ajratish mumkin: 1) Xiva xonligi tashkil topgandan Nodirshoh istilosigacha bo'lgan davr (1511-1740); 2) Istilodan keyingi tiklashdan – rus bosqinigacha bo'lgan davr (1741-1873); 3) CHorizm istilosidan – Xiva xonligi tugaguncha bo'lgan davr (1874-1920). Birinchi bosqichda kam sonli binolar Arab Muhammadxon, Xo'jamberdiy madrasalari, Jome' masjid va uning minorasi, Anushaxon hammomi, SHerg'ozixon madrasasi, Qo'hna Arkning ayrim qismlari bunyod etilgan. Bu inshootlarda kam sonli amaliy bezak san'ati namunalari qo'llanilgan. Koshinlar deyarli ishlatilmagan, ganchkorlik uchramaydi, marmar lavhlar qo'yilgan. Yog'och o'ymakorligi keng qo'llanilgan. Ikkinchi bosqich me'morligi va unda amaliy san'atning eng rivojlangan davri hisoblanadi. Bu davrda o'nlab inshootlar bunyod etilgan va bezatilgan. Qo'hna Ark, Toshhovli, Pahlavon Mahmud maqbarasi, Muhammad Aminxon madrasasi va minorasi, Olloqulixon madrasasi, Qutlimurod inoq madrasasi va boshqalar. Bu inshootlarda amaliy bezak san'atining barcha shakllari keng qo'llanilgan. Jumladan, koshinpazlik, yog'och o'ymakorligi, marmar o'ymakorligi, ganchkorlik o'zining yuqori bosqichiga chiqqan. Uchinchi bosqich obidalari son jihatdan ko'pchilikni tashkil etsada, bezalishi bo'yicha XVIII asrning II yarmi XIX asrning 70 yillariga tenglasha olmaydi. Bu davrda Islom xo'ja madrasasi va minorasi, Nurullaboy saroyi va boshqalar qurilgan. SHuningdek, bu davr me'morchiligida Evropa ta'siri kuzatiladi. Nurullaboy saroyi qurilishida oyna keng qo'llanilgan, yog'och o'ymakorligi o'rninga oddiy eshiklar ishlatilgan.

Qadim zamonlarda qaerda markazlashgan davlat shakllangan bo'lsa, shu joyda hunarmandchlik, ilm-fan, san'at gurkirab rivojlangan. YAngi-yangi saroylar, uy-joylar, madrasa, masjidlar qurilgan, albatta ularni qurganda binoni mustahkamligini, go'zalligini oshirish maqsadida ustunlar, darvozalar, eshiklar yog'ochdan ishlangan. Ularning ko'pchiligi naqshinkor bo'lib bugungi kungacha kishilarni hayratga solib kelmoqda[3]. YOg'och o'ymakorligi amaliy bezak san'atining keng tarqalgan turlaridan biri bo'lib, uning tarixi so'nggi paleolit davriga borib taqalsa-da, eng qadimgi davrlarga oid namunalar saqlanmagan. Qaerda markazlashgan davlat shakllansa, shu joyda hunarmandchlik, ilm-fan, san'at gurkirab rivojlanadi. YAngi saroylar, uy-joylar, madrasa, masjidlar qurilgan, albatta ularni qurganda binoni mustahkamligini, go'zalligini oshirish maqsadida yog'ochdan o'ralar, darvozalar, eshiklar ishlangan. Xorazm hududida yog'och o'ymakorligining qadimiy namunalari X-XIV asrlarda ishlangan Juma masjidning 25 ta ustunidir. Xorazm yog'och o'ymakorligini Xiva shahrida saqlanib qolgan obidalar va buyumlar orqali o'rganishimiz mumkin. XIX asr boshlarida Xiva xonligi taxtiga Qo'ng'iro't sulolasi vakillari kelganlaridan keyin Xiva shahrining qayta qurish ishlari boshlanib ketdi va shaharda bir qancha yangi inshootlar barpo qilindi. Xiva xonlari va amaldorlari tomonidan qurilgan binolarni Xorazmning yog'och o'ymakor ustalari chiroyli, ulug'vor o'ralar, bejirim darvoza, va eshiklar, panjaralari bilan bezaganlar. YOg'och o'ymakorligi me'morchilik va uy-ro'zg'or buyumlarida keng qo'llanilgan. Vazifasiga ko'ra Xorazm yog'och o'ymakorligi buyumlarini 3 guruhga ajratish mumkin: 1) qurilish jihozlari- o'ra, o'ratosh, qopi, darvoza, ship, qosh va b.; 2) uy-ro'zg'or buyumlari – orja, ustar, kursi, lavh, qubda, hassa va b.; 3) asbob-anjomlar – egar, xomut, qamchi, qoliplar. XIX asr boshlarida Xiva xonligi taxtiga Qo'ng'iro't sulolasi vakillari kelganlaridan keyin Xiva shahrini qayta qurish ishlari boshlanib ketdi va shaharda bir talay yangi inshootlar barpo qilindi. Xiva xonlari va amaldorlari tomonidan qurilgan binolarni Xorazmning yog'och o'ymakor ustalari o'zlarining chiroyli, ulug'vor ustunlari va bejirim darvoza hamda eshiklar, panjaralari bilan bezaganlar. Bu san'at asarlarini yaratgan ustalar o'z davrida nomlari doston bo'lgan insonlar bo'lib, ularning ishlarini hozirda farzandlari hamda shogirdlari davom qildirmoqdalar. XIX asrda yaratilgan me'moriy inshootlardagi san'at asarlarida quyidagi yog'och o'ymakor ustalarning ismlari har zamonda islmiy naqshlar orasida uchrab turadi. Mashhur xalq ustasi koshinpaz, naqqosh Abdulla jin SHayxlar qishlog'idan, Masharif naqqosh Mevaston mahallasidan, Matkarim naqqosh, Momit o'rachi va o'g'illari Bolta o'rachi, Xo'ja o'rachi, Abdurahmon usta Matkarim usta o'g'li (Sapo Bog'bekovni bobosi), Ota Polvonov, Bog'bek

Abdurahmonov kabi ustalar o'z hunarlari ila xon va uning amaldorlari tomonidan qurilgan inshootlardagi darvoza, eshik va ustunlarni qalb qo'rlari ila yaratganlar. Xiva yog'och o'ymakorligi maktabining yorqin namoyondalaridan biri sifatida usta Ota Polvonov nomi tilga olinsa, usta nomi bilan bir qatorda shogirdi Safo Bog'ibekovning nomini tilga olmay o'tishning iloji yo'q[4]. Chunki, yog'och o'ymakorligi maktabi bo'yicha dong taratgan usta Safo Bog'ibekovning avlodlari bugungi kunga qadar ota meros kasbini ulug'lab, yog'och o'ymakorlik an'anasini davom qildirib kelmoqdalar.

Safo Bog'ibekov 1904 yilda Xivadagi Gandimyon qishlog'ida yog'och o'ymakori oilasida dunyoga kelgan. Uning ota bobolari ham mashhur o'ymakor bo'lib o'tgan va xon, amaldorlarning buyurtmalarini bajarib kelgan. Safo Bog'ibekov yog'och o'ymakorligi sir-sinoatini yoshlik chog'idan otasi usta Bog'ibek Abduraxmonov (1873-1954) va ustozlari Ota Polvonov (1867-1972)dan o'rgangan. Aslida Safo Bog'ibekovning shajarasiga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, undan oldin o'tgan ota-bobolari ham mashhur o'ymakor, ganchkor, naqqosh bo'lganlar. Olib borilgan etnografik tadqiqotlar natijasida, Safo Bog'ibekovning o'g'li Xayitmat Bog'ibekov ota-bobolari shajarasi to'g'risida quyidagi ma'lumotlarni berdi:

1. Usta Nurmuhhammad (qachon tug'ilib vafot etgani to'g'risida ma'lumot yo'q). YOg'och o'ymakori oilasida tug'ilgan.

2. Muhammad o'g'li Matkarim (1768-1859yy). Gandimyon qishlog'ida tug'ilgan. Naqqosh, marmar o'ymakori, yog'och o'ymakori bo'lgan.

3. Matkarim o'g'li Abdurahmon (1832-1928 yy). Gandimyon qishlog'ida tug'ilgan. O'z davrining mashhur yog'och o'ymakori bo'lgan.

4. Abduraxmon o'g'li Bog'ibek (1873-1954 yy). O'ymakor usta.

5. Bog'ibek o'g'li Safo (1904-1978 yy). YOg'och o'ymakori. Taniqli xalq ustasi.

Hunarmandchilikda har bir hunarning o'zi bir qancha tarmoqlarga bo'linib ketadi. YOg'och o'ymakorligi ham qadimdan bir nechta yo'nalishga bo'lingan bo'lib, har bir usta o'z sohasi bo'yicha ijod qilgan. YOg'och o'ymakorligini sulolaviy tarzda davom ettirib kelgan Safo Bog'ibekovlar shajarasi azaldan eshik, ustun (Xorazm shevasida "o'ra"), qo'shtavaqali darvozalar kabi yirik san'at asarlarini yasash bilan shug'ullanganlar. Safo Bog'ibekov otasi, ustozlari yonida yurib, hunar sirlarini har tomonlama puxta o'rganib, 16 yoshidan keyin "usta" maqomiga ega bo'lgan va o'zi mustaqil ravishda ish boshlagan. S.Bulatov ma'lumotiga ko'ra, akademik, arxitektor Aleksey Viktorovich SHusev loyihasi asosida etti yil davomida (1940-1947) Toshkentdagi Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Davlat opera va balet katta teatri quriladi. SHusev loyihasi bo'yicha teatr oltita - Buxoro, Samarqand, Toshkent, Farg'ona, Termiz, Xiva zallari (mexmonxonadan) iborat bo'lib, u ustalar oldiga har bir zalni o'z viloyati uslubi bo'yicha bezash masalasini qo'yadi. Natijada, me'mor S.P.Polupanov o'ymakor ustalar Ota Polvanov, Safo Bog'ibekov, Xo'ja Ahmad Ollaev, Dadajon Abdullaev, naqqosh Abdulla Boltaevlarga teatrning o'ymakorlik naqsh ishlarini buyuradi. Ustalar bor mahoratini ishga solib, teatrning Xiva zali kichik foyesi uchun ikki tavaqali eshik, narvon, pannolarini Xiva yog'och o'ymakorligi san'atining qadimiy, milliy an'ansi asosida bezaydilar. Safo Bog'ibekovning yasagan nafis eshiklari - Moskvada, kitob qo'yish uchun - lavh Fransiyadagi Gavrg shahri muzeyida, 1937 yilda ustozlari Ota Polvanov bilan birgalikda tayyorlagan naqshinkor ustun (shu yili o'ymakor ustun bilan Fransiya poytaxti Parij shahrida bo'lib o'tgan xalqaro ko'rgazmada ishtirok etib, oltin medal bilan taqdirlangan)lardan biri O'zbekiston Davlat San'at muzeyida, o'ymakor sandiqlarning turli shakllari, o'ymakor yog'och qubda (xon davrida ovga chiqilganda chinni piyolani solish uchun mo'ljallangan idish), ustun, eshiklar, o'ratosh ("poyustun" - ustun tagi uchun asos)lar Ichanqal'ada joylashgan Islom xo'ja madrasasidagi "Amaliy san'at" muzeyida saqlanmoqda[5]. SHuningdek, 1951-1952 yillarda Urganch temir yo'l vokzali eski binosi uchun o'yma naqshli to'rtta eshik, 1970 yilda "O'zbekiston" teploxodi ichki bezaklari uchun sakkizta turli namoyonlar, 1974 yilda Urganch shahridagi "Inturist" mehmonxonasi tantanali zali uchun ikkita devoriy namoyon tayyorlagan. Xiva Ichanqal'a me'moriy obidalarini ta'mirlashda qatnashgan.

Usta Safo Bog'ibekov Xiva yog'och o'ymakorligi maktabiga 1970 yilda asos solib, ko'plagan shogirdlar etishtirgan. 1972 yilda O'zbekiston Rassomlar Uyushmasi a'zoligiga qabul qilingan va shu yili Xiva shahrida "Yog'och o'ymakorligi" guruhini tashkil etib, yosh avlodlarga ota-bobolari, ustozidan o'rgangan hunar sirlarini, bilimlarini o'rgatadi. Ushbu hunarni o'rganish uchun nafaqat mahalliy aholi balki turli viloyatlardan, Moskva, Tojikiston, Turkmaniston, Qoraqalpog'iston Respublikasidan ham yoshlar tashrif buyurganlar. Safo Bog'ibekovning xotirasini abadiylashtirish uchun bugungi kunda Xiva shahar "Sangar" mahallasidagi ko'chaga ustaning nomi berilgan. Safo Bog'ibekovning o'g'illari Hayitmat Bog'ibekov, Abdusharif Bog'ibekovlar ota kasbini davom ettirgan holda "usta-shogird" maktabi yaratib, yuzdan ortiq shogirdlar etishtirmoqda. Zero, avlod-ajdodlarimiz tomonidan yaratib ketilgan bebaho yog'och o'ymakorligi san'atini asrab-avaylab

kelgusi avlodga etkazish ham sharafli, ham savobli ishdir. Qolaversa, o'tmish qadriyatlarini xalqning bebaho madaniy merosi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xiva. Tuзувчи муаллифлар: Зоҳидов П.Ш. Аванесов Р.Х. — Т., 1994. — 36 бет.
2. Ўзбекистон ислом обидалари. Фотаальбом. — Т., 2002. — 15-бет
3. Ubaydullaev H.M. Xiva xalq me'morchiligida o'yamakorlik san'ati masalalari. // O'zbekiston arxitekturasini va qurilishi. 2007, №1. 6 b.
4. Xudayberganov K. Xiva xonlari tarixidan. — Urganch: "Xorazm", 2008
5. Хакимов А. Искусство Хорезма: страницы истории культуры. // San'at, №4. С. 9-10.; Султанов А. Хивинский мастер резьбы по дереву Ата Палванов. // San'at, №4.

UO'K 93/94

**ELCHI, SAYYOH VA SAVDOGAR ANTONIO JENKINSONNING SAYOHAT
“KUNDALIGI” DA O'RTA OSIYO DAVLATLARIDA DAVLAT BOSHQARUVIGA DOIR
MA'LUMOTLARNING AKS ETISHI**

J.B.Choriyev, talaba, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada muallif Antonio Jenkinson asari asosida XVI asr O'rta Osiyoda davlat boshqaruvi masalalarini yoritib bergan.

Kalit so'zlar: siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, sho'rolar davlati, yevropalik sayyoh, diplomat, Ivan Grozniy, xarita, kartograf, "noodatiy holat", Jo'ybor xo'jasi.

Аннотация. В данной статье на основе книги Антонио Женкинсона автор освещает задачи государственного управления в Средней Азии в XVI веке.

Ключевые слова: политический, социально-экономический, государство советов, европейский путешественник, дипломат, Иван Грозный, карта, картограф, "необычная ситуация", Джойбарская ходжа.

Abstract. In this article, based on the work of Antoni Jenkinson the author sheds light on the issues of state management in Central Asia in the 16th century.

Key words: political, socio-economic, the country of soviet, European tourist, diplomat, Ivan Grozny, map, cartographer, an unusual situation, Dzhojbor khoja.

Mustaqil O'zbekiston Respublikasining tashkil topishi va bugungi kunga qadar bo'lgan taraqqiyot bosqichi davomida siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy-madaniy sohalarida olib borilgan tub islohotlar natijasida yangi jamiyatning tashkil topishi tariximizni haqqoniy, turli tillarda yozilgan mavjud tarixiy manbalar asosida o'rganish, ayniqsa, manbalarni tarjima qilish orqali ulardagi tarixiy ma'lumotlarni tahlil qilish hamda ilmiy muomalaga kiritish imkoniyatini yaratdi.

Zero, sobiq sho'rolar davrida yurtimiz tarixini o'rganishda manbalardan bir yoqlama foydalanilganligi tariximizning obyektiv ravishda yoritilmaganligi, uning ko'p jihatdan noto'g'ri talqin qilinishiga olib kelingan edi.

Vatanimizning XVI asr, shayboniylar davrini siyosiy, davlat boshqaruvi, ijtimoiy-iqtisodiy hayoti bilan bog'liq voqealar tarixini yorituvchi mahalliy va Yevropa tillarida yozilgan manbalar mavjud bo'lib, ularning aksariyati tarixchilar, elchi, savdogar, sayyohlarga tegishli hisoblanadi. Ayniqsa ushbu davrning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy ahvolini yoritishda angliyalik elchi, sayyoh va savdogar Antonio Jenkinsonning xotiralar asari[1] muhim manba bo'lib hisoblanadi. Ushbu asardagi yurtimiz tarixiga oid ma'lumotlarni mahalliy manbalar asosida qiyosiy tahlil va tanqidiy o'rganish ko'plab voqealarga aniqlik kiritish imkonini beradi.

XVI asrda Buxoro va Xiva xonliklarida yuz bergan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy jarayonlarni Antonio Jenkinson kundaliklari asosida o'rganishga e'tibor bersak, A. Jenkinson O'rta Osiyoga kelgan birinchi Yevropa sayyohi sifatida uning yozib qoldirgan kundaliklaridagi tariximizga oid boy ma'lumotlar o'zigacha O'rta Osiyoda bo'lgan elchilarning asarlari asosida bo'lmay[2], balki o'z ko'zi bilan ko'rgan, guvohi bo'lgan voqealarni bayon etganligiga amin bo'lamiz.

Antonio Jenkinsonning hayoti haqida ma'lumotlar juda kam. Uning birinchi sayohati yoshlik yillariga to'g'ri keladi va 1572 yilgacha sayohatlarda bo'lgan. U iste'dodli dengizchi va mohir savdogar edi. U uzoq vaqt «Moskva savdo kompaniyasi» xizmatida bo'lib, kompaniya topshiriqlarini muvaffaqiyatli bajarib kelgan. Ingliz savdo josusi va diplomati Antonio Jenkinson (tug'ilgan yili noma'lum - 1610 yoki 1611 yil vafot etgan) Moskva savdo kompaniyasi gubernatori Jon Marshning kuyovi bo'lgan. Yevropa, Osiyo va Afrika bo'ylab ko'p sayohat qilgan. U Liverpul lordlarining birinchi vakili bo'lib, Angliyaning Ivan Grozniy hukumatidagi elchisi edi. Rus podshosi Ivan Grozniy ruhsati bilan 1558-59 va 1562-64 yillarda Eron va O'rta Osiyoda bo'lgan. 1566 yil Angliyaning

Moskvadagi birinchi elchisi hisoblanadi. U diplomatik vazifalardan tashqari bir necha muhim davlat topshiriqlarini ham bajargan.

Antonio Jenkinson sayohati davomida tuzgan xaritasi “Russae, Moscoviae et Tartariae Descriptio” (Rossiya, Moskoviya va Tatariya tavsifi) deb nomlanib, Londonda nashr etildi. Bu xarita tarixiy va ilmiy qimmatga ega. Jenkinson tuzgan xarita Abraxam Arteliyning “Yer sharining manzarasi” (Teatrium Orbis Terrarum) nashr etilganda atlasga kiritildi. Abraxam Arteliy (1527-1598 y.y.) flamand geografi va kartografi hisoblanadi[3].

Antonio Jenkinson 1558 yil rus podshosidan yorliq olib, Moskvadan O'rta Osiyoga yo'lga chiqadi. Antonio Jenkinson va uning hamrohlari katta qiyinchiliklar bilan 3 oyda (12 dekabr 1558 yil-2 mart 1559 yil) Buxoro xonligida bo'ldilar. Sayyoh shahar, uning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, xon va uning harbiy kuchlari, ichki va tashqi savdosi to'g'risida qimmatli ma'lumotlar qoldirgan.

Shu yilning 14 iyulida Antonio Jenkinson va uning hamrohlari Astraxan shahriga keladi. 27 iyulida Kaspiy dengizi qirg'og'idagi Mang'ishloq (hozirgi Mang'istau) yarim oroliga kelib tushadi. Bu paytda Kaspiy dengizi turkiy tillarda Xazar tengizi, fors va arab tillarida Bahri Xazar, Yevropa tillarida Kaspiy dengizi nomlari bilan ma'lum edi[4]. Kaspiy dengizidan O'rta Osiyoning ichki qismlariga o'tadigan muhim qo'nalgalardan biri Mang'ishloq bo'lib, sayyoh bu yerdagi boshqaruv xususida quyidagicha yozadi:

«Bu (yerdagi) askarlar Mang'ishloq deb atalgan mamlakatning podshosi Temur Sulton (Hojimxonning akasi) xizmatida edi. Bu tatarlar karvonlarimizni to'xtatib, o'z podsholari nomidan boj olishdi.... Ular odatda qimiz va go'sht iste'mol qiladi. Ularda non yo'q. Podsho menga savdo qilishga yorliq berdi»[5].

Ushbu ma'lumotdan anglash mumkinki, Kaspiy dengizining shimoli-g'arbiy hududlari – Mang'ishloq yarimoroli (G'arbiy Qozog'istondagi bugungi Mang'istau viloyati) atrofida ko'chmanchi aholi yashab, ular orasida turk-mo'g'ul elatlariga xos turmush tarzi ustuvor edi. Antonio Jenkinson Mang'ishloqqa kelgan paytda bu hududlar markazi Astraxan (Ashtarxon – Hoji Tarxon) shahrida bo'lgan Chingiziy sulolalarga qarashli bo'lib, ushbu sulola vakillari Oltin O'rda hukmdori Botuxonning avlodlari edi. Jenkinsonni qabul qilgan Chingiziy hukmdor Temur Sulton bo'lib, sayyoh u haqda shunday yozadi:

«Bu sulton cho'lda, hech qanday shaharsiz va qarsiz joyda yashaydi. Uning qarorgohi qamishdan qilingan bo'lib, ichi gilam bilan qoplangan. Sulton mendan o'zimizning qirollik, uning qonunlari, dini, mening bu yerga kelishim sabablari haqida so'radi»[6].

Sayyohning dasht hukmdorlaridan biri bilan uchrashuvi tasvirlangan ushbu ma'lumot ham o'rta asrlarda O'rta Osiyoning cho'l va dasht qismlarida ijtimoiy-siyosiy va etnomadaniy hayot haqida muayyan tasavvurlar berishi bilan birga ko'chmanchi aholining iqtisodiy va maishiy turmush tarzi borasida mavjud tushunchalarning yanada kengayishiga yordam beradi. O'zgacha madaniyat vakili bo'lgan Jenkinson bu masalaga ancha chuqur to'xtalishiga sabab bo'lgan osiyoliklar turmush tarzidagi bunday “noodatiy holat” o'rta asrlarga kelib Yevropa va uning yaqin qo'shnilarida deyarli kuzatilmay qo'ygan edi.

Jenkinsonning Oq O'rda ulusining poytaxtlaridan biri - Saroychik shahri, uni boshqaradigan hukmdori haqida, shuningdek, Xorazm shaharlari – Vazir va Urganch to'g'risidagi ma'lumotlari qimmatlidir. Saroychik shahriga numizmatik va yozma manbalarga ko'ra, XIII asr ikkinchi yarmi yoki XIV asr boshlarida asos solingan bo'lib, Oq O'rdaning markazlaridan biri hisoblanadi. Sayyoh Saroychik shahri to'g'risida shunday yozadi:

«Yoyiq daryosidan bir kunlik yo'l tepada Saroychik (bu shahar xarobalari hozir Ural daryosi chap qirg'og'ida joylashgan) nomli shahar bor. Shaharni hokim Mirzo Ismoil boshqaradi. Bu yerda hech qanday savdo olib borilmaydi. Aholisi pul ishlatmaydi. Aholining barchasi jangchilar va chorvadorlardir»[7]. Bundan ko'rinadiki, ushbu shaharga ko'chmanchilar – turk-mo'g'ul elatlari tomonidan asos solingan bo'lib, bu yer muayyan bir iqtisodiy markaz emas, siyosiy markaz vazifasini bajargan, shahar aholisi esa shaharda o'troqlasha boshlagan ko'chmanchilardan iborat bo'lgan.

Shuningdek, Buxoro xonlikdagi boshqaruv haqida: “Buxoroda xon ko'pi bilan ikki yoki uch yil hukmronlik qiladi. Shu davr ichida uni o'ldirishadi yoki haydab yuborishadi...”[8]. Bu ma'lumotdan anglash mumkinki, Buxoro xonligida XVI asr o'rtalarida, Abdullaxon II taxtga kelgunga qadar bo'lgan davrda feodal tarqoqlik hukm surgan bo'lib, mamlakatda toju-taxt qo'ldan-qo'lga o'tib turgan.

Asarda Buxoro xoni Abdullaxon II haqida ham ayrim ma'lumotlar qayd etilgan bo'lib, jumladan: “1558 yil 24 dekabrda men Buxoro xoni bilan uchrashib, unga rus podshosining yorlig'ini topshirdim. Xon meni yaxshi kutib oldi va dasturxonga taklif etdi. Xon mendan rus podshosi mulklari, Rus davlati va uning qonunlari va turk sultoni haqida so'radi”[9] mazmunida xabar berib o'tiladi.

“Buxoroda diniy boshliq bo‘lib, u shaharda qonunlar bajarilishini nazorat qiladi. Xalq hokimga nisbatan unga ko‘proq bo‘ysunadi. Xon uning xohishiga qarab hokimlarni o‘zgartirib turadi”[10]. Bu o‘rinda Jo‘ybor xo‘jasi Muhammad Islom va Buxoro hokimi Burxon sulton haqida so‘z borayotganligi keyingi yillardagi ilmiy tadqiqotlardan ma‘lum[11].

Xulosa qilib aytganda, elchi, sayyoh va savdogar Antonio Jenkinson Yevropadan Rossiyaga u yerda O‘rta Osiyo bo‘ylab sayohat qilgan birinchi sayyoh edi. XVI asrda kechgan ichki ziddiyatlar, o‘zaro kurashlarga qaramay A.Jenkinson mintaqaning turli qismlarida o‘z sayohatini amalga oshirishga muvaffaq bo‘ldi. Bu o‘lkalardagi sayohat natijalarini esa o‘zining “Rossiyaning Moskva shahridan Baqtriyaning Buxoro shahriga 1558 yilgi sayohat” deb nomlangan asarida jamladi.

Antonio Jenkinsonning asaridagi Buxoro xonligi hamda Xiva xonligi va uning shaharlari tavsifiga oid ma‘lumotlar dastlab rus tilida Y. Gote tomonidan 1937 yilda tarjima qilingan. 1988 yilda uning qisman tarjimalari B. V. Lunin tomonidan nashr etilgan. Shu bilan birga Jenkinson asaridagi ma‘lumotlarni B. A. Axmedov, A. Pankov asarlarida ham kuzatish mumkin. Antonio Jenkinson tomonidan yozib qoldirilgan yurtimizning XVI asr davlat boshqaruvi oid ma‘lumotlarida ba‘zi noaqliqliklar, chalkashliklar uchrasada, ammo uning XVI asr davlatchilik tariximizni o‘rganishda muhim tarixiy manba sifatida beqiyos ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Дженкинсон А. Путешествие в Среднюю Азию. 1558-1560 гг. / Перевод с английского Й.В. Готе // Английские путешественники в Московском государстве в XVI в. – Л.: Полиграф книга, 1937. – С. 167-192.
2. Джураева Г. Новые данные по истории Бухары XVI в. – М., 1988. – С. 65.
3. Советская историческая энциклопедия. Т. 6. – М., 1965. – С. 514-518.
4. Хасанов Х. Ўрта Осиё жой номлари тарихидан. – Т.: Фан, 1965. – Б. 75.
5. Лунин Б. В. История Узбекистана в источниках (Известия путешественников, географов и учёных XVI –первое половине XIX вв). – Т.: Фан. 1988. – С. 21-22; Абусейтова М. Х. и др. История Казахстана и Центральной Азии. – Алматы: “БІЛІМ” 2001. – С. 332.
6. Лунин Б. В. История Узбекистана в источниках (Известия путешественников, географов и учёных XVI –первое половине XIX вв). – Т.: Фан. 1988. – С. 24.
7. Юлдашев М. Ю. К истории торговых и посольских связей Средней Азии с Россией в XVI — XVIII вв. — Т.: Наука, 1964. – С. 18–19.
8. Ахмедов Б.А. Путешествие в Среднюю Азию Антони Дженкинсона//Историко-географическая литература Средней Азии XVI-XVIII вв. (Письменные памятники). – Т.: Фан, 1985. – С.194-200.
9. Voyages de M. P. S. Pallas, en differentes provinces de l’Empire de Russie, et dans l’Asie septentrionale. Т. 1. – Paris: Lagrange, 1798. – P. 485–486.
10. Таймасова Л. Ю. Зелье для государя. Английский шпионаж в России XVI столетия. – М.: Вече, 2010. – С. 368 (Тайны земли Русской).
11. Сагдуллаев А, Аминов Б, Мавлонов Ў, Норкулов Н.Ўзбекистон тарихи давлат ва жамият тараққийоти. – Т. Академия. 2000. –163 б.

UO‘K 93/94

XIX ASR IKKINCHI YARMI XX ASR BOSHLARIDA TURKISTON IQTISODIY VA SIYOSIY ALOQALARI

M.M.Imomov, magistrant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asr ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Turkiston o‘lkasining qo‘shni davlatlar, xalqlar va boshqa xorij davlatlari bilan olib borgan iqtisodiy va siyosiy aloqalari manbashunosligi bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: O‘rta Osiyo, Xiva xonligi, N.Muravyov, Xitoy, Hindiston, Rossiya, Eron, Buxoro amirligi, Orenburg, Qo‘shg‘ar, Uchqurg‘on, Oqsuv, Amir Abdurahmon, jun, quruq meva, ipak, teri, paxta.

Аннотация. В данной статье рассмотрены источники экономических и политических связей Туркестана с соседними странами, народами и другими зарубежными странами во второй половине 19 века и начале 20 века.

Ключевые слова: Средняя Азия, Хивинское ханство, Н. Муравьев, Китай, Индия, Россия, Иран, Бухарский эмират, Оренбург, Кашгар, Учкурган, Аксуб, Амир Абдурахман, шерсть, сухофрукты, шелк, кожа, хлопок.

Abstract. This article describes the sources of the economic and political relations of Turkestan with neighboring countries, peoples and other foreign countries in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century.

Key words: Central Asia, Khiva Khanate, N. Muravyov, China, India, Russia, Iran, Bukhara Emirate, Orenburg, Kashgar, Uchkurgan, Aksuv, Amir Abdurahman, wool, dried fruit, silk, leather, cotton.

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab mustaqil iqtisodiy va siyosiy aloqalar olib borgan O'rta Osiyo davlatlari o'zining mavqeyini yo'qota boshladi. Bunga xonliklar tomonidan olib borilgan siyosatning notug'ri olib borilganligi sabab bo'ldi. Xiva xonligi va uning Rossiya bilan munosabatlari to'g'risida ma'lumotlar esa, asosan, 1819 – yilda Xiva xonligiga yuborilgan rus elchisi N.Muravyovning asari asosida yozilgan.[1] Ba'zi bir adabiyotlarda ko'rsatilishicha, G. Meyendorf o'z asarida R.Danibek[2] asarlarida ham foydalangan. Rus bosqiniga qadar Buxoro va Xiva xonliklari tasarrufida o'nlab mamlakatlarning savdogarlari erkin harakat qilgan. Jumladan, Xitoy, Hindiston, Rossiya, Eron va boshqa davlatlarning vakillari erkin faoliyat olib borgan.[3] P.P.Shubinskiy o'zining “Buxoro ocherklari” asarida Buxoroning savdo imkoniyatlarini yozib “XIX asrning ikkinchi yarmida Buxoroda 150 karvonsaroy, 50 ichki bozor bor edi. Shaharda 10 mingga yaqin nasroniy va hind savdogarlari savdo – sotiq bilan mashg'ul bo'lgan. Nijegorod va Peshovor bozorlariga o'xshagan bosh savdo markazi bo'lib, o'rtacha tovar kiritish va chiqarish hajmi 32 ming 45 ming tuya yukni tashkil etadi” – degan mazmundagi ma'lumotlarni yozib qoldirgan.[4] Bu ma'lumotda olim Buxoro amirligining iqtisodiy – savdo imkoniyatlarini to'liq ochib berganligini ko'rishimiz mumkin.

Haqiqatdan ham usha davr manbalarida Buxoro Rossiya asorati arafasida jahon savdo markazlaridan biri bo'lib, shaharda xorij savdogarlari yashaydigan maxsus aholi kvartallari bor edi. Xorij savdogarlaridan hind savdogarlarining mavqeyi yuqori bo'lgan. Jumladan, 70 jon istiqomat qiladigan hind savdogarlari ko'chasi bo'lganligi ma'lum. Har yili amirlikka 45 ming tuya miqdorida yuk kiritilib 50 ming tuya yuk chiqarilar edi.

Qo'qon xonligi bosib olingandan keyin uning tasarrufidagi yerlar hisobidan vujudga keltirilgan Turkiston general – gubernatorligi (1867), Buxoro amirligi va Xiva xonligining Rossiya bilan imzolagan noteng shartnomalari (1868,[5] 1873 [6]) o'lkani Rossiyaning xomashyo bazasiga aylantirib qo'yishiga olib keldi. Tashqi iqtisodiy va siyosiy aloqalari yo'nalishida to'la qaram bo'lib qolgan O'rta Osiyo, asosan, Rossiya bilan savdo – sotiq qilishga majbur edi. Rossiya to'qimachilik sanoati va neft mahsulotlari, metall buyumlari, spirtli ichimlik, attorlik buyumlari, idish tovoqlar olib kelar, Turkistondan esa jun, quruq meva, ipak, teri va paxta olib ketar edilar. Rus savdogarlari Turkistonliklarga o'z mahsulotlarini ko'tarasiga sotib ketardi. Ulgurji va chakana savdo mahalliy savdogarlar qo'lida bo'lgan. Rossiya zaruriy xomashyo mahsulotlarini O'rta Osiyodan arzon narxda olishga harakat qilgan. Buxoro amirligi va Xiva xonligi bilan imzolangan shartnimalarda davlatlardan o'z zimmasiga olgan majburiyatlarni to'la bajarish talab qilardi.

Rossiya 1885 – yilda Buxoro amirligi siyosiy faoliyatida bevosita nazorat qiluvchi “Rossiya imperatori siyosiy agentligi”ni joriy qildi. Agentlik faoliyatida asosan Buxoro amirligiga chet el tovarlari keltirilishi qanday bajarilayotganligini hamda amirning siyosiy faoliyatini nazorat qilardi.

Rossiyani xonliklardagi arzon xomashyo mahsulotlari qorako'l teri, jun, paxta kabi sanoat xomashyosi mumkin qadar ko'p qiziqtirar edi. Rossiya mahsulotning ushbu turlarini o'ziga tashib ketish ko'paygan.

Rossiya hukumronligining dastlabki yillarida Buxoro amirligidan markazga 30 – 40 ming dona qorako'l teri olib ketilgan bo'lsa, 1914 – yilga kelib 1 million 800 ming donaga yetdi. 1860 – yillarda har yili 150 ming pud jun tashib ketilgan bo'lsa, 1914 – yilda esa 280 ming pudni tashkil etgan. Amirlikdagi tashqi savdoning 42 foizi, mahsulot kiritishda esa 44 foizi Rossiya hisobiga to'g'ri kelar edi. Ba'zi sanoat mahsulotlarining 96.5 foizi amirlikka Rossiyadan keltirilgan. XX asr boshlarida Rossiya transport sohasida birmuncha yangiliklar qildi. 1912 – yil muhandis Kovalevskiy boshchiligida 585 chaqirimli Kogon – Qarshi – Kerki – Termiz temir yo'li qurila boshlanganligi xomashyoni tashib ketish vazifasini yanada yengillashtirdi.

Xiva xonligi hududi temir yo'llar orqali Rossiya bilan bog'lanmaganligi sababli, asosan karvon savdosi va Amudaryo suv yo'lidan keng foydalanildi. Agar 1870 – yilda Xiva xonligidan Rossiyaga jo'natilgan paxta 50 ming pud bo'lgan bo'lsa, 80 – yillardan bu ko'rsatkich 150 – 200 ming pudga 1915 – yilda esa 900 ming pudga yetdi. 1910 – yildan boshlab Orol kemachiligi ishlay boshladi. Xiva xonligi Orenburg – Toshkent temir yo'li yo'nalishi bilan bog'langandan so'ng savdo – sotiq yanada o'sdi. 1858 – 1867 – yillarda Xiva – Rossiya savdosining pul miqdori esa hajmi 803 ming so'mni tashkil etgan bo'lsa, 1914 – yilda 33 million 400 ming so'mga yetdi. Xonlikdan Rossiyaga paxta, charm, quruq meva, gilam, namat, chopon, gazlama, hunarmandchilik buyumlari chiqarilgan. Xonliklar Rus – Osiyo banki orqali AQSH va Yevropa davlatlari bilan ham savdo – sotiq olib borganligi ma'lum. Jumladan, Yevropaga Buxorodan qorako'l teri, Xiva xonligidan beda urug'i chiqarilgan. 3 million aholiga ega bo'lgan Buxoro amirligida amir xalqaro munosabatlarda oid biror shartnoma imzolash huquqiga ega emas edi. Tashqi siyosat bilan shug'ullanuvchi birorta bir idora bo'lmagan, shuning uchun diplomatik xizmatlar yuqori mansabdor shaxslar yoki yirik savdogarlar vositachiligida amalga oshirilgan.[7]

Xalqaro siyosiy huquqlarni tortib olgan Rossiya Buxoro amirligini o'zi bilan ba'zi paytda elchi almashuvini saqlab qolgan. Veselovskiy bergan ma'lumotda "Buxoro amiri Rossiyadan qimmatbaho sovg'a undirib olish uchun o'z elchilarini yuborgan. Bundan faqat Rossiya xazinasini zarar ko'rgan. Aksincha, Buxoroda Rossiya elchilariga past nazar bilan qarab noxush kutib olgan, kamsitilgan" – deb bayon qilingan. Mazkur fikr buyuk millatchilik g'oyasi bilan yo'g'rilgan bo'lib, amirlikka nisbatan tuhmat ekanligi o'z – o'zidan ayon edi. Rossiya davlati amirlik atrofidagi yerlarni birin – ketin qo'lga kiritib, o'z irodasini hamma vaqt zo'rlik bilan o'tkazib kelgan.[8]

XIX asr oxiri XX asr boshlarida Buxoro amirligi Rossiya vositachiligida Afg'oniston bilan savdo – sotiq olib borgan. Afg'on amirlaridan Sheralixon, Abdurahmon (1881 – 1900), Habibullaxon (1900 – 1919) davrida Buxoro – Qobul aloqalari mavjud bo'lgan. Buxoro amiri Muzaffarxonning to'ng'ich o'g'li Abdulmalik katta to'ra ruslarga qarshi kurashib yengilganida Afg'oniston amiri Sheralixon oldiga qochib borgan va amirdan katta izzat – hurmat ko'rgan edi. Buxorodan Qobulga ipak xomashyosi, qurol – yarog', sandiq, asal va boshqa Rossiya mollari olib borilardi. Shimoliy Afg'onistondan Buxoroga qo'y, otlar, mava, kishmish, qorako'l teri olib kelib sotilgan.

XIX asrning 70 – yillarida Xiva xonligining markazi Xiva shahrida savdo – sotiq maqsadida 15 ta afg'on oilasi yashagan, ba'zilari esa tabiblik ham qilishgan. Qobul bozorlarida nafaqat Xiva mahsulotlari, qolaversa jonli "tovar"lar ham sotilardi. Vitkevich ma'lumoticha "sog'lom o'g'il bolalarning narxi 40 chervonats, mehnatga qobiliyatli kishilar 30 chervonats, yosh qiz bolalar esa 10 chervonats" etib belgilanganligini qayd etadi.

Afg'on savdogarlari chegarada tashkil qilingan Rus bojxonasiga uchramay Buxoro amirligi va Xiva xonligiga o'tishga harakat qilgan. Ruslar Amudaryoning Panj irmog'idan o'tish joyiga 5 foizli bojxona xizmatini tashkil etgan. Birgina 1895-yilda 38 ta afg'on savdogari turli yo'llar orqali o'tayotganida ushlab qolingani va ulardan 33048 so'mlik mahsulot musodara qilingan. Shuning uchun Amir Abdurahmon davrida o'zaro savdo – sotiq qisqargan edi. Habibulloxon zamonida esa ruslar Kushka orqali yangi bojxona tashkil qiladi. Afg'onlar bir tuyaga 250 va 350 rupiy miqdorida mahsulot olib o'tgan (rus pudida 90 – 126 so'm) va besh foizli boj to'lagan.[9]

Rus hukumati o'zining sanoat mahsulotlarini mumkin qadar Afg'onistonga ko'proq o'tkazishga harakat qilganlar. Mahsulotlarni afg'on xalqi bilan dindosh, masxabdosh, taqdirdosh, qadimdan qo'shni bo'lgan Buxoro orqali o'tkazish qulay edi. Shuning uchun Rossiya moliya vazirligi 1891 – 1901 – yillarda har bir pud (16 kg) Rossiya mahsulotlari Buxoro orqali Afg'onistonga o'tkazilsa Buxoro amiri xazinasiga 1,50 tiyindan 1,75 tiyingacha to'lab turgan. Shunga qaramay Rossiya bosqini natijasida xonliklarning sharq bilan savdo – sotig'i keskin qisqardi. 1903 – yilda xonliklarning umumiy savdo aylanmasi 45 million so'm bo'lsa, shundan 9 million so'mi Xitoy, Hindiston, Eron va Afg'oniston hissasiga to'g'ri kelgan.[10]

XIX asr oxiri XX asr boshlarida Sharqiy Turkiston bilan ham savdo – sotiq aloqalari bo'lgan. Qo'qon savdogarlari Rossiya tovarlarini ko'tarasiga olib Sharqiy Turkistonga olib borgan. 1889 – yilda Farg'ona viloyati bilan Sharqiy Turkiston chegarasida Ergashtam o'tish joyida rus bojxonasi ish boshlagan. 1899 – yilda esa Qo'qon bojxonasi tashkil etildi. Ushbu voqealardan oldinroq 1884 – yilda Xitoy Shinjon – Uyg'ur hududini o'zining 19 – provensiyasi sifatida bosib oldi. Mustamlakachilik kuchayib ko'plab uyg'ur va dunganlar Qoshg'ardan Farg'onaga o'ta boshladi. Chunki Qoshg'arda qora ishchining bir kunlik ish haqi 10 – 11 tiyin bo'lsa, Farg'onada 40 – 60 tiyin edi. Yil fasllariga qarab Farg'ona ishchilari 1 so'mu 50 tiyingacha bir kunlik mehnat haqi olib turgan. 1904 – 1905 – yillarda Farg'ona vodiysida 16 ming Xitoylik yashagan. Shu bilan birga Qoshg'ar – Qo'qon savdo aylanmasi ham o'sib borgan. "Agar 1899 – yilda Qo'qon – Qoshg'ar savdo aylanmasi 2 million so'm bo'lsa, 1903 – yil 3.2 million so'm, 1910 – yilda esa 4,1 million so'mni tashkil etgan".[11]

Qoshg'arda o'zbek savdogarlarining doimiy qarorgohi bo'lib, qorako'l teri, jun hamda Rossiya mollari bilan savdo – sotiq qilgan ular hatto 1912 – yilda Xitoy hukumatining bu yerdagi qattiq rejimiga qarshi kurashish maqsadida B.Musaboyev rahbarligida yashirin jamiyat ham tuzgan va yuritganlar.

O'rta Osiyoda Qoshg'arlik muhojirlar soni yildan – yilga ko'payib borgan. 1913 – yilda Farg'ona vodiysida 55094 ta uyg'ur va 359 ta dungan yashagan bo'lsa, 1917 – yilning oktyabriga qadar xitoylik muhojirlar soni 279 ming kishiga yetgan.

1914 – yil boshlangan birinchi jahon urushi natijasida Rassiyaning O'rta Osiyodan tashib ketadigan mahsulotlarining hajmi ko'paygan. Professor H.Z.Ziyayevning takidlashicha "Urush ehtiyojlari uchun Rossiya O'rta Osiyodan 41 million pud paxta, 3 million pud paxta yog'i, 300 ming pud sovun, 300 ming pud go'sht, 474 ming pud baliq, 70 ming ot, 1344 o'tov, 13 mingga yaxshi qo'y, 1 million bosh qo'y, ko'plab ipak buyumlar olib ketgan".

1914 – 1916 – yillarda narx-navo 2 – 3 baravar o'sib 50 so'mlik ot 100, 200 so'mga, 5 – 9 so'mlik qo'y 30 – 35 so'mga ko'tarilgan.

1916 – yil 25 – iyun “mardikorlikka olish haqidagi” farmon chiqqanidan keyin aholi katta qismi Sharqiy Turkistonning Qoshg'ar, Uchqurg'on, Oqsuv shaharlariga qarab siljidi. 1916 – yil g'alayoni va undan keyingi davrda Xitoy hududiga o'tganlar soni 300 ming kishi bo'lib, ularning aksariyati birinchi yildayoq ochlik va kasallikdan vafot etgan. Xitoy hukumati esa muhojirlarni mol – mulkni musodara qilish 5 ming so'm jon puli to'lash, qurol – yarog'ini topshirish sharti bilan qabul qildi.

Rossiya O'rta Osiyodagi an'anaviy, mustaqil, erkin xalqaro iqtisodiy aloqalar o'rniga, alohida mahsulotlar ishlab chiqaradigan xo'jalik orqali tobelikka asoslangan xomashyo bazasini yaratuvchi aloqalarni vujudga keltirdi.

Paxta yakkahokimligini vujudga keltirishga birinchi jahon urushi arafasidayoq shart-sharoitlar yaratilgan edi. 1914 – yildan boshlab O'rta Osiyo paxtasi Rossiyaning paxtasiga bo'lgan ehtiyojini 50 foizini qondira boshlagan edi. 1917 – yil paxta maydoni Andijon uyezdida 35, Skobelov uyezdida 31, Namangan uyezdida 25, Amudaryo bo'limida 18, Kattaqo'rg'on uyezdida 16, Samarqand uyezdida 8, Jizzax uyezdida 3 foiz maydonni egallab Farg'ona viloyatining o'zi Rossiyaga jo'natuvchi paxtaning 62 foizini bergan. O'rta Osiyoning xorij bilan savdo – sotig'ida g'alla ham asosiy o'rin tutar edi. Paxta maydonlarining majburan kengaytirilishi Rossiya sanoati uchun xomashyo ishlab chiqarishga iqtisodiy yo'naltirish natijasida g'alla hatto o'zimizni ta'minlashga ham yetmay qoldi. Agar 1910 – yilda 1 – pud paxta 4 so'm 72 tiyin, 1 pud g'alla 1 so'm 56 tiyin baholangan bo'lsa, 1917 – yilga kelib 1 pud paxta 37 so'm, g'alla esa 47 so'mga ko'tarildi yoki O'rta Osiyo bo'yicha 52,5 g'allasi vujudga keldi yana 110 million g'alla kerak edi. O'rta Osiyo qariyb 50 foiz g'allani Rossiyadan qimmat narxga sotib ola boshladi. Chorizm davrida garchi qiyinchilik bilan bo'lsada Rossiya boshqa mamlakatlar bilan madaniy munosabatlar olib borildi. O'rta Osiyo aholisini savodli taraqqiy qilgan darajasiga ko'tarish uchun xorijiy madaniyatni targ'ib qiluvchi ziyoli va ulamolalar faoliyati muhim bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Н. Муравьев. Путешествие в Туркмению и Хиву в 1819—1820 гг. гвардейского Генерального штаба капитана Николая Муравьева, посланного в сии странам для переговоров, М., 1822, I—II qism.
2. О путешествии Г. Мейендорфа в Бухарию. «Северный архив», 1825, № 25. 398-bet.
3. Чуллийев Ш.Б. Средняя Азия в русско – индийских отношениях последней четверти XIX – начала XX в. Ташкент.-1994.
4. Шубинский П. Очерки Бухары. СПб., 1892.
5. 1968 – yil 23 iyunda Kaufman bilan amir Muzaffar o'rtasidagi sulh bitimi imzolandi. Buxoro amirligi Rossiyaning vassaliga, ya'ni xorijiy mamlakatlar bilan mustaqil aloqalar qila olmaydigan davlatga aylantirildi.
6. 1873 – yil 12 – avgustda Xivaga yaqin Gandimiyon qishlog'ida Kaufman bilan Rahimxon uchrashuvi bo'ladi va tarixda Gandimiyon shartnomasi deb nom olgan shartnoma imzolandi. Shartnomaga muvofiq Xiva xonligi Rossiyaning vassaliga aylantirildi.
7. Торговля Хивы и Бухары с Россией через Астрахань (2–40-е гг. XVIII в.) // Позднефеодальный город Средней Азии. Ташкент, 1990.
8. Muhammadjonov A.R. Ne'matov T. Buxoro va Xivaning Rossiya bilan munosabatlari tarixiga doir ba'zi manbalar. Toshkent. – 1957. O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti. 211 bet.
9. Торговля Хивы и Бухары с Россией через Астрахань (20-40-е гг. XVIII в.) // Позднефеодальный город Средней Азии. Ташкент, 1990. 57 стр.
10. Чуллийев Ш.Б. Средняя Азия в русско – индийских отношениях последней четверти XIX – начала XX в. Ташкент.-1994. 32 стр.
11. Hayitov Sh. O'zbekistonning xalqaro munosabatlar tarixidan. Buxoro. 1996. 52 – bet.

UDC 078

THE HISTORY OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF COMPOSING ART IN UZBEKISTAN

K.V.Karimova, teacher, Termez State University, Termez

Annotatsiya. *Maqola bastakorlik san'atining shakllanishi va rivojlanish tarixining dolzarb masalalari – milliy an'analar va zamonaviy ijodning o'zaro ta'siriga bag'ishlangan. Buyuk sharqshunos olimlar Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Muhammad al-Xorazmiy, Ahmad al-Farg'oniy, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy va boshqa ajdodlarimiz ijrochilik san'ati, musiqa ilmi va tarixi, ijro uslublari, ijrochilik qoidalari hamda san'at va uning ta'limiy ahamiyati haqida qimmatli ma'lumotlar berganlar. Respublika musiqa madaniyati, birinchi navbatda, bastakorlik madaniyati rivojiga XX asrning atoqli madaniyat va san'at ustasi Dmitriy Shostakovichning qo'shgan hissasini baholab bo'lmaydi.*

Bastakorning taklif etayotgan har bir asari o'ziga xos o'zaro ta'sir usullari, o'zbek musiqasining o'ziga xos xususiyatlarini tavsiflash, zamonaviy kompozitsiya texnikasidan foydalanish kabi jihatlari bilan ajralib turadi.

Kalit so'zlar: *antik meros, arxeologik yodgorliklar, yozma manbalar, folklor, musiqa madaniyati, musiqiy meros, bastakor ijodi, mumtoz musiqa.*

Аннотация. *Статья посвящена актуальным вопросам истории становления и развития композиторского искусства – взаимодействию национальных традиций и современного творчества. Великие востоковеды Абу Наср Фараби, Абу Али ибн Сино, Мухаммад аль-Хорезми, Ахмад аль-Фергани, Мирзо Улугбек, Алишер Навои, другие наши предки предоставили ценную информацию об исполнительском искусстве, науке и истории музыки, стилях исполнения, правилах искусства и их образовательном значении. Невозможно переоценить вклад в развитие музыкальной культуры республики, прежде всего культуры композиторской, выдающего мастера культуры и искусств XX века Дмитрия Шостаковича.*

Каждое из предложенных произведений композитора предлагает свои пути взаимодействия: претворение отдельных черт узбекской музыки, использование средств современной композиторской техники.

Ключевые слова: *античное наследие, археологические памятники, письменные источники, фольклор, музыкальная культура, музыкальное наследие, композиторское творчество, классическая музыка.*

Abstract. *The article is devoted to topical issues of the history of the formation and development of composing art – the interaction of national traditions and modern creativity. The great orientalist Abu Nasr Farabi, Abu Ali ibn Sino, Muhammad al-Khwarizmi, Ahmad al-Fergani, Mirzo Ulugbek, Alisher Navoi and our other ancestors provided valuable information about the performing arts, science and history of music, performance styles, rules of art and their educational significance.*

It is impossible to overestimate the contribution to the development of the musical culture of the republic, primarily the composer's culture, the outstanding master of culture and arts of the twentieth century Dmitry Shostakovich. Each of the proposed works of the composer offers specific ways of interaction: the implementation of individual features of Uzbek music, the use of modern compositional techniques.

Key words: *antique heritage, archaeological sites, written sources, folklore, musical culture, musical heritage, composer creativity, classical music.*

Introduction. The peoples of Central Asia living in the center of civilization have made an invaluable contribution to the treasury of world science and culture. This can be evidenced by ancient written sources relating to the history of the musical art of the peoples of Central Asia, as well as archaeological sites that prove the presence of a high culture of these peoples. But during the period of the Arab conquest (VII-IX centuries), written sources relating to music, along with other cultural monuments, were burned and lost. It was as a result of this that only written monuments related to the cultural history of the peoples of Central Asia in the late millennium have come down to us.

Since the 9th century, Arab scientists have been intensively mastering the ancient heritage. They got acquainted with the teachings of Pythagoras, translated the works of Aristotle, Plato, Proclus, Ptolemy, Aristides and others. The names of the philosophers of the Middle East, who paid great attention to the study of the problems of musical theory, are widely known-al-Kindy (800-879), al-Farabi (Avennasar, 870-950), considered the “second teacher” (after Aristotle), Ibn-Sina (Avicenna, 980-1037), Safia-ad-Din (1230-1294), etc.

The works of al-Kindi, al-Farabi, ibn Sina, al-Khwarizmi and many famous scientists for many centuries served as the main source in commenting on the theory of music of the peoples of the East and substantiated the essence of musical works created in later times. The theme, the content of works related to the theory of music, written from the time of al-Farabi to the 15th century, stood very close to each other on many issues.

The musical heritage of the Uzbek people has a long history and is captured in the folk and professional art of an unwritten tradition, crystallized in the work of many generations of wonderful singers and musicians. Improving over the centuries, Uzbek traditional music has developed as a developed monodic culture with a variety of genres and forms.

Main part. The relevance of this work is devoted to the study of the development of the composer school in Uzbekistan, which is currently of great scientific interest, which is associated, on the one hand, with the historical processes associated with the development of polyphonic European

musical traditions, forms and genres of performing arts, on the other hand, with the process interaction and mutual influence of original local musical traditions and European musical culture.

An analysis of the history of the formation of a new musical professional art shows that the Uzbek people, thanks to the established historical processes associated with the construction of a new society, not only mastered the diverse European musical traditions, but also created vivid examples of this art, which are considered as a national treasure.

National composer creativity in Uzbekistan began to take shape in the mid-1930s. XX century. Representatives of the Russian (Soviet) school of composing culture played a paramount role in this process. The formation of academic musical art was based on the successful experience of Russian musical culture, in which the manifestations of the national principle are associated mainly with folklore and its implementation in a new quality in composer's work [1, p.69]. One of the outstanding masters of culture and arts of the XXth century, who visited Uzbekistan twice, is Dmitry Shostakovich. The work of the outstanding composer has entered the classical treasury of world musical culture. His artistic work had a serious impact on the formation and development of young national composer schools in the republic. Shostakovich was distinguished by phenomenal talent and boundless skill, his music determined the philosophical and aesthetic concept - love for humanity, protest against evil and social injustice. Despite the social cataclysms taking place in the world, he created a golden fund of compositions, which left its mark on the musical culture of the republic.

The composers of Uzbekistan in the shortest historical period have achieved great success in creating operas and ballets, symphonies and cantatas, songs and romances. In turn, the singers and dancers mastered a new performing style, and the orchestra musicians mastered new instruments for Uzbek music. Representatives of Russian musical culture played an important role in this historical process, as the great composer of the XXth century D. D. Shostakovich emphasized “the experience of Russian classical music, the wonderful traditions of the composer school” [2,p.34] contributed to the development of diverse European musical traditions and the formation of the Uzbek school of composers.

Consistent disclosure of the significance of Shostakovich for the Uzbek musical culture is of significant relevance for the national musical science. The study of this scientific profile is relevant for modern musicology, in which the most important task is to study the interaction musical cultures of East and West. On this occasion, Dmitri Shostakovich at the VIII International Music Congress in 1971 in Moscow clearly spoke: “It seems to me that one of the natural and logical forms of development of the national tradition is not only its direct connection with the surrounding reality, with new social conditions and the growth of national consciousness, but also its ability to absorb all the best, enrich itself at the expense of everything that is truly progressive in the ideological and technological sense, which is created by other traditions, sometimes even very distant ones” [Ibid, p.167]. Only with his characteristic artistic techniques, using a special language, cryptography, he created his own music.

Musicologist M.Aranovsky, after numerous studies on the problems of musical semantics and semiotics of Shostakovich's work, writes: “A feature of Shostakovich's artistic language is the fact that the role of the mediated form of expression sharply increases in it, and primarily due to means of designation. In a word, the semiotic layer is very strong in Shostakovich's music, and by this it once again confirms its belonging to the art of the twentieth century» [3, p. 239].

The performance of the Seventh Symphony «Leningrad», and in 1939 the First and Fifth Symphonies by the Symphony Orchestra of the Leningrad State Conservatory in the hall of the Uzbek Opera and Ballet Theater was an extraordinary significant event. Innovative in its stylistic and content essence, Shostakovich's work was a kind of beacon for composers of all republics.

Many scientific works and articles have been created in Uzbekistan; many musicologists of the republic have written about it for decades. Among them I.A.Akbarov, T.S.Vyzgo, T.B.Gafurbekova, I.G.Galushenko and many others. They cover in detail the creative path of Shostakovich, consider his works, analyze stylistic features, stages of development of his work.

The stylistic traditions of Shostakovich have a huge impact on the work of contemporary Uzbek composers. Each generation brings its own innovations to the existing musical resources. For example, Farhod Nazarov, a modern young composer of Uzbekistan, wrote his musical dedication to Dmitry Dmitrievich – a play DeSCH.

In the play DeSCH (2016) by the young composer Farhod Nazarov of the first and second parts, one can feel the influence of Shostakovich, from whom the author adopted some methods of developing musical material. Farhod Nazarov introduced a motif into the music, emphasized the huge

amplitude of the figurative content of Shostakovich's music and his own, enriched it with timbre colors.

Fig.1 [4, p.11]

Fig.2 [4, p.11]

Resorting to the monogram, Shostakovich's younger contemporaries emphasize the need to communicate with him with an expression of infinite respect. Thus, by introducing other people's and their own monograms into works, modern authors enter into a dialogue with predecessor composers, as a result of which a kind of connection of times occurs, forming a universal formula of Music and Art.

Dmitri Shostakovich «stated the reality of the trend towards the unification of «tonal» and «modal» principles in contemporary composer's work» [5, p.6]. About the possibility of interaction between cultures based on the Western polyphonic and Eastern monophonic systems.

Studies about Shostakovich point to his great role and contribution to the development of Uzbek musical art and science. His presence at various musical and cultural events gave them a special meaning, contributed to the strengthening of the creative activity of the composers of the republic.

The musical intonation of the composer can be recognized immediately. The characteristic techniques of his music gave rise to a flurry of imitations. Being a follower of Beethoven, Tchaikovsky, he left to mankind the inseparability of the fate of the individual and the era. The era that gave the world the great composer Dmitry Shostakovich. Now he and his work belongs to history.

The purpose of the study is to provide a systematic historical and typological culturological understanding of musical development at different stages of the formation of culture and art. As a result, it is supposed to reveal the function of musical culture at different historical stages, in the development of the essential forces of a person at different stages of life. The inclusion of each individual in the past, present and future of musical culture. Today there is a need to understand education as a mechanism for the development of musical culture based on both socio-cultural realities and cultural orientations. This can be evidenced by ancient written sources relating to the history of the musical art of the peoples of Central Asia, which prove the presence of a high culture of these peoples.

The work uses a comprehensive method of studying sources, including elements of a historical and cultural approach, with the involvement of works related to achievements in the field of national composer creativity.

Conclusion. So, the foregoing allows us to state that composer music has a great opportunity for unique experiments, synthesizing the cultural values of the East and West, merging together the modern technique of composition and the historically established mentality that goes back centuries. The multifaceted and deepest significance of D. Shostakovich's brilliant creativity for modern domestic and world culture, of course, is fully preserved, this also applies to the musical culture of Uzbekistan. The organic combination of Shostakovich's traditions with the traditions of Uzbek musical culture has been proven. It contributed to the birth of many interesting phenomena in the art of music, causing its noticeable growth. The appeal of composers of national schools to Shostakovich brought great benefits and did not level the national basis of their work.

REFERENCES:

1. Karimova N.M, Karimova K.V. Dmitry Shostakovich and Uzbek music culture. Science and world №8(84), 2020. – Vol.II. – P.69
2. Шостакович Д. Национальные традиции и закономерности их развития. VIII Международный музыкальный конгресс. Музыкальные культуры народов: традиции и современность. – М.: Советский композитор, 1973. – С. 34, 167.
3. Арановский М. «Музыкальные антиутопии» Шостаковича // Русская музыка и XX век / Ред.- сост. М.Арановский. – М., 1997. – С.239
4. Каримова Н., Назаров Ф. Учебное пособие для фортепиано. –Т.: 2020. – С.11

UDC 9: 330.332.322

ANALYSIS OF THE EMPLOYMENT POLICY OF THE BUKHARA REGION AND ITS FEATURES

N.U.Kudratova, Lecturer, Bukhara State University, Bukhara

Annotasiya. Ushbu maqolada Buxoro viloyatining ish bilan bandlik siyosati tahlili va uning xususiyatlariga doir ma'lumotlar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: davlat ish bilan bandlik siyosati, passiv siyosat, aholini ish bilan ta'minlash hududiy dasturi, kasbiy harakatchanlik, mehnat bozori, mehnat potentsiali, qayta taqsimlash.

Аннотация. В данной статье изучены анализ политики занятости Бухарской области и сведения о ее характеристиках.

Ключевые слова: государственная политика занятости, пассивная политика, региональная программа занятости, профессиональная мобильность, рынок труда, трудовой потенциал, перераспределение.

Abstract. This article examines the analysis of the employment policy of the Bukhara region and information about its characteristics.

Key words: state employment policy, passive policy, regional employment program, professional mobility, labor market, labor potential, redistribution.

The state employment policy as an integral part of the socio-economic development policy of the country, in accordance with the transition period of the economy, which is aimed at the effective use of labor potential and the solution of employment problems in its development in conditions of redistribution, must be oriented towards ensuring a socially acceptable level of employment.

Thus, the employment service regulation policy provides for the achievement of the following goals [1]:

Within the framework of the state employment policy, assistance in finding employment is carried out in two directions, in the form of a passive and active employment policy.

The passive employment policy includes such measures as the payment of benefits to the unemployed through the state employment service, the retraining of the unemployed in professions, and the organization of public works. This version of the employment policy is somewhat economical in terms of current government spending. However, a passive employment policy can only justify itself if there is a high flexibility of the employment service and professional mobility of the labor force in a period of economic growth, as well as if there are broad economic conditions for a promising independent job search. In other cases, a passive policy is considered as a factor in reducing long-term unemployment and strengthening the stimulation of employment of the unemployed population.

A more effective and acceptable direction of the state employment policy is an active employment policy, in order to increase the demand for labor, create jobs at the expense of the state employment fund, create additional jobs for enterprises, is to ensure economic stability. by providing loans.

According to statistics, the number of people in need of employment in the Republic of Uzbekistan is increasing [2].

Table-1
Implementation of the "Territorial program for ensuring employment of the population" in the Bukhara region (per capita)

Indicators	2010 y.	2011 y.	2012 y.	2014 y.	2018 y.	2020 y.	Growth in 2010-2020, (%)
People who applied to the employment service for work (thousand people)	78,4	74,2	74,6	42,2	38,5	37,2	2 times reduced
Working in the direction of the employment service (thousand people)	77,4	73,1	73,5	40,1	37,7	35,1	2 times reduced
People who received the status of unemployed (thousand people)	1,0	0,9	1,1	2,0	1,8	1,6	160,0
Those directed to vocational education and training (person)	652	1056	1125	587	582	564	86,5
Paid community service (person)	3245	5500	5609	1365	1106	936	3 times reduced
Unemployment benefit recipients (person)	1154	1053	1116	90	105	102	11 times reduced
Available vacancies in enterprises (unit)	3582	2690	2763	3201	3783	5075	141,7

Source: compiled on the basis of the information of the General Directorate of Employment of Bukhara region.

The implementation of the "Employment Program" in the Bukhara region [3] for 2010-2020 is presented in the table below. (Table 1). In the Bukhara region for 2010-2020, the share of those who applied to the state employment service increased by 113,8%. Also, during these periods, the number of people employed in district (city) centers for promoting employment and social protection of the population increased by 114,9%. In the region in 2010, the share of those who got a job through the state employment service was 91,8% of the total number of job seekers, and by 2020 this figure was 92,5%. During these periods, the proportion of those employed compared to those who applied for work tended to increase. Such changes occurred mainly due to the creation of new and additional jobs. The share of the unemployed in 2020 compared to 2008 tends to increase accordingly. These figures amounted to 110.8% compared to the corresponding periods.

During 2010-2020, the number of people receiving unemployment benefits tended to fall sharply. In 2020, the number of recipients of unemployment benefits in the Bukhara region amounted to 102 people, or in 2010, compared to 2010, it decreased by 11 times. The reason for this is due to the fact that the majority of those who applied for a job were employed, some of them were involved in public works, or the number of those who received professional retraining increased. In 2010, the number of people involved in public works paid by microdistricts was 3245 people, and in 2020 it reached 936 people. This indicator decreased by 3 times in 2020 compared to 2010.

In addition, the number of people who underwent retraining and professional retraining in 2020-2010 reached 564 and 652 people, or decreased by 13,5%. The source of expanding the financing of funds spent on active areas of employment is the savings in spending on passive areas of the state employment fund that provides employment.

According to Table 2 employment of job-seeking citizens of the Bukhara region has a natural growth trend during 2012-2020, and this indicator has increased over the years by 163,4%. Therefore, among those who graduated from general educational institutions, the employment rate of those who graduated from secondary specialized vocational colleges increased to the highest indicator for the analyzed years, that is, it increased by 7 times. According to the age structure, the number of people aged 16 to 29 increased by 166,7%, 30 persons under 50 increased by 167,3%, and over 50 - by 111,3%. The main reason for this is due to demographic processes in the regional labor market.

Table-2
Employment of job-seeking citizens in Bukhara region (per person)

№	Indicators	2012 y.	2013 y.	2014 y.	2018 y.	2020 y.	Growth in 2012-2020, (%)
1	Number of employed citizens	41255	44884	50048	58757	67426	163,4
2	People from 16 to 29 years old	25943	28166	38877	34381	41618	166,7
3	People from 30 to 50 years old	15312	15535	15654	23349	25611	167,3
4	Over 50 years old	177	334	40	228	197	111,3

Source: compiled on the basis of the information of the General Directorate of Employment of Bukhara region.

According to the results of job fairs held in the Bukhara region in 2020, a total of 78 job fairs were held in the region, in which 2549 enterprises and organizations took part. From enterprises and organizations, 18738 vacancies were presented, and the number of citizens attracted to the fair amounted to 19504 people. More than 46,6% of them were provided with jobs. Among the employed, 47,4% were young people, 44,8% were women, 0,86% were disabled, and the rest were people of other categories.

Job fairs are one of the most effective methods of finding employment.

Let us pay attention to the analytical results of the above-mentioned areas regarding the activities of the bodies of the employment service of the Bukhara region.

I. Under the item "Assistance in the employment of citizens."

According to the data in Table. 2, the share of employment of job-seeking citizens in the region is increasing every year. When analyzed by age structure, the employment of citizens for the analyzed period increased by 144,7%, of which in rural areas - by 140,1%.

Currently, the problems of employment of educational institutions of various directions are aggravated in the region. This situation is likely to continue for the next 3-5 years. The state employment service bodies need to monitor the employment service in order to scientifically substantiate the demand for the employment service in a particular specialty. Employment monitoring creates an opportunity to develop evidence-based conclusions to prevent unemployment of graduates of educational institutions. Because if graduates of educational institutions are unemployed tomorrow, it will be inefficient to finance the cost of their education.

At the same time, in particular, the issue of employment of graduates of higher educational institutions is also relevant.

1.b.2. Helping people with disabilities find jobs. The regional state employment service and its local labor departments have developed and are implementing comprehensive measures to support the employment of people with disabilities.

Currently, in order to support the employment of people with disabilities in the region, the state employment service, together with the authorities, is taking active measures under the influence of stimulating factors for enterprises and organizations to create additional jobs for people with disabilities. We can show this by determining the growth trend of quota jobs created for the disabled over the years.

3. Under the item "Improving professional mobility (mobility) and competitiveness of the unemployed population and the unemployed."

3. a. Organization of professional training of citizens.

One of the most important problems today is the imbalance between the growing demand for labor and highly qualified personnel. Therefore, improving the quality indicators of the workforce through a system of vocational training and retraining is an urgent way to solve the problem. It is known that providing a significant part of the army of the unemployed with benefits from the state, financing their vocational training and retraining is expensive.

The inclusion and use of modern educational technologies and methods in the educational program for the training and retraining of the unemployed, in the educational process will increase their competitiveness in the labor market in the future.

A new direction in the system of vocational training and retraining of the unemployed is targeted training in accordance with the requirements of employers and training for specific professions. In this case, they act as a customer in front of the vocational education service to train the necessary specialists for enterprises.

The number of labor resources in the Bukhara region amounted to 2018,5 thousand people. The number of able-bodied population of the region is 2007,5 thousand people, the economically active population in terms of labor resources – 1485,1 thousand people, the economically employed population – 1402,5 thousand people.

According to the regional program "Employment of the population" of the Bukhara region, during 2020, 94500 new jobs should be created in city, district centers for supporting employment and social protection of the population, and in practice 94639 people were created. was given and 100,1 percent fulfilled.

In accordance with the regional program "Employment of the population" in the Bukhara region, new jobs are being created at an accelerated pace through the development of small businesses and private entrepreneurship in the region. In 2012, 46580 new jobs were created in this area. Also, due to the development of small business and private entrepreneurship, 45223 new jobs were created in 2013, 43937 in 2014, 75240 in 2018, and 66699 in 2020. New jobs created in as a result of the

development of small businesses and private entrepreneurship, in 2020, 143,2% more were created than in 2012.

In order to rapidly develop the economy of our country and improve the well-being of our people, special attention is paid to the development of industrial and social infrastructure in the regions of our country. However, the analysis shows that the share of new jobs created through the development of industrial, social and market infrastructure in the Bukhara region is declining. In 2012, 10437 new jobs were created in the Bukhara region, and by 2020, 2796 new jobs have been created in this area. Despite this, more new jobs have been created in this area than indicated in the regional program "Employment of the population". In 2020, compared to 2012, it decreased by 3,7 times.

As a result of the commissioning of new production facilities, the expansion of existing enterprises and the renewal of capacities in the Bukhara region, 3602 new jobs were created in 2012, 4015 in 2013, 4634 in 2014, 5226 in 2018, and 2769 new jobs in 2020 places.

This means that investors need to use their own financial resources more widely - profits of enterprises, depreciation, cash reserves, etc. - when organizing new production at enterprises in our country or further expanding existing production capacities. Because the full mobilization of domestic resources, on the one hand, ensures the economical and rational use of available economic resources, and on the other hand, increases the efficiency of investments.

In general, in the socio-economic development of the Bukhara region, it is important to improve the living standards of the population, improve the living standards and well-being of our people, and create new jobs through the development of small businesses. and private entrepreneurship, as well as provide employment for the population.

REFERENCES:

1. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312460
2. <https://stat.uz/uz/>
3. <http://uzdaily.uz/en/post/57121>
4. Xodjaev R., Egamberdiev A. Kichik biznes va tadbirkorlik. - T.: «Iqtisod-moliya». 2008. - 100 b.
5. Qosimova M.S., YUSupov M.A va boshqalar O'zbekistonda kichik bnznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish muammolari va echimlari. - T.: «SHark». 2007. - 188 b.
6. Qulmatov A.A.O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlnknng rivojlanishi.-T.:«Shark».2004.-123
7. SHaxovoy V.A., SHapiro S.A. Motivatsiya trudovoy deyatelnosti (uchebnoe posobie). – M.: Izdatelstvo «Vershina», 2003. - S. 222.
8. www.gov.uz- O'zbekiston Respublikasi hukumat portal
9. www.lex.uz- O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi
10. www.mf.uz – O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi sayti.
11. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
12. www.ifmr.uz – O'zbekiston Respublikasi Prognozlashitirish va makroiqtisodiy tadqiqotlar instituti sayti.
13. www.mineconomu.uz – O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi sayti.
11. www.stat.uz – O'zbekiston Respublikasi davlat statistika qo'mitasi rasmiy sayti.

UO'K 902

SHAYX SHOH ZIYORATGOHIY QACHON YASHAGAN?

M.M.Muxammadova, mustaqil izlanuvchi, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada Mavlono Kalon Ziyoratgohiyning kimligi, uning qachon yashaganligi Hasanxoja Nisoriyning "Muzakkiri ahbob" tazkirasidagi ma'lumotlar asosida oydinlashadi. Alisher Navoiy mukammal asarlar to'plami 14-jildining "Izoh va tarjimalar" qismida Shayx Shoh Ziyoratgohiy haqida qisqacha, mavhum izoh berilgan. "Muzakkiri ahbob" tazkirasidagi faktlar esa bu shaxsning aynan kim ekanligini aniq dalillar asosida izohlaydi va bu mumtoz adabiyotimizdagi ilmiy yangilik sifatida e'tirof etiladi.

Kalit so'zlar: Hasanxoja Nisoriy, "Muzakkiri ahbob", "Mahbub ul-qulub", Shayx Shoh Ziyoratgohiy

Аннотация. В статье будет выяснена личность Мауланы Калона Зияратгахи и время его жизни на основе информации, содержащейся в книге Хасанходжи Нисари "Музакири Ахбаб". Сборник прекрасных трудов Алишера Навои, том 14, "Комментарии и переводы" дает краткое, абстрактное объяснение о Шейх Шахе Зияратгохи. Факты в разделе "Музакири Ахбаб" объясняют, кем является этот человек, на основе явных доказательств, и это научные инновации в нашей классической литературе признаны.

Ключевые слова: Хасанходжа Нисари, "Музакири ахбаб", "Махбуб уль-Кулуб", Шейх Шах Зияратгохи.

Abstract. *In the article, the identity of Maulana Kalon Ziyaratgahi and when he lived will be clarified on the basis of the information contained in Hasankhoja Nisari's "Muzakkiri Ahbab". Alisher Navoi's collection of excellent works, volume 14, "Commentary and Translations", gives a short, abstract explanation about Sheikh Shah Ziyaratgohi. The facts in the "Muzakkiri Ahbab" section explain who this person is based on clear evidence, and this is a scientific innovation in our classical literature.*

Keywords: *Hasankhoja Nisari, "Muzakkiri ahbab", "Mahbub ul-Qulub", Sheikh Shah Ziyaratgohi*

Hasanxoja Nisoriyning "Muzakkiri ahbob" tazkirasidagi "Abdulazizxon bin Abulg'ozzi Ubaydullo Bahodirxonning muqaddas yodi" sarlavhali maqolasidan nazarga tashlanishicha, Shayboniy hukmdor Abdulazizxon diniy ilmlar va ilmal yaqin masalalari bo'yicha ta'limni zamonasining yetuk olimi Nosiruddin Oxunddan olgan. Nisoriy Nosiriddin Oxundni "Hazrati mukammal Nosirul-millati vaddin" ifodasi orqali g'oyatda ulug' shayx, buyuk alloma ekanligiga ishora qiladi. "Alar musofihasi bu kaminaga ham yetishdi"- deb shukrona aytadi. "Muzakkiri ahbob" da zikr qilinshicha, Nosiriddin Oxund Hazrat Mavlono Kalon Ziyoratgohiy avlodidan bo'lgan. Mavlono Kalon Ziyoratgohiy kim va u qachon yashagan? "Muzakkiri ahbob" tarjimoni kitobning "Izoh" qismida quyidagicha yozadi: Mavlono Kalon Ziyoratgohiy – xurosonlik tasavvuf olimi, shoir (XIV-XV asr). [4;83-85] Shunday shaxs nomi Hazrat Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asarida ham bor. Uning nomi Alisher Navoiy pandnomasida Shayx Shoh Ziyoratgohiy tarzida berilgan. Alisher Navoiy mukammal asarlar to'plamining 14-jildining "Izoh va tarjimalar" qismida "Shayx Shoh Ziyoratgohiy–XV asrdagi Xuroson mashoyixlaridan bo'lsa kerak", - degan mavhum bir izoh beriladi. [1; 286] Murshidi komil nomi "Mahbub ul – qulub" da "Shayx Shoh Ziyoratgohiy" tarzida berilganidek, "Muzakkiri ahbob" da "Mavlono Kalon Ziyoratgohiy" tarzida bitilgan. "Muzakkiri ahbob" da boshqa shayxlar yoki ijodkorlar nomini ham juz'iy o'zgarishlar bilan ifodalash usuli bor. Masalan, tazkira birinchi bobining birinchi faslida "she'rlari qiyomiga yetgan, nafis va so'zlari yoqimli" (Nisoriy) shoir Devona Husomiyga alohida maqola bag'ishlangan. [4; 301] Hasanxoja Nisoriy butun maqola davomida shoirni yuqoridagi nom bilan tilga oladi. Maqola yakunida esa Mavlono Husomiy deb atashni ma'qul ko'radi: "Mavlono Husomiy tushda faqirdan, tazkirangda qaysi g'azalimni yozding, deb so'radi. Faqir yuqorida keltirilgan g'azalni, dedim. Qabri Qorako'lda".[4;85] Maqola birinchi ruknining birinchi fasli "Foniy davlatdan mangulik mulkiga safar qilgan chingiziy sultonlar jamoasi zikrida"gi firqaning yakunlovchi maqolasida esa Mavlono Husomiy "Husomiy Qalandar" nomi bilan tilga olingan va uning Nuriddin Abdurahmon Jomiy vafotiga bag'ishlab, tojik–fors tilida yozgan qit'asi keltirilgan". [4;42]

Bahsimiz asosida turgan "Shayx Shoh Ziyoratgohiy" va "Mavlono Kalon Ziyoratgohiy" ifodalarining ma'nolari orasida jiddiy farq yo'q. XVII asrning yirik shoiri Boborahim Mashrab ham manbalarda "Shoh Mashrab", "Devona Mashrab", "Rahimbobo Mashrab" nomlari bilan tilga olinadi.

Fikrimizcha, "Mahbub ul – qulub" da "Shayx Shoh Ziyoratgohiy", "Muzakkiri ahbob" da "Mavlono Kalon Ziyoratgohiy" nomlari bilan zikr qilingan shayx aslida bitta odam.

Alisher Navoiy "Mahbub ul – qulub" asarining "Hamida af'ol va zamima xisol xosiyati" sarlavhasi ostidagi ikkinchi qismi tariqat maqomlari sharhiga bag'ishlangan. Hech bir nazariy manba bu asardagi kabi tavba, vara', zuhd, faqr, sabr, tavakkul va rizo maqomlari haqida ixcham va teran ma'lumot bera olmaydi. Har bir maqom sharhidan keyin ulug' shayxlar, avliyullohlar hayotidan dalillovchi hikoyatlar keltirilgan.

Ulug' mutafakkirning sehrli qalami nazariya va amaliyotning hayotdagi aksini mohirona uyg'unlashtirgan. Tasavvuf nazariyotchilari "Faqr" atamasi bilan yuritadigan to'rtinchi maqom asarning "Qanoat zikrida" gi 4-bobida talqin qilingan. Shu bobdagi dalillovchi hikoyat "Koshifi asrori ilohiy" (Navoiy) Shayx Shoh Ziyoratgohiy hayotidan olingan.

Hazrat Alisher Navoiy talqinicha, faqrlik ibodatni ado etish madorini bag'ishlaydigan miqdordagi ozgina taom bilan kifoyalaniib, moddiy dunyoning boshqa barcha narsalardan voz kechmoqdir. Yana solikdan nafsni bechorahollik ila ozurda tutmoq, shahvoniy hissiyotlarni so'ldirmoq ham talab qilinadi. Bordi-yu shu maqomga erisha olmasa, solik ibodatdan farog'at topmaydi. Ibodat farog'ati uchun qanoatni shior qilgan Shayx Shoh Ziyoratgohiy xalqning nazr va hadiyasini mutlaqo qabul qilmagan. Shohlarning in'omi va doimiy foydalanish uchun beradigan yersuvlarini (suyurg'ol) ham ko'ziga ilmagan. O'z hovlisi ichidagi yerga ekin va daraxtlar ekib, o'z qo'li bilan ularga ishlov bergan. Ibodatdan bo'shagan paytlarida ulug' shayxning qo'lidan bel, tesha va arra tushmagan. Shayxning mislsiz qanoati haqidagi avoza Hirot poytaxti bo'lgan butun mamlakat hududlariga tarqalgan. Shohlar, din peshvolari, mashoyixu avliyullohlar Shayx Shoh

Ziyoratgohiyning mulozamatiga borib, ostonasi tuprog'ini o'pmoqni o'zlari uchun faxr deb bilganlar. Yana "Mahbub ul – qulub" dan o'qiymiz: "Ul ziroat nonidin va ul favokih xonidin har ne iliklariga tushsa ko'zlariga surtib, qo'yunlarig'a solib tabarruk uchun shahrg'a ayol va atfollari uchun kelturur erdilar va andin yeganlar oxirat najotig'a ham umidvor bo'lur erdilar".[3;36] Odamlar Payg'ambar alayhisallom aytgan "Qanoatli azizdir" hadisining hayotiy ifodasini Shayx Shoh Ziyoratgohiy timsolida mushohada qilgan.

Alisher Navoiy o'z asarlarida talqin qilingan qaysi ulug' inson bilan yuzma yuz uchrashgan bo'lsalar, albatta, buni qayd qilib o'tadilar. Shuning uchun ham ulug' mutafakkir asarlarida "faqir ham Mavlono xizmatiga musharraf bo'ldim", "bu haqir ham alar shogirdlig'i sharafig'a musharraf bo'lubmen", "alarning muborak nazarig'a yetib iltifot topib, fotihalariga musharraf bo'lubmen", "Bu faqir hazrati Mavlono mulozamatlarig'a borib erdim", "Bu faqir ham Mavlono xizmatiga musharraf bo'lub siyratini ham bu tariq bila muvofiq toptim" kabi jummlalar ko'p uchraydi.

"Qanoat zikrida" gi bobdan o'rin olgan hikoyat qahramoniga nisbatan bunday jummlalar ishlatilmagan. Demak, Alisher Navoiy Shayx Shoh Ziyoratgohiy bilan uchrashmaganlar. Shayx Shoh Ziyoratgohiy fano uyidan boqiy dunyoga rixlat qilgan bo'lganlar yoki Alisher Navoiy "alar zamonining oxirida bo'lib mulozamatlari sharafiga muyassar bo'lmaganlar". [2;10]

"Muzakkiri ahbob" da Shayx Shoh Ziyoratgohiyning yashagan davri haqida muayyan xulosaga kelish imkonini beruvchi muhim bir dalil bor: "Mavlono Kalon Ziyoratgohiy ulug'larning ulug'i bo'lganlar va Shohruh Sulton-go'ri nurga to'lsin-qanchalik ular mulozamati orzusini **qilmasinlar alar sharif ta'biga maqbul tushmagan.**" [4;43] "Muzakkiri ahbob" dan ko'chirilgan iqtibos Alisher Navoiy hikoyatidagi "Hirot dor us-saltanasidin salatini masnadrishin...ul buzurgvor xizmatiga borur erdilar" [1;55] so'zlari bilan muvofiq keladi. Bu o'rinda Alisher Navoiyning "Salotin in'om va suyurg'olin ko'zga ilmadi." [2;10] degan gaplarini ham xotirdan uzoqlashtirmaslik kerak. "Muzakkiri ahbob" da keltirilgan lavhadan ayon bo'ladiki, Shayx Shoh Ziyoratgohiy Shohruh Mirzoni unchalik yoqtirmagan. Shohruh Mirzo (1377-1447) Amir Temur farmoni bilan 1397-yildan 1405-yilgacha Xuroson hukmdori sifatida Xuroson, Seiston va Mozandaranni boshqargan. 1409-yildan umrining oxiriga qadar (1447-yil) Hirot poytaxti bo'lgan Movarounnahr, Ozarbayjon, Iroq, Xuroson va Shimoliy Afg'onistondan tarkib topgan katta bir davlatda "ulug' xoqon" sifatida saltanat surgan. Koshifi asrori ilohiy Shayx Shoh Ziyoratgohiyning ulug'larning ulug'i maqomiga ko'tarilib, qanoat ramziga aylanishlari Hirot dorus-saltanidan sultonlar, din ulamolari, mashoyihu avliyoullohning u kishining xizmatiga borishi ham shu yillarga to'g'ri keladi.

Shayx Shoh Ziyoratgohiyning yoki Mavlono Kalon Ziyoratgohiyning yashab faoliyat ko'rsatgan davri masalasida "Muzakkir ahbob" tarjimoni I. Bekjon ko'rsatgan sana maqsadga muvofiqdir. O'sha sanani XIV asrning oxirgi choragi va XV asrning birinchi yarmi tarzida ifodalasak yana-da aniqroq bo'ladi. "Muzakkiri ahbob" yozilayotgan yilda (1566) Mavlono Kalon Ziyoratgohiy avlodidan bo'lgan, Abdulazizxonning ustozlari Nosiriddin Oxund 84 yoshda bo'lgan. Ulug' yoshli va xasta bo'lishiga qaramay, tolibi ilmlarga saboq berishni davom ettirgan. Turli ijtimoiy toifa kishilariga foydali maslahatlar bergan. "Muzakkir ahbob" muallifi "Ulug' allomaning soyasini boshimizdan aritma" deb Allohga munojot qiladi va so'zini yakunlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Навоий А. Мукамал асарлар тўплами. 20 жилдлик, 14-жилд. –Тошкент: Фан, 1998.
2. Навоий А. Мукамал асарлар тўплами. 20 жилдлик, 10-жилд. –Тошкент: Фан, 1992.
3. Навоий А. Махбуб ул-кулуб. БСМ хазинасидан 27780 рақамли қўлёзма.
4. Нисорий Х, Музаққир аҳбоб. Форс тилидан Исмоил Бекжон таржимаси. –Тошкент: Халқ мероси, 1993.

UO'K 93/94

XORAZMLIK VALIYLAR IJODI ALISHER NAVOIY NIGOHIDA N.Rajabova, *mustaqil tadqiqotchi, Urganch davlat universiteti, Urganch*

Annotatsiya. Maqolada Xorazm viloyati ziyortagohlarini ta'lim-tarbiya vositasi sifatida o'rganish asnosida Alisher Navoiy ijodining o'rni masalasi yoritilgan. Xususan, oliy maktablardagi "O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi" darslarida bu haqdagi ma'lumotlar yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda juda muhimligi faktlar bilan asoslanilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim-tarbiya, ziyoratgoh, valiylar, tazkira, ruhiy tarbiya.

Аннотация. В статье рассматривается роль творчества Алишера Навои в изучении святынь Хорезмской области как образовательного пособия. В частности, на уроках «Истории узбекской классической литературы» в высших учебных заведениях подтверждается фактами, что очень важно воспитывать в духе патриотизма и информация об этом очень важна для воспитания молодежи в духе патриотизма.

Ключевые слова: образование, паломничество, хранители, тазкира, духовное образование.

Abstract. The article depicts about the role of Alisher Navoi's creativity in the study of the pilgrimages of Khorezm region as an educational tool. In particular, in the lessons of the "History of Uzbek classical literature" in higher educational institutions, it is confirmed by the facts that important to educate in the spirit of patriotism

Key words: education, pilgrimage, guardians, tazkirah, spiritual education.

Vohamizdagi ziyoratgohlarni o'rganish asnosida ularning ma'naviyat va madaniyatimiz tarixi, jahon ma'rifiy hayotida tutgan o'rnini ham bilib borish imkoniyati kengaydi. Masalan, oliy maktablardagi "O'zbek mumtoz adabiyot tarixi" darslari bu borada nihoyatda katta ahamiyatga ega. Quyida Alisher Navoiy ijodi va Xorazm vohasidan yetishib chiqqan valiylarning ayrimlari hayoti va ijodi misolida fikrimizni ma'lum ma'noda asoslashga harakat qilamiz.

Alisher Navoiyning 750 dan ortiq aziz-avliyolar yodi zikr etilgan "Nasoyim ul-muhabbat" asarida eng ko'p o'rin (hajman) Shayx Najmiddin Kubroga ajratilgani e'tiborga loyiq. Shuningdek, Navoiy tazkiralarda Pahlavon Mahmud, Shayx Husayn Xorazmiy, Xoja Abulvafoyi Xorazmiy, Shayx Alouddin Xorazmiy, Hubbi Xo'ja, Shayx Abulhasan Ishqiy, Muqriy Mahmud kabi vatandoshlarimiz alohida ehtirom bilan tilga olingani bejiz emas. Bu kabi ulug' azizlar ayollar orasidan ham yetishib chiqqan. Yuqorida qayd etilgan 750 ortiq aziz-avliyoning 33 nafari ayollar bo'lgan. Shulardan Imra'atun Xorazmiya bizning voha vakilasidir [1].

Alisher Navoiyning Xoja Abulvafo Xorazmiyga e'tibori alohida ekani ham ko'zga tashlanadi. Alisher Navoiy Xoja Abulvafoyi Xorazmiyning "Nasoyim ul-muhabbat"da asarning muhim bir qismi – avliyolar odobi, axloqi, boshqacha aytganda ularning kamolot sirlari haqida so'z ketganda ham zikr etadi. Navoiy nazdida "Ul adabdurki, yaxshiyu yomong'a va ulug'u kichikka bajo keltirurlar. Andoqki, borcha xaloyiqdin o'zlarin kichik va kamroq tutorlar va barchag'a xizmat huzurida bo'lurlar". Misol tariqasida sallasini o'g'ri urgan Xoja Abulvafoyi Xorazmiy hikoyati keltiriladi [2]. Xorazmliklar "Yer farishtasi" deb e'zozlagan ushbu aziz inson haqida Alisher Navoiy "Majolis un-nafoysis" asarida ham ma'lumot beradi, "Xoja avsofini har kishi bitar bo'lsa, alohida bir kitob bitmak kerak" – deya ta'kidlaydi [3]. Hazrat Alisher Navoiy "alohida kitob bitmak kerak" deya ta'kidlagan Xoja Abulvafoyi Xorazmiy ijodining asosiy qismini ruboiylar tashkil qiladi. Uning 188 sahifadan iborat "Ruboiyoti Xoja Abulvafoyi Xorazmiy – Piri farishta" nomli kitobi 2017-yilda Sayyid Ahmad Behishtiyyi Sheroziy tashih va sharhi bilan Eronda "Ravzana" nashriyotida bosilib chiqqan.

Abulvafoyi Xorazmiy haqida 1851-yilda Xorazmga Eron shohi elchisi sifatida tashrif buyurgan, Ogahiy tomonidan "Ravzatu-s-safoyi Nosiriy" asari tarjima qilingan Rizoqulixon Hidoyat (1800 – 1871) "Tazikrayi riyozu-l-orifin" asarining birinchi ravzasi 15-bo'limida quyidagilarni yozadi: "Xorazmning ulug' shayxlaridan. Xorazm xalqi uning go'zal xulqi bois Yer yuzining farishtasi der edilar. U zot ilm-u amal va maqtoqli sifatlarini o'zida jamlagan edi. Uni bir necha vosita bilan Shayx Najmiddin Kubroga murib bo'lmish Shayx Abulfath tarbiya qilganlar. "Masnaviyi ma'naviy" muallifi Mavlaviy nomi ila mashhur janob Jaloliddin Muhammad Rumiy u zotning zuhuridan xabar bermishlar. "Masnaviy"ning sharhi bo'lmish "Javohiru-l-asror" asari muallifi Husayn bin Hasan Xorazmiy ularning muridlaridir. "Kanzu-l-javohir" (Gavharlar xazinasi) asari shayx qalamiga mansubdir. Vafoti 735-hijriyda [4]" (Iqtisbos asliyatdan tarjima qilindi)

Alisher Navoiyning har ikkala asarda zikr etilgan yurtdoshlarimizdan biri Shayx Husayn Xorazmiy bo'lib, o'zbek filologiyasida uning hayoti va ijodi hali alohida o'rganilmagan. Vaholanki, Husayn Xorazmiyning hayoti va ijodi haqida uning o'z o'g'li va shogirdi Sharafuddin Husayn Xorazmiyning "Jodat ul-oshiqin" ("Oshiqlar uchun keng yo'l") asari mavjud. I.Bekchon bu asarning bir nusxasi Abu Rayhon Beruniy nomli Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida mavjudligi haqida xabar beradi [5]. Asarning nomi ayni paytda uning ta'rixi ham hisoblanadi. Mazkur asarning katta bir qismi Rasuli Ja'fariyon so'z boshisi bilan "Payomi bahoriston" jurnalida bosilib chiqqan [6]. Maqolaning birinchi qismi muallifning otasi Husayn Xorazmiy tarjimai holiga bag'ishlangan bo'lib, ayrim adabiyotlardagi chalkash masala – Tojiddin Husayn Xorazmiy va Kamoliddin Husayn Xorazmiy bir shaxs emasligi haqida xulosa berilgan. bu haqda M.Hasaniy ham mufassal ma'lumot beradi [7].

Shu munosabat bilan aytib o'tishimiz lozimki, Husayn Xorazmiy ig'tishoshiya tariqatining oxirgi piridir. U haqida mo'tabar manbalardan biri Kamoliddin Mahmud G'ijdivoniyning "Miftoh ut-tolibin" asaridir. "Miftoh ut-tolibin" Muhammad Rizo Ogahiy tomonidan tarjima qilingan asarlardan biri bo'lib, F.G'anixo'jayev tomonidan tuzilgan "Ogahiy asarlari tavsifi (Katalog)"da uning muallifi Joniy Mahmud Ali ibn Imodiddin G'ijdivoniy deb ko'rsatilgan [8]. Demak, ushbu asar tarjimasiga qo'l urgani bejiz emas. Asarning Ogahiy tomonidan qilingan tarjimasining yagona nusxasi

Toshkentda saqlanadi. Joniy Mahmud G'ijduvoniylar qalamiga mansub "Miftohu-t-tolibin" asari Muhammad Rizo Ogahiy tomonidan tarjima qilingan [9]. Mahmud G'ijduvoniylarning (XVI asr) "Miftohu-t-tolibin" (Toliblar kaliti) asari Kamoliddin Husayn Xorazmiy (1466-1551) hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan. Muallifning to'liq nomi Joni Mahmud ibn Shayx Ali ibn Imomiddin al-G'ijduvoniylar bo'lib, buxorolik sayyoh va tarixchi olim. U ustozlari – Shayx Hoji Muhammad al-Xabushoniylar va Shayx Kamoliddin Husayn Xorazmiy sayohatlarida qatnashgan, ba'zan o'zi ham sayohatlar qilgan. Ushbu sayohatlar "Miftohu-t-tolibin" asarida ham aks etgan. Muallif o'z asarida XVI asr boshlarida Xorazm, Buxoro, Samarqand, Mashhad, Marv, Hirot shaharlari, tabiat va xo'jaligi, o'sha davrdagi tarixiy voqe'alar va ayrim shaxslar hayoti haqida qimmatli ma'lumotlar keltiradi. Shunday bo'lsa ham asarning asosiy mavzusi Husayn Xorazmiylarning hayoti va faoliyatidir.

Alisher Navoiylar tilga olgan xorazmlik shayxlardan biri Majdiddin Bag'dodiy bo'lib, ko'pchiligimiz ushbu nufuzli shayx va shoir haqida E.E.Bertels ma'lumotlari bilan cheklanamiz [10]. E.E.Bertels turli tazkiralardan Bag'dodiy qalamiga mansub 14 ta ruboiy keltirilgan. Eron olimi Zabihulloh Safo E.Braun shayxning to'la ismi Abu Sa'id Majdiddin Sharaf ibn Muayyad Abulfath Bag'dodiy deb keltirishini qayd etib, uning asarlari haqida umumiy ma'lumotlarni beradi [11]. Olim tomonidan keltirilgan shayx qalamiga mansub ruboiylardan biri E.Bertelsda uchramaydi:

Devona naboshad on, ki az zar tarsad,
Oshiq nabuvad har, ki zi xanjar tarsad.
To chand zi sar buridanam biym kuni,
On kas, ki siri tu dorad az sar tarsad?

Tarjimasi: "Oltindan qo'rqan telba bo'lmaydi, xanjardan hadiksiragan oshiq bo'lolmas. Mening boshim ketishidan tokay qo'rqasan, Sening siringni anglagan o'z boshin g'amin ermidi?"

Alisher Navoiylar "Nasoyim ul-muhabbat"da tilga olgan xorazmlik valiylardan biri Hakim otadir: "Hakim ota rahimahullohu taolo oti Sulaymondur va Xoja Ahmad Yassaviylar qaddasallohu sirrahuning murididir. Hamonoki bir kun Xoja tabxe buyurg'ondurlarki, mutbixe o'tun yetmaydur, deb kelgandur. Alar ashobg'a degandurlarki, yozidin o'tun terib kelturung! Va ul zamon yog'in yog'adur ekandur. Ashobkim o'tun teribdurlar, alar xizmatig'a kelguncha yog'in jihatidin o'tunlar xo'l bo'lg'ondur. Hakim ato tergan o'tinlarni to'nig'a chirmab, quruq kelturgandur. Xoja Hazratlari degandurlarki, ey farzand, hakimona ish qilding va alarg'a bu laqab ondin qolg'ondur va Hakim atog'a hikmat tili go'yo bo'lubdur. Andoqki, oning favoidi atrok orosida mashhurdur. Ul jumladin biri

Tiki turg'on butadur,
Borgonlarni yutadur.
Borg'onlar kelmas bo'ldi,
Magar manzil andadur" [12].

U.Embergenov va J.Shomurodovlar yozishicha, "Ushbu misralardan ham anglash mumkinki, Boqirg'oniylar she'rlarining tili sodda, ifodasi xalqona bo'lgan. Lekin bu so'fiy shoir ijodiyotinin tub mohiyatini tasavvufiy goyalar, ilohiy ishq jazbasi va yuksak so'fiyona axloq tashkil etadi" [13].

Shu o'rnida talabalar zehniga ta'sir qiladigan vositalar biri sifatida Sulaymon Boqirg'oniylar ziyoratgohi hamda unga taalluqli ma'lumotlarni foto va animatsiya shaklida namoyish qilishdir. Bu borada U.Embergenov va J.Shomurodovlarning qayd etilgan kitobidagi fotolardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga Sulaymon Boqirg'oniylarning "Oxiri zamon kitobi" 1934-yilda Tokioda eski o'zbek yozuvida nashr qilingani aytib kitobning ayrim sahifalari, xususan, titul varag'ini namoyish qilib, asliy matndan parcha o'qib eshittirish talabalar zehniga o'zgacha ta'sir qiladi. Chunki katta ko'pchilikda 1934-yilda Tokioda o'zbek adibi kitobi nashr qilingani hayrat uyg'otsa, bora-bora bu hayrat faxr hissiga aylanadi.

Demakki, ziyoratgohlar haqida ma'lumotlardan ta'lim-tarbiya vositasi sifatida foydalanishda yosh cheklovlari yo'q. Aksincha, ulardan har qanday yoshdagi insonlar ruhiy dunyosini boyitish, ularda vatanparvarlik hissini yanada mustahkamlashda foydalanish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Ўн еттинчи том. – Тошкент: Фан, 2001. 496-б.
2. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Ўн еттинчи том. – Тошкент: Фан, 2001. 18 – 19-б.
3. مجلس النفايس. على شير نوائى. Илмий-танқидий матнни тайёрловчи Суюма Ғаниева. – Тошкент: Ўзбекистон Фанлар академияси нашриёти, 1961. 9-б.
4. <https://ganjoor.net/rhedayat/riazolarefin/rowze1/sh15>
5. Ҳасанхожа Нисорий. Музаққир аҳбоб. Форс тилидан Исмоил Бекчон таржимаси. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 1993. 331.

6. شرف الين حسين خوارزمي. جادةالعاشقين گزترش سفر حج شيخ حسين خوارزمي. به كوشش رسول جعفریان. پیام بهارستان. پاییز ۱۳۹۰. ص ۸۸-۱۱.
7. Ҳасаний М. Шайх Камолитдин Ҳусайн ал-Хоразмий – хоразмлик улуғ аллома // Хоразм тарихи. – Тошкент-Урганч: Navro'z. 2019. – Б. 326 – 333.
8. Ғанихўжаев Ф. Огаҳий асарлари тавсифи (Каталог). – Тошкент: Ҳ.Сулаймонов номидаги қўлғезмалар институти. 1986. 42-43-б.
9. Мухаммад Ризо Эрниёзбек ўғли Огаҳий. Асарлар. 10-жилд. Мифтоҳу-т-толибин (Толиблар калити). Табдил, сўзбоши, изоҳ ва кўрсаткичлар муаллифи Эркин Миркомиллов. Масъул муҳаррир Маҳмуд Ҳасаний. Тақризчилар: Абдулла Ўрозбоев, Ҳилола Назирова. – Тошкент: “Sharq” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 2019. 400 бет.
10. Бергелс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. – М.: 1965. – С. 335 – 339.
11. ضبيح الله صفا. تاريخ ادبيات در ايران. جلد دوم. تهران. انتشارات فردوس. ۱۳۷۳ ص ۱۰۱۵ – ۱۰۱۲.
12. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Ўн еттинчи том. – Тошкент: Фан, 2001. 496-б.
13. Ембергенов У. Шомуродов Ж. Сулаймон Боқирғоний (Ҳаким ота) – Тошкент: Ўзбекистон, 2015.– Б. 6.

UO'K 94:72.02

SURXONDARYO VILOYATINING ANTIK DAVR YODGORLIKLARI VA ULARNING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI

M.A.Shoyusupova, tayanch doktorant, O'zR FA San'atshunoslik instituti, Toshkent

Annotatsiy. *Bugungi kunda arxeologik tadqiqotlarni tubdan takomillashtirish, moddiy, madaniy yodgorliklarni keng ko'lamda o'rganish, qadim tarix va boy madaniyatimizni xalqimizga va jahon hamjamiyatiga targ'ib qilish dolzarb masalalardan biridir. Maqolada Surxondaryo viloyatining antik davr yodgorliklari va ularning o'rganilishi, bugungi kundagi ahamiyati tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *Qadimgi davr, Baqtriya, Surxondaryo viloyati, Uzundara, Ko'hna Termiz, Kampirtepa, Zartepa, Dalvarzintepa, qal'a, istehkom, manzilgoh, madaniyat, yodgorliklar, kulolchilik, haykaltaroshlik, tangalar.*

Аннотация. *Сегодня одним из актуальных вопросов является коренное совершенствование археологических исследований, широкое изучение материальных и культурных памятников, пропаганда нашей древней истории и богатой культуры перед нашим народом и мировым сообществом. В статье анализируются памятники древности Сурхандарьинской области, их изучение и значение на сегодняшний день.*

Ключевые слова: *Древний период, Бактрия, Сурхандарьинская область, Узундара, Старый Термез, Кампыртепа, Зартена, Дальварзинтепа, крепость, городище, культура, памятники, керамика, скульптура, монеты.*

Abstract. *Today one of the topical issues is the fundamental improvement of archaeological research, the extensive study of material and cultural monuments, the promotion of our ancient history and rich culture to our people and the world community. The article analyzes the ancient monuments of the Surkhandarya region, their study and significance today.*

Keywords: *Ancient period, Bactria, Surkhandarya region, Uzundara, Old Termez, Kampyrtepa, Zartepa, Dalvarzintepa, fortress, settlement, culture, monuments, ceramics, sculpture, coins.*

Kirish. Mamlakatimizda qadimgi yodgorliklarni arxeologik o'rganish takomillashib, rivojlanib bormoqda. Bularni asl holicha kelajak avlodga yetkazish nafaqat bizning yurtimizda, balki butun dunyoda dolzarbdir. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, “Surxon vohasidagi Zarautsoy, Teshiktosh g'orlari, Bobotog' va Boysuntog' qoyalariidagi rasmlar, bu zamin jahon sivilizatsiyasining beshiklaridan biri ekanligidan guvohlik beradi. Baqtriya, Kushon kabi ko'hna davlatlar tarixi, Dalvarzintepa, Kampirtepa, Zartepa qal'asi singari noyob yodgorliklar bu yerda qadim zamonlarda ham yuksak taraqqiyot mavjud bo'lganini isbotlaydi”[1].

Mustaqillik yillarida mamlakatimiz hududida qadimgi davrlardan boshlab rivojlangan qishloqlar, shaharlar va sivilizatsiya markazlarining boy o'tmishini arxeologik jihatdan tadqiq etish va tarixiy jarayonlarni tiklash bo'yicha muayyan ishlar amalga oshirildi. O'zbekiston hududi tosh davridan boshlab o'zlashtirilganligi, mamlakatimiz jahondagi ilk shaharsozlik va davlatchilik shakllangan markazlardan biri bo'lganligi, tariximiz va madaniyatimiz chuqur ildizlarga ega ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi[2]. Surxondaryo viloyatining qadimgi shaharlari, ularning tarixiy topografiyasi tadqiqotchilar tomonidan yaxshi o'rganilgan bo'lsada, muammolar mavjud. Qadimdan to bugungi kungacha yetib kelgan yodgorliklar va ularni asrab-avaylash, saqlanishidagi turli muammolar ham shular jumlasidandir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Baqtriyada dastlabki arxeologik tadqiqotlar 19 – asrning 2 – yarmidan boshlangan (A. Maev, I.V. Mushketov va b.). Shimoliy Baqtriya hududida 1926 — 28 yillarda Sharq madaniyati muzeyi (hozirgi Sharq xalqlari san'ati muzeyi) ekspeditsiyasi (rahbari B.P. Denike), 1936 — 38 yillarda Termiz arxeologiya-kompleks ekspeditsiyasi (rahbari M.E. Masson), 1953 — 54 yillarda Tojikiston arxeologiya ekspeditsiyasi (rahbari M.M. Dyakonov), 1950 — 55 yillari O'zbekiston arxeologiya ekspeditsiyasining Surxondaryo otryadi (rahbari L.I. Albaum) arxeologik qazish ishlari olib borgan. 1960 yildan (bir oz tanaffus bilan) O'zbekiston san'atshunoslik ekspeditsiyasi (rahbari G.A. Pugachenkova), 1972 yildan O'zbekiston FA Arxeologiya institutining Baqtriya ekspeditsiyasi (rahbari V.M. Masson) arxeologik tadqiqotlarni davom ettirdi[8].

Shimoliy Baqtriyada o'tgan asrning 80-yillarida olib borilgan ishlar ham diqqatga sazovordir. Xususan, Ko'hna Termiz, Dalvarzintepa, Kampirtepa va boshqa bir qator yodgorliklarda tadqiqot ishlari davom ettirildi.

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin qator yangi yodgorliklar ochilib, ularda tadqiqot ishlari olib borildi. Ushbu tadqiqot ishlariga nafaqat mahalliy olimlar, balki chet ellik tadqiqotchilar ham jalb etilib, ular bilan birgalikda ko'plab qo'shma ekspeditsiyalar tashkil etildi. Bu borada frantsiyalik olimlarning (P. Lerish, P. Jantel va boshqalar) qadimgi shahar madaniyatining shakllanish va rivojlanish masalalarini o'rganish borasida, yaponiyalik mutaxassislarining (K. Kato, K. Tanabe va boshqalar) buddaviylik yodgorliklarida olib borgan tadqiqotlarini aytish mumkin. Ularning natijalari turli nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalarida o'z aksini topgan (E.Rtveladze, Sh. Pidaev, V. Lunyova, K. Sabirov, V.A. Zav'yalov, K. Kawasaki, S. Videnko, K. Abdullaev, S. Qurbonov[9], A.J. Yaxshiev va boshqalar).

Olib borilgan tadqiqotlar natijalari fanga joriy etilmoqda va ular turli ilmiy muammolarni o'rganishga qaratilgan. Surxondaryo viloyatining eng yaxshi tarixiy va arxeologik ishlaridan biri G.A. Pugachenkova va E.V. Rtveladzelarning 1990 yilda chop etgan ilmiy ishidir.

Natijalar va muhokama. Miloddan avvalgi IV asrning 1-choragidan so'ng (mil. avv. 328 y.) Aleksandr Makedonskiyning O'rta Osiyoga yurishi va bu yerlarni o'ziga bo'sundirishi jaxon tarixida muhim ahamiyat kasb etdi. Xususan, Eron ahmoniylari bosib olgan Baqtriya va So'g'd hududlari endilikda Aleksandr tuzgan yirik Yunonlar imperiyasi tarkibiga kirdi va bu davr O'rta Osiyo uchun yangi antik davr bilan tarixga kirdi.

Janubiy O'zbekiston hududida arxeologik tadqiqotlar orqali bu davrga oid Qo'rg'onzol, Uzundara, Ko'hna Termiz, Kampirtepa, Zartepa, Xalchayon, Dalvarzintepa, Ayritom, Xotin-Rabot kabi ko'plab arxeologik yodgorliklar aniqlangan.

Boysun tumanida joylashgan dastlabki arxeologik yodgorliklardan biri Qo'rg'onzoldir. Ushbu yodgorlikdan topilgan o'simlik qoldiqlari va boshqa topilmalarning tahlillari bu aniq sanani, ya'ni mil. avv. 328 yilni ko'rsatdi. Bu esa, tadqiqotchilarga yodgorlikni ellinizm davriga taaluqli ekanligini, shuningdek, qal'ani Aleksandr Makedonskiy tomonidan qurilgan ekanligini aytishga imkon beradi. Ularga ko'ra, qal'a mudofaa-kuzatuv xarakteriga ega bo'lib, dushman kelganda tutun chiqarib xabar bergan va qal'ani qo'riqlagan. Qo'rg'onzol qal'asi jar yoqasidagi tabiiy tekislik ustida 900 m balandlikda barpo qilingan. U tarxda doira shaklida bo'lib, ichki diametri 30 metrni tashkil qiladi. Faqatgina qal'aning shimoliy tomonida 6 ta tarxda yarim doirasimon burjlar aniqlangan. Shu tomonda qishloq ham bo'lgan, lekin u hozirda butunlay yo'q bo'lib ketgan [6].

Uzundara ham ellinizm davri arxeologik yodgorliklaridan biri hisoblanadi. Yodgorlik O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi, arxeolog E.V. Rtveladze tomonidan 1991 yilda aniqlangan bo'lsa, mustaqillik yillarida Toxariston arxeologik ekspeditsiyasining Baqtriya arxeologik otryadi tomonidan o'rganilib, arxeologik qazishmalar olib borildi.

Uzundara qal'asi ham Surxondaryoning shimoliy-g'arbiy qismida, Boysun tog'ida joylashgan. Qal'a ilk ellinizm davrida hududning chegarasida yagona tarx asosida barpo qilingan mudofaa istehkomlarining tizimining bog'lovchi tuguni hisoblanadi. Bu yerda mil. avv. III asrda Shimoliy Baqtriyani ko'chmanchilardan himoya qilish maqsadida grek-makedonlar garnizoni joylashtirilgan [3].

Olimlarimiz tomonidan arxeologik qazishmalar natijasida bu yerda qal'aning mudofaa devorining qismi, yer to'lali xonalar, maydoncha va hovlilar aniqlandi.

Topilmalarning asosiy qismini harbiy qurol qoldiqlari tashkil qiladi. Birinchi navbatda kamon va nayza o'qlarining uchlari va tutqichlari, paloxmon tosh yadrolar, dubulg'a bo'laklari va tangalarni keltirish mumkin. Kumush va bronza tangalar ellinizm davriga oid bo'lib, Antiox 2, Yevtidem, Agafokl kabi shohlarga tegishli bo'lgan. 2018 yilda olib borilgan qidiruv-kuzatuv ishlari natijasida 100 metrdan 3 kilometr gacha bo'lgan mudofaa devorlari va burjlar tizimi aniqlandi. Ular

dushmanlarni Shimoliy Baqtriyaning hosildor yerlariga Suvsiz tog' darasidan o'tkazmaslik uchun barpo qilingan [3]ligi to'g'risida ma'lumotlar bor.

Hududning qadimgi davr yodgorliklarini ichida eng yirigi shubhasiz Eski Termiz shahristoni hisoblanadi. Shahriston hududida turli davrlarga xos inshootlar hamda alohida yodgorliklar mavjud. Qadimda Tarmita deb ham atalgan shahar xarobasi (umumiy maydoni 500 ga) hozirgi Termiz shahridan 12 km shimoliy-g'arbda joylashgan va u sitadel' – qal'a, ikkita shahriston hamda shahar chetidagi raboddan tashkil topgan. Tarmita asrlar davomida Baqtriyaning eng yirik shaharlaridan biri bo'lib kelgan [4]. Hududga buddaviylik dini kirib kelishi bilan bu yerda bir qator buddaviylik inshootlari bo'y cho'zgan.

Qoratepa-O'rta Osiyoda aniqlangan yirik buddaviylik diniy inshootlaridan biri hisoblanib, milodning I-II asrlarida barpo etilgan. Kushon davriga tegishli sopol idishlarda aniqlangan yozuvlarga ko'ra bu yerdagi buddaviylik markazi (yoki uning bir qismi) "Kxadevaka-vixara", ya'ni "Shoh monastiri" (V.V. Vertogradova o'qigan) deb nomlangani ehtimol. Ushbu buddaviylik markazi Kushon hukumatining qo'llab-quvvatlashi tufayli milodiy II-III asrlarda yanada rivoj topgan.

Milodiy IV-V asrlarda majmualarning ba'zi qismlari faoliyati to'xtagan (bu vaqtga kelib g'orli xujralar murdalarni dafn etish joyi bo'lib xizmat qilgan). Qoratepa majmualari me'morchiligining o'ziga xos xususiyati shundaki, ibodatxona va monastirlar guruxidan tarkib topgan mazkur majmualar qumloq to'rtlamchi cho'kmalardan hosil bo'lgan bir necha yirik tepaliklarda o'yilgan. G'orli xonalar hamda paxsa va xom g'ishtdan qurilgan inshootlar bir-biri bilan qator bog'langan. Intererlarni ko'p hollarda mavzuli va naqshli devoriy suratlar va gips-loy haykallar bezagan. Me'moriy bezaklarda marmarsimon oq ohaktosh va o'yma ganch keng qo'llanilgan[7].

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, qadimgi davr yodgorliklari o'z davri kishilarining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotlarini yoritib berish bilan birgalikda boshqa xalqlar bilan aloqalari va o'zaro ta'siri masalalarini ochib berishga yordam beradi. Surxon vohasidan topilgan boy mazmunga ega bo'lgan haykalchalar va tasviriy san'at namunalari o'sha davrda yuksak darajada rivojlangan madaniyat qaror topganligidan dalolat beradi. Ular o'zida mahalliy madaniyat an'analari bilan birgalikda yunon, hind madaniyati namunalari va qarashlarni o'zida aks ettiradi.

Surxondaryo viloyati hududida qadimgi davrga oid yodgorliklar o'rganilib, ular haqida ilmiy adabiyotlarda ko'plab ma'lumotlar keltirilgan. Bugungi kunda O'zbekistonning qadimgi madaniyatini aks ettiruvchi yozma manbalar va arxeologik ma'lumotlarni yangicha tahlil qilib umumlashtirish katta ahamiyat kasb etadi.

Viloyatda arxeologik yodgorliklar va tarixiy manzilgohlarni o'rganishda muammolar juda ko'p, masalan, o'rganilmagan hududlarni, hattoki mahalliy xalqimizning o'zi bilmagan joylarning borligi, sayyohlar uchun barcha sharoitlar ham mavjud emasligini aytib o'tishimiz zarurdir. Ushbu muammolarni bartaraf etish ham bugungi kunning eng muhim masalalaridan biridir. Hozirda dasturiy tizimlar juda tez rivojlanib bormoqda, undan foydalangan holda mukammal turizm xaritalarini yaratish zarurdir, bu esa yurtimizga keladigan sayyohlarga qulayliklar yaratadi. Demak, arxeologik yodgorliklarni har tomonlama o'rganish bizning muhim vazifalarimizdan biridir.

Surxondaryodagi tarixiy yodgorliklar jahon sivilizatsiyasi tarixini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yodgorliklar bag'rida qanchadan-qancha sir-sinoatlar yashirinib yotibdi. Bu zamin o'tmishi bilan turli madaniyat va dinlar tarixi chambarchas bog'liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2017. - 488 b.
2. Arxeologik tadqiqotlarni tubdan takomillashtirish to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 21.09.2019 yildagi 792-son
3. Dvurchenskaya N.D. Predvaritelnie materialy arxeologicheskix rabot 2014 g. na kreposti Uzundara. S.124-133. Izdano: (2015).
4. Pugachenkova G.A., Rtveladze E.V. Severnaya Baktriya – Toxaristan: Ocherki istorii i kulturi: Drevnost i srednevekove. Tashkent: Fan, 1990. 218 s.
5. Rtveladze E.V. Kushanskoe sarstvo: dinastii, gosudarstvo, narod, yazyk, pismennost', religii. Istoricheskaya biblioteka. – Tashkent, 2019.130 s.
6. Sverchkov L.M. Kurganzol – krepost' Aleksandra na Yuge Uzbekistana. T.: SMI-ASIA, 2012. 182 s.
7. Sverchkov L.M., Boroffka N. Pamyatniki Bandixana /Arxeologicheskie issledovaniya v Uzbekistane 2004-2005 gody. Vip.5. Izd. «Fan». – T.: 2006. – S 193-203.
8. «O'zbekiston milliy entsiklopediyasi». Davlat ilmiy nashriyoti. 1- Tom. Toshkent. 2017 y. - 658 b.
9. Yaxshiev A.J. Shimoliy Baqtriyaning tarixi va madaniyati (miloddan avvalgi III – milodiy IV asrlar Surxon vohasi ma'lumotlari asosida). 07.00.02. Tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya. Toshkent. 2002.

**XIX ASR IKKINCHI YARMI – XX ASR BOSHLARIDA TURKISTONDA ROSSIYA
IMPERIYASI TOMONIDAN AHOLINI KO'CHIRISH SIYOSATI VA
MUSTAMLAKACHILIK MOHIYATI**

Sh.V.Temirova, o'qituvchi, Navoiy davlat pedagogika institute, Navoiy

Annotatsiya. Mazkur maqolada Rossiya imperiyasining XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlaridagi mustamlaka siyosatining o'ziga xos qismi bo'lgan ko'chirish siyosatining maqsadi, bunda ko'chirish siyosatining ijtimoiy, iqtisodiy va etnik jarayonlardagi transformatsion jihatlar va mustamlakachilikning mohiyati tahlil qilingan. Mavzu doirasida masalalarning asosiy jihatlari ilmiy adabiyotlar, tarixiy manba va xorijda nashr etilgan ilmiy ishlar tahlili orqali olib borilgan.

Kalit so'zlar: ko'chirish siyosati, transformatsion jarayonlar, imperiya, mustamlaka, F.K.Girs, tarixiy manba, S.Muraveyskiy, chorizm, P.G.Galuzo, A.F.Middendorf.

Аннотация. Трансформационные процессы в миграционной политике Российской империи во второй половине XIX-начале XX вв. Аннотация. В данной статье анализируются трансформационные аспекты миграционной политики в социальных, экономических, этнических процессах и суть колониализма. Российской империи во второй половине XIX века - специфическая составляющая колониальной политики начала XX века. В рамках темы были проанализированы основные аспекты вопроса на основе научной литературы, исторических источников и научных работ, опубликованных за рубежом.

Ключевые слова: переселенческая политика, трансформационные процессы, империя колониализм, Ф. К. Гирс, исторический источник, С. Муравейский, хоризм, П. Г. Галузо, А. Ф. Миддендорф

Abstract. Transformation processes in the policy of resignation by the Russian empire during second half of the XIX century - early XX century Abstract. This article analyzes the transformation aspects of the migration policy in the social, economic, colonialism essence and ethnic processes of the Russian Empire in the second half of the XIX century - a specific part of the colonial policy of the early XX century. Within the framework of the topic, the main aspects of the issue were analyzed through scientific literature, historical sources and scientific works published abroad.

Keywords: resettlement policy, transformational processes, imperia, colonialism, F.K. Girs, historical source, S. Muraveysky, chorism, P.G. Galuzo, A.F.Middendorf.

O'zbekiston mustaqillikka erishgunga qadar aynan mustamlakalik davri juda soxtalashtirilgan. Mustamlaka davrining rasmiy tarix fanida Rossiya davlatining «svilizatorlik missiyasi» haqidagi konseptsiya hukmronlik qilib keldi, unga ko'ra o'lkamizning avval chor, so'ngra Sovet imperiyasi tarkibida zo'rlik bilan ushlab turilishi, mustamlakachilikning barcha ziyon-zahmatlarini uzoq muddatga xizmat qiladigan natijalar bemaol qoplar emish. Bu natijalar O'rta Osiyo xalqlarining jadal iqtisodiy taraqqiyoti, ularning «asriy qoloqlik»dan «tarixiy taraqqiyot cho'qqilariga» chiqishi kabi hollarda namoyon bo'lar ekan. Ana shunday kontseptual yondashuvlarning ta'siri hozirgi zamon chet el tarixshunosligining ba'zi qismida, jumladan, Rossiya tarixchiligida namoyon bo'lmoqda. Buning natijasida mustamlaka Turkistonining tutqunlikdagi hayoti ob'ektiv manzaralarning qayta tiklash ehtiyoji davrning dolzarb talabi sifatida namoyon bo'ladi. O'lkani mustamlakaga aylantirish bilan bog'liq holda yuz bergan va ichki qarama-qarshiliklarga ega o'zgarishlar jamiyning mazmun va mohiyatini yangi metodologik pozitsiyalardan turib ochib berish, ob'ektiv ravishda diqqatga sazovor o'zgarishlar bilan mustamlaka hukmronligining salbiy oqibatlari nisbatini aniq-ravshan belgilash muhimdir.

Tarixshunoslik tahlili shuni ko'rsatadiki, o'rganilayotgan mavzuning ba'zi yo'nalishlari bo'yicha hozirga qadar ma'lum bir miqdorda adabiyotlar mavjuddir. Rossiya mustamlakachilik tarixshunosligini o'zida ifoda etgan bu asarlar chor Rossiyasining hududiy ekspansiyasi mafkurasiga tayangan, ular asosan chor ma'muriyati buyurtmasiga ko'ra yozilgan hamda O'rta Osiyo mintaqasida hokimi mutlaqlik tuzumi o'rnatish bo'yicha ko'rilgan choralarning qonuniyligini asoslash uchun xizmat qilardi. Chorizm davrida yaratilgan tarixiy adabiyotlarning tavsifiga kirishar ekanmiz, shuni qayd etish kerakki, XIX asrning 60-80-yillarini qamrab olgan birinchi bosqichda aholini ko'chirish siyosati masalalariga bevosita bag'ishlangan ishlar mavjud emas edi. O'sha davrda asosiy diqqat-e'tibor mintaqadagi rus hukmronligini «ilmiy jihatdan oqlash»ga qaratilgan, chor Rossiyasining «qo'shib olingan» O'rta Osiyodagi sivilizatorlik missiyasining mafkuraviy chizgilari asoslari yaratilayotgan edi[1]. Ushbu yo'nalish keyingi davrda ham davom etdi. Bunga misol sifatida M.A.Terentyevning uch jildidan iborat asarini keltirish mumkin[2], bu asar keng ommani chorizm

O'rta Osiyoga go'yo «madaniyat» olib kelganligiga ishonitirishga to'la yo'naltirilgan edi. Shu bilan birga, XIX asr oxiridan boshlab rasmiy tarixshunoslik doirasida Rossiyadan aholini ko'chirib keltirish hollarini tahlil etishga urinish aks etgan tadqiqotlar ham vujudga kela boshladi[3]. XX asr boshida, Rossiyada o'tkazilgan agrar islohotlar jarayonida «dehqonlarni mustamlakalarga ko'chirish» avj olgan bir paytda aholini ko'chirish siyosati masalalari bilan aloqador asarlarning miqdori, ayniqsa oshdi. Ular yaratgan asarlarda faktik materiallarni bayon qilish ularni nazariy tahlil qilishga ko'ra ustun edilar. Jumladan, o'lkani 1882-yilda taftish etgan senator F.K.Girs yozgan ediki, chorizm 1868-1881-yillar orasida bu yerlarda 10 million rubl sarflagan va “mazkur pulning katta qismi yerlilar tarafidan emas, ruslar tarafidan to'langan, shu bilan birga mazkur summa, hech shubhasiz Turkiston yerli aholisining farovonligini oshirgan”[4]. Mustamlakalashtirish jarayonlari oqibatlarini bu tarzda soxtalashtirish bundan keyin ham davom etdi. Rossiya imperiyasi hukumatining, Turkiston o'lkasi mustamlaka hokimiyatining o'lkani boshqarish va aholini ko'chirishga doir hujjatlarini tahlil etish shuni ko'rsatdiki, mintaqani bosib olish imperiyaning geostrategik mavqeini kengaytirish va mintaqaning juda boy moddiy, tabiiy va mehnat resurslaridan foydalanish maqsadlarida amalga oshirilgan. Metropoliya aholisining bir qismini bu yerlarga ko'chirish esa ana shu maqsadlarga erishishga xizmat qilish kerak edi. F.K.Girs komissiyasining, graf N.P.Ignatev, akad. A.F.Middendorfnining maxsus komissiyasi, K.K. Palen komissiyasi va ko'plab boshqa yuqori martabali imperiya amaldorlari, shuningdek, Turkiston general-gubernatorlarining hisobotlarida bayon etilgan takliflarning mohiyati ham aynan shunda edi. Bu davrning o'ziga xos taraflari sovet tarixshunosligi fanining o'sha davrda endigina tug'ilib kelayotgani, markaziyatchi va bir partiyali ustanovkalar ijtimoiy-siyosiy tafakkurda hali ustunlikka erishmagani kabi xususiyatlar edi, shu sababli ma'lum bir darajada dunyoqarashlar plyuralizmi, shu jumladan, chorizmning aholini ko'chirish siyosati va uning oqibatlarini yoritish masalasida ham ko'rinadi[5]. Jumladan, S.Muravevskiy, P.G.Galuzo va Ye.Fedorov tub joy aholining mustamlakachilarcha ezish masalalarini ko'rib chiqar ekanlar, o'lkani to'la mustamlakaga aylantirishning shakllaridan biri aholini ko'chirish siyosati ekanligini ko'rsatib o'tadilar. V.Lavrentev aholini ko'chirish harakatining Turkiston iqtisodiyoti “burjuacha tadriji”ga ta'sirining ba'zi qirralarini ochib berdi. Jumladan, G.Safarov mustamlaka ma'murlari va rus ko'chkinlarining tub joy aholiga nisbatan ulug'davlatchilik-shovinistik munosabatini tanqidiy baholadi, o'lkadagi milliy-ozodlik harakatining avtonom xarakterga ega ekanligini asosli ko'rsatib bergan edi. “Aksillenin kontseptsiyalar”ga qarshi va va “mahalliy tarixshunoslikning g'oyaviy takomili uchun” kurashni avj oldirish uchun “juda katta zarurat mavjudligi” rasmiy doiralar tarafidan e'lon qilindi[6]. Jumladan, G.Safarov “leninizmni trotskizm bilan chalkashtirib yuborish”ga intilgani uchun ayblandi. Tadqiqotchiga “Oktyabr inqilobi”ning qonuniyligini inkor qilganlik, “milliy mustamlakalar masalasini proletariat diktaturasi to'g'risidagi umumiy masaladan ajratib qaraganlik” kabilar ayb qilib qo'yilgandi. 1934-yil 23-aprelda VKP(b) MQ O'rta Osiyo byurosi Markazning ko'rsatmasiga ko'ra O'rta Osiyo tarixshunosligidan Rossiyaning qurolli ekspansiyasi haqidagi qarashlarni chiqarib tashlash va bundan keyin bunga yo'l qo'ymaslik, shuningdek Turkiston va va Cho'l o'lkasidagi rus hukmronligini, imperiyaning Buxoro va Xiva xonligi bilan aloqalarini har qanday tarzda salbiy baholashning oldini olish haqida maxsus qaror qabul qildi. Aslida tarix fanida mudhish inqiroz yuz berdi. 30-yillarning ikkinchi yarmidan 50-yillarning boshiga qadar asosan buyurtmaga ko'ra yozilgan bir qancha maqola va risolalar nashr etildi[7].

Mustaqillik yillarida respublikada ko'pgina qiziqarli ilmiy ishlar vujudga keldi. O'rta Osiyo va Qozog'istonni chorizm tomonidan mustamlakaga aylantirishning eng muhim ko'rinishlari qayta ko'rib chiqildi. Turkistonning bosib olinish tarzi va mustamlakachilik siyosati mohiyati haqida yangicha tasavvurlarning shakllanishiga G.A.Hidoyatov, G.A.Ahmedjonov, F.B.Ishoqov, H.Z.Ziyoyev, N.A.Abdurahimova, N.U.Musayev, D.H.Ziyoyeva va boshqalar[8] sezilarli ulush qo'shdilar. H.Ziyoyevning keng ko'lamlil ishida Markaziy Osiyo va Rossiya manbalaridan foydalangan holda umumtarixiy planda O'rta Osiyo xonliklari ustidan imperiya hukmronligi o'rnatilishining fojiali sahifalari, shuningdek, Turkiston xalqlarining 1916-yilgacha bo'lgan davrdagi milliy-ozodlik harakati masalalari batafsil yoritib berilgan. Shuningdek, tarixchi olim Sh.G'afforovning monografiyasi Rossiya imperiyasining Turkistonga aholini ko'chirish siyosatining mohiyati, xususiyati va uslublari hamda ko'chirish munosabati bilan o'lkada yuz bergan o'zgarishlarni ochib bergan[9]. O'lkamizning mustamlaka o'tmishi haqidagi ilmiy bilimlarning kengayishida uch jildlik «O'zbekistonning yangi tarixi»ning birinchi jildi[10] va «XX asr boshida Turkiston: milliy mustaqillikning tamallari tarixiga doir» nomli umumlashtirilgan monografiya [11] salmoqli hissa bo'lib qo'shildi. Chorizmning mustamlakachilik amaliyoti haqidagi tasavvurlarning kengayishiga N.A.Abduraximova, R.A.Yo'ldoshev, A.M.Xudoyqulov, X.Sh.Avazova, A.Suyunova, Z.U.Choriyev, G.K.Rustamova,

A.E.Kurahmedov, T.V.Kotyukova, N.Yu.Potapova, J.X.Ismoilovlarning dissertatsion tadqiqotlari ham yordam berdi[12].

Asosiysi shundaki, O'zbekiston siyosiy mustaqillikka erishganidan so'ng mamlakatimiz tarix fanida sezilarli jonlanish yuz berganiga qaramay, aholini ko'chirish siyosatining eng muhim aspektlari, uning barcha murakkab namoyon bo'lish shakllari bilan birga hozirga qadar milliy istiqloq mafkurasi nuqtai nazaridan Muammoning shubhasiz katta ilmiy va amaliy ahamiyatga ega ekanligi, uning dolzarbligi, shuningdek, masalaning tarixiy jarayonlarga zamonaviy qarashlar nuqtai nazaridan ishlanmagani va hozirda o'rganilayotgani vatanimiz tarixining ochilmagan sahifalarini yoritishda ko'mak bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Романовский Д.И. Заметки по среднеазиатскому вопросу. - СПб., 1868; Терентьев М.А. История завоевания Средней Азии. - СПб., 1906.
2. Исаев А.А. Переселение в Русском народном хозяйстве. - СПб., 1891; Гейер И. Крестьянская колонизация Сыр-Дарьинской области. - Т., 1892; Григорьев В. Крестьянская колонизация. //Русская мысль. - 1893. - № 2. - С. 11-12 ва бошқ.
3. Кауфман А.А. К вопросу о русской колонизации Туркестанского края. - СПб., 1903; Гирс Ф.К. Отчет о состоянии Туркестанского края... С. 306-307.
4. Сафаров Г. Колониальная революция (Опыт Туркестана). - М., 1921.
5. См.: Троцкистско-колониаторская концепция истории российского господства в Средней Азии. // Революция в Средней Азии. Сборник 3. - Т., 1932; Гуревич А.О. О положении на историческом фронте Средней Азии. // Революция и культура в Средней Азии. - Т., 1934.
6. Житов К.Е., Непомнин В.Я. От колониального рабства к социализму. - Т., 1939; Бунаков Е.Е. Развитие капитализма в Узбекистане. - Т., 1946; Житов К.Е. Краткий очерк истории Узбекской ССР. - Т., 1947 и др.
7. Шарова П. Переселенческая политика царизма в Средней Азии в 1906-1916 гг. // Историкмарксист, №6, 1940
8. O'zbekistonning yangi tarixi. 1-kitob (Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida - Т., 2000.
9. Туркестан в начале XX века: к истории истоков национальной независимости. - Т.: Шарк, 2000.
10. Абдурахимова Н.А. Колониальная система власти в Туркестане (вторая половина XIX – начало XX вв). Автореф. дисс.... докт. ист. наук.- Т., 1994.
11. Гинзбург А.И. Русское население в Туркестане. - М., 1991.
12. Skrihne F., Ross E. The Hearst of Asia. - London, 1899. 16. Чокай М. Туркестан под властью Советов. - Париж, 1935; Hayit B. Turkestan zwishen Russland und China. Amsterdam, 1971; Шу муаллиф. Turkestan im XX Jahrhundert. - Darmstadt, 1956; Z.V. Togan. Natiralar. - Istanbul, 1969 ва бошқ

UO'K 94: 394.91

CHOCH VA USTRUSHONANING MADANIY ALOQALARI TARIXIDAN

F.E.Toshboyev, PhD, dots., Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

L.Z.Mamajonov, magistr, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Mazkur maqolada arxeologik va tarixiy manbalar asosida Choch va Ustrushonaning madaniy aloqalari tarixi haqidagi ma'lumotlarni berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Choch.Ustrushona, S.R. Rahimov, O'.A.Alimov, SH.S. Toshxo'jayev, R.A. Badaxov, M.H. Pardayev, A.A. Gritsina, F.E. Toshboyev, Nurtepa, Qovunchi madaniyati.

Аннотация. В данной статье предпринята попытка представить информацию об истории культурных связей между Чочью и Уструхоной на основе археологических и исторических источников.

Ключевые слова: Чоч.Уструшоно, С.Р. Рахимов, О.А.Алимов, Ш.С. Ташходжаев, Р.А. Бадахов, М.Х. Пардаев, А.А. Грицина, Ф.Е. Тошбоев, Нуртепа, Бахчевая культура.

Abstract. This article tries to provide information about the history of cultural relations between Choch and Ustrushona based on archaeological and historical sources.

Keywords: Choch.Ustrushona, S.R. Rahimov, O.A. Alimov, Sh.S. Tashkhojayev, R.A. Badakhov, M.H. Pardayev, A.A. Gritsina, F.E. Toshboyev, Nurtepa, Melon culture.

O'rta Osiyo, jahon sivilizatsiyasi markazlaridan biri xisoblanib, ilk dehqonchilik va shaharsozlik madaniyati vujudga kelgan hududlar qatoriga kiradi. Olimlar O'rta Osiyo alohida dehqonchilik vohalaridagi urbanizatsiya jarayonini ikki etapga, qadimgi sharq (miloddan avvalgi III-I ming yilligi) va antik (miloddan avvalgi III milodiy V asrlar) davrlarga bo'lishadi.

O'rta Sirdaryo bo'yi hududi xam qulay tabiiy sharoit tufayli insoniyat poleolit davrining ilk davridayok makon tutgan. Chirchiq va Ohangaron daryolari bo'yidagi keng vodiya dehqonchilik qilish uchun juda unumdor alyuvial – prolyuvial yotqiziqlar vujudga kelgan. Bu holat Choch vohasida juda qadimdan oq ajdodlarimizning turli xo'jalik sohasidagi dastlabki yutuqlariga sabab bo'lgan.

Bronza davrining oxirlariga kelib Yevroosiyo cho'llari buylab ko'chib yuruvchi Andronova jamoalarining o'troq vohalarga yaqinlashuvi ilg'or guruxlarning o'troqlasha borishi tezlashdi. Bunday o'troqlashgan va maxalliy jamoalarning hududdagi dastlabki manzilgoxi sifatida ilk temir davriga oid Burg'ulik madaniyati aniqlangan va yaxshigina o'rganilgan. Burg'uliy madaniyati materiallarining tahlili ularning sohiblari dehqon chorvadorlar ekanligini ta'kidlaydi. Dehqonlar Chirchiq va Ohangaron daryolarining quyi qismi oraliqlarida, chorvadorlar esa O'rta Sirdaryoga tutash Ustrushonaning keng adir tog' va cho'llik hududlarida yashagan. Shu davrdan boshlab Choch vohasi va Ustrushonaning O'rta Osiy dehqonchilik voha aholisi bilan ko'chmanchi chorvador qabilalarni bir-biriga bog'lovchi va ta'sir o'tkazuvchi mintaqa sifatidagi mavqei mustaxkamlanib boradi (1. S. 44-47).

Toshkent vohasi (Chirchiq, Ohangaron vodiysi)da chorvadorlarga mansub yodgorliklar M.YE. Masson, M.E. Voronets, G.V.Grigroryev, A.I.Terenojkin, T.G. Oboldueva, B.A. Litvinskiy, X. Duke, Y.F. Buryakov, M.I. Filanovich, G. I.Bogomolov, L.M. Levina va boshqa arxeologlar tomonidan o'rganilgan (2. B. 9). Biroq, Toshkent vohasidagi yodgorliklar sohiblarining Ustrushona bilan kechgan aloqalari masalasiga kam e'tibor qaratilgan. Keyingi paytda qadimgi ko'chmanchilar va ularning xalqimiz etnik shakllanishidagi o'rni va ularning marosimlari haqida ham bir qancha asarlar yaratilgan. Ular Ustrushona xalqlari madaniyatini o'rganishda alohida ahamiyat kasb etadi.

O'tgan asrning 70-90 yillarida shimoliy va shimoliy-g'arbiy Ustrushona hududida O'zR FA Arxeologiya instituti ilmiy xodimlari S.R. Rahimov, O'.A.Alimov, SH.S. Toshxo'jayev, R.A. Badaxov, M.H. Pardayev, A.A. Gritsina, F.E. Toshboyev kabi arxeologlar tomonidan chorvadorlar moddiy madaniyati bilan bog'liq ko'plab mozorqo'rg'onlar qayd qilinib hisobga olingan va sanoqli yodgorliklar ochib o'rganilgan (3. B. 17). F.A. Maqsudov tomonidan zamonaviy texnologiyalar asosida olib borilgan izlanishlar natijasida, Qadimgi Ustrushona tog'lik tegralarida ko'chmanchi chorvadorlarning o'ziga xos rivojlangan o'rnashuv an'analari negizida bu hududlar eng kechi bilan eradan oldingi II ming yillikdan beri ya'ni so'ngi 4 ming yil davomida Ustrushonaning tabiiy sharoiti chorvani mavsumiy tarzda qishda – tog' yonbag'irlari, dasht va cho'lli mintaqada, yozda esa tog' yaylovlari va mavsumiy o'tloqlarda boqish imkoniyatini bergan (2.B. 10). Bu aholining yashash va xo'jalik tarzidan ma'lumot beruvchi yodgorliklar Shimoliy-g'arbiy Ustrushonaning Xovos, Zomin, SH.Rashidov, G'allaorol, Baxmal va Forish tumanlaridagi tog' va tog' oldi hududlarida yaxshi saqlanib qolgan. Tadqiqotlarimiz mobaynida, bu hududlarda qadimgi chorvador aholi moddiy madaniyatiga tegishli antik va ilk o'rta asrlar davriga oid guruh va yakka tarzda saqlanib qolganligi aniqlangan.

O'rta Sirdaryo bo'yiga tutash Toshkent vohasi va Ustrushona hududlaridagi moddiy madaniyat namunalarida ko'plab o'xshash xususiyatlar mavjud. Qovunchi 1 yodgorligidagi qabrlarning tuzilishi va jasadning otliq xolatda dafn etilishi, shuningdek L.M.Levina tomonidan Shosh vohasidagi yodgorliklarida o'rganilib klassifikatsiyalangan sopollar bilan G'ulba mozorqo'rg'onlarig sopollari aynan mos keladi (4 S. 88).

Milodiy eradan avvalgi VI-IV asrlarda Burg'uliy madaniyatining inqirozi kuzatiladi. Ustrushonada esa Nurtepa madaniyatining keng yoyilishi kuzatiladi. Toshkent vohasining klassik yodgorligi hisoblangan bu madaniyatning inqirozida ko'chmanchi chorvadorlarning o'rni katta bo'lganligini tasdiqlaydi. Ma'lumki milodiy eradan avvalgi birinchi ming yillikning so'nggi choragi va milodiy era boshlaridaUrta Osiyoda murakkab ijtimoiy siyosiy jarayonlar kechadi.chul va dashtlarda yashovchi juda kuplab axoli Urta Osiyo dehqonchilik vohalariga kelib joylashadi. Bunday tez to'lqinli siyosiy vaziyatda Quyi va o'rta Sirdaryo orqali qabilalarning Janubga O'rta Osiyo ichkarisiga harakati kuchayadi (4. S. 212).

L.M. Levina tadkikotlarida chul va dashtliklardan tog' vodiylariga almashinadigan joylarda Kovunchi madaniyatining birinchi boskichida (milodiy I-IV asrlar) ko'chmanchilar ta'sirining yakkol sezilishi, ikkinchi boskichda (IV-V asrlar) bu jarayonning davomiyligi saklanganligi, uchinchi boskichda esa (VI-VIIIasrlar) Kovunchi madaniyatining atrof hududlariga ta'siri xakida tuxtalgan. Bu xususiyatlar Choch vohasi va Ustrushona uchun bir xil ahamiyat kasb etadi.

Ilk o'rta asrlarda Sirdaryo bo'yi moddiy madaniyatini O'rta Osiyo bo'yicha ustuvor bo'lganligi kuzatiladi. Masalan, ilk o'rta asrlarga mansub Jizzax vohasidagi Pardaqultepa, Rasulboyqultepa, Qaliyatepa kabi yodgorliklar, janubi-g'arbiy Farg'onadagi Qayrag'och, Qorabuloq, Tag'ob, So'g'd vohasidagi Qiztepa, Aultepa va Xorazm vohasidagi ilk o'rta asrlarga mansub kulollik idishlarida o'zaro muqoyasaviy o'xshashlik mavjud (5. B. 69). Bu xususiyat, Toshkent vohasi ilk o'rta asrlarda ko'manchi chorvadorlarning (xioniy, kidariy, eftaliy, turk kabi) tinimsiz kirib kelganligi va vodiyning ijtimoiy-siyosiy va etno-madaniy hayotiga kuchli ta'sir etganligini ko'rsatadi.

Sarmat yoki boshqa yangi madaniyatning kirib kelishi m.av. III asrdan oldin emas. Kirib kelishdagi asosiy yo'l Sirdaryo bo'lgan. YA'ni Farg'onani Orol bo'yi bilan bog'lovchi ba'zan Janub (So'g'd) ilk shahar madaniyati ham sezilarli, Shimoliy va Shimoliy g'arbiy quyi Sirdaryo va atrofiga ko'chmanchilar kirib kelishi ham e'tiborga loyiq. Shoshtepa II da Sarmatlarga xos sopol (m.av. III-II) bo'lishi nafaqat madaniy aloqa balki Sarmat Elemlar kirib kelishi bilan bog'liq. Ular aniq belgilovchi omil vazifasini o'tagan emas, lekin qandaydir tarzda Qovunchi madaniyatining faroliyatiga ta'sir qilgan.

Bularning shakllanish negizini mahalliy saklar madaniyati avvalo Burg'uliy madaniyati tashkil etishi ma'lum bo'lgan. B.A. Litvinskiy, O'rta Osiyoda Qovunchi madaniyatining shakllanishiga sarmat ta'sirini miloddan avvalgi va keyingi asrlardagi bezaklarda sezilganligini aytib o'tadi (6. S. 68). Bunda oraliq vazifasini ko'chmanchilar va ular bilan kuchli aloqada bo'lgan Qang' davlati o'ynagan.

Manbalarda, mil.av. IV-II asrlarda saklarning o'troqlasha borganligi ya'ni ularning muqum manzilgohlari, oddiy uylari borligi haqida ham ma'lumotlar beriladi. Ko'chmanchilar mavjud tabiiy sharoitga qarab, dehqonchilik bilan ham shug'ullangan. K.M. Baypoqov, sak va usunlar davriga oid manzilgohlarni o'rganib, ularning xo'jaligida ko'chmanchi chorvachilik bilan birga dehqonchilik alomatlari ham kuzatilishi, Yettisuvdagi Besshatir mozorqo'rg'onlarini o'rganishda yog'ochdan yasalgan tobutga duch kelgan va bu, qabrlar o'z shakliga ko'ra statsionar uylarni eslatishini aniqlagan (7. S. 74-76) Bularga tayanib aytish mumkinki, Yettisuv atrofida yashagan sak va usunlar sovuq kunlarni statsionar qishloqlarida o'tkazgan va ular faqat chorvador bo'lmagan.

L.M. Levina Sirdaryo bo'ylaridagi cho'l va dashtliklardan tog' vodiylariga almashinadigan joylarda, ko'chmanchilarning ko'plab statsionar manzilgohlari bo'lganligini qayd qilgan (4. S. 86). Orolbo'yi saklari ham yuqori darajadagi quruvchilik san'atiga ega bo'lib, keyinchalik ular murakkab irrigatsiya tarmoqlari, shuningdek, qishloq va shaharlar ham bunyod etishgan (6. S. 21).

Shunday qilib, Qovunchi madaniyati materiallari asosan o'zbek xalqi shakllanishining asosiy bosqichi kechgan Qang' davlati davriga to'g'ri keladi. Bu esa Choch vohasi va Ustrushonada ijtimoiy siyosiy vaziyatning barqarorligi o'troq voha va ko'chmanchi axoli o'rtasidagi qizg'in do'stona aloqalarni ta'minlagan. Bu davlat tarkibiga kirgan hududlarda yagona madaniyat shakllangan. Ayni paytda Choch va Ustrushonada o'rganilgan materiallar ko'chmanchi chorvador va o'troq dehqon aholining o'zaro aloqalari, yaqinlashuv va qorishuv jarayoni ilk davrdanoq boshlanganligini ko'rsatadi. Bu jarayon Farg'ona, Choch, Ustrushona hududida joylashgan yodgorliklar misolida yaqqol namoyon bo'ladi. Ularda dasht qabilalariga xos bo'lgan krematsiya va o'troq aholiga xos ingumatsiya bir xil qo'llangan. O'troq va ko'chmanchi qabilalar bir hududda yashagan, o'zaro bir biriga ta'siri natijasida o'ziga xos madaniyat shakllangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Filanovich M.I. TASHKENT zarojdeniye i razvitiye goroda i gorodskoy kulturi. Tashkent, 1983.
2. Maqsudov F.A. O'rta asrlarda tog'li Ustrushona ko'chmanchi madaniyati. Tarix fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent, 2020.
3. Toshboyev F.E. Qadimgi Ustrushona chorvadorlari madaniyati. Toshkent, 2022.
4. Levina. L.M. Keramika nijney i sredney Sirdari v 1-tisyachiletiye n. eri. Moskva, 1971.
5. Pardayev M.X., To'yichiboyev B.B. Ustrushona qadimda va ilk o'rta asrlarda. Toshkent, 2017.
6. Litvinskiy B.A. Kangyuysko-sarmatskiy farn. Dushanbe, 1968.
7. Baypakov K.M. Gorod i step v drevnosti:osedlost i zemledeliye u sakov i usuney Jetisu // Kultura nomadov Sentralnoy Azii. –Samarkand, 2008.

UO'K 947.084

JIZZAX VOHASI AHOLISINING SHOMONIYLIK BILAN BOG'LIQ MAROSIMLARI HAQIDA

F.E. Toshboyev, PhD, dots., Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax
G.L. Tilabova, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Muallif ushbu maqolasida Jizzax vohasidagi qoyatoshlarda aks etgan odam - shomon tasviri hamda uning mazmun mohiyati haqida ma'lumot bergan. Bunda ushbu yodgorlikning qaysi xalqlarga mansubligi, turk hoqonligi davrida kechgan madaniy jarayonlar hamda Ustrushona aholisi orasida shomoniylik e'tiqodining bugungi kunda ham saqlanib qolgan ko'rinishlarini tahlil qilgan.

Kalit so'zlar: Morguzar tog'lari, O'rikli soy, petroglif, ovchi, suvori, shomon, Suzmoyilota, Yuqorisoy, Oltoy o'lkasi, ko'k ruhi, Kuydirgi darasi, parixonlar, baxshi, qushnoch, yovuz ruhlar, Umay ona, alvasti, sariq parilar

Аннотация. В данной статье автор представил информацию об образе мужчины-шамана, отраженном на скалах Джизакского оазиса и его содержании. При этом он проанализировал, каким народам принадлежал этот памятник, культурные процессы, происходившие в период турецкого владычества, и сохранившиеся до сих пор проявления шаманской веры у жителей Уструшены.

Ключевые слова: Моргузарские горы, Ориклисой, петроглиф, охотник, сувори, шаман, Сузьмойлота, Урексой, Алтайский край, синий дух, ущелье Куйдирги, париханы, бахши, кушноч, злые духи, Мать Умай, прежде всего, желтые феи.

Abstract. In this article, the author provided information about the image of a man-shaman reflected on the rocks of the Jizzakh oasis and its content. In doing so, he analyzed which peoples this monument belonged to, cultural processes that took place during the period of Turkish rule, and the manifestations of shamanic faith among the inhabitants of Ustrushona, which are still preserved today.

Key words: Morguzar mountains, Oriklisoi, petroglyph, hunter, suvori, shaman, Suzmoyilota, Ureksoy, Altai region, blue spirit, Kuydirgi gorge, parikhans, bakhshi, kushnoch, evil spirits, Mother Umay, first of all, yellow fairies

Turkiston tog'larining shimoliy yonbag'irlari chorvachilik xo'jaligi taraqqiy etishi uchun qulay bo'lib, dashtliklardan baland tog' cho'qqilariga yaylov va qishlov uchun qulay soyliklar orqali chiqib boriladi. Tog' yonbag'irlariga tutash dashtlik shimol tomondan har xil o'simliklarga boy bepoyon cho'lliklarga tutashib ketgan. Turkiston tog'larining baland tog' vodiylaridagi o'tga boy yaylovlar va metall konlari ilk davrlardan oq chorvadorlar xo'jaligida muhim ahamiyat kasb etgan va ular yilning asosiy qismini shu hududlarda o'tkazganlar. Tabiiyki, qadimgi odamlar bu tog'lardagi qoyalarga o'zlarining diniy-mifologik qarashlari bilan bog'liq tasvirlarni ham qoldirganlar. Bu tarixiy jarayonlar Morguzar tog'laridagi arxeologik tadqiqotlar bilan birgalikda etnologik tadqiqotlar orqali ham isbotlanmoqda.

Ustrushona hududida o'rganilgan qoyatosh rasmlarining turlari ham xilma-xil bo'lib, qoyalarga asosan alohida yoki kompozitsion mazmunga ega bo'lgan antropomorf va zoomorf hamda turli geometrik belgi tasvirlar mahorat bilan aks ettirilgan. Qoyatoshlarga ishlangan odam tasvirlarini o'ziga xos xususiyatlariga qarab ular bir nechta guruhlariga ajratib o'rganilgan (Xolmatov, Xo'janazarov, 2020. B.14). Bularga alohida (yolg'iz) chizilgan odamlar, ovchi, jangchi, suvori va turli marosimlar jarayonida ishlangan odam tasvirlarini kiritish mumkin.

Suzmoyilota va Yuqorisoy qoyatosh rasmlarida bosh kiyimi bilan birga aks ettirilgan odamlar tasviri aniqlandi. Ularni ba'zilarining bosh kiyimlari cho'qqi uchli va quloqchinli ko'rinishda ishlangan. Bu bosh kiyimlar Markaziy Osiyo va unga tutash bo'lgan joylarda yashagan qadimgi sak qabila vakillari kiyadigan uchli telpak yoki dublg'aga o'xshashdir Bunday odam tasvirlarini yana shu tog' timasidagi Sarmishsoy, Qoraqiyasoy, Toshqo'rg'onsoy, Chorbog'soy, Ilonbuloqsoy, Quduqchasoy va boshqa qoyatosh rasmlari yodgorliklarida ham uchratish mumkin.

Bunday qoyatosh suratlari Oltoy, Tuva va Buryatiya hududlarida ko'p o'rganilgan. Tuvada odam tasviri tushirilgan qoyatoshlar o'rganilgan bo'lib ular mil. avv. VII-III asrlarga oid Uyuk madaniyati va Shurlikli madaniyatining ilk bosqichlari (mil. avv. II milodiy I asrlar)ga oid hisoblanadi. Bu tasvir shubhasiz, qadimgi odamlarning totem va ilohiy-magik tasavvurlari bilan bog'liq bo'lgan. Shu bilan birga, unda qadimgi davrdagi real hayot ham aks etgan. Bu kabi qadimgi turk qiyofalari va figurasi eng ko'p chizilgan qoyatoshlar oddiy plita yoki hech qanday ishlov berilmagan toshlarga chizilgan bo'lgan (Kizlasov, 1964.S. 30).

Arxeologik manbalarning ko'rsatishicha, O'rta Osiyo xalqlarida islom kirib kelguncha ajdodlar e'tiqodi, tabiat xodisalari bilan bog'liq kultlar bilan birga turli xil dinlar ham keng tarqalgan va ular chorvador aholi diniy hayotiga ham o'z ta'sirini o'tkazib borgan. Manbalarda ko'chmanchilarning quyoshga, ajdodlar arvohiga, butun xalqqa tegishli bo'lgan ko'k ruhi (tangri) ga sig'inish, tog'lar, suv manbalari (daryo va ko'llar) ga topinish kabi diniy marosimlari eslatiladi (Toshboyev, 2022, 1980. B. 182-184). Qang'uylar, jumladan, O'rta Sirdaryo bo'yi xalqlari zardo'shtiylik dinidagi xudolardan bo'lgan Farn ilohiga sig'inishgan (Litvinskiy, 1968. S. 3). Xitoy yilnomasi "Veyshu"da turklar diniga xos bir nechta aqidalar ko'rsatilgan. Turkutlarda shomoniylilik e'tiqodi bilan birgalikda qahramon ajdodlar arvohlari va tabiatni ilohiylashtirish e'tiqodlari ham bo'lgan (Gumilev, 2007 B. 93).

Qoyatoshlardagi qiyofani qadimgi odamlar sig'inish uchun "shomon" timsolida chizgan bo'lsa kerak. Unga aholi ko'proq tong payti– quyosh chiqishida ya'ni chorvani o'rishi oldidan sig'inib, keyin chorva tog' yaylovlariga tomon haydalgan. Bunday fikr aytishimizga sabab, SH.Rashidov tumani, Jelli-g'ulli qishlog'i aholisi orasida tog' cho'qqilariga sig'inish, u joylarni muqaddas bilish

kabi udumlar hozirgi kunda ham saqlanib qolgan. Bu qishloqning shimoliy-sharq tomonida Nurota tog'ining tugash chegarasida baland tog' qoyalari mavjud. Suzmoyil ota deb ataluvchi bu tosh qoyalarga quyosh nuri chiqqanidan to botguncha tegib turishi bilan birga, shimol tomonida joylashgan bepoyon yaylov ham shu yerdan boshlanadi. Shu kabi qulayliklar tufayli bu yer qadimgi aholining ming yillar mobaynidagi muqaddas ziyoratgohi bo'lgan. Bu yerda bronza davridan to o'rta asrlargacha bo'lgan davrga oid, toshlarga chizilgan 200 dan ortiq yovvoyi va uy hayvonlari aksi, odamlar, ov manzarasi, arava, quyosh va boshqa tasvirlar mavjud (Xolmatov, Pardayev, Toshboyev, 2018. B. 254-258). Bu tasvirlar qoyaning eng baland cho'qqisi – sig'inish markazi atrofi bo'ylab juda ham ko'p saqlangan.

Manbalar tahlili, hozirgi zamon buryat, qozoq va tuva shomonlari bosh kiyimlari hamda toshga o'yib ishlangan shunga o'xshash qiyofalar ushbu qoyatoshlardagi tasvirlarni "shomon tasviri" deb atashimizga sabab bo'lmoqda. L.R.Kizlasov Kuydirgi darasidagi toshga o'yib ishlangan tasvirlarni o'rganish jarayonida bergan xulosasiga ko'ra, "... bu tasvirlar faqat tosh qiyofalardan foydalangan qabilalarning qoxinlari bilan bog'liq bo'lib, unda aks etgan odamlar shomon hisoblanadi" (Kizlasov, 1949. S.50). Barcha turkiy xalqlarda bo'lgani kabi, ustrushonaliklarda ham keng tarqalgan diniy e'tiqodlardan biri animizm va totemizm bilan qorishib ketgan shomoniylilik faoliyatda bo'lgan. Shuningdek, ushbu qarashlar Ustrushonada o'troqlashgan turkiy chorvador qabilalar bilan kelgan.

Mavjud adabiyotlarda shomonlik atamasi bilan birga "shamanizm" shomoniylilik atamasi ham uchraydi. Shomonlik deganda shomon faoliyati bilan bog'liq bo'lgan marosim va asotirlar tushuniladi. Shomoniylilik atamasi esa kundalik hayotida shomonlar muhim rol o'ynagan xalqlar qarashlaridagi diniy tizimni anglatadi (Ashirov, 2007. B. 32). Ustrushonaning tog'li qishloqlari aholisi orasida hozirda ham shomoniylilik e'tiqodi bilan bog'liq tasavvurlar keng yoyilgan. Ular yordamchi ruhlar, ya'ni parixonlar, otaxonlar va momolar mavjudligi, shuningdek, dev va jinlar borligiga qattiq ishonganlar. Asosan ayollar shug'ullanadigan shomoniylilik e'tiqodi Ustrushonaning chorvadorlar yashaydigan (hatto shahar aholisi orasida ham) bugungi kungacha, deyarli asl holicha saqlanib qolgan.

Shomonlikning asosiy belgisi ruxlar yordamida tanlangan, o'rgatilgan odamlarning ruxlar bilan aloqada bo'lishiga, shuningdek, ularning ilohiy kudratiga ishonishdan iborat (Potapov, 1992.–S.534). Bu diniy qarashga oid amallarni ijro etuvchilar maxsus tanlangan ayollar bo'lgan. Shunday qilib, shomonlar turli kasalliklarni davolash va daf etish, yo'qolgan odamlar, jonivor hamda narsa-buyumlarni topish, kelajakni oldindan bashorat qilish, turli makon va zamonda sodir bo'layotgan voqea va hodisalardan bohobar bo'lish, tabiat hodisalarini o'rganish, o'limdan so'ng marhumlar ruhini oxiratga kuzatib borish va hatto yovuz ruhlar bilan jang qilish qobiliyatiga ham qodir deb hisoblangan. Bu udumlar bir-birini bilan qorishib ketgan holda ham uchraydi (Aqchayev, 2020. B.15).

Keyinchalik islom dini an'analari qanchalik ommalashmasin juda qadimdan (matriarxat davridan) xalqimiz orasida mavjud bo'lgan shomoniylilik e'tiqodi, Ko'k tangri, Umay ona e'tiqodi kabi tasavvurlar unutilmagan. XIX asr o'rtalarida janubiy Orol bo'ylari aholisi orasida ikki ayol timsoli: ijobiy xususiyatga ega – sari ena va yomonliklar keltiruvchi – alvasti (jin) tushunchalari paydo bo'lgan (Mambetullayev, S. 210). Alvasti – jinlar, Sariq ena esa (sariq qizlar, parilar) – farishta timsolida ifodalangan. Xuddi shunday tushuncha Ustrushona chorvador aholisi va Nurota tog'lari janubiy yonbag'irlarida hozirgi paytda ham mavjud. Baxshi (qushnoch)lar tomonidan bemorlarni davolashda, "Sariq parilarni uyini buzibdi", "Sariq parilar nazar solibdi" yoki "jin (ajina) chalibdi", kabi iboralar ko'p qo'llaniladi.

Shunday qilib, Ustrushonaliklarning qadimdan shakllangan ma'naviy hayoti turli urf-odat va marosimlarga boy bo'lib, bu etnografik ma'lumotlar arxeologik yodgorliklarda ham saqlanib qolganligi aniqlanmoqda. Qoyatosh tasvirlarida aks etgan odam qiyofasi shomon timsolini ifodalagan va uning atrofidagi tasvirlar qadimgi aholining shomoniylilik, totemizm va animistik qarashlar bilan bog'liq diniy e'tiqodlarini o'zida jamlagan bo'lishi ehtimolga yaqin. Islom dini kirib kelganidan keyin ham qadimdan turkiy xalqlar orasida keng yoyilgan Ko'k tangri ruhi bilan bog'liq – shomoniylilik e'tiqodi va uning ommaviy ko'rinishlaridan biri Umay topinchi kabi tasavvurlar unutilmagan. Olib borilgan etnografik tadqiqotlar hozirgi kunda ham islomgacha bo'lgan e'tiqod izlariniining aholi orasida keng saqlanib qolganligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Akchayev F.SH. Jizzax vohasi muqaddas qadamjolari va ziyoratgohlari. Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent, 2020.
2. Asqarov A.A. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi, Toshkent, Unverstitet, 2007.
3. Ashirov A.A. O'zbek xalqining qadimiy e'tiqod va marosimlari. Toshkent, A.Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashri, 2007.

4. Gumilev L.N. Qadimgi turklar (Tarjima, kirish so'z mualliflari va nashrga tayyorlovchilar B.O'rdabekli va A. Ayritomiy). Toshkent, Fan, 2007.
5. Pardayev M.H., G'ofurov J.I. Ustrushonaning ilk o'rta asr qishloq makonlari (yozma va arxeologik manbalar asosida). Toshkent, 2016.
6. Potapov L.P. Turkoyazichnix narodov mifologiy. T.2. // Mifi narodov mira. Moskva, 1992.
7. O'zbekiston tarixi davlatchiligi ocherklari. Toshkent, Sharq, 2007.
8. Kizlasov L.R. Istoriya shamanskix verovaniya Na Altaya // KSIIMK № 29. Moskva, 1949.
9. Kizlasov L.R. O naznachenii drevnotyurkskix kamennix izvayaniy, izobrajyushix lyudey // SA vip. 2. Moskva, 1964.
10. Litvinskiy B.A. Kangyuusko-sarmatskiy farn. Dushanbe, 1968.
11. Mambetullayev M. Statuetka bogini Umay iz Kerdera // IMKU. Vip. 31. Tashkent, 1999.
12. Toshboyev F.E. Qadimgi Ustrushona chorvadorlari madaniyati. Toshkent, 2022.
13. Xolmatov A.N., Pardayev M.H., Toshboyev F.E. Suzmoyilota qoyatosh rasmlari tadqiqotining dastlabki natijalari // AI. Samarkand, 2018.

UO'K 93/94

**ARMENIY VAMBERI ASARLARIDA BUXORO VA XIVA XONLIGI DAVLAT
BOSHQARUVIGA OID MA'LUMOTLAR TAHLILI
Sh.Turayev, o'qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi**

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada O'rta Osiyo xonliklari, xususan Buxoro xonligi (XVI asr) va Xiva xonligi (XIX asr)da mavjud siyosiy jarayonlar va davlat boshqaruv tartiblari mashhur venger sayyohi, tarixchi va tarjimon Armeniy Vamberi asarlari asosida yoritilgan.*

***Kalit so'zlar:** sayyoh, Duna-Sserdaxeli, katolik maktablari, turk zodagonlari, diplomat, shialar, ismoiliylar, ijtimoiy-siyosiy hayot, O'rta Osiyo, Yevropa.*

***Аннотация.** В данной статье на материале произведений известного венгерского туриста, историка и переводчика Армени Вамбери освещаются политические процессы и процедуры, существовавшие в среднеазиатских ханствах, особенно Бухарском (XVI век) и Хивинском (XIX век) ханстве.*

***Ключевые слова:** турист, Дуна-Ссердахели, школы католицизма, турецкая знать, дипломат, шииты, исмаилиты, социально-политическая жизнь, Средняя Азия, Европа.*

***Abstract.** In this article, the political processes and state management procedures existing in Central Asian khanates, especially Bukhara khanate (XVI century) and Khiva khanate (XIX century) are covered based on the works of the famous hungarian tourist, historian and translator Armeni Vamberi.*

***Key words:** tourist, Duna-Serdakheli, catholic school, turkish nobles, shias, the ismailis, socio-political life, Central Asia, Europe.*

O'rta Osiyoni turli davrlarda ilmiy jihatdan o'rgangan yevropalik olim va sayyohlar talaygina. Ammo XIX asr o'rtalariga qadar siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hayotining turli qirralari va xususiyatlari yevropaliklarga uncha yaxshi tanish bo'lmagan uchta xonlikdan iborat mintaqaga sayohat qilgan sayyohlar juda kam. Ana shunday sayyohlardan biri 1832-1913 yillarda yashab ijod qilgan vengriyalik sharqshunos olim Arminiy Vamberidir. Istanbulda bir muddat, ya'ni to'rt yil yashagan A. Vamberi qadimgi sharq qo'lyozmalarini chuqur o'rgandi va 1861 yilda Vengriya Fanlar Akademiyasining muxbir a'zosi etib saylandi[1].

Arminiy yoki German / Herman Vamberi (vengercha Armin Vamberi, nemischa Hermann Bamberger bo'lib, 1832 yilning 19-martida Vengriyaning Dunay bo'yidagi Presburg viloyatidagi Duna-Sserdaxeli qishlog'ida dunyoga kelgan. Sharqshunos, tilshunos olim, sayyoh va yozuvchi[2].

Otasidan erta ajralgan Vamberi bolaligida og'ir kasallikka chalilib, bir umrga oqsoq bo'lib qoldi. Shunga qaramay, turli katolik maktablarida tahsil olishga intilgan. Ammo ko'proq bilimlarini mustaqil ravishda oshirgan va 1852-1856 yillari Pesht shahrida badavlat oilalarning farzandlariga til o'rgatish bilan tirikchilik qilgan. 15 yoshligidayoq A. Vamberi venger, nemis, slovak va yahudiy tillarini bilardi. Keyinchalik lotin, fransuz, ingliz, ispan, italyan, daniya va shved tillarini o'rgangan. 20 yoshida rus va qadimgi yunon tillarini o'zlashtirib, turk, arab va fors tillarini o'rgana boshlagan[3].

Sharq tillariga va sayohatlarga bo'lgan katta qiziqish unda uzoq yurtlarga safar qilish orzusini uyg'otdi. Shu sababli 1857 yil A. Vamberi Istanbulga kelgan va asta-sekin turk zodagonlari va yevropalik diplomatlar o'rtasida muallim va olim, degan nom chiqargan.

Vengriya FA homiyligida Eron va Turkistonga sayohat (1863-yildan) qilgan Vamberi darvesh niqobi ostida Makkadan haj safaridan qaytayotgan mahalliy aholi guruhiga qo'shilib Mozandarondan Bolxon ko'rfaziga keladi, so'ng Turkmaniston orqali Xiva va Qo'ng'irotda o'tadi. Qizilqumdan o'tib

Buxoro, Samarqand, Karki va boshqa shaharlarda bo'ladi. Orqaga Hirot, Mashhad, Tehron va Istanbul bo'ylab qaytadi.

Vamberi tilshunoslik, adabiyotshunoslik, fol'klor, etnografiya, tarix va geografiyaga oid asarlar muallifi ("Nemischa-turkcha lug'at", 1858; "Nemischa-chig'atoycha lug'at", 1860; "Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi", "Mening hayotim", "Sharq hayoti va urf-odatlarini ocherklari" va boshqalar). "Chig'atoy tili darsligi" (1867) asarida Vamberi turkiy xalqlar folkloriga oid 30 dan ortiq asar haqida ma'lumot bergan, ulardan parchalar keltirgan, shuningdek Navoiy, Fuzuliy, Nasimiy, So'fi Olloyor g'azallaridan olingan namunalarni va 112 ta o'zbek maqolini arab va lotin yozuvida keltirib, nemischa tarjimada bergan. Turkiy va nemis tillarini qiyosiy o'rgangan.

Armeniy Vamberining "Buxoro yohud Movarounnahr tarixi" asarida Muhammad Shayboniyxon va uning avlodlarining XVI asrda dastlab markazi Samarqand bo'lgan Movarounnahrda, so'ngra poytaxti Buxoro bo'lgan Buxoro xonligidagi hukmronligi to'g'risida batafsil to'xtalib o'tgan. Jumladan, Muhammad Shayboniyxonning 61 yoshida 1510 yilning 12 dekabrda Murg'ob daryosi bo'yidagi Tahrirobod ko'prigi yonida shialar davlatining hukmdori shoh Ismoil qo'shinlari xiylasidan mag'lubiyatga uchrab fojiali vafotidan so'ng, taxtga o'zbek qabilalarining bir qismi uning o'g'li Muhammad Temurni qo'llab-quvvatlaganliklari, bir qismi esa, qadimgi To'ron odatiga ko'ra, hurmat nuqtai-nazaridan oqsoqollarni loyiq deb bilgan holda amakisi, Shayboniyxon hayotligi davrida Turkiston shahri hokimligi topshirilgan Ko'chkunchixon[4]ni taxtga munosib voris sifatida ko'rganliklari bayon etiladi. Dastlab Shayboniyxon o'g'li Muhammad Temur Sulton xon deb e'lon qilinadi. Ammo oradan bir necha kun o'tgach Muhammad Temur Sulton vafot etadi. Shundan so'ng harbiy amirlar kengashib Ko'chkunchi Sultonni xon qilib ko'tardilar[5].

Asarda keltirilgan ushbu voqealardan anglash mumkinki, Muhammad Shayboniyxon vafotidan so'ng saltanatda o'zaro ichki nizolar boshlangani, harbiy amirlar ikki yirik oqimga bo'linib, har biri o'ziga munosib vorisni taxtga o'tqazishga intilgan.

Ma'lumki, Muhammad Shayboniyxon vafot etgan vaqtda shoh Ismoil Zahiriddin Muhammad Boburni qo'llab-quvvatlash orqali uni Movarounnahr taxtiga o'tqazish, bu orqali mintaqada o'zining siyosiy ta'sirini kuchaytirishga intilgan. Shu maqsadda o'zining qizilboshliylardan iborat sara qo'shinini Bobur Mirzoga jo'natadi. Muhammad Shayboniyxonning ukasi Mahmud Sultonning o'g'li Ubaydulla Sulton shayboniylar davlatining Movarounnahrda hukmronligini saqlab qolish uchun Eron qizilboshliylaridan iborat bo'lgan 70 minglik qo'shinga ega Bobur Mirzoga qarshi dastlab Xayrabod hududidagi Malik ko'li yaqinida jangga kirgan[6]ligi Vamberi asarida eslatib o'tiladi. Ammo o'ning o'zi Buxoroda bo'lgan vaqtda Malik cho'lidan o'tganligi lekin Malik ko'lini ko'rmaganini yozadi[7].

Venger sayyohi Bobur Mirzoning Samarqanddagi hukmronligini olti oy deb ko'rsatib, 918 yil xijriy, milodiy 1512 yilda shayboniy Ubaydulla Sulton qo'shinlaridan mag'lub bo'lgach, Movarounnahrni tark etgani, Samarqand taxtini egallagan Ubaydulla Sulton Kuchkunchixonni taxtga o'tqazgani mahorat bilan bayon etiladi. Garchi Ko'chkunchi xon deb e'lon qilingan bo'lsada, hokimiyat Ubaydullo Sulton qo'lida bo'lganligi, uning 1533 yilda xon deb e'lon qilinganligidan so'ng ota meros sifatida qarab poytaxtni Buxoroga ko'chirganligi va Xorazm, Xuroson, Eronga qarshi zafarli yurishlar qilib[8], davlat sarhadlarini Muhammad Shayboniyxon davrida bo'lgan hududlar hisobida tiklaganligi haqida ma'lumot beradi.

Shuningdek, Ubaydulla Sultondan toki shayboniylar davlatining so'nggi hukmdori Pirmuhammad Sultongacha bo'lgan xonlar, ularning hukmronligi davridagi ijtimoiy-siyosiy hayot, boshqaruv tartiblari to'g'risida batafsil bayon etib o'tadi.

Armeniy Vamberi o'zining "O'rta Osiyo bo'ylab sayohat" asarida Xiva xonligidagi davlat lavozimlari xususida ham to'xtalib quyidagi ma'lumotlar keltiradi: «Xiva xonligida mo'g'ullarga xos qonunlarga ko'ra davlat boshqaruvida quyidagi lavozimlar mavjud:

1. Xon yoki podsho. 2. Inoq: (so'zma-so'z tarjima qilganda kichik yoki katta aka, og'a) to'rt nafargacha bo'ladi; ikkitasi xonning yaqin qarindoshlari, ikkitasi uning qabiladoshlaridan iborat. Ularning kattasi har doim Xazorasp shahrini boshqaradi. 3. Naqib: diniy hukmdor. Cayyidlar honadonga mansub bo'lishi kerak. Martabasiga ko'ra Konstantinopol shahri shayx-ul-islom lavozimiga teng. 4. Biy: chorvador qabilalar boshlig'i, urushlar vaqtida xonning o'ng qo'li bo'lishi kerak. 5. Otaliq, maslahatchi: bu lavozimga faqat o'zbek urug'idan bo'lgan kishilar qo'yiladi, ularning soni xon tomonidan belgilanadi. 6. Qushbegi, vazir: xondan keyingi eng yuqori lavozim, uning tavsiyasi bilan xonlikdagi lavozim egalari xon tomonidan tayinlanadi. 7. Mehtar: xizmakorlar boshlig'i. Saroy va mamlakat boshqaruvi uchun mas'ul. 8. Yasovulboshi: ular ikki nafar bo'lib qo'shin boshlig'i lavozimida. Ularning vazifasi harbiy xizmatga borish istagi bo'lgan shaxslarni ro'yhatga olish. Shuningdek, moliyaviy masalalar bilan ham shug'ullanadi. 9. Mahram: ular ham ikki

nafar bo'lib, xonlikdagi yuqori lavozimlardan biri. Xon va amaldorlarga ta'sir o'tkazish kuchiga ega. 10. Mingboshi: minglik qo'shin boshlig'i (Mendagi ma'lumotlarga ko'ra Xiva xonligining qo'shinlar soni 30000 kishini tashkil etadi, xavf-hatar tug'ilgan vaqtlarda ikki barobar ko'paytiriladi). 11. Yuzboshi: yuzlik qo'shin boshlig'i. 12. O'nboshi: o'nlik qo'shin boshlig'i»[9].

Xiva xonligining XIX asrdagi tarixi deb nomlangan qismida Qo'ng'irotlar sulolasidan bo'lgan xonlardan Muhammad Amin inoq, Eltuzarxon, Muhammad Rahim, Olloqulixon, Raximqulixon, Muhammad Aminxon, Abdullaxon, Qutlug'murodxon, Sayyidmuhammadxonlar haqida alohida va batafsil to'xtalib o'tgan. Ularning hukmronlik yillari noto'g'ri ko'rsatilgan bo'lsada, hukmronlik davridagi boshqaruv, iqtisodiy sohadagi islohotlariga oid muhim ma'lumotlar qayd etilgan.

Xullas A. Vamberi sayohati davomida Xiva, Buxoro va Samarqandda bo'lib, olgan taassurotlari va ko'rgan-eshitganlarini buzmasdan, holisona tasvirlagan «O'rta Osiyo bo'yab sayohat», «Buxoro yohud Movarounnahr tarixi» asarlari xonliklardagi siyosiy tarix, boshqaruv tartiblari hamda tarixiy-geografiya va etnografiya sohasida yaratilgan ilmiy adabiyotlar orasida muhim o'rin tutadi.

A. Vamberining sayyohatlardan olgan taassurotlarini o'z ichiga olgan «O'rta Osiyo bo'yab sayohat» asari turli dalillar bilan juda ishonarli yozilgani sababli ba'zi olimlar hatto uni soxtalikda, ma'lumotlarni qalbakilashtirishda ayblashgan. Ammo vaqt o'tishi bilan bu ayblovning noto'g'riligi va sayyohning kitobxonlar ishonchiga sazovor bo'lgan ma'lumotlar o'z ko'zlari bilan ko'rgan taassurotlari ekanligi undan keyin mintaqaga tashrif buyurgan ko'plab boshqa yevropalik sayyohlar tomonidan tasdiqlangan. Shuning uchun bu asar hozirgi kunda ham geograf, tarixchi, adabiyotshunoslar va boshqa fanlar mutaxassislari e'tiboridan chetda qolgani yo'q va undagi qimmatli ma'lumotlarni olimlar o'rganishda davom etmoqda.

Armeniy Vamberining jahon ilm-faniga qo'shgan hissasi turli yillarda e'tirof etilib, Dunayska Streda shahrida uning byusti, Slovakiya haykali o'rnatilgan. 1986-yil Turkiya, Vengriya va Tojikiston kinematograflari tomonidan Vamberining hayoti, xususan uning «Soxta darvishning O'rta Osiyoga sayohatlari» nomli asari asosida «Oqsoq darvish» filmi yaratildi. Valeriy Axadov va Yojef Kish rejissorligidagi ushbu film Tug'ro-film (Turkiya), Xungarofilm, Mafilm (Vengriya), Tojikfilm kinostudiyalari mahsuloti sifatida ommaga taqdim etildi. Filmda Shuhrat Ergashev, San'at Devonov, Inog'om Odilov kabi o'zbek aktyorlari ham suratga tushishgan. Film premerasi 1988-yil aprel oyida Moskvada bo'lib o'tgan[10].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 300 путешественников и исследователей. Биографический словарь. М.: "Мысль", 1966, – С.43.
2. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2-жилд.Т.: "Ўзбекистон Миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти 2001, – Б. 378-379.
3. Арминий Вамбери. Путешествие по Средней Азии. М.: "Восточная литература", 2003, – С. 5. Гадоев К. Бердиева С. Жаҳонгашта сайёҳ олимлар.Т.: "Ўзбекистон", 2012, –Б. 89.
4. Арминий Вамбери. "Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи" Т. "INFO CAPITAL GROUP", 2019, –Б. 73.
5. O'sha joyda.
6. O'sha asar, –В. 74.
7. O'sha joyda.
8. O'sha asar, –В. 79-81.
9. Арминий Вамбери. Путешествие по Средней Азии. М.: "Восточная литература", 2003, – С. 60.
10. Täby 16th of December 1998, John Boija Vambéry, Armin (Hermann) 1832 – 1913 23-p

UO'K 323 (575.3)

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VA TOJIKISTON RESPUBLIKASI O'RTASIDAGI SIYOSIY VA DIPLOMATIK ALOQALAR

B.B. Usmonov, tayanch doktorant, Guliston davlat universiteti, Guliston

Annotatsiya. O'zbekiston va Tojikiston ming yillik qo'shnichilik aloqalarini saqlab kelayotgan ikki mamlakat hisoblanadi. Bu ikki mamlakat etnik jihatdan, qarashlaridagi, turmush tarzi, siyosiy madaniyati jihatidan ham birikib ketgan deyish mumkin. Ushbu maqolada ikki mamlakatning siyosiy-diplomatik aloqalarining dinamikasi, bugungi holat hamda kelajakdagi istiqbollari muhokama etiladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, Tojikiston, diplomatiya, siyosat, muzokara, yo'l, qurilish, madaniyat, ta'lim.

Аннотация. Узбекистан и Таджикистан – две страны, поддерживающие тысячелетние добрососедские отношения. Можно сказать, что эти две страны едины по этническому признаку, взглядам, образу жизни и политической культуре. В данной статье рассматривается динамика политико-дипломатических отношений двух стран, текущая

ситуация и перспективы на будущее.

Ключевые слова: *Узбекистан, Таджикистан, дипломатия, политика, переговоры, дорога, строительство, культура, образование.*

Abstract. *Uzbekistan and Tajikistan are two countries that maintain thousand-year-old neighborly relations. It can be said that these two countries are united in terms of ethnicity, views, lifestyle, and political culture. This article discusses the dynamics of political-diplomatic relations between the two countries, the current situation and future prospects.*

Key words: *Uzbekistan, Tajikistan, diplomacy, politics, negotiation, road, construction, culture, education.*

Kirish. O'zbekistonning ichki siyosatida so'nggi yillarda kuzatilayotgan izchil islohotlar, ochiqlik, shaffoflik, yangilanish va o'zgarishlar, shuningdek bozor iqtisodiyotini liberallashtirish va rivojlantirish, biznes muhitini yaxshilash, turli sohalarida raqamlashtirishni kengaytirish va yangi texnologiyalarni keng joriy qilish, ta'lim va ma'rifat, fuqarolar faolligi hamda inson huquqlari himoyasiga e'tibor mamlakatning tashqi siyosatida ham yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O'zbekiston xalqaro munosabatlarning teng huquqli sub'ekti sifatida, mintaqa va global darajada faol tashqi siyosatni yo'lga qo'yib, xorijiy hamkorlar bilan o'zaro manfaatli munosabatlarni rivojlantirmoqda.

Bu izchil, aniq va konstruktiv tashqi siyosatni xalqaro ekspertlar va kuzatuvchilar ham e'tirof etmoqda. Jahon bo'ylab tarqalgan koronavirus infeksiyasi va global darajadagi inqirozli xavf-xatarlar davrida ham O'zbekiston aholi salomatligi va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash hamda mintaqa davlatlari va jahon hamjamiyati bilan hamkorlik aloqalarini davom ettirishga alohida e'tibor qaratdi.

Ma'lumki, O'zbekiston tashqi siyosiy faoliyatining asosiy vazifalaridan biri – o'z hududi atrofida tinchlik, barqarorlik va xavfsizlik muhitini shakllantirish hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, Prezident Shavkat Mirziyoev qo'shnilarimiz Markaziy Osiyo davlatlari bilan do'stona, yaqin qo'shnichilik va o'zaro manfaatli aloqalarni rivojlantirish va mustahkamlashni asosiy ustuvor tashqi siyosiy yo'nalish sifatida belgilab berdi. Mazkur yo'nalish bo'yicha 2020 yil Davlat dasturida bir qator vazifalar va chora- tadbirlar rejalari nazarda tutilgan edi.

Jumladan, Markaziy Osiyo mintaqasidagi mamlakatlar bilan barcha sohalarida

o'zaro do'stlik, yaxshi qo'shnichilik va strategik sheriklik ruhida munosabatlarni sifat va mazmun jihatidan yangi bosqichga olib chiqish yo'nalishida 2020 yil davomida tashqi siyosiy va iqtisodiy faoliyat bo'yicha davlat idoralari tomonidan 23 ta oliy darajada va 12 ta yuqori darajada tashrif va turli tadbirlar amalga oshirildi.

Bu jarayonda «xalq diplomatiyasi» amalda juda faol bo'lgani kuzatildi. Xususan, xalq vakillari – olimlar va rassomlar, madaniyat va din arboblari, ishbilarmonlar va yoshlar, turizm va sport tashkilotlari, jamoat birlashmalari va nodavlat tashkilotlar ishtirokida 90 dan ortiq turli uchrashuvlar, videokonferensiya, davra suhbatlari, konferensiyalar va boshqa shu kabi tadbirlar o'tkazildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Qayd etish joizki, so'nggi yillarda Prezident Shavkat Mirziyoevning tashabbuslari hamda ularning qo'shni mamlakatlar rahbarlari tomonidan faol qo'llab-quvvatlanishi natijasida Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlari o'rtasida siyosiy muloqot va Prezidentlar o'rtasidagi shaxsiy ishonch mustahkamlandi. Markaziy Osiyo davlat rahbarlarining Maslahatlashuv uchrashuvlari yo'lga qo'yildi.

O'zbekistonning umumiy tashqi savdo aylanmasida Markaziy Osiyo davlatlarining ulushi 2019 yildagi 12,4% dan, 2022 yilda 13,6 % ga oshgan.

O'zbekistonning mintaqadagi umumiy tashqi savdo aylanmasida esa Qozog'istonning ulushi 61%, Qirg'iziston – 18,2%, Turkmaniston – 10,6% va Tojikistonning ulushi 10,2% ni tashkil etdi.

O'zbekistonning Markaziy Osiyo mamlakatlariga nisbatan olib borayotgan ochiq va konstruktiv siyosati naqadar to'g'ri ekanini global pandemiya davrida mintaqa rahbarlarining o'zaro yordam va koronavirus tarqalishi oqibatlarini yumshatish bo'yicha amalga oshirgan qo'shma chora-tadbirlari ham isbotladi.

Global pandemiya xavfiga qaramay, bugungi kunda Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida faol hamkorlik aloqalari o'rnatilgan bo'lib, davlat rahbarlari o'rtasida doimiy muloqot ta'minlangan. Mintaqa davlatlari koronavirus infeksiyasi tarqalishining dastlabki kunlaridanoq bir-birlariga ijtimoiy yordam ko'rsatishni boshladilar.

O'zbekiston Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikistonga bir necha bor gumanitar yordam yubordi. Bunga javoban Qirg'iziston va Tojikiston singari qo'shnilarimiz Sardoba suv omborini tiklash uchun insonparvarlik yordamini ko'rsatdilar. Jumladan, 2020 yilning dekabr oyida

O'zbekiston ko'magi bilan Qirg'izistonda zarur tibbiy jihozlar va mebellar bilan to'liq jihozlangan 200 o'rinli yuqumli kasalliklar shifoxonasi foydalanishga topshirildi.

Tahlil va natijalar. Tojikiston O'zbekistonning yangi mintaqaviy siyosatini qo'llab-quvvatlamogda. Shu yil mart oyida Ostonada bo'lib o'tgan Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining Birinchi maslahat uchrashuvida Prezident Imomali Rahmonning qatnashishi buning tasdig'i bo'ldi. Shu bilan birga, Tojikiston BMT Bosh Assambleyasining "Markaziy Osiyo mintaqasida tinchlik, barqarorlik va izchil taraqqiyotni ta'minlash bo'yicha mintaqaviy va xalqaro hamkorlikni mustahkamlash" rezolyusiyasini qabul qilish, ShHTga a'zo davlatlarning temir yo'l bo'yicha idoralari rahbarlarining muntazam uchrashuvlarini o'tkazish va ShHT davlat rahbarlarining Yoshlarga qo'shma murojaatini qabul qilish, shuningdek, 2020 yilda IHTning Fan va texnologiyalar bo'yicha ikkinchi sammitini O'zbekistonda o'tkazish borasidagi Shavkat Mirziyoev tomonidan ilgari surilgan tashabbuslarni to'la qo'llashini bildirdi.

Bugungi kunda O'zbekiston va Tojikiston suv-energetika resurslaridan mintaqa mamlakatlari manfaatlari bilan hisoblashgan holda oqilona va tenglik asosida foydalanish zarurati haqida bir to'xtamga keldi. Xorijiy ekspertlar qayd etganidek, ushbu yo'nalishdagi o'zbek-tojik munosabatlarining konstruktiv xarakteri Markaziy Osiyoda suv xavfsizligini ta'minlash bo'yicha mintaqaviy harakatlarga faollashtiruvchi ta'sir etishi mumkin.

O'zbekiston Tojikistonning MDHdagi raisligiga yuqori baho beradi. Toshkent va Dushanbe MDHni o'zaro manfaatli hamkorlik asosida rivojlantirish, uni barqarorlik hamda xavfsizlikni ta'minlashning dolzarb muammolarini yechish bo'yicha samarali va ta'sirchan maydonga aylantirish tarafdori. Muhim yo'nalishlar bo'yicha qarashlarda uyg'unlik yuzaga chiqmoqda. O'zbekiston tomonidan ShHTning Giyohvandlikka qarshi kurashish markazini tashkil etish haqidagi Tojikiston tashabbusining qo'llab-quvvatlanishi shunga dalolatdir.

Geografik joylashuvni inobatga olib aytish mumkinki, mamlakatlarimiz Afg'onistondagi mojaroni yechishda muhim rol o'ynaydi. Dushanbe Afg'on inqirozini hal qilish bo'yicha rasmiy Toshkent pozitsiyasiga qo'shiladi. Shu yil martda Afg'oniston bo'yicha yuksak darajada tashkil qilingan xalqaro anjumanda Tojikiston TIV rahbarining ishtiroki buning yorqin isbotidir.

Xulosa va takliflar. Ikki davlat rahbarining o'zaro ko'p sonli uchrashuvlari mamlakatlarning yanada diplomatik jipslashishiga, qarashlarning uyg'unlashuviga va rivojlanishga olib kelmoqda. Munosabatlar rivojlanmoqda. Bu ko'p jihatdan O'zbekistonning mintaqaviy siyosati bilan bog'liq. Prezident Shavkat Mirziyoev Markaziy Osiyo O'zbekiston tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishi bo'lishini e'lon qilgan edi. Bilishimcha, u ushbu yangi yo'nalishni izchil amalga oshirib kelayotir. Bundan tashqari, o'zbek-tojik munosabatlarining yangi bosqichga ko'tarilishi xalqaro tizimdagi jadal yuz berayotgan o'zgarishlar va mintaqadagi, ayniqsa, qo'shni Afg'onistondagi vaziyat yomonlashayotgan sharoitdagi status-kvo bilan bog'liq. Mintaqa xavfsizligi uchun yuzaga kelayotgan yangi muammolar ushbu ikki davlat siyosatini muvofiqlashtirishni taqozo qilmoqda.

Biz bugun ikki tomonlama munosabatlar jiddiy tarzda yaxshilanayotganining ikkinchi bosqichini kuzatyapmiz. Birinchi bosqichni 2017 – 2018 yillarda kuzatganmiz, o'sha paytda gap asosan butunlay yomonlashib ketgan ikki tomonlama aloqalarni normal izga solish haqida ketgan edi. Ularning yaxshilanishi ko'p jihatdan qo'shni mamlakatda hokimiyatga yangi prezident Shavkat Mirziyoevning kelishi bilan bog'liq. Lekin ayni holatda gap faqat Tojikiston emas, Toshkent munosabatlarini yaxshilay boshlagan barcha tashqi sheriklar haqida ketmoqda. Endi esa ikkinchi bosqich boshlandi va Tojikiston bilan O'zbekiston tobora aniq bo'lgan ikki tomonlama loyihalarni amalga oshirishga o'tmoqda. Ayni choqda, mening fikrimcha, hali qandaydir natijalar haqida gapirishga erta. Tomonlar 2017 yildayoq bir necha loyihani e'lon qilgan, lekin ular haligacha amalga oshirilmadi. Ularning ko'pchiligi muhokamalar darajasida qolib ketdi. Bugungi kunda esa GES qurilishi sohasi, sanoat sohasida qo'shma korxonalar barpo qilish bo'yicha aniqroq loyihalar bor.

Ayni choqda qayd etish joizki, O'zbekistonning oldingi prezidenti Islom Karimov ham shunday siyosat yurgizgan edi. O'sha siyosat Markaziy Osiyo mintaqasida "langar davlat" bo'lishdan iborat bo'ldi. Hozirgi prezident Mirziyoev ham shunday siyosat yurgizmoqda. Lekin o'z maqsadlariga erishish uchun Mirziyoev tashqi siyosatni amalga oshirish taktikasini, jumladan, Tojikiston uchun ham butunlay o'zgartirdi. U qo'shni mamlakatlarning siyosiy va biznes elitalari bilan ish aloqalari bog'lash yo'li orqali bitimlar tuzish taktikasiga amal qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Zamonaviy dunyoda O'zbekiston tashqi siyosatining kun tartibi», 27 avgust 2020 y., <https://uza.uz/uz/posts/zamonaviy-dunyoda-zbekiston-tash-i-siyosatining-kun-tartibi-27-08-2020>
2. «Sentralnaya Aziya – prioritet vneshney politiki Uzbekistana», 15 iyul 2020 y., <https://www.uzdaily.uz/ru/post/53513>
3. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. «O'zbekiston Respublikasi tashqi savdo aylanmasi»,

https://stat.uz/images/uploads/docs/tashqi_savdo_uz_22012021.pdf

4. Kutbitdinov Yu. «Sentralnaya Aziya v prioritete vneshney politiki Uzbekistana», 26 yanvar 2021 y., <https://review.uz/post/centralnaya-aziya-v-prioritete-vneshney-politiki-uzbekistana>

5. Qodirov A. «Yangilanayotgan O'zbekiston tashqi siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlari», 29 iyul 2020 y., <http://www.isrs.uz/uz/maqolalar/klucevye-prioritety-vnesnej-politiki-obnovlennogo-uzbekistana>

6. «Sentralnaya Aziya – prioritet vneshney politiki Uzbekistana», 15 iyul 2020 y., <https://www.uzdaily.uz/ru/post/53513>

УЎК: 343.9

KORRUPSIYAGA QARSHI SAMARALI KURASHISH - KAMBAG'ALLIKNI VA QASHSHOQLIKNI TUGATISHNING O'ZBEKISTON TAJRIBASI SIFATIDA

X.I.Xidirov, PhD, Jizzax politexnika instituti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada kambag'allikni va qashshoqlikni tugatish korrupsiyaga qarshi kurashishning samarali vositalaridan biri ekanligi hususida fikr-mulohazalar berilgan.

Kalit so'zlar: Korrupsiya, BMT, Sh.Mirziyoev, dunyo, muammo, yangi ish o'rni, kambag'al oila, koronavirus, pandemiya, "temir daftar", "Ijtimoiy himoya yagona reestri" va h.k.

Аннотация. В данной статье приводится мнение о том, что ликвидация бедности и бедности является одним из эффективных средств борьбы с коррупцией.

Ключевые слова: коррупция, ООН, Ш. Мирзиёев, мир, проблема, новая работа, бедная семья, коронавирус, пандемия, «железная тетрадь», «Единый реестр социальной защиты» и др.

Abstract. This article provides an opinion that the elimination of poverty and poverty is one of the effective means of combating corruption.

Key words: corruption, UN, Sh. Mirziyoyev, world, problem, new job, poor family, coronavirus, pandemic, Iron Notebook, Unified Register of Social Protection, etc.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev 23 sentyabr kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi 75-yubiley sessiyasida nutq so'zladi. Unda mamlakatimiz rahbari bir qator dolzarb tashabbuslarni bildirdi. Jumladan, Prezidentimiz tomonidan kambag'allikni qisqartirish va unga qarshi kurashish masalasini BMTning navbatdagi sessiyasi asosiy mavzularidan biri sifatida belgilash, shuningdek, ushbu mavzuda Global sammitni o'tkazish to'g'risidagi tashabbusi, shubhasiz, jahon hamjamiyati oldida turgan yirik muammolardan biriga samarali echim topishga qaratilgan.

Sh.Mirziyoev o'zining 2020 yil 24 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida shunday degan edi: "kambag'allikni kamaytirish – bu aholida tadbirkorlik ruhini uyg'otish, insonning ichki kuch-quvvati va salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish, yangi ish o'rinlari yaratish bo'yicha kompleks iqtisodiy va ijtimoiy siyosatni amalga oshirish demakdir" [1]. Shuningdek, mamlakatimiz rahbari ushbu Murojaatnomada "kambag'allikni kamaytirish dasturini ishlab chiqishni" taklif qildi. Asosiysi, mamlakatimizda kambag'allikka qarshi kurashishda ilg'or xorijiy tajriba, xalqaro me'yorlar, aniq mezonlar va baholash usullariga asoslangan yangi metodologiya yaratish lozimligi ta'kidlandi. Boshqacha aytganda, ushbu jarayon ilmiy asoslangan va amaliy xarakterga ega bo'lsa kutilgan natijani beradi.

Prezident Sh.Mirziyoev ta'biricha, "xalqimizga baliq tutishni o'rgatishimiz, qarmoq berishimiz lozim". Bugungi kunda o'tgan 5 yil davomida mamlakatimizda amalga oshirilgan ishlar, jumladan, ijtimoiy-iqtisodiy sohadagi islohotlar kambag'allikka qarshi kurashishda muhim poydevor vazifasini o'tamoqda. SHu bilan birga, kambag'allikni qisqartirish bo'yicha xorijiy davlatlar tajribasi va sohaning yirik mutaxassislarning tadqiqotlari muntazam o'rganilmoqda. Ushbu o'rganishlar asosida "O'zbekistonda kambag'allikni qisqartirish bo'yicha yaqin istiqbolga mo'ljallangan dastur va konsepsiya" ishlab chiqildi. Shuningdek, O'zbekistonda "2030 yilgacha kambag'allikni qisqartirish bo'yicha strategiya" loyihasi ishlab chiqilmoqda.

Albatta, bugun mamlakatimizda kambag'allikni qisqartirish sohasida amalga oshirilayotgan ishlar bu boradagi dastlabki qadamlar hisoblanadi. Bu borada ijtimoiy, iqtisodiy, ma'rifiy-madaniy sohalarning hamkorlikdagi faoliyati hamda amalga oshirilayotgan ishlarning shaffofligini ta'minlash masalasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ushbu tashabbus BMT va unga a'zo-davlatlar tomonidan pandemiya sharoitida vujudga kelgan yangi tahdidlarni inobatga olgan holda mazkur masalaga yondashuvni strategik jihatdan qayta ko'rib chiqishni taqozo etishi bilan ham ahamiyatlidir.

■ Kambag'al oilalarga to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy va nomoliyaviy moddiy yordam ko'rsatish, "Ijtimoiy himoya yagona reestri"ga kambag'al aholini to'liq qamrab olish;

- Kambag'al oilalar farzandlarini yoki keksalarni kiyim-kechak, kundalik ehtiyoj mollari bilan ta'minlash va boshqa ko'rinishdagi moddiy yordam ko'rsatish tizimini ishlab chiqish;
- Kambag'al oilalarni uy-joy bilan ta'minlash, kommunal to'lovlardan imtiyoz berish tizimini yaratish, arzon va samarador infratuzilma bilan ta'minlash choralarini ko'rish.
- Kambag'al aholi tarkibida bandlikni qo'llab-quvvatlash;
- Kambag'al aholini kasb-hunar, xorijiy til va zamonaviy texnologiyalarni egallashga yo'naltirish;
- Kambag'al aholiga qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan er ajratish;
- Kambag'al oilalar bilan o'zaro shartnoma asosida chorvachilik, parrandachilik, baliqchilik, asalarichilik mahsulotlari etishtirish tizimini yo'lga qo'yish;
- Kambag'al aholini tadbirkorlik ko'nikmalariga o'qitish, dastlabki moliyaviy, texnikaviy hamda boshqa yo'nalishlarda ko'mak ko'rsatish;
- Kambag'al oilalarga imtiyozli shartlarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, kasanachilik va hunarmandchilik yo'nalishlari bo'yicha kreditlar ajratish;
- Kambag'al oilalarga imtiyozli shartlarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, kasanachilik va hunarmandchilik yo'nalishlari bo'yicha kreditlar ajratish.

Prezident Shavkat Mirziyoev 2020 yil fevraldagi parlamentga murojaatida ilk bor O'zbekiston aholisining kambag'al qatlami haqida so'zlashdi. Respublika aholisining 12-15 foizi kambag'al ekani, ularning umumiy soni 4,5-5 million nafarligini ta'kidlashdi.

Hisob-kitoblar natijasida kambag'al deya ta'riflanayotgan aholining kunlik daromadi 10-13 ming so'mni tashkil etishi ma'lum bo'lgan. Biroq, ayni paytgacha aholining minimal iste'mol xarajatlari qanchaligi e'lon qilinmayapti. Dunyo miqyosida esa aholi turmush darajasi minimumi muhim ahamiyatga egaligi ma'lum va bu doimiy e'tibordagi ko'rsatkichlardan hisoblanadi.

Koronavirus pandemiyasi dunyo davlatlari qatori O'zbekiston aholisi uchun ham katta yo'qotishlar olib keldi. Yashash uchun eng muhim resurs moddiy ta'minlanganlik darajasi tushib ketdi. Ishsizlar, bemorlar, moddiy yordamga muhtojlar safi karrasiga ortdi. Odamlar g'oyat og'ir vaziyatda qolishdi.

Ma'lumotlarga ko'ra, respublika miqyosida mazkur ro'yxatga kirgan 594,3 ming oila va ularning 2,5 million nafar a'zosi (shundan 648 ming nafar mehnatga layoqatli ishsiz oila a'zolari) kiritilib, joriy yil 1 mart holatiga 641,3 ming nafarining (99 foiz) bandligi ta'minlandi.

Qayd etilishicha, kam ta'minlangan oilalarning daromad manbaini yaratish orqali respublika bo'yicha 2021 yil 1 mart holatiga 515,9 ming oila va ularning 2,2 million nafar a'zolari "temir daftar" ro'yxatidan chiqarilgan. SHu bilan birga, o'tgan yilda ijtimoiy ko'makka muhtoj va kam ta'minlangan oilalarga nafaqa va moddiy yordam ajratish qamrovi ham oshirilgan. Jumladan, bola parvarishi uchun nafaqa va moddiy yordam oluvchi oilalar soni o'tgan yil yakunida yil boshiga nisbatan ikki baravarga, ya'ni, 600 ming nafardan 1,2 million nafargacha ortgan. SHuningdek, o'rta va uzoq muddatlarda kambag'allikni qisqartirishning strategik maqsadlarini belgilash maqsadida, Jahon banki va BMT Taraqqiyot dasturi ekspertlari bilan birga "2021-2030 yillarga qadar O'zbekiston Respublikasida kambag'allikni qisqartirish strategiyasi" loyihasi ishlab chiqilib, umumxalq muhokamasiga qo'yildi.

Kambag'allar soni 5 million nafar atrofida deya aytilayotgan bir davrda bu kabi harakatlar qamrovini kengaytirish va jadallashtirish muhim ahamiyatga ega.

Kambag'allikka qarshi kurash mamlakatimizda nisbatan yangi yo'nalish hisoblanadi. Bu borada belgilangan maqsadga erishishda mazkur vazifani amalga oshirish bilan bog'liq instrument va usullarni real holatdan kelib chiqqan holda ishlab chiqish, eng samarali yo'l sifatida baholanmoqda.

Yuqoridagi fikrlardan shunday xulosa chiqarish mumkinki, har qanday mamlakatdagi kambag'allik va qashshoqlik bor ekan, albatta korrupsiyaga yo'l ochib beruvchi, uning yashovchanligini ta'minlovchi ob'ektiv omil hisoblanadi. Chunki, kishilarning kambag'allik va qashshoqlik balosiga giriftor bo'lishi, birinchidan, korrupsionerlarning jamiyat hayotida tutgan o'rniga, ikkinchidan, korrupsionerlarga qarshi kurash olib borish uchun etarlicha imkoniyatlarning mavjudligiga; uchinchidan, korrupsionerlarga qarshi kurashuvchi tashkilotlarning tez va samarali ishlashlariga bog'liqdir.

Kambag'allik va qashshoqlikni tugatish yangilanayotgan O'zbekistonni korrupsiyadan holi mamlakatga aylantirish asosida butun jamiyatimizni jipslashtiruvchi omilga aylantirishning ishonchli strategik maqsad va vazifalaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Khidirov, K. I., & Gofurova, S. S. (2021). The United Kingdom has a special textbook for detecting facts of corruption. *Scientific progress*, 2(1), 121-124.

2. Ibodullaevich, K. K., & Bakhromovna, T. D. The united kingdom has a special textbook for detecting facts of corruption.
3. Ismatovich, M. S., & Ibodullaevich, K. K. (2022). Preventing Corruption Methods and Means. Eurasian Scientific Herald, 8, 66-68.
4. Ibodullaevich, K. K. (2022). Causes of Corruption, Socio-Political Consequences. Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences, 1(1), 1-4.
5. Botir, U., & Ibodullaevich, K. K. (2022). Causes of Corruption, Socio-Political Consequences. Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences, 8, 37-40.
6. Ibodullaevich, K. K. (2022, April). In the fight against justice and corruption as an effective road. In E Conference Zone (pp. 370-372).
7. Melikuzievich, K. P., & Ibodullaevich, K. K. (2022, March). Moral perfection-anti corruption the spiritual basis of struggle. In E Conference Zone (pp. 86-88).
8. Ibodullaevich, K. K., & Mahmatkobil, O. (2022, March). A just leader is the basis of society. In E Conference Zone (pp. 59-61).
9. Ibodullaevich, K. K., & Bahromovna, T. D. (2022). "Philosophical Paradigms in The Fight Against Corruption Today: Problems and Solutions. Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences, 5, 160-164.
10. Ibodullaevich, K. K., & Mahmatkobil, O. (2022). "Electronic System"-Estonia Is Among the Leaders in The Fight Against Corruption. Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences, 5, 152-155.
11. Ibodullaevich, K. K., & Bahromovna, T. D. (2020). Corruption: Concept, Genesis, Evolution And Survival Trends. International Journal Of Discourse On Innovation, Integration And Education, 1(5), 409-413.
12. Xidirov, X., & Obilkoshimov, M. (2021). Kambag'allik va qashshoqlikka qarshi kurashish: oldini olish yo'llari, usullari va mazmun-mohiyati. Ob'jestvo i innovatsii, 2(11/S), 97-104.
13. Raximova, D., & Ibodullaevich, K. K. Obedience to the Law is High Culture, Spirituality, IT is a Sign of Enlightenment. JournalNX, 234-236.

UO'K 7.0

O'RTA OSIYODA MUZEYLARNING SHAKLLANISHI TARIXI

A.Z.Zokirjonov, talaba, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'rta Osiyo muzeylarining qadimdan paydo bo'lishi, Somoniylar, G'aznaviylar, Mog'ullar va Temuriylar davrida dastlabki muzey ko'rinishidagi binolar, O'rta Osiyodagi dastlabki muzey ochilishi, hozirgi kunda musqatil O'zbekistondagi muzeylar haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo, Muzey, "Buyuk Ipak yo'li", Somoniylar davlati, G'aznaviylar sulolasi, Mo'g'ullar.

Аннотация. В данной статье представлены сведения о раннем появлении музеев Центральной Азии, ранних музейных постройках времен Сомонидов, Газневидов, монголов и тимуридов, открытии первого музея в Средней Азии, музеях современного Узбекистана.

Ключевые слова: Средняя Азия, музей, «Великий шелковый путь», государство Саманидов, династия Газневидов, монголы.

Abstract. This article provides information about the early emergence of Central Asian museums, the early museum-like buildings during the Somonides, Ghaznavids, Mongols and Timurids, the opening of the first museum in Central Asia, and museums in modern Uzbekistan.

Key words: Central Asia, Museum, "Great Silk Road", Samanid state, Ghaznavid dynasty, Mongols.

Moziy so'zining o'zi beixtiyor hayolotni uzoq o'tmish sarhadiga chorlaydi, allaqanday sir-u asrorlarga to'la ko'hna zamonlar og'ushiga tortadi. Tafakkur nuri bilan qadim tarixning qop-qorong'u qatlarini yoritib, o'tmishimizni oz bo'lsa-da qamrab olishga intilamiz. Naqadar mashaqqatli, og'ir va nihoyatda xayrli va ibratli tarix yo'llariga nigoh tashlaymiz. Axir inson nigohi tushgan joyda qadam izi, bunyodkorlik qoldig'i mavjud. O'lkamiz asrlar qa'ridan topilgan noyob va nafis bir san'at asariga o'xshaydi. Vatanimiz qarida asosan arxitektura qoldiqlari – paxsa, xom g'isht, pishiq g'isht, sopol va toshlardan iborat inshoot va binolar shakl-u shamoyilini topamiz. Ashyoviy dalillar sifatida qimmatbaho tosh, oltin, kumush ishlatilgan ro'zg'or asboblari, turli xil bezaklar, sopol idishlar uchraydi. Zeb ichida ziynati deb ardoqlangan qadimiy zargarlik, misgarlik, kandakorlik, kulolchilik asarlari, to'qima shohi atlaslar, so'zanalar, gilamlar, o'ymakor bezakli har xil buyumlarni hozir faqat muzeylarda ko'rishimiz mumkin.

Vatanimiz ham O'rta Osiyo hududida joylashganini hisobga olsak, dastavval O'rta Osiyo haqida to'xtalib o'tsak. Bu so'z tub zamirida qanday o'lka borligi hamma ham bilavermaydi. "O'rta Osiyo -Yevrosiyo materigining o'rta qismida, g'arbda Kaspiy dengizi qirg'oqlaridan sharqda Xitoy chegarasigacha, shimolida G'arbiy Sibir tekisligidan, janubida Nishopur, Safedko'h va Hindukush tog'larigacha cho'zilgan yirik tabiiy geografik o'lka"[1]. O'rta Osiyo hududi o'rta asrlarda, Turon,

arab manbalarida “Movarounnahr”, XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida (1924-1925 yillarda o'tkazilgan milliy davlat chegaralanishigacha) “Turkiston” deb atalgan, keyinchalik O'rta Osiyo deb ataladigan bo'ldi. O'rta Osiyoning tabiati, xo'jaligi, shaharlari, xalqlariga oid dastlabki geografik ma'lumotlar Gerodot (miloddan avvalgi V asr), Kvint Kursiy Ruf, Strabon (miloddan avvalgi II asr) kabi Yunoniston, shuningdek, Xitoy olimlarining asarlarida uchraydi. Bu ma'lumotlar birmuncha cheklangan, ba'zan chala va xatoliklari bo'lsa ham, keyingi, ya'ni o'rta asrlardagi geografik bilimlarga zamin bo'lib xizmat qildi. O'rta Osiyo haqidagi geografik bilimlar IX -XII asrlarda keng rivojlandi. Bunda Muhammad Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Ahmad as-Saraxsiy (IX asr), Jayhoniyy, Abu Zayd Balxiy (X asr), Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Nosir Xisrav, Mahmud Koshg'ariy (XI asr), Al-Xarakiy, Abulqosim Zamaxshariy va boshqalar mahalliy olimlarning xizmatlari katta bo'ldi[2].

Muzeylar haqida gapirishdan avval bu so'zning ma'nosi va qaysi so'zdan kelib chiqqanligini bilib olishimiz lozim. Muzey (qadimgi yunoncha: μουσείον, musion — „muzalarga bag'ishlangan joy“) — tarixiy, moddiy va ma'naviy yodgorliklarni to'plash, saqlash, o'rganish va targ'ib qilish ishlarini amalga oshiruvchi ilmiy, ilmiy-ma'rifiy muassasa. Muzey xazinasida, asosan, moddiy va tasviriy narsalar, shuningdek, san'at asarlari jamlanadi, shu bilan birga yozma manbalar (qadimdan hozirgi davrgacha bo'lgan tarixiy qimmatga ega qo'lyozmalar, bosma hujjatlar, kitoblar) saqlanadi[3].

O'rta Osiyoda muzeylarning shakllanishi qadim-qadimdan mashaqqatli, og'ir va nihoyatda xayrli hamda ibratli bo'lgan tarix yo'llariga bir nigoh tashlasak. O'rta Osiyo xalqlari qadimdan Yaqin Sharq va G'arb davlatlari, ya'ni Urartu, Misr, Gretsiya, Bobil, Rim kabi qadimgi davlatlar bilan iqtisodiy va madaniy aloqalar o'rnatganlar. O'rta Osiyo zaminida o'tgan mashhur “Buyuk ipak yo'li” Sharqiy Osiyo va Hindistonni O'rta yer dengizi mamlakatlari bilan bog'lar edi.

Doimiy qirg'inlar tufayli betakror saroylar, go'zal shaharlar, noyob inshootlar vayronaga aylanib, yig'ilgan bebaho madaniy boyliklar g'oliblar o'ljasiga aylanardi.

O'rta Osiyoda Mustaqil Somoniylar davlatining (IX-X asrlar) barpo bo'lishi bu borada tubdan o'zgarish qildi. Bu davrda saroy boyliklaridan tashqari katta kutubxonalar, arxivlar barpo etildi. X asrdagi Buxoro va Sheroz amirliklari kutubxonalarida insoniyat yaratgan hamma nodir kitoblar bo'lgan.

G'aznaviylar sulolasining asoschisi Mahmud G'aznaviy ham juda ko'p kitoblar to'plagan. Xorazmshoh Muhammad mamlakatning ravnaqi yo'lida katta ishlar qildi. Go'zal saroylar, qasrlar, maqbaralar qurdi. Nodir moddiy-ma'naviy boyliklar to'pladi, ammo bu betakror san'at va madaniyat yodgorliklari, butun shaharlar Mo'g'ul bosqinchilari istilosi tufayli yo'qotildi. Kutubxonalar yondirildi, madaniy hayot 100 yil orqaga chekindi.

Shunday qilib, O'rta Osiyoda dastlabki muzeylar hisoblangan nodir buyumlar, noyob qo'lyozmalar va boshqa san'at va hunarmandchilik buyumlarini to'plab namoyish eta olinmay vayron etilgan.

Oradan 150 yil o'tgandan so'ng O'rta Osiyoda fan va madaniyat qayta kurtaklay boshladi. Ayniqsa, Amir Temur tomonidan yagona markazlashgan davlat tuzilishi va Samarqandning poytaxt qilinishi katta boyliklarning to'planishiga sabab bo'ldi. Me'moriy yodgorliklar, maqbaralar, masjid-madrasalar, saroylar qurildi.

Amir Temur zabt etgan mamlakatlardan qadimiy qo'lyozmalar, xon, amirlarga tegishli yozishma va elchilik hujjatlari, musulmon dunyosining muqaddas kitobi bo'lmish “Usmon Qur'oni” ning (VII asr) asl nusxasini Samarqandga keltirdi. Dunyoga mashhur Temur kutubxonasini barpo etdi. Temurning sevikli nabirasi, Sharqning buyuk astronom olimi Mirzo Ulug'bek kutubxonani yanada boyitdi.

O'rta Osiyoning Rossiya istilochilari tomonidan bosib olinishi hamda shu o'lka tabiiy va madaniy boyliklariga bo'lgan qiziqishi natijasida dastlabki o'lkashunoslik muzeyi tashkil topdi. Bu muzey hozirgi O'zbekiston tarixi muzeyining asos negizini tashkil etib, qariyb 150 yillik tarixga ega. Oktyabr revolyutsiyasigacha Toshkentda birinchi va yagona muzey ana shu “Toshkent muzeyi” bo'lgan. 1868-yilda Samarqand ruslar tomonidan istilo etilgach, ko'p o'tmay 1874-yilda shu yili qurib bitkazilgan Zarafshon okrugi boshqaruvi binosi (hozirgi Samarqand shahar hokimiyati binosi)da arxeologik muzey tashkil etildi.

Tez orada muzeyda 5 mingdan ziyod arxeologik, numizmatik ashyolar va qo'lyozmalar to'plandi. Samarqand muzeyi ashyolari 1876-yilda Moskvadagi ko'rgazmada, 1878-yilda Toshkentdagi ko'rgazmalarda faol ishtirok etdi[5].

Urushi yillarida esa ko'pgina muzeylar binolarini evakuatsiya qilgan muassasalar uchun bushatib berdi. Muzey tarmoqlari vaqtincha qisqardi. Bir so'z bilan aytganda musqatillik davrigacha

muzeylar faoliyatiga bo'lgan e'tibor, unga bo'lgan talab ham yaxshi bo'lmagan. Ammo davlatimiz mustaqil bo'lgandan so'nggina bu soha keng rivoj topmoqda, buni biz davlatimiz rahbari tomonidan sohaga oid chiqarilayotgan qaror va farmonlardan ham ko'rishimiz mumkin. Misol uchun, "Muzeylarda xizmatlar sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-261 sonli qarorida muzeylar faoliyatini yanada takomillashtirish, u yerda o'tkazilayotgan seminarlar, ko'rgazmalar sonini oshirish, muzeylarga tashrif buyuruvchilarni hajmini ko'paytirish belgilandi.

Toshkent shahrida mustaqillikkacha bo'lgan davrda 16 ta yirik muzeylar bo'lgan bo'lsa, ularda 800 mingga yaqin eksponat saqlangan. Har yili muzeyga o'rtacha 1,5 milliongacha kishi kiradi va bu ko'rsatkich hozirgi kunga kelib o'sib bormoqda. Yurtimizda 18 may "Xalqaro muzeylar kuni" har yili keng nishonlaniladi. Bu esa sohaga e'tiborning yana bir yorqin na'munasidir. Poytaxtimizda yirik muzeylardan Temuriylar tarixi, O'zbekiston tarixi, Qatag'on qurbonlari xotirasi, Adabiyot va San'at muzeylari, Geologiya, Tabiat muzeylari, Olimpiya shon-shuhrat muzeyi, O'zbekiston qurolli kuchlari va bir qator soha muzeylari mavjud. Bular saqlayotgan yurtimizga doir yodgorliklar bilan o'ziga, hatto, boshqa mamlakatlarda yashaydigan insonlarni ham jalb qilmoqda, ularni lol qoldirmoqda, o'lkamiz tarixi, boy me'rosi, madaniyati haqida saboq berib kelmoqda. Ularda vatanimiz tarixiga oid ashyolar saqlanib kelinayotganini ko'rishimiz mumkin. Biz yoshlar bu kabi tariximizni ko'rsatadigan merosimiz asragan holda keying avlodlarga topshirishimiz zarurdir. Fikrimiz so'ngida shuni aytib o'tishimiz joizki, bu muzeylardagi eksponatlarga qarab qadim tariximiz, o'tmishimiz, mustaqilligimiz qanday qiyinchilik bilan qo'lga kiritilganligi kiritilganligi ko'rsak bo'ladi. Bularni ko'ra turib mustaqillik qadriga yetishimiz kerakligini tushinib yetamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. https://uz.wikipedia.org/wiki/O%CA%BBrt_a_Osiyo
2. Xaydarov Z. "Muzeyshunoslik" o'quv-uslubiy qo'llanma,- Namangan, 2022
3. [https://uz.wikipedia.org/wiki/Muзей](https://uz.wikipedia.org/wiki/Muzey)
4. Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida PQ-112-sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, // Xalq so'zi gazetasi, 2022 3-fevral.
5. Xaydarov Z. "Muzeyshunoslik" o'quv-uslubiy qo'llanma,- Namangan, 2022
6. "Muzeylarda xizmatlar sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-261 sonli qarori, 2022 27-may
7. <https://xs.uz/uz/post/muzejlarda-khizmatlar-sohasini-rivozhlantirish-chora-tadbirlari-togrisida-prezidentning-pq-261-son-qarori-tasdiqlandi>
8. <https://lex.uz/uz/docs/-5849580>
9. <https://uza.uz/oz/posts/o-rta-osiyodagi-dastlabki-muzey-18-05-2020>

УЎК 331.1:004

ИНСОН ТАРАҚҚИЁТИ КОНЦЕПЦИЯСИ ВА ХОРАЗМ ВИЛОЯТИДА САНОАТ СОҲАСИДА ОЛИБ БОРИЛГАН СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАР

О.Авазов, ўқитувчи, Урганч Давлат университети, Урганч

Аннотация. *Мазкур мақолада мустақилликнинг дастлабки йилларида Хоразм вилоятида саноат ишлаб чиқариши соҳасида амалга оширилган ўзгаришлар ва уларнинг мазмун – моҳияти масалалари очиқ берилган.*

Калим сўзлар: *Хоразм вилояти, саноат, ишлаб чиқариши, ҳудудлар саноат комплекси, чет эл инвестициялари, қўшма корхоналар, кичик ва ўрта бизнес.*

Аннотация. *В данной статье раскрываются изменения, произошедшие в сфере промышленного производства в Хорезмской области в первые годы независимости, их содержание и сущность.*

Ключевые слова: *Хорезмская область, промышленность, производство, региональный промышленный комплекс, иностранные инвестиции, совместные предприятия, малый и средний бизнес*

Abstract. *This article reveals the changes that have taken place in the sphere of industrial production in the Khorezm region in the first years of independence, their content and essence.*

Keywords: *Khorezm region, industry, production, regional industrial complex, foreign investment, joint ventures, small and medium businesses.*

Жамиятнинг ривожланиш стратегияси – бу бош мақсад ва устуворликларни ҳамда сиёсий ислохотлар, иқтисодий ва ижтимоий дастурларни амалга оширишнинг изчиллиги, бирин-кетинлигини аниқ белгилашдир. Яққол ифодаланган стратегиясиз барқарор ижтимоий тараққиёт, ҳокимиятнинг турли тармоқлари ва даражаларида хатти-ҳаракатларни

мувофиқлаштириш, саноат, ишлаб чиқариш, ҳудудлар саноат комплекси, ресурслар ва кучларнинг оптимал тақсимланишига эришиш мумкин эмас. Йигирма йил давомида Инсон тараққиёти концепцияси ижтимоий жараённинг умум тан олинган парадигмасига айланди. Бошқача айтганда, у нафақат назарий қурилма, балки жамият ривожланишнинг комплекс моделидир. Инсон тарққиёти нуқтаи назаридан ютуқлар бугун барча жойларда мамлакат фаровонлиги ва у танлаган йўлнинг тўғрилигини тасдиқловчи бош мезон сифатида тан олинади.

Совет даври бошқарув тизимида маъмурий-буйруқбозлик сиёсати усули устувор бўлиб, бу ўз навбатида бир қатор салбий оқибатларни келтириб чиқарган эди. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримов бу вазиятга баҳо бериб: "...собиқ тузум даврида республикамиз иқтисодиёти бир томонлама ривожланган, фақат хом ашё етиштиришга йўналтирилган бўлиб, машъум салбий оқибатларга олиб келган пахта яккаҳоқимлиги авжига чиққан эди. Ўзбекистон ўзининг қоқоқ ишлаб чиқариш ва социал инфратузилмаси билан собиқ иттифоқда жон бошига истеъмол даражаси бўйича энг паст ўринда турарди" [1], - деб таъкидлайди.

Ўзбекистон 1991 йили мустақилликни қўлга киритганидан сўнг, мустабид, маъмурий-буйруқбозлик, режали-тақсимот тизимидан воз кечиб, "бутун дунёда ўзбек модели сифатида тан олинган тараққиёт моделини ишлаб чиқди" [2]. Дарҳақиқат, "ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини барпо этишда республиканинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга оладиган, Ўзбекистоннинг ўтмиши, ҳозирги куни ва келгуси тараққиётига тўла-тўқис мос келадиган мутлақо янги андоза, ўзига хос йўл зарур"лиги [3] аён бўлди.

Маълумки, мустақил Ўзбекистоннинг ҳар томонлама ривожланишида ҳар бир ҳудуднинг ўзига хос хусусияти бор.

Хоразм вилояти ҳам Қуйи Амударё минтақасида жойлашган шимолий воҳадир. Аҳолисининг 21,9 фоизи шаҳарда, 78,1 фоизи қишлоқда яшайди [4]. Ер майдони Ўзбекистон ҳудудининг 1,4 фоизини эгаллайди [5]. Воҳанинг маркази – Урганч шаҳри бўлиб, маъмурий-ҳудудий тузилиши 10 та туман ҳамда улар таркибидаги 3 шаҳар, 7 та шаҳарча, 101 та қишлоқ фуқаролар йиғини, 612 та аҳоли пунктдан иборат [6].

Хоразм вилояти иқтисодиёти аграр – индустриал йўналишга эга эканлиги, республика ҳудудий меҳнат тақсимотида Хоразм вилояти энгил ва озиқ-овқат саноатига, қишлоқ хўжалигида эса пахта ва шоли етиштиришга ихтисослашганлиги таъкидланган. Урганчда Хитой технологияси ёрдамида "Хоразм ипаги" тўқимачилик корхонаси, Боғотда Буюк Британиянинг асбоб усқуналари билан жиҳозланган тиббий пахта ишлаб чиқариш фабрикаси, Россиянинг Камашин фабрикаси билан ҳамкорликда Хонқада ип калава ва ип газлама ишлаб чиқарувчи корхона, Гурланда Туркиянинг "Язекс" фирмаси билан ҳамкорликда "Гурлантекстиль" каби корхоналар қурилган [7]. Хива шаҳрида пахта тозалаш, ёғ-мой, ғишт заводлари, гилам тўқиш ва шу каби корхоналар бунёд этилди [8].

Совет ҳукмронлиги даврида энг кичик маҳсулот ҳатто мих, гайка, яъни, ҳар бир заводда ишлаб чиқариш мумкин бўлган маҳсулотлар ҳам албатта, ҳар жойдан келтирилиши белгилаб қўйилган [9]. Кўпгина маҳсулотлар ва асбоб-усқуналарни Ўзбекистонда ишлаб чиқариш имконияти бўлса-да, марказ томонидан маблағ йўқлиги рўқач қилиниб, унга руҳсат берилмаган [10]. Ана шундай вазиятда мустақилликка эришган Ўзбекистонда иқтисодиётнинг барқарор ўсишини таъминлашда саноат тармоқларини ривожлантириш муҳим омил эканлиги назарда тутилиб, ислоҳотларнинг биринчи босқичида стратегик аҳамияти юқори бўлган газ, нефть, олтин ва бошқа бойликларни қазиб олиш, уларни қайта ишлаш, машинасозликни ривожлантиришга катта эътибор берилди. Республика ҳукуматининг эътибори билан Хоразмда саноат корхоналарини кенг миқёсда барпо қилиш, саноатга чет эл инвестицияларини киритиш орқали қўшма корхоналар, ўрта ва кичик бизнесни шакллантириш борасида самарали силжишлар кўзга ташланди.

Аммо, дастлабки йилларда илгари шаклланган хўжалик тизимидаги иқтисодий алоқалар орасидаги узилишлар олдин маҳсулотни қайта ишловчи саноат тармоқларига ўз таъсирини ўтказган бўлса, аста-секинлик билан иқтисодиёт тармоқларининг бошқа секторларида ҳам намоён бўлди. Оқибатда, 1992 йил бошида Хоразм вилояти иқтисодиётида муайян инкирозли ҳолатлар рўй бериб, вилоят саноат корхоналарининг 48,0 фоизида ишлаб чиқариш ҳажми пасайишига олиб келди [11]. Бироқ, кейинги йилларда республика ҳукуматининг саъй-ҳаракати билан ижобий силжишлар бўлиб, саноат маҳсулотларининг ўсиши 2000 йилда 103,5 фоиз, 2001 йилда 100,3 фоизга тенг бўлди [12].

Мустақиллик йилларида Хоразмни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг регионал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, юқори самарали саноат ва ишлаб чиқариш тизимини шакллантириш ҳукумат иқтисодий сиёсатининг асосий устувор йўналишларидан бирига айланди.

Белгиланган чора-тадбирлар доирасида қишлоқ жойларида, саноатда меҳнат унумдорлигини ўстириш, ишлаб чиқаришни ривожлантириш, аҳолининг иш билан бандлигини оширишга катта эътибор қаратилди.

2001 йили Хоразм вилоятида меҳнат ресурслари 677,4 кишини яъни, умумий аҳолининг 49,4 фоизини ташкил қилган. Шу йили Хоразм вилоятида 26341 та янги иш ўринлари очилди, шу жумладан, ўрта ва кичик тадбиркорлик соҳасида – 24615 та, кичик ва ўрта корхоналарда – 7590 та [13].

2001 йилда Урганч шаҳрида 3, Хонқа туманида 2, Боғотда 4, Гурланда 2, Хазораспда 3 ва Шовот каби туманларда 4 марта, Урганчда 2, Янгиарикда 1, Янгибозорда 2, Хива туманида 2 мартадан ва Қўшқўпир туманида 1 мартадан жами 26 та бўш иш ўринлари ярмаркалари ташкил этилган. Уларда 670 та иш берувчи корхона ва ташкилотлардан 5517 бўш иш ўринлари таклиф этилган. Унда 6265 нафар иш изловчилар қатнашган. Шулардан 1847 нафари ишга жойлаштирилган, 3765 нафарига эса, меҳнат қонунчилиги ва ҳукуқига доир маслаҳатлар берилган [14].

Республика ҳукумати томонидан Хоразм худуди аҳолисининг ижтимоий турмуш тарзини яхшилаш, унинг саломатлигини мустаҳкамлаш устувор мақсад қилиб қўйилгани, мазкур регион ривожидида катта аҳамият касб этади. Амалга оширилган ислоҳотлар, жамият ҳаётининг турли соҳаларида олиб борилган чора-тадбирлар аҳоли турмуш фаровонлигининг ортишига ижобий таъсир кўрсатди. Меҳнат бозорини шакллантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва фаровонликни ошириш учун кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, хизмат кўрсатиш ва касаначиликни ривожлантиришга асосий эътибор қаратилган. Худудда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш бўйича мустаҳкам меъёрий-ҳуқуқий асослар яратилган, моддий-молиявий ёрдам кўрсатиш юзасидан давлат томонидан қафолат ва имтиёزلарни таъминловчи механизм шакллантирилган.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010, 12 ноябрь.– Тошкент: Ўзбекистон, 2010. – Б.5.
2. Каримов И.А. Юқсак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 103.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли //Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – Б.276-277.
4. Хоразм вилояти ҳокимияти жорий архиви маълумотлари, 2010.
5. Хоразм вилояти статистика бошқармаси жорий архиви. Хоразм вилояти паспорти. – Урганч, 2001. – Б.1.
6. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти. – Т.9. – Б.471; Ўзбекистон вилоятлари ва Қорақалпоғистон. Қисқача маълумотнома. Қомуслар бош таҳририяти, 1995. – Б.103.
7. Ўзбекистон худудлари мустақиллик йилларида. – Тошкент: Шарқ, 1996. – Б.160.
8. Аҳмедов Э. Ўзбекистон шаҳарлари мустақиллик йилларида – Тошкент: Абу Али ибн Сино, 2002. – Б.151.
9. ЎзР МДА. Р-682-фонд, 1-рўйхат, 88-йиғма жилд, 40-варақ.
10. ЎзР МДА. Р-682-фонд, 1-рўйхат, 88-йиғма жилд, 82, 84-варақлар.
11. Рузметов Б. Региональная экономика: опыт, проблемы, эффektivность комплексного развития. – Ташкент: Фан, 2002. – С. 14.
12. Хоразм вилояти статистика бошқармаси жорий архиви. Хоразм вилоятининг 1991-2001 йилларга оид статистик маълумотлари.
13. Хоразм: инвестиционные возможности. – Ташкент, 2002. – С.6.
14. Хоразм вилояти Статистика бошқармасининг ижтимоий муҳофаза бўлими. 2001 йил якуни бўйича ҳисобот. – Урганч, 2002. – Б.3.

УЎК 902

1937 ЙИЛ ЎЗБЕКИСТОНГА МАЖБУРАН КЎЧИРИЛГАН КОРЕЙСЛАР ИЖТМОИЙ ҲАЁТИ ЎРГАНИЛИШИ

У.И.Ашурова, таянч докторант, Термиз давлат университети, Термиз

Аннотация. Ушбу мақолада ХХ асрнинг 30-йилларида Ўзбекистонга кўчирилган корейсларнинг кўчирилиши жараёни, жойлаштирилиши масалари, турмуш тарзи, деҳқончилиги ва ижтимоий аҳволига оид тадқиқотлар, асарлар ва архив материаллари кетма-кетлик, қиёсий-таҳлил усуллари ёрдамида баён этилди.

Калит сўзлар: Корейс колхозлари, “Полярная звезда”, “Политотдел колхоза”, шолчилик, “Коре Сарам”, “Искра”, “Рассвет”, “Пограничник”, “Буганина”.

Аннотация. В данной статье с использованием последовательных, сравнительно-аналитических методов описаны исследования, работы и архивные материалы, связанные с процессом переселения, вопросами переселения, бытом, сельским хозяйством и социальным положением корейцев, переселенных в Узбекистан в 30-е годы XX века.

Ключевые слова: корейские колхозы, «Полярная звезда», «Политотдел», рисоводство, «Коре Сарам», «Искра», «Рассвет», «Пограничник», «Буганина».

Abstract. In this article, researches, works and archival materials related to the resettlement process, settlement issues, lifestyle, farming and social condition of Koreans who were moved to Uzbekistan in the 30s of the 20th century were described using sequence, comparative analysis methods.

Key words: Korean collective farms, “Polyarnaya zvezda”, “Politotdel collective farm”, rice farming, “Kore Saram”, “Iskra”, “Rassvet”, “Pogranichnik”, “Buganina”.

Бевосита Ўзбекистон корейсларини тадқиқ этганда, мавзунинг тарихшунослиги масаласи кўндаланг туради. Фикримизча, Собик СССР дан Марказий Осиё ва Қозоғистонга депортация қилинган корейслар тарихшунослигига бағишланган асарларни 2 гуруҳга бўлиб таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ: 1). Собик совет даврига оид тадқиқотлар; 2) Мустақилликдан кейинги даврда Ўзбекистонга депортация қилинган корейслар ҳаёти акс этган илмий ишлар.

Корейсларга оид дастлабки тадқиқотларнинг пайдо бўлишига асосий сабаб - улар томонидан Ўзбекистон ССР нинг қуруқ ва иссиқ иқлим шароитида ҳам шолчилик ва сабзавотчиликда СССРнинг бошқа халқларига нисбатан анча юқори кўрсаткичларга эришилганлигидир. Жумладан, 1950-йилда А.Б.Тен нинг Тошкент вилоятидаги “Полярная звезда” номли машҳур корейс колхозининг иқтисодиётига бағишланган илк номзодлик диссертациясида асосий эътибор айнан Ўзбекистонга мажбуран кўчирилган корейсларнинг мураккаб шароитларга қай йўсинда мослашганлиги, “Полярная звезда” колхозининг деҳқончиликда эришган ютуқлари ҳақида статистик, таҳлилий маълумотлар берилган(1). Шунингдек, соҳадаги илмий ишлар 70-йилларда янги босқичга кўтарилди. 1970-йилда П. Н. Ким томонидан “Ўзбекистон Компартиясининг Корея колхозларини ташкилий-иқтисодий мустаҳкамлаш бўйича фаолияти (1937–1940)” номли номзодлик диссертацияси ёқланган бўлса [2], айнан шу йили Х.Иноятов ва Р.Нуруллинларнинг “Поляр Стар” колхозига бағишланган тарихий очерки нашрдан чиқди [3]. Машҳур корейс колхозлари ишчиларининг ҳаёти ва меҳнат фаолиятига бағишланган маълумотлар Ф.Исхаков ҳамда М.Кимнинг ҳаммуаллифлигидаги “Бахтли тақдир одамлари” (4), Хван Ман Геумнинг “Политотдел колхозини” асарларида ўз аксини топди. С.В.Чоининг 1972-йилдаги “Ўзбекистон ССР шолчилик совхозларида шолчи етиштиришни кўпайтириш ва унинг таннархини пасайтириш йўллари” номли диссертациясида ҳам асосий урғу корейсларнинг деҳқончилик фаолиятига қаратилган (5). Корейсларнинг таълим-тарбия масалаларига биринчилардан бўлиб А.С.Ким ўз тадқиқотларида мурожаат қилди. Унинг “Ўзбекистон ССР да корейс аҳолисининг мактаб таълими тарихидан” номли авторефератида 1937-1962-йилларда корейс миллатига мансуб мактаб ёшидаги болаларнинг қанчаси мактаб таълимига жалб қилинганлиги, СССР ҳукумати томонидан соҳага оид қабул қилинган қарорлар ва корейс ўқувчиларининг эришган ютуқлари тўғрисида сўз боради.

Вақт ўтиши билан, СССР таркибидаги бошқа оз сонли миллатларга нисбатан корейсларнинг маданий ва ижтимоий соҳада ҳам яққол устунлиги кўзга ташлана бошлади. Натижада, янги ҳудудларда ҳам “Коре Сарам” ибораси пайдо бўлиб, бу тараққиётда ўз йўналиши ва ўрнига эга бўлган, оз сонли, аммо ниҳоятда илғор корейс диаспорасига нисбатан ишлатилган иборага айланди. Илгариги академик адабиётларда улар “совет корейслари” деган умумий ном остида бўлган. Бироқ депортацияга учраган корейслар йиллар давомида ўзига хос хусусиятни - мезбон мамлакатларда ўзларини мослаштиришнинг махсус қобилиятини намойиш этадилар. Бунинг ажойиб намунаси-Коре сарамдир. Коре Сарам этнографияси бир мунча мураккаб бўлиб, бунинг асосий сабаби, миграциялар тарихига бориб тақалади. Корейсларнинг янги-янги ҳудудларга тез-тез кўчирилиши оқибатида, уларнинг этник бирлиги кўп ўзгаришларга учраган. Таниқли рус этнограф олимаси Р. Ш. Джарылгасинова ўз мақолаларида Марказий Осиё ва Қозоғистон корейсларининг маданияти, турмуш тарзи, анъналари, урф-одатлари, эътиқодлари, менталитетини ўрганган.

СССРдаги “қайта қуриш” йилларидан кейинги инқирозли давр ва миллий республикаларнинг ўз мустақиллигига эришишга интилиши фонидан корейс диаспораларида

хам ўзликни англашга интилиш кучайди. 1980-йилларнинг иккинчи ярмида зиёлилар, биринчи навбатда, журналистлар, ёзувчилар, публицистлар орасида журналистик фаолликнинг ўсиши кузатилди. 1988 йилда журналист Брутт Кимнинг “Биз киммиз” китоби корейс тилида нашр этилган бўлиб, унда Корё Сарам ва уларнинг маданияти тарихидаги муҳим воқеалар келтирилган. Мустақиллик даври тадқиқотларига эътибор қаратилганда, корейсларнинг мажбурий ўчирилиши, яъни депортацияси масаласида эндиликда сиёсий депрессиялардан холи янги фразалар пайдо бўлди. Таниқли корейс олими П.Г.Ким нинг 1993-йилда нашр этилган “Ўзбекистон Республикаси корейслари” асарида, илк бора 1937-1938 йилларда Узоқ Шарқдан депортация қилинган корейсларнинг кўчирилиш жараёни, Ўзбекистон ССР да жойлаштирилиш тартиби ҳақида тўхталган. Унга кўра, энг кўп корейслар Тошкент вилояти ва Қорақалпоғистон АССР ҳудудига жойлаштирилган бўлса, энг кам корейслар Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларига жойлаштирилган. Худудларнинг табиий иқлим шароитидан келиб чиқиб, қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг қайси турини экишга ихтисослаштирилган корейс колхозлари ташкил этилади (8, 121). Шу ўринда таъкидлаш жоизки, Тошкент вилоятининг бутун Иттифокда машҳур “Политотдел”, “Полярная Звезда”, “Ким Пен Хва” сингари корейс колхозлари қатори, жуда оз сонли корейслар меҳнат қилган Сурхондарё вилоятида мавжуд бўлган “Искра”, “Рассвет”, “Пограничник”, “Буганина” колхозларида ҳам шоли етиштириш, пиёз экиш ва сабзавотчиликда корейслар салмоқли ютуқларга эришганлигини архив материаллари тасдиқлайди.

Қозғоғистонлик олим Герман Кимнинг тадқиқотлари корейсларнинг 1860-йилларда Россия империясининг шарқий ҳудудларига жойлишувидан тортиб, ҳозирги америкаликлар табири билан айтганда “осиё яҳудийлари” мақомини олган корейс диаспораларининг пайдо бўлиши, шаклланиши жараёнларига аталган. Г.Ким корейсларнинг 1937-йилдаги депортацияси асл сабабларини кескинлик билан очиб беради. Унинг фикрича, Узоқ Шарқдан корейсларни мажбурий кўчиришга асос бўлган “япон жосуслиги”, “чегара ҳудудларнинг дахлсизлигини таъминлаш” сингари айбловлар шунчаки асл сабабларни яширган тоталитар режимнинг бир баҳоналаридир. Аслида эса бу – қарийб 60 йил давомида Владивосток ва Приморе ўлкасида яшаб, меҳнат қилиб, партия аъзолиги, ҳарбий қисмларда ҳам ўзини кўрсатган корейсларнинг ўз автономиясини талаб қилишининг олдини олиш учун қилинганди. Бу фикрларнинг исботини бу воқеалардан 20 йил олдин ташкил этилиб, 72 кундан сўнг тугатилган “Туркистон мухторияти” билан таққослаганда яққол кўришимиз мумкин. Айнан Туркистонда ҳам аҳолининг маълум қисми зиёли бўлгачина “мухторият” талаб қилганди. Шу ўринда савол туғилади, – “Агар асл сабаб ростдан ҳам япон жосуслигининг Узоқ Шарққа кириб келишининг олдини олиш бўлса, нега корейслар бир республика ёки вилоятга эмас, балки Марказий Осиё ва Қозғоғистондек катта ҳудудга дейарли ҳар бир вилоятларга тарқатиб юборилди?”. Совет режими депортацияни ниҳоятда тезликда амалга оширди.

Ўзбекистонлик корейсшунос олимлардан Валерий Сергейевич Хан, Сергей Михайлович Ханлар ўзларининг корейс диаспорасининг Ўзбекистон ижтимоий-иқтисодий ривожланишига қўшган ҳиссаси, Ўзбекистондаги корейс диаспорасининг долзарб муаммоларини ёритишга оид мақолалари билан машҳур бўлса, Людмила Борисовна Хван эса “Қорақалпоғистон корейслари: кеча ва бугун” номли асари билан аҳамиятлидир.

Ўзбекистон корейсларини тадқиқ этиш сўнги йилларда маҳаллий олимлар томонидан ҳам катта қизиқишларга сабаб бўлмоқда, жумладан, Адолат Раҳмонкулова, К. Асирбобоева, Э. Расулов, корейсларга оид янги тадқиқот ишларини олиб бормоқдалар. Хулоса ўрнида айтишимиз мумкинки, Ўзбекистон корейслари тарихшунослиги масаласида ҳали ҳам ўз ечимини кутаётган саволлар талайгина, яъни адабиётларни тизимлаштириш, тадқиқот ишларини мувофиқлаштириш, Жанубий Кореялик олимлар ва МДХ мамлакатлари корейсшуносларининг умумий йўналишларини аниқлаш кабилар.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Тен А. Б. Экономика передового колхоза «Полярная звезда»: Диссертация на соискание ученой степени кандидата наук. – Ташкент, 1950;
2. Ким П. Н. Деятельность Коммунистической партии Узбекистана по организационно-хозяйственному укреплению корейских колхозов (1937–1940): Ташкент, 1970;
3. Иноятов Х., Нуруллин Р. Восхождение (Исторический очерк о колхозе «Полярная звезда»). – Ташкент, 1970;
4. Исхаков Ф., Ким М. Люди счастливой судьбы (О тружениках колхоза «Полярная звезда»). – Ташкент, 1972;
5. Хван Ман Гым. Колхоз «Политотдел». – М., 1977;

ПРОБЛЕМЫ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ УЗБЕКИСТАНА И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЕ В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ ДЕЙСТВИЙ

А.Х.Валиев, старший преподаватель, Джизакский Государственный Педагогический Университет, Джизак

Аннотация. Мақолада Ўзбекистоннинг энг янги тарихидаги муҳим ижтимоий-иқтисодий муаммолардан бири бўлган Ҳаракатлар стратегиясини амалга ошириш доирасида меҳнат миграцияси муаммолари ва уларнинг ечимлари муҳокама қилинади.

Калит сўзлар: ижтимоий ҳимоя, меҳнат бозори, меҳнат ресурслари, бандлик, миграция жараёнлари, ташиқ меҳнат миграциясини қонунчилик билан тартибга солиш.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы трудовой миграции и их решения в контексте реализации Стратегии действий, которая является одной из важных социально-экономических проблем в период новейшей истории Узбекистана.

Ключевые слова: Социальная защита, рынок труда, трудовые ресурсы, занятость населения, миграционные процессы, законодательное регулирование внешней трудовой миграции.

Abstract. The article discusses the issues of labor migration and their solutions in the context of the implementation of the Action Strategy, which is one of the important socio-economic problems in the modern history of Uzbekistan.

Key words: Social protection, labor market, labor resources, employment, migration processes, legislative regulation of external labor migration.

В современный период Правительства Узбекистана уделяет значительные внимания к вопросам трудовой миграции. Были заключены перспективные соглашения многими зарубежными странами, на долю которых приходится значительное количество трудовых мигрантов, и тем самым поддерживая трудоустройство своих граждан в зарубежных государствах. Особое внимание было уделено по созданию новых рабочих мест и внутри страны, особенно среди женщин и молодежи, трудоустройства которых является актуальной проблемой современности.

В Узбекистане прослеживается регулярное увеличение количества населения и имеется значительный объем рабочей силы. На 31 декабря 2022 года население Республики увеличилось до 36 миллион человек, при этом соотношение городских и сельских жителей составило 50,6 и 49,4 процентов соответственно[1]. К 2018 году население Узбекистана, находящейся за чертой бедности, было 11,4 процентов, но увеличилось до 12-15 процента или 4-5 миллиона человека к 2020 году [4]. Уровень безработных превысил 9 процента, продолжая расти до 11,1 процента к концу 2020 года[12]. В целом объем рабочей силы Узбекистана составлял 19,1 миллион человек, при этом около 2,5 миллиона узбекских граждан - 20 процентов экономически активного населения работают за рубежом[9]. Каждый год на внутренний рынок труда выходит около 600-700 тысяч человек, и в стране принимаются активные меры по развитию целевых отраслей экономики и регионов для создания до пятисот тысяч новых рабочих мест. Исходя из этого, для реализации намеченного задачи понадобился, трудоустроит за рубежом около двести тысяч трудовых мигрантов нашей Республики[3].

Следует подчеркнуть, что вопросы трудовой миграции населения Узбекистана явления не новое. До 2016 года Правительство Узбекистана пыталось, регулировать трудовую миграцию с целью содействия социально-экономическому развитию страны. Неполюценная и недостаточная правовая основа, имеющие административные и искусственные преграды, а также отсутствие межгосударственных соглашений о трудовой миграции с другими государствами мира мешали стремлением в решение вопросов с трудовыми миграциями. А с 2017 года, новое руководства Узбекистана, признает проблемы трудовой миграции и различных трудностей в этой сфере, с которыми сталкивались трудовые мигранты Республики, и стали проявлять активность по трудоустройству мигрантов в зарубежных государствах.

Исходной точкой проведение масштабных реформ в Узбекистане стало принятие Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах[10]. Важно отметить, что четвертое направление данной Стратегии предусматривает реализацию конкретных мер, направленных на повышение занятости населения, совершенствование системы социальной защиты и охраны здоровья граждан.

Для реализации задач Стратегии в области социальной защиты Министерство труда было преобразовано в Министерство занятости и трудовых отношений,[11] которому было поручено внедрение новых подходов к реализации государственной политики в сфере занятости и развития инфраструктуры рынка труда. В Министерство занятости и трудовых отношений было создано Агентство по внешней трудовой миграции, которому поручено оказание содействия гражданам Узбекистана в реализации их права на трудовую деятельность за рубежом. Это достигается путем эффективного управления и мониторинга процессов организованного найма, а также подготовки и реализации мер по адаптации и трудоустройству за рубежом. Агентство по внешней трудовой миграции Узбекистана в своей деятельности взаимодействует с полномочными учреждениями зарубежных государств по вопросам трудоустройства наших соотечественников в зарубежных государствах.

Агентство по внешней трудовой миграции организовало своих представительств в государствах назначения и аккредитацию иностранных компаний в целях набора узбекских трудовых мигрантов. На протяжении 2021 года были открыты зарубежных представительств в Стамбуле, Дубае и четырех городах России - Екатеринбурге, Новосибирске, Волгограде и Пятигорске. Организованы представительств и в других странах мира, в которых сконцентрированы трудовые мигранты из Узбекистана [2].

Было создано специальный Фонд «поддержки и защиты прав и интересов граждан, осуществляющих трудовую деятельность за рубежом»[6]. Она оказывает правовую, социальную и материальную помощь гражданам Узбекистана. Финансирование покрывает медицинское обслуживание граждан, которым в период нахождения в трудовой миграции потребовалась медицинская помощь по причине травмы или несчастного случая, в случае невозможности оплатить стоимости оказанных медицинских услуг.

Выступая на заседании Совета глав государств СНГ 18 декабря 2020 года, [8] Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев предложил создание в рамках Содружества Независимых Государств (СНГ) единого межгосударственного механизма взаимного признания документов, подтверждающих профессиональную компетенцию и квалификацию трудовых мигрантов, их медицинское освидетельствование. Предложение Президента о разработке и принятии Программы сотрудничества по вопросам трудовой миграции является еще одной важной инициативой, призванной обеспечить устойчивое социально-экономическое развитие государств-участников СНГ.

Важным событием стало подписание Постановления Президента «О дополнительных мерах, направленных на привлечение к предпринимательству» [7]. Министерству занятости и трудовых отношений было дано поручение организацию к 1 января 2021 года моно центры «Ишга Мархамат», центры профессионального обучения и краткосрочные курсы профессионального обучения. Таким образом, Министерство на постоянной основе организует обучение граждан различным профессиям, одновременно обучая их основам предпринимательства и иностранным языкам, пользующимся большим спросом. Эти мероприятия проводятся с привлечением различных (негосударственных) учреждений профессионального образования. Министерство занятости и трудовых отношений также отвечает за выдачу признаваемых в Узбекистане и других странах паспортов компетенции выпускникам, успешно сдавшим экзамены, создавая Единый реестр выпускников, включающий только лиц с подтвержденной квалификацией.

Президент Мирзиёев во время обращения к Олий Мажлису, [5] заявил, что «необходимо воспитать кадры новой формации, выступающие инициаторами реформ, обладающие стратегическим видением, глубокими знаниями и высокой квалификацией». С этой целью были созданы Агентство по делам молодежи и Межведомственный совет по делам молодежи. Молодежные парламенты также созданы в Олий Мажлисе и Молодежная академия при Министерстве инновационного развития. Кроме того, в 2019 году было открыто 5 722 государственных, частных и семейных детских сада, что всего лишь за один год увеличило охват населения дошкольным образованием с 38 до 52 процентов по стране. В 2020 году охват детей раннего возраста дошкольным образованием достиг 60 процента, а количество детских садов увеличилось и превысило 14 тысяч. Открыто девятнадцать новых высших учебных заведений, в том числе девять филиалов известных зарубежных университетов.

Исходя из вышеизложенных, можно утверждать, что вопросы трудовой миграции имеет много положительных моментов. Получение квалификации, деловой опыт и опыт работы в той или иной профессии и прочие. Рабочие возвращаются в свою страну более подготовленными к будущим начинаниям как наемные работники или как предприниматели,

и это дает хорошие возможности для развития экономики. Однако для того, чтобы это развитие в конечном итоге материализовалось, необходимо создать в Узбекистане благоприятные условия. А иначе вернувшиеся мигранты снова уедут из страны на заработки за рубеж.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. «За год население Узбекистана увеличилось почти на 700 тысяч человек», Общество, 15 января 2021 г., Uznews.uz, <https://uznews.uz/ru/article/28120? utl t=fb>.
2. Исакулов, Ш. Н. Методические подходы по оценке результативности и эффективности деятельности органов государственного управления // Жамият ва бошқарув. - 2018. № 1. С. 29.
3. Национальное информационное агентство Узбекистана (2020). «17 августа 2020 года обсуждены вопросы поддержки граждан, трудящихся за рубежом», Uza.uz, <https://uza.uz/ru/posts/obsuzhdeny-voprosypodderzhki-grazhdan-trudyashchikhsya-za-r-17-08-2020>.
4. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису, President.uz, 29 декабря 2020 г. <https://president.uz/ru/lists/view/4057>.
5. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису, Uza.uz, 25 января 2020 г.
6. Постановление Президента Республики Узбекистан «О дополнительных мерах по дальнейшему совершенствованию системы внешней трудовой миграции Республики Узбекистан» № ПП-3839 от 5 июля 2018 г. <https://lex.uz/docs/3811333>.
7. Постановление Президента «О дополнительных мерах, направленных на привлечение к предпринимательству, повышение трудовой активности и профессиональное обучение бедных и безработных граждан, а также обеспечение занятости населения» № ПП-4804, 11 августа 2020 г. <http://lex.uz/ru/docs/4945780>.
8. «Прагматичный подход к решению важного вопроса», 18 декабря 2020 г., <https://www.uzdaily.uz/en/post/62535>.
9. «Соотечественников не разделяют границы». Общество, 10 июля 2020 г. <https://xs.uz/ru/post/sootechestvennikov-ne-razdelyayut-granitsy>.
10. Указ Президента Республики Узбекистан «О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан» № УП-4947 от 7 февраля 2017 г. <https://lex.uz/docs/3107042>.
11. Указ Президента «О мерах по дальнейшему совершенствованию государственной политики в сфере занятости и коренному повышению эффективности деятельности органов по труду» № УП-5052 от 24 мая 2017 г. <https://lex.uz/docs/3211751>.
12. Уровень безработицы в Узбекистане снизился до 11,1%, Uzreport.news, Экономика, 16 ноября 2020 г. <https://uzreport.news/economy/uroven-bezrobotitsi-vuzbekistane-snizilsya-do-11-1->

УДК 903

НАЛИВКИН И ЕГО ТРУД «ОЧЕРК БЫТА ЖЕНЩИНЫ ОСЕДЛОГО ТУЗЕМНОГО НАСЕЛЕНИЯ ФЕРГАНЫ»

Н.У.Исмоилова, преподаватель, Наманганский Государственный Университети, Наманган

Annotatsiya. Maqolada O'rta Osiyo xalqlari hayoti va turmush tarzini o'rganishga ulkan hissa qo'shgan, tarixda katta iz qoldirishga muvaffaq bo'lgan tarix bilimdonlaridan birining hayoti va faoliyati ochib berilgan. Turkistonlik olim Vladimir Petrovich Nalivkinning tarixiy, etnografik va ko'plab asarlari kitobxonlarga Turkistonning tub aholisi hayotini o'rganish va bilish imkonini beradi. Maqolada keltirilgan noyob asarlardan biri "Farg'onaning o'troq tub aholisi ayoli hayoti haqidagi esse" dir.

Kalit so'zlar: tarix, ma'lumot, biografiya, etnografiya, aholi, bosh qahramon, ilmiy, nashr, o'zgarish, turmush tarzi, odamlar, ayol.

Аннотация. В статье раскрывается жизнь и деятельность одного из знатоков истории, который возложил большой вклад при изучении жизни и быта народов Центральной Азии и сумел оставить большой след в истории, как туркестановед Наливкин Владимир Петрович. Его исторические, этнографические и многие труды дают возможность читателям изучить и ближе познакомиться с бытом коренного населения Туркестана. Одним из ценных трудов в статье указан «Очерк быта женщины оседлого туземного населения Ферганы».

Ключевые слова: история, сведения, биография, этнография, население, главный, герой, научный, публикация, очерк, трансформация, быт, народ, женщина.

Abstract. The article reveals the life and work of one of the connoisseurs of history, who made a great contribution to the study of the life and way of life of the peoples of Central Asia and managed to leave a big mark on history, as a Turkestan scholar Vladimir Petrovich Nalivkin. His historical, ethnographic and many works enable readers to study and get to know the life of the indigenous population of Turkestan. One of the valuable works in the article is "Essay on the life of a woman of the settled native population of Fergana".

Key words: history, information, biography, ethnography, population, main character, scientific, publication, essay, transformation, way of life, people, women.

Наливкин – является одним из лучших знатоков истории, который написал исторические сведения о жизни и быта народов Средней Азии. Он оставил заметный след в истории и этнографии. Про биографию и труды Наливкина можно узнать в книге «Полвека в Туркестане. В.П. Наливкин: биография, документы, труды» она знакомит читателя с историей и этнографией Средней Азии [1]. В ней можно найти уникальные сведения о повседневной жизни населения Туркестан, а также обычаях и нравах его населения, о тех социальных трансформациях, которые переживало среднеазиатское общество в конце XIX и начале XX в. Главный герой – Владимир Петрович Наливкин, человек, который прожил почти полвека в Туркестане, начиная с начала 1870-х и заканчивая 1917 год, оставил после себя множество научных и публицистических трудов.

Владимир Петрович родился в 25 февраля (по другим сведениям 15 июля [2]) (1852- 1918 гг.) в Калуге в старинной дворянской семье, связанной с традицией военной службы в России. «Мой дед по матери в 1814 году был в Париже, – писал Наливкин в своих воспоминаниях. – Другой мой предок, тоже по матери, основал орловский кадетский корпус. Отец всю жизнь прослужил на военной службе. Все дяди были военные. Один из них убит в Севастополе. Отец вернулся с Кавказа, из турецкой кампании 1853–1855 годов, с простреленными папахой и буркой, долго хранившимися на дне красного окованного жестью сундука в качестве фамильной святыни. Много лет спустя с его кавказской шашкой я пошел в Хивинский поход».

Окончил Павловское военное училище в Петербурге (1873 г.). Офицером участвовал в походах в Коканд и Хиву (1873-1875 гг.). Закончив военную службу (1878 г.), поселился близ Намангана. Изучал арабский и персидский языки, быт и язык сартов (городское население Ферганской, Сырдарьинской и Самаркандской областей - этническая группа в формировавшейся узбекской нации). С декабря 1884 г. учитель в первой русско- туземной школе в Ташкенте. Составил первый русско-сартовский и сартовско-русский словарь с кратким очерком грамматики сартовского языка (совместно с женой - М. В. Наливкиной; изданную в Казани в 1884 г.), "Азбуку для русско-мусульманских школ..." (1886 г.), "Сартовско-персидскую хрестоматию..." (1887 г.). Эти книги Наливкина были тесно связаны с бытовыми реалиями и местным фольклором. Они положили начало школьной литературе для изучения русскими узбекского языка и узбеками русского. Преподавал (до 1890 г.) в Туркестанской учительской семинарии; для неё написал "Руководство к практическому изучению сартовского языка" (изд. в 1898, 1911 гг.), сартовскую хрестоматию (1896 г.). Автор "Краткой истории Кокандского ханства" (Казань, 1886 г.). В 1890-1895 гг. инспектор мусульманских школ Ферганской, Сырдарьинской и Самаркандской областей. Был помощником губернатора Ферганской области. Педагогическая деятельность и публикации по вопросам народного образования в местных газетах принесли Наливкину известность в Туркестане. В 1907 г. избран депутатом 2-й Государственной думы. В марте 1917 г. выступил от её социал-демократической фракции с требованием отмены полевых судов. В июле 1917 г. стал председателем Туркестанского комитета Временного правительства. Добивался признания власти Временного правительства всеми политическими силами Туркестана, представленными в административном центре - Ташкенте [3].

В 1908 году он написал свою работу «Моё мировоззрение», в 1917 году вышла в свет статья Наливкина «Надо опроститься». Особо примечательной и неотъемлемой тяготение к научной работе последние годы подтвердили его репутацию как энергетичного и эрудированного туркестановеда, автора многих публикаций по истории, археологии, этнографии, экономике Средней Азии. По этнографии являющиеся ценными такие, как «Киргизы Наманганского уезда», «Очерк земледелия в Наманганском уезде», «Виды топлива у населения Туркестана», «О поездке в горную Бухару и на Западный Памир» и другие. Его публикации по истории: «Школы у туземцев Средней Азии», «О состоянии туземных мадраса Сырдарьинской области», «Туземный пролетариат», «Туземцы раньше и теперь». И также ему принадлежит труд «История Кокандского ханства»[4]. Все рецензенты констатировали что «История Кокандского ханства» несомненно полезное приобретение для истории Средней Азии. «Востоковед В.А. Ромодин подчеркнул (1873 г.) что, этот труд Наливкина В.П. хотя и устарел, но не потерял ещё полностью научного значения»- пишет в своей статье Б.В. Лунин « Владимир Наливкин (жизнь, деятельность, судьба)» [5]. Также в статьях Лунина можно подробно ознакомиться с научными наследиями В.Б. Наливкина.

В полной мере талант Наливкина как этнографа проявился в другой его работе, написанной в соавторстве с женой и опубликованной в том же 1886 году в Казани, - в книге «Очерк быта женщины оседлого туземного населения Ферганы». Этот совместный труд Наливкиных был по достоинству оценен современниками. Веселовский сразу подчеркнул, что книга знакомит читателя «в главных чертах с бытом всего оседлого населения мусульман Средней Азии» (а не одних только женщин, как можно было бы подумать исходя из названия) и имеет не только научное, но и практическое значение. Он же высоко оценил большой вклад Наливкиной, впервые сумевшей проникнуть на запретную для посторонних глаз женскую половину[6]. «Очерк» был удостоен Большой золотой медали Русского Географического общества. Бартольд тоже высоко отзывался об этой книге и спустя уже немало лет после ее выхода писал, что «в изучении жизни оседлых узбеков ...до сих пор одиноко стоит труд покойных Наливкиных, которые непосредственно изучали жизнь узбеков, живших в кишлаке и по образу жизни ничем не отличаясь от них». Ещё позднее Н.А. Кисляков назвал сочинение Наливкиных настоящей энциклопедией по быту узбеков последней четверти XIX века. На сегодня этот очерк также актуален, сами наименования разделов «Очерка» говорят о богатстве и разнообразии его содержания, например: Краткий очерк Ферганской долины; Религия и духовенство; Жилище и утварь; Наружность женщины и её одежда; Занятия и пища; Характер женщины, ее привычки, занятия и поведение в отношении окружающих; Беременность и роды. Девочка; Девушка, сватовство и брак; Многоженство. Развод. Вдовство и смерть женщины; Проституция. Как заметно из оглавления, в «Очерке» показаны самые сокровенные, интимные стороны жизни женщины-мусульманки. Немало места уделено характеристике ее суеверий и развлечений, семейно-брачных отношений, связанных с ними обрядов и церемоний. Совершенно необычным для своего времени было следующее заключение авторов, никак не согласующееся с распространенным мнением об угнетённости и забитости восточной женщины.

В 2015 году в Москве, в Издательском доме Марджани, вышел в свет сборник его работ «Полвека в Туркестане». Книга, изданная тиражом в 300 экземпляров, содержит биографическую справку о В.П.Наливкине, его труды – «Очерк быта женщины оседлого туземного населения Ферганы», «Туземцы раньше и теперь», «Положение вакуфного дела в Туркестанском крае», «Мои воспоминания о Скобелеве», «Записка о возможных соотношениях между последними событиями в Китае и усилением панисламистского движения», а также статьи Сергея Абашина и Татьяны Котюковой [7].

В целом можно утвердить, что, резко выделяясь из круга современников по остроте проникновения в чужую культуру и по примененным ими методами ее изучения, Наливкины в мировоззренческом отношении оставались все-таки людьми своего времени. Их труд оставший из давних времён всегда актуален и очень ценный для истории многих народов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Полвека в Туркестане. В.П. Наливкин: биография, документы, труды = Half a Century in Turkestan. Vladimir Petrovich Nalivkin: Biography, Documents and Works: [сборник] / [ред.-сост.: С.Н. Абашин и др.]. – М.: Изд. дом Марджани, 2015. – С.688
2. https://ru.wikipedia.org/wiki/Октябрьская_революция_1917_года/ См.также: ЦГА РУз Р-2409, Описание 1, предисловие.
3. Лунин Б.В., Историография общественных наук в Узбекистане. Библиографические очерки, кн. 1-2, Ташкент, 1974; Лунин Б. В., Миллер В. И., Наливкин, в книге: Политические деятели России. 1917. Биографический словарь, М., 1993. Источник: Российская педагогическая энциклопедия: в 2 тт. / гл. ред. В. В. Давыдов. — М.: «Большая Российская энциклопедия», Т. 2, 1999. -С.18-19.
4. Наливкин В.П. История Кокандского ханства. – Казань: 1886. –С.215
5. ЦГА РУз Р-2409, Описание 1, дело 13.
6. Лукашова Н. В.П. Наливкин: еще одна замечательная жизнь. <https://cyber.ru/article/n/v-p-nalivkin-esche-odna-zamechatelnaya-zhizn/viewer/> См. также: Веселовский Н.И. Доклад комиссии Отдела этнографии РГО о присуждении Большой золотой медали. Отдельный отзыв Н. И. Веселовского о труде В.П. Наливкина и М.В. Наливкиной «Очерк быта женщины оседлого туземного населения Ферганы»// Туркестанский сборник. Т.406. – С. 217-218.// Семёнов П.П. История полувековой деятельности ИРГО. 1845-1895. СПб., 1896.Ч.3. –С.998.
7. Журнал «Хан-Тенгри» публикует отрывок из очерка Владимира Наливкина «Эпоха наших завоеваний» – бесценное свидетельство первых шагов по администрированию Туркестанского края. 12 января 2020.
8. Исмоилова Н.У. История и социально-психологические функции семьи в участии женщины. Этнопсихологические и этнокультурные особенности населения Узбекистана: проблемы и пути их решения. 18 мая 2022 года.
9. Исмоилова Н.У. XX асрнинг дастлабки ўттиз йиллигида жамиятнинг ижтимоий стратификациясида аёллар ферменти: анъанавийлик ва ўзгаришлар. Ўтмишга назар 5 жилд, 8 сон ISSN 2181-9599 Doi Journal 10.26739/2181-9599 - Тошкент: 2022.

ТУРКИСТОН ЁШЛАРИНИНГ XIX АСР ОХИРИ – XX АСР БОШЛАРИДАГИ
ХОРИЖИЙ ТАЪЛИМИ ТАРИХИДАН

А.А. Йўлдашев, PhD, Ўз ФА Тарих институти, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақола Туркистон ёшларининг Россия империяси ҳукмронлиги шароитидаги хорижий таълими масаласига бағишланган. Мақолада мавзуга оид архив ҳужжатлари, манбалар ва кенг турдаги илмий адабиётлар таҳлилга тортилган. Ушбу манбалар асосида XX аср бошларидаги Туркистон ёшларининг хорижий таълими илмий таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: жади́дчилик, таълим, хорижий таълим, Абдулҳамид Чўлпон, “Жамияти имдодия”, “Тарбияи атфол”, Истанбул, университет, хориждаги талабалар жамияти.

Аннотация. Данная статья посвящена вопросу зарубежного образования туркестанской молодежи в период правления Российской империи. В статье анализируются архивные документы, источники и широкий круг научной литературы по данной теме. На основе этих источников произведен научный анализ зарубежного образования туркестанской молодежи в начале XX века.

Ключевые слова: джадидизм, образование, зарубежное образование, Абдулхамид Чулпан, «Жамияти хайрия», «Тарбияи атфол», Стамбул, университет, студенческое общество за рубежом.

Abstract. The article is devoted to the issue of education of Turkestan youth abroad during the reign of the Russian Empire. The article analyzes archival documents, sources and a wide range of scientific literature on the topic. Scientific analysis of the foreign education of Turkestan youth at the beginning of the 20th century was made on the basis of these sources.

Key words: Jadidism, education, education abroad, Abdulhamid Chulpan, "Zhamiyati Khayria", "Tarbiyai Atfol", Istanbul, university, student society abroad.

Кирриш. Инсоният ўз тараққиётида доимий равишда билим олишга интилиб, тўпланган тажриба асосида жамият ҳаётини ўзгартириб келган. Дунё халқлари ўртасидаги ривожланиш доимо ўзгариб борган. Ҳамиша тараққиётда олдинда бўлган халқлар маданияти ва ундаги илм-фан бошқа халқлар томонидан ўрганилиб тажриба орттирилган. XVI асргача бўлган даврда Шарқ, хусусан, Туркистон маданият ва илм-фаннинг бешиги бўлиб бошқа халқларга илм манбаи вазифасини ўтади. Кейинги даврларда эса бу ривожланиш Ғарбга кўчди. Ғарб мамлакатларида илм-фан, техника саноати ривожланиши натижасида кўплаб давлатлар ана шу мамлакатлардаги илм-фан, техника сирларини ўрганишга интилдilar.

Ўрганилганлик даражаси. Туркистон ёшларининг XIX аср охири – XX аср бошларидаги хорижий таълими масалалари бўйича бир қатор тадқиқотчилар томонидан илмий изланишлар олиб борилиб мақолалар нашр этилган. Масалан, жади́дчилик ҳаракати намояндаларининг ижтимоий, сиёсий ва маданий фаолиятини ўрганиш жараёнида, ёшларнинг хорижий таълими масаласига эътибор қаратилиб ҳолис ва янги ёндашув асосида мустақиллик йиллари ўрганилди. Буларга Д. Алимова, Қ. Ражабов, Ш. Ҳайитов, Н. Мустафаева каби тарихчи олимлар[1], филолог Ш. Турдиев, З. Абдирашидов ҳамда санъатшунос С. Аҳмедов[2], хориж тадқиқотчиларидан Х. д’Эккос, Э. Олворт, Адиб Халид, И. Балдауф, Хисао Коматцу, Темурхўжа ўғли, А. Андижон каби тадқиқотчиларнинг[3]. ишларини келтириб ўтиш лозим. Ушбу тадқиқотлар Ўзбекистон архивлари ва кутубхоналаридаги бир қатор манбалардан фойдаланилганлиги билан бирга, айниқса хориж олимларининг хорижий архивлар шунингдек, муҳожирликда яшаб қолган туркистонлик зиёлиларининг шахсий архивларини илмий истеъмолга киритганлиги билан қимматлидир.

Таҳлил ва натижалар. XIX аср охири – XX аср бошларига келиб мустамлака шароитидаги Туркистон минтақасида ҳам мамлакат тараққиётини ўйлаган ва унинг келажагига бефарқ бўлмаган зиёлилар ҳамда илмга ҳайрихоҳ кишилар ёшларни хорижда таълим олишларига катта эътибор қаратди. Чунки Туркистонда Россия империясининг мустамлакачилик сиёсати оқибатида иқтисодий танглик, маърифий қолоқлик янада авж олган эди. Ушбу даврда Туркистонда вужудга келган жади́дчилик ҳаракати намояндалари мамлакатда бир қатор ислоҳотларни (янги усул мактаблари очилиши ва ёшларга таълим бериши, газета ва журналлар нашр этиши, халқнинг маънавий-сиёсий онгини ўстириши, турли маърифий ва ҳайрия жамиятлар тузиши, театр труппалари тузиши) амалга ошириш билан бирга замона учун зарур кадрлар тайёрлашни ҳам асосий вазифаларидан деб билдилар. Иқтидорли, зукко ёшларни хориж мамлакатларига юбориб, таълим олишига шароит

яратдилар. Чунки Туркистонда иқтисодий тараққиётга йўналтирилган замонавий ўқув муассасалари мавжуд эмас, олий таълим ҳисобланган мадрасалар эса ислоҳотга муҳтож эди.

Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш жоизки, Туркистон ёшларининг хорижий таълими айнан шу даврда вужудга келди деган хулосага келмаслик лозим. Жадидчилик ҳаракатининг йирик намояндаларидан бўлган Абдулхамид Сулаймон ўғли Чўлпон таъкидлаганидек: “Йирик замонлардан бошлаб то яқин кунларга қадар ўзбек йигитлари (муллабаччалар) Бухорога, Ҳиндистонга, Миср, Арабистонга қадар бориб ўқиғонлар” [4]. Аждодларимиз ўз илмини ошириш, тажриба орттириш учун асрлар мобайнида хориж мамлакатларидаги таълим муассасаларига бориб тажриба орттирганлар. Ўз иқтидорини намоён этиб ўша даргоҳларда таълим берганлар, дунё илм фанига ўз ҳиссаларини қўшганлар. Бугунги кунда ҳам бу алломаларимизнинг шуҳратини бутун дунё эътироф этиб келмоқда.

Тарихга юзланиб манбаларни ўрганиш орқали XIX аср охири XX аср бошларида Туркистон ёшлари Миср, Арабистон, Ҳиндистон, Эрон, Туркия, Россия ҳаттоки Европа давлатларининг марказий шаҳарларидаги илм даргоҳларида таълим олганликларини билиш мумкин. Улар Туркистон тараққиёти ва замонаси талаб қилган муҳим соҳаларда таълим олиб кенг кўламли фаолият олиб борганлар.

Туркистон ёшлари диний таълим учун Арабистон, Миср, Ҳиндистон, каби мамлакатлардаги мадрасаларда таҳсил олганлар[5]. Бу мадрасаларда ўрта асрлар каби диний фанлар билан бирга аниқ ва табиий фанларга ҳам кенг эътибор қаратилган эди. Бундай мутахассислар XX аср бошларида Туркистон ижтимоий ҳаётида авж олган турли бидат-хурофотларларни тартибга солиш учун лозим эди. Халқни соф ислом руҳида тарбиялаш, мадрасаларда аниқ ва табиий фанларни аввалгидек ўз ўрнига эга бўлишида, аҳолининг муаммолари бўйича одил суд тизимининг тўғри йўлга қўйилишида бундай кадрларга талаб мавжуд эди. Улар мадрасаларда таълим олиш билан бирга дунё ўзгаришларидан ҳам хабардор бўлганлар, янгича маданият билан танишганлар. Хориж мадрасаларида ўқиб келган зиёлиларнинг фаолиятига эътибор қаратсак, улар диний соҳалар билан бирга Туркистонда ривожланиб бораётган жадидчилик ҳаракати ва миллий давлатчилик ишларига ҳам ўз ҳиссаларини қўшганлар. Бунинг учун мисол тариқасида Исҳоқхон тўра Ибрат (1862-1937), Носирхонтўра Камолхонтўра ўғли (1871-1935) каби зиёлиларнинг фаолиятини эслаш кифоя.

XX аср бошларида Туркистондан хориж мадрасаларига бориб таълим олувчи ёшларнинг сони ортган. Жумладан, манбаларда келтирилишича, XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб Ҳиндистоннинг Девубанд шаҳридаги “Дорил улум” мадрасасида бухоролик ва самарқандлик ёшлар таҳсил ола бошлаган. 1913 йилга келиб Туркистондан борган талабаларнинг сони ортиб адабий жамият ҳам тузганлар. Бу адабий жамиятга бухоролик Абдулҳаким исмли талаба бошчилик қилган[6].

Туркистонда ташкил этилаётган яги усул мактаблари ва жадидларнинг олдинга қўйган мақсадларида кўзланган ўрта ва олий таълим муассасалари учун муаллимлар зарурати мавжуд эди. XIX аср охирида Оренбургда “Хусайния”, Қозонда “Муҳаммадия”, Уфада “Олия” ва “Усмония” каби ислоҳ қилинган мадрасалар вужудга келди. Ушбу мадрасалар татар зиёлилари билан ўзаро маданий алоқалар натижасида Россия империясидаги мусулмон ёшларининг эътиборини тортди. Бу мадрасалар замонасига мос жиҳозлангани, таҳсил муддатининг қисқалиги, диний фанлар билан бирга дунёвий фанлар (аниқ, табиий, ижтимоий)ни ўқитиш кенг йўлга қўйилганлиги ҳамда хориж тилларини ўргатилиши билан алоҳида ўринга эга эди. Туркистон ёшлари ҳам ана шу мадрасаларга бориб таълим олганлар. Манбаларни ўрганиш орқали ёшларнинг кўпчилик қисми “Хусайния” ва “Олия” мадрасаларида таҳсил олганликларини билиш мумкин. Улар Туркистонга қайтиб янги усул мактаблари ташкил этганлар ёки янги усул мактабларида муаллимлик қилганлар. Шунингдек, жадидчилик ҳаракатининг ислоҳот ғояларини амалга оширишда фаол иштирок этганлар. Матбуотда ўз мақолалари билан ҳалқни тараққиёт сари тарғиб қилганлар.

Туркистон ёшлари Ғарбнинг ривожланган мамлакатларида таълим олиши XIX аср охириларидаёқ бошланган. Улар ўлка тараққиёти ва жамият эҳтиёжи учун зарур бўлган қишлоқ хўжалиги, тиббиёт каби соҳаларда таълим олганлар. Масалан, Хива хонлигининг Хонқа тумани ҳокими Амниддин Ёқубнинг ўғли Муҳаммад дастлаб Хивадаги Арабхон мадрасасида ва Тўрткўлдаги рус-тузем мактабида ўқиган. Сўнг илмини ошириш мақсадида бир муддат Истанбулга бориб таълим олди. Хонликдаги катта ерлар ва ундаги сув муаммоси ҳамиша долзарб масала бўлган. Шу боис Муҳаммад Амниддин ўғли 1893-1897 йилларда Франциянинг Тулуза шаҳридаги ирригация коллежида таҳсил олди.

Бухоролик йирик савдогар Ҳожи Абдурауф Мирзохидбойнинг ўғли Мирзо Сирожиддин Ҳаким Бухорий (1877-1913) эса 1903 йилда Эронга бориб, Техрондаги Америка тиббиёт коллежида ўқиган. Олий таълимни эса Швейцариянинг Берн университети тиббиёт факультетида олган. У 1909 йилда университетни тамомлаб Бухорога қайтади. Мирзо Сирожиддин Ҳаким Бухорода нафақат савдогар, олий малакали шифокор бўлиш билан бирга жадидчилик ҳаракатида ҳам фаол иштирок этган.

Шунингдек, ўз давридаги матбуот саҳифаларида ҳам Бухоронинг бир қанча ёшлари гуруҳ бўлиб Франциянинг Париж шаҳрига таълим олиш учун жўнаб кетганлиги ҳақидаги хабарларни кўриш мумкин. Ушбу хабарларда бу ёшларнинг Париждаги олий таълим муассасаларида таълим олишга кетаётганлиги айтилади[7]. Англаш мумкинки, XX аср бошларидан ёшларнинг Европада тараққий этган илмларни ўрганиш учун Фарб мамлакатларига бориши янада ортган.

XX аср бошларида Туркистон жадидлари ва илмга ҳайрихоҳ кишилари ёшларни ўрта ва олий таҳсили учун тараққиётда олдинда бўлган Туркияга талаба юборишга катта эътибор бердилар. Бу жараён 1909 йил жадидлар томонидан тузилган Тошкендаги “Жамияти имдодия”, Бухорода тузилган “Тарбияи атфол” каби жамиятлар кўмаги билан янада ортди. Россия империясининг Туркистондаги маъмурий идоралари жадид зиёлиларининг ҳар бир ҳаракатини кузатув остига олган. Шу боис ҳам ёшларни хорижга юбориш ишлари ушбу жамиятлардаги зиёлилар томонидан яширин равишда амалга оширилган. Шунга қарамай ушбу жамиятлар фаолияти ва уларнинг хорижга юборган талабалари ҳақидаги маълумотлар империя махфий идоралари томонидан кузатиб борилган. “Тарбияи атфол” жамияти фаолияти давомида 50 дан ортиқ бухоролик ёшларни Истанбулга юбориб ўқитишга муваффақ бўлган. Шунингдек, ушбу жамият яна бир қатор ёшларни Оренбург, Уфа ва Қозон шаҳарларидаги ислоҳ қилинган мадрасаларда таҳсил олиш учун юборган.

Россия империясининг Туркиядаги элчиси томонидан 1910 йил 29 сентябрда берган маълумотида кўра, 100 га яқин туркистонлик ва бухоролик ёшлар Истанбулда таълим олган[8]. Архив ҳужжатларида келтирилишича, 1914 йилга келиб эса биргина Бухоронинг ўзидан 250 дан ортиқ талаба Туркиянинг турли таълим муассасаларида ўқиган[9].

Бухородан борган ёшлар 1909 йилнинг сентябр ойида Истанбулда “Бухоро таълим маориф жамияти” номи билан очиқ фаолият юритувчи жамият туздилар. Бу жамият Бухоро ва Туркистондан Истанбулга борган талабаларни ўз атрофига бирлаштирди. Жамиятни тузишда бухоролик ёшлардан Муқмиддинбек, Содик Ашур ўғли, ғулжалик Абдулазиз ва бошқалар фаол бўлган. Жамият Истанбулда расман тан олинган ва ўзининг низомномаси ва ҳаракат дастурига эга эди. Жамият низомномаси Абдурауф Фитрат томонидан тайёрланган эди.

Истанбулда таълим олиб қайтган ёшлар жадидчилик ҳаракатининг ислохотчилик ғояларини амалга оширишда янада фаол кучга айландилар. Мисол тариқасида Абдурауф Фитрат, Усмонхўжа Пўлатхўжаев, Шохиди Эҳсон Мусаев, Ғози Олим Юнус, Холид Саид Хўжаев, Миён Бузрук Солиҳов каби жадидчилик ҳаракатида иштирок этган зиёлиларнинг фаолиятини бунга далил қилиб келтириш мумкин. Улар мамлакат тараққиёти ва озодлиги йўлида курашдилар. Келажак авлодни ҳам ана шу руҳда тарбия этишга интилдилар.

Россия империясининг мустамлакаси остида бўлган Туркистон халқининг манфаатларини ҳимоя қилиш учун ана шу мамлакат қонунларини яхши тушуниш, уларга мос равишда саноат, иқтисод, савдо ва ҳарбий кадрларга эга бўлиш, елкама-елка туриб ўз ҳуқуқларини талаб қилиш зарурати мавжуд эди. Буни яхши тушуниб халқ манфаатини ўйлаган Туркистон зиёлилари, савдогарлар ва бойлар империянинг марказий шаҳарларида ҳам ёшларнинг таълим олишига кўмак бердилар. Россиянинг марказий шаҳарларига борган ёшлар ҳуқуқ, адлия, ҳарбий, тиббиёт, иқтисод каби йўналишларда таълим олиб мамлакатга қайтдилар. Империя таълим муассасалари таҳсилини олишларига қарамай ушбу ёшларнинг қалбида ватанга бўлган муҳаббатнинг кучлилигини уларнинг кейинги фаолиятидаги ҳаракатлари яққол намоён этади. Петербург университети юридик факультетида таълим олган Тошпўлатбек Норбўтабеков, Саратовдаги ҳуқуқшунослик институтида ўқиган Убайдулла Асадуллахўжаевнинг Туркистондаги фаолияти бунга яққол мисол бўла олади. Улар ҳуқуқат ишларида ишлаб халқ манфаатларини ҳимоя қилиб чиқдилар. Ҳаттоки, империянинг айрим амалдорларининг ноқонуний фаолиятини фош этиб, халққа ўтказётган зулм ва зўравонликларига чек қўйдилар. Шу билан бирга маърифатпарварлик ҳаракатида ҳам фаолият олиб бордилар. Жадидчилик ҳаракатига ёшларнинг жалб этишда, миллий театр ва матбуотнинг оммавийлашувида ушбу зиёлиларнинг хизматлари катта бўлди. Россияда

империя тузумининг тугатилиши арафасида ҳам Туркистон ёшларининг хориж мамлакатларида таълим олиш ҳаракатлари давом этди.

Хулоса. XIX аср охири – XX аср бошларида Туркистон ёшларининг хориж мамлакатларда таълим олиши замон талаби ва жадидчилик ҳаракати таъсирида ривожланиб борди. Жадидлар ва илмга хайрихоҳ кишилар ҳаракати билан ёшларини тараққиётда олдинда бўлган мамлакатлар илм-фанини ўрганиш учун чет мамлакатларга юборилди. Хайрия жамиятлари орқали уларнинг хориждаги таълимига моддий ва маънавий жиҳатдан ёрдам берилди. Ёшларнинг хориждаги таълим олишида ана шу мамлакатлардан Туркистонга кириб келган маърифий оқимларнинг ҳам таъсири бўлган.

Туркистонда Россия империясининг ҳукмронлиги тугатилиб, совет ҳокимияти ўрнатилгандан кейин ҳам хорижда ўқиган ёшлар мамлакат тараққиёти ва келажиги йўлида курашдилар. Туркистоннинг маданий, сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий соҳаларида фаолият олиб бордилар. Совет ҳокимияти ҳам империянинг мустамлакачилик сиёсати вориси эди. Туркистон халқини итоатда тутиш учун инқилоб йўли билан ҳокимиятга келган большевиклар ўз ҳукмронлигини ўрнатиш ва мустақамлаш учун турли йўллардан фойдаландилар. Халқнинг маърифатли кишиларини таъқиқ ва таъқиб остига олдилар. XX асрнинг 30-йилларидан бошлаб кенг авж олган совет ҳукумати қатағон сиёсати натижасида кўплаб юртнинг асл фарзандлари қатағон этилди. Ана шу жараёнда Россия империясининг мустамлакачилик сиёсати остидаги оғир шароитда хорижда таълим олиб юртга қайтган, Туркистон келажигини ўйлаб, тараққиёти йўлида хизмат қилаётган зиёлилар ҳам сохта айбловлар билан айбланиб қатағон этилди. Бугуни кунда уларнинг тарихи ва тақдири ҳаққоний ўрганилиб асл ҳақиқатлар очиқланмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Алимова Д. История как история, история как наука. Т.1. История и историческое сознание. – Ташкент: Узбекистан, 2008; Феномен джадидизма. Т. 2. – Ташкент: Узбекистан, 2009, Жадидчилик феномени. – Тошкент: Akademnashr, 2022; Ражабов Қ. Ўчиб, сўниб.. яна ёниш бор... // Жамият ва бошқарув. – 1997. – № 2. – Б. 37; Жадидчилик ва истиқлол // Жамият ва бошқарув. – 1999. – № 3-4. – Б. 41-49; Ҳайитов Ш. Ўзбек муҳожирлиги тарихи. – Тошкент, 2008; Мустафаева Н. XX аср 20-30 йилларида Ўзбекистон маданиятининг асосий йўналишлари ва муаммолари давр тарихшунослигида: Тарих фан. ном. дисс. – Тошкент, 1999.
2. Турдиев Ш. Улар Германияда ўқиган эдилар. – Тошкент: Фан, 1991; Маърифатпарварлардан бири... // Шарқ юлдузи. – 2009. – № 2. – Б. 172-180; Абдирашидов З. Политические и интеллектуальные тенденции в Туркестане в начале XX века: Взгляд из Петербурга и Стамбула // Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi 4 (2020): – С. 55-100; Ахмедов С. Мунаввар кори // Шарқ юлдузи. – 1992. – №5. – Б. 105-119; Шохиди Эҳсон // Ма'рифат. 2004, 17 июнь; Убайдулла Хўжаев // Жаҳон адабиёти. – 2008. – № 8. – Б. 121-138.
3. Carrere r'Encausse H. Reforme et Revolution chez les musulmans de l'Empire Russe. Boukhara. 1867-1924. - Paris, 1966; Allworth E. Central Asia: A Century of Russian rule. – Newyork-London: Columbia University Press, 1967; Khalid Adeb. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidizm in Central Asia. – Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1998; Baldauf I. Jadidism in Central Asia within Reformism and Modernism in the Muslim World // Die Welt des Islams. 41, no. 1 Mar. 2001. – p. 72-88; Komatsu Hisao. 20 Yuzyl baslarında Orta Asyada Turkuguluk ve devrim hareketleri. – Ankara, 1993; Temur Kocao'g'lu. Turkistanda Yenilik Hareketleri ve ihtilaller. 1900-1924: Birinchi Baski: – Naarlen, 2001; Andican Ahat. Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte. Turkistan Mucadelesi. Birinci Baski. – Istanbul: Emre Yayinlari, 2003.
4. Абдулхамид Сулаймон. Истиқбол учун кураш // Қизил байроқ. 1922 йил 2 сентябр.
5. Мисрнинг Қоҳира шаҳридаги “Ал-Азхар”, Ҳиндистоннинг Девбанд шаҳридаги “Дорул улум” каби мадрасаларда туркистонлик ёшлар таҳсил олган.
6. Азизода Л. Рус-ҳинд-ўзбек халқларининг тарихий алоқалари. –Тошкент, 1983. – Б. 26.
7. Поьздна бухарцевъ въ Парижъ // Туркистон вилоятининг газети. 1910 йил 24 январ.
8. Ўз МА. И – 461-жамғарма, 1-рўйхат, 1260-йиғмажилд, 69-варақ.
9. Ўз МА. И – 461-жамғарма, 1-рўйхат, 2115-йиғмажилд, 19-варақ.

УЎК 93/94

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОНДА КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШДА УНИВЕРСИТЕТ ОЧИШ ЗАРУРИЯТИ ВА МУАММОЛАРИ

Б.Ж.Қалимбетов, стажёр- тадқиқотчи, Қорақалпоқ Давлат Университети, Нуқус

Аннотация. Мақолада Қорақалпоғистонда дастлабки олий таълим муассасасининг ривожланиши ва унда фаолият кўрсатаётган илмий-педагогик кадрлар ҳақида маълумотлар берилган. Қорақалпоқ давлат университетининг очилишидаги қийинчиликлар, ҳукумат раҳбарлари, фидойи юртдошларимиз хизматлари тарихий маълумотлар нуқтаи назаридан кўрсатилган.

Калит сўзлар: Университет, миллий зиёлилар, Марказ сиёсати, илмий педагогик кадрлар маркази.

Аннотация. В статье представлена информация о развитии высшего учебного заведения Каракалпакстана и работающих в нем научно-педагогических кадрах. На примере

исторических данных показаны трудности открытия Каракалпакского государственного университета, заслуги государственных деятелей, самоотверженных соотечественников.

Ключевые слова: Университет, национальной интеллигенции, центр политики, Центр научно-педагогических кадров.

Abstract. The article provides information about the development of the primary higher education institution in Karakalpakstan and the scientific and pedagogical staff working in it. Difficulties in the opening of the Karakalpak State University, the services of the government leaders, selfless compatriots are shown in terms of historical data.

Key words: University, national intellectuals, center of politics, Center of scientific and pedagogical personnel.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев 2022-йил 20 декабрдаги Олий мажлисга ва Ўзбекистон халқига йўллаган мурожатида асосий вазифа сифатида белгиланган Олти йўналишнинг иккинчи йўналишида Янги Ўзбекистонни «ижтимоий давлат» тамойили асосида амалга оширишда бугинги куни Ўзбекистон Республикасида олий маълумотли кадрлар тайёрлаш борасидаги ўзгаришларга, сўнги йиллардаги кўрсаткичлар олийгоҳларимиз сонининг 2,5 баробарга кўпайиб, 198 тага, камров даражаси 9 фойздан 38 фойзга ошганини таъкидлаб ўтган эди [1]. Бугинги кунда Республикамизда 41 та олийгоҳга академик ва молиявий мустақиллик берилди, уларда трансформация офислари очилди. Шулар қаторида Қорақалпоқ Давлат университети ҳам ўрин олган. Бугинги кунда Қорақалпоқ Давлат университетидека кадрлар тайёрлашнинг кўп босқичли тизимин амалга оширишда, Масалан, 2017-2018 ўқув йилида университетда 49 та бакалаврият таълим йўналиши ва 22 та магистратура таълим йўналишлари тайёрланса, 2020-2021 ўқув йилида бу кўрсаткич 65 та бакалаврият таълим йўналишлари, магистратура таълим йўналишлари сони эса 50 тага етди. 16 та янги бакалаврият таълим йўналишлари, 15 таси сиртқи бўлимда. Бакалаврият курслари, 5 та кечки курс ва 28 та магистратура йўналишлари янги очилди. Сўнги уч йилда талабалар контингенти бакалавриятда 8621 нафардан 12295 нафарга, магистратура йўналишида 130 нафардан 336 нафарга кўпайди.

Шунингдек, 2019-2020 ўқув йилининг баҳорги семестрида кўшни давлатлардаги бошқа таълим муассасаларидан 3190 нафар талабага мазкур университетда ўқишни давом эттиришга рухсат берилди. Университет бугунги кунда республикамиз сиёсий, иқтисодий, маънавий, ижтимоий ва маданий ҳаётининг ажралмас қисмига, миллатимиз кўзгусига айланди.

Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети республикамизнинг илм-фан ва таълим, таълим ва тарбия, маънавият, спорт ва маданият марказларидан бири сифатида бундан буён юртимиз равнақиға хизмат қилади. Университетимиз ўзининг 45 йиллик тарихий хизмати давомида Ўзбекистон Республикасининг етакчи таълим муассасаларидан бирига айланди. Университетимизда ёшларнинг билим олиши, маънавий дунёсини бойитиш, уларни Ватанга, миллий истеъдодларимиз ва миллий маданиятимизга садоқат руҳида тарбиялаш, илм-фанни ривожлантириш йўлида салмоқли ютуқларга эришилди.

Университетнинг замонавий қиёфаси, эришаётган муваффақиятлари билан фахрланиш ва шукроналик туйғулари билан бирга, бу ютуқлар тарихиға, таълим муассасасининг тарихий йўлиға назар ташлаш, машаққатли саъй-ҳаракатлар, тинимсиз изланишларни эслаш зарур. Ана шу мақсад йўлида фидойилик кўрсатган халқнинг эзгу хизматлари Республикамиз иқтисодиёти ва маданиятининг жадал ривожланиши, барча соҳалар бўйича олимларға бўлган эҳтиёжнинг ортиши Қорақалпоқ давлат университетини очиш талабини кучайтирди. Университетнинг шу даражадаги тарихий мувоффақиятларға эришиши ХХ аср ўрталаридаги педагог кадрлар тайёрлашдан университет даражасидаги таълим беришға ўтиш ўз-ўзидан амалға ошган эмас. Ушбу соҳада Утган асрнинг 50 йилларининг иккинчи ярмидан бошлаб Қорақалпоғистон ҳукуматининг диққат этиборида бўлди. Масалан, Қорақалпоқ давлат педагогика институтини университетға айлантириш масаласи ўтган асрнинг 50-йиллари охирида кўтарилган эди. 1960-йилларнинг иккинчи ярмидан бошлаб Қорақалпоғистон ҳукумати раҳбарлари педагогика институти негизида университетни ривожлантириш билан фаол шуғулландилар. 1974-йил 26-февралда республика раҳбарлари ва педагогика институти ректорининг тинимсиз ҳаракатлари натижасида «Нукус Давлат университетини очиш тўғрисида» Марказ кўмитасининг қарори қабул қилинди. Шу муносабати билан Собиқ Иттифоқ Вазирлар Кенгашининг 1974 йилги қарори, Олий ва ўрта махсус ўқув юртлари вазирлигининг шу йил 7-майдаги буйруғи, Ўзбекистон ҳукуматининг 21-майдаги қарори

тасдиқланди. 1974 йил 14 июнда Қорақалпоғистон ҳукумати "Нукус Давлат университетини такомиллаштириш тўғрисида"ги қарор қабул қилди.

1976-йил 1-сентябрдан бошлаб Нукус Давлат университети ўқув муассасаси сифатида ўз фаолиятини бошлади. У собиқ ўқитувчилар институтининг тайёргарлик бўлими (1934-йил), ўқитувчилар институти (1935-йил), педагогика институти (1944-йил) каби марраларни босиб ўтиб, республикамизда етакчи таълим муассасасига айланди. 1992-йилда Қорақалпоғистон Республикаси Миллий Кенгашининг қарори билан Т.Г.Шевченко номидаги Нукус давлат университети Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети деб ўзгартирилди.

Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети Ўзбекистонда Тошкент ва Самарқанд университетларидан кейин учинчи олий ўқув юрти сифатида очилди. Университетнинг очилиши республика тарихида катта воқеа бўлиб, республикамизда фан ва таълим, маданият, иқтисодиёт ва ишлаб чиқариш ривожига ҳал қилувчи таъсир кўрсатди.

Университетнинг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, уни илмий даражага эга профессор-ўқитувчилар билан тўлдириш, ўқув ва ўқув адабиётлари билан таъминлаш, янги лабораториялар яратиш ўша даврнинг кундалик муаммолари эди.

XX асрнинг 50 йилларигача Қорақалпоқ давлат педагогика институтида олий маълумотга эга мутахассислар сонининг йилдан йилга ортиб боришига қарамасдан Республикадаги олий маълумотли кадрлар тайёрлаш кўрсаткичи қониқарли эмас эди. Масалан, 1946 йил Қорақалпоғистон мактабларида жами 2761 нафар ўқитувчи ишлаб, улар орасида фақат 30 нафари олий маълумотга, 475 нафари нотўлиқ олий маълумотга, 1219 нафари эса ўрта педагогик билимга эга, 1037 нафари ўрта маълумотга эга ўқитувчилар эди [2].

1956-1957 ўқув йилида Қорақалпоқ давлат педагогика институтида 6 факультет, 15 кафедра бўлиб, унда 110 профессор-ўқитувчи таълим-тарбия ишлари билан шуғулланди. Улар орасида 21 фан номзоди, 5 доцент ёшларга билим сирларини ўргатишда сидқидилдан меҳнат қилди [3]. 1957-1961 йилларда Қорақалпоқ давлат педагогика институтининг ректори ўша пайтда тарих фанлари номзоди, доцент, кейинчалик Ўзбекистон Фанлар академияси академиги Сабыр Камалов бўлди.

XX асрнинг 50 йилларида собиқ қорақалпоқ давлат педагогика институтини университетга айлантириш Қорақалпоғистондаги олий таълим ва илмий кадрлар тайёрлаш жараёни учун ўз ечимини кутаётган масала эди. Чунки Республика халқ хўжалигининг турли соҳалари учун олий маълумотга эга мутахассис кадрларни тайёрлаш ўтган асрнинг 30-40 йиллари талаби даражасида қолиб кетган эди.

1973 йилда Ўзбекистон, Россия ва собиқ иттифоқ Республикаларининг бошқа олий ўқув юртларига Республикамиздан 1175 талаба ўқишга қабул қилинди. Шу йили Нукус давлат педагогика институтига 525 талаба ўқишга кириб, жами 4800дан ортиқ талаба олий ўқув юртида таълим олаётган эди. Яъни университет очилишига қадар халқ хўжалиги соҳасида хизмат қилувчи олий маълумотга эга мутахассисларнинг кўпчилиги Қорақалпоғистондан ташқаридаги олий таълимда тайёрланди. Чунки Республикамиздаги ўша даврдаги ягона олий ўқув юрти бўлган Педагогика институти фақат олий маълумотли педагог кадрларни тайёрлашга ихтисослаштирилган эди.

Республикамизнинг иқтисодиёти ва маданиятининг жадал ривожланиши, ҳар хил соҳадаги мутахассисликларга эҳтиёжнинг ортиши Қорақалпоқ давлат университетнинг очилишига бўлган талабни кучайтирди.

Қорақалпоқ давлат педагогика институтини университетга айлантириш 1958 йилдан бошлаб олий ҳукумат органлари олдида кўндаланг қўйилган масалалардан эди [4]. Қорақалпоғистонда пединститут асосида университет очиш масаласи дастлаб XVI Қорақалпоғистон вилоят партия конференциясида (11-12 январь, 1958 йил) ҳукумат вакиллари томонидан кўтарилган эди. Университетнинг очилиши учун юқори малакали мутахассисларнинг етарли эканлиги, ёшларнинг илмни эгаллашга бўлган қизиқишининг юқорилиги, энг муҳими, халқ хўжалиги учун кадрларнинг зарурлиги, уни тайёрлаш учун университет кераклигини кўрсатган эди.

Шунингдек, Қорақалпоғистонда ўрта мактабларни битирувчилар сони 1957-58 ўқув йилида 3100, 1958-59 ўқув йилида 3877, 1959-60 ўқув йилида 5071 нафарни ташкил этиши, пединститут ва бошқа олий ўқув юртлари фақат 500-600 нафаринигина қабул қилиши мумкинлиги, шундай қилиб университет очилса, унда ўқувчи контингенти етарли бўлиши исботланган эди [5]. Лекин университет очиш ишлари анча йиллар давомида чўзилиб келди. Ушбу давр сиёсий-иқтисодий қийинчиликларга қарамасдан республикамизнинг қишлоқ хўжалиги, саноати, темир йўл қурилиши, Амударёга кўприк қурилиши ва университетнинг

очилишигача катта ишларни ташкиллаштиришга бош-қош бўлган, ўша даврдаги Ўзбекистон Республикасининг раҳбари Шароф Рашидов ва Қорақалпоғистон раҳбари Қаллибек Камаловнинг хизматлари катта бўлди.

1966-1967 йилдан бошлаб Қорақалпоғистон ҳукумати раҳбарлари Педагогика институти базасида университет ташкил этиш ишига раҳбарлик қилди. Ўша даврда Қорақалпоғистондан бошқа барча собиқ иттифоқ таркибидаги барча автоном республикаларда университет очилган эди.

Университетнинг очилиши неча йиллар давомида Қорақалпоғистон халқининг ва илм-билимга интилувчан ёшларнинг орзуси бўлди. 1967 йили собиқ иттифоқ Олий таълим вазирлигининг буйруғи билан Қорақалпоқ давлат педагогика институтининг умумий ҳолати билан танишиш учун Қозоқ давлат университетининг профессори Б.А.Биримжанов раислигида Нукусга махсус комиссия келди. Комиссия таркибида Москва, Тошкент, Олма-ота шаҳарларидан келган олимлар ҳам қатнашди.

Комиссия Қорақалпоғистондаги маданият, фан ва таълимнинг ҳолати билан яқиндан танишди. Ўша даврда Қорақалпоғистон Республикасида 10 фан доктори, профессор, 50дан ортиқ фан номзодлари во доцентлар бор эди. Пединститутда 7 факультет, 27 кафедра, 245 профессор-ўқитувчи хизмат қилаётган бўлса, талабаларнинг сони 2434 нафарга етган эди. Комиссия пединститутни университетга айлантириш учун моддий-техник база ва малакали кадрлар мавжуд деган хулосага келди. Лекин, физика, биология, кимё соҳалари бўйича фан докторларининг етишмаслиги, шунингдек, янгидан ўқув иморатларини қуриш зарур эканлиги таъкидланди [6].

«Бу масалада Қ.Камаловнинг Ш.Рашидов томонидан қўллаб-қувватланишига эришиши, Москвадаги бир неча лавозимли шахслар билан учрашиши ва беш йил давомида масалани ечишдаги қайсарлиги Иттифоқ партия марказий қўмита сиёсий бюросининг тўққиз аъзоси билан суҳбатлашиб, уларни кўндирганлиги» ўз халқи учун холис фидойи хизматнинг намунаси ҳисобланади» [7].

Республикада университет очиш масаласида Педагогика институтининг ўша вақтдаги жамоаси ва Қорақалпоғистон Республикаси Ҳукумати раҳбарлари ўн йилдан ортиқ вақт давомида юқори ташкилотларнинг эшигини тиндирмади. Натижада 1974 йил 26 февралда Марказий Комитетнинг Қорақалпоқ давлат педагогика институти базасида «Нукус давлат университетини очиш ҳақидаги» қарорининг чиқарилишига эришилди. Қаллибек Камалов ўзининг «Ел хызметинде» деб номланган эсдалик асарида 1974 йил 26 февралда университетнинг очилиши ҳақида қарор қабул қилинганидан сўнг шу йили декабрь ойининг бошида собиқ иттифоқ Олий ва ўрта махсус таълим вазири Вячеслав Петрович Елютиннинг қабулига Тажен Изимбетов билан бирга борганини, бу учрашувда собиқ Пединститутда тайёрланаётган мутахассисликларга қўшимча агроном, инженер-механик, қурувчи-муҳандис, иқтисодчи, шифокор, юристлар тайёрлашни илтимос қилади. Бироқ бу учрашувда янги факультетлар очиш масаласи осонликча ҳал бўлмайди. Университет таркибида янги мутахассислик йўналишларини очиш ва уларда ўқитиладиган моддий-техник базанинг ҳолатини исботлаб бериш масаласида Қаллибек Камалович В.П.Елютиннинг қабулига «Ўн биринчи марта киришим», - деб ёдга олади [8]. Шундай қийинчиликлардан кейин шахсан Шароф Рашидовнинг В.П.Элютин билан суҳбатларидан кейин университетда янги мутахассисликлар очиш масаласи ижобий ҳал қилинади. Бу ҳақда университетни очишда фаол иштирок этган, атоқли файласуф олим Тажен Изимбетов қуйидагича хотирлайди: «Эртасига Қаллибек Камалович Нукусга учадиган бўлди. Эрталаб мени чақириб «Сиз Элютиндан келишилган мутахассисликлар бўйича ҳужжатларни олинг. Агар турли баҳоналар топилиб кечиксангиз, янги йилни Москвада ўтказсангиз ҳам ҳужжатларни олмасдан Нукусга қайтманг», - деб топширик берди. Мен самолётга олган билетимни қайта топшириб, 4 декабрда эрталабдан В.П.Элютиннинг қабулхонасида кутиб ўтирдим. У киши соат 10 да келди, кутиб ўтирганлар қаторида мен билан саломлашдида, «сиз кириш» деб рухсат этди ва икки ўринбосари билан бўлим мудирларини чақиртирди. «Мендан ҳурматли Шароф Рашидович янгидан очиладиган Нукус университетига бир неча факультетлар очишга рухсат этиш ҳақида илтимос қилди, у одамнинг илтимосини бажармасак бўлмайди», - деб қурилиш ва тиббиёт мутахассислигидан бошқаларига рухсат этадиган ҳужжатларни тайёрлашни топширди [9]». Бу фактлар шуни кўрсатадики, университетни очиш ҳақидаги қароридан кейин ҳам ундаги янги мутахассисликларни очиш шунчалик қийин бўлган.

1974 йил СССР Вазирлар Маҳкамасининг №311 қарори, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 1974 йил 7 майдаги №408 буйруғи, Ўзбекистон ҳукуматининг 1974 йил 21

майдаги 265җсонли қарорлари эълон қилинди. Шунингдек, «Нукус давлат университетини ташкил этиш ҳақида»ги 1974 йил 14 июнда Қорақалпоғистон ҳукумати раҳбарлари Қ.Камалов ва Е.Айтмуратов қўл қўйган юқоридаги кўрсатмаларга асосланган 9 пунктдан иборат қарор қабул қилинди [10]. Бу қарорда, биринчидан, университет очиш масаласида Республика ҳукуматининг раҳбарлик қилиши ва белгилаш чораларнинг бажарилиши; иккинчидан, Педагогика институти ректорига 3 ой муддатда Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигида янгидан очиладиган мутахассисликлар кўрсатилган. Илмий-педагогик кадрлар билан таъминлаш ва университетнинг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш бўйича тегишли таклифлар бериш; учинчидан, 1976 йилдан бошлаб университетнинг келажак ривожланиш режасини ишлаб чиқиш; тўртинчидан, Республикадаги тегишли вазирликлар талаби асосида янги мутахассисликлар очиш режасини белгилаш; бешинчидан, талабалар учун қорақалпоқ тилида зарур ўқув-методик қўлланмалар тайёрлаш; буларни собиқ Педагогика институти ректори ва Ўзбекистон Фанлар академияси Қорақалпоғистон филиалига юклаш; олтинчидан, университет талабалари учун дарслик ва ўқув қўлланмаларни ўз вақтида тайёрлаш, бу вазифаларни Республика нашриёти ва китоб савдоси ташкилотларига юклаш; еттинчидан, университет иморати қурилишига комплекс лойиҳани тайёрлашни ректорат ва №166-трестга бекитиш; саккизинчидан, профессор-ўқитувчилар учун 1975 йилдан бошлаб 44 квартирани турар-жойлар ажратиш вазифасини Нукус шаҳар Ижро қўмитасига топшириш; тўққизинчидан, ташқаридан қақирилган профессор-ўқитувчиларни турар жойлар билан таъминлаш вазифалари кўрсатилди [11]. Шундай даражада буюк келажакни кўзлаган лаёқатли лойиҳаларнинг бажарилиши ва жараёнга шахсан Қаллибек Камаловнинг раҳбарлик қилиб, охиригача назорат қилиши натижасида замон талаби даражасидаги университет ўз фаолиятини бошлади. Шунинг ҳам эътирофи этишимиз керакки, Қ.Камалов Республикада университет очилиш билангина чегараланиб қолмасдан зиёлиларга доимий равишда ғамхўрлик қилиб келган. Фан доктори бўлиш учун ҳаракат қилаётганларнинг илмий монографияларини нашрдан чиқаришга ёрдам берган. Докторлик диссертациясини ҳимоя қилганларнинг кўпчилигига кotteж уйлар берилган [12]. Университет ўз ишини бошлагандан кейин илмий кадрларни тайёрлаш масаласида 1978 йилнинг 29 декабрь санасида обкомнинг бюро мажлисида яна иккинчи маротаба «Нукус давлат университетида, автоном республиканинг бошқа илмий муассасаларида фан докторларини тайёрлашнинг ҳолати ва истиқболлари» масаласи кўриб чиқилиб, бу мажлисда Чаржаў Абдилов, Сабыр Камалов, Мухамеджан Тажетдиновнинг Чимбойдаги дехқончилик илмий-тадқиқот институти мутахассисларининг маърузалари тингланди [13]. Илмий кадрлар тайёрлаш вазифасини белгилашда университетда ишловчи ўқитувчиларнинг 43 фоизи илмий даражага эга эканлиги маълум бўлди. Лекин улар ичида фан докторлари жуда кам, яъни 8 нафаргина эди. Уларнинг тўрттаси, асосий иш ўрни бошқа ташкилотларда бўлиб, университетда фақат дарс бериб, маъруза ўқиган. Ўша беш йилликда режада кўрсатилган 6 фан докторини тайёрлаш ўрнига фақат 1 кишигина докторлик диссертациясини ҳимоя қилган. Университетда ишлайдиган 126 фан номзоди ва доцентлар орасидан фақатгина 19 нафари ёки 15 фоизигина докторлик диссертацияси бўйича тадқиқот олиб борган [14]. Университетнинг 33 кафедрасининг фақат 11 кафедрасидагина докторлик диссертацияси ҳимоя қилиш билан шуғулланиш амалга оширилган. Мазкур фактлар билан танишиш асносида ушбу йилларда марказ сиёсати асосий диққатни пахта монокультурасига қаратиб, илмий кадрлар тайёрлаш масаласи иккинчи даражали бўлмадими? деган савол пайдо бўлади. Университетнинг гуманитар фанлар кафедраларида 21 фан номзоди дарс берган бўлса, уларнинг фақат беш нафари докторлик диссертацияси бўйича изланиш олиб бораётгани, 70 нафар ўқитувчи фан номзоди илмий даражасини олгандан кейин 5 йилдан 15 йилгача вақт ўтганлигига қарамасдан, улардан фақат 15 нафари докторлик диссертацияси устида иш олиб бораётгани аниқланди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 20 декабрь куни Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига муројати. Халқ сўзи, 2022 йил, 21-декабрь №272 (8384)
2. «40 лет Каракалпакскому Госпединституту». Нукус Каракалпакстан. 1975-ж. 21-бет
3. ҚР Жоқарғы кеңеси Архиви фонд-1, опис-16, дело-292, 34-47 бетлер
4. Қарақалпақстан Республикасы Жоқарғы Кеңесининг архив. Ф-322, опис-5, д. 8. 102-б
5. Қарақалпақстан Республикасы Жоқарғы Кеңесининг архив. Ф-1, опис-9, д. 104. 161-165-б
6. Теберик билим дарғайы. Эжинияз атындағы Нөкис Мәмлекетлик педагогикалдық институтына 75-жыл. Нөкис. «қарақалпақстан». 2010. 31-32-бетлер.
7. Ж.Базарбаев. «Әдиўли ел ағасы-пидайы инсан» Нөкис. «Қарақалпақстан». 2006-ж. 12-бет.
8. Қ. Камалов. «Ел хызметинде» Нөкис. «Билим». 2018-ж. 358-бет
9. Қ. Камалов. «Ел хызметинде» Нөкис. «Билим». 2018-ж. 360-бет

10. Қорақалпоғистон Республикаси Марказий Давлат Архиви. Фонд 322. Опис-5. Дело-8. 204-206-бетлар
11. ЎзРМДА фонд №Р-837.рўйхат №41. Йиғма жилд №3297. 64 варақ
12. Ж.Базарбаев. «Ўдиўли ел ағасы-пидайи инсан» Нөкис. Қарақалпақстан. 2006-ж. 12-бет.
13. ҚР Жоқарғы кенеси архиви. Ф-1, опис-9, д. 104. 166-169-б
14. ЎзРМДА фонд №Р-837.рўйхат №41. Йиғма жилд №3297. 66 варақ

УЎК 091

“САҲИҲУЛ БУХОРИЙ” НИНГ ҚАДИМИЙ НУСХАЛАРИ

И.И.Қушишақов, илмий ходим, Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази, Самарқанд

И.Т.Даурбекова, илмий ходим, Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази, Самарқанд

Аннотация. Ушбу мақола Туркия Республикасидаги Нур Усмания кутубхона фондида сақланаётган “Саҳиҳул Бухорий” асарининг бир неча қўлёзма нусхалари ҳақида маълумот ва тавсифлар келтирилган. Асарнинг колофони, ҳошиясида келтирилган тарихий маълумотларни таҳлили ҳам берилган. Машҳур нусхалар муҳаддис Юний, Мақдусий, Марвазий, Қушимихоний номлари билан аталганининг сабаблари ҳам айтиб ўтилган. Шунингдек, Имом Бухорий ҳаёти ва илмий меросини асраб – авайлаш, ўрганиш ва ёш авлод вакилларига ўргатиш, динимиз моҳиятини тўғри тушуниш ҳамда унинг гоё ва таълимотларини халқимизга тўғри етказиш аҳамиятли жиҳатлари ёритилган.

Калим сўзлар: Мақдусий, Юний, ҳадасана, ровий, санад, муҳаддис, мерос, илмий, колофон, изоҳ.

Abstract. This article offers details and descriptions of a number of Sahihul Bukhari manuscripts that are kept in Turkey's Nur Osmaniya Library Fund. The work's colophon and summaries of the historical data provided in the margin are also included. Also included are the explanations behind the eponymous replicas' other names, such as Muhaddis Yuni, Makdisi, Marvazi, and Kushmikhani. Additionally, Imam Bukhari's life and scientific legacy were preserved, passed down to future generation leaders, understood as the foundation of our religion, and supported by his ideas and teachings to our people.

Key words: Makdisi, Yunini, hadasana, narrator, sanad, muhaddis, heritage, science, colophon, commentary.

Аннотация. В этой статье представлены подробности и описания ряда рукописей Сахиҳул Бухари, которые хранятся в библиотечном фонде Турции Нур Османия. Колофон работы и резюме исторических данных, представленных на полях, также включены. Также включены объяснения других имен одноименных реплик, таких как Мухаддис Юнини, Мақдуси, Марвази и Қушимихани. Кроме того, жизнь и научное наследие Имама Бухари были сохранены, переданы лидерам будущих поколений, поняты как основа нашей религии и поддержаны его идеями и учением для нашего народа.

Ключевые слова: Мақдуси, Юнини, хадасана, рассказчик, санад, муҳаддис, наследие, наука, колофон, комментарий.

Буюк аждодларимизнинг бой илмий, маънавий мероси дунё кутубхона фонд ва музейларининг ноёб дурдоналаридан бири саналади. Машҳур фондлардаги қўлёзмалар орасида ҳадис илмининг султони Имом Бухорий қаламига мансуб “Саҳиҳул Бухорий” асарининг турли даврларда кўчирилган нусхаларини ҳам учратиш мумкин. Имом Бухорий бу асарни ёзишда улкан меҳнат самараси билан ўн олти йил давомида ёзиб, мукаммал ҳолатга келтирган.

Асарнинг бизгача етиб келиш жараёни бир неча босқичларни босиб ўтган. Дастлаб, Имом Бухорий ҳузурида “Саҳиҳ”ни тинглаган бир неча ровийлар китобни бевосида муҳаддисдан қайд қилиб олган. Ровийлардан эса ўз навбатида толиби илмлар нусха кўчирган. Аста-секин ислом оламидаги мамлакатлари бўйлаб асарнинг турли қўлёзма нусхалари кенг тарқалиб борган.

“Саҳиҳул Бухорий”нинг ривоят тарихи ҳақида Имом Бухорийнинг шогирди муҳаддис аллома Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Юсуф Фирабрий (231/845320/922): “Муҳаммад ибн Исмоил Бухорий “Саҳиҳул Бухорий” дан ҳадис ривоят қилганда тўқсон минг киши ҳадис тинглаган. Бу китобдаги ҳадисларни ривоят қилишга Имом Бухорий ва мендан бошқа бирор киши қолмади”, - деб ёзган. Имом Фирабрийнинг маълумотига кўра, аллома узок умр кўргани,

қўлидаги нусханинг тўлиқ ва асл эканидан далолат беради. Асарни Фирабрий нусхасидан кўплаб шогирд, муҳаддислар ҳадис ривоят қилган ва ундан нусхалар кўчирган.

Ислон манбашунослиги бўйича амалга оширилган кўплаб олимлар олиб борган тадқиқотларида “Саҳиҳул Бухорий” асарининг нусхалари мавжудлиги, уларнинг бири-биридаги фарқли жиҳатларини ёритиб берган. Дунё олимларининг тавсиф, матнлар таҳлили ва тадқиқотлар натижасида “Саҳиҳул Бухорий” асарининг дунё фондларидаги нусхалари Имом Бухорий яшаган даврга яқин бўлган нодир нусха борлиги аниқланган. Бугунги кунда “Саҳиҳул Бухорий” га олимлар томонидан кўплаб шарҳ ва ҳошиялар ёзилган ва ёзилмоқда.

Ушбу мақола Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази манбалар хазинасида сақланаётган “Саҳиҳул Бухорий” асар нусхаларининг электрон нусхалари мавжуд бўлиб, бу нусхаларнинг афзаллиги, фарқли жиҳати ҳақида маълумот беришни лозим топдик. Қўлёзманинг асл нусхалари Туркиянинг Нур Усмония кутубхонасида сақланмоқда. Мазкур кутубхонада “Саҳиҳул Бухорий”нинг 31 та нодир ва қадимий нусхаси мавжуд.

Асарнинг ҳозирга қадар аниқланган нусхалари орасида энг қадимий нусхалардан бири Нур Усмония кутубхонасида №687 рақам остида сақланаётган Муҳаммад ибн Абдумажид томонидан 669/1271 йилда кўчирилган нусхани тавсиф ва таҳлилини келтиришни лозим топдик.

Нусха тўлиқ, сатри 37 қаторни ташкил этади. “Боб”, “ҳаддасана” ва “сана” каби сўзлари қизил сиёҳда ёзилган. Мазкур нусхада матн тўрт бўрчак, тилла суви юритилган рамка ичига олинган бўлиб, асар боши зарҳал, нақшли унвон билан безатилган. Асарнинг ҳошияларида изоҳ, шарҳ, тўлдирмалар бор ва тарихий маълумотлари билан ноёб нусха ҳисобланади. Қўлёзманинг ҳажми 348 varaқдан иборат.

Асарнинг 1^a varaқдан басмала билан бошланган.

Асар боши:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ صَحْبِهِ وَ سَلَّمَ
كَيْفَ كَانَ بَدَأَ الْوَحْيَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَ قَوْلَ اللَّهِ جَلَّ ذِكْرُهُ أَنَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَ النَّبِيِّينَ
مِنْ بَعْدِهِ...

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга ваҳийнинг бошланиши қандай бўлган? Аллоҳ таолонинг “Албатта, биз сенга Нух ва ундан кейинги набийларга ваҳий юборганимиздек, ваҳий юбордик” [1: 163] деган сўзи.

Колофон 165⁶ varaқда бўлиб, унда кўчирилган сана ва хаттоти қайд этилган.

هذا اخر كتاب صحيح البخارى و الحمد لله اولاً و اخيراً و صلى الله على سيدنا محمد و آلِهِ و صحبه و سلم فى آخر اليونانية
ما نصه بخط الاصل آخر الجزء و هو كتاب الصحيح الحمد لله و حده و صلواته على سيدنا محمد النبي الامي و على آلِهِ و صحبه
الطيبين الطاهرين و سلامه آمين اللهم آمين نقله محمد بن عبد المجيد بن زيد فى مدة آخرها يوم الاحد ثامن عشرى شهر رمضان
المعظم من سنة تسع و ستين و ستمئة انتهى

“Ҳижрий 669 йил рамазон ойининг ўн саккизинчи (мелодий 1271 йил апрель ойининг йигирма тўққизинчи) куни ёзиб тугатилди”.

Нур Усмония кутубхонасида сақланаётган яна бошқа бир нусхаси Муҳаммад Абу Саъуд ибн Ҳасан ибн Али ибн Абу Бакр Баззорий томонидан китобат қилиниб, 855/1451 йилда кўчирилган. Асар тўлиқ, сатрлари 35 қаторни ташкил этади. “Боб” сариқ (зарҳал), “ҳаддасана” кўк, ва “ҳаддасани” сўзлари қизил сиёҳда билан ёзилган. Ушбу асар №689 рақам остида сақланмоқда. Қўлёзманинг ҳажми 357 varaқдан иборат.

Асар 1^a varaқдан басмала билан бошланган.

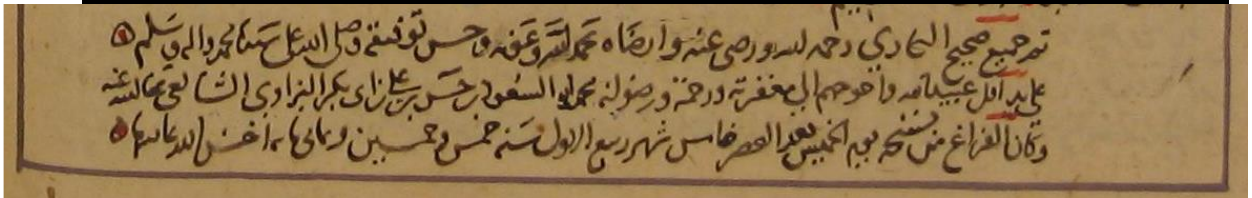
Асар боши:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ صَحْبِهِ وَ سَلَّمَ
كَيْفَ كَانَ بَدَأَ الْوَحْيَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَ قَوْلَ اللَّهِ جَلَّ ذِكْرُهُ أَنَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَ النَّبِيِّينَ
مِنْ بَعْدِهِ... [689:1]

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга ваҳийнинг бошланиши қандай бўлган? Аллоҳ таолонинг “Албатта, биз сенга Нух ва ундан кейинги набийларга ваҳий юборганимиздек, ваҳий юбордик” [1: 163] деган сўзи.

Колофон 165⁶ varaқда бўлиб, унда кўчирилган сана ва хаттоти қайд этилган.

تم جميع صحيح البخاري رحمة الله او رضى عنه و ارضاه بحمد الله و عونته و حسن توفيق و صلى الله على سيدنا محمد و
آله و سلم. على اول عبيد الله و احوجهم الى مغفرته و رحمته و رضوانه محمد ابو السعود بن حسن بن على بن ابو بكر البزارى
الشافعى عفا الله عنه و كان الفراغ من نسخة يوم الخميس بعد العصر خامس شهر ربيع الاول سنة خمس و خمسين و ثمانى مائة
لحسن الله عاها [689:357]

Туркиянинг Нур Усмония кутубхонасида сақланаётган “Саҳиҳул Бухорий” асарининг яна ноёб нусхаларидан бири хаттот Шараф ибн Шамсиддин Шарофиддин Ҳофиз Нажибий томонидан китобат қилиниб, 861/1457 йилда №700 рақам остида сақланаётган нусха мавжуд. Бу нусханинг “Боб”, “ҳаддасана” ва “сана” каби сўзлари қизил сиёҳда ёзилган. Мазкур нусхада матн тўрт бўрчак, тилла суви юритилган рамка ичига битилган бўлиб, асар боши зарҳал, нақшли унвон билан безатилган. Қўлёзма умумий ҳажми 855 varaқдан иборат бўлиб, 27 сатрда кўчирилган. Асарнинг сўнги калофон қисмида муаллиф ва асар ҳақидаги маълумотлар батафсил аниқ рақамлар билан келтирилган.

Асар 1^a varaқдан басмала билан бошланган.

Асар боши:

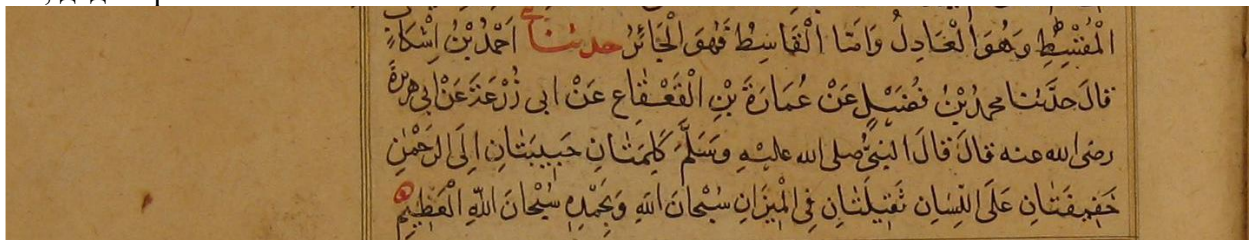
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ صَحْبِهِ وَ سَلَّمَ
كَيْفَ كَانَ بَدَأَ الْوَحْيَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَوْلُ اللَّهِ جَلَّ ذِكْرُهُ أَنَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَ النَّبِيِّينَ
مِنْ بَعْدِهِ... [700:855]

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга ваҳийнинг бошланиши қандай бўлган? Аллоҳ таолонинг “Албатта, биз сенга Нух ва ундан кейинги набиylларга ваҳий юборганимиздек, ваҳий юбордик” [1: 163] деган сўзи.

Асарнинг охири :

حدثنا احمد بن اشكاب قال حدثنا محمد بن فضيل عن عمارة بن القعقال عن ابي زرعة عن ابي هريرة رضي الله عنه قال
قال النبي صلى الله عليه وسلم كلمتان حبيبتان الى الرحمن خفيفتان على اللسان ثقيلتان في الميزان سبحان الله وبحمده وسبحان
الله العظيم... [700:854]

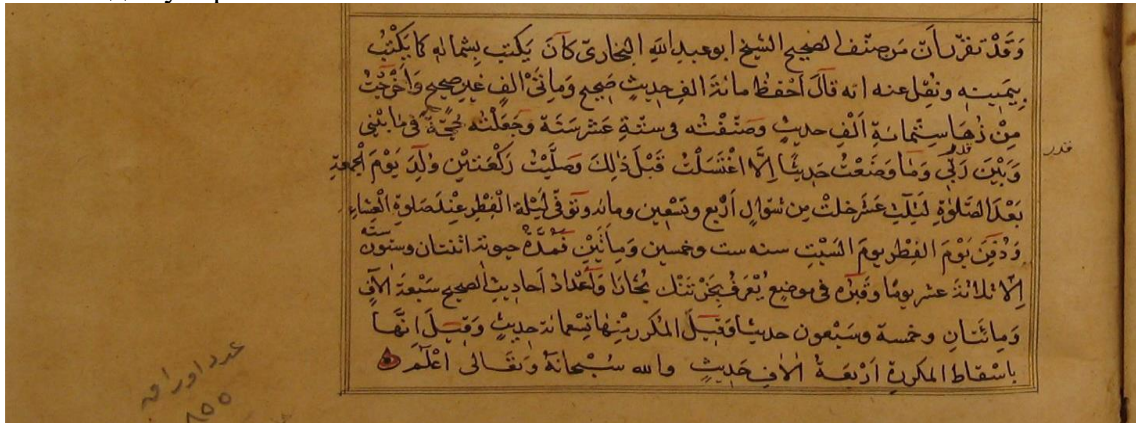
Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳу: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: “Тилга енгил, мезонда оғир, Раҳмонга суюкли икки калима: “Субҳаналлоҳи ва бихамдиҳи, субҳаналлоҳил азим”, дедилар.

Колофон қисмида асарнинг кўчирилган санаси ва кўчирган хаттоти ҳақидаги маълумотлар келтирилган.

تم الكتاب الجامع الصحيح للإمام الحافظ مقتدى أهل الحديث ابي عبد الله محمد بن اسماعيل البخارى رضى الله عنه و
ارضاه لاجل الصاحب الاعظم الاكرم محب الفقراء و الصلحاء... على يد اقل عباد الله و احوجهم الى عفو الله تعالى و غفرانه
الحاج شرف بن شمس الدين شرف الدين الحافظ النجيبى امام يقيه الكرجيه ثالث شوال سنة احدى و ستين و
ثمانمائة... [700:854]

Мазкур асарни хаттот Шараф ибн Шамсиддин Шарофиддин Ҳофиз Нажибий томонидан 861/1457 йилда кўчирилган.

و قد تقرر أن من صنف الصحيح الشيخ أبو عبد الله البخاري كان يكتب بشماله كما يكتب بيمينه نقل عنه انه قال أحفظ مائة ألف حديث صحيح و مانتى ألف غيب صحيح و أخرجت من زها ستمائة ألف حديث و صنفته في ستة عشر سنة و جعلته حجة في ما بين و بين ربي و ما وضعت حديثا الا اغسلت قبل ذلك و صليت ركعتين ولد يوم الجمعة بعد الصلوة لثلاث عشر خلت من شوال أربع و تسعين و مائة و توفي ليلة الفطر عند صلوة العشاء و دفن يوم الفطر يوم السبت سنة ست و خمسين و مانتين فمدمة حيوته اثنتان و ستون سنة الا ثلاثة عشر يوما و قبره في موضع يعرف بخرتنك بخارا و اعداد احاديث الصحيح سبعة الاف و مانتان و خمسة و سبعون حديثا و قيل المكرر منها تسعمائة حديث و قيل انها باسقاط المكررة اربعة الاف و الله سبحانه تعالى اعلم [700:855]

“Саҳиҳ”ни битган шайх Абу Абдуллоҳ Бухорий ўнг қўли билан ёзганидек, чап қўли билан ҳам ёза олиши аниқ исботланган.

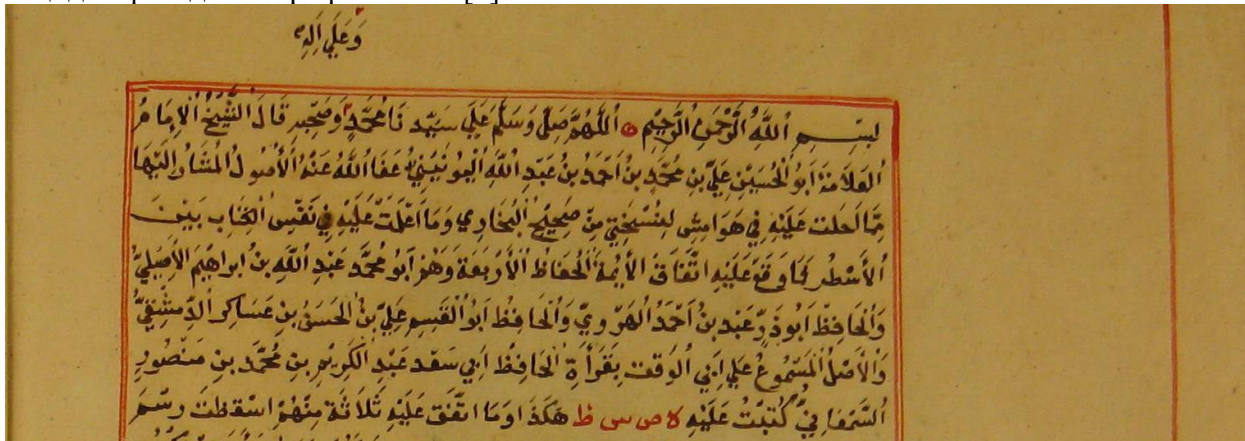
Ундан ривоят қилинади: “Мен юз минг саҳиҳ ва икки юз минг саҳиҳ бўлмаган ҳадисни ёддан биламан. Уларни олти юз минг ҳадис орасидан ажратиб олганман. Уни (Саҳиҳул бухорий) ўн олти йил давомида ёздим ва ўзим ва Раббим ўртасида ҳужжат қилдим. Унга ҳадис киритишдан олдин ғусл қилиб, икки ракат намоз ўқир эдим”.

Имом Бухорий 194 йил шаввол ойидан ўн кеча қолганда жума куни намоздан сўнг туғилиб, 256 йил Рамазон ҳайити кечаси хуфтон намози вақтида вафот этган ва Ҳайит куни дафн қилинган. У ўн уч куни кам олтимиш икки йил умр кўрди. Қабри Бухоронинг (ҳозирги Самарқанд) Хартанг номли мавзесида жойлашган. Саҳиҳул Бухорий асаридаги ҳадислар сони 7275 та. 900 та ҳадис такрорланиб келган, деган фикрлар ҳам айtilган. Баъзилар: “Такрорланадиган ҳадисларидан ташқари 4000 та ҳадис бор”, дейишган. Валлоҳу аълам.

Умуман олганда мазкур кутубхона фондида яна бир қанча 13-18 асрларга доир нусхалари сақланмоқда. Шунингдек, кутубхона фондида бир қанча юниний нусхалар ҳам сақланиб келмоқда.

“Саҳиҳул Бухорий” асари нусхасини энг кўп тарқалиши ва дунё бўйича муҳаддислар, шарҳ ёзувчилар ҳамда олимлар томонидан бирламчи манба сифатида фойдаланилган “Саҳиҳул Бухорий” асарининг “Юниний” нусхаси бўлади. Юниний нусхаси саккизинчи ҳижрий асрдан кейин етишиб чиққан барча муҳаддислар учун асос ва асл манба сифатида фойдаланиб келинмоқда. “Саҳиҳул-Бухорий” асарига шарҳлар ёзган машҳур муҳаддис олимлар Ибн Ҳажар Асқалоний, Бадриддин Айний, Қисталоний ва бошқалар томонидан тасниф этилган машҳур шарҳларда асосий манба Юниний нусхаси бўлган.

Юниний нусхасининг соҳиби Абу Ҳусайн Али ибн Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Абдуллоҳ Юниний 621/1224 йил Баълабакка (Дамашқ) номли шаҳарнинг Юниний қишлоғида муҳаддислар оиласида туғилган. Муҳаммад Юниний муҳаддис, фақих, зоҳид ўз даврининг энг буюк муҳаддисларидан бўлиб, унинг отаси Тақийиддин Юниний ҳам муҳаддис, ҳофиз, зоҳид сифатида эътироф этилган [6].

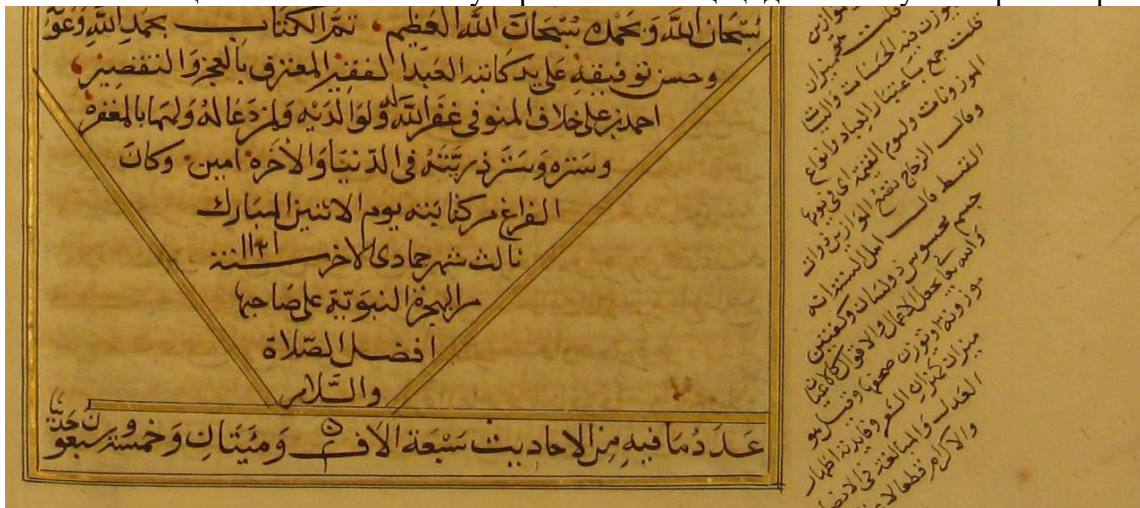

“Саҳиҳул Бухорий” асарининг Нур Усмония кутубхона фондида сақланаётган 1156/1743 йилда Али ибн Абдуллоҳ томонидан китобат қилинган юниний нусхаси мавжуд. Асар ҳажми 609 varaқдан иборат бўлиб, №695 рақам остида саланмоқда. Мазкур нусхада матн тўрт бўрчак, рамкага олинган бўлиб, асар боши зарҳал, нақшли унвон билан безатилган. Асардаги “ҳаддасана”, “аҳбарона”, “қавл”, “қўл” ва “боб” каби сўзлари қизил сиёҳда ёзилган. Асарнинг +1^б-3^а varaқларида Абу Ҳусайн Али ибн Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Абдуллоҳ Юниний нусхасини тайёрлашда Абу Зарр Ҳаравийдан келган ривоятга асосланган. Абу Заррга етиб келган бу санад Карима бинти Аҳмаддан бўлиб, у Кушмиҳонийдан ривоят қилган. Ҳамавай томонидан келган санад ҳам Кушмиҳоний, Мустамлий, Абу Зайд Марвазий ва Жиржонийлар ривояти асосида Муҳаммад Юнинийга етиб келганлиги [4: 1^б-3^а] ҳақидаги маълумотлар

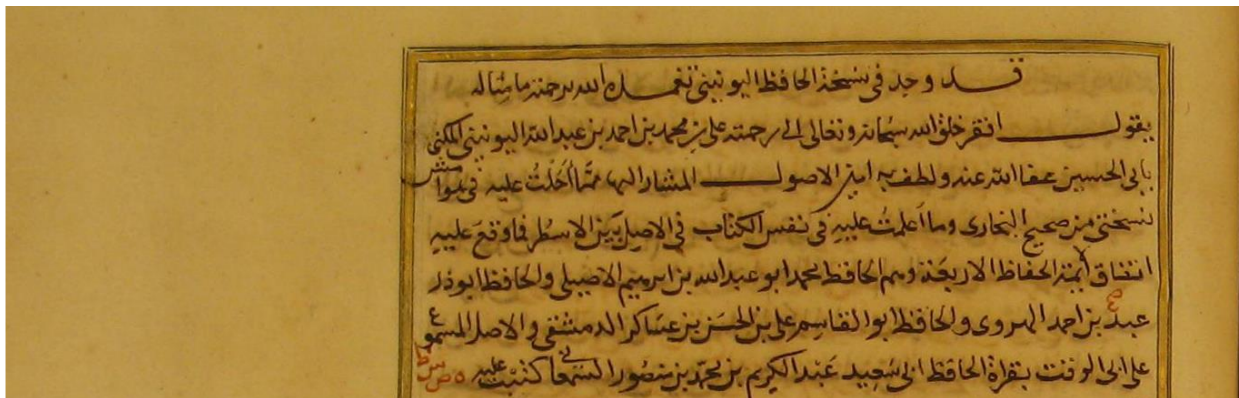
батафсил келтирилган [5: 14]. Асар “Иймон китоби” (Китабул иймон) дан бошланиб, “Тавҳид китоби” (Китобут тавҳид) гача тўлиқ кўчирилган.

“Саҳиҳул Бухорий” асарининг яна бир Юний нусхаси 1121/1709 йилда хаттот Аҳмад ибн Али Халлоф Мануфий томонидан кўчирилган. Асар №701 рақамда сақланади ва кўлёманинг умумий ҳажми 673 варақдан иборат. Нусханинг “Боб” сариқ (зарҳал), “ҳаддасана” кўк, ва “ҳаддасани” сўзлари қизил сиёҳда берилган. Шунингдек, матн тўрт бўрчак, тилла суви юритилган рамка ичига битилган бўлиб, асар боши зарҳал, нақшли унвон билан безатилган. Ушбу нусха “Иймон китоби” (Китабул иймон) дан бошланиб, “Тавҳид китоби” (Китобут тавҳид) гача тўлиқ кўчирилган.

Асарнинг ҳошияларида изох, шарҳ, тўлдирмалар келтирилган. Колофон қисмида асарнинг китобат қилинган санаси ва кўчирган хаттоти ҳақидаги маълумотлар келтирилган.

Асарнинг 674^a-675^b варақларида 695 рақам остида сақланаётган нусха билан айнан ўхшаш. Муҳаммад Юний нусхасини тайёрлашда Абу Зарр Ҳаравийдан келган ривоятга асосланган. Абу Заррга етиб келган бу санад Карима бинти Аҳмаддан бўлиб, у Кушмиҳонийдан ривоят қилган. Ҳамавай томонидан келган санад ҳам Кушмиҳоний, Мустамлий, Абу Зайд Марвазий ва Жиржонийлар ривояти асосида Муҳаммад Юнийга етиб келган

Юний нусхаси Абу Зарр ва Мақдусийлар томонидан кўчирилган нусхалар бир хил бўлиб, олдинги мавжуд нусхаларни умумлашган ва мукамал нусхасидир. Муҳаммад Юний “Юний нусхаси”ни тайёрлашдан мақсади алоҳида ўзини янги нусхасини яратиш бўлмаган, балки олдинги ривоятларни ўзгартирмасдан уларга эргашиш, харфлар, эъроблар, матнлар, замирлар, ровийларда мавжуд ноаниқликларни таҳрир ва тадқиқ этиш бўлган. Юқорида келтирилган нусхалар тартиби, фарқли жиҳатларини таҳлил қилганда, Имом Бухорий “Саҳиҳул Бухорий” ни таълиф этишда ҳадисларни бобларга тасниф қилиб, уларни фикҳий масалаларга мувофиқ тартиб билан келтирилганки, бу ҳам ўқувчига китобдан фойдаланишда енгиллаштиради. Ҳар бир китобнинг ва бобларнинг аввалида оят ва шарҳларнинг келтирилиши ҳам ўзига хос бир услуб бўлиб, бу ўқувчининг фикр доирасини кенгайтиришга хизмат қилади.

Ҳар бир китобнинг ва бобларнинг аввалида оят ва шарҳларнинг келтирилиши ҳам ўзига хос бир услуб бўлиб, бу ўқувчининг фикр доирасини кенгайтиришга хизмат қилади. Имом Бухорий бу ҳадис тўпламини “Ваҳийнинг бошланиши” китобидан бошлаб “Тавҳид” китоби

билан якунлагани ҳам бир ҳикмат бўлиб, ўқиш жараёнида эътиборли китобхон бу билан Имом Бухорийнинг нимага ишора қилаётганини пайқаб олади. Яъни, ислом дини ваҳий орқали нозил бўлиб, унинг асоси тавҳид (яккаҳудоликка эътиқод)дир. Имом Бухорийнинг илмий мероси даврлар оша ўз кадр қийматига эга бўлган ҳолда китобхонлар томонидан катта қизиқиш билан мутолаа қилиниб, тадқиқотчилар томонидан бу борада мунтазам илмий изланишлар олиб борилмоқда. Зеро, инсоният тараққиёти тарихида ўчмас из қолдирган мўътабар зотларнинг босиб ўтган ҳаёт йўллари ва асарлари ҳозирги кунга қадар ўз аҳамиятини йўқотмаган. Мухаддис алломанинг ҳаёти ва илмий меросини асраб – авайлаш, ўрганиш ва ёш авлод вакилларига ўргатиш, динимиз моҳиятини тўғри тушуниш ҳамда унинг ғоя ва таълимотларини халқимизга тўғри етказиш бугунги куннинг долзарб мавзуларидандир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдулазиз Мансур Куръони карим маънолари таржимаси “Нисо” сураси 163-оят
2. Абу Абдуллох ибн Исмоил Бухорий “Саҳиҳул Бухорий” Нур Усмония кутубхонаси №689 1^а в
3. Абу Абдуллох ибн Исмоил Бухорий “Саҳиҳул Бухорий” Нур Усмония кутубхонаси №700 855^а в
4. Абу Абдуллох ибн Исмоил Бухорий “Саҳиҳул Бухорий” Нур Усмония кутубхонаси №609 1^б-3^а в
5. Аҳмад Мухаммад Шокир “Оламул Кутуб” Миср; 2015. Б–14
6. Ибн Абдушакур Заркий “Диросати ли ажубати ибн Ҳажар аъла интиқоди Доракутний аъла Бухорий” Малайзия “Академи диросатил ислам” 2020
7. Ўша асар Нур Усмония кутубхонаси №700 854^а в
8. Ўша асар Нур Усмония кутубхонаси. № 689 357^б в

ЎУК 94 (575.1)

ҚУЙИ СИРДАРЁ ХУДУДИДА ДАВЛАТЧИЛИК ТИЗИМИНИНГ ПАЙДО БЎЛИШИ

О.Н.Назаров, т.ф.н. доцент, Гулистон давлат университети, Гулистон
Б.К.Самадов, ўқитувчи, Гулистон давлат университети, Гулистон

Аннотация. Евросиё даштлари билан Марказий Осиёнинг цивилизация марказлари ўртасида ўзига хос алоқа майдони вазифасини ўтаган қуйи Сирдарё ўзининг қулай табиий шарт-шароити сабаб қадимдан на фақат чорвадорлар шунингдек, деҳқонлар ва хунармандлар учун қулай макон ҳисобланган. Ушбу ҳудудда олиб борилган археологик тадқиқотлар мил.авв. VIII-VII асрларга келиб, илк давлатчилик кўринишлари пайдо бўлганлиги борасида ғувоҳлик беради. “Авесто”даги “Арёнам Вайжо” давлати маркази қуйи Сирдарёда бўлганлиги ва уларга туркий тилли қабилалар асос солишганлиги борасида қараши илгари сурилади.

Калит сўзлар: Ўрта Осиё Скифияси, Яксарт, қуйи Сирдарё, кўчманчи чорвадорлар, ҳавза, андроново, илк саклар, Тагискен, Уйгарак, Арёнам Вайжо, Қангуй, дахлар, ариаклар, чирикрат, жетиосор,

Аннотация. Нижняя Сырдарья, служила уникальной коммуникационной зоной между евразийскими степями и центрами цивилизации в Средней Азии. Из-за благоприятных природных условий, издавна считалась удобным местом не только для пастухов, но также для земледельцев и ремесленников. Археологические исследования, проведенные в этом районе, свидетельствуют о возникновении первых проявлений государственности VIII-VII векам до нашей эры. Утверждается, что центр государства Арёнам Вайджо в «Авеста» находился в нижнем течении Сырдарьи и что они были основаны тюркоязычными племенами.

Ключевые слова: Средняя Азиатская Скифия, Яксарт, нижняя Сырдарья, кочевые скотоводы, дельта, андроново, ранние саки, Тагискен, Уйгарак, Арёнам Вайжо, Кангуй, дахы, ариакы, чирикрат, джетыасар.

Abstract. The Eurasian plain Central Asian civilization center highly specialized communication work area for landscaping the territory is convenient natural conditions not only animal husbandry shuningdek, peasant and artisan are considered a convenient place. Ashbu hududda olib borilgan archaeological research miles.AV. VIII-VII centuries Kirib, ilk davlatchilik kurinishlari found bulganligi borasida beradi. "Avesto" dagi " Arenam Vaijo " State Center of Qui Syrdarya bulganliga and Ularga Turki Tilly plemalar foundation of solishganliga Borasida Karash Ilgari suriladi.

Key words: Asian Scythiazi, Yaxart, Syrdarya region, Mountain fireman, pool, Andronovo, ilk saklar, Tagisken, Uygarak, Arenam Vaijo, Kangui, Kosar, ariaklar, girabat, Jetiosorabat.

Ўрта Осиёнинг ўзига хосликларидан бири шундаки, бу ерда қадимдан ўтроқ деҳқонлар ва кўчманчи чорвадорлар ёнма-ён умргузорлик қилиб келишган. Лекин тан олиш керакки, ўтроқ деҳқончилик цивилизацияларига қараганда кўчманчи чорвадорлар тарихи бир мунча

суст ўрганилган. Ваҳоланки, С.П.Толстов ўз вақтида таъкидлаганидек, “Ўрта Осиёдаги бошқа цивилизация марказларининг ва улар билан чегарадош музофотларнинг тарихини дашт қабилалари тарихидан ажралган ҳолда тасаввур этиш мумкин эмас” [16]. Бу борада С.П.Толстов томонидан Ўрта Осиё Скифияси деб номланган қуйи Сирдарё тарихини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Сирдарё юнон-рим ёзма манбаларида Яксарт деб номланган бўлиб, унинг этимологияси борасида турлича қарашлар мавжуд. Масалан, Птоломей Яксарт номи “шу номли дарё бўйида яшовчи яксартларнинг катта қабиласи” номидан олинган деб ёзади. Шунга яқин фикр С.П.Толстов томонидан билдирилади. Унингча, Яксарт номи сармат қабилаларидан бўлган яксаматлар номидан пайдо бўлган [15]. Немис олими И. Маркварт Яксарт хитойча - “ҳақиқий дур дарё” дегани деб ёзади. Милодий VII-IX асрларга оид туркий руник ёзувларида ҳам дарё шу маънони англатувчи ном “Йенчоуғ” билан аталган. Араб муаллифлари дарёни Шарқий Туркиядаги Сайхун ва Жайхун дарёларига қиёслаб, Сайхун деб аташган. Яксарт Хашарт ёки Хасарт номи билан ал-Беруний даврида ҳам сақланиб қолган. Ўрта асрларда ушбу дарё Фарғона, Шош, Хўжанд, Бинокат дарёси деб ҳам номланган. XIX асрдан буён дарё Сирдарё деб атала бошлаган. Мутахассислар, жумладан Бартольд фикрича ушбу ном қуйи Сирдарё бўйларида яшаган сир, шир уруғи номидан олинган. Страбон Яксартни сўғдларни сақлардан ажратиб турган деб ёзади. Плиний ҳам Яксарт ортида кўчманчилик билан ҳаёт кечирган скиф қабилалари яшаганликлари борасида маълумот қолдирган.

Сирдарё ҳавзаси ғарбда Орол денгизи, шимолда Сирдарёнинг ҳозирги ўзани, жанубда Қизилқум билан чегараланган. Узунасига 400 км, шимолдан жанубга томон 200 километрга чўзилиб кетган ҳудуд. Мутахассислар Қизилқум Сирдарёнинг фаолияти натижасида пайдо бўлган деб ҳисоблашади. Ушбу чўлда Сирдарёнинг қадимги оқимлари излари учрайди. Булар: қадимги кўлларнинг қатламлари, сув моллюскалари раковинлари, дарё қирғоқлари ва минерал қуйқалар. Беруний чўллардаги улуғ дарёлар оқимининг тез-тез ўзгариб туриши ўзанларда дарё чўкиндилярининг тўпланиб қолишидандир, деб ўқтириш билан бу ҳодиса сабабларини тўғри кўрсатиб беради. Дарёлар ва уларнинг кўпдан-кўп ирмоқлари тоғдан оқиб тушар экан, йўл-йўлакай тоғ қатламларини ҳам ювиб, емириб кетади, натижада сув таркибида майда қаттиқ жинслар кўпаяди. Дарё текисликка оқиб тушганидан кейин бу жинслар йўл-йўлакай унинг ўзани бўйлаб уюм-уюм бўлиб қатламланиб боради, қуйи оқимда эса атрофдаги текисликдан ҳам баланд бўлган дўнг дельталар ҳосил бўлади. Бунинг оқибатида дарё тез орада ўзининг ён-веридаги пастроқ жойларга уриб кетиб янги ўзан ҳамда янги дельта ҳосил қилади. Кўпинча бундай дельта аввалгисидан анча узоқда бўлади. Бу хусусият Сирдарёга ҳам хос бўлиб, қадимда унинг ҳавзаси Қизилқумнинг жанубида бўлган ва у қадимги Амударёга бориб қўшилган бўлган. Юқори тўртламчи давр бошида ўз оқими йўналишини кескин суратда ўзгартиб юбориб, шимолга Орол денгизига томон оқа бошлайди. Сирдарёнинг қадимги ҳавзаси унинг замонавий ўзани билан унинг қуриб қолган энг қадимги ирмоғи Инкардарё оралиғи ҳисобланади. Инкардарёдан шимолда Сирдарёнинг яна бир ўзани Жонидарё оқади. Мана шу ўзига хос улкан учбурчак оралиғида кўплаб эски ирмоқлар ҳали шимолий йўналишда, ҳали ғарбий йўналишда бир-бирларига қўшилиб оққан. С.П.Толстов сувга сероб бўлган ушбу ҳудудни “Ўрта Осиё Венецияси” деб атаган [16].

Қуйи Сирдарёнинг табиати чорвадорлар учун қулай қишлоқ вазифасини ўтаган. Натижада, бу ерда ўтроқ аҳоли манзилгоҳлари, ҳунармандчилик марказлари ва оддий суғориш тизими қарор топади. Ушбу ҳудудда қадимдан ўтроқ деҳқонлар, ўтроқ ва ярим ўтроқ чорвадорлар ҳамда кўчманчи чорвадорлар ёнма-ён яшашига имкон берган. С.П.Толстовнинг асарларида қуйи Сирдарё “Скифия” деб аталган, бу ҳолат олимнинг қуйидаги умумий ҳулосасида ўз аксини топган: “Энди биз Ўрта Осиё Скифиясининг юраги(балки умуман Скифиянинг ўзи) билан танишиш имкониятига эгамиз. Бу ерда аҳоли анча-мунча зич жойлашган. Ана шу ўлканинг ҳалқига берилган ва ҳозирча сира ярашмай қолган “кўчманчилар” деган аъъанавий ном аллақочон эскириб қолган бўлса-да, ҳали фандан бутунлай чиқиб кетгануна йўқ. Бу халқ фақат чорвадорлар эмас, балки аввало ирригаторлар, ҳунармандлар ва шаҳар қурувчиларидан иборат бўлган, бу халқ мустаҳкам ўтроқ ҳаёт кечирган, лекин шу билан бирга унинг чўпонлари кўчиб юрган, албатта; зарурат туғилганда бутун аҳолининг бир жойдан иккинчи жойга кўчиши енгил бўлган. Асрлар давомида бу енгиллик аҳолининг суяк-суягига сингиб кетган бўлиб, у аввало бу районлардаги суғорма деҳқончиликнинг характери билан боғлиқдир. Гап шундаки, ана шу ерларнинг қон томирини ташкил этган дельта тез-тез ўзанини ўзгартириб туриб, деҳқонларни ўз далаларини ва

ўрнашиб қолган жойларини ташлаб кетишга ва янги каналлар қазил, янги қишлоқ ва шаҳарлар барпо этиш мақсадида янги жойлар излаб кетишга мажбур қилган [16].

Куйи Сирдарё ёдгорликларини ўрганиш 1946 йилдан бошланган [14]. Бу ерда мил.авв. III-II минг йилликларга мансуб неолит ва бронза даври ёдгорликлари мавжуд. Инкардарё бўйидаги бронза даври ёдгорликлари С.П. Толстов томонидан Инкардарё маданияти деб юритилган. Ушбу маданият Андроново маданиятининг ушбу ҳудуддаги варианты ҳисобланади. Ушбу аҳоли ертўла ва кулбаларда яшаган. Ушбу маданият учун марҳумларни ёкиш урф бўлган.

Мил.авв. X-VIII асрларда куйи Сирдарёда Шимолий Тагискен мазор кўрғонларини қолдирган чорвадор қабилалар яшаган. Улар куйи Сирдарёнинг Инкардарё ва Жонидарё ўзанлари қирғоқларида чорва боқиб, мавсумий маконлар ва манзилгоҳларга эга бўлганлар. Уларнинг аксарият қисми (30 дан ортиқ ёдгорлик) Жонидарё ва Оқчадарёнинг қўшилиш жойи атрофларида катта воҳани ташкил этади. Умуман олганда, бу ёдгорликларнинг жойлашувига кўра қуриган эски дарё ўзанлари бўйлаб узунлиги 250 км. масофадаги ерлар ўзлаштирилган. Яъни шу ҳудуддан чорва боқиб учун фойдаланилган. Шимолий Тагискен дафн иншоотлари мураккаб бинокорлик усулларига асосланиб, хом ғиштдан қурилган. Шу сабабли Тагискен макбараларини Ўрта Осиёнинг жанубидан кўчиб келган ёки асирликка олинган аҳоли гуруҳлари томонидан бунёд этилганлиги ҳақидаги қараш илгари сурилган [12]. Шунингдек, макбаралардан маҳаллий “андроново” маданияти сопол идишларига ўхшаш сопол идишлар билан биргаликда, амиробод, “дандибой-бегази” ва Яз-II маданиятлари сопол идишларига ўхшаш сопол идишлар топилганлиги, уларнинг юқоридаги ҳудудлар билан на фақат маданий ва савдо алоқалари олиб борганлигидан, шунингдек, этник аралашувидан далолат беради. Мил.ав. VIII аср охирларида ушбу ёдгорлик душманлар томонидан вайрон этилган. Ёдгорликни ўрганиш чоғида аниқланган ёнғин излари шундан далолат беради. Мутахассислар буни Турон ва Эрон ўртасидаги уруш оқибати билан изоҳлашмоқда.

Мил.авв. VII-V асрларда шимолий Тагискен маданий комплекси ўрнига у билан генетик боғлиқ илк саклар ёдгорликлари пайдо бўлади [19]. Улар илгари чорвадорлар ўзлаштирган Инкардарё ва Жонидарё ҳавзасининг ўрта қисмида жойлашганлар. Уларнинг турар жойлари дарё ирмоқлари қирғоқларини ёқалаб, узунлиги 300-800 метр майдонларда гуруҳлашган. Дарё ирмоқларида сув таъминоти бир хил бўлмаган, баъзан улар қуриб борган, бу ҳолат манзилларнинг топографиясига таъсир қилган [10]. Характерли жиҳати манзилгоҳлар мудофаа деворлари билан ўраб олинмаган. Манзилгоҳларга нисбатан илк сакларнинг мазор кўрғонлари (Уйгарак, Жанубий Тагискен) кенг ўрганилган [8]. Уларга тегишли қабрларда “скиф учлиги” предметлари мавжуд. Жумладан от жабдуғлари, сакларга хос қуроллар (бронзадан ишланган ўқлар, ханжар) топилган. Улар Осиёдаги “хайвон услуби”да ишланган предметлар топилган энг қадимги ёдгорликлар сирасига киради. Уйгарак қабрларида жамиятда табақаланиш рўй берганлигини кузатиш мумкин [7].

Чамаси худди шу даврларда Сирдарёнинг яна бир ирмоғи Эскидарёлик (Пра-Кувандарё) ҳам пайдо бўлади. У ҳозирги Сирдарё ўзанига паралел оққан. Мил.авв. I минг йилликнинг ўрталарида бу ерда Жетиосор маданияти вужудга келган. Шу маданиятга оид 50 та ёдгорлик топилган бўлиб, аҳоли масканларининг барчаси мудофаа тизимига эга, яъни улар қалъалар ва уй-кўрғонлардан иборат. Бу ёдгорликлар алоҳида гуруҳларни ташкил этиб (5-6 та қалъа), бири-бирига 2-8 км. масофада жойлашган [10]. Бу маданиятга тегишли Олтиносор шаҳридаги тепаликларнинг бири-“Катта уй” спираль кўринишга эга. Жетиасарликлар ҳаётида чорвачилик деҳқончиликка қараганда устун мавқеига эга бўлган. Деҳқончиликда Қувандарёнинг ирмоқчаларидан фойдаланишган. Аҳоли шунингдек балиқчилик билан ҳам шуғулланишган. Жетиосор маданияти материалларининг Тагискен қабрларидан топилган материаллар билан генетик боғлиқлиги кузатилади [10]. Л.М.Левинанинг ушбу фикрларига Б.И. Вайнберг қўшилмайди. Унингча, Жетиосор маданияти Ғарбий Сибир ва Марказий Қозоғистон ҳудудлари оралиғида жойлашган Улутов ва Сарисув дарёси водийси ҳудудидан келган аҳоли томонидан барпо этилган [6].

С.П.Толстов Қувандарё ҳавзаси (жетиасар)га тохарларни жойлаштирган. Б. И. Вайнберг фикрича, бу маданият “қанғуй” қабилаларига тегишли бўлган. Улар “Авесто”даги арилар ёки арьялар (Яшт XIII, 143-144) деб номланган қабилаларга қиёсланади. Птоломейда улар ариаклар деб берилади.

Илк темир ва илк ўрта асрларда Сирдарёнинг ўнг қирғоғида яна бир ирмоқ – Қораўзак ҳам бўлган. Ушбу ирмоқ ўз сувларини ҳозирда Дарёлик тақир деб номланадиган текислик ўрнида бўлган кўлга қуйган. Бу кўл Б.И. Вайнберг томонидан “Авесто”даги “Ворукаша

денгизи” деб тахмин қилинади. “Авесто”даги “Ворукаша денгизи” музофатида шимолий, жанубий ва шарқий этник-маданий элементларнинг чатишиш процесси боради. Б. И. Вайнберг ушбу худудга “Авесто” турларини жойлаштиради.

Сирдарёнинг қуйи ҳавзалари бронза давридан бошлаб, Буюк Евроосиё чўл минтақаси чорвадорларининг Марказий Осиёнинг деҳқончилик воҳалари билан маданий ва этник алоқалар майдонига айланган [8]. Ушбу худуд қадимдан халқларнинг миграция ва савдо йўллари чорраҳаси ҳисобланган. Айнан шу ҳолат С.П. Толстовга ушбу худудни “Этногенезнинг Орол тугуни” деб номлашига сабаб бўлган [14]. Юқоридаги ўрганишлардан шу нарса маълум бўладики, мутахассислар томонидан ўрганилган худудлар туб жой аҳолиси генетик жиҳатдан “андроново” маданияти вакиллари ҳисобланишади. Уларнинг Ўрта Осиёда, жумладан, Сирдарё қуйи ва ўрта ҳавзаларида илк бор пайдо бўлиши мил. авв. II минг йилликнинг ўрталарида орийларнинг (Евроосиё чорвадор тур қабилаларининг) жанубга миграцияси билан боғлиқ. Ушбу маданиятга мансуб аҳоли ўз даврида мутахассислар томонидан эроний қабилалар деб келинган [6]. Сўнгги йилларда академик А.Асқаровнинг тадқиқотлари натижасида ушбу маданият вакиллариининг туркий тилли бўлганлиги борасида жўяли фикрлар билдирилмоқда. Хусусан, олим фикрича, қадимги Хитой ёзма манбаларининг илмий-мантикий таҳлилига қараганда, Ўрта Осиёга Евроосиё даштларидан кириб келган ўзга этник гуруҳлар прототуркий тилли бўлиб, улар жуда тез вақт ичида нафақат Сирдарё қуйи ҳавзаларига, балки бутун Ўрта Осиё худудлари бўйлаб кенг ёйилган. Уларнинг илк бор Ўрта Осиёга бронза даврида кириб келиши ва ушбу минтақа бўйлаб ёйилиши туркий этник қатламнинг илдиз отишига олиб келган. Бу жараёнлар мил. авв. VII-III асрларда ўзининг юксак чўққисига кўтарилди, оқибат натижада, Сирдарёнинг қуйи ҳавзалари бронза ва архаик даврига келиб, икки тилли (суғдий ва прототуркий) этник гуруҳлар чегара майдонига айланди [2].

Ўз вақтида С.П.Толстов Чирикрат маданияти аҳолисининг антропологик қиёфасига баҳо берар экан, уларни “андроново” ва “Ўрта Осиё иккидарё оралиғи” типлари оралиғидаги типга мансублигини ва қизиғи уларда монголоид кўриниш мавжудлигини таъкидлаган эди [15].

“Яшт”ларда ёзилишича, қуйи Сирдарёда барпо бўлган Турон шоҳи Афросиёб (Франграссьян) ўз она тилида гапиришга ўтганда, эронийлар унинг нутқини ғайриоддий деб қабул қилишган [1]. Демакки, Франграссьяннинг она тили эроний тил бўлмаган.

Ушбу худудда олиб борилган археологик тадқиқотлар натижасида аниқланган диний характердаги иншоотлар, савдо-сотик, қалъа ва шаҳарларнинг мавжудлиги уларда мил.авв. I минг йиллик бошларига келиб, давлатчилик уюшмалари пайдо бўлганлиги борасида гувоҳлик беради.

Қуйида биз уларнинг айримлари бўйича қисқача тўхталамиз:

“Арёнам Вайжо” - Марказий Осиёдаги энг қадимги ёзма манбаа «Авесто» да Ахурамазда томонидан яратилган энг биринчи мамлакат ҳисобланади. 1901 йили немис олими И.Маркварт “Авесто» нинг “Яшт» лар китобида келтирилган Хоразмни афсонавий “Арёнам Вайжо” (олим “Авесто”да Хоразмни бир мартагина тилга олинганлиги сабабини унинг асрда бошқа ном билан яъни Арёнам Вайжо номи билан аталганлигида деб изоҳлайди) деб ёзади. 1914 йили В.Б. Хеннинг орийларнинг афсонавий ватани Арёнам Вайжони И. Маркварт томонидан Хоразм билан қиёсланишига асосланиб, Арёнам Вайжога на фақат Хоразм шунингдек, Мурғоб ва Тажан дараёлари водийлари ҳам қараганлиги борасида таклиф беради. Унинг бу фикрлари “Катта Хоразм” подшоҳлиги тўғрисида қарашларни юзага келишига сабаб бўлади [18].

С.П. Толстов Марквартнинг фикрига қўшилиб, “Аёнам Вайжо” Хоразмда бўлган, “Хоразм –“хурритлар ери” деган маънони англатса, “Арёнам Вайжо” – “янги Ариана”-“хурритларнинг янги ери” маъносини англатади деб ёзади [16].

И.М. Дьяконов “Арёнам Вайжо” тушунчаси “Арешайёна” сингари кенг мазмунга эга деб ҳисоблайди. Тадқиқотчининг фикрига кўра, дастлаб Арешайёна Шарқий Эрон вилоятлар бирлашмаси – “дахъюсасти” бўлиб, Дранғиёна, Саттагадия, Ария, Марғиёна ва Ўрта Амударё оқими атрофларини ўз ичига олган, бундан кейин Арешайёна Бақтрия подшоҳлиги таркибига кирган [5]. И.В.Пьянков фикрича, “Арёнам Вайжо”га Харайва (Герируд-Тажан дарёсининг ўрт оқими), Бахди, Хапта Хенду (Вахш ҳавзаси) Моуру, Гава Суғда ва қуйи Сирдарёдаги Қанғха вилояти (Тагискен) киради [11].

Л.М. Сверчков Арёнам Вайжо худудини ЯзII комплекси тарқалган худудлар билан боғламоқда [13].

Кўриниб турибдики, мутахассислар Арёнам Вайжони сунъий суғоришга асосланган деҳқончилик районлари билан боғлашга уринишади. Ваҳоланки, “Авесто”да тасвирланган Арёнам Вайжо табиати ва аҳолининг ҳаёт тарзи тамомила бошқа хулоса беради. Масалан, «Авесто» нинг “Видевдот” китобидаги 16 та “арийлар мамлакатлари” рўйхатида Арёнам Вайжо биринчи бўлиб тилга олинади ва ундан кейин Сўғд, Маура, Бахди, Нисо каби мамлакатлар шу тартибда тилга олинади. Кўриниб турибдики, Арёнам Вайжодан кейин келтирилган мамлакатлар жанубга томон жойлашиб боради. Шундан келиб чиқиб, Арёнам Вайжо юқоридаги мамлакатлардан шимолда жойлашганлигини тахмин қилиш мумкин. Шунингдек, «Авесто» да Арёнам Вайжо иқлими борасидаги таърифлар (бир йилда 10 ой қиш бўлиши борасидаги) ҳам уни шимолда жойлашганлиги борасида қўшимча гувоҳлик беради. Шунингдек, таърифда бу юрт аҳолиси чорвадорларга хос саҳройи турмуш кечирганликлари, уларнинг маъбудлари “кенг яйловлар эгаси”, “ажойиб отлар юборувчи илоҳлар” бўлганлиги, улар худоларга илтижо қилиб, улардан яйловларга ёмғир юборишни, кўплаб от ва хўкизлар ато этишни сўраганликлари, маъбудларга атаб от, хўкиз ва қўйлар қурбонлик қилишганлиги тўғрисида маълумотлар берилади [1]. “Авесто”нинг энг қадимги ва бизгача ўзгармай етиб келган қисми “Тоҳлар”да Ахурамазда томонидан яралганлар ичида чорва биринчи ўринга қуйилганлиги ҳам “Арёнам Вайжо” аҳолиси чорвадор бўлганликлари борасида гувоҳлик беради [17]. Академик А. Асқаров Арёнам Вайжони Евроосиё даштларида бўлган деган фикрни билдиради. “Авесто”да номи зикр этилган орийлар ватани-Арёнам Вайжо худудий жиҳатдан жуда кенг Евроосиё даштликлари бўлиб, Ғарбда шимолий-шарқий Қора денгиз соҳилларидан, Шарқда то Байкалгача чўзилган минтақаларни ўз ичига олган. Бу худудий кенглик мил. авв. III минг йилликнинг иккинчи ярмидаёқ чорвадор уруғ жамоаларининг иқтисодий хўжалик манбаига айланган [2]. Б.И.Вайнберг ушбу мамлакат Сирдарёнинг қуйи оқими бўлиши мумкинлиги борасида ўз қарашини баён этади [6]. Дарҳақиқат ушбу худудда йилнинг 120 кунда ҳаво температураси минус 10 градус атрофида бўлиши кузатилади.

“Авесто”нинг “Яшт”лар китоби (ушбу китоб “Авесто” нинг нисбатан қадимги даврларини акс эттиради)да Ванхви Даития дарёси сувини Ворукаша денгизига қуйганлиги ёзилган. Мутахассислар Ворукашани Орол, Каспий денгизлари билан қиёслашади. Бироқ “Авесто” да қайд этилишича, Ворукашадан сув оқиб чиққанлиги (Яшт VII, 47) ёки Ворукашанинг ўртасида Усхинда тоғи бўлганлиги (Яшт VII, 32) борасидаги маълумотлар Ворукашанинг Орол ёки Каспий билан солиштиришни шубҳа остига қўяди. Б.И.Вайнберг Сирдарёнинг Оролга қуйилиш қисмида олиб борган кўп йиллик археологик тадқиқотлари асосида Ворукаша қуйи Сирдарёнинг ўнг қирғоғидаги Даръёлик-тақир ўрнида бўлганлиги, унинг яқинидаги Сушиқ қора тоғини бу «Авесто»да тасвирланган Усхинда тоғи деб хулоса қилади [6]. Ушбу хулосалар “Арёнам Вайжо”ни Сирдарёнинг қуйи қисмида бўлганлиги борасида фикр билдиришга имкон беради. “Арёнам Вайжо” атамасининг маъноси “орийлар кенглиги” дегани. Орийлар А. Асқаров фикрича, чорвадор прототурк қабилаларининг аслзода суворий ҳарбийлари хисобланишган [2].

“Авесто” ва “Шоҳнома”да турларга алоҳида аҳамият қаратилган. Б.И. Вайнберг турлар “Арёнам Вайжо” худудидаги энг қадимги ва кўпчиликни ташкил этувчи қабилла бўлган, ҳамда ушбу давлатдаги кўчманчилар уюшмаси (бу уюшма таркибига даҳлар, “Сўғд ортидаги саклари” ҳам кирган)га бошчилик қилганлар. Шу сабабли ҳам кейинчалик, илк темир даврига келиб, Арёнам Вайжо тушунчаси **Турон** номига ўзгарган деган қарашни илгари суради [5]. И.В.Пьянков ҳам тур қабилаларининг маркази қуйи Сирдарёдаги Қанғха (Қанғ) юрти бўлган деб ёзади. Тахминан, мил.авв. VIII асрда Аръёшайана турлар подшоҳи Франграсьян томонидан забт этилган бўлсада, кейинчалик Аръёшайана хукмдори Кави Хаусров турларнинг Қанғхадаги пойтахтига ўт қуйиб, уни талон-тарож қилган. Мутахассислар Сирдарёнинг қуйи оқимидаги Тагискен мақбараларида аниқланган талон-тарож ва ёнғин изларини юқоридаги ҳолат билан изохлашади [11]. Бундан шундай хулоса чиқадики, Тагискен ёдгорлиги Арёнам Вайжо хукмдорларининг мақбараси ҳисобланган. Демак, Арёнам Вайжо давлатини мил.авв. X-VIII асрлар оралиғида мавжуд бўлган. Айрим мутахассисларнинг турларнинг пойтахти Самарқанд яқинидаги Кўктепа ёдгорлиги бўлганлиги борасидаги қарашлари ишонарли эмас [13]. Юқоридагилардан шу нарса келиб чиқадики, “Арёнам Вайжо” ва “Турон” бир худудда бўлишган. Турлар бош бўлган қабилалар уюшмасига кирган аҳоли (турлар, даҳлар, “Сўғд орти саклари”) чамаси, мил.авв. III-II асрларда Сирдарёнинг қуйи оқимидаги тектоник ўзгаришлар сабаб, Сирдарё бўйлаб Марказий Осиёнинг жанубига, Амударёнинг ўрта оқимларигача бўлган худудларга силжийдилар. Мил. авв. III-II асрлар давомида палеогеографларнинг кузатувида кўра, айнан шу кезларда Сирдарёнинг сув

захиралари ҳам кескин камайиб, Сирдарё куйи ҳавзаларидан, унинг ўрта ҳавзалари томон прототуркий этник гуруҳларнинг кўчиши оммавий тус олади. Оқибатда, А. Асқаровнинг ёзишича, улар тарқалган жойлар дастлаб Турон, кейинроқ (милодий VII асрдан бошлаб) Туркистон деб аталган [2].

Мил.ав. III асрда Сирдарёнинг куйи оқимида яшаган турларнинг Сирдарё бўйлаб жанубга (то Парфиягача) силжиши натижасида, “Авесто”даги ва Шоҳномадаги Турон худудида қадимги Турон (Қанҳа)нинг ворислари сифатида **“Қанғуй”** давлати пайдо бўлади. Қанғуйнинг сиёсий ҳукмронлик учун урушлар олиб борганлиги ва қудратли қўшнилари билан сиёсий иттифок(никоҳ шартномлари кўринишида) тузганлиги бизга уларда давлатчилик тизими шаклланганлиги борасида фикр билдириш имконини беради. Тўғри унинг таркибида ягона тилда гапирувчи битта халқ шаклланганлиги борасида фикр билдиришга асос ҳам йўқ. Хитой манбаларидаги Қанғуй таркибига кирган 5 та кичик мулклар бунинг далили. Қанғуй худудидаги археологик ёдгорликларнинг бир-биридан фарқ қилувчи маданиятларга тегишли эканлиги ҳам юқоридаги хулосани чиқаришимизга асос бўлади. Уларни фақат бир белги қишлоқ учун ҳашаматли ғишт иншоотлар (мустаҳкамланган аҳоли манзилгоҳлари) ва улар яқинидаги кўрғон-қабрлар бирлаштириб турган. Қанғуй этник ном эмас, балки, географик ёки сиёсий уюшма номи. Турлар жойлашган “Авесто” даги Қанҳа ёки Шоҳномадаги Қанғ Туроннинг маркази бўлган. “Авесто”да ва “Шоҳнома”да турларнинг алоҳида қайд этилишининг сабаби чамаси, улар илк темир даврида ушбу худудда шаклланган қабилалар уюшмасига етакчилик қилганликлари учун бўлса керак. Қанғуйнинг маркази қаерда бўлганлигидан қатъий назар Сирдарёнинг куйи ва ўрта Чамаси, Қанғуй мамлакати таркибига “Авесто” арийлари(ариаклари) ва Шарқий Орол бўйидаги халқлар кирган. Уларга шарқда ва жанубий-шарқда турлар қўшни бўлган. Милодий III аср охирида Хоразмда кенг тарқалган ётган ҳолдаги икки ўрқачли туя тасвири туширилган тангалар Қанғуй таъсирида пайдо бўлган. Милодий IV асрда Қанғуй давлати аҳолиси Жетиёсор маданияти вакиллари (асилар) ва улар билан бирга Қовунчи маданияти вакиллари (тохарлар), табиий омиллар сабаб, Сирдарё бўлаб жанубга силжишиб, Ғарбий Фарғона, Сўғд, Шимолий-Бақтрия, Хоразм забот этишади. Шу ўринда, Б.И. Вайнбергнинг хитой манбаларида Қанғуй ва Қан давлатлари чалкаштириб юборилганлиги борасидаги фикрларини ҳам эътиборга олиш зарур. Айнан шу юриш оқибатида жанубий Ўзбекистон худудида Тохаристон топоними пайдо бўлади. Милодий VIII асрдаги қанғарлар Қанғуй ворислари ҳисобланади. Милодий XII асрдан бошлаб улар қанғли деб номлана бошлаган. Милодий IX аср охири –X аср бошларида печенегларни сиқиб чиқарган ўғиз қабилалари қадимги Қанғуй мамлакати худудига тўғри келади. Ўғизларнинг жанубга силжиши сабаб, улар ўрнини милодий XI-XIII асрда кипчоқлар эгаллайди.

Хулоса, сифатида шунини айтиш мумкинки, Сирдарёнинг куйи қисмининг шарқидаги ерлар туркий тилли чорвадор-қавмларнинг макони бўлган, айнан шу ерда уларнинг қадимги давлатлари “Арёнам Вайжо”, Турон ва Қанғуй пайдо бўлган.

ҲОИДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Авеста. Избранные гимны. Из Видевдота. Пер. с авестийского И.Стаблин-Каменского. М., 1993.
2. Асқаров. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. Тошкент, 2015.
3. Бартольд В.В. Историко-географический обзор Ирана. Соч.т.VIII.М., 1971.
4. Бартольд В.В. Историко-географический обзор Ирана. Соч.т.VIII.М., 1971
5. Бартольд В.В. Историко-географический обзор Ирана. Соч.т.VIII.М., 1971
6. Вайнберг Б.И. Этногеография Турана в древности. М., 1999.
7. Вишневская О.А. Культура сакских племен низовьев Сырдарьи в VII - V вв до н.э. -ТХАЭ, т.VIII. М, 1973.
8. Итина М.А. Ранние саки Приаралья//Археология СССР.М.:Наука, 1992.
9. Левина Л.М. Этнокультурная история Восточного Приаралья (в I тыс. до н.э. – I тыс.н.э.). М.: Наука. 1996
10. Левина Л.М., Птичников А.В. Динамика ирригации и древних русел в урочище Джетыясар (Восточное Приаралье)//Аральский кризис(историко-географическая ретроспектива). М.:Наука, 1991.
11. Пьянков И.В. Древнейшие государственные образования//История таджикского народа. Древнейшая и древняя история. - Душанбе, 1998.т.I
12. Сагдуллаев А.С., Матякубов Х. К проблеме происхождения глинобитно-сырцової архитектуры в Хорезме//Вестник НУУз. Спецвыпуск. 2013.
13. Сверчков Л.М., Бороффка Н. Период Яз II: Этапы и хронология. Вестник археологии, антропологии и этнографии.М., 2016.№1(32).
14. Толстов С.П. Хорезмская археолого-этнографическая экспедиция 1955-1956гг.//СА, №1, М., 1958.
15. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. М., 1962.
16. Толстов С. П. Қадимги Хоразм маданиятини излаб. –Тошкент.Фан.1964.
17. Хрестоматия по истории Древнего Востока.М., 1980.
18. Хлопин И.Н. Историческая география южных областей Средней Азии. Ашхабад. 1983.с.52
19. Гинзбург В.В., Трофимова Т.А. Палеоантропология Средней Азии. М., 1972

ЎЗБЕКИСТОНДА ДАВЛАТ ВА ДИН МУНОСАБАТЛАРИ

З.Б.Ниязов, тадқиқотчи, ҚарМИИ, Қарши

Ю.Эргашева, проф., т.ф.д., Қарши муҳандислик-иқтисодий институти, Қарши

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистонда давлат ва дин муносабатлари ҳақида сўз боради. Муаллиф тарихий маълумотларга таяниб, мавжуд илмий адабиётлар асосида муаммони таҳлил қилган. Ўзбекистонда давлат ва дин муносабатлари мавжуд ўзига хос жиҳатларини ўрганган.

Калим сўзлар: Дин, виждон, дунёқараш эркинлиги, динлараро бағрикенглик, диний конфессиялар.

Аннотация. В данной статье говорится о взаимоотношениях государства и религии в Узбекистане. Автор проанализировал проблему на основе исторических данных и существующей научной литературы. Он изучал специфические аспекты отношений между государством и религией в Узбекистане.

Ключевые слова: Религия, совесть, свобода мировоззрения, межрелигиозная толерантность, религиозные конфессии.

Abstract. This article talks about the relationship between the state and religion in Uzbekistan. The author analyzed the problem based on historical data and existing scientific literature. He studied the specific aspects of relations between the state and religion in Uzbekistan.

Key words: Religion, conscience, freedom of worldview, interreligious tolerance, religious confessions.

Кириш қисм: Ўзбекистон мустақилликка эришган экан, одамларда, айниқса, ёш авлодда ҳалоллик ва фидойилик одобини мустақиллик руҳида шакллантириш вазифаси турибди. Бу мўътабар ишда барча, ҳатто дин аҳли ва арбоблари ҳам фаол иштирок этмоқлари лозим. Бинобарин, бизда, ҳатто, динга эътиқод қилиш, виждон эркинлиги конституциявий йўл билан кафолатланган[1].

Ҳозирги кунда, Ўзбекистонда 138 та миллий маданий марказлар, 16 та диний конфессиялар вакиллари, 35 та дўстлик жамиятлари фаолият юритиб келмоқда[2]. Бу борада, ҳеч шубҳасиз, халқимизга азалдан хос бўлган бағрикенглик анъаналари муҳим роль ўйнамоқда.

Асосий қисм: Конституция ва қонунларда, миллати, тили ва динидан қатъи назар, барча фуқароларнинг тенг ҳуқуқ ва эркинликларга эга экани кафолатлаб қўйилган. Уларга ўз миллий маданияти, анъана ва урф-одатларини сақлаш, ҳар томонлама ривожлантириш учун барча имкониятлар яратилган.

Мустақил Ўзбекистонга собиқ иттифокдан анча қолоқ, издан чиққан ишлаб чиқариш муносабатлари ва халқ хўжалиги, маърифий-ахлоқий жиҳатдан ўпирилиш, маънавий-маърифий қоқоқлик, ўз миллий қадриятларидан маҳрум бўлган жамият мерос бўлиб қолди. Мамлакат ҳар жиҳатдан қийин аҳволга тушган эди.

Собиқ шўролар даврида мамлакатда оммавий атеизмни жорий этиш ҳаракати авж олдирилиб, динни нафақат давлатдан ажратиш, уни ҳатто жамиятдан бутунлай ва зудлик билан ажратиш ташлаш сиёсати олиб борилди. Буюк давлатчилик, қизил империячилик манфаатлари, коммунистик фирқа мафкурасининг муҳолифи сифатида баҳоланган динни йўқ қилишга қаратилган атеистик тарғибот энг ваҳшиёна шаклларда олиб борилди. Шу мақсадда минглаб масжидлар, мадрасалар, ибодатхоналар, черковлар, монастирлар йўқ қилиб ташланди. Эски диний мактаблар ёпилди. Минглаб дин арбоблари қатағон қилинди. Диний байрамлар, урф-одатлар таъқиқланди ёки уларни бажаришга қарши кўплаб тўсиқлар қўйилди. Масалан, ўша даврларда Ўзбекистон бўйича ҳаж сафарига бир йилда 1-2 киши борарди, холос[3].

Собиқ шўролар давлатида “Худосиз” газетаси ва “Худосизлар” журнали нашр этилар эди. Дин эскилик саркити деб баҳоланиб, бу саркитларга бутунлай барҳам бериш ишлари олиб борилди. Эски араб алфавитида ёзилган китоблар ва кўлёмалар диний манбаларга чиқарилиб, йўқ қилинди. Уларни сақлаш, ўқиш таъқиқланди. Натижада ислом қадриятларидан халқимиз амалда узиб қўйилди, динсизлик авж олди.

Собиқ иттифокдаги ҳукмрон коммунистик партиянинг жиловбардорлари диний жамоаларни халқларнинг ақл-идрокини эгаллаш учун курашда ўзларининг рақиби деб ҳисоблар эди. Улар ўзларининг бутун фаолиятлари давомида динни камситиш, руҳонийларни

йўқотиш ва ОМОН қолганларни бўйсундириш учун энг кескин чораларни кўрган эди. Дин сунъий равишда мафкуравий курашнинг ўта қизгин жабҳаларидан бирига айлантириб қўйилган эди. Ислом динининг минглаб мўътабар уламолари қатағон қилинди. Минглаб масжидлар ва юзлаб мадрасалар бузиб ташланди. Бу обидаларнинг кўпчилиги халқимиз учун, инсоният цивилизацияси учун бебаҳо меъморий ва тарихий қадрият ҳисобланар эди. Диндорларнинг кўпчилиги 90-йилнинг бошларига қадар Қуръони Каримдан баҳраманд бўлмаган эди.

Диний соҳада барча собиқ шўро республикаларида 1990 йилгача РСФСР ҳукуматининг 1929 йилда қабул қилинган “Диний уюшмалар тўғрисида”ги қарори амалда эди. Зўрлик асосига қурилган собиқ иттифоқ парчаланиб, мустақиллик қўлга киритилгач, Ўзбекистонда объектив равишда диний омил кучайди. 1991 йил Ўзбекистон ҳуқуқий тажрибасида биринчи бор “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида” Қонун қабул қилинди[4].

Натижалар ва муҳокамалар: Мамлакатимиз ўз мустақиллигини қўлга киритганидан сўнг қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонунда дунёвий давлат сифатида динга ўз муносабатини баён қилди.

Турли диний конфессиялар кенг фаолият кўрсатаётган республика-мизнинг қишлоқ ва шаҳарларида барча динлар, шу жумладан ислом дини қадриятлари қайта тикланди. Мусулмонлар сафи анча кенгайди, ёшлар динни қизиқиб ўрганмоқда, диний маросимлар, хусусан исломий байрамлар — Қурбон, Рамазон ҳайитлари тикланиб, бу табаррук айёмлар халқимизга кўпдан-кўп маънавий руҳ бағишламоқда. Дам олиш кунлари деб белгилаб қўйилган Рамазон, Қурбон ҳайитларида минглаб масжидларда минглаб кишилар ҳайит намозларини ўқимоқда. Вафот этган яқин кишиларининг қабрларига бориб, тиловат қилмоқда. Қадимги даврларда қурилиб, шўролар даврида харобаларга айланган минглаб мадраса, масжидлар қайта таъмирланди, янгилари қурилди.

Бугунги кунда ҳам муқаддас динимиз, миллий қадриятларимизни, буюк азиз-авлиёларимизнинг хотираси, меросини тиклаш, қадамжоларини обод қилиш бўйича жуда кўп ишлар қилинмоқда. Масалан, собиқ мустабид тузум даврида юртимизда 80 га яқин масжид фаолият кўрсатган бўлса, ҳозирги кунда уларнинг сони 2 минг 42 тани ташкил этади[5].

Дин ва давлатнинг ўзаро муносабатларини яхши билиш демократик жамият пойдеворини мустаҳкамлайди. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни[6] турли диний жамоа аъзоларининг ҳуқуқлари, мажбуриятлари ҳақида тўла маълумот беради. Фуқароларда Қонунга ҳурмат ҳиссини, фақат ўзининг эмас, балки бошқаларнинг ҳам диний ҳис-туйғуларини ҳурмат қилиш, тушунишга ҳаракат қилиш, ўз шахсий фикрларини бошқа кишиларга тазйиқ билан ўтказиш ғайриқонуний хатти-ҳаракат экани, жамоат жойларида диний масалаларда зўравонлик, агрессивликка йўл қўймаслиги каби тушунчаларни шакллантиради.

Демак, ҳар қандай шахснинг диний фаолиятига, дин, виждон, дунёқараш эркинлигига, агар у қонун ва ижтимоий ҳавфсизлик чегарасидан чиқмаса, давлат ҳам, айрим шахслар ҳам аралашмаслиги керак. Унга нисбатан маъмурий ва мафкуравий тазйиқ ўтказмаслиги зарур. Иккинчи томондан, ўз динига эътиқод қилувчи ва дунёқарашини тарғиб этувчи шахс жамият ва шахс ҳавфсизлиги, унинг ҳуқуқ ва эркинликларига таҳдид солмаслиги зарурлиги таъкидланади.

Ўзбекистон Республикаси жаҳон ҳамжамятига кириб бораётган бир шароитда турли конфессия вакиллари билан мулоқот қилишнинг юксак маданиятига эришиш катта аҳамият касб этади. Маълумки, Ўзбекистонда қадим замонларданок зардуштийлик, буддавийлик, яҳудийлик, насронийлик каби динлар вакиллари тинчлик-тотувликда яшаб келишган. Йирик шаҳарларимизда масжид, черков ва синагогалар фаолият кўрсатгани, тарихимизнинг энг мураккаб ва оғир даврларида ҳам улар ўртасида келишмовчилик ва можаролар бўлмагани бунинг тасдиғидир. Бу Ўзбекистон заминиди диний-маънавий тотувликнинг нодир тимсоли ва барча дин вакилларига нисбатан бағрикенгликнинг энг нодир намунаси ҳисобланади.

Ҳозирги давр ва дин муносабатини сиёсатнинг ўзгариши билан боғланган ҳолдагина тушунмоқ мумкин. Сиёсатимизда миллий ўзликни англаш, келажакда буюк давлат қуриш, энг ривожланган давлатлар даражасига кўтарилиш, хорижий давлатлар билан тенг ҳуқуқли ва икки томонлама фойдали алоқалар олиб бориш, қўшма корхоналар қуриш, илм-фан, техника, санъат, адабиёт, кадрлар ва мутахассислар тайёрлаш, спорт соҳасидаги алоқалар, мамлакатимиз ичида эса тинч-тотувликни сақлаб туриш, фуқаролар ҳамкорлигини

мустаҳкамлаш, ёшларнинг таълим-тарбиясини янги, замонавий талаблар асосида олиб бориш, миллий кадриятларни тиклаш каби ишлар олиб борилиб, истиқбол сари ривожланмоқдамиз. Мана шуларнинг барчаси диннинг жамиятдаги фаоллигини оширди. Масалан, Ўзбекистон мусулмонлари диний идораси хориждаги мусулмон давлатлари, улардаги диний ташкилотлар билан фаол алоқалар олиб бормоқда. Шунингдек, жамият ҳаётида дин пешволари ҳам актив қатнашмоқдалар. Халқимизнинг кўнгилни кўтаришда, унинг қаддини ростлашда кўпчилик дин вакиллари, юзлаб имом-хатиблар давлатимизга яқиндан ёрдам бермоқдалар. Улар халқни ягона мақсад йўлида бирлашишга даъват этиб, ўзаро низо ва нифоқлардан йироқ туришни тарғиб этмоқдалар.

Шу ўринда “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонундан келиб чиқадиган иккита муҳим жиҳатга эътибор қаратиш лозим. Биринчидан, Ўзбекистонда дин маданий-маънавий омиллар умумий силсиласига кирувчи барча миллий кадриятлар қаторида тенг ҳуқуқли кадрият сифатида тан олинади. Иккинчидан, соф диний эътиқодларни қондиришдан ташқари, ҳар қандай ғаразли мақсадларга эришиш йўлида диний омилдан фойдаланишга интилиш қатъиян ман этилади.

Давлатимизнинг динга нисбатан бўлган сиёсатида бу вазиятни ҳисобга олган ҳолда диний бағрикенгликни мустаҳкамлаш ва шу асосда мамлакатда тинчлик, барқарорликни мустаҳкамлаш имкониятлари ҳам кенгайиб боради. Диний бағрикенглик тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш фаровон жамият қуришнинг муҳим шарт ҳисобланади.

Диний бағрикенглик ва миллатлараро тотувлик масаласи бошқа даврларда бўлгани каби, Ўзбекистонда ижтимоий-сиёсий ва ҳуқуқий ислохотларнинг янги босқичида ҳам Президент Шавкат Мирзиёев томонидан устувор йўналиш сифатида эътироф этиб келинмоқда. Хусусан, Президентнинг 2018 йил 28 декабрдаги Олий Мажлис палаталарига Мурожаатномасида ҳам бу масалага алоҳида эътибор қаратилди. Жумладан, Президент куйидаги фикрларни билдирди: “Ўзбекистон миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик соҳасида ўз анъаналарига доимо содиқ бўлиб, бу йўлдан ҳеч қачон оғишмасдан илгари боради. Мамлакатимизда турли миллат ва диний конфессиялар вакиллари ўртасида ўзаро ҳурмат, дўстлик ва аҳиллик муҳитини мустаҳкамлашга биринчи даражали эътибор қаратилади. Бу – бизнинг энг катта бойлигимиз ва уни кўз қорачиғидек асраб-авайлаш барчамизнинг бурчимиздир...[7]”

Хулоса, Ўзбекистонда динга нисбатан сиёсати инсон ҳуқуқлари, эътиқод ва виждон эркинлиги тамойилларига асосланиб, бирор миллатни ёки диний эътиқодни камситишга йўл қўймайди. Аксинча, республикадаги мавжуд бошқа конфессияларнинг ҳам ривожланишига доимо эътибор қаратиб келмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Қамар Амон., Маънавият назарияси ва тарихи. Тошкент., “Шарқ” НМАК., 188-бет
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасини ўрганиш ва кенг жамоатчилик ўртасида тарғиб этишга бағишланган илмий-оммабоп қўлланма. Тошкент, “Маънавият”, 2019., 266-бет
3. Фуқаролар йиғинлари раислари учун ташкил этиладиган семинар-тренинглар бўйича тезислар тўплами. Тошкент., 2019 йил, 194-бет
4. Ўзбекистон Республикаси. Энциклопедия. Тошкент, Қомуслар Бош таҳририяти, 1997 йил, 536-бет
5. Фуқаролар йиғинлари раислари учун ташкил этиладиган семинар-тренинглар бўйича тезислар тўплами. Тошкент., 2019 йил, 195-бет
6. Ўзбекистон Республикасининг “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонуни.// www.lex.uz
7. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасини ўрганиш ва кенг жамоатчилик ўртасида тарғиб этишга бағишланган илмий-оммабоп қўлланма. Тошкент, “Маънавият”, 2019., 264-265-бетлар.

УЎК 94 (575)

АБДУЛЛАХОН II ВА ХЎЖА МУҲАММАД ИСЛОМ

Р.Р.Нурқулова, доц., Жиззах давлат педагогика институти, Жиззах

Аннотация. Ушбу илмий мақолада XVI асрда Бухоро хонлигидаги ижтимоий-сиёсий вазият, Абдуллахон II Бухоро хонлигида ҳукмронлик даври ёритилган. Жўйбор Хўжаларидан Хўжа Муҳаммад Ислом (Жўйборий)нинг кенг қамровли фаолияти манбалар асосида мақолада кўрсатилган.

Калит сўзлар: Абдуллахон II, Хўжа Муҳаммад Ислом, Жўйбор шайхлари, Султон, “ўлик ерлар”, Шайхулислом, Марказлашган давлат, “Абдуллонома”, “Матлаб ут-толибин”.

Аннотация. В данной научной статье описывается общественно-политическая ситуация в Бухарском ханстве в XVI веке, период правления в Бухарском ханстве Абдулла-хана II. В статье на основе источников показана разносторонняя деятельность Ходжи Мухаммада Ислама (Джойбори) из ходжей Ходжабора.

Ключевые слова: Абдулла-хан II, Ходжа Мухаммад Ислам, джойборские шейхи, султан, «мертвые земли», шейхул Ислам, централизованное государство, «Абдуллонома», «Матлаб ут-Талибин».

Abstract. This scientific article describes the socio-political situation in the Bukhara khanate in the 16th century, the period of rule in the Bukhara Khanate of Abdullah Khan II. The wide-ranging activity of Khoja Muhammad Islam (Joybori) from the Khojas of Khojabor is shown in the article based on sources.

Key words: Abdullah Khan II, Khwaja Muhammad Islam, Dzhojbor sheikhs, Sultan, "dead lands", Sheikhu'l Islam, Centralized state, "Abdullanoma", "Matlab ut-Talibin".

Мустақиллик йиларида инсон маънавиятининг таркибий қисми бўлган умуминсоний ва маънавий кадрятларни сақлаб қолиш ҳамда авлоддан-авлодга ўтказишга ёрдам бериб келган Ислом динини тарихи, диний таълимотлар ва уларнинг асосчилари фаолиятини ўрганиш ва ёритишга эътибор кучайди.

Ўрта асрларда Бухоро “Қуббатул Ислом” яъни “Ислом динининг гумбази” ва уламолар сўзи билан айтганда “Қуввати дини ислом” деб тан олинди, бутун мусулмон оламида муътабар марказлардан бири ҳисобланар эди. Шу боис, Бухоро мадрасаларида таълим олиш учун мусулмон мамлакатларидан кўплаб толиби илмлар ҳамда олиму уламолар бу муқаддас шаҳарга ташриф буюрар эдилар. Улар орасида ислом динини тарғиб қилиш мақсадида Бухорога келган Жўйбор хўжаларининг аждодлари ҳам бор эдилар.

Жўйбор хўжаларининг ўз насл-насабларини пайғамбар авлоди билан боғлаганлари ва уларнинг Нақшбандия-Хожагон тариқатидаги юқори мавқеи, халқ ўртасида обрусини кўтарди.

Аслзодалик ва тариқатдаги нуфузларига кўра, Жўйбор хўжалари Сомонийлар давридан бошлаб, давлат бошқарувида юқори лавозимларни эгаллаганлар. Улар Нақиб ал-Нуқабо (улуғ Нақиб) Шайхулислом каби лавозимларда фаолият кўрсатганлар.

XVI асрнинг биринчи ярмида Бухоро хонлигининг ижтимоий-сиёсий ҳаётида муҳим ўрин эгаллаган Жўйборлар хонадонининг иқтисодий кудратини мустаҳкамлаган, сиёсий мавқеини кучайтирган йирик вакили Хўжа Жўйборий номи билан машҳур бўлган Хўжа Муҳаммад Ислом ҳисобланади. Хўжа Жўйборий Нақшбандия – Хожагон диний таълимотининг йўлбошчиларидан бири, жўйбор хўжалари феодал хўжалигининг асосчиси эди. Тарихчи Ҳофиз Таниш ал-Бухорий ўзининг “Абдуллонома” асарида Хўжа Муҳаммад Исломнинг насл-насаби ҳақида: “Ҳазратнинг (Хўжа Жўйборийнинг) қутли хулқли оталари хожа Аҳмад бўлиб, у Хлжа Яхъёнинг содиқ ўғлидир”. [3] Демак, Муҳаммад Ислом Хўжа Аҳмаднинг ўғли бўлган.

Хўжа Муҳаммад Исломнинг болалик ва ўсмирлик йиллари Бухоро хонлигида тожу-тахт учун шайбонийзодалар ўртасида ўзаро курашлар авж олган даврга тўғри келди. Шунга қарамасдан Хўжа Муҳаммад Ислом “... ўз боболари ҳазрат Хожа Муҳаммад Яхъёдан ота-боболари тариқатини олдилар ва зикр таълими ва яхшилар нисбати тафсилини қўлга киритдилар”. [3] Хўжа Муҳаммад Ислом 12 ёшга кирганида бобосининг ёрдами билан Нақшбандия-Хожагон тариқатининг йирик намояндаси Махдуми Аъзам Косонийга шогирд ва мурид бўлди. Махдуми Аъзам Косоний Жонибек ва Искандар Султонларнинг ҳам пири ва маънавий устози эди.

Муҳаммад Ислом темурийлардан Муҳаммад Гумоннинг қизига уйланган бўлиб, Муҳаммад Гумон эса Султон Ҳусайн Бойқаронинг амир ул-умароси бўлган эди. Шу тариқа, жўйбор хўжалари темурийлар билан қариндошлик ришталари боғлаган эдилар.

Муҳаммад Ислом Искандархон хонадони билан яқин эди, чунки улар иккаласи ҳам Махдуми Аъзамнинг муридлари эдилар.

Хўжа Муҳаммад Исломнинг отаси жуда бой киши бўлиб, у 1544 йилда Искандар Султондан катта ҳажмдаги ер сотиб олди. “Ернинг нархи жуда баланд бўлиб, 3 минг тангадан иборат эди”. [4]

1549 йилда Махдуми Аъзам Косоний вафот этиб, унинг кўпдан-кўп муридлари ва издошлари Хўжа Исломга қолди. Улар орасида Искандар Султон (Абдуллахон Пнинг отаси) ҳам бор эди.

Шу тарика, Хўжа Муҳаммад Исломининг бойликлари тобора оша бориб, мавқеи эса кучая борди.

Искандар Султоннинг ўғли Абдуллахоннинг ёшлигидан бошлаб, Хўжага эътиқоди ва ихлоси кучли эди.

Шуниси аниқки, бу даврда Шайбонийзодалар ўртасида ўзаро тахт учун курашлар авж олган бўлиб, бу курашда Искандархоннинг ўғли Абдуллахон бутун ташаббусни ўз қўлига олишга эришди. Бунда Хўжа Жўйборийнинг Абдуллахонни қўллаб-қувватлашининг аҳамияти катта бўлди. Хўжа Ислом Абдуллахонни Бухоро тахтини эгаллаши учун барча имкониятни яратиб берди. Шу даврдан бошлаб, Хўжа Муҳаммад Ислом ва ёш ҳукмдор ўртасида мустаҳкам алоқа ўрнатилди.

Хўжа Исломининг ҳам сиёсий мавқеи кучайиб кетди. Муҳаммад Ислом Шайхулислому лавозимини эгаллаб, ёш ҳукмдорнинг давлат бошқарувидаги барча ишларида асосий маслаҳатчи эди. Абдуллахон II Хўжа Исломининг барча маслаҳатларига амал қилар эди.

Тарихчи Х.Т. ал-Бухорий “Абдулланом” асарида: “Аъло ҳазрат унинг ҳомийлигини рағбат билан қабул қилиб, итоат бошини халқасига киритди ва унинг мувофиқ кўрган ишидан ташқари чиқмади”. [3]

Абдуллахон II Хўжа Муҳаммад Исломининг барча маслаҳатларини сўзсиз бажарар ва уни доимо катта ҳадъялар билан тақдирлаб турар эди. Жумладан, Абдуллахон II Насафни эгаллаганида, ҳозирги Косон туманидаги Мудин қишлоғини хўжага ҳадъя қилган эди. Хўжа Исломининг хонликда сиёсий мавқеи тобора ўсиш билан унинг бойликлари ҳам ошиб борди.

Хўжалардан бўлган Абдулаббос Муҳаммад Толиб ўзининг “Матлаб ут-толибин” асарида: “Хўжа Исломининг Бухоро, Миёнқол, Насаф, Қоракўл ва Марвда 300 жуфт (экин экиладиган ери), 10000 қўйи, 700 оти, 500 туяси, 300 кули ҳамда Макка ва Мадинага зиёрат учун мўлжалланган 700 ашрафи, юзлаб овчи қушлари, турли зотли лочинлари бор эди” [4]-деб ёзади.

Бу рақамларни Жўйбор Шайхларининг ҳужжатларида берилган маълумотлар билан солиштирганимизда, Хўжа Муҳаммад Исломининг мол-мулклари янада кўп ва турли туман эканлигини гувоҳи бўламыз.

Хўжа Исломининг кўпгина шаҳарларда кўплаб карвонсаройлари, юзлаб дўконлари, ҳаммомлари, хунармандчилик устахоналари, савдо расталари, тегирмонлари бўлиб, улардан тўхтовсиз равишда даромад тушиб турган эди.

Хўжа Муҳаммад Ислом қисқа “1544-1563 йиллар мобайнида 104 та дўкон ва устахоналарни 550 тангага, 2-3 минг тангага эса 7 та тегирмон сотиб олган”.

Хўжа Муҳаммад Ислом Жўйборий ўз бойлигини, ер-мулкларини кўпайтириш билан тўхтовсиз равишда шуғулланган.

“Жўйбор хўжалари архивидан олинган бир ҳужжатда шундай дейилади: “Бухоронинг эски қалъаси ташқарисида, махсидўзлар бозорида... жойлашган тўртта дўконимни узил-кесил ва қатъий савдо билан Хўжа Муҳаммад Ислом Хўжа Аҳмад ўғлига соф қумушдан зарб этилган 120 тангага узил-кесил савдо билан сотдим””. [2]

Хўжа Муҳаммад Ислом ўзлаштирилмаётган қўриқ ерларга яъни “ўлик ерларга сув олиб бориб, уларга “жон ато” киритиш ҳисобига, ерларни кўпайтиришга муҳим эътибор қаратди. Бундай ерларни обод қилиб, катта фойда олди”.

Унинг устига, Хўжа Муҳаммад Ислом вақф мулкларидан ҳам катта даромад олар эди. Абдуллахон II Хўжа Исломни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаб, у барча солиқлардан озод қилинган эди.

Абдуллахон II давлат бошқарув ишларида хўжанинги ёрдамига, маслаҳатига таянар эди. Хўжа хонлиқнинг шайхулисломи сифатида ҳам обриси катта эди. Айни пайтда Хўжа Исломга ҳам ўз бойликларини янада кўпайтириш, ўз мавқеини мустаҳкамлаш учун кучли хон ҳокимияти зарур эди.

Абдуллахон II нинг Хўжа Ислом ва унинг аждодларига эътиқоди ва ҳурмати кучли эди. Шу боис, Абдуллахон II Хўжа Исломининг улуғ боболари бўлган Ислом Абубақр Аҳмад ва Хўжа Абубақр Саъднинг мазорларини таъмирлаш ва унинг яқинида мачит, мадраса, хонақоҳ, сарой ва чорбоғ қуриш тўғрисида буйруқ берди. Шунингдек, бу ердаги барча вақф мулклари Хўжа Исломининг ихтиёрига берилди. Ҳофиз Таниш Бухорийнинг “Абдулланом”сида ёзилганидек, ўн йил давомида “доно меъморлар ва забардаст бинокорлар жаннатга ўхшаган олий биноларни қурдилар”. [3]

Абдуллахон бу файзли мазор ёнида олий жаннатнинг рашки келадиган бир чоҳорбоғ ҳам бунёд эттирди: “... унинг ёқимли шамоли тоза ифорлик ва анбар хидларини жон димоғига

етказарди”. Бунинг устига, Абдуллахон II Султон кишлоғи ва унинг атрофидаги кишлоқларни ҳам Хўжа Муҳаммад Ислоом ва унинг авлодларига меросий мулки деб эълон қилди ва уларни солиқлардан ҳам озод қилди.

Айни пайтда, Хўжа Ислоом ҳам Бухоро хонлигининг шайхулисломи лавозимини эгаллаб, Абдуллахоннинг мамлакатни марказлашган давлатга айлантириш, мамлакатда тинчлик ва барқарорликни таъминлаш учун олиб борган курашни қўллаб-қувватлади ва хонликнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида фаол иштирок этди.

Мухтасар қилиб айтганимизда, Хўжа Муҳаммад Ислоом (Жўйбор) Жўйбор хўжалари феодал хўжалигининг асосчиси бўлиб, хонликнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида муҳим ўрин эгаллаб, тинчлик ва асосий таълимни таъминлашга катта ҳисса қўшди. Бухоро хонлигида дехқончилик, чорвачилик, ҳунармандчилик ва савдонинг тараққиётида хизмати катта бўлди. Абдуллахонни қўллаб-қувватлаб, унинг ҳокимиятини мустаҳкамлашга кўмак берди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар. Т.: “Ўзбекистон”, 1994.
2. Аҳмедов Б. Ўзбекистон тарихи манбалари. Т.: “Ўқитувчи”, 2001.
3. Бухорий Ҳ.Т. “Абдуллонома”, Биринчи китоб, Т.: “Шарқ”, 1999.
4. Вяткин В.Л. Шейха Джуйбори. Т.: 1927.
5. Тўраев Х. Чорбакр ёки Жўйбор авлиёлари. Бухоро. 2001.
6. Тўраев Х. Нақшбандий шайхлари. “Ёшлик”. №1 сон. 1996.
7. Иванов П.П. Хозайство джуйборских шейхов. М. “Наука”, 1954.
8. Рахмонова Л. Жуйбор шайхлари хўжалигига доир қизиқарли ҳужжат. “Фан ва турмуш”, №6 сон, 1969.

УЎК 93/94

ЎЗБЕКИСТОННИНГ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ ЙЎЛИДАГИ ХАЛҚАРО ҲАМКОРЛИГИ

И.А.Нурметов, PhD, Урганч Давлат Университети, Урганч

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон Республикасининг Бирлашган Миллатлар Ташиқоти аъзо булиши ва халқаро ҳамжамият доирасида иштироки акс этган. Ўзбекистон БМТ саммитлари унга аъзо давлатлар учун глобал муаммолар сифатида бевосита Экология соҳасида Иқлим ўзгариши оқибатларини юмшатиши, унга мослашиши масалаларига, айниқса, Орол денгизи минтақаси муаммолари ҳамда сув, ер ва энергетика ресурсларини сақлаш ва эҳтиёткорлик билан ишлатиши, шунингдек, биологик хилма-хилликни сақлаш масалаларига алоҳида эътиборини қаратмоқда.

Калим сўзлар: Бирлашган Миллатлар Ташиқоти, ЮНЕСКО, Марказий Осиё, Иқлим ўзгариши, Орол денгизи, “Минг йиллик Декларацияси”, Бош Ассамблея, экология, иқлим ўзгариши.

Аннотация. В статье отражена членство Республики Узбекистан в Организации Объединённых Наций и её участие в международном сообществе. Саммиты ООН сосредоточены на смягчении воздействие изменения климата непосредственно на окружающую среду в контексте глобальных вызовов для его государств-членов, особенно в регионе Аральского моря, а также на сохранении и устойчивом использовании водных, земельных и энергетических ресурсов и привлекает внимание сохранения биоразнообразия.

Ключевые слова: ООН, ЮНЕСКО, Центральная Азия, изменение климата, Аральского моря, «Декларация тысячелетия», Генеральная Ассамблея, экология.

Abstract. The article reflects the membership of the Republic of Uzbekistan in the United Nations and its participation in the international community. Uzbekistan considers the UN summits to be a global challenge for its member states in the field of ecology, mitigation and adaptation, in particular, the problems of the Aral Sea region and the conservation and sustainable use of water, land and energy resources, as well as biodiversity conservation and it attracts special attention.

Key words: United Nations, UNESCO, Central Asia, Climate Change, Aral Sea, Millennium Declaration, General Assembly, ecology, climate change.

Барқарор ривожланиш - деганда ҳозирги авлодлар ҳаётини эҳтиётларини келгуси авлодлар эҳтиётларини қондиришга зарар етказмасдан амалга ошириладиган ривожланиш тушунилади. Барқарор ривожланиш мазмун бўйича экологик ривожланиш тушунчасига жуда ҳам яқиндир.

1992 йилнинг 3-14 июнь кунларида Бразилиянинг Рио-де-Жанейро шаҳрида БМТнинг Атроф муҳит ва ривожланиш бўйича Конференцияси бўлиб ўтди. Унда 179 давлатларнинг раҳбарлари, ҳукумат вакиллари, экспертлар, нодавлат ташкилотлари, илмий ва ишбилармон

доиралар вакиллари қатнашдилар. Рио-де-Жанейро конференцияси Ўзбекистон учун глобал экологик мувозанатга эришишда халқаро ҳамкорликни ривожлантириш бўйича муҳим туртки бўлиб, ҳамда ушбу анжуманда узоқ муддатли иқтисодий тарарққийётга эришишни таъминлашнинг ягона йўли сифатида унинг атроф-муҳит билан боғлиқ ҳолда амалга оширилиши белгилаб олинди.

2000 йилнинг 6-8 сентябрь кунлари Нью-Йорк шаҳрида БМТнинг Минг йиллик саммити бўлиб ўтди ва унда “Минг йиллик Декларацияси” қабул қилинди [1]. Саммит ишларининг якуний натижаси сифатида ривожланиш йўлидаги жараёнларни ўлчаш учун асос бўлиб хизмат қилувчи “Мингйиллик Ривожланиш Мақсадлари” бир овоздан маъқулланди. Бу ҳужжатга биноан 2015 йилга келиб қашшоқликни бартараф қилиш, одамларнинг билим даражасини кўтариш, атроф-муҳитни ҳимоя қилиш, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари тенглигини таъминлаш, касалликларга қарши курашиш, тинчлик ва хавфсизликни мустаҳкамлаш борасида эришиш керак бўлган вазифаларга оид мажбуриятлар белгиланди.

2002 йилда Йоханнесбург шаҳрида барқарор ривожланиш умумжаҳон саммити бўлиб ўтди ва ушбу саммитда Сиёсий Декларация ва Саммит қарорларини аниқ мажбуриятлари ва бажарилиш муддатлари белгиланган ҳолда амалга ошириш бўйича Режаси муҳокама қилиниб, қабул қилинди. Саммитда янги Ҳамкорлик Ташаббуси халқаро институти ташкил қилиниши ҳақида эълон қилинди. Амалга ошириш глобал Режасига киритилган ва барқарор ривожланиш бўйича субминтақавий стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга оширишга йўналтирилган, Марказий Осиёнинг ташаббуси алоҳида ташкил этувчи қисм ҳисобланди.

БМТ Бош ассамблеясининг 2010 йил 22 сентябрдаги 65/1-сонли “Ваъдани бажариш: Минг йиллик Декларациясида ифодаланган ривожланиш соҳасидаги мақсадларга эришиш учун бирлашиш” Резолюциясида 2015 йилга қадар ривожланиш соҳасидаги мақсадларга эришишга кўмаклашишда миллий парламентлар роли алоҳида қайд қилинди [2].

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан сўнг кўп вақт ўтмай, 1992 йилда Бирлашган Миллатлар ташкилоти аъзоси бўлди ва унинг бир қатор дастурлари ҳамда махсус ташкилотлари билан ҳамкорлик қила бошлади, жумладан, БМТнинг атроф-муҳит дастури (ЮНЕП), БМТнинг тараққийёт дастури (БМТТД), БМТнинг таълим, фан ва маданият масалалари бўйича ташкилоти (ЮНЕСКО), Халқаро метеорологик ташкилоти (УМТ), Бутунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (БССТ), БМТнинг саноат ривожланиш бўйича (ЮНИДО) ҳамда унинг икки минтақавий ташкилоти: БМТнинг Европа иқтисодий комиссияси (БМТ ЕИК), Тинч океани ва Осиё минтақаси учун иқтисодий ва ижтимоий комиссияси (ЭСКАТО).

Мингйиллик мақсадлари якуни кўриб чиқилган 2015 йилнинг сентябрида бўлиб ўтган БМТ Бош Ассамблеясининг навбатдаги тарихий саммитида “Барқарор ривожланиш соҳасидаги Глобал кун тартиби” бўйича 70-сон резолюцияси қабул қилинди ва унда иқтисодий, ижтимоий ва экологик компонентларда барқарор ривожланишни кўзда тутувчи 2030 йилгача эришилиши лозим бўлган 17 та Барқарор ривожланиш мақсадлари ва уларга боғлиқ бўлган 169 та вазифа ва 232 та кўрсаткич белгилаб олинган декларация қабул қилинди [3].

БРМ дастури 17 та глобал мақсадни ўз ичига олади: 1) қашшоқликни йўқотиш; 2) очликни тугатиш; 3) соғлиқ ва фаровонлик; 4) сифатли таълим; 5) гендер тенглиги; 6) тоза сув ва санитария; 7) арзон ва тоза энергия; 8) муносиб иш ўринлари яратиш ва иқтисодий ўсиш; 9) саноатлаштириш, инновациялар, инфратузилма; 10) тенгсизликни камайитириш; 11) барқарор шаҳарлар ва қулай яшаш жойларини яратиш; 12) масъулиятли истеъмол ва ишлаб чиқариш; 13) иқлим ўзгаришига қарши курашиш; 14) денгиз экотизимларини асраш; 15) қуруқликдаги экотизимларни асраш; 16) тинчлик, адолат ва самарали бошқарув; 17) барқарор ривожланиш йўлида ҳамкорлик.

2015 йилда Ўзбекистон ҳукумати 2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасида глобал кун тартибининг амалга ошириш бўйича мажбуриятларни қабул қилди [4].

2018 йилнинг октябр ойида барқарор ривожланиш соҳасида 16 та Миллий мақсад ва 125 та вазифа қабул қилинди. Ҳукумат даражасида Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг ўринбосари бошчилигидаги идоралараро Мувофиқлаштирувчи кенгаш ташкил этилди ва миллий мақсадларни амалга ошириш бўйича тегишли йўл харитаси қабул қилинди [5].

Глобал кўрсаткичлар тизими ва яқин ҳамкорлик асосида барқарор ривожланиш мақсадларини (БРМ) амалга ошириш учун масъул вазирлик ва идоралар, шунингдек, БМТ агентликлари билан БРМнинг 200 га яқин кўрсаткичидан миллий рўйхат тузилди. Унда

Ўзбекистон учун долзарб деб топилган ва мамлакатнинг миллий устувор йўналишларини акс эттирувчи кўрсаткичлар ўрин олган.

Бугунги кунда ҳукумат барқарор ривожланиш мақсадлари ва мақсадларини миллий ривожланиш стратегияси ва дастурларига, жумладан, комплекс, тармоқ ва минтақага интеграция қилиш учун иш олиб бормоқда. Хусусан, бугунги кунда 125 миллий мақсаднинг 105 таси ҳукуматнинг 190 дан ортиқ меъёрий, дастурий ва стратегик ҳужжатларида қамраб олинган. Янги ташкил этилган БРМ мониторинги бўйича парламент комиссияси, шунингдек фуқаролик жамияти, ёшлар ва етакчи миллий нодавлат нотажорат ташкилотлари БРМни илгари суриш ишларига, шу жумладан, Ўзбекистоннинг ушбу биринчи ихтиёрий миллий шарҳини тайёрлаш ва муҳокама қилишда фаол иштирок этмоқда.

Ўзбекистонда БРМ нинг амалга оширилиши 2017-2021-йилларга мўлжалланган миллий ҳаракатлар стратегияси доирасида кенг кўламли ислохотларга тўғри келди. Мазкур стратегия ва унинг бешта устувор йўналиши тегишли халқаро ташкилотлар мутахассислари томонидан эътироф этилди. Миллий БРМларни комплекс, тармоқ ва минтақавий ривожланиш стратегияси ва дастурларига, шу жумладан, Ўзбекистон Республикасини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш концепциясини 2030 йилгача ишлаб чиқиш бўйича ишлар олиб борилмоқда. Ҳукумат ислохотларнинг натижадорлигини 23 та глобал индекс орқали кузатиб боради [6].

Бу борада миллий мақсадларга эришишда Ўзбекистон бозор иқтисодиётини мустаҳкамлаш учун либераллаштириш ва таркибий ислохотларга таянади. Сўнгги йилларда валюта ва солиқ ислохотлари жадал амалга оширилди, аграр ислохотлар бошланди. Бизнес-муҳитни яхшилаш, тадбиркорликни рағбатлантириш, ёшлар ва аёлларни барқарор иш билан таъминлаш, шунингдек, инвестициялар ва инновацияларни жалб қилиш бўйича чоралар кўрилмоқда. Босқичма-босқич ташқи савдони либераллаштириш ва Жаҳон Савдо ташкилотига қўшилиш бўйича ишлар олиб борилмоқда.

Соғлиқни сақлаш соҳасини яхшилаш бўйича чора-тадбирлар кўрилмоқда, молиялаштириш ва суғурта тизимини такомиллаштириш, хусусий инвестицияларни рағбатлантириш, тиббий кадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш, шунингдек, тиббиёт фанини ривожлантириш ва "электрон соғлиқни сақлаш" тизимини кенг жорий этиш орқали хизматларнинг сифатини оширишга эътибор қаратилмоқда.

Таълим соҳасида сифат ва самарадорликни ошириш, иқтисодиёт эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда кадрлар тайёрлаш тизимининг мослашувчанлигини таъминлаш, шунингдек, инвестицияларни, шу жумладан, давлат-хусусий шериклик асосида соҳани ривожлантириш кўзда тутилган.

Бандлик ва тадбиркорлик ва инновацияларни ривожлантириш масалаларида самарали бандлик ва тадбиркорликни ривожлантириш, инновацион стартапларни ривожлантириш учун замонавий инфратузилмани шакллантириш бўйича дастурлар амалга оширилмоқда.

Мамлакатда барқарор бандликни таъминлаш, норасмий иш билан бандликни қисқартириш, ёшлар ва аёллар ўртасида бандлик имкониятларини кенгайтириш, камбағаллик ва тенгсизликни камайтириш масалалари, кичик ва ўрта бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш чоралари кўрилмоқда.

Мақсадли ижтимоий тўловларнинг самарадорлигини ошириш ва сифатини яхшилаш орқали аҳолининг заиф қатламларини ижтимоий ҳимоя қилишни кучайтиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган барча ислохотлар замирида "инсон манфаатлари ҳамма нарсадан устун" деган бир тамойил мужассам бўлиб, у БРМ асосий тамойили "ҳеч қимни ортда қолдирмаслик" тамойилига ҳамоҳангдир. БРМ қабул қилинган пайтдан бошлаб Ўзбекистон инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий ва амалий механизмларини такомиллаштириш, қонун устуворлиги тамойилини мустаҳкамлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилишда салмоқли ютуқларга эришди. Мамлакатимизда Президент Халқ қабулхоналари тизими йўлга қўйилган, давом этмоқда. Маъмурий ислохотлар, электрон ҳукумат такомиллаштирилмоқда, ОАВ ва блогерларнинг мустақиллигини таъминлаш борасида ислохотлар амалга оширилмоқда.

Мамлакат аёлларнинг ролини мустаҳкамлаш ва ҳуқуқларини ҳимоя қилишга катта эътибор қаратилмоқда. Яқинда гендер тенглиги ва аёлларни зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунлар қабул қилинди, парламентдаги аёлларнинг улуши икки баробарга ошди (32% гача), аёллар ҳам давлат ва маҳаллий ҳокимиятнинг барча даражаларида раҳбарлик лавозимларига ўтмоқда.

Ҳамкорлик руҳида Ўзбекистон очиқлик сиёсатига алоҳида эътибор қаратмоқда ва яхши қўшничилик. Сўнги йилларда мамлакат чегараларни очди ва ҳамкорлик алоқалари ривожланмоқда.

БМТ агентликлари ва халқаро молия институтлари билан ҳамкорлик мустаҳкамланмоқда. Дунёнинг 100 дан ортиқ мамлакатлари билан виза режимини либераллаштириш натижасида сайёҳларнинг йиллик оқими 2019 йилда 6,7 миллиондан ошди (2017 йилда 2,5 миллион).

Экология соҳасида Иқлим ўзгариши оқибатларини юмшатиш, унга мослашиш масалаларига, айниқса, Орол денгизи минтақаси муаммолари ҳамда сув, ер ва энергетика ресурсларини сақлаш ва эҳтиёткорлик билан ишлатиш, шунингдек, биологик хилма-хилликни сақлаш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Сўнги йилларда Ўзбекистон раҳбарияти халқаро аҳамиятга эга ташаббуслари билан БМТ доирасидаги ҳамкорликка янгича мазмун-моҳият бағишлаб, икки томонлама алоқаларни жадал мустаҳкамлаб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев 2017 йил 19 сентябрь куни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқида: “Марказий Осиёда хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш билан боғлиқ муаммолар тўғрисида сўз юритар эканмиз, минтақанинг умумий сув захираларидан оқилона фойдаланиш каби муҳим масалани четлаб ўтолмаймиз... Ўзбекистон БМТнинг превентив дипломатия бўйича минтақавий маркази томонидан ишлаб чиқилган Амударё ва Сирдарё хавзалари сув ресурсларидан фойдаланиш тўғрисидаги конвенциялар лойиҳаларини қўллаб-қувватлайди”, - дея алоҳида таъкидлаганди [7].

2018 йил 22 июнь куни БМТ Бош Ассамблеясининг ялпи мажлисида “Марказий Осиё минтақасида тинчлик, барқарорлик ва изчил тараққиётни таъминлаш бўйича минтақавий ва халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш” резолюцияси қабул қилинди [8]. Лойиҳаси Ўзбекистон томонидан Марказий Осиёдаги қўшни мамлакатлар билан ҳамкорликда ишлаб чиқилган ушбу ҳужжатни БМТга аъзо барча давлатлар бир овоздан қўллаб-қувватлади.

2020 йил сентябрь ойида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев БМТ Бош ассамблеяси сессиясининг онлайн шаклда ўтказилган 75-сессиясида нутқ сўзлаб, минтақавий ва глобал миқёсда тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш, барқарор тараққиётни таъминлаш, инсон ҳуқуқларига риоя этишни қўллаб-қувватлаш, конструктив мулоқотни кенгайтириш, шунингдек, иқлим ўзгариши, озик-овқат хавфсизлиги муаммоси, қашшоқликка барҳам бериш ва камбағалликни қисқартириш каби долзарб масалалар юзасидан бир қатор ташаббусларни илгари сурди.

Бу ташаббуслар Ўзбекистоннинг сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий соҳалардаги ислохотлари ва изчил амалга оширилаётган Ҳаракатлар стратегиясининг энг муҳим йўналишлари ифодаси бўлиб, БМТнинг Барқарор ривожланиш мақсадларига тўлиқ мос келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Декларация тысячелетия ООН от 08.09.2000 г. (www.undp.org.)
2. Ўзбекистон: Амалий қўлланма. Барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг ва инсон тараққиёти принципларини амалга оширишнинг парламент томонидан таъминланиши, Тошкент, 2011. – Б.13.
3. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 25 сентября 2015 года // www.undocs.org/ru/A/RES/70/1
4. ДНО 2020: Узбекистан. Ташкент, 2020. – С.3.
5. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 23.10.2018 й., 09/18/841/2081-сон
6. Узбекистан ДНО 2020. О реализации повестки дня до 2030 года в области устойчивого развития. Ташкент, 2020. – С.4.
7. Мирзиёев Ш.М. БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқ. 20.09.2017 й. // Халқ сўзи, 2017 йил 21 сентябрь.
8. Новости ООН. 22.0.2018.//www.news.un.org/ru/story/2018/06/1333022

УЎК 902

ҚАШҚАДАРЁ ВОҲАСИДА ТИББИЙ ҲИЗМАТНИНГ АҲВОЛИ (1986-1990 ЙИЛЛАР МИСОЛИДА)

А.Пардаев, доц., т.ф.н., Қарши Давлат Университети, Қарши

Аннотация. Ушбу мақолада Қашқадарё воҳасидаги 1985-1990 йилларда соғлиқни сақлаш соҳасида амалга оширилган ўзига хос муаммолар таҳлил қилинган. Жумладан, совет даврида пахта яккаҳоқимлигининг ўрнатилиши натижасида инсон насли ва руҳиятига салбий

таъсир этиши, шифохона ва даволаш масканларининг мослаштирилмаган биноларга жойлаштирилганлиги каби муаммолар ўрганилган.

Калим сўзлар: Ўзбекистон, Қашқадарё, Қарши, Шаҳрисабз, Ғузур, Яккабоғ, вилоят, шаҳар, қишлоқ, тиббиёт, шифокор, касалхона, ҚВП.

Аннотация. В данной статье анализируются специфические проблемы в сфере здравоохранения в Кашкадарьинском оазисе в 1985-1990 гг. Среди них такие проблемы, как негативное влияние на человеческий род и психику в результате установления хлопковой монополии в советского времени, а также размещение больниц и лечебных учреждений в непригодных зданиях.

Ключевые слова: Узбекистан, Кашкадарья, Карши, Шахрисабз, Гузар, Яккабаг, область, город, село, медицина, врач, больница, КВП.

Abstract. This article analyzes the specific health problems in the Kashkadarya oasis in 1985-1990. Among them are such problems as the negative impact on the human race and the psyche as a result of the establishment of the cotton monopoly in the Soviet era, as well as the placement of hospitals and medical institutions in unadapted buildings.

Keywords: Uzbekistan, Kashkadarya, Karshi, Shakhrisabz, Guzar, Yakkabag, region, city, village, medicine, doctor, hospital, KVP.

Ижтимоий муаммолар ичида инсон ва унинг соғлиги тўғрисида ғамхўрлик қилишдан муҳимроқ масала йўқ. Фақат соғлиқни сақлаш органларининг қоникарсизлиги билангина эмас, балки аҳоли пунктлари ичимлик сув билан ёмон таъминланганлиги, санитария маданияти ва аҳоли гигиенаси даражасининг пастлиги билан боғлиқ ҳолда юқумли касалликлар кўпайиб кетаётганлиги алоҳида ташвиш туғдирган муаммолардан бири ҳисобланади. Жумладан, 1986 йилда вилоятда 2 та шаҳар ва 14 туман касалхоналари фаолият юритган. Улардаги ўринлар сони 15 минг 500 та бўлиб, туманларда 36 та қишлоқ касалхонаси, шунингдек, 112 та поликлиника ва амбулатория 5 та туғруқхона, 622 та фельдшерлик-акушерлик пункти, 5 та хотин-қизлар консултацияси, 11 та стоматология поликлиникаси фаолият олиб борганлигига қарамасдан, 1986 йилнинг беш ойида ўтган 1985 йилнинг беш ойи билан таққослаганда болалар орасида вирусли гепатит билан касалланиш 30% га кўпайган[1].

Буни рақамлар билан таққосласак, бутун вилоят бўйича ҳар 100 минг кишига 499,8 киши ташкил қилса, Китоб туманида 995,5 кишини, Баҳористон туманида 714,0 кишини, Шаҳрисабз туманида 636,7 кишини, Ғузур туманида 536,2 кишини, У.Юсупов туманида 548,0 кишини, Яккабоғ туманида 584,0 кишини, Уल्याнов туманида 587,0 кишини, Қарши туманида 522,8 кишини ташки этган.[2]

1986 йилда 950 ўринли касалхона, 600 кишини қабул қиладиган поликлиника ва амбулатория кўриб битказилган. Вилоят травматология касалхонаси 150 ўринли янги замонавий бинога кўчиб ўтган. Жумладан, Нишон туманида бир йўла 60 беморга хизмат кўрсатадиган, поликлиникаси 200 ўринли кўп тармоқли шифохон фойдаланишга топширилган. Унда хирургия, терапия, гинекология каби бўлимлар бўлиб, рентгент, флюография кабиналари, лабораториялар замонавий асбоб-ускуналар билан жиҳозланган[3].

1986 йилда вилоятда 3 миндан ортиқ врач, 10 мингдан ортиқ ўрта-маҳсус маълумотли медицина ходими фаолият юритган. Улардан 1 киши медицина фанлари доктори, 21 киши медицина фанлари номзоди, 87 киши олий тоифали, 286 киши биринчи тоифали шифокор, 23 киши республикада хизмат кўрсатган шифокор, 264 киши “медицина хизмати аълочили” унвонига сазовор бўлган[4].

Вилоят соғлиқни сақлаш бўлимининг фаолиятида катта нуқсонлар мавжуд бўлган. Бу эса аҳолининг ҳақли эътирозларига сабаб бўлган. Тиббий хизмат кўрсатиш бўйича келаётган хат ва шикоятлар камайиш ўрнига кўпайиб кетган. Агарда, 1986 йилда вилоят соғлиқни сақлаш бўлимига турли масалалар бўйича 708 та хат келган бўлса, 1987 йилнинг тўққиз ойи ичидагина 735 та хат келган. Бу шуни кўрсатадики, ана шу хатларга ва аризаларга сабаб бўлаётган ҳол синчиклаб ўрганилмаганлиги натижасида бир масала юзасидан қайта-қайта ариза ва шикоятлар ёзилишига сабаб бўлган. Масалан, Яккабоғ касалхонаси врачлари Х. Хўжакулов бир масала юзасидан 43 марта мурожаат қилган[5]. Ёки, Чироқчи туман Чувиллоқ қишлоғида яшовчи фуқаро Абдурахмонов фельдшер Ярбозоров унинг фарзандига нотўғри ташхис қўйиши натижасида аҳволи оғилашиши натижасида вилоят соғлиқни сақлаш бошқармасига шикоят хат билан мурожаат қилган[6].

Юқумли касалликлар билан касалланиш ҳажми юқориликча қолган. Айниқса вирусли гепатит касаллиги билан касалланувчилар сони кўпчиликни ташкил этган. Ўтган даврда

вилоят бўйича, ана шундай беморларнинг 45 % Китоб, Шаҳрисабз, Яккабоғ туманларида рўйхатга олинган. Вирусли гепатит билан касалланишнинг юқори бўлишига асосий сабаб аҳолининг ичимлик сув билан ёмон таъминланганлиги ва аҳоли пунктлари санитария ҳолатининг пастлигида бўлган. Баҳористон туманида текширишдан ўтказилган водопровод сувининг 70 % санитария талабларига жавоб бермаган, амалда аҳоли техник сувдан ичимлик сув сифатида фойдаланиланиб келган[7].

1987 йил Ғузор, Қамаш, Шаҳрисабз туманларида 60 ўрнили шифохоналар, Шаҳрисабз туманининг Мироқи посёлкасида 100 ўринли касалхона ишга туширилган. Қишлоқ врачлик амбулаториялари тармоғи кенгайиб, янгидан 4 та ана шундай амбулаториялар очилган. 7 та фельдшер-акушерлик пунктларни қўрилган[8].

Қашқадарё вилояти шифохоналаридаги ўринлар сонининг ўсиши билан бирга уларнинг асбоб-ускуналар билан таъминланишига эътибор кучайди, беморлар тиббиёт асбоб ускуналаридан тўлиқ фойдаланиши имкониятлари кидирилди. 1987-йилда Шаҳрисабз туманидаги 18 та хўжалик Марказий посёлкалардан 16 тасида бош режа асосида турар жой қуриш кўзда тутилган эди. Шаҳрисабз туманидаги 134 та аҳоли пунктдан 100 дан ортиғида замонавий қишлоқ қуриш бўйича умуман бош режа ҳали тузилмаган эди.

Умуман олганда 1987-йилда вилоятда 974 даволаш муассасалари аҳолига тиббий хизмат кўрсатган, шундан 3 та йирик шифохоналар, 253 та амбулатория поликлиникаларида 4 мингдан зиёд врач ва 12,5 минг нафар ўрта маълумотли тиббий ходим аҳолига медицина хизмати кўрсатган. Ҳар бир врачга 370 аҳоли, ҳар бир медицина ҳамшираси ёки фельдшерга 120 аҳоли тўғри келди. Касалхоналар ва амбулатория-поликлиника муассасалари тармоғи кенгайди. Пул билан таъминланишнинг барча манбалари ҳисобидан 510 ўринли касалхоналар ва ҳар сменада 1,8 минг беморни қабул қиладиган амбулатория-поликлиника муассасалари қурилди. Аҳолининг юқори малакали медицина ёрдамига бўлган талаб-эҳтиёжлари тўла қондирилмади. Қишлоқ аҳолисига медицина хизмати кўрсатиш даражаси анча орқада қолди[9].

1987 йилда аҳоли орасида иббий хизмат кўрсатиш бўйича келаётган хат ва шикоятлар 940 тани ташкил қилиб, шундан республика соғлиқни сақлаш вазирлигига 333 та, вилоят партия комитетига 66 та, вилоят ижроия қўмитасига 41 та, вилоят соғлиқни сақлаш бошқармасига 460 тани ташкил этган. Бундан ташқари телевидения ва газеталарга ҳам қўплаб шикоятлар билан мурожаатлар орасида 18 та ўлим ҳолати ҳақида маълумотлар мавжуд бўлган[10].

Айниқса, қишлоқ жойларида даволаш-профилактика муассасалари тармоғи суст ривожланган. Болалар ва туғишга ёрдам берадиган даволаш муассасаларининг 80%, кўпчилик поликлиникалар, касалхоналар ва дорихоналар ноқулай мослаштирилмаган биноларда жойлашган.

Масалан, 1988-йил январидида Чироқчи туманида 10 та касалхона, 13 та қишлоқ врачлик амбулаторияси, 85 та медпункт бўлиб, улар туман аҳолиси учун камлик қилган. Туманда аҳолиси 300 дан зиёд бўлган 133 та қишлоқ бор бўлиб, туман бўйича мавжуд медпункт эса 85 та бўлган. Демак, яна 48 та қишлоқда мед пункт қуриш керак бўлган. Шунинг ҳам таъкидлаш жоизки, мавжуд 85 та медпунктнинг атиги биттаси намунавий лойиҳа асосида қурилган. Қолганлари эса мослаштирилган биноларда фаолият олиб борган[11].

Соғлиқни сақлаш бошланғич бўлимлари аҳоли ҳам яхши бўлмаган. 71 қишлоқ врачлик амбулаториялари, 406 фельдшер-акушерлик пунктлари, санитария нормаларига номувофик биноларда жойлашган, Қарши Косон, Чироқчи, Деҳқонобод ва Яккабоғ районларида касалхоналарда ўринлар билан таъминланиш даражаси айниқса паст бўлган[12].

Болалар орасида эмлаш ишларига риоя қилинмаган 1987 йил натижаларига кўра юқумли касалликлар (вирусли гепатит) қорин тифи ичтерлама, қизамиқ кўпайганлиги қайд этилди.

1989-йилда Ғузор туманида 475 ўринли марказий касалхона, 2 та поликлиника, хотин-қизлар консультацияси, 85 койкали, 2 та қишлоқ касалхонаси, 140 ўринли болалар шифохонаси, 100 ўринли юқумли касалликлар шифохонаси, 13 та қишлоқ врачлик амбулаторияси, 49 та фельдшер-акушерлик пункти, 8 та дорихона мавжуд бўлиб, уларда 219 нафар олий маълумотли врачлар, 852 нафар ўрта медицина ходимлари хизмат қилишларига қарамасдан халқнинг сихат-саломатлигини замон талаблари даражасида бажара олишмаган[13].

1990 йилда республикада касалхоналарда ўринлар сони норма бўйича ҳар 10 минг кишига 142 ўрин тўғри келиши керак бўлган, вилоятда эса 109 ўрин, холос. Вилоят бўйича жами 5470 ўрин етишмаган. Даволаш муассасаларини врачлар билан таъминлаш ҳам талабга

жавоб бермаган. Умуман олганда вилоятда 4300 врач ва 14 минг ўрта тиббиёт хизматчиси халқ саломатлиги йулида фаолият кўрсатган[14].

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, совет даврида пахта яккаҳокимлигининг ўрнатилиши натижасида табиат мувозанати бузилиб, ер сув, ҳавонинг заҳарланишни инсон насли ва руҳиятига салбий таъсир этиб, жисмоний ва соғлом кишилар пайдо бўлишига тўсиқ бўлди, шунингдек шифохона ва даволаш масканларининг мослаштирилмаган биноларга жойлаштирилиши соғлиқни сақлаш соҳасида ўзига хос муаммоларни келтириб чиқарди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. ҚВДА. 193-жамғарма, 1-рўйхат, 1007-иш, 9-варақ.
2. ҚВДА. 193-жамғарма, 1-рўйхат, 1007-иш, 9-варақ.
3. Қашқадарё ҳақиқати. 1986 йил. 18 апрель
4. Қашқадарё ҳақиқати. 1986 йил. 14 июнь
5. ҚВДА. 193-жамғарма, 1-рўйхат, 1036-иш, 5-варақ.
6. ҚВДА. 193-жамғарма, 1-рўйхат, 1036-иш, 1-варақ
7. Қашқадарё ҳақиқати 1987 йил 17 ноябрь.
8. ҚВДА. 193-жамғарма, 1-рўйхат, 1007-иш, 19-варақ.
9. ҚВДА. 193-жамғарма, 1-рўйхат, 1087-иш, 92-варақ.
10. ҚВДА. 193-жамғарма, 1-рўйхат, 1087-иш, 88 варақ.
11. ҚВДАнинг Шахрисабз филиали. 316-жамғарма, 1-рўйхат, 32-иш, 5-варақ.
12. Қашқадарё ҳақиқати 1988 йил 2 июнь.
13. ҚВДАнинг Ғузор филиали. 1-жамғарма, 1-рўйхат, 1088-иш, 91-варақ.
14. Қашқадарё ҳақиқати. 1990-йил, 16-февраль.

УДК 94(575.4)

О ПРИЧИНАХ И ПОСЛЕДСТВИЯХ НАПАДЕНИЯ ТУРКМЕНСКОГО ХАНА ДЖУНАИДА НА ТЕРРИТОРИЮ ХИВИНСКОГО ХАНСТВА В ИНЕРПРИТАЦИИ А.БАЛТАЕВА

Д.Ш.Ражабова, м.н.с., Хорезмская академия Маъмуна, Хива

Аннотация. *Мазкур мақолада Абдулла Болтаев илмий мероси ва унинг тадқиқотларида 1916 йил Хива хонлигида кечган сиёсий жараёнлар, туркман сардори Жунаидхоннинг Хива хони Асфандиёрхон билан муносабатлари ёритилган. Ушбу воқеалар ривожида Амударё бўлими бошлиғи генерал Галкиннинг ҳарбий ҳаракатлари таҳлил қилинган.*

Калим сўзлар: *А. Балтаев, Хива, Мангит, Асфандиёрхон, Жунаидхон, қўзғолон. жазо. туркман ҳарбийлари, Галкин, ҳужум.*

Аннотация. *В данной статье освещается научное наследие Абдуллы Болтаева и его исследования, политические процессы, происходившие в Хивинском ханстве в 1916 году, отношения туркменского предводителя Джунаидхана с хивинским ханом Асфандиёром. В ходе развития этих событий были проанализированы боевые действия начальника Амударьинского отдела генерала Галкина.*

Ключевые слова: *А.Балтаев, Хива, Мангит, Асфандиёрхан, Джунаидхан, восстание, наказание, туркман ҳарбийлари, Галкин, нападение.*

Abstract. *This article highlights the scientific heritage of Abdulla Boltaev and his research, the political processes that took place in the Khiva Khanate in 1916, the relationship of the Turkmen leader Junaidkhan with the Khiva Khan Asfandiyor. In the course of the development of these events, the military operations of the head of the Amu Darya department, General Galkin, were analyzed.*

Key words: *A. Baltaev, Khiva, Mangit, Asfandiyorkhan, Junaidkhan, uprising. punishment. turkman harbiylari, Galkin, attack.*

Один из основателей хивинской художественной школы, Народный художник Узбекистана, лауреат Государственной премии Абдулла Балтаев, оставил редкие источники по истории Хорезма. Научное наследие А. Болтаева важно для освещения истории Узбекистана и его неотъемлемой части истории Хорезма и его труды являются бесценным источником в освещении истинной истории нашего народа. Мы обязано знать своего великого предка Абдуллу Балтаева, который своими глазами видел трёх Хивинских ханов и написал свою настоящую историю Хивинского ханства.

Абдулла Балтаев

Перу Абдуллы Балтаева, принадлежат многочисленные труды, созданные большей частью в период с 1950 по 1965 исследованиям Нурёгди Тошева, проведённых в 2012 году, мы можем узнать, что все свои исследования Абдулла Балтаев записывал в тетради. Нурёгди Тошев, изучая тетради (Н.Тошев вместо слова «тетрадь» использует слово «дафтар», так как А.Балтаев называл свои тетради дафтарами) Абдуллы Балтаева, которые находятся у его внука Адилбека Абдуллаева, отмечает, что список тетрадей, то есть, списки с указанием содержания тетрадей были составлены самим автором в разное время. Первый, неполный, вариант списка датируется 1954 годом и представлен в двух копиях. Согласно предисловию к этому списку, он должен был включать в себя всего 32 дафтара, написанных автором до июля-августа 1954 года, на самом же деле этот список состоит из перечня 43 дафтаров (в 28 дафтаре – их 41). Очевидно, А. Балтаев вносил в список дополнения и после указанной даты. Полный список, составленный в последнем варианте, судя по всему в

1965 году, находится в 41 дафтаре, одну копию которого, как уже отмечено было, Балтаев отдал Я.Г. Гулямову. Дафтар содержит перечень всех дафтаров, за исключением последнего, 88 дафтара. Тот факт, что данный полный список входит в состав 41 дафтара, свидетельствует о том, что Балтаев дополнял его по мере появления новых дафтаров [1].

Абдулла Балтаев в своей третьей тетради написал данные о смерти Хивинского хана и о том, кто занял трон после смерти хана Мухаммада Рахима Бахадира, о том, как были убиты невинные люди на примере Давлата Келды и его молодой, беременной жены, о том, как был убит Великий визирь Хивы Ислам Ходжа и его родственники. А также в этой тетради приведены данные о том, как Джунаидхан напал на Хиву.

Жунаидхан

Джунаид-хан Мухаммед-Курбан Сердар (1857 - 1938) — один из руководителей борьбы с советской властью в Хорезме и Туркмении. Родился в 1857, по другим данным в 1862 году. Отец — Ходжи-бай, авторитет туркменского племени йомуд из рода джунаид, зажиточный человек. Сам Мухаммед-Курбан, несмотря на свою неграмотность, также пользовался авторитетом, что позволило ему стать вначале кази (судьёй) аула, затем распорядителем воды (мирабом). В начале 1912 года возглавил отряд разбойников, грабивший караваны в пустыне Каракумы, получив прозвище «сердар» (от перс. «سردار» — «глава; руководитель; начальник»). В 1912—1913 годах, когда хивинский хан Асфандияр-хан предпринял карательный поход на туркмен Тахтинского района, стал одним из руководителей сопротивления. В отместку разграбил узбекские кишлаки в Ташаузском и Ильялинском бекствах. В 1915—1916 годах вёл партизанскую войну против Хивинского хана, имея поддержку от йомудских родов ушак и орсукчи, а также части туркменского духовенства. В свою

очередь хана поддерживала Россия, приславшая ему на помощь экспедиционный отряд [2].

Причин нападения на Хиву было множество, но в тетради А.Балтаева причиной нападения приведён тот факт, что сами жители Хивинского ханства попросили помочь им в решении проблем, касающихся хана Асфандиёра.

Асфандиёр хан

В тетради говорится о том, что хан Асфандиёр беспощадным и уставший от насилия хана народ Мангыта решили поговорить с ханом. Народ Мангыта сначала подошел к своему хакиму, но из-за того, что он ничем не в силах был им помочь, они направились в сторону Хивы. Хаким Мангыта сразу же отправляет гонца с письмом о том, что его народ движется в сторону Хивы. Хан Асфандиёр сразу же отправляет к ним на встречу своих людей. Они быстро окружили народ и заставили выйти организаторов движения. Захватив организаторов движения их всех отправили в зиндан. А остальным сказали: "Если не хотите такой же участи, возвращайтесь назад". Напуганный и оставшийся без руководителей народ вынужден был вернуться назад. Но пройдя некоторое время они попросили туркменского хана Джунаида помочь им решить этот вопрос, связанный с жестокостью хана по отношению к народу и с освобождением попавших в тюрьму в результате их движения в Хиву по этому вопросу. Джунаидхан

отправляет своего человека к Асфандиёру с письмом, где он требует освободить тех, кто попал в тюрьму и прекратить свои преступные действия по отношению к народу. А также в своём письме туркменский хан Джунаид пишет о том, что если он откажется выполнить его просьбу, то он возьмёт на себя руководство движением хорезмского народа против правительства. Хивинский хан Асфандиёр, прочитав письмо, поругал туркменского посла и сказал, чтобы он передал всё что он здесь услышал своему хану Джунаиду. Услышав слова хана Асфандиёра разгневанный хан Джунаид решил начать захват Хивы [3].

Один за другим он начал захват и грабёж хивинских кишлаков, разоряя простой народ. Народ испугавшись туркменских захватчиков, массово начал переселяться вместе со своим скотом на территорию столицы государства. И за короткий период подорожали все продовольственные продукты и закончился весь запас корма для скота.

Хивинский хан Асфандиёр отправляет гонца к русским, чтобы они помогли ему в борьбе против туркмен. Но когда Джунаид захватил город, они всё ещё не добрались до столицы. И чтобы тянуть время хан Асфандиёр предложил хану Джунаиду большие деньги, чтобы он не убил его. Предводитель туркмен Джунаидхан согласился оставить его в живых, но сказал, что убьёт его визирей, которые якобы сбивают Асфандиёра с верного пути. Хан Джунаид перечислил имена визирей, которых он хочет наказать. Это были Абдуллажон Мирзабоши, Мухаммад Вафо карвонбоши и Ашир махрам. Из-за того, что Ашир махрам сбежал и его не смогли найти, хан Асфандиёр предложил наказать другого махрама Курбонбергана. Посадив трёх визирей на коней отправили их в сторону ворот Кумяска, где они были раздеты и расстреляны. И это убийство трёх визирей, как пишет Абдулла Балтаев, он видел своими глазами. Всё богатство этих визирей мусодара қилинган. Потом хан Джунаид сам лично пришёл в зиндан открыл двери и освободил всех которые там находились. В зинданах не осталось ни одного человека.

Воспользовавшись ситуацией некоторые группировки четыре дня грабили город, а на пятый день приспела русская армия, которая к вечеру вышла из канала Палван рядом с больницей и начали оттуда отстреливать туркмен. Услышав о приходе русских войск, туркменский предводитель Джунаид быстро покинул город и сбежал на территорию Ирана.

Потом по просьбе хана Асфандиёра остановили убийство туркмен и всех задержанных отправили в тюрьму, а на следующий день преступники были наказаны.

Данные об этом событии встречаются и в других источниках, например, в статье Котюкова Т. В. Восстание туркмен в Хивинском ханстве в 1916 г, есть следующие данные: Четыре дня хозяйничали туркмены в Хиве, ведя в то же время борьбу с гарнизоном. По общему утверждению самих осажденных, гарнизон уже выбивался из сил, и туркмены уже намеревались подавить его своею массою. Но спасли положение дел подоспевшие вовремя 2 роты, бывшие в Новом Ургенче, под начальством только что прибывшего к тому времени из Ташкента Сыр-Дарьинского военного губернатора, генерала Галкина. Удачным маневром этих рот туркмены были обмануты в определении численности, подошедшего подкрепления, считая таковое чрезвычайно сильным, и в ночь на 16-е февраля бежали из Хивы. Нечего и

говорить о том, как расправлялись солдаты и даже сами жители города с теми, кто, увлекшись грабежом, замешкался в городе до утра, а в особенности оказывался без оружия: очевидцы передают, что значительно более тысячи голов полегло на улицах Хивы [4].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Тошев Нурёгди. Материалы Абдуллы Балтаева по истории Хивинского ханства. Центральная Азия в эпоху средневековья и нового времени.
2. <https://arboblar.uz/ru/people/dzhunaid-khan-mukhammed-kurban-serdar>
3. Балтаев Абдулла. Тетрадь 51, стр. 2; Абдуллаев Комил. Нахшларга битилган умр: (Абдулла Балтаевнинг хаёти ва ижодий фаолияти). – Т.: Ғ. Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1995. – 48 б.
4. <http://istorja.ru/articles.html/central-asia/uprising-of-1916-in-turkestan/> Котюкова Т. В. Восстание туркмен в Хивинском ханстве в 1916 г.

УДК 94(47):008

АГИТАЦИОННО-ПРОПАГАНДИСТСКАЯ РАБОТА И ОРГАНИЗАЦИЯ БИБЛИОТЕЧНОГО ДЕЛА В КАРАКАЛПАКСТАНЕ В 1920-1930-Е ГОДЫ

*Р. Реймбаев, преподаватель, Нукусский государственный педагогический институт,
Нукус*

Аннотация. Мақола Қорақалпоғистонда урушдан олдинги йилларда кутубхоначиликнинг шаклланиши ва ривожланиши тарихига бағишланган. Кутубхоналарни мафкуравий ишларнинг кучли таянч нуқтасига айлантириши мақсадини кўзлаган Совет-партия органларининг бу борадаги қарорларининг роли қайд этилган. Қорақалпоғистон шароитида кутубхоначиликнинг шаклланишига таъсир кўрсатган асосий омиллар келтирилган.

Калит сўзлар: Совет ҳокимияти, таъсирот ва тарғибот ишлари, маданий-маърифий муассасалар, кутубхоначилик, китоб фонди.

Аннотация. Статья посвящена истории становления и развития библиотечного дела в Каракалпакстане в предвоенные годы. Отмечается роль решений советско-партийных органов в этом направлении, которые преследовали цель превращения библиотек в опорные пункты идеологической работы. Указываются основные факторы, повлиявшие на становление библиотечного дела в условиях Каракалпакстана.

Ключевые слова: советская власть, агитационно-пропагандистская работа, культурно-просветительные учреждения, библиотечное дело, книжный фонд.

Abstract. The article is devoted to the history of the formation and development of librarianship in Karakalpakstan in the pre-war years. The role of the decisions of the Soviet-party bodies in this direction, which pursued the goal of turning libraries into strongholds of ideological work, is noted. The main factors that influenced the formation of librarianship in the conditions of Karakalpakstan are indicated.

Keywords: Soviet power, agitation and propaganda work, cultural and educational institutions, librarianship, book fund.

Первые библиотеки на территории Каракалпакстана в основном были частными и функционировали при традиционных мектебах и медресе. Таких образовательных учреждений в начале XX века на территории Каракалпакстана насчитывалось около 3000 (1909 г.) [1]. В научной литературе библиотеки упоминаются в связи с педагогической деятельностью мударрисов, с именами известных духовных лиц [2]. Открытие библиотеки (в полном значении этого слова) на территории Каракалпакстана связана с деятельностью Турткульской городской (в прошлом Петроалександровской) библиотеки, основанной в 90-е годы XIX века. Первоначальный книжный фонд ее - это добровольные пожертвования из личных библиотек граждан. 7 марта 1907 году она получила официальный статус городской публичной библиотеки. В 1912 году в фонде библиотеки зарегистрировано 3300 названий, включая журналы.

Организация сети культурно-просветительских учреждений, в том числе, библиотечного дела стала важнейшим направлением политики советской власти уже с первых лет своего существования. Основной задачей стратегии культурного строительства стала внедрение в массовое сознание новых идей и культурных ценностей советской власти.

Первым и главным мероприятием советской власти по организации библиотечного дела явились национализация и реквизиция книжных богатств. В центре принимались важные решения по этому вопросу: были приняты ряд декретов - «Об охране библиотек и

книгохранилищ РСФСР» (1918 г.), постановления «О научных библиотеках» (1919 г.), декрет «О национализации запасов книг и иных печатных произведений (1920 г.) и др. Национализация и реквизиция библиотек явилась своеобразной попыткой административно-директивным путем решить острейшую проблему обеспечения общественного пользования книжных богатств. В целом ряде государственных документов, принятых в эти годы в Туркестанской АССР, намечались практические пути развертывания политико-просветительной работы среди рабочих и крестьян через широко организованную сеть учреждений культуры, в том числе библиотек и юрт-читален, всемерного оказания помощи в распространении грамотности среди населения.

В целях практического осуществления важно было создать центры агитации и пропаганды, под пристальным надзором советско-партийных органов. В начале 1920-х годов были организованы отделы агитационно-пропагандистской работы, при условиях Каракалпакстана вся агитационно-пропагандистская деятельность была сосредоточена во внешкольном отделе облОНО. Амударьинский отдел народного образования был образован в июне 1918 года, основной задачей которых стали: ликвидация неграмотности, организация школ и культурно-просветительных учреждений, подготовка национальных кадров для всех отраслей народного хозяйства, культуры, науки, развитие печати, литературы и искусства [3].

Одним из первых мер, осуществленной Внешкольным отделом, стала национализация частных библиотек. В Амударьинской области были в основном частные библиотеки, которые принадлежали образованным лицам. В Петро-Александровске существовала городская библиотека, ряд частных библиотек. 14 апреля 1919 года СНК Туркестанской республики обнародовал приказ «О национализации библиотек Туркестанской республики», уже 9 мая 1919 года Отдел народного хозяйства при Амударьинском совете депутатов постановил национализировать городскую библиотеку, частную библиотеку Нозикова, для чего в комиссию вошли два члена Совета народной библиотеки – Еремин и А.Богорадов, которым был выдан мандат на реквизицию книг [4]. На их основе была образована Петро-Александровская народная библиотека. Работой библиотеки управлял избранный Совет во главе с А.Желябиным, заведовал библиотекой А.Богорадов. Книжный фонд стал пополняться книгами и к середине 1920-х годов он составил около 7000 экземпляров [5].

В первой половине 1920-х годов Внешкольный отдел занимался политико-воспитательной и культурно-просветительной работой среди населения, в частности, организацией сети клубов, библиотек, изб-читален, советско-партийных школ, агитпунктов, школ политграмоты, пунктов по ликвидации безграмотности, красных уголков. В наших условиях они назывались «красными караванами», «красными юртами», «домами дехкан». В 1920-1921 годы на побережье вдоль Амударьи постоянно работали «Красные баржи», где были сосредоточены газеты и книги, другие агитационно-пропагандистские материалы [6].

В целом, только в 1921 году в Амударьинской области были организованы 5 клубов, 6 красных чайхан, 8 читален, одна русская библиотека с книжным фондом 800 экземпляров [7]. К середине этого года, по архивным сведениям, работали 3 клуба и 3 библиотек, их них 2 - в Турткуле и один в Чимбае. Начали работу 4 читален (2 - в Турткуле, по одной – в Шурахане и Чимбае), в том числе с фондом арабграфичных книг и газет [8]. Кстати, постоянная работа в этом направлении привела к тому, что в 1927-1928 годы функционировали уже 8 клубов, 13 красных чайхан, 8 домов дехкан, 9 библиотек, 1 красных домов, 2 кинотеатра, 3 переносных киноустановок, 2 радиоузла и труппа национального театра [9]. В них были сосредоточены все мероприятия советской власти в сфере агитации и пропаганды. Например, в апреле 1921 года в наш регион был направлен Хамза Хакимзаде Ниязий (1889-1929), который участвовал в мероприятиях в составе бригады работников культуры, организованной Политотделом Военно-революционного совета Туркфронта. Хамза в составе Кунградской группы приезжает в Ходжейли, был назначен заведующим интерната для беспризорных детей, довольно часто бывал в Кунграде и его окрестностях [10].

Большая роль отводилась союзу «Кошчи», первые ячейки которого в левобережной части Амударьи были организованы еще в 1921-1922 годы [11]. Союз «Кошчи» был создан в июне 1921 года по решению V съезда компартии Туркестана в развитие ранее существовавших Комитетов бедноты и союзов бедноты для защиты интересов трудящегося дехкане, вывода их из-под влияния байства и духовенства, приобщения к участию в советском строительстве, хозяйственном и культурном развитии.

С образованием Каракалпакской автономной области в сфере агитации и пропаганды произошли большие изменения. Серьезное внимание уделяется вопросам издательского дела

и выпуску газет [12]. Так, в резолюциях I областной партийной конференции Каракалпакского обкома отмечалась необходимость организации передвижных библиотек и краеведческого музея [13]. Значительное внимание уделяется организации публичных библиотек, например, в 1925-1926 году по области были организованы 7 клубов, 11 красных чайхан и 15 библиотек [14]. Особое внимание уделялось обеспечению агитационно-пропагандистских отделов брошюрами и книгами: только в 1925-1926 году были распространены 17326 экземпляров печатной продукции. Это дело контролировалось советско-партийными органами, доклады Внешкольного отдела облОНО постоянно заслушивались на заседаниях бюро Каракалпакского обкома партии. Так, в 1925-1926 году были выделены средства на организацию культурно-просветительских учреждений в области, в частности, предлагалось организовать 13 красных чайхан (в Турткуле – 3, Чимбае – 4, Ходжейли Кунграде – по 3), для чего были привлечены курсанты педтехникума [15]. В ноябре 1926 года в Турткуле при Совете профсоюзов был открыт «Дом дехканина», где также существовала маленькая библиотека [16].

Коренные преобразования в области библиотечного дела Чувашии связаны с общими тенденциями развития библиотечного дела в стране, так как происходили на основе единой политики и на принципах, общих для всего СССР. Формированием советской библиотеки как библиотеки принципиально нового типа по своему характеру, задачам и содержанию работы, отвечающей интересам построения социалистического общества, руководила коммунистическая партия. Она, прежде всего, преследовала цель идеологизации библиотечного дела, превращении библиотек в действенные очаги коммунистической пропаганды среди населения. Усилия советской власти по организации культурно-просветительских учреждений преследовали сразу и другие цели: во-первых, библиотеки, различные клубы, «красные юрты», «красные чайханы» и т.д. важны были как звенья в системе внедрения советской идеологии в массовое сознание, а во-вторых, необходимо было повысить культурный уровень населения для дальнейшей эксплуатации недр при активном их участии.

Не отрицая роли библиотек, послуживших своего рода центром ликвидации неграмотности и всеобщей культурной отсталости, при этом их организация вызвали противоречия со старой, сложившейся традиционной системой общежития в каракалпакском обществе. Новая власть решительно боролась со всеми атрибутами и всей старой системой, введя новый латинизированный алфавит, закрывая старые школы, ликвидируя казийские суды и безжалостно уничтожая богатое культурное наследие – библиотеки при мечетях и медресе. В них хранились не только религиозные книги, но и литература на арабском и персидском языках, а также арабграфичная литература на общетюркском языке.

Однако, уничтожая фонды старых книг, советская власть не могла предоставить что-то новое. Полиграфическая отрасль переживала серьезный кризис из-за маломощности материально-технической базы [17], переход к латинизации привело к серьезным проблемам в сфере образования и грамотности. Так, в 1925 году в Каракалпакстане были созданы 10 пунктов ликвидации неграмотности среди населения, а уже в 1926 году их насчитывалось уже 44, а в следующем году – 51. К 1927 году в области работали уже 13 красные чайханы, которые часто выполняли функции библиотек [18]: там часто сосредотачивалось большое количество населения, где оно узнавало новости, часто читались вслух газеты.

Повышение внимания к культурно-просветительным учреждениям со стороны заинтересованных органов имело ощутимые практические последствия. В архивных материалах особое внимание уделялось вопросу, за счет каких источников предстояло решать актуальные проблемы этой сферы, в том числе, библиотечного дела. Инициированные решениями центральных органов, аналогичные документы советско-партийных органов Каракалпакстана, предусматривали позитивные для библиотек мероприятия, также вопросы финансирования библиотечной работы. Это давало возможности принципиально решать главные проблемы библиотечного дела. Например, в 1927 году на деятельность культурно-просветительных учреждений были выделены 40 тысяч руб. Объем выделенных средств увеличивалось из года в год, в результате чего, если в 1925/1926 году в Каракалпакстане были организованы 49 культурно-просветительных учреждений, то накануне начала Второй мировой войны в республике их 309 [19].

В 1920-е годы процесс развития библиотечного дела в Каракалпакстане по своей сущности и идейно-политическому содержанию имел особенности, обусловленные объективными и субъективными факторами. Прежде всего, в условиях Каракалпакстана

сдерживающими факторами при формировании новой культуры, в том числе и библиотечного дела, сказались слабое развитие промышленности, малочисленность интеллигенции, сохранение в быту патриархальных и языческих пережитков.

В 1930-е годы наибольшее развитие получили клубы, красные уголки и учреждения политпросвещения, которые открывались в городах и районных центрах. Например, в 1930 году существовали 10 клубов и 30 красных чайхан по области, но в основном культурно-просветительская работа сосредотачивалась в Турткуле: городском клубе работали 7 кружков по интересам, силами участников театрального кружка было поставлено 7 спектаклей [20], здесь функционировали Дом просвещения, городская библиотека. К 1936 году их количество значительно увеличилось: по области существовали 42 домов просвещения, 12 клубов, 18 крупных библиотек [21]. Были открыты звуковой кинотеатр, радиостудия, клубы, красные уголки, передвижные киноустановки были открыты даже в Муйнаке [22]. К 1940 году количество всех библиотек по республике дошло до 195 [23]. Соответственно увеличился книжный фонд библиотек: если в 1935 году в книжных фондах библиотек находились 73,2 тысяч экземпляров, то в 1940 году его объем достиг 205 тысяч [24]. На 1 января 1940 года в Узбекистане имелась широко развитая сеть разнообразных по типу и читательскому назначению массовых библиотек. В республике насчитывалось 1774 массовых библиотек с общим книжным фондом 2,5 миллиона экземпляров [25].

В целом, в 1940 году на территории Каракалпакстана функционировали 106 культурно-просветительских учреждений, из них 8 клубов в городских и районных центрах, увеличилось количество библиотек [26]. Библиотеки постепенно превращались в опорные пункты культурно-просветительской работы среди населения, расширение сети библиотек и передвижек, обеспечение библиотек соответствующими библиотечными кадрами, улучшения издания книги и комплектования библиотек на местах и др., стали решающими факторами развития этой сферы в 1917-1941 годы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Вертегов В.И. Культурная революция в ККАССР // Труды первой конференции по производительным силам Каракалпакской АССР. - Ленинград, 1934. Т.2. - С. 161.
2. Карлыбаев М. Медресе в Каракалпакии XIX - начала XX веков. – Нукус, 2002. - 83 с.
3. Урумбаев Ж. Очерки истории школ каракалпакстана. – Нукус, 1974. С.114. 7.79. Карлыбаев М. А. О книжном наследии Каракалпакстана XIX – начала XX вв. // O'zbekiston tarixi. – Ташкент, 2020. №3. 102–113 б.
4. Центральный государственный архив Республики Каракалпакстан (ЦГА РК), ф. Р-10, оп.1, д.8, л.12.
5. Каракалпакстан АССРы тарийхы. II-том. – Нөкис, 1977. – С.263.
6. Непесов Ф. 1920-1924-жыллардағы Хорезм халық совет революциясында Қарақлпакстан мийнеткешлериниң роли. – Нөкис, 1964. СС.147-148.
7. ЦГА РУз, ф.296, оп.1, д.56, л.7.
8. ЦГА РУз, ф.296, оп.1, д.61, л.19.
9. Х.Оттегенов и др. Очерки истории Каракалпакстана (1916-1991 гг.)– Нукус, 2021.
10. Советская Каракалпакия, 1960, 11 декабря.
11. Непесов Ф. 1920-1924-жыллардағы Хорезм халық совет революциясында Қарақлпакстан мийнеткешлериниң роли. – Нөкис, 1964. С.152.
12. Нуржанов С.У. История периодической печати Каракалпакстана (1924-1953 гг.). Автореф. дисс. д.и.н. (DSc). – Нукус, 2022. С.17.
13. ЦГА РК, ф.Р-551, оп.154, д.88, л.10.
14. ЦГА РК, ф.Р-551, оп.154, д.88, л.91.
15. ЦГА РК, ф.12, оп.3, д.63, л.135.
16. ЦГА РК, ф.Р-551, оп.160, д.166, л.99.
17. Идрисов Р. История книгопечатания в Каракалпакстане (1924-1941 гг.). Автореф. дисс. доктора философии (PhD) по ист. наукам. – Нукус., 2021. С.14.
18. ЦГА РУз, ф.1235, оп.104, д.982, л.132.
19. Карақалпақстанның жаңа тарийхы / Карақалпақстан XIX әсирдиң екінши ярымы XXI әсирге шекем. – Нөкис, 2003. 365-366 бетлер.
20. ЦГА РК, ф.62, оп.2, д.2594, л.190-191.
21. ЦГА РУз, ф.7857, оп.1, д.258, л.11.
22. ЦГА РК, ф.Р-551, оп.29, д.36, л.38-39.
23. Народное хозяйство Каракалпакской АССР. Статистический сборник. – Нукус, 1967. С.115.
24. Панабергенов А. А. Партийная организация Каракалпакии в борьбе за осуществления культурной революции. – Нукус-Самарканд, 1969. С.271.
25. Касьмова А.Г. Развитие сети массовых библиотек Узбекистана, 1917-1941 гг. Автореф. дисс. ... к.и.н. – Ташкент, 1965. С.15.
26. ЦГА РУ, ф.58, оп.16, д.253, л.31.

ТРУДЫ АНГЛИЙСКОГО ПУТЕШЕСТВЕННИКА СТИВЕНА ГРЭМА – КАК ОДИН ИЗ ОСНОВНЫХ ИСТОЧНИКОВ ИЗУЧЕНИЯ КОЛОНИАЛЬНОГО ТУРКЕСТАНА

Д.А.Ташкенбаева, старший преподаватель, Ташкентский Университет Информационных Технологий, Ташкент

Annotatsiya. *Ushbu maqolada XX-asr boshlarida O'rta Osiyo shaharlari bo'ylab noyob sayohat qilgan ingliz sayyohi – sharqshunos olim Stiven Gremning faoliyati tasvirlangan. Mazkur maqolaning o'ziga xosligi shundaki, unda Qozog'iston va O'zbekiston mintaqalarining rivojlanish tarixi xorijlik olimning nigohi va fikrlari bilan ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *G'arb tarixshunosligi, The Times gazetasi, Uzoq Sharq, Yaqin Sharq, kundalik, sayohat.*

Аннотация. *Данная статья описывает труд английского путешественника – востоковеда Стивена Грэма, которые в начале XX века совершил уникальное путешествие по городам Средней Азии. Уникальность данной статьи заключается в том, что она раскрывает историю развития регионов Казахстана и Узбекистана глазами и мыслями зарубежного ученого.*

Ключевые слова: *западная историография, газета «The Times», Дальний Восток, Ближний Восток, дневник, путешествие.*

Abstract. *This article describes the work of the English traveler - orientalist Stephen Graham, who in the early twentieth century made a unique journey through the cities of Central Asia. The uniqueness of this article is that it reveals the history of the regions of Kazakhstan and Uzbekistan through the eyes and thoughts of a foreign scientist.*

Key words: *Western historiography, The Times newspaper, Far East, Middle East, diary, travel.*

К наиболее известным экспедициям и миссиям с дипломатическими и разведывательными целями в начале XX в. относятся посещения среднеазиатских государств такими английскими личностями, как Г. Ласделл, В. Рикмер Рикмерс, С.Грэм.

В 1914 году английский журналист «The Times» и разведчик Стивен Грэм проехался по Средней Азии. Он описывает, насколько благотворно для этой местности оказалось переселение русских крестьян. Грэм делает вывод, что Россия из-за нехватки ресурсов не пойдёт в Афганистан, но другой его прогноз оказался неправильным, что Средняя Азия на столетия станет самым мирным местом.

В разгар Первой мировой войны, в 1916 г., издательство «Cassel and Company» выпустило книгу английского писателя и путешественника Стивена Грэма, посвященную его путешествию через Центральную Азию и Алтай. В основу книги легли шестнадцать статей Грэма, печатавшихся в мае – июле 1914 года в лондонской «The Times» и в еженедельнике «Country Life». В них описывалась поездка автора по южным территориям Российской империи – от берегов Каспийского моря до Алтая. Вообще конечной точкой путешествия Грэма был Дальний Восток, но он не успел добраться туда: началась война. Путешествие началось 1 мая 1914 года, когда из Красноводска (который он называет одним из самых жарких, пустынных и убогих мест в мире) Грэм отправился в путь по Закаспийской железной дороге. В отличие от других своих поездок, он не взял с собой фотоаппарат. Поэтому его статьи наполнены большим количеством описаний всего, что он видел, чем книги о прочих путешествиях.

Первое впечатление автора – железная дорога в пустыне. Железнодорожное полотно не отличается высоким качеством, поэтому средняя скорость поезда не превышает 17 миль в час. Остановки на совершенно пустых станциях, где никто не сходит и никто не садится на поезд, могут составлять от 20 до 30 минут. Грэм удивляется, что столько сил и средств было вложено в этот чисто политический проект, когда, например, нет железной дороги для вывоза огромного урожая фруктов из Абхазии, а об огромных просторах Севера империи и говорить не приходится... И так продолжается на протяжении всего путешествия – почти графические картины окружающей действительности сопровождаются комментариями автора, иногда саркастическими, иногда философскими. Часты сравнения с аналогичными явлениями в Европе и Северной Америке. Там, где начинаются обрабатываемые орошаемые земли, картина оживает. На станциях появляются длинные ограждения, за которыми стоят продавщицы еды, предлагающие пассажирам вареные яйца, жареных кур, молоко и кумыс в бутылках. Еда

горячая, приготовленная специально к подходу поезда. Мальчишки несут из пекарни корзины с теплыми лепешками. Здесь же исходят паром несколько самоваров. Можно купить стакан готового чая или просто кипяток и заваривать чай по своему вкусу. Совсем маленькие дети предлагают пассажирам букетики весенних цветов. Когда поезд идет вдоль границы с Персией, видно, что дома жителей по ту сторону границы обсажены цветущими розами. На российской стороне скорее можно увидеть овощные грядки, если только хватает воды. Грэм растрогал тот факт, что на железнодорожной станции Геок-Тепе создан своеобразный музей, посвященный захвату этой крепости в 1881 г. войсками под командованием генерала М.Д. Скобелева. Там собраны образцы всех видов оружия, которое использовали сражавшиеся. Кроме того, в музее стоят две восковые фигуры: русский солдат в мундире и с ружьем и солдат местный, рассекающий воздух саблей. Дорога до Ашхабада заняла 23 часа. Далее поезд двинулся к Бухаре. Путь пролегал снова через пустыню. Очередная остановка – Чарджоу, порт на Амударье. Оттуда ходят небольшие пароходы до Хивы. Однако все рейсы совершаются только «по государственной надобности», и частному путешественнику, а тем более купцу очень сложно добиться разрешения на поездку. Это серьезно затрудняет не только торговлю, но и вообще ведение любого дела, требующего какой-либо связи с внешним миром, а не ограничивающегося узкими рамками одного города.

Поезд идет к Новой Бухаре – русскому городу с белыми домами, широкими, обсаженными деревьями улицами, яркими витринами магазинов. Подробно и с восторгом описав Ташкент («город-оазис, город-парк»), Грэм столь же подробно излагает историю русского продвижения в Центральную Азию, заканчивая рассуждениями о строительстве железных дорог в регионе и их роли в дальнейшем освоении этих земель. Но главное, что обозначает ее на местности, – это телеграфные столбы. Связь между Центральной Россией и Центральной Азией работает безукоризненно. После Чимкента и далее к востоку начались земли, достаточно плотно заселенные русскими крестьянами, перебравшимися сюда из Центральной России и даже из Сибири. Везде в деревнях, построенных примерно по одному и тому же плану, русскими инженерами-гидрологами проложены арыки, в которых плавают утки. Вдоль улиц густо посажены деревья, так что даже в полуденную жару по ним можно спокойно ходить. В каждой деревне – здание управы, церковь, школа, почтовая станция. После Чимкента Грэм посетил Аулие Ата (совр. Тараз, в 1938–1994 гг. Джамбул). Этот город серьезно отличался, скажем, от Ташкента, где «азиатская» и «европейская» части существуют параллельно, не смешиваются. Здесь рядом с древней мечетью расположился дом современной постройки – гостиница «Лондон». Бок о бок с глинобитным караван-сараям сверкает отмытыми стеклами окон ресторан. Правда, в жаркие месяцы большей популярностью пользовались рестораны под открытым небом, где столики были расставлены в густом саду, а кухня расположена как можно дальше, чтобы жар и чад не мешали посетителям. В городе имелось несколько театров и даже здание цирка!

Возле старинного крытого базара в кинотеатре показывают комедию «Суффражистка» и драму «Кавказский пленник». Кстати, на вопросе о кино и его «цивилизующей роли» Грэм останавливается отдельно. Он отмечает необычайную популярность этого зрелища, при том, что высоким художественным уровнем показываемые ленты не отличаются: это в основном французские и итальянские фильмы ужасов, американские вестерны и романтические приключения, немецкие и скандинавские семейные драмы или, напротив, легкие комедии и фарсы. Научно-популярные фильмы, серьезные киноленты и экранизация классики составляют не более 11% от всего, что можно увидеть в пяти кинотеатрах Аулие-Ата. Дальше Грэм двинулся в путь вместе с одним из многочисленных караванов переселенцев из Центральной России. Они пересекли Сырдарьинскую область и направились далее, в Семиреченскую. Однако повозки плелись так медленно, что их можно было обогнать пешком. Грэм нанял на почтовой станции тройку, чтобы доехать до Пишпека (совр. Бишкек). Забавно его описание классической русской тройки, запряженной в среднеазиатскую арбу, где пассажир вынужден сидеть на огромной куче сена, чтобы не прочувствовать собственным организмом все ухабы на дороге. На облучке вместо традиционного русского ямщика восседает возница-казах в потрепанном халате и высокой меховой шапке, которые прекрасно защищают его от невыносимой жары. Такие тройки – самый популярный вид транспорта у всех путешественников в этих местах. Грэм отмечает, что среди путников довольно много женщин, которые едут без сопровождения мужчин. Это никого не удивляет, а к женщинам все относятся с большим уважением.

Далее Грэм описывает путешествие до Семипалатинска, плавание на небольшом пароходике по Иртышу до Мало-Красноярска и поездку в глубь Алтайских гор, где основой преуспеяния сельских жителей являются маральники и пасеки. Сотни прирученных, но фактически полудиких маралов в апреле–мае каждого года расстаются со своими рогами, которые затем экспортируют в Китай. Полученных средств вполне хватает на то, чтобы без проблем жить целый год. Конечно, в целом книгу Стивена Грэма вряд ли можно назвать идеальным источником, описывающим Среднюю Азию, включая Арало-Каспийский регион, летом 1914 г. Но взгляд со стороны, пусть даже это взгляд такого восторженного поклонника Российской империи, каким в целом был Грэм, всегда интересен и важен. А живой язык, яркие описания, подробная статистика увеличивают ценность его труда. После начала военных действий Грэм уехал в Петербург, вскоре получивший новое название. Еще год он оставался в России в качестве корреспондента «The Times», но затем вернулся в Англию. Там он опубликовал философско-религиозное исследование, в котором изложил свое видение различий между православием и религиями Запада – католицизмом и протестантизмом. Кроме того, свои впечатления от первых военных лет в России он описал еще в двух книгах. Последний год войны Грэм провел рядовым на фронте во Франции, вступив добровольцем в Шотландский гвардейский полк. Не вызывает сомнения тот факт, что многие из этих изданий представляют собой ценные источники по истории данного периода для современных исследователей. Но было бы трудно оспаривать значение того влияния, которое оказала эта литература на развитие академического востоковедения в Великобритании и Европе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Graham Stephan. Russia and the World. London, 1915; Idem. Russia in 1916. London, 1917.
2. Ташкенбаева, Д. А. (2016). Влияние европейской культуры на архитектуру колониального Туркестана второй половины XIX-начала XX вв. *International scientific review*, (2 (12)), 231-234.
3. Ташкенбаева, Д. А. (2019). Зарубежные научные центры по изучению колониального Туркестана. *Многомерность общества: цифровой поворот в гуманитарном знании*.—Екатеринбург, 2019, 348-350.

УЎК 902

ЎЗБЕКИСТОНДА СОБИҚ ИТТИФОҚ ДАВРИДА ОНАЛИК ВА БОЛАЛИКНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШДАГИ МУАММО ВА ЕЧИМЛАР

(Жанубий вилоятлар мисолида)

Н.Тоштемурова, катта ўқитувчи, PhD, Қарши Давлат Университети, Қарши

Аннотация. *Оналик ва болаликни ҳимоя қилиш юзасидан олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, аҳолининг ижтимоий-иқтисодий яшаш шароитлари, жумладан, моддий таъминоти, турар-жойи, меҳнат шароити, дам олиши, маълумоти, маданияти, урф-одатлари, овқатланиши ва бошқа омиллар келажак авлод саломатлигига бевосита ва билвосита таъсир кўрсатади.*

Калим сўзлар: *Ўзбекистон, Собиқ СССР, Соғлом авлод, оналик ва болалик, “Қаҳрамон она”, “Оналик шухрати”, тузруқ мажмуи, Соғлиқни сақлаш министрлиги, Сурхондарё, Қашқадарё*

Аннотация. *Проведенные исследования по охране материнства и детства показывают, что социально-экономические условия жизни населения, в том числе материальное обеспечение, жилищные условия, условия труда, отдыха, образования, культуры, традиции, питание и другие факторы напрямую влияют на здоровье в будущем и оказывает косвенное влияние.*

Ключевые слова: *Узбекистан, б. СССР, Здоровое поколение, материнство и детство, «Мать-героиня», «Материнская слава», родильный комплекс, Минздрав, Сурхандарьинская область, Кашкадарьинская область*

Abstract. *The research conducted on the protection of motherhood and childhood shows that the socio-economic living conditions of the population, including material support, housing, working conditions, recreation, education, culture, traditions, nutrition and other factors directly affect the health of the future generation. and has an indirect effect.*

Key words: *Uzbekistan, Former USSR, Healthy generation, motherhood and childhood, "Heroic mother", "Maternity fame", maternity complex, Ministry of Health, Surkhandarya, Kashkadarya.*

Оналик ва болаликни ҳимоя қилиш тарихига назар ташласак, собиқ Иттифоқда амалга оширилган баъзи ижобий ишлар билан бир қаторда хато ва камчиликларнинг ҳам гувоҳи бўламиз.

Собиқ СССР даврида бу масала юзасидан бир нечта ҳужжатлар имзоланган. Бироқ қабул қилинган қарорлар ижроси турли республикаларда турлича ҳал этилди. РКП (б) нинг 1919 йилда бўлиб ўтган VIII съездида қабул қилинган дастурда бу соҳага тегишли қатор йўл йўриқлар белгиланганига қарамай, жойларда бу тадбирлар тўлиқ амалга оширилмади. Жумладан, дастурнинг “тўлиқ иш ҳаққи сақланган ҳолда ҳомиладор аёллар бола туғилганга қадар 8 ҳафта ва бола туғилгандан кейин 8 ҳафта ишдан озод этилади, шу даврда бепул шифокор ёрдами ва дори-дармон олади” деб белгиланган вазифалари ҳаётга тўлиқ тадбиқ этилмади. Ўзбекистон қишлоқларида дастлабки пайтларда ҳомиладор ва янги туққан аёлларга бепул шифокор ёрдами, дори-дармон берилмади. Шунга қарамасдан, совет даврида оналик ва болаликни муҳофаза этишнинг мустаҳкам таянчлари яратилди. 1944 йил 8 июнда СССР Олий Совети Президиумининг “Ҳомиладор аёлларга, кўп болалик аёлларга ва ёлғиз оналарга давлат ёрдами кўрсатиш, оналик ва болаликни ҳимоя этишни кучайтириш, “Қаҳрамон она” фахрий унвонини жорий этиш, “Оналик шухрати” ордени ва “Оналик” медалини таъсис этиш тўғрисида”ги фармони қабул қилинди.

Ўзбекистонда урушдан кейинги йилларда оналар ва болалар учун ажратилган даволаш ўринлари, маслаҳатхоналар, тиббий кадрлар сони бир қадар кўпайтирилди. 1946 йили Ўзбекистонда болалар учун 3193 та даволаш ўринлари бўлган бўлса, 1955 йили уларнинг сони 5492 та бўлди. Даволаш ўринларининг катта қисми Тошкент шаҳри ҳисобига тўғри келиб, шу йилларга тааллуқли равишда бу 1550 тадан, 1885 тага кўпайди.

1946 йили Ўзбекистонда ҳомиладор аёллар ва туққан аёллар учун 2001 та, 1966 йили 1129, 7 та даволаш ўрни ажратилди. Қишлоқ ҳомиладор аёлларига асосан ФАПлари ва колхоз туғруқ уйларида тиббий ёрдам кўрсатилганлиги боис бу муассасалар алоҳида эътиборни талаб қилди.

1969 йил 19 декабрда қабул қилинган СССР ва Олий Кенгашнинг соғлиқни сақлаш тўғрисида қонунларда ҳам оналик ва болаликни ҳимоя қилиш вазифалари қайд этилди. Қонуннинг 5 бўлими 38-моддасида оналикни рағбатлантириш, она ва боланинг соғлигини сақлаш қафолати берилиши белгилаб қўйилди. 39-моддасида эса ҳомиладор аёлларни ва туғилган чақалоқларни тиббий ёрдам билан таъминлашга бағишланган.

Собиқ Иттифоқ Соғлиқни сақлаш министрлиги томонидан ҳам ушбу соҳага тегишли бўлган бир қатор қарорлар қабул қилинди. 1964 йил 15 февралда “Оналар ўлимини камайтиришнинг келгуси чора-тадбирлари тўғрисида”, 1964 йил 18 августда “Ҳомиладорларга, янги туққан оналарга ва чақалоқларга тиббий ёрдам кўрсатиш сифатини яхшилашнинг келгуси чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори, 1970 йил 25 майда “Мамлакатда акушер-гинекологик хизматини яхшилашнинг келгуси чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори, 1986 йил 13 январда “Тўғриқхона муассасалари ишида жиддий камчиликлар ва чақалоқларга тиббий ёрдам кўрсатиш тўғрисида”ги қарорлари шулар жумласидандир.

Даволаш муассасалари моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, ҳомиладор аёллар ва болаларга озиқ-овқат маҳсулотлари етказиб бериш борасида тадбирлар олиб борилди. Даволаш муассасаларини дори-дармонлар, тиббий асбоб-ускуналар билан таъминлаш ишида ҳам баъзи ютуқлар қўлга киритилди. Аммо бемор болаларни озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш ишлари яхши олиб борилмади. Сурхондарё вилоятида 1964 йил кам таъминланган ва кўп болали оилаларга ажратилган 58, 2 минг рубллик озиқ-овқатлар ўз эгаларига етиб бормади. Сут, творог, гўшт, тухум ва мевалар таъминоти талабга жавоб бермади. Сут тарқатиш (молочное кухня) ошхоналари ташкил этишда камчиликлар бўлди. Тошкент, Сурхондарё ва Сирдарё вилоятларида бу турдаги ошхоналар қурилиш режаси бажарилмади. Мавжуд ошхоналар болаларнинг сутга бўлган талабларини 9 фоизга қондирди, халос. Айниқса вилоятларда болаларни сут маҳсулотлари билан таъминлаш муаммо бўлиб, 1965 йилнинг биринчи кварталда Бухоро вилоятида болаларга етказиб берилиши лозим бўлган 33, 0 тонна сут ўрнига фақат 7, 2 тонна сут етказиб берилди.

Ўзбекистон ҳукумати томонидан белгиланган чора-тадбирларга мувофиқ, XX аср 70-йилларининг охирида – 80 йилларининг бошида оналик ва болаликни ҳимоя қилиш соҳаси моддий-техника базасини мустаҳкамлаш борасида қатор ишлар амалга оширилди. 1978 йил 24 июлда Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг “Она ва бола саломатлигини муҳофаза қилишни яхшилашнинг келгуси қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги 421-сонли қарори эълон қилинди. Болалар даволаш муассасалари тармоғи кенгайиб борди. 1979 йили биргина

Қорақалпоғистонда 63 та болалар даволаш муассасалари ишлаб турди, Амударё, Тўрткўл, Чимбой марказий туман шифохоналарида туғруқ бўлимлари кенгайтирилди, Нукус шаҳри ҳамда Хўжайли, Қўнғирот туманларида мустақил болалар поликлиникалари ташкил этилди. Амударё, Беруний, Шуманой, Ленинобод туман поликлиникаларида болалар бўлимлари кенгайтирилди. Хоразмда 1979 йили болалар учун 2 та ихтисослашган шифохона ишлаб турди. Шу йили вилоятнинг Шовот туманида 120 ўринли болалар шифохонаси поликлиникаси билан биргаликда очилди. Шунингдек, Қўшқупис туман марказий шифохонаси ўрнида ҳам болалар шифохонаси ташкил этилди.

Ўзбекистон КП МК ва ЎзССР Министрлар Советининг 1974 йил 27 июлдаги “Келгусида республикада оналар ва болалар саломатлигини муҳофаза қилишни яхшилашнинг чоратадбирлари тўғрисида”ги, 1980 йил 28 майдаги “Келгусида Ўзбекистон ССРда туғруқ иши ва педиатрия хизматини яхшилаш тўғрисида”ги қарорлари қабул қилинди. Собиқ Иттифок ҳудудида юқорида таъкидланган қарорларнинг ижроси турлича бажариб келинди.

Урушдан кейинги дастлабки йилларда ҳам Ўзбекистон жанубий вилоятларида туғриқхоналар у ёки бу шифохоналарнинг бўлими сифатида фаолият кўрсатди. Уларга ажратилган ўринлар жуда кам бўлиб, аҳолининг талабини тўлиқ қондира олмади. 1947 йил июлда республика Соғлиқни сақлаш министрлигининг коллегияси Қашқадарё вилоятида туғриқ ишларининг йўлга қўйилиши жараёнини қониқарсиз деб топди. 1949 йилда Қашқадарё вилояти туғриқ бўлимларига жами 108 та ўрин ажратилди. Қарши, Кўк-Булоқ туманларига эса 2 тадан туғриқ ўринлари тўғри келди.

Туғриқ бўлимларида яратилган шароит эса жуда ёмон аҳволда эди. Бунга Бешкент тумани шифохонасини текширган комиссиянинг қуйидаги хулосалари мисол бўла олади: “Туғриқ палатаси йўлакда жойлаштирилган. Ҳомиладор аёлларни операция столида туғдирилди. Хона шунчалик торки, ҳатто чақалоқни йўргаклаш имконияти ҳам йўқ эди. Бўлимда 1949 йил 1 январдан 26 сентябрда бор-йўғи 24 та аёлнинг кўзи ёриди”.

Сурхондарё вилоятида ҳам бу борадаги ишлар кўнгилдагидек эмас эди. 1953 йилда вилоятдаги жами 172 та туғриқ ўрнида ҳаммаси бўлиб 4383 та аёлнинг кўзи ёриди. Шулардан 2278 таси шаҳар, 2105 таси қишлоқ аёлларини ташкил этди. Агар қишлоқ аҳолисининг шаҳар аҳолисига нисбатан кўплигини ҳисобга оладиган бўлсак, бу рақам жуда паст даражани ташкил этади.

Маълумки, оналик ва болалиқни ҳимоя қилиш тизимининг энг асосий тармоғи – бу туғриқхоналардир. Шунингдек, янги туғриқхона биноларини қуриш, уни моддий-техника базасини мустаҳкамлаш оналар ва янги туғилган чақалоқлар саломатлигини муҳофаза этишнинг муҳим омил-ларидан биридир. Бироқ жанубий вилоятлар туғриқхоналари учун янги замонавий бинолар қуриш, уларни қаттиқ ва юмшоқ ашёлар билан таъминлаш даражасининг пастлиги туғриқ иши сифатига жиддий таъсир кўрсатди. Кўпинча туғриқхона бўлимларининг стол-стуллар, шкафларга бўлган эҳтиёжи тўлиқ қондирилмаган эди.

Ўзбекистон жанубий вилоятларида махсус туғриқхоналар ташкил этиш иши узоқ йиллар пайсалга солиб келинди. Қарши шаҳрида фақат 1960 йил май ойига келиб мустақил туғриқхона мослаштирилган бинода иш бошлади. Мазкур туғриқхона учун 1959 йил 453,4 минг сўм ажратилган бўлиб, бино қуриш режа бўйича 1964 йили яқунланиши лозим эди. Бироқ туғриқхона биноти турли хил сабаблар билан фақат 1967 йилга келиб фойдаланишга топширилди.

1963 йил 17 – 23 ноябрь кунлари Ўзбекистон Соғлиқни сақлаш министрлигининг буйруғи билан Республика бош акушер-гинекологи А.Н.Изамшиева Қашқадарё вилоятида оналик ва болалиқни муҳофаза этиш борасидаги ишларни қониқарсиз деб топади ва бу ҳақида у қуйидагиларни баён қилади: “Қарши шаҳар туғриқхонасида канализация, кирхона умуман йўқ, қаттиқ ва юмшоқ ашёлар етишмайди. Аёллар маслаҳатхонаси туғриқхона йўлагига жойлаштиришган бўлиб, ҳеч қандай талабга жавоб бермайди. Ғузур тумани туғриқхона биноти деворларининг айрим жойлари бузилган, 3 йилдан буён капитал таъмир ишлари олиб борилмаган”.

Сурхондарё вилоятида эса биринчи мустақил туғриқхона муассасаси 1961 йили Термиз шаҳрида ташкил этилди. Бу туғриқхона ҳам дастлаб мослаштирилган бинода иш бошлади ва фақат 1976 йилга келибгина янги замонавий бинога кўчиб ўтди. Архив ҳужжатларидан ўрганилган соғлиқни сақлаш муассасалари ҳисоботларида қайд этилишича, болалар касалланиши ва ўлимининг юқори даражага кўтарилишида энг асосий сабабларидан бири педиатр-врачлар етишмаслиги эди.

Юқоридаги маълумотларга таянган ҳолда қуйидаги хулосага келиш мумкин. Инсоният давомчиси оналар, келажак болалардир. Аҳолининг бу иккала қатлами алоҳида тиббий эътиборга муҳтож бўлиб, собиқ советлар даврида бу соҳага тегишли қатор ҳужжатлар қабул қилинган бўлсада, Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларида оналик ва болаликни муҳофаза қилиш юзасидан кўпгина муаммолар ечимини топмади. Бу муаммо ва нуқсонлар собиқ Иттифок ҳукуматининг мамлакатда икки ҳил демографик сиёсат олиб борганликлари туфайли келиб чиқди. Оналар ва болалар учун яратилган даволаш ўринлари, шифокорлар ва уларга яратилаётган маиший турмуш тарзи мамлакатнинг бошқа республикаларига нисбатан Ўзбекистонда, жумладан, Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари ўртасида катта тафовут мавжуд эди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бердиев Т. Эл саломатлиги йўлида (Сурхондарё вилояти 1 сон шифохонаси тарихи). – Б. 24
2. Здравосохранения в Узбекской ССР. – Т, 1990. – С. 64.
3. Здравосохранения Советского Узбекистана. (Методичес. рекомендация для студентов). – Т. 1991. – С.53.
4. Ўзбекистон Миллий архиви (Ўз МА).
5. Ўзбекистон Республикаси Илмий-техника ва тиббиёт ҳужжатлари Миллий архиви (Ўз ИТТХ МА).
6. Қашқадарё вилоят давлат архиви.
7. Сурхондарё вилоят давлат архиви.

УЎК 7.072.2

“БУХОРЧА” ВА “МАВРИГИ” ТУРКУМЛАРИ ХУСУСИДА

Қ.Ф. Тўраев, ўқитувчи, Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти, Тошкент

Аннотация. Мақолада “Бухорча” ҳамда “Мавриги” кўшиқ ва рақс тароналар туркумининг юзага келиши, шунингдек уларнинг шаклланиши жараёнларининг тарихи ўрганилган. Ушбу туркумлар қайси миллат вакиллари томонидан кўпроқ ижро этилиши ва уларнинг ҳозирги кунда ёш авлод тарбиясига бўлган таъсири ўрганилган.

Калим сўзлар: мусиқа, мактаб, туркум, созанда, хонанда, тарбия.

Аннотация. В статье исследуется история возникновения категории песенно-танцевальных исполнений «Бухорча» и «Мавриджи», а также процессы их формирования. Были изучены, какие национальности чаще всего выступают в этих категориях, и их влияние на воспитание молодого поколения в настоящее время.

Ключевые слова: музыка, школа, музыкант, певец, воспитание.

Abstract. The article examines the history of the emergence of the category of song and dance performances of "Bukhorcha" and "Mavriji", as well as the processes of their formation. We studied which nationalities most often appear in these categories, and their influence on the upbringing of the younger generation at the present time.

Key words: music, school, musician, singer, education.

Бухоро мусиқа санъатида “Бухорча” ва “Мавриги” номи билан машҳур бўлган халқ кўшиқ ва рақслардан таркиб топган туркумлар мавжудки, уни бошқа халқлар мусиқа санъатида учрата олмаймиз.

Ушбу туркум тароналарида асосан Бухорога хос бўлган шевадаги шеър ва оҳанглар мужассам бўлиб, унда маҳаллий урф – одатлар, шеърятдаги зуллисонанлик, шунингдек, ижрода ўзига хослик яққол сезилиб туради.

“Бухорча” ҳамда “Мавриги” кўшиқ ва рақс тароналар туркумининг юзага келиши, шунингдек, шаклланиши жараёни ҳам ўзига хос тарихга эга. “Бухорча” туркуми бухороликлар ижодкорлиги ва ижрочилиги ҳосиласи сифатида шаклланган туркум бўлса, “Мавриги” мажмуаси миграцион кўшиқ ва рақслардан иборат бўлган туркум кўринишида бухороликлар ижрочилиги жараёнида сайқалланиб, тўлишиб бораётган кўшиқ ва рақслар йиғиндисиدير.

“Мавриги” туркуми таркибидаги куй – кўшиқлар ва рақслар силсиласида турли даврларда турлича муносабат билан марвдан мажбуран Бухорога кўчирилган маврликлар кўшиқлари-ю рақслари борлиги маълум. Гап шундаки, XVI асрда Амир Шаҳмурод салтанати даврда Бухорога кўчирилган муҳожирлар орасида нафақат форслар, балки бошқа миллат вакиллари борлигини инобатга олсак, “Мавриги” туркуми Маврдан Бухорога зўрлаб кўчирилган барча маврликларнинг – наинки фақат форс – тожик, балки туркман ва ўзбекларнинг ҳам муштарак ижод маҳсули эканлигининг гувоҳи бўламиз. Бинобарин, унга фақат форс – тожик мусиқа мероси ёхуд нукул эронийлардан иборат этник гуруҳлар ижрочилигига хос ҳодиса сифатида қараш бирёқламалikka олиб келади.

“Бухорча” ва “Мавриги” эгизак туркум сифатида, асосан, оилавий – маиший маросимларда (бешик тўйи, хатна, никоҳ тўйлари ва ҳоказо) куйланади; ўтмишда “Бухорча” ичкари ҳавли, хотин-қизлар базмида, “Мавриги эса, ташқари ҳовлида эркаклар базмида ижро этилган, ҳозирги кунда эса, бу тавофут тамоман йўқолган, чунки айни пайтдаги базму шодиёналарга эркагу аёл аралашига иштирок этадиган бўлди.

Куйида биз мавзумиз моҳиятидан келиб чиқиб, асосан “Мавриги” туркумининг айни пайтдаги халқ орасида куйланиши ва уларнинг оммалашishi ҳақида тўхталиб ўтмоқчимиз. Анигроғи, Бухоро вилоят давлат филармонияси қошида фаолият юритаётган “Мавриги” халқ – этнографик ансамбли ҳақида ҳиқоя қилмоқчимиз.

“Мавриги” туркуми халқ кўшиқ ва рақслари мажмуа тарзида шаклланган бўлиб, ўтмишда уни тўрт дойрадаст ҳофиз ижро этган, ва XX асрнинг 60-70 йилларига келиб, мавригихонлар дастаси 6-7 кишилиқ ижрочилар гуруҳи даражасига етган. Бу даврда мавриги кўшиқлари фақат дойра (баъзида ноғора, қайроқ созлари ҳам уларга жўрнавон бўлган) бўлса, бунгунги кунга келиб мавригихонликка барча халқ чолғу асбоблари жўрнавонлик қилмоқда. У XIX аср охири ва XX аср бошларида Ўзбекистоннинг Бухоро, Самарқанд, Шаҳрисабз, Туркменистоннинг Мари, Чоржўй, Тожикистоннинг Душанбе ва Хўжанд каби шаҳар халқлари орасида кенг оммалашгандир.

“Мавригихон”ликнинг эволюцион ривожланиш жараёнига назар соладиган бўлсак, куйидаги манзарага гувоҳ бўламиз:

Юқоридаги фикр ва мулоҳазалардан келиб чиқиб, шунини айтишимиз мумкинки, “Мавриги” жанрини замонлардан замонларга, аждодлардан авлодларга етказишда бухоролик ўзбеги тожик ҳам, эрония яҳудий ҳам баббаравар хизмат қилган. Бу сафда XVIII-XX асрлар давомида Мулла Муҳаммад Зангбоз, рикобий ҳофизлар Қоқо Муҳаммад, Мирза Муҳаммад, Ашуроқори, Кўка Маъдали, Давлат Соҳиб, Уста Тўла, Уста Эргаш, Козим Раҳмон, Ғулом Гармон, Абдулла Қурбон, Уста Ҳамро, Маҳсуми Равган, Раҳим Дангиз, Бақожон Садуллаев, Файзи Қурбон, Раҳматжон Наимов, Қори Ҳабиб, Қори Айпак (Қори Рустам), Ҳайдар Шоди, Уста Ориф, Қосимбобо, Ҳожи Раҳмон, Алиризо Қурбон, Бобо Абдулло, Исмоил Шариф, Олияхон Хасанова, Ориф Атоев, Муродулла Норкуловлар каби турли миллат фарзандлари бор.

Лекин катта афсус ва надоматлар билан айтмоқчимизки, собиқ мустабид тузум даврида миллий мусиқамизнинг бошқа соҳалари каби “Мавриги” хонлик жанрига ҳам давлат лоқайд ва бефарқ муносабатда бўлганлиги туфайли мазкур туркум омманинг эътиборидан четда қолиб кетди ва “Мавриги” кўшиқларининг аксарияти хонандалар репертуарида жой олмади.

Натижада “Мавриги” туркумининг талайгина тароналари унутишга маҳкум этилди. Фақатгина давлатимиз мустақилликка эришгандан сўнггина, Ҳукуматимизнинг миллий мусиқага бўлган эътибори кучайганлиги боис унутилиб кетаётган мерос кўшиқлар, жумладан “Мавриги” туркумига ҳам эътибор кучайди. Бу даврга келиб айрим мусиқашунослар Ф.Кароматов, М.Нуржонов, Ҳ.Ҳамидов, О.Сафаровлар томонидан “Мавриги” туркумларини назарий ўрганишга доир мақолалар чоп этилди.

Энг асосийси, фольклоршунос профессор О.Сафаров, мусиқашунос олим Ф.Тўраев ва Бухоро мусиқа фольклорининг билимдони, композитор О.Атоевлар ҳамкорлигида яратилган “Бухорча” ва “Мавриги” тароналари китобининг “ФАН” нашриёти томонидан 2005 йилда нашр этилгани унда халқ ашула ва рақс туркумларининг пайдо бўлиш тарихи, таркибий тузилиши, бадий – эстетик хусусиятлари ҳамда нота ва матндан иборат бўлган тадқиқот китоби эътиборлидир. Бундан ташқари бу даврда “Мавриги” туркум тароналарини амалий томондан ўрганиш, унинг унутилиб кетган намуналарини излаб топиб, қайтадан тиклаб, халққа қайтариш ҳаракатлари бошланганини кўриш мумкин. Ана шундай мақсадда Бухоро мусиқа фольклорининг билимдони, бастакор Ориф Атоев шунингдек, моҳир ташкилотчи Абдурауф Авезов ташаббуси билан 2006 йилда вилоят филармонияси қошида бир қатор истеъдодли ёшлардан иборат “Мавриги” ансамбли жамоасига асос солинди. Жами: 12 нафар йигит ва 5 нафар раққоса қизлардан иборат бўлган 17 нафар истеъдодли ёшлардан таркиб топган жамоа шаклланган эди. Уларнинг илк концертлари 2007 йилда Швеция элчихонасининг маданият шўъбаси билан ҳамкорликда Тошкентдаги “Ёш томошабинлар” театрида таниқли, халқаро тоифадаги режиссёр Авлиёқули Хўжақулиев постановкаси билан театрлаштирилган композиция кўринишида намойиш этилади. “Мавриги” ансамбли ўзининг мазкур концерт дастури билан 2009 йилда Тожикистонда, 2011 йилда Қирғизистонда ўтказилган “Аралаш” номли Халқаро мусиқа фестивалига катта муваффақият билан иштирок этади.

Унинг 2009 йилда Омон Султонлиги, шунингдек, Малайзия давлатида ўтказилган халқаро “Сабах” мусиқа фестивалида иштирок этиб, “Энг яхши кўшиқ ижрочиси” номинациясига эга бўлганлигини алоҳида қайд этиш лозим. Бундан ташқари жамоа RASA жаҳон халқлари маданияти ташкилотининг таклифига биноан 2011 йилнинг 21- февралдан 1-мартгача Голландия давлатига хизмат сафарида бўлиб қайтади. Ушбу гастрол сафарида иштирок этган хонандалар Рауф Авезов, Нишон Отамуродов, Тўймуродов Қодиров, Фозил Шарипов, Олим Шодиев ва раққоса Замира Аминовалар ўзбек мусиқа санъатини хорижий мамлакатларда тарғиб қилишда катта фидойилик қиладилар. “Мавриги”ансамблининг намунавий чиқишларидан яна биру бу 2013 йилда Республикадаги “Тожиқ миллий маркази” ташаббуси билан ҳамкорликда Ўзбекистон давлат консерваториясининг катта концерт залида ташкил этилган янги “Ширу шакар” концертидир.

Бухоро вилоят филармонияси директори Рауф Авезов саъй-ҳаракати асосида намоён этилган ва ўзбек ҳамда тожиқ шоирларининг шеърлари билан зийнатланган мазкур тадбир томошабинлар диққатини ўзига жалб этганлиги билан эътиборлидир. Концерт ниҳоясида йирик мусиқашунос олимлар ва композиторлар Ўзбекистон Республика санъат арбоблари, профессор Отаназар Матёкубов, Жўра Шукуров, Ҳабибулла Рахимов, Ўзбекистон композиторлари ва бастакорлари уюшмаси раиси, санъат арбоби, профессор Рустам Абдуллаев, шунингдек, атоқли композитор, профессор Мустафо Бафоев, Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камол сингари санъат ва адабиёт арбоблари мазкур дастур борасида ўз таассуротларини баён этиб, жамоанинг ижодий камолотига муваффақиятлар тилайдилар. Бундан ташқари “Мавриги” ансамбли Бухоро ва Республика миқёсида ўтказилаётган барча оммавий ҳамда давлат тадбирларида фаол иштирок этиб, томошабинлар эътирофи ва эътиборига сазовор бўлиб келди. Бугунги кунда ҳам “Мавриги” халқ – этнографик ансамбли ўзига хос ижро ва чиқишлар билан халқимизнинг маънавий юксалиши йўлида тинмай меҳнат қилиб келмоқда. Ансамбль иштирокчиларининг фидойи саъй – ҳаракатлари туфайли Мавриги кўшиқлари Республиканинг деярли барча хонандалари репертуаридан мустаҳкам жой олганини кўриш мумкин. “Мавригихон”лик илгари Ўзбекистон ва Тожикистоннинг айрим худудларидагина куйланган бўлса, айти пайтда бу дил ўртар тароналарни дунёнинг кўпгина халқлари куйлаб келмоқда.

Шуни катта мамнуният билан айтиш мумкинки, ҳозирда Бухоро вилоят давлат филармонияси қошида жўшқинлик билан ижод қилиб келаётган “Мавриги” ансамблининг Бухоро мусиқа санъати тараққиётига муносиб ҳиссаси борлиги айти ҳақиқатдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Матёкубов О. Мақомот. – Тошкент, Мусиқа. – 2004. – 216 б.
2. Сафаров О. Шашмақом ватани оҳанглари. – Тошкент, Фан. – 2009.
3. Тўраев Ф. Бухоро шашмақоми тарихидан... - Тошкент, Мусиқа. - 2011.- 180 б.
4. Тўраев Ф. Мутрибот қалбидан ўчган наволар. – Тошкент, Наврўз. - 2018. - 320 б.
5. Тўраев Ф. Бухоро муғаннийлари. – Тошкент: Фан. - 2008. – 323 б.
6. Фитрат А. Ўзбек классик мусиқаси унинг тарихи. –Тошкент: Фан. 1993. 3

УЎК: 94(575.1)

ЎЗБЕКИСТОН ВА ҚОЗОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАЛАРИНИНГ МАДАНИЙ

АЛОҚАЛАРИГА ОИД МУШОҲАДАЛАР

А.А.Турсунов, PhD, ТАТУ Қариши филиали, Қариши

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистон ва Қозоғистон республикаларининг маданий алоқаларига оид мушоҳадалари ҳақида сўз боради. Муаллиф тарихий маълумотларга таяниб, мавжуд илмий адабиётлар асосида муаммони таҳлил қилган. Ўзбекистон ва Қозоғистон республикаларининг маданий алоқаларига оид мушоҳадалар бўйича мавжуд ўзига хос жиҳатларини ўрганган.

Калит сўзлар: Ўзбекистон, Қозоғистон, республика, маданий алоқалар, ташиқ сиёсат, муносабатлар.

Аннотация. В данной статье рассказывается о наблюдениях республик Узбекистан и Казахстан над культурными связями. Автор проанализировал проблему на основе исторических данных и существующей научной литературы. Он изучал существующие особенности республик Узбекистана и Казахстана в плане культурных связей.

Ключевые слова: Узбекистан, Казахстан, республика, культурные связи, внешняя политика, отношения.

Abstract. This article talks about the observations of the republics of Uzbekistan and Kazakhstan on cultural relations. The author analyzed the problem based on historical data and existing scientific literature. He studied the existing peculiarities of the republics of Uzbekistan and Kazakhstan in terms of cultural relations.

Key words: Uzbekistan, Kazakhstan, republic, cultural relations, foreign policy, relations.

Кириш қисм: Ўзбекистон ўз мустақиллигининг илк йилларидан бошлаб Марказий Осиёдаги қушни мамлакатлар билан миллатлараро муносабатлар масалаларига жиддий эътибор қаратди. Мухтарам юртбошимиз Ш.М. Мирзиёев таъкидлаганларидек: “Янги тарихнинг мураккаб даврларида минтақада тинчлик ва барқарорлик сақланиб қолинди, айрим нуқталарда вужудга келган зиддиятлар йирик давлатлараро можарога айланиб кетишига йўл қўйилмади”[1]. Бунинг ёрқин мисоли сифатида 1990-1991 йиллардаги таҳликали даврларда республика ҳукуматининг олиб борган оқилона сиёсатни мисол қилишимиз мумкин.

Асосий қисм: 1994 йил 26 май куни “Ўзбекистонда Қозоғистон Республикаси кунлари қатнашчиларининг бир гуруҳини мукофотлаш тўғрисида” Ўзбекистонда Қозоғистон Республикаси кунларига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказишда фидокорона меҳнати ҳамда юксак маҳоратини намоиш этгани учун “Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган артист” мукофотиغا Ж.Баспақова, О.Мусахўжаева, С.Орозбоев, Р.Римбоевалар сазовор бўлишди. “Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими” мукофотиغا Н.Нусинжонов, Н.Усенбоевалар сазовор бўлишди. “Ўзбекистон Республикаси фахрий ёрлиғи” билан О.Абдукаримов, Г.Асистова, У.Бойгелдиев, М.Ералиева, Г.Есимов, Т.Жамонқулов, М.Жонусов, С.Кожаметов, В.Степанов, И.Тарасова, З.Турибеков, Р.Урозғалиев, М.Шалабоев, С.Шавхамановлар[2]нинг мукофотланиши икки давлат ўртасидаги маданий алоқалар мустаҳкамланишининг исботидир.

1994 йил 8 июль Олмаота шаҳридаги “Қозоғистон Республикаси, Қирғизистон Республикаси ва Ўзбекистон Республикаси халқларига” Мурожаатномаси[3]ни эслашимиз мумкин. Мурожаатномада инсоний муносабатларни чуқурлаштириш, одамларнинг кундалик алоқаларини енгиллаштириш, Марказий Осиё халқлари тақдири муштараклигини таъминлаш, миллий ўзига хос фазилатлар, қардош халқлар тилларининг муштараклиги ҳамда ягона иқтисодий маконга эга бўлиши кабилар назарда тутилган.

“Ўзбекистоннинг ташқи сиёсатида бош устувор йўналиш – Марказий Осиё йўналишини амалда тадбиқ этишга киришдик. Натижада минтақамизда мутлақо янги сиёсий муҳит яратилди, ўзаро ишонч ва яхши кўшничлик асосидаги алоқалар мустаҳкамланмоқда”[4]. Бунда, давлатимизнинг қардош Қозоғистон Республикаси билан маданий алоқалари юксалишининг янги босқичини кўриш мумкин.

2018 йил Қозоғистон Республикасида “Ўзбекистон йили” деб эълон қилинди. Шу сабабли йил давомида Қозоғистонда сиёсий, иқтисодий, маданий-маърифий, гуманитар ва бошқа йўналишлар бўйича кўплаб тадбирлар, форумлар, анжуманлар ташкил этилди. Режалаштирилган тадбирлар қаторида 2018 йил 12 декабрда Қозоғистон Республикасининг Остона шаҳрида “Ўзбекистон маданияти кунлари” ўтказилди. Мазкур тадбирнинг ўтказилиши Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 10-мартдаги 12/1-2331-сон билан тасдиқланган “2018 йил Қозоғистонда Ўзбекистон йилини ўтказиш бўйича амалий чоратадбирлар режаси”да кўзда тутилган[5] мақсадларни амалга оширишда дастуру-амал сифатида хизмат қилди.

Мамлакатимизда маданият соҳасини ривожлантиришда кенг имкониятлар берилмоқда. Ўзбекистон Республикасидан 70 кишилиқ ўзбек эстрада юлдузлари, созанда ва раққосалардан иборат делегация ушбу тадбирда иштирок этишди.

Жонажон Ватанимизнинг гўзал ва бетакрор масканларидан бири Шаҳрисабз заминидан, буюк Амир Темур бобомиз бунёд этган муаззам Оқсарой майдонида Халқаро мақом санъати анжумани бўлиб ўтди. Унда Президентимиз Ш.М.Мирзиёев куйидагиларни таъкидлади: “Бугун тантанамизда иштирок этаётган юқори мартабали меҳмонларимиз ЮНЕСКО, Осиё фольклор ижодиёти ташкилоти каби нуфузли халқаро тузулмалар вакилларига алоҳида миннатдорчилик билдирамиз. Россия Федерацияси Президентининг маслаҳатчиси Владимир Толстойга, Қирғизистон Республикаси Президентининг маслаҳатчиси Султанбай Райевга, Қозоғистон Республикаси маданият ва спорт вазири Арстанбек Мухаммед ўғлига, Тожикистон Республикаси маданият вазири Шамсиддин Ўрумбекзодага, Озарбайжон Республикаси маданият вазири Абдулфас Гаревга, Туркия Республикаси маданият ва туризм вазинининг биринчи ўринбосари Аҳмад Халук Дурсунга ўз ташаккурномамизни

билдирамиз”[6]. Мухтарам Президентимизнинг табриги Марказий Осиё давлатларидан ташриф буюрган меҳмонлар ҳамда маданий марказлар фаолиятига бўлган алоҳида эътибордир.

Бу жараёнларни Ўзбекистон Республикаси маданият вазири Бахтиёр Сайфуллаев 2018 йил 13-Март “Халқ сўзи” газетаси мухбирига берган интервьюсида куйидагиларни таъкидлайди: “Қозоғистонда “2018 йил – Ўзбекистон йили” дастури муносабати билан маданият, санъат, адабиёт соҳаларида бажарилиши режалаштирилаётган бир қатор маданий-маърифий тадбирлар, хайрли ишлар ҳақида ҳам тўхталиб ўтиш ўринли.

Жумладан, Остона (Нурсултон) шаҳрида ўзбек ҳунармандларининг 400 дан ортиқ маҳсулотини акс эттирган кўргазма намойиш этилади. Қозоғистон пойтахтида бўлиб ўтувчи Ўзбекистон йилига бағишланган тантанали маросим – катта концерт дастури ўзбек маданияти ва санъатининг нақадар бой ва бетакрорлигини тараннум этиши шубҳасиз. Дўстлик ришталарининг янада мустаҳкамланишида сўз санъати – адабиётнинг ўрни беқиёс. Олмаота (Нурсултон) шаҳрида ўтказилувчи Ўзбек адабиёти кунлари доирасидаги адиблар билан учрашувлар, ижодий мулоқотлар икки халқ қаламкашларининг ўзаро фикр алмашишида, адабий жараёнлардан баҳраманд бўлишида муҳим аҳамият касб этади.

Натижалар ва муҳокамалар: Туркистон шаҳрида “Фольклор жамоалари экспедицияси”, Республика ёш томошабинлар театри жамоасининг Олмаота шаҳрига ижодий сафари бўлиб ўтди. Шунингдек, бадиий жамоалар ва эстрада ижодкорлари иштирокидаги “Ош фестивали” асрлар давомида сайқал топиб келаётган миллий анъана ва кадриятларимизни тўлақонли ифодалаш имконини беради. Шу билан бирга, йил давомида икки давлат вакилларининг тасвирий санъат соҳасидаги халқаро кўргазмалари, конференциялари, семинарлари, қизиқарли маданий-маърифий тадбирлари ўтказилди. Халқаро “Евроосиё” кинофестивалида юртимиз кино ижодкорларининг иштироки, Жаҳон мутолаа конгрессида ўзбек адибларининг, “Остонанинг маданий кийёфаси” халқаро илмий-амалий конференциясида олимларимизнинг, “Халқаро болалар ёзувчилари форуми”да ўзбек ёзувчиларининг, “Остонанинг 20 йиллиги: Остонанинг 20 та жаҳон кутубхонаси” лойиҳаси ҳамда “Остона 2018 – Евроосиёнинг китобхонлик пойтахти” халқаро фестивалида ўзбек кутубхонашуносларининг қатнашиши айниқса мамлакатимизда китобхонлик соҳасида амалга оширилаётган ишларни давомийлигидир.

Тароз, Чимкент, Қизилўрда, Туркистон шаҳарларида ўзбек киноси кунлари, “Замонавий Ўзбекистон” номли қозоқ ижодкорлари фотоқўргазмаси, Ўзбекистон тасвирий санъати асарлари кўргазмаси ҳамда Туркистон, Қизилўрда ва Сариеғоч шаҳарларида юртимиз бадиий жамоалари ва эстрада ижодкорлари иштирокида концерт дастурлари намойиш этилди.

Ўз навбатида юртимизда ҳам Қозоғистон маданиятига оид тадбирлар ва кўргазмалар ташкил этилиши икки давлат маданий алоқаларини янада мустаҳкамлашига ҳисса қўшади. Шу маънода, Тошкент шаҳрида машҳур қозоқ rassomi Батухан Байменнинг шахсий кўргазмаси, Тошкент шаҳри ва Андижон вилоятида “Ўзбекистонда Олмаота вилояти кунлари”, “Атлас байрами” Халқаро тўқимачилик фестивали ўтказилади. Академик чолғулар, эстрада ва анъанавий ижрочилик бўйича “Истеъдод” II- халқаро танлови, Кўп овозли халқ чолғулари ансамбль ва оркестрларининг “Наврўз садолари” номли IV халқаро фестивалида ҳамда халқаро “Мақом санъати” анжумани каби тадбирларда Қозоғистондан вакиллар ва ижодкорлар ҳам қатнашади.

Қозоғистон Республикаси Остона шаҳридаги “**Қорме**” кўргазмалар марказида 2018 йил 25-апрел куни “III Евроосиё халқаро китоб кўргазма ярмаркаси”нинг тантанали очилиш маросими бўлди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг тегишли чоратадбирлар дастурига мувофиқ, мазкур павилонда Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги тизимидаги “**Ўзбекистон**”, “**Ўқитувчи**”, “**Ғафур Ғулом**”, “**Чўлпон**” номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйлари, “**Ўзбекистон Миллий энциклопедияси**” давлат илмий нашриёти, “**Алишер Навоий**” номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси ҳамда “**Шарқ**” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, “**Янги аср авлоди**” нашриёт-матбаа маркази, “**Ҳилол нашр**” нашриёт-матбаа корхоналарининг беш юздан ортиқ номдаги мингга яқин ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий, илмий-оммабоп, болалар адабиёти ва бадиий асарлари намойиш этилди[7]. Ўтказилган бу тадбирлар икки мамлакат маданиятини нақадар чуқур тарихга эгаллигини қолаверса маданиятлар муштараклигини билдиради.

Тадбирнинг яна бир энг ёрқин воқеаси “**Чўл шамшири**” бўйича ўрта асрлар жанг санъати бўйича халқаро турнирида Қозоғистон, Россия, Украина ва Қирғизистон билан биргаликда Ўзбекистон вакиллари ҳам иштирок этди[8].

Ўзбек Миллий академик драма театри ижодкорлари Чимкент шаҳрига сафар қилади. Остона шаҳрида “Ўзбек аёллар миллий либослари ва халқ амалий санъати кўرғазмаси” ҳамда Олмаотада ташкил этилган “Ўзбек миллий таомларини тайёрлаш бўйича маҳорат дарслари” пазандалик санъати ихлосмандларини ҳайратда қолдириши шубҳасиз.

Хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки, миллатлараро маданий муносабатлар соҳасида мамлакатимиз олиб бораётган сиёсат бир қанча объектив сабабларга кўра, минтақада ҳамкорликни кучайтиришда алоҳида рол ўйнайди. Биринчидан, Марказий Осиёда жойлашган Ўзбекистон минтақа давлатлари, шу жумладан, Қозоғистон билан ҳам чегарадош. Иккинчидан бу ерда барча қўшни давлатдаги миллат вакиллари тинч-тотув истиқомат қилади. Учинчидан, этник ўзбеклар Марказий Осиё мамлакатлари кўп миллатли аҳолисининг ажралмас қисми саналади. Марказий Осиёдаги Ўзбекистон ва Қозоғистон миллатлараро муносабатлар минтақавий хавфсизлик, ўзаро сиёсий ишонч ва маданий алоқаларнинг энг муҳим жиҳатларидандир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш. Олий мажлисга мурожаатномаси. Халқ сўзи. 23 декабрь. 2018 й.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти девонининг хабарномаси (пресс-бюллетень) №14. Б.64.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти девонининг хабарномаси (пресс-бюллетень) №15. Б.116.
4. Турсунов Б. Миллатлараро ҳамжиҳатлик. Халқ сўзи. 2018 йил 7 сентябрь.
5. Қозоғистонда “Ўзбекистон маданияти кунлари” ўтказилади.. Халқ сўзи 10 Декабрь 2018.
6. Диллар дилларга, элларни элларга пайвнд этган санъат // Президент Шавкат Мирзиёевнинг халқаро мақом санъати анжуманининг очилиш маросимдаги нутқи// Халқ сўзи. 2018-йил 7-сентябрь.
7. “Халқ сўзи” 26 Апрель 2018.
8. “Халқ сўзи” 20 Март 2018.

УЎК 903

СССР ҲАВО ТРАНСПОРТИ ТАРИХИ (1920-30 йй.)

А.Ш.Тўхтабаев, PhD, Наманган давлат университети, Наманган

Аннотация. Мазкур мақолада СССРда ҳаво транспорти тизими ташкил этилиши тарихи ёритилган. Шунингдек, транспорт турлари ҳақида маълумотлар, Совет Иттифоқида ҳаво йўлларини очилиши, *Derulyuft* немис-рус қўшма компанияси, Совет ҳукумати “Ҳаво флотининг кўнгиллилар уюшмаси” ёки “Добролет” номли акциядорлик жамияти фаолияти, самолётлар қатнови ҳамда аэрофлот бошқарув механизмига оид материаллар келтирилган.

Калим сўзлар: транспорт, авиация, Добролет, самолёт, *Derulyuft*, аэрофлот, ҳаво транспорти.

Аннотация. В данной статье освещается история становления авиатранспортной системы в СССР, такие как виды транспорта, открытие авиамаршрутов в Советском Союзе, немецко-российское совместное предприятие Дерулюфт, деятельность советского правительства. ЗАО «Волонтерское объединение воздушного флота» или «Добролет», движение воздушных судов и материалы о механизме управления Аэрофлотом.

Ключевые слова: транспорт, авиация, Добролет, самолеты, Дерулюфт, Аэрофлот, Воздушный транспорт.

Abstract. This article highlights the history of the establishment of an air transport system in the USSR such as the types of transport, the opening of air routes in the Soviet Union, the German-Russian joint-company *Derulyuft*, the activities of the Soviet Government Joint-Stock Company named "Volunteer Association of the air fleet" or "Dobrolet", aircraft traffic and materials on the Aeroflot control mechanism.

Keywords: transport, aviation, Dobrolyot, aircraft, *Derulyuft*, Aeroflot, Air Transport.

Мамлакатлар ўртасида ташқи савдонинг ўсиши денгиз кемасозлигининг ривожланишига туртки бўлди. Автотранспорт эса XIX асрнинг охирида пайдо бўлди, XX асрнинг 20-йилларида қисқа масофага юк ва йўловчилар ташишни амалга ошириб, темир йўл ҳамда дарё транспорти билан рақобат қила бошлади. Фуқаро ҳаво транспорти бўлса XX асрнинг биринчи чорагида вужудга келди. XX асрда жаҳон транспорти тизими юқори даражада ривожланди. Ривожланган мамлакатларда транспорт тизимларининг барча турлари (АҚШ ва Канада) ёки айрим турлари (Ғарбий Европа мамлакатлари ва Япония)нинг юксак даражада ривожланганлиги билан тавсифланади.

Ўзбекистонда эса XX аср бошларига қадар юк ва йўловчилар, асосан, темир йўл, от-улов, туя, хачир ҳамда бошқа воситаларда ташилган. XX асрнинг 20- йилларидан автомобиль ва

хаво, йирик саноат корхоналари курилиши билан боғлиқ саноат транспорти турлари вужудга келди.

Хаво транспорти (авиация) – йўловчи, почта ва юкларни хаво йўллари орқали ташишни амалга оширадиган транспорт тури ҳисобланади. Унинг афзаллиги шундаки, юқори учуш тезлиги ҳисобига ташиш вақтини тежайди, ер ва сув йўллари бўлмаган манзиллар билан бевосита транспорт алоқасини йўлга қўйиш имкониятини яратади. Хаво йўли (авиатрасса) – самолётлар ва вертолётлар мунтазам равишда қатнайдиган авиатрасса бўлиб, унда аэродромлар, йўл чироқлари, таниш белгилари ва авиация маёқларини қўриш мумкин. Такқослаш учун, агар 1946 йилда дунё бўйича 20 млн. йўловчи ташилган бўлса, 1980 йилда 700 млн., 1990 йилда 1,2 млрд. ва 2000 йилда 1,4 млрд. йўловчидан ортиб кетди. Бугунги кунда жаҳондаги барча мамлакатлар ва минтақалар бир-бири билан хаво йўллари орқали боғланган. Дунё бўйича 500 дан ортиқ аэропортлар мавжуд бўлиб, шундан 300 дан ортиғи халқаро аэропортлар мақомига эга бўлиб, улардан 100 дан ортиғи эса энг йирик аэропортлар (йилига 10–20 млн.дан ортиқ йўловчига хизмат қилади) ҳисобланади. Дунёдаги энг йирик аэропортлар қаторига Чикаго, Нью-Йорк, Лос-Анджелос, Лондон, Москва, Санкт-Петербург, Париж, Берлин, Токио, Пекин, Бомбей, Қоҳира ва Тошкент тайёрагоҳларини киритиш мумкин. Дунёдаги энг йирик – Хитроу (Лондон) аэропорти суткасига 700 дан ортиқ самолёт ва 100 мингдан ортиқ йўловчига хизмат қилади. Хаво транспорти ривожланган мамлакатлар сирасига АҚШ, Россия, Германия, Япония, Буюк Британия, Канада, Франция ва Австралия киради. Хаво транспорти тобора мамлакатларнинг бош транспорт воситасига айланмоқда. Собиқ Иттифоқ даврида транспорт тузилмаси 3 та йирик минтақа – Транс-Сибирь, Транс-Атлантика ва Транс-Осиёга бўлинган.

Совет Иттифоқ фуқаро авиацияси тарихи большевикларни ҳукумат тепасига келгандан сўнг бошланди. Янги ҳукумат раҳбарлари авиация орқали одамлар ва юклар ташишнинг энг самарали усули бўлишига ишонган. Фуқаролар урушининг тугаши ва бунёдкорлик ишларига ўтилиши Совет ҳукуматини фуқаролик авиациясини ривожлантириш ва уни давлат иқтисодиётини мустаҳкамлаш учун қўллашга кўпроқ эътибор қаратиш имконини берди.

1918 йил апрелда янги ҳукумат биринчи марта фуқаролик хаво транспорти муаммосини ўрганишга қарор қилди, аммо ушбу ҳаракат яна икки йил давомида инқилобдан кейин бутун мамлакат бўйлаб фуқаролар уруши авж олганлиги сабабли сустлашди. Фақатгина 1921 йилга келганда ҳукуматнинг Хаво флоти Бош бошқармаси мамлакат бўйлаб бир нечта оддий маршрутларни амалга оширди. Совет учувчилари бошқа кўплаб Европа мамлакатлари сингари Биринчи жаҳон урушидан қолган ортиқча ҳарбий самолётлардан фойдаланган. Совет учувчилари маҳаллий авиация дизайнери Игор Сикорский томонидан ишлаб чиқилган самолётларида парвоз қилган эди. Фуқаролар учун эса “Иля Муромец” бомбардимончи самолётлари ишлатилган. Ушбу самолётлар Харьков ва Москва каби шаҳарлари ўртасида йўловчилар ҳамда почта алоқаларини олиб борган. Лекин, маблағнинг етишмаслиги ҳукуматни ушбу рейсларни тўхтатишга мажбур қилди ва мунтазам равишда йўловчиларга хизмат кўрсатиш учун бошлаш учун Германиянинг ёрдами керак бўлди.

1921 йил ноябрда “Derulyuft” номли немис-рус қўшма компанияси Германиянинг Кенигсберг ва Москва шаҳарлари ўртасида расмий равишда Голландияда ишлаб чиқарилган “Fokker F.III” самолётларидан фойдаланишни бошлади. Иккинчи давлатнинг 1920-йилларга қадар бўлган мустаҳкам ҳамкорлиги туфайли “Derulyuft” улкан ютуқларга эришди.

1932–1933 йилларга келиб, “Derulyuft” компанияси йилига 700 дан ортиқ рейсларни амалга оширган ва 5000 дан ортиқ йўловчиларни ўз манзилига етказган. Компания “Dornier Merkur”, “Rohrbach Roland”, “Junkers Ju-52” ва “АНТ-9” каби Германия ва Совет Иттифоқи самолётларидан фойдаланган. “АНТ-9” самолёти тўққиз йўловчига мўлжалланган, уч двигателли самолёт бўлиб, Совет авиация дизайнери, таниқли муҳандис Андрей Туполев томонидан ихтиро қилинган эди. Собиқ Иттифоқ авиацияси тарихида катта обрўга эга бўлган А. Туполев кейинчалик мамлакат авиациясининг асосий турлари, яъни ҳам ҳарбий, ҳам фуқаролик эҳтиёжлари учун мос самолётларни лойиҳалашни яратди. “Derulyuft” биринчи совет йўловчиларга хизмат кўрсатиш компанияси бўлган, лекин у узок фаолият кўрсатмаган. Германия ва Собиқ Иттифоқ ўртасидаги муносабатлар фашистлар ҳокимият тепасига келгандан кейин ёмонлаша бошлагач, “Derulyuft” иқтисодий жиҳатдан таъминланмай қўйилди, натижада 1937 йил 31 мартда компания тарқатиб юборилди.

СССР Меҳнат ва муҳофаа кенгаши 1923 йил 9 февралда Хаво флоти Бош бошқармасида “Фуқаро авиацияси Кенгашини ташкил этиш тўғрисида” қарор қабул қилди. Мазкур қарор билан Кенгашга доимий идоралараро орган сифатида СССР фуқаро авиациясининг барча

жабҳалари, шу жумладан, янги ҳаво линияларини очиш ва ривожлантиришга раҳбарлик қилиш ҳамда бошқариш функциялари топширилди. Шунингдек, Собик Иттифоқ фуқаролик авиацияси тарихида анча узоқ муддат фаолият юритган яна бир ташкилот пайдо бўлди. 1923 йил 17 мартда Совет ҳукумати “Ҳаво флотининг кўнгиллилар уюшмаси” ёки “Добролет” номли акциядорлик жамиятини ташкил этди. Ушбу тижорат ташкилотининг асосий мақсади, мамлакатда фуқаро авиацияси тармоғини ривожлантириш эди. Айнан шу кундан бошлаб Аэрофлот – Добролет меросхўри сифатида ўз тарихини бошлаган эди.

“Добролет” мамлакатнинг биринчи йирик фуқаролик ҳаво ташкилоти бўлган. Тўрт ой ўтгач, “Добролет” Москва ва Нижний Новгород (кейинчалик Горкий номи билан танилган) шаҳарлари ўртасида 450 км масофа йўналиши бўйлаб Германиянинг “Junkers F-13” самолётларидан фойдаланган ҳолда мунтазам ҳаво қатновини амалга оширган эди. Ўз ўрнида шуни таъкидлаш керакки, мазкур рейсларда хизматлар кўрсатиш сифати ёмон бўлиб, йўловчилар томонидан самолёт овозининг баландлиги, парвозларнинг кеч қолиши ва совуқ ҳаво ҳарорати каби кўплаб танқидларга дуч келган эди. Ушбу муаммоларга қарамай, “Добролет” ўн йил давомида фаолиятини кенгайтириб, ҳатто ташқи Мўғулистон ҳудудида ҳам ўз хизматларини йўлга қўйган эди.

Совет ҳукуматининг олиб борган хусусий мулкка қарши сиёсати натижасида 1920-йилларнинг охирига келиб “Добролет” фаолиятига ҳам катта шубҳа билан қарай бошланди. Натижада, 1930 йил 29 октябрь куни ҳукумат “Добролет”ни Фуқаролик Ҳаво Флотини Бош маъмурияти билан бир давлатга қарашли ташкилотга бирлаштирди. Кейинчалик, 1932 йил 26 мартда Фуқаролик Ҳаво флоти “Аэрофлот” деб ўзгартирилди, ушбу атама “Аэро” сўзини “флот” сўзи билан бирлаштириш орқали қўлланилган эди. “Добролет” СССРдаги расмий (ва ягона) авиакомпанияга айланган “Аэрофлот” номи билан танилган Бош Фуқаролик Ҳаво флоти дирекциясига айлантирилди. Ўша вақтга келиб Совет Иттифоқи ўзининг У-2, ПС-9, К-5 самолётларини ишлаб чиқарди.

Хориж самолётларига бўлган ишончини камайтириш учун Совет ҳукумати 1935 йилда ҳаво хизмати учун фақат мамлакатда ишлаб чиқарилган транспорт самолётларидан фойдаланишга қарор қилди. Ўша даврнинг энг машҳур самолётларидан бири бу – 70 дан ортиқ йўловчини таший оладиган улкан олти моторли “АНТ-20” тайёраси эди. Ҳукуматнинг буйруғига қарамай, хорижий самолётлардан бири Америкада ишлаб чиқарилган “ДС-3” самолёти машҳур бўлиб, кейинчалик мазкур тайёра Собик Иттифоқда “Ли-2” номи билан лицензиялашган эди.

Совет Иттифоқида фуқаролик авиацияси нафақат сайёҳлик хизмати, балки марказий ҳукумат учун катта мамлакатнинг чекка ҳудудларини иқтисодий жиҳатдан ривожлантириш учун йўл эди. 1930-йилларнинг охирига келиб “Аэрофлот” хизмати деярли бутун Совет Иттифоқи, жумладан, Украинадан Сибирь ҳамда Ўрта Осиёга хизмат кўрсатди. Шуни таъкидлаш керакки, ютуқлар билан бирга муаммолар кўзга ташланар эди. 1930-йиллар давомида тизимда хизмат сифати ниҳоятда ёмон бўлиб, қиш пайтида об-ҳаво ёмонлиги сабабли олис жойларга парвозлар жуда кам амалга оширилган. Гарчи, мамлакатда 150 га яқин аэропортлар мавжуд бўлса-да, аксариятида оддий учиш-қўниш йўлаги ҳисобланган эски йўллардан иборат эди. Маршрутлар унчалик кўп бўлмаган Москва, Нижний Новгород, Қозон, Харьков, Одесса, Ленинград ва Киев шаҳарлари бир-бири билан ўзаро боғланган бўлса, Владивосток ёки Якутия ҳудудларига фақат тўхташ жойлари орқали етиб бориш мумкин бўлган.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Авиация: Энциклопедия / главный редактор Свищёв Г. П.. – М.: Большая Российская Энциклопедия, 1994.
- 2.Аксенов А. Могучие крылья Аэрофлота // Крылья Родина. – 1973. – №2.
- 3.Гражданская авиация. 1968. – №4.
- 4.История гражданской авиации СССР. – Москва: Воздушный транспорт, 1983. – С. 34.
- 5.Тюриков В. Первый...первая...впервые. – Ташкент: Ўзбекистон. 1996.
- 6.Azamjon Sh. Tukhtabaev. Air transport: Structure, activity, shape. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. 2020, Volume: 10, Issue: 6 pp. 288-291. Article DOI: 10.5958/2249-7137.2020.00590.X
7. Азамжон Тухтабаев. История воздушного транспорта в Узбекистане (1950–1980-е гг.). Общество и инновации: Том 3 № 3/С (2022). DOI <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss10/S-pp74-77>

XX АСРНИНГ 50-ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕКИСТОНДА МОЛИЯ СОҶАСИДА АМАЛГА ОШИРИЛГАН ТАДБИРЛАР

Р.Тўхтаева, PhD, Қарим Давлат Университети, Қарши

Аннотация. *Мазкур мақолада XX асрнинг 50-йилларида Ўзбекистонда молия ишидаги муаммо ва камчиликлар, молия кадрларини тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш борасида амалга оширилган ишлар, Марказ томонидан юборилган кадрларнинг соҳа фаолиятига бир томонлама ёндошганлиги, маҳаллий кадрлар учун етарли шарт-шароитлар яратилмаганлиги, бу эса соҳа фаолиятида кўплаб муаммоларни келтириб чиқарганлиги тарихий адабиётлар ва архив материаллари асосида ёритиб берилган.*

Калим сўзлар: *Иккинчи жаҳон уруши, Совет давлати, Ўзбекистон, молия, молия органлари, иқтисод, моддий тақчиллик, инқироз, ижтимоий ҳаёт, кадр.*

Аннотация. *В данной статье в 50-х годах XX века рассмотрены проблемы и недостатки финансовой работы в Узбекистане, проводимая работа в области подготовки и повышения квалификации финансовых кадров, односторонний подход кадров направляемых центра к полевой деятельности, отсутствие достаточных условий для местных кадров, что вызывало много проблем в полевой деятельности, что вызывало проблемы, объясняется на основе исторической литературы и архивных материалов.*

Ключевые слова: *Вторая мировая война, советское государство, Узбекистан, финансы, финансовые учреждения, экономика, материальный дефицит, кризис, общественная жизнь, кадры.*

Abstract. *In this article, in the 50s of the 20th century, the problems and shortcomings of financial work in Uzbekistan, the ongoing work in the field of training and advanced training of financial personnel, the one-sided approach of personnel sent by the center to field activities, the lack of sufficient conditions for local personnel, which caused many problems in the field, which caused problems, is explained on the basis of historical literature and archival materials.*

Key words: *World War II, Soviet state, Uzbekistan, finances, financial institutions, economy, material shortage, crisis, social life, personnel.*

Иккинчи жаҳон уруши тарихдаги энг катта фожеали воқеалардан бири бўлди. Уруш туфайли кўпгина давлатлар катта йўқотишлар қилди ва миллионлаб кишилар қирилиб кетди. Уруш инсониятга катта маънавий зарар етказиш билан бирга иқтисодий инқирозларнинг келиб чиқишига ҳам сабабчи бўлди. Чунки содир бўлган ҳар қандай уруш муайян давлатдан катта миқдордаги молиявий маблағларни талаб этади. Ўзбекистон собиқ Иттифок таркибидаги иттифокдош республикалардан бири сифатида урушнинг иштирокчиси бўлди. Бу эса, республика сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётида туб ўзгаришлар қилиниб, барча соҳалар фаолиятини уруш манфаатлари томон йўналтирилишини тақоза қилди. Бу эса барча соҳаларда кўплаб муаммоларни келтириб чиқарди.

Урушдан кейинги оғир йилларда моддий танқислик ниҳоятда кучайган бир шароитда каттиқ марказлашган бошқарув тизими юқоридан раҳбарлик қилишнинг маъмурий-буйруқбозлик усуллари энг самарали иқтисодий омиллардан кенг фойдаланиш имконини бермай келди. Молиявий танқислик кучли бўлсада, хўжалик ҳисоби, ўз-ўзини маблағ билан таъминлаш, ижара принциплари каби бошқа шакллар ҳаракатга келтирилмади.

Ўзбекистонда молиявий сиёсатнинг муваффақияти кўп жиҳатдан кадрлар масаласига ҳам боғлиқ бўлди. Республика молия бўлимларини махсус маълумотли кадрлар билан таъминлаш, кадрларни жой-жойига қўйиш, кадрлар кўнимсизлигини бартараф этиш ва уларнинг малака оширишини тўғри ташкил этиш иши муҳим аҳамиятга эга эди.

Тошкент шаҳар туманлари молия бўлимида 1952 йил 1 январь ҳолати бўйича 68 та олий маълумотли, 62 та ўрта маълумотли мутахассислар фаолият кўрсатди. Улардан В.И. Гросс, Г.И.Липина, М.Нурматов, Т.Муродхўжаев, Х.С.Ғуломова, М.Парпиева, М.Камоловалар, З. Алиевалар ўз соҳасининг устаси сифатида танилган эди [1].

Молия ходимлари соҳа бўйича етарли билим ва малакага эга бўлмаганликлари, ўз хизмат вазифасига совуққонлик билан ёндашганликлари ва бошқа сабаблар туфайли ишдан четлаштириш ҳолатлари тез-тез учраб турди. Масалан, 1956 йил давомида Фарғона вилояти молия ходимларидан 18 нафар киши шу тариқа ишдан четлаштирилди. Вилоят молия бўлими ревизори Х.Йўлдошев, Тошлоқ туман ҳисобчиси М.Охунов, Қувасой тумани молия бўлими бош инспектори В.И.Маншев шулар жумласидандир. Бундан ташқари жорий йилда молия

бўлимнинг раҳбар ходимларидан 7 киши яъни 3 та тумани молия бўлими мудирлари Зуфаров (Сух), Саримсоқов (Кўкон), Алиев (Водил)лар вазифасидан пастга туширилди. Шунингдек, 1957 йил вилоятда 10 нафар солиқ инспектори тартибсизлиги, ижро интизомини бажармаслиги ва солиқ қонунчилиги бўйича етарли билимга эга эмасликлари туфайли ишдан бўшатирилган [2].

Тошкент шаҳрининг 6 та тумани молия ходимларининг 1956 йил давомидаги фаолияти ўрганилганда, кўпгина камчиликлар аниқланди. Асосан ходимлар тартиб-интизومي талабга мувофиқ келмади. Айниқса, Тошкент шаҳрининг Фрунзе, Октябрь туманларида бу борада аҳвол қониқарсиз ҳолатда бўлди [3].

Республика вилоятлари туманлари молия бўлимларида молия соҳасида махсус маълумотга эга кадрлар етишмади. Масалан, 1958 йили Бухоро вилоятининг 15 та туманидан фақат 5 тасида 2 тадан, Андижон вилояти 18 туманидан фақат 7 тасида 2 тадан мутахассис фаолият кўрсатди [4].

1958 йил 1 январь ҳолатига кўра, Ўзбекистон молия органларида 2006 нафар ходим фаолият кўрсатиб, шундан 1303 таси ёки 63,6% и олий ва ўрта махсус маълумотли эди. Қолаверса, молия органларида махсус маълумотли инспекторлар етишмади. Масалан, вилоятлардаги молия инспекторларининг 37 % и соҳа бўйича маълумотга эга эмас эди. 137 та туман молия бўлими мудирларидан 103 таси ёки 60 % и махсус маълумотсиз эди [5].

1956-1957 йиллар давомида Фарғона вилояти молия бўлимларидан 77 нафар ходим соҳа бўйича маълумотга эга бўлмаганлиги туфайли ишдан озод этилиб, 95 нафар киши яна шу ҳатолик билан, яъни молия бўйича мутахассисликка эга бўлмаган шаротда ишга қабул қилинган. Бу даврда вилоят молия бўлимлари раҳбарларининг 50% и ўз вазифасини уддалай олмаганликлари туфайли ишдан олинган [6].

Вилоят туман молия бўлимлари фаолияти ўрганилганда жиддий камчиликлар аниқланди. Туман бюджетлари бажарилмаган, солиқ қарздорлиги ўсиб борган, касса операциялари ташкил этилмади. Оқибатда йиғилиши лозим бўлган солиқлар миқдори ноаниқлигича қолиб кетди.

Бу каби ҳолатларнинг барчаси молия бўлимлари фаолиятига жиддий таъсир кўрсатди. Масалан, 1956 йил Фарғона вилоятидаги 21 та туман молия бўлимларидан 10 таси бюджет режасини бажармаган бўлса, 1957 йил вилоятдаги 15 та туман молия бўлимларида шу ҳолат аниқланади.

1956-1957 йилларда биргина Фарғона вилояти молия бўлими солиқ инспекторлари устидан нотўғри солиқ йиғиш бўйича 7368 та шикоят аризаси келиб тушади [7].

Кадрларни қобиляти, маълумотига қараб жойлаштиришда ҳам ҳатоликларга йўл қўйилган. Масалан, 1956 йили Наманган вилояти молия бўлимига иқтисодчи лавозимига Шедрин тайинланади. У ўрта маълумотли бўлиб, шунга қадар вино заводи таъминоти бошлиғи лавозимида ишлаб келган. Шедрин янги иш жойида фақат 8 ой ишлаб, ўз вазифасини бажара олмаганлиги туфайли ишдан бўшатирилган [8]. 1957 йили Қашқадарё вилояти молия бўлими иқтисодчиси лавозимига оддий машиниска тайинланиб, олти ой ўтар-ўтмас вазифасини уддалай олмаганлиги туфайли ўз жойига қайтарилган.

Марказдан юборилган кадрларни жойига қўйишда ҳам тўғри йўл тutilмади. Масалан, 1957 йил Бухоро вилояти молия органларига 20 нафар ёш мутахассис юборилиб, шундан 8 нафари қабул қилинмай бошқа ташкилотларга ўтказиб юборилади. Бундай ҳолатлар Хоразм, Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятларида ҳам аниқланади. Жорий йилда молия техникумини тамомлаган Аширов Қашқадарё вилояти молия бўлимига иш сўраб мурожат қилади. Аммо бўш иш ўринлари бўлган шароитда унга рад жавоби берилади. У бир неча маротаба республика молия министирлигига мурожат қилгандан сўнггина ишга жойлаштирилади [9]. Бу каби ҳолатлар тез – тез такрорланиб турди.

Республика молия ходимлари орасида кадрлар қўнимсизлиги юқори даражада бўлди. 1955 йили Тошкент шаҳар молия бўлимидан 12 та ходим, 1956 йили 10 та ходим [10], умуман, 1956-1957 йилларда республика молия органларидан 736 нафар мутахассис бошқа жойга ўтиб кетди [11].

1960 йил республика молия бўлимларига 227 нафар мутахассис ишчи келган бўлса, 246 нафар ходим ишдан кетди. Молия ходимлари қўнимсизлиги юқори даражада бўлди [12].

Молия бўлимлари ходимлари малакасини ошириш курслари мазмуни асосан сиёсий мавзуларни ўқитишга қаратилди. Масалан 1957 йил республика молия соҳаси кадрлари малака ошириш курсларида қуйидагича йўналишларда ўқитилган: 1. Газета материаллари асосида ҳафталик сиёсий ахборот. 2. КПСС тарихи ва сиёсий иқтисодни ўрганиш тўғрақлари. 3.

Сиёсий халқаро ва иқтисодий мавзулардаги маърузалар. 4. Семинарлар. 5 Мустақил ўрганиш [13].

1957 йил давомида Тошкент вилояти молия ходимлари ўртасида қуйидаги тадбирлар амалга оширилди:

1. 25 марта халқаро мавзудаги сиёсий ахборот.

2. 8 марта сиёсий мавзудаги маърузалар. Шунингдек, Сиёсий иқтисодни ўрганиш тўғрисида 21 киши аъзо бўлиб, уларнинг машғулоти узлуксиз ўтказиб турилган. Кун сиёсий воқеалари семинар машғулоти ҳам бўлиб турди [14].

1950-йили маориф ишлари 97.4 миллион сўм, ёки 6.5 фоиз, соғлиқни сақлаш ишларида – 37 миллион сўм ёки 6.2 фоиз ўзлаштирилмай қолди. Масалан, умумий таълим мактабларининг эҳтиёжлари учун чиқарилган маблағлардан 27.8 миллион сўм ўзлаштирмади. Бундан ташқари, жорий йилда қишлоқ ва ишчи ёшларнинг кечки мактабларига тайинлаган маблағлардан 4.3 миллион сўм, мактаб интернатларига – 1,9 миллион сўм, болалар боғчаларига – 4 миллион сўм болалар ўртасида мактабдан ташқари ишларни олиб боришга – 2,3 миллион сўм ва кадрлаш тайёрлашга – 9.8 миллион сўм сарфланмай қолиб кетди. Маориф тизимидаги бу каби молиявий чалкашликларнинг келиб чиқишга қатор омиллар сабаб бўлди. Аввало, давлат бюджетининг харажатлар режасининг бажарилиши юзасидан етарли назорат ўрнатилмаганлиги, қолаверса, маориф министрлиги томонидан ажратилган маблағларни талаб қилиб олиш юзасидан қатъий чоралар кўрилмаганлиги сабаб бўлди. Бу ҳолатлар маданий-оқартув муассасалари ишида ҳам кўринди. Масалан, ушбу соҳага бюджетдан кутубхоналар учун чиқарилган маблағдан – 3 миллион сўм, клубларга чиқарилган маблағдан – 2.3 миллион сўм сарф қилмай қолдирди [15]. Маданий-оқартув муассасаларини кўпайтириш режасидаги 23 кутубхона, 3 шаҳар клуби ва 16 қироатхона очилмаган ва капитал ремонтга ажратилган маблағни ҳам анчагина қисми ўзлаштирилмай қолди.

1960 йил давомида Ўзбекистон Республикаси Молия министрлигининг қуйидаги буйруқлари эълон қилинди: 1960 йил 27 январда 9-сонли “Ўзбекистон ССР нинг 1960 йил давлат Бюджетини бажарилишини таъминлаш юзасидан Ўзбекистон ССР Молия Министрлиги бошқармаси ва бўлимларининг вазифалари тўғрисида”, жорий йилнинг 16 майдаги 31-сонли “Самарқанд ва Бухоро вилоятлари Молия органларида кадрлар билан ишлаш ҳолатини текшириш натижалари тўғрисида”ги, 20 майдаги “Самарқанд вилояти молия бўлими назорат ревизия ишларидаги жиддий камчиликлар”, 22 июндаги “Республика молия органларида меҳнат дафтарчаларини рўйхатга олиш, бериш, тўлдириш ва сақлаш ишининг ҳолати тўғрисида”ги, 18 августдаги “Ўз ССР госстрах органларини кадрлари билан ишлашни яхшилашнинг келгуси чора-тадбирлари тўғрисида”ги қабилар.

Кўрилган чора-тадбирлар натижасида Республика молия соҳаси иши бир оз яхшиланди. Ўз ССР нинг 1960 йил давлат бюджетининг даромад қисми режаси тўла бажарилди. Жорий йилда 11343450 минг рубль тўпланди. Режа бўйича бу 11257856 минг рубль эди [16]. Шунингдек, жорий йилда давлат бюджетининг харажат қисми ҳам бажарилди.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, молия ходимларини малакасини ошириш масаласида асосий эътибор молия иқтисослигига эмас, сиёсий мавзуларга қаратилди. Бу ҳақида Совет архив ҳужжатларида қуйидагилар қайд этилади: меҳнаткашларнинг иқтисодий дунёқарашини кенгайтириш, уларда иқтисодий ёндашиш бўйича билим ва кўникмаларни сингдириш бўйича жуда кам чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Кадрлар малакаси юқори эмаслиги натижасида бир қатор молия органларида хўжалик ишлари паст даражада бўлганини 1956, 1957 ва 1958 йилларда маҳаллий молия органлари фаолиятини текшириш натижалари ҳам кўрсатиб турибди [17].

Хуллас, таҳлиллар шундан далолат берадики, Ўзбекистонда молия кадрларини тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш борасида амалга оширилган ишлар талаб даражасида бўлмаганлигини кўрсатган. Марказ томонидан юборилган кадрлар эса соҳа фаолиятига бир томонлама ёндошган. Маҳаллий кадрлар учун етарли шарт-шароитларнинг мавжуд эмаслиги кўплаб муаммоларни келтириб чиқарган.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. ЎзМА, 93-фонд, 15-рўйхат, 1704-йиғма жилд, 2-4-варақлар.
2. ЎзМА, 93-фонд, 15-рўйхат, 1704-йиғма жилд, 113-варақ.
3. ЎзМА, 93-фонд, 15-рўйхат, 1704-йиғма жилд, 3-варақ.
4. ЎзР МДА, 93-фонд, 15-рўйхат, 1767-йиғма жилд, 34-варақ.
5. ЎзР МДА, 93-фонд, 15-рўйхат, 1767-йиғма жилд, 32-33-варақлар.
6. ЎзР МДА, 93-фонд, 15-рўйхат, 1767-йиғма жилд, 42-43-варақлар.
7. ЎзР МДА, 93-фонд, 15-рўйхат, 1767-йиғма жилд, 44-варақ.
8. ЎзМА, 93-фонд, 15-рўйхат, 1767-йиғма жилд, 41-варақ.

9. ЎзМА, 93-фонд, 15-рўйхат, 1767-йиғма жилд, 33-36-варақлар.
10. ЎзМА, 93-фонд, 15-рўйхат, 1704-йиғма жилд, 2-4-варақлар.
11. ЎзМА, 93-фонд, 15-рўйхат, 1767-йиғма жилд, 34-варақ.
12. ЎзМА, 93-фонд, 15-рўйхат, 1965-йиғма жилд, 20-варақ.
13. ЎзР МДА, 93-фонд, 15-рўйхат, 1767-йиғма жилд, 36-варақ.
14. ЎзР МДА, 93-фонд, 15-рўйхат, 1767-йиғма жилд, 37-варақ.
15. ЎзР МДА, 93-фонд, 15-рўйхат, 1289-йиғма жилд, 51-варақ.
16. ЎзМА, 93-фонд, 15-рўйхат, 1965-йиғма жилд, 11-варақ.
17. ЎзМА, 93-фонд, 15-рўйхат, 1767-йиғма жилд, 35-40-варақлар.

УЎК 903

ЎЗБЕКИСТОННИНГ МАРКАЗИЙ ОСИЁ ДАВЛАТЛАРИ БИЛАН ДЎСТОНА ҲАМКОРЛИГИНИНГ БУГУНГИ КУНИ

Ш.Ҳайдаралиев, т.ф.н., Наманган давлат университети, Наманган

Аннотация. Бугунги даврда Ўзбекистон ўзини жаҳон сиёсатида барча долзарб масалаларни ўзаро манфаатдорлик, бир-бирининг ички ишларига аралашмаслик принципларига асосланган ҳолда, музокаралар йўли билан, халқаро ҳуқуқ нормаларига мос равишда хал этиш тарафдори сифатида намоён килмоқда. Таъкидлаш жоизки, сўнги йилларда Марказий Осиё давлатлари муносабатлари тарихида янги даврнинг бошланиши сифатида баҳолаш мумкин.

Калим сўзлар: Янги Ўзбекистон, яхши қўшничилик, прогматик сиёсат, инвестиция, транспорт, ташқи сиёсат, глобаллашув. пандемия, ЮНЕСКО, БМТ, Бош Ассамблея, Буюк ипак йўли.

Аннотация. Сегодня Узбекистан позиционирует себя как сторонник решения всех актуальных вопросов мировой политики на принципах взаимного интереса, невмешательства во внутренние дела друг друга, путем переговоров, в соответствии с международным правом. Следует отметить, что последние годы можно считать началом новой эпохи в истории отношений между странами Центральной Азии.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, добрососедство, прагматичная политика, инвестиции, транспорт, внешняя политика, глобализация. пандемия, ЮНЕСКО, ООН, Генеральная Ассамблея, Великий шелковый путь.

Abstract. Today, Uzbekistan presents itself as a supporter of solving all current issues in world politics based on the principles of mutual interest, non-interference in each other's internal affairs, through negotiations, in accordance with international law. It should be noted that recent years can be considered as the beginning of a new era in the history of relations between Central Asian countries.

Key words: New Uzbekistan, good neighborliness, pragmatic policy, investment, transport. foreign policy, globalization. pandemic, UNESCO, UN, General Assembly, Great Silk Road.

Бугунги даврда Ўзбекистон ўзини жаҳон сиёсатида барча долзарб масалаларни ўзаро манфаатдорлик, бир-бирининг ички ишларига аралашмаслик принципларига асосланган ҳолда, музокаралар йўли билан, халқаро ҳуқуқ нормаларига мос равишда хал этиш тарафдори сифатида намоён килмоқда. Таъкидлаш жоизки, сўнги йилларда Марказий Осиё давлатлари муносабатлари тарихида янги даврнинг бошланиши сифатида баҳолаш мумкин. Қисқа даврда давлатлараро алоқаларда муҳим ижобий натижаларга эришилди. Қўшни мамлакатлар бир-бирига нафақат чегараларни, балки бозорларини ҳам очди. Минтақада янги мустақил давлатлар ташкил топган даврдан бошлаб биринчи марта ён қўшнилар саноат кооперацияси, ўзаро инвестицияларни жалб қилиш, хавфсизлик соҳасида ҳамкорликни йўлга қўйди. Бунга кўп жиҳатдан Ўзбекистон туфайли эришилмоқда. Шавкат Мирзиёев мамлакатимиз Президенти сифатида иш бошлаши билан қўшни давлатлар билан муносабатларни яхшилашни Ўзбекистон ташқи сиёсатининг бош устувор йўналиши этиб белгилади.

Марказий Осиёда юзага келган янги сиёсий муҳит, глобаллашув жараёнлари ҳамкорлик йўналишларини кенгайтириб боришни, фойдаланилмаган имкониятларни ишга солишни талаб этади. Зеро, бу замонавий таҳдидларга қарши биргаликда курашиш, минтақада қулай инвестициявий муҳитни яратиш, халқаро ҳамжамият, шу жумладан, бизнес тузилмаларининг Марказий Осиё давлатларига сармоя киритиш бўйича интилишларини самарали рўёбга чиқаришга хизмат қилади.

Ўзбекистон минтақада ривожланган иқтисодий салоҳият, коммуникациялар инфратузилмаси ва малакали меҳнат ресурсларига эга. Бугун Ўзбекистон аҳолисининг сони

35 миллиондан ошиб кетди. Шунингдек, у табиий ресурсларга ҳам бой ўлкадир. Бу ресурсларнинг аксарияти ўз кўрсаткичларига кўра бетақордор. Экспертларнинг маълумотларига кўра, Ўзбекистонда 50 номдаги минерал ресурслар казиб олинади. Уларнинг баҳоланган киймати 3,3 триллион АҚШ долларини ташкил этади. Мамлакат олтин ишлаб чиқариш бўйича жаҳонда олдинги ўринларда туради. Ўзбекистонда рангли металлларнинг қиркка яқин кони бор. Ўзбекистон мис ва уран ишлаб чиқариш бўйича жаҳоннинг пешкадам ўн мамлакати каторига киради. У кумуш, рух, кўрғошин ва вольфрам захиралари бўйича ҳам жаҳонда олдинги ўринлардан бирини эгаллайди. Мамлакатимиз анча катта энергетик салоҳиятга эга. Ўзбекистон ҳудудида умумий захиралари тўрт миллиард тоннадан кўпроқ бўлган 160 дан ортиқ нефть конлари мавжуд. Ўзбекистон пахта етиштириш бўйича жаҳонда олдинги ўринлардан бирини эгаллайди. Ушбу стратегик хомашёни экспорт қилишда Ўзбекистон жаҳонда етакчи ўринларда туради. Бундай ижобий мазмундаги статистик маълумотларни яна кўплаб келтириш мумкин[1. № 228(6922)сон.]

Айтиш жоизки, 2017-2021 йилларга мулжалланган Ҳаракатлар стратегиясининг бугунги босқичида ҳам Ўзбекистон минтақада прагматик, оқилона ва мақсадга мувофиқ сиёсат юритиш тарафдори бўлиб, ташқи сиёсат мақсад ва вазифалари давлатнинг узок муддатли манфаатларига, унинг ресурслари ва салоҳиятига ҳар томонлама мос келади.

Ўзбекистон Марказий Осиёнинг жаҳон микёсидаги ёки минтақавий йирик давлатларнинг биронтаси билан ҳам бевосита чегарадош эмас. Шубҳасиз, бу ҳолат геосиёсий нуқтаи назардан муҳим устунлик ҳисобланади. Айни пайтда Ўзбекистон минтақанинг беш мамлакати билан умумий чегарага эга бўлган ягона давлатдир. Шу жиҳатдан Ўзбекистон Марказий Осиёнинг ўртасида, қок марказида жойлашгани билан кучли геосиёсий мавқега эгадир. Ўзбекистон халқаро муносабатларнинг тенг ҳуқуқли субъекти сифатида, минтақа ва глобал даражада фаол ташқи сиёсатни йўлга қўйиб, хорижий ҳамкорлар билан ўзаро манфаатли муносабатларни ривожлантирмоқда. Қайд этиш жоизки, сўнгги йилларда Президент Шавкат Мирзиёев ташаббуслари қўшни давлатлар раҳбарлари томонидан қўллаб-қувватланиши натижасида Марказий Осиёда сиёсий мулоқот ва ўзаро ишонч мустаҳкамланди, давлат раҳбарларининг Маслаҳатлашув учрашувлари йўлга қўйилди. Натижада минтақадаги икки ва кўп томонлама ҳамкорлик даражаси янги босқичга кўтарилди. Хусусан, 2017-2019 йиллар давомида Марказий Осиё мамлакатлари билан савдо айланмаси йиллик ўртача 50 фоиздан кўпроққа ўсиб, 5,2 миллиард долларга етган. 2020 йил натижаларига кўра эса, глобал пандемия шароитига қарамай, Ўзбекистоннинг Марказий Осиё давлатлари билан савдо айланмасининг умумий ҳажми 5 миллиард долларни ташкил этди. Ўзбекистоннинг умумий ташқи савдо айланмасида Марказий Осиё давлатларининг улуши 2019 йилдаги 12,4 фоиздан, 2020 йилда 13,6 фоизга ошган. Ўзбекистоннинг минтақадаги умумий ташқи савдо айланмасида эса, Қозғистоннинг улуши 61 фоиз, Қирғизистон – 18,2 фоиз, Туркменистон – 10,6 фоиз ва Тожикистоннинг улуши 10,2 фоизни ташкил этди[1. № 228(6922)сон.]

Жумладан давлатимиз раҳбари таъкидлаб ўтгандек “Ўзбекистоннинг ташқи сиёсатида Марказий Осиё - бош устувор йўналиш” тамойилини амалда татбиқ этишга киришдик. Ўзбекистон ташқи сиёсий фаолиятининг асосий вазифаларидан бири – ўз ҳудуди атрофида тинчлик, барқарорлик ва хавфсизлик муҳитини шакллантириш ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, Президент Шавкат Мирзиёев қўшниларимиз – Марказий Осиё давлатлари билан дўстона, яқин қўшничилик ва ўзаро манфаатли алоқаларни ривожлантириш ва мустаҳкамлашни асосий устувор ташқи сиёсий йўналиш сифатида бугунги кунда ва истиқболда Ўзбекистон ташқи сиёсатининг асосий вазифаларини аниқ белгилаб берди. Жумладан:

- Ўзбекистон Республикаси ўз ҳудудида хорижий давлатларнинг ҳарбий базалари ва объектлари жойлаштирилишига йўл қўймайди;

- мамлакатимизда олиб борилаётган демократик ислохотларни ҳамда жамиятни ва иқтисодиётни модернизация қилишнинг жадал жараёнларини самарали амалга ошириш учун мумкин қадар қулай ташқи сиёсий шарт-шароитларни шакллантиради;

- сиёсий, савдо-иқтисодий, маданий-гуманитар, илмий-техникавий ва бошқа соҳаларда халқаро ҳамкорликни изчиллик билан ривожлантиради;

- Марказий Осиёда тинчлик ва барқарорликни сақлаш ҳамда мустаҳкамлаш, минтақани хавфсизлик ва барқарор тараққиёт зонасига айлантириш, Афғонистонда тинчлик ва барқарорликка эришишга кўмаклашиш масалаларидир[2. № 228(6922)сон.]

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев ўзининг БМТ Бош Ассамблеясининг 72 - сессиясидаги нутқида малакатимизнинг янги қиёфасини шакллантириш

йўлида амалга оширилган ислохотларга атрофлича тўхталиб, куйидагиларни таъкидлади: “Дунёда терроризм таҳдидлари, айниқса, сўнгги йилларда кучайиб бораётгани уларга қарши асосан куч ишлатиш йўли билан курашиш усули ўзини оқламаётганидан далолат беради. Халқаро терроризм ва экстремизмнинг илдизини бошқа омиллар билан бирга, жаҳолат ва мурасасизлик ташкил этади, деб ҳисоблайман. Шу муносабат билан одамлар, биринчи навбатда, ёшларнинг онгу тафаккурини маърифат асосида шакллантириш ва тарбиялаш энг муҳим вазифадир”[3].

Бизга маълумки, 2021 йилда ЮНЕСКО билан ҳамкорликда қадимий Хива шаҳрида «Марказий Осиё – жаҳон цивилизациялари чорраҳасида» мавзусида халқаро анжуманни ўтказиш тўғрисидаги таклиф сиёсатшунос, тарихчи, илм-фан, маданият ва туризм соҳаси вакилларининг диққат марказида турибди. Қайд этиб ўтиш лозимки, Давлат Раҳбарининг ушбу тарихий ташаббуси илк бор шу йилнинг сентябрь ойида ўтган Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75-сессиясида илгари сурилган эди. Ўз ўрнида ЮНЕСКО бош директори Одри Азуле ушбу ғоянинг ниҳоятда долзарблигини қайд қилиб, шундай фикр билдирганди: «минтақанинг цивилизациялар чорраҳаси сифатидаги тарихий вазифаси ва бугунги тараққиётдан келиб чиқиб, Марказий Осиё ҳозирги геосиёсий зиддиятлар шароитида ўзаро мулоқот ва музокара майдонига айланиши мумкин»[4].

Президент Ш.Мирзиёев раҳбарлиги остида Ўзбекистоннинг Марказий Осиёдаги халқларни жипслаштиришга йўналтирилган янги ташқи сиёсатини амалга оширишда маданий ва маърифий-маънавий соҳалардаги фаол ҳамкорликлар муҳим омил ҳисобланади. Бундан кўзланган асосий мақсад – минтақада тинчлик, барқарорлик ва хавфсизлик муҳитини шакллантириш ва халқларнинг фаровон ҳаёт кечирришга шароит яратишдир.

Қолаверса, халқаро миқёсдаги илм-фан вакилларининг Марказий Осиё халқлари бой илмий ва маданий меросларини ўрганишга бўлган қизиқишларини янада ортттиради. Шунингдек, Марказий Осиёнинг маданий ва тарихий меросларини қайта тиклаш ва оммалаштиришда халқаро ҳамжамиятнинг иштирокини янада фаоллаштиришга кўмаклашади. Шу билан бирга мазкур халқаро нуфуздаги тадбир минтақамиз халқларининг маданий тараққиётига қўшган мислсиз ҳиссаси ҳақида кенг қамровли фикр билдириш учун ўзига хос майдон вазифасини ўтайди[4].

Шу ўринда қайд этиш лозимки, кейинги йилларда юртимизда ташкил этилаётган нуфузли халқаро конференциялар, форумлар, маданий тадбирлар Ўзбекистонни нафақат Марказий Осиёнинг, балки дунёнинг замонавий маданий-маърифий марказларидан бирига айланиб бораётганини англатади.

Шунингдек, минтақанинг ҳар бир давлати Марказий Осиёнинг барқарорлиги ва равнақини таъминлашга муносиб ҳисса қўшиб келмоқда. Сиёсий ирода ва амалий қадамларимиз туфайли биз ҳамкорликнинг янада юқори босқичига кўтарилмоқдамиз. Шуни мамнуният билан қайд этмоқчиманки, Марказий Осиё давлатлари минтақавий ва глобал масалалар бўйича тобора кўпроқ умумий позициядан туриб фикр билдирмоқда. Бизнинг минтақадаги ўзаро яқинлашувимиз ва ҳамкорликни кенгайтиришимиз – бу замон талаб қилаётган ва орқага қайтмайдиган жараён эканини таъкидламоқчиман. У қатъий сиёсий танловга асосланган бўлиб, чуқур тарихий омилларга эга ва кимнингдир манфаатларига қарши қаратилган эмас. Бу борада, бирлик ва жипсликни мустаҳкамлаган ҳолда, биз изчил ва барқарор ривожланиб бораётган минтақамизнинг, демакки, истиқболли ва ишончли халқаро шерикнинг шаклланишига ҳисса қўшмоқдамиз[5]. Натижада дунёда Марказий Осиёга эътибор изчил ортиб бормоқда, бизнинг биргаликда илгари сураётган ташаббусларимизни қўллаб-қувватлашга етакчи давлатлар ва халқаро молия тузилмаларининг қизиқиши тобора кучаймоқда.

Кенгайиб бораётган минтақавий шерикликнинг устувор йўналишлари ҳақида гапирганда, куйидагиларни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоиз;

Биринчи. Савдо-иқтисодий, инвестициявий, транспорт-коммуникация ва энергетика соҳаларидаги вазифаларни амалга оширишга бор куч ва имкониятларни сафарбар этиш муҳимдир. Булар бутун минтақанинг жадал тараққиёти ва рақобатбардошлигини таъминлашнинг устувор вазифаларидир.

Иккинчи. Бош вазир ўринбосарлари ва ташқи ишлар вазирларининг кўп томонлама учрашувларини мунтазам ташкил қилиш билан бирга Марказий Осиё мамлакатлари Парламентлараро дўстлик гуруҳини таъсис этишни таклиф қиламиз.

Учинчи. “Марказий Осиё – ягона ўтмиш, умумий келажак” шиори остида маданий-гуманитар алмашув платформасининг яратилиши барча халқларимиз манфаатларига жавоб

беради, деб ўйлайман. Сизларнинг қўллаб-қувватлашингиз билан илм-фан, маданият ва санъат соҳаларида эришган салмоқли ютуқлари учун Марказий Осиё мукофотини таъсис этиш, шунингдек, университетлар форумлари ва минтақавий спорт ўйинларини ташкил этиш таклиф қилинмоқда. Ҳар йили Наврўз байрами арафасида навбати билан ҳар бир мамлакатда Марказий Осиё маданият кунларини ўтказишни муҳим, деб ҳисоблаймиз.

Тўртинчи. Минтақанинг мураккаб сув ва экологик муаммоларини ҳал қилиш ва ечиш ўзаро мувофиқлаштирилган ёндашувларни талаб қилади. Инновацион технологияларни жалб қилиш, “яшил иқтисодиёт” тамойилларини татбиқ этиш, чўлланишнинг салбий оқибатларини бартараф қилиш ва бошқа комплекс чора-тадбирларни қабул қилиш мақсадида БМТ шафелигидаги Оролбўйи минтақаси учун Траст фонди имкониятларини самарали ишга солиш муҳим, деб ҳисоблаймиз.

Сув ресурсларидан биргаликда фойдаланишнинг долзарб масалаларини ҳал қилишнинг барча учун мақбул ечимини излашни давом эттириш лозим.

Бешинчи. Энг муҳим устувор вазифа – минтақавий барқарорлик ва хавфсизликни таъминлашдан иборат.

Марказий Осиёнинг бир бутун ҳодиса сифатида барқарор ривожланиш ва унда интеграция тамойилларининг деизинтеграция тамойилларига зид равишда мустаҳкамланиш истиқболлари кўп жиҳатдан Марказий Осиё мамлакатларининг минтақа ичидаги савдо-сотиқ ва инвестициялар ҳажмини бундан-да ошириши, сиёсий ирода ва аъёнларнинг масалаларга ижкорона ёндашуви мажудлигига, шунингдек, дунё иқтисодиёти ва геосиёсатидаги вазиятга боғлиқ бўлади. Шу билан бирга, минтақа ҳамда бошқа давлат ва халқаро институтлар ўртасида янги форматларнинг тузилиши бу, Марказий Осиёнинг геосиёсий ва иқтисодий аҳамияти ошиб боришига, шунингдек, минтақага халқаро муносабатлардаги яхлит сиёсий-дипломатик субъект сифатида қаралишига олиб келмоқда.

Хулоса ўрнида қайд этиш мумкинки, Ўзбекистон юритаётган очиқ ва ўзаро манфаатли ҳамкорлик сиёсати Марказий Осиё мамлакатларида қўллаб-қувватланмоқда. Қўшни давлатлар Ўзбекистоннинг ишонч ва яқин қўшнилик муҳитини яратишга қаратилган саъй-ҳаракатларини юқори баҳоламоқда, Марказий Осиё давлатлари минтақани барқарор, хавфсиз, ҳамкорликда гуллаб-яшнаган маконга айлантиришга тайёрликларини изҳор қилмоқда. Янги Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатда энг илғор давлат сифатида шаклланиб нафақат сиёсий жараёнларда қолаверса гуманитар ва маданий ҳамкорлик борасида ҳам минтақадаги донор давлатга айланиб бормоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Марказий Осиё: ягона тарих ва умумий келажак, барқарор ривожланиш ва тараққиёт йўлидаги ҳамкорлик” мавзусидаги халқаро конференциядаги нутқи / “Халқ сўзи” газетаси 2017 йил 11 ноябрь № 228(6922)сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Марказий Осиё: ягона тарих ва умумий келажак, барқарор ривожланиш ва тараққиёт йўлидаги ҳамкорлик” мавзусидаги халқаро конференциядаги нутқи / “Халқ сўзи” газетаси 2017 йил 11 ноябрь № 228(6922)сон.
3. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи. “Халқ сўзи”, 2017 йил 20 сентябрь, № 189(6883).
4. “Марказий Осиё – жаҳон цивилизациялари чорраҳасида” анжумани – минтақанинг халқаро ҳамжамиятидаги ўрнини оширишда муҳим стратегик қадамларидан биридир. <https://yuz.uz/news/markaziy-osiyo-jahon-tsvivilizatsiyalari-chorrahasida-anjumani--mintaqaning-xalqaro-hamjamiyatidagi-ornini-oshirishda-muhim-strategik-qadamlaridan-biridir>
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг Маслаҳат учрашувидаги нутқи.

УЎК 94(575.1)

ФАЙЗУЛЛА ХЎЖАЕВ – ЎЗБЕКИСТОН ССР МУВАҚҚАТ ИНҚИЛОБИЙ ҚЎМИТАСИ РАИСИ ЛАВОЗИМИДАГИ ФАОЛИЯТИ

У.Я.Ҳайитов, PhD, Навоий давлат педагогика институти, Навоий

Аннотация. Ушбу мақолада 1924-1925 йилларда Ўрта Осиёда амалга оширилган миллий-худудий чегараланиш сиёсати ва Ўзбекистон ССРнинг ташкил топшиш жараёнида Ўзбекистон ССР Муваққат Инқилобий Комитети Раиси лавозимида фаолият юритган Файзулла Хўжаевнинг фаолияти ёритилган.

Калит сўзлар: Бухоро Халқ Совет Республикаси, Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси, Хоразм Халқ Совет Республикаси, Туркистон Автоном Совет Социалистик Республикаси, РКП(б) МК Ўрта Осиё бюроси, Ўзбекистон ССР Муваққат Инқилобий Комитети, миллий-худудий чегараланиш сиёсати.

Аннотация. В статье освещена политика национально-территориального размежевания в Средней Азии в 1924-1925 годах и роль председателя Революционного Комитета Узбекской ССР Файзуллы Ходжаева в образовании Узбекской ССР.

Ключевые слова: Бухарская Народная Советская Республика, Узбекская Советская Социалистическая Республика, Хорезмская Народная Советская Республика, Туркестанская Автономная Советская Социалистическая Республика, Средазиатское бюро РКП(б), Революционный Комитет Узбекской ССР, политика национально-территориального размежевания.

Abstract. The article highlights the policy of national-territorial delimitation in Central Asia in 1924-1925 and the role of the chairman of the Revolutionary Committee of the Uzbek SSR Fayzulla Khodjaev in the formation of the Uzbek SSR.

Key words: Bukhara People's Soviet Republic, Uzbek Soviet Socialist Republic, Khorezm People's Soviet Republic, Turkestan Autonomous Soviet Socialist Republic, Central Asian Bureau of the RCP(b), Revolutionary Committee of the Uzbek SSR, policy of national-territorial demarcation.

Ўрта Осиёда миллий-худудий чегараланиш арафасида минтақада Туркистон АССР, ХХСР ва БХСР каби давлатлар мавжуд эди. Ўрта Осиёда миллий-худудий чегараланиш ўтказиш сиёсати 1922 йил 30 декабрда СССР ташкил топгандан сўнг янги босқичга кирди. Большевикларнинг мақсадларидан бири Ўрта Осиёни миллий бирликлар асосида парчалаб, унинг ўрнида ташкил этилган миллий республика ва вилоятларни СССР таркибига киритиш эди[1].

1924 йил 17 ноябрда Бухоро Совет Социалистик Республикаси (БССР) Халқ Нозирлар Шўросининг охириги йиғилиши бўлиб ўтди. Унда БССРни тугатиш бўйича А.Мухитдинов бошчилигида 11 кишидан иборат ҳукумат комиссияси тузилди [2]. Мазкур комиссия 1924 йил 18 ноябрда БССР ҳокимият органларини тугатишга киришди[3]. Бундай тадбирлар Туркистон АССР ва ХССРда ҳам амалга оширилди. 1924 йил 18 ноябрда Туркистон АССР, БССР, ХССР Марказий Ижроия Қўмиталари қўшма қарор қабул қилдилар. Унда Порсо Хўжаев (пойтахтни кўчириш бўйича Марказий комиссия раиси), Рустам Исломов (Ўзбекистоннинг мухтор вакили), Абдулла Раҳимбоев, Давлат Ризаев (Маориф халқ комиссарининг биринчи ўринбосари), Султон Қори (Хоразм вакили), Гольдбер (раис ўринбосари), Владимир Иванов (Тошкент Янги шаҳар ижроия комитетидан), Иномжон Хидиралиев (Ер ишлари халқ комиссари), Мухторжон Саиджонов (Ички ишлар халқ комиссари), Манжара, Қори Йўлдош Пўлатов (Молия халқ комиссари), Лукьянов, Исҳоқ Газиев (Адлия халқ комиссари), Чинор Имомов (Тожикистон ревкоми вакили) ва бошқалардан иборат 15 кишилик таркибдаги Ўзбекистон ССР Муваққат Инқилобий Қўмитаси тузилди[4]. 1924 йил 5 ноябрда РКП(б) Марказий Комитетининг қарори [5] ва 1924 йил 18 ноябрда Туркистон АССР, БССР, ХХСР Марказий Ижроия Қўмиталари қўшма қарорлари ва Ўзбекистон ССР Муваққат Инқилобий Қўмитасининг 1924 йил 18 ноябрдаги 1-сонли буйруғи [6] асосида Файзулла Хўжаев Ўзбекистон Ревкомининг раиси этиб тасдиқланди. Мазкур қўшма қарорга кўра уч республиканинг Марказий Ижроия Қўмиталари ўз ваколатларини Файзулла Хўжаев раислигида ташкил этилган Ўзбекистон ССР Муваққат Инқилобий Комитетига топширдилар. Ўзбекистон ССР Муваққат Инқилобий Комитетининг асосий вазифаси Ўзбекистон ССРни ташкил этишни бошқариш ва назорат қилишдан иборат эди.

1924 йил 21 ноябрда Файзулла Хўжаев Ўзбекистон ССР Муваққат Инқилобий Комитетига раҳбарлик қилиш учун Тошкент шаҳрига етиб келди ва шу ерда мазкур комитет раиси сифатида фаолият олиб борди. 1924 йил 24 декабрда Файзулла Хўжаев Ўзбекистон ССР Муваққат Инқилобий Комитет раислигидан ташқари СССР Революцион Ҳарбий Совети томонидан Туркфронт Ҳарбий совети аъзоси ва СССР Ҳарбий-денгиз ишлари халқ комиссарлигининг Ўзбекистон бўйича вакили этиб тасдиқланди [7].

Файзулла Хўжаев Ўзбекистон ССР Муваққат Инқилобий Комитети раиси лавозимига келган кунларданоқ Ўзбекистон ССРни ташкил этиш борасида кўплаб ишларни амалга оширишга киришди. Масалан, унинг 1924 йил 27 ноябрдаги 1296-рақамли алоқа хатида Зарафшон вилоят ижроия қўмитаси раиси Субҳонқули Муродовга ёзган хати айниқса диққатга сазовордир. Хатда қозоқ, қирғиз, найман халқлари учун алоҳида район усулида вилоят ташкил қилиниши ва бу вилоят тўғридан тўғри Ўзбекистон Марказий ҳукуматига қарашини таъкидлайди [8]. Кейинчалик Ўзбекистон ССРда Конимех ва Томди қозоқ маъмурий тузилмалари (махсус автоном районлар) ташкил этилди. [9] Файзулла Хўжаев Ўзбекистон ССР Муваққат Инқилобий Комитети раиси лавозимида ишлаган даврда унинг бевосита

йиғилишларига раислик қилди. Бу йиғилишларда Ўзбекистон ССР ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ҳаётига доир кўплаб масалалар кўриб чиқилди.

Масалан, 1924 йил 24 декабрда “Правда Востока” газетасида Файзулла Хўжаевнинг “Куйи совет аппаратини жонлантириш ва мустаҳкамлаш” номли маърузаси эълон қилинди. Маърузада муаллиф Туркистон АССРнинг Самарқанд ва Фарғона вилоятларида, Бухоронинг бир қадар ҳудудларида совет ҳокимияти деярли мавжуд эмаслигини, Туркистонда инқилобий ҳаракат асосан европалик аҳоли орасида кенг ёйилганлигини, маҳаллий аҳоли эса бу ҳаракатларга фаол бўлмагани ҳақида очиқ айтиб ўтди [10].

1924 йил 5 декабрда Ўзбекистон ССР Муваққат Инқилобий Комитети Ўзбекистон ССР тузилганлигини тантанали равишда эълон қилди [11]. Худди шу куни “Правда Востока” газетасида Файзулла Хўжаевнинг “Совет қурилишининг навбатдаги вазифаларига доир” [12] номли мақоласи эълон қилинди. Мақолада муаллиф кенг деҳқонлар оммасини манфаатларини рўёбга чиқаришга хизмат қила оладиган фаол соф виждонли кишиларни топиб, уларни уезд ва волость органларига тортиш, яқин келгусида иш юритишни ҳар бир райондаги аҳоли кўпчилигининг тилида олиб боришни жорий қилиш йўли билан аппаратни аҳолига яқинлаштирадиган қилиб қайта ташкил этиш, яқин келгусида уезд ва волость ташкилотларида бутун иш юритишни ўзбек тилида олиб бориш, аҳолининг кўпчилиги ўзбек тилида гапирмайдиган район ёки шаҳарларда эса иш юритиш баб-баравар икки тилда – ўзбек тилида ва кўпчилик аҳоли тилида жорий қилиш каби муҳим вазифаларни амалга ошириш лозимлигини таъкидлади. Шунингдек, у иш юритишни ҳозирча рус тилида олиб бораётган марказий органлар махсус ўзбек ячейкасини тузишини ва бу ячейканинг вазифаси иш юритишни аста-секин ўзбек тилига ўтказишдан иборат иборат бўлишлигини уқтириб ўтади [13].

1925 йил 20 январь куни Ўзбекистон ССР Муваққат Инқилобий Қўмитасининг совет аппаратини жонлантиришга бағишланган йиғилиши бўлиб ўтди. Уни Ўзбекистон ССР Муваққат Инқилобий Қўмитасининг раиси Файзулла Хўжаев олиб борди ва нутқ сўзлади. У ўз нутқида Октябрь воқеалари ва унинг ғоялари минтақага европалик ишчилар томонидан олиб кирилганлигини, аҳолининг бир қисмигина бу воқеаларда иштирок этганлигини ва аҳолининг катта қисми бу воқеаларга бевосита қатнашмаганлигини яна бир бор таъкидлади [14]. Тугатилган Туркистон АССРда совет ҳокимияти қишлоқда ҳақиқатдан мавжуд эмаслигини, Ўзбекистон ССРда қишлоқ ва уездларда яшовчи аҳоли совет ҳокимияти ҳақида ҳеч нима билмаслигини ва бу ҳокимият олдида қандай вазифа турганлигидан беҳабарлигини алоҳида баён қилиб ўтди [15]. У уезд, ҳатто областлардаги совет аппарати моддий жиҳатдан таъминланмаганлиги ачинарли ҳол эканлигини ўз маърузасида алоҳида таъкидлади [16].

Файзулла Хўжаев Ўзбекистон ССР ХКС раиси лавозимида фаолият кўрсатган ўн икки йил мобайнида Ўрта Осиёда амалга оширилган миллий-ҳудудий чегараланиш сиёсати тўғрисида кўплаб маърузалар қилди. У ўз маърузаларида Ўрта Осиёдаги миллий-ҳудудий чегараланиш сиёсати ва Ўзбекистон ССРнинг ташкил топиш жараёнини ҳукмрон расмий мафкура доирасида ёритишга мажбур бўлди.

Бунга мисол тариқасида унинг 1925 йил 5 декабрда Ўзбекистон КП(б) Марказий Комитети, Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Комитети ва Халқ Комиссарлари Совети билан Ўзбекистон Коммунистик партияси Самарқанд область ва шаҳар комитетларининг ҳамда ишчи, деҳқон ва қизил аскар депутатлари Советлари Ижроия Комитетларининг тантанали мажлисида “Ўзбекистон ССР ташкил этилганлигининг бир йиллиги тўғрисида” [17], 1926 йил 5 январда Москвадаги Шарқ меҳнаткашлари Коммунистик университети тингловчилари йиғилишидаги “Миллий давлат чегараланиши ва республика ташкил этилгандан бери ўтган бир йил ичида Ўзбекистоннинг муваффақиятлари” [18], 1932 йил нашр этилган “Бухородаги революция ва Ўрта Осиёнинг миллий чегараланиши тарихига доир” асари [19], 1934 йил 4 сентябрда ВКП(б) Марказий Комитети Ўрта Осиё бюроси пленумида “Ўрта Осиё республикаларини миллий чегараланишининг ўн йиллиги тўғрисида” [20], “Огонёк” журналининг махсус сониди “Десять лет советского Узбекистана” [21], 1935 йил нашр этилган “10 лет побед” [22] номли брошюраси ва бошқа маъруза ҳамда нутқларини киритиш мумкин. Гарчи юқорида тилга олинган асар, маъруза ва нутқларда Ўрта Осиёда амалга оширилган миллий-ҳудудий чегараланиш ва Ўзбекистон ССРнинг ташкил топиш жараёни совет миллий сиёсатининг ютуғи сифатида талқин қилинса-да, аммо ушбу асарлар Ўрта Осиёда амалга оширилган миллий-ҳудудий чегараланиш сиёсати тарихини ўрганишда муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

Файзулла Хўжаев раҳбарлик қилган Ўзбекистон ССР Марказий Инқилобий Кўмитаси ўзининг уч ойлик фаолияти давомида янги ташкил қилинаётган Ўзбекистон ССРни ташкилий жиҳатдан тузиш ва шакллантириш учун салмоқ ишларни амалга оширди. Ревком фаолиятида таниқли давлат арбоби Файзулла Хўжаев муҳим роль ўйнади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ражабов Қ. Ўрта Осиёда ўтказилган миллий-худудий чегараланиш сиёсати: мақсад, режа ва амалиёт // Турон тарихи (Тошкент). 2015. № 2-4. – Б. 26-27.
2. Ўзбекистон миллий архиви, 17-фонд, 1-Рўйхат, 1226- йиғма жилд, 80-варақ.
3. Правда Востока (Ташкент). № 1 (540). 25 ноября 1924 г.
4. Ўзбекистон миллий архиви, Р-25-фонд, 1-рўйхат, 1545-иш, 340-варақ.
5. Нуриллин Р., Ҳасанов К., Шек Л. Файзулла Хўжаев. – Тошкент: Ёш гвардия, 1977. – Б. 35.
6. Ўзбекистон миллий архиви, Р-87-фонд, 1-рўйхат, 1-иш, 1-варақ.
7. Хўжаев Ф. Танланган асарлар. I жилд. – Тошкент: Фан, 1976. – Б. 529.
8. Бақоев М. Файзулла Хўжаев журналист ва публицист. – Тошкент: Ўзбекистон, 1992. – Б. 41.
9. Қаранг: Норматов О. Ўрта Осиёда 1926 йили ўтказилган районлаштириш сиёсатининг Ўзбекистон ижтимоий ва иқтисодий ҳаётига таъсири. Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2020. – Б. 18.
10. Ходжаев Ф. Оживление и укрепление низового советского аппарата // Правда Востока. №26 (565). 24 декабря 1924 г.
11. Правда Востока. №10 (549). 5 декабря 1924 г.
12. Ходжаев Ф. К очередным задачам советского строительства // Правда Востока. №10 (549). 5 декабря 1924 г.
13. Правда Востока. №10 (549). 5 декабря 1924 г.
14. Ўзбекистон миллий архиви, 837-фонд, 15- Рўйхат, 3- йиғма жилд, 2- варақ.
15. Ўзбекистон миллий архиви, 837-фонд, 15- Рўйхат, 3- йиғма жилд 3- варақ.
16. Ўзбекистон миллий архиви, 837-фонд, 15- Рўйхат, 3- йиғма жилд 6- варақ.
17. Хўжаев Ф. Танланган асарлар. 2- жилд. – Тошкент: Фан, 1978. – Б. 657.
18. Хўжаев Ф. Танланган асарлар. 2- жилд. – Тошкент: Фан, 1978. – Б. 453-479.
19. Хўжаев Ф. Танланган асарлар. 1- жилд. – Тошкент: Фан, 1976. – Б. 208-343.
20. Ходжаев Ф. О национальном размежевании Средней Азии. Доклады на пленуме Средазбюро ЦК ВКП(б) 5 сентября 1934 г. – Москва-Тошкент: Объединение государственных издательств Среднеазиатское отделение, 1934. – С.1-16.
21. Ходжаев Ф. Десять Советского Узбекистана // Огонёк. Специальный номер. – Москва: Журнально-газетное объединение, 1934. – С.18-20.
22. Ходжаев Ф. 10 лет побед. – Ташкент: Государственное издательство УзССР, 1935.

УДК 902

ВОЕННАЯ ЭВАКУАЦИЯ В ФЕРГАНСКУЮ ДОЛИНУ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Б.Хасанов, базовый докторант, Наманганский государственный университет, Наманган

Annotatsiya. Maqolada Farg'ona vodiysiga harbiy evakuatsiya va uning oqibatlari ochib berilgan, evakuatsiya jadvallari ishlab chiqilgan, shuningdek, Ikkinchi jahon urushining turli jihatlarini nafaqat ilmiy, balki ilmiy-ma'rifiy jihatdan ham tadqiq etgan mualliflarning ma'lumotlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: urush, fashistlar, tinchlik, axborot, ko'chirish, evakuatsiya, vayronagarchilik, aholi, statistika.

Аннотация. В статье раскрывается военная эвакуация в Ферганскую долину и её последствия, разработаны таблицы эвакуации, а также даются сведения авторов которые изучали различные аспекты Второй мировой войны не только в академическом но и в научно-просветительском плане.

Ключевые слова: война, нацист, мир, сведения, переселение, эвакуация, разрушение, население, статистика.

Abstract. The article reveals the military evacuation to the Ferghana Valley and its consequences, developed tables of evacuation, and also provides information from the authors who studied various aspects of the Second World War, not only in academic but also in scientific and educational terms.

Key words: war, Nazi, peace, information, resettlement, evacuation, destruction, population, statistics.

Вторая мировая война стала самой разрушительной за всю историю человечества. Представители всех наций и народностей поднялись в 1941 году на защиту Родины. Среди важных социально-политических проблем периода Великой Отечественной войны была

забота Советского государства о своих миллионах людей. Война прервала мирную жизнь людей и разрушила тысячи семей, от которого и сейчас скорбят сердца людей.

В XXI веке исследователи Второй мировой войны ставят перед собой задачу изучения различных аспектов войны не только в академическом и научном плане, но и в части просветительской. В её изучение возложили вклад Х. Хамидов, А. Голованов, И. Саидов, Д. Алимова, Н. Ульджабаева, Ю. Эргашева, Х. Зиёев авторы многих научных исследований. Труд Ф.И.Вавилова является одним из хорошо изученных работ Ферганской долины [1], а также Э. Абдурахманов [2] даёт сведения о развитии науки в странах Центральной Азии, во время второй мировой войны о научных предприятиях эвакуированных с запада на восток. В те дни одним из самых трудных дел была эвакуация, но с этим были сохранены жизни многих людей. В постановлении Совета Народных Комиссаров УзССР и ЦК КП(б) Узбекистана о плане переселения в 1941 году пишется, в целях практического осуществления мероприятий по переселению колхозников для освоения вновь орошаемых земель в Голодной Степи и Сурхан-Дарьинском округе, Совет Народных Комиссаров УзССР и ЦК КП(б) Узбекистана постановляют: произвести переселение из колхозов, имеющих избыток рабочей силы, путем организованного выделения самими колхозами части хозяйств /групп/, а также целыми колхозами из богарных районов и гор. Ташкента в количестве 9.600 хозяйств и глав семей, изъявивших согласие на переселение в Мирзачульский, Сырдаринский районы и Термезский и Джар-Курганский районы, Сурхан-Дарьинского округа. Районами вселения переселенцев было установлено: в Мирзачульский район 5000 хозяйств, в Сырдаринский район 4000 хозяйств, Термезский и Джар-Курганский район 600 хозяйств. В итоге получается 9600 хозяйств. А местами выхода переселенцев было установить следующие районы: Ташкентская область Г. область 500 колх. Дворов, Калининский район 400, Орджоникидзевский район 300, Паркентский район 300, итого:1500 Колх. Дворов. Для Ферганской области сведения отмечены так: Андижанский район - 250 колхоз дворов, Избосканский – 300, Наманганский – 250, Ворошиловский 700, Пахта-Абадский – 600, Ленинский – 500, Кагановичский -700, Кокандский - 700, Молотовский – 700, Олтинкулский – 300(Итого: 5000) [3]. “О размещении эвакуированного населения” даются сведения в архивных источниках [4], в соответствии телеграфного указания председателя Эвакокомиссии тов. Былбаса о размещении эвакуированного населения 4000 человек в дополнение первой разрядке – СЗ Исполнительного Комитета Ферганского областного Совета депутатов трудящихся – РЕШАЕТ: Прибываемое эвакуированное население в Ферганскую область из числа второй разрядке (количество 4000 человек) разместить по городам и районам с высадкой их на железные дороги станциях, прилегающих к этим районам:

Район	Человек	Станция
Алты-Арык	400	Ванновская
Багдадский	350	Серово
Кагановичский	350	Коканд
Кировский	250	Посьеровка
Кокандский	200	Коканд
Кувинский	400	Федченко
Куйбышевский	500	Серово
Маргеланский	200	Горчакова
Молотовский	600	Коканд
Ташлакский	200	Горчакова
Ферганский	350	Скобелево
Фрунзенский	200	Коканд

Но среди эвакуированных в Фергану были прибывшие дети без родителей, их количество составляло следовательно таблице [5]:

С начала эвакуация по 1.09.1941 г.

№	Наименование городов и районов области вселения	Всего прибыло детей без родителей	Из них		По возрасту	
			Мальчиков	Девочек	До 7 лет	От 7 до 15 лет включит.
1	Гор. Фергана	231	137	94	11	220

А план размещения эвакуированных в Узбекской ССР был указан так (Управляющий Делами Совета Народных Комиссаров УзССР Н. Коваленко) [6]:

Область	Первоначальный план	Дополн. План	Всего подлежит размещению
Ташкентская	35000	38000	73000

Самаркандская	38000	43000	81000
Бухарская	38000	46000	84000
Ферганская	38000	41000	79000
Наманганская	32000	30000	62000
Андижанская	36000	37000	73000
Хорезмская	12000	10000	22000
КК АССР	12000	-	12000
Сурхандарьинская	5000	5000	10000
Ташкент	29000	-	29000
ИТОГО	275000	250000	525000

Время прибытия с 5 сентября по 20 сентября 1941 года прибывших семей и лиц в Ферганскую область составляло по следующей таблице [7]:

№	Наименование городов и районов области вселения.	Прибыло человек									По полу и возрасту						
		Все-го	По республ. И области выхода всего									Мужского	женского	Из них		Детей	
			Молда	Литовск.	Латвийск.	эстонск	Финская	Белорус	Украинс	РСФСР	Польша			Мужчин от 16 до 59 лет включит.	Женщин от 16 до 54 лет включит.	До 7 лет	От 7 до 15 лет включительно
1	Олтиарик	191	4	7	7			22	99	44	8	77	144	80	67	-	-
2	Багдод	182	28	4	2		3	36	93	16		98	84	80	67	20	13
3	Каганович	119	16	1	-			21	74	7		63	56	50	44	10	13
4	Киров	329	33		21			35	225	15		169	160	129	118	39	41
5	Коканд	-	-					-	-	-		-	-	-	-	-	-
6	Кува	307	4				4	27	253	19		152	155	106	119	45	37
7	Куйбишев	-	-					-	-	-		-	-	-	-	-	-
8	Маргилон	-	-					-	-	-		-	-	-	-	-	-
9	Молотов	23	-					7	16	-		9	14	8	9	2	3
10	Тошлок	195	15	3	4		4	36	105	28		111	84	97	70	13	15
11	Фрунзе	71	-					11	60	-		28	43	21	27	15	7
	Итого по районам	1417	100	15	34		11	195	925	129	8	707	710	571	521	144	129
	Гор. Фергана	296	8	4	10			43	173	58		129	167	96	124	43	29
	Гор. Коканд	187	25	7	4			54	58	39		64	123	37	81	44	21
	Гор. Маргелан	473	19		-	1		84	299	70		196	277	124	169	92	60
	Итого по городам	956	52	11	14	1		181	530	167		389	567	257	374	179	110
	Всего по области	2373	152	26	48	1	11	376	1455	296	8	1096	1277	823	895	323	239

Продолжение таблицы

№	Наименование городов и районов области вселения.	По национальностям														
		Русских	Украин	Белорус	Молдава	Эстон	Еврей	Поляк	греки	Татары	Немцы	Грузин	Латгш	Болгария	Чехославакия	Венгер
1	Олтиарик	4	15	-	2			168	-			1	1			

2	Багдод	17	13	7	4		140	1								
3	Каганович	4	3	-			112	-								
4	Киров	11	29	4		4	275	2	1				3			
5	Коканд	-	-	-			-	-								
6	Кува	26	37	3			237	1					1	2		
7	Куйбишев	-		-			-	-								
8	Маргилон	-		-			-	-								
9	Мологов	-		-			23	-								
10	Тошлок	24	7	1			158	1		1	1			1		1
11	Фрунзе	-	4	1			66	-								
	Итого по районам	86	108	16	6	4	1179	5	1	1	2	1	4	3		1
	Гор. Фергана	21	22	2			248	1					2			1
	Гор. Коканд	39	16	13			114	5								
	Гор. Маргелан	31	45	10			385	2								
	Итого по городам	91	83	25			747	8					2			1
	Всего по области	177	191	41	6	4	1926	13	1	1	2	1	6	3	1	1

Кроме этого в статотчётах Наманганской области на 1 октября большое количество эвакуированных 3908 человек списки же по форме № 2 только на 449 человек в том числе: по городу Намангану 56, по Наманганскому району 393 (Итого 449) [8]. А также по состоянию на 20 октября [9] прибыло районам: Андижанский 810, Олтинкул 158, Аимский 177, Баликчи 346, Ворошилов 317, Жалакудук 1100, Избоскан 777, Ленин 754, Мархамат 67, Пахтаобод 705, Сталин 743, Хужаобод 274, город Андижан 2500, город Ленин 305, Щербаков 270 и больше. Число эвакуированных в Ферганскую область составляло в большом количестве до окончания войны, выше мы перечислили только начальные цифры эвакуации.

Парторганизация Узбекистана, в том числе Ферганы, серьёзное внимание уделяло рядов Советской Армии. В 1942 году по линии всеобуча было подготовлено более 3,5 военных специалистов. Большую работу в этом направлении проводила организация Осоавиахима. В 1943 году в городе были вновь созданы 20 первичных организаций Осоавиахима, а всего их к этому времени насчитывалось 103 с 2259 членами [10].

За годы войны было убито более 26 млн граждан, проживавших на территории СССР, миллионы людей лишились крова, потеряли свои дома, имущество, десятки миллионов были эвакуированы в восточные районы, в том числе и в Узбекистан [11]. Даже после окончания войны эвакуация продолжалась около 37 тыс. семей (151.083 чел.) крымских татар привезли в Узбекистан: самые многочисленные «колонии» осели в Ташкентской (около 56 тыс. чел.), Самаркандской (около 32 тыс.), Андижанской (19 тыс.) и Ферганской (16 тыс. чел.) обл. Остальных распределили на Урале (Молотовская и вердловская обл., Удмуртская АССР) и в Европейской части СССР (Костромская, Горьковская, Московская и др. области, Марийская АССР) [12].

Деятельность всей страны была подчинена одной цели - всё для фронта, всё для победы! Тогда же было начато и строительство отдельных промышленных объектов. О росте промышленного потенциала Ферганы в годы войны свидетельствует тот факт, что в 1945 г. основной производственный фонд предприятий увеличился по сравнению с 1940г. в 2,2 раза. Валовая продукция городской промышленности в 1940 г. в денежном выражении составляла 184 млн. руб., а в 1945 г.- 410 млн.руб. За годы войны изменилась и структура промышленности города: появились её новые отрасли, возник ряд крупных промышленных предприятий. К 1945 году в промышленности города трудилось около 8 тысяч рабочих, большую часть из них составляли женщины. Они тоже возложили особый вклад на победу над фашистами.

В результате осуществленной крупномасштабной эвакуации гражданского населения в годы Второй мировой войны была спасена значительная часть подрастающего поколения страны и не были погашены развития в других сферах, как промышленность, предприятие, культура и общественно политическая жизнь народа. В итоге можно сказать, что самоотверженный подвиг наших предков не забудется никогда. Великая Победа над фашизмом и сегодня остается для многих важнейшей позитивной символической ценностью, является духовной и нравственной опорой развития общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Вавилов Ф.И. Ферганская область в период Великой Отечественной Войны (1941-1945 гг.). Автореф... канд.ист.наук. – Т., 1969. – С.32; Мамедова Л.С. Руководство Компартии Узбекистана деятельностью интеллигенции в годы Великой отечественной войны (1941-1945). Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Т., 1971. – С.31.
2. Абдурахманов Э. Деятельность партийных организаций по развитию промышленности Средней Азии в годы Великой Отечественной Войны. – Т., 1990. – С.48.
3. ЦГА РУз, фонд Р-314, опись-1, ед.хр.-39, - л.11.
4. ЦГА РУз, фонд Р -314, опись -1, ед.хр.-39, -л..230.
5. ЦГА РУз, фонд Р -314, опись -1, ед.хр.-61, - л. 30.
6. ЦГА РУз, фонд Р -314, опись -1, ед.хр.-39, - л. 279.
7. ЦГА РУз, фонд Р -314, опись -1, ед.хр.-61, - л.76.
8. ЦГА РУз. фонд Р -314, опись -1, ед.хр.-61, - л. 93.
9. ЦГА РУз, фонд Р -314, опись -1, ед.хр.-61, - л. 145.
10. Рахимов М. История Ферганы. – Т.: Фан, 1984. – С.64. См.также: Ферганская правда, 1943 г., 30 мая; Ферганский государственный областной архив, фонд-2, опись-2, ед.хр.- 6104, - л.10.
11. Ишанходжаева З.Р. Узбекистан и его вклад в победу во второй мировой войне: фронт, тыл, эвакуация. / Великая Отечественная война 1941–1945 гг.: подвиг народа и уроки истории: сборник статей по материалам Международной научной конференции (г. Казань, 20–21 октября 2020 г.) / отв. ред. А.Ш. Кабирова. – Казань: Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2020. - С. 257.
12. Принудительные миграции в годы и после окончания второй мировой войны (1939–1953). – С.126. //file:///C:/Users/polian_3.pdf%20126-%D0%91%D0%95%D0%A2.pdf).

УЎК 902

**ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА НАМАНГАН ВИЛОЯТИ
ЧОРВАЧИЛИГИНИНГ ҲОЛАТИ ВА СОҲАНИНГ ФРОНТГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ**
Б.К.Хасанов, таянч докторант, Наманган Давлат Университети, Наманган

***Аннотация.** Мақолада Иккинчи жаҳон уруши йилларида Наманган вилояти чорвачилигининг ҳолати, отларнинг қишлоқ хўжалигидаги аҳамияти, Ўзбекистонда, хусусан, Наманган вилоятида чорва молларининг камайиши ва кўпайиши динамикаси, вилоятдаги чорвачилик фермаларининг фаолияти туманлар кесимида бирламчи хужжатлар таҳлили асосида ёритилган.*

***Калим сўзлар:** Наманган вилояти, чорвачилик фермалари, гектар, қорамол, от, қўй, эчки, чўчқа, ёш ҳайвонлар, беда, жун, гўшт, Янгиқўрган, Чуст, Поп, Уйчи, Косонсой туманлари.*

***Аннотация.** В статье освещены роль скотоводство в Наманганской области в годы Второй Мировой войны, значение лошадей в сельском хозяйстве, динамика увеличения и уменьшения поголовья скота в Узбекистане, особенно в Наманганской области, положительные и негативные стороны животноводческих ферм региона на основе анализа первичных документов*

***Ключевые слова:** Наманганская область, животноводческие фермы, гектар, скот, лошадь, овца, коза, свинья, количество, молодняка, клевер, шерсть, мясо, Янгикурған, Чуст, Пап, Уйчи, Касансайские регионы.*

***Abstract.** In the article, the condition of cattle breeding in Namangan region during the Second World War, the importance of horses in agriculture, the dynamics of decrease and increase of livestock in Uzbekistan, particular, in the region activity of livestock farms were highlighted based on the analysis of primary documents in the district section.*

***Keywords:** Namangan region, livestock, farms, hectares, cattle, horses, sheep, goats, pigs, young animals, alfalfa, wool, meat, Yangikurgan, Chust, Pop, Uychi, Kosonsoy districts.*

Кириш. Қўп миллатли совет халқларининг фашизмга қарши бирлашиб олиб борган уруши минглаб қаҳрамонларни яратди. Иккинчи жаҳон урушида жангчилар билан тенгма-тенг машаққатли кураш олиб борган фронт орти меҳнаткашлари ўзлари учун “фронт билан фронт орқаси”нинг мустақкам алоқасини боғлаш жараёнида қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан таъминлашда бир қатор қийинчиликлар юзага келиб, охир-оқибат иттифок миқёсида озиқ-овқат танқислигига олиб келди. Иккинчи жаҳон уруши йиллари барча Совет Иттифоқи Республикалари қатори Ўзбекистон худудида, хусусан, Наманган вилоятида ҳам чорвачилик етакчи тармоқлардан бири ҳисобланиб, чорвачилик соҳасини ривожлантиришга ва чорва молларининг маҳсулдорлигини оширишга катта эътибор қаратилди. Чунки, аҳолини гўшт ва сут каби муҳим озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашда чорвачилик муҳим вазифани бажарарди.

Чорвачиликни ривожлантириш орқали уруш йиллари республикада давлатга маҳсулотларни топшириш сезиларли даражада ортди, масалан: 1940 йилда давлатга жун топшириш 32.3 минг центнерни ташкил этган бўлса, 1941 йилда 39.3 минг, 1942 йилда 45.5 минг, 1943 йилда 43 минг центнерни ташкил этди. Давлатга гўшт топшириш режаси – 1940 йилда 32.800 центнер, 1941 йилда 34.200 центнер, 1942 йилда 42.500 центнер, 1943 йилда 38.900 центнер қилиб бажарилди[1].

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Иккинчи жаҳон урушига республиканинг иқтисодий, сиёсий, маданий ва ҳарбий томондан қўшган ҳиссаси ва ўзбекистонликларнинг фронтдаги иштироки масаласига оид тадқиқотлар бир қатор олимлар, хусусан, совет даврида Ф.Вавилов, Э.Абдурахманов, С.Исмаилова, А.Сафаев, Р.Халиковалар томонидан ўрганилган[3]. Мустақиллик йилларида З.Хайдаров Наманган вилоятининг советлар даври ва мустақиллик йилларидаги ижтимоий-иқтисодий ҳаётини ёритиб берган[4] бўлсада, Наманган вилоятининг чорвачилик хўжалигини ёритмаган, Р. Джураев Ўзбекистонда чорвачиликнинг 1917-1941 йиллардаги аҳволи ва муаммоларини ўрганган[5] бўлсада, Наманган вилояти чорвачилигининг иккинчи жаҳон уруши даврида ҳолати алоҳида тадқиқот объекти сифатида ўрганилмаган, лекин ҳудуд ҳаётига оид бошқа маълумотлар муаллиф томонидан етарли даражада ўрганилган.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот олиб бориш жараёнида тарихий-қиёсий, муаммоли-хронологик, объективлик, тизимли таҳлиллар ёрдамида Иккинчи жаҳон уруши даврида Наманган вилояти чорвачилик фермалари фаолиятининг ижобий ва салбий жиҳатлари, урушга қўшган ҳиссаси матбуот, янги манбалар ва архив ҳужжатлари асосида тадқиқ этилди.

Таҳлил ва натижалар. Уруш йиллари колхоз ва совхозларда чорва молларини кўпайтириш мақсадида ҳукумат томонидан бир қатор чора-тадбирлар амалга оширилди. Хусусан, СССР Халқ Комиссарлар Совети ва ВКП(б) Марказий Комитетининг жамоат чорвачилигини ривожлантириш тадбирлари тўғрисидаги ва чорвачиликнинг маҳсулдорлигини оширган колхозчиларга қўшимча иш хақи тўлаш тўғрисидаги қарорлар ҳамда бошқа фармон ва фармойишлар қабул қилиниши натижасида[6], Ўзбекистондаги деярли барча колхозларда чорвачилик фермалари ташкил этила бошлади.

Натижада Ўзбекистонда колхоз чорвачилиги ҳам ривожланиб, 1942 йилда республика колхозларидаги қорамоллар сони 17,4 фоизга, қоракўл кўйлар 11,5 фоизга, эчкилар 12,5 фоизга, думбали кўйлар 9,3 фоизга кўпайди[7]. Республика колхозлари 1942 йилда аввалги йилга нисбатан давлатга кўпроқ гўшт, жун, сут, бринза, тери ва чорвачиликнинг бошқа хил мажбуриятларини ортиғи билан топширдилар. Бу даврда Наманган вилоятида ҳам чорвачилик йилдан-йилга ривожланиб, унинг маҳсулдорлиги ортиб борди. 1941 йил вилоятда қорамоллар сони 1940 йилга нисбатан 9,8 фоизга, кўйлар 18,1 фоизга, эчкилар 23,2 фоизга, чўчқалар 20,9 фоизга кўпайди. 1942 йилнинг биринчи чорагида Косонсой, Учқўрғон, Поп туманларида чорвачилик фермалари янада кенгайиб, чорва моллари сони кўпайди[8]. 1942 йилда вилоят колхозларида қорамоллар сони 1941 йилга нисбатан 19,2 фоизга, эчкилар сони 16,8 фоизга, семиз думбали кўйлар сони 9,3 фоизга ошган. Шу йили вилоят колхозлари чорва сонини кўпайтириб, давлатга мажбурий гўшт топшириш режаларини бажариб, 1941 йилга нисбатан 5 минг центнер кўп гўшт топширди[9].

Бироқ 1941 йилда чорвачиликни ривожлантириш давлат режасини бажармаган чорвачилик хўжаликлари ҳам учраб турган. Масалан, Уйчи, Янгиқўрғон туман фермаларида аҳвол қониқарсиз ҳолатда бўлиб, 1942 йилнинг биринчи чорагида Уйчи туманидаги колхозларда туғилган бузоқларнинг фақат 6,6 фоизи асраб қолинган ҳолос[10]. Янгиқўрғон туманида ҳам аҳвол талабга жавоб бермас эди. Бундан ташқари вилоятда қорамоллар сони бўйича ўсиш ўрнига сўнгги олти ой ичида 1942 йил 1 январга нисбатан 3.4% га, чўчқалар сони 22.1% га камайиши кузатилди. Кўй ва эчкилар бўйича режанинг бажарилиши жуда ҳам ёмон бўлиб, 81,3 фоизга, қорамоллар бўйича эса 77.9 фоизга бажарилди. Янгиқўрғон туманида 1942 йил биринчи ярим йиллик режасини кўй ва эчкилар бўйича 88.5 фоизга, қорамоллар бўйича 80.4 фоизга, чўчқалар бўйича 35.7 фоизга бажарилди. Шундай бўлсада, Янгиқўрғон туманда чорва моллари сони қорамоллар бўйича 9 бошга яъни 2 фоизга, чўчқалар эса 44.6% камайди[11].

Чорвачиликнинг асосий тадбирлари, жумладан, чорвачилик ва наслчилик кампанияси, ёш ҳайвонларни боқиш ва сақлаш, чорва молларини давлатга топширишга тайёрлаш, фермер хўжаликларини чорва моллари билан тўлдириш кабиларни етарлича назоратга олмади, бунинг оқибатида 1942 йил биринчи ярим йил давомида қишлоқ хўжалигида чорва моллари камайиб

кетди. Бутун Наманган вилояти бўйича ёш ҳайвонлар сони: тойчоқлар 6.6%, бузоқлар 6.4%, кўзилар ва улоқлар 4.1% ва чўчқалар 15% га камайди. Шу давр мобайнида катта ёшли чорва молларини мажбурий сўйиш ҳолатлари ҳам ортди. Бу жараёни худудлар бўйича хисоблаганда 1.7%, қорамоллар 1.1%, чўчқалар 6.4%, қўй ва эчкилар 3.6%ни ташкил этди[12]. Биргина Поп тумани чорва молларини асраш масаласида туман раҳбарларининг масъулиятсизлиги билан 1942 йилнинг биринчи ярим йили давомида 3650 бош қўй ва эчкига камайди[13]. Ёш ҳайвонлар нобуд бўлишининг юқори фоизи Чуст туманида қайд этилган бўлиб, бу ерда ёш чорва молларининг 20.7 фоизи, қорамолларнинг 16.6 фоизи ва Янгиқўрғон туманида қорамолларнинг 13.1 фоизи, қўйлар 16.3 фоизи, кўзилар 19.6 фоизи ва чўчқалар 44.7 фоизи нобуд бўлган[14]. Айрим туман партия ва совет ташкилотларнинг колхоз ходимлари фақат пахтачиликни баҳона қилиб, чорвачиликни ривожлантиришга эътибор қаратмадилар.

Бундан ташқари чорва моллари сотиб олиш режаси ҳам ўз вақтида бажарилмади. Қорамоллар бўйича режадаги 9923 бош ўрнига 4757 бош ёки 47,5 фоиз харид қилинди. Қўй ва эчкилар бўйича жами 8052 бош ўрнига 6159 бош ёки 76.5 фоиз харид қилинди. Қорамоллар бўйича харид режаси бирорта туман томонидан бажарилмади, майда чорва моллари бўйича харид режаси фақат Чуст, Поп ва Янгиқўрғон туманлари томонидан бажарилган. 1942 йил октябр-ноябр ойларида Уйчи тумани бирорта бош қорамол ёки майда шохли чорва молларини сотиб олмади[15]. Вилоят колхозларида чорва моллари сонини 2 фоизга кўпайтириш учун 1943 йилга мўлжалланган қорамоллар сонини ривожлантириш давлат режасида қуйидаги талаблар қўйилди:

Биринчидан, колхозлар қорамолларни сунъий уруғлантириш.

Иккинчидан, колхоз кенгашлари чорвачилик фермаларини 1943 йил давомида ҳар бир буқага ўртача 30-40 бошдан, биринчи навбатда насли ва чатиштирувчи буқалардан фойдаланган ҳолда кўпайтириш.

Учинчидан, уруш даврида колхозларга бир ёшга тўлмаган ёш ҳайвонларни сўйиш ва сотишни тақиқлаш. Агар чорва моллари яроқсиз деб топилган тақдирдагина, ветеринария ва зоотехника ходимлари руҳсати билан сўйиш ва сотиш.

Тўртинчидан, туманлардаги зотдорлик китобларини юритиш, энг зўр маҳаллий зотли қорамолларни аниқлаш бўйича асосий вазифалар қўйилди[16].

1943 йил республика пахтакорлари учун энг қийин йил бўлди, бунга сабаб экин майдонлари тузилишининг ўзгариши, озик-овқат экинлари салмоғининг кўпайиши муносабати билан Ўзбекистон бўйича пахта майдонлари камайтирилди. Натижасида давлат пахта режаси 57.7% бажарилди[17]. Кийим-кечак тайёрлаш саноатида пахта толаси ўрнини майин жунли қўй ва эчкиларнинг жуни билан тўлдирилди. Республиканинг барча вилоятларида эчкиларнинг майин жунли бўлган, ангор насли турини боқиш ва кўпайтиришга эътибор берилди. Жумладан, 1944 йил вилоятнинг Поп ва Чуст туманларида 13 та наслилик хўжалиги ташкил этилиб, уларда жами 25650 бош эчки боқилган бўлса, шундан 289 боши ангор насли эди[18]. 1944 йил охирида Наманган вилоятининг Чуст ва Поп туманларида 68 минг бош эчки бўлиб, 15800 таси ангор зотли эди[19]. Буларнинг барчаси мавжуд отларнинг энг яхши, яъни соғлом қисми армияга кетганлиги ва подаларнинг ҳолати сезиларли даражада ёмонлашгани билан изоҳланади.

Хулоса. Тадқиқот танижалари асосида қуйидаги хулосаларга келинди:

Биринчидан, Иккинчи жаҳон уруши йилларида Ўзбекистонда хусусан, Наманган вилоятида чорванинг бир қанча турлари мавжуд бўлиб, улардан энг кўп тарқалгани эчки, қўй, қорамол ва йилқи бўлган. Уруш даврида чорваларнинг сони ўзгариб турган ҳамда бунга бир қанча омиллар таъсир кўрсатган.

Иккинчидан, урушнинг дастлабки йилларида кўплаб мутахассислар ва тажрибали чорвадорлар армия сафига чақирилди. Чорвачилик билан шуғулланиш учун асосан, қариялар, аёллар ва болалар келди. Яъни мутахассислар ўрнини илғор амалиётчилар эгаллади. Буларнинг барчаси янги ёш кадрлар эди, уларни тизимли равишда тайёрлаш ва малакасини оширишга катта эътибор ва ғамхўрлик талаб қилинар эди. Шу билан бирга, урушдан олдинги даврда фаолият юритган чорвачилик кадрларини тайёрлаш бўйича муҳим тармоқ деярли тўхтади.

Учинчидан, чорвачилик экинлари майдонининг қисқариши оқибатида, чорва молларини озиклантириш ва парвариш қилишда қатор қийинчиликлар юзага келди. Шунингдек, чорва моллари орасида яшур, эмкар, чесотка каби юқумли касалликларнинг тарқалиши чорвачиликни ривожланишига салбий таъсирни кўрсатди. Хусусан, 1944 йилда республика

бўйича ҳайвонларнинг умумий касалланиш сони 248890 тани ташкил этган бўлса, шулардан 21176 таси Наманган вилоятига тўғри келар эди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. ЎзМА, Р-837-жамғарма, 32-рўйхат, 4057-иш, 1-варақ.
2. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. – Тошкент: Шарқ, 2000. – Б. 450.
3. Вавилов Ф.И. Ферганская область в великой отечественной войне. - Ташкент, 1988. – С. 128.
4. Хайдаров З.У. Наманган вилоятининг совет даври ва мустақиллик йилларидаги ижтимоий-сиёсий ва маданий тарихи: қиёсий таҳлил. Тарих фанлари номзод... дисс. – Наманган, 2007.
5. Джураев Р.Х. Ўзбекистонда чорвачилик: аҳоли ва муаммолари (1917-1941 йй.). Тарих фан. бўйича фалсафа док. (PhD) дис. - Тошкент, 2021.
6. Қизил Ўзбекистон. 1941 йил 8 октябрь.
7. Қизил Ўзбекистон. 1943 йил 4 июнь.
8. Қизил Ўзбекистон. 1942 йил 6 май.
9. ЎзМА, Р- 837- жамғарма, 32-рўйхат, 3928-иш, 7-варақ.
10. Қизил Ўзбекистон. 1942 йил 6 май.
11. ЎзМА, Р-837- жамғарма, 32-рўйхат, 3477-иш, 80-варақ.
12. ЎзМА, Р-837- жамғарма, 32-рўйхат, 3477-иш, 80-варақ.
13. ЎзМА, Р- 837- жамғарма, 32-рўйхат, 3477-иш, 80-варақнинг орқаси.
14. ЎзМА, Р- 837- жамғарма, 32-рўйхат, 3477-иш, 218-варақ.
15. ЎзМА, Р- 837- жамғарма, 32-рўйхат, 3477-иш, 218-варақ.
16. ЎзМА, Р- 837- жамғарма, 32-рўйхат, 3928-иш, 9-варақ.
17. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. – Тошкент: "Шарқ", 2000. – Б. 449.
18. ЎзМА, Р- 90- жамғарма, 8-рўйхат, 6242-иш, 37-варақ.
19. ЎзМА, Р- 90- жамғарма, 8-рўйхат, 6241-иш, 120-варақ.

УЎК 903

ЎЗБЕКИСТОН ССРДА 1950 ЙИЛЛАРДА АҲОЛИ УЧУН ОЗИҚ-ОВҚАТ МАҲСУЛОТЛАРИ ИШЛАБ ЧИҚАРИЛИШИ ВА ИЖТИМОЙ ТАЪМИНОТИ МАСАЛАЛАРИ

М.Хўжамов, ўқитувчи, Наманган давлат университети, Наманган

Аннотация. Мазкур мақолада Ўзбекистон ССРда 1950 йилларда аҳолини озиқ-овқат таъминоти борасида ҳукумат томонидан олиб борилган таъминот масалалари, жумладан, аҳоли озиқ-овқат истеъмоли моллари ишлаб чиқаришнинг кенг суратларда ўсиши, кундалик истеъмол молларининг етказиб бериш механизми, республикада аҳоли томонидан озиқ-овқат маҳсулотлари турлари ва сифатига бўлган талабнинг ўзгариши ва бу борада республика ҳукумати томонидан олиб борилган чора-тадбирлар масалалари кенг таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: Ўзбекистон ССРда 1950 йилларда озиқ-овқат таъминоти, озиқ-овқат турлари, истеъмол моллари, саноатлашиши ва истеъмол талаби, турлари. Гўшт ва сут таъминоти. Умумий овқатланиш шаҳобчалари.

Аннотация. В данной статье были широко проанализированы вопросы снабжения населения Узбекской ССР в 1950-е годы, в том числе рост производства населением товаров народного потребления, механизм снабжения товарами повседневного потребления, изменение спроса на виды и качество продовольственных товаров. потребление продовольственных товаров населением республики и принятые меры

Ключевые слова: продовольственное обеспечение Узбекской ССР в 1950-е годы, виды продовольствия, потребительские товары, индустриализация и потребительский спрос, виды. Поставки мяса и молока. Объекты общественного питания.

Abstract. In this article, the issues of supply of the population in the Uzbek SSR in the 1950s by government were widely analyzed, including the growth of the production of food consumption goods by the population, the mechanism of the supply of daily consumer goods, the change in demand for the types and quality of food products by the population in the Republic and measures taken

Keywords: food supply in the Uzbek SSR in the 1950s, types of food, consumer goods, industrialization and consumer demand, types. Meat and milk supply. Catering facilities.

Иттифоқ Республикалари қатори Ўзбекистон ССРда ҳам озиқ-овқат истеъмол ҳажми ошиб борди, хусусан, 1953-59 йилларда аҳоли жон бошига озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмол қилиш ҳажми сут ва сут маҳсулотларида 1,7 мартага, гўшт ва гўшт маҳсулотларида 1,4 мартага бошқа турдаги хўжалик моллари эса 2,1 мартага ошди [1:С.200]. Лекин Марказ томонидан маъмурий буйруқбозлик тизимининг сақланиб қолиши, ҳукуматнинг озиқ-овқат ишлаб чиқариш ва таъминотидаги тизимли режанинг тўлиқ ишламаслиги натижасида аҳолининг

талаб ва эҳтиёжининг тўлиқ қондирилмаслигига олиб келган бўлса, ишчи кучларининг етишмаслиги, озиқ-овқат корхоналарининг йиллик ишлаб чиқариш режаси маҳаллий шарт-шароит ва демографик ўсишни ҳисобга олмай, марказ томонидан белгиланиши мавжуд вазиятни янада оғирлаштирди.

Аҳолига озиқ-овқат савдо шахобчалари орқали 1940 йилга келиб 29,5 млн сўмлик озиқ-овқат маҳсулотлари сотилган бўлса, 50 йилларда ҳам хизмат кўрсатиш ўсиб борди ва 1959 йилга келиб шахобчалари орқали аҳолга 200 млн сўм жумладан, гўшт сотиш 19 мартага, сут ва сут маҳсулотлари 27 мартага, мол ёғи 4 мартага, дон ва макарон маҳсулотлари 3 баробарга оширилди[2:Б.339].

Аҳолининг харид қувватини ошириш ва ижтимоий таъминот масаларига ҳам этибор қаратилди. Хусусан, КПСС Марказий Комитети ва СССР Министрлар Советининг 1956 йил март ойида Иттифоқнинг барча республикаларида “Колхозларга ой сайин аванс бериш ва колхозларда меҳнатга қўшимча ҳақ тўлаш тўғрисида” қарори қабул қилинди. Қарорга муофиқ колхозларнинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш ва топширишдан оладиган ҳақиқий пул даромадининг ярмини йил давомида ой сайин меҳнат кунига аванс сифатида бериб бориш тартиби белгиланди. Натижада 1956 йилнинг ўзида Республикада колхозчиларга 256 млн сўм аванс берилди ва бу кўрсаткич 1955 йилга нисбатан 131 % ни ташкил этади. Колхозчиларга кунлик ва ойлик кундалик озиқ-овқат таъминотини мунтазам таъминлаш учун ўз меҳнат кунлари ҳисобидан аванс бериш тартиби 1959 йилга келиб, йилига 244,3 млн сўмни ташкил қилди ва бу колхозчиларнинг йиллик пул даромадларини 68,6 % ни ташкил қилди[3:Б.79].

Республика колхозларида аҳолининг пул даромадлари оширилиши ва аванс бериш тартибини жорий этилиши натижасида аҳолининг истеъмол қуввати ҳам ошишига олиб келди. Чунончи, гўшт ва гўшт маҳсулотлари истеъмоли 1,2 баробар, қанд ва қандолатчилик маҳсулотлари уч баробар, ёғ-мой маҳсулотлари истеъмоли 2,2 баробарга ошди. Колхозлар ва унинг аъзоларини даромадини ошириш мақсадида КПСС нинг Марказий Комитети 1958 йил июн ойида колхозлардан озиқ-овқат маҳсулотларини сотиб олишнинг харид нархларини ошириш тўғрисида қарор қабул қилинди. Қарорга кўра гўшт, сут, тухум... ва бошқа маҳсулотларни харид қилиш нархларининг оширилиши натижасида Республика колхозлари давлатга тайёрлаб сотаётган ҳар бир озиқ-овқат маҳсулотларидан(гўшт, сут, тухум, парранда гўшти назарда тутилган)12 сўмга яқин қўшимча даромад олдилар[4:Б.79].

1953 йилга келиб Бутун иттифоқ бўйича сут ишлаб чиқариш ва етказиб бериш 33,2 млн тонна, гўшт ва мол ёғи ишлаб чиқариш 4,1 млн тоннага етди[5:Б.26]. Еттинчи йилликнинг биринчи йилга келиб Республика колхозлари етиштирган озиқ-овқат маҳсулотларини давлатга сотиб, 1,091 млрд сўм даромад олган бўлса, бу кўрсаткич 1940 йилга нисбатан беш баробар, 1953 йилга қараганда 0,36 млрд сўмни ташкил қилди[6:Б.79].

Умумий озиқ-овқат савдо шахобчалари фаолиятини кўпайтириш билан бир қаторда умумий овқатланиш корхоналарини фаолиятини жонлантириш ишлари ҳам жадаллашди. Хусусан, 1956 йил КПСС Марказий Комитети ва СССР Министрлар Совети бутун иттифоқ ҳудудида “Умумий овқатланиш корхоналарининг ишини яхшилаш тадбирлари тўғрисида” қарори қабул қилинди. Маскур қарор Ўзбекистон ССРда ҳам амалда жорий қилиниб, жумладан, Самарқанд вилоятида 1953 йилда 198 та умумий овқатланиш шахобчалари фаолият юритган бўлса, қарордан келиб чиқиб, 1957 йилда 265 тага етказилди[7:Б.342].

Қарорнинг амалётда жорий этилиши натижасида Республика мақёсида чакана савда айланмаси ҳам ошиб борди. Шу жумладан умумий овқатланиш корхоналарида аҳолига хизмат кўрсатиш сифати ҳам оширилди. Масалан, 1950 йилда аҳолига умумий овқатланиш шахобчалари орқали жами 511,7 миллион сўм, 1957 йилда 646,7 млн сўм, 1958 йилда 890,3 млн сўмлик хизмат ташкил қилиб, 1959 йилга келиб Республика бўйича 1500 дан ортиқ умумий овқатланиш корхоналари фаолият юритган[8:Б.25].

Айнан 1959 йил Ўзбекистон ССРнинг таркибий тузилишига эътибор қаратадиган бўлсак, Республика таркибига Қорақалпоғистон АССР ва етти вилоят Андижон, Бухоро, Самарқанд, Сурхондарё, Тошкент, Фарғона ва Хоразм вилоятлари ташкил этади. Республикада 30 шаҳар, 31 шаҳар типигаги посёлка, 148 туман мавжуд бўлиб, аҳоли рўйхатига биноан 8,1 млн киши бўлиб, шундан 2,7 млнни шаҳарларда ва 5,4 млнни қишлоқларда яшарди[9:Б.25]. Айнан бу вақтга келиб Республика колхозлари қаромоғида 64593 нафар нафақахўр(пензионер) бўлиб, улар колхозлардан жами 6,6 млн сўмлик озиқ-овқат ва пул даромади олдилар. Республика бўйича 65 колхозда кексалар уй бўлиб, унда яшовчилар учун колхозлар фондидан ҳар ойга озиқ-овқат таъминоти учун юз минг сўмдан пул ажратилди. Булардан ташқари Ўзбекистон

ССРдаги колхозларда эҳтиёжманд, кам таъминланган колхозчиларга озиқ-овқат ва кундалик эҳтиёжга ёрдам тариқасида колхозлар фондидан 1,47 млн сўм пул сарфланди[10:Б.25].

Аҳолини қўллаб қувватлаш мақсадида уларнинг колхоздан ва корхонларда оладиган ойлик даромадидан ташқари давлат бюджетидан ҳам ҳаражатлар амалга ошириб келинди. Масалан, 1940 йилда бир колхозчи ёки завод ишчисига бериладиган аванс ва ойликдан ташқари давлат бюджетидан қўшимча 24,84 сўм, 1950 йилда 88,16 сўм, 1953 йилда 104,20 сўм, 1955 йилда 113,64 сўм, 1956 йилда 123,80 сўм, 1957 йилда 145,82 сўм, 1959 йилда 186,09 сўм сарф-ҳаражат амалга оширилган[11:Б.25]. Бундан мақсад аҳолининг тумуш даражаси сифатини ошириш ва кундалик истеъмол қувватини қўллаб қувватлаш назарда тутилган эди. Натижада меҳнат билан банд бўлган бир кишининг ойлик топадиган даромадининг 100 % деб ҳисобланса, шуни 40 % давлат бюджети томонидан қопланган. Лекин Респубилканинг барча меҳнат тармоқларида ҳам ойлик ва бюджетдан пул маблағи билан таъминлаш бир ҳилда кечмаган. Масалан Марказий Фарғонада қўриқ ерлани ўзлаштириш билан банд бўлган колхозчилар кунига меҳнат ҳақи сифатида 10 тийин пул маблағи олган ёки бир тийин ҳам олмасдан ҳашар асосида мавсумий ишлаб берган(1953 йил) [12:Б.25].

Юқорида келтирилган икки ҳил далилга эга маълумоларни таҳлил қиладиган бўлсак меҳнатга ҳақ тўлаш ва таъминот тизими Респуликада меҳнат кунига қараб ҳақ тўлаш бир ҳил кечмаган ва бу аҳолининг кундалик турмуш тарзида, ҳусусан, озиқ-овқат таъминотини (кундалик истеъмол учун зурурий маҳсулотлари сотиб олиши ва истеъмол қилиши) белгиллаган меъёрлада олиб борилишига ва истеъмол даражаси талаб даражасида бўлмаслигига олиб келган, ўз навбатида ишчи ва деҳқон, мавсумий ёлланма меҳнаткашлар ойлик даромади таъминотидаги узилишлар ва номутоносблик натижада зиддиятли ҳолатларни келтириб чиқарган.

Етти йилликнинг бошида Республикадаги колхозчиларнинг ҳар бирига бир йил давомида ижтимоий истеъмоли учун ўрта ҳисобда 209 сўмдан маблағ ажратилди. Бу қўрсаткич урушдан аввалги йилга нисбатан саккиз баробар, 1953 йилга нисбатан икки баробарни ташкил қилди.

Масалан,1940 йил ўртача иш ҳақи оладиган ишчи иккита шерсть пальто ёки костюм сотиб олган бўлса, 1959йилга келиб, учта пальто ёки костюм, битта оёқ кийим сотиб олиш мумкин эди. 1940 йилда бир уй учун тўланадиган комунал тўлов учкунлик иш ҳақини (12%) сарфлаш керак эди. 1959 йилда худди шундай уй учун бир кунлик иш ҳақи(4%) сарфланган. Бунда уй учун камунал тўлов ўзгармади, аксинча иш ҳақи ошди. Ошхона, кафе ва ресторанлардаги эрталабки, тушки ва кечки овқатларнинг нархлари камайтирилди[13:Б.25].

Ўзбекистон ССРда 1959 йилдан бошлаб аҳолига турли маҳсулотларни насияга сотиш йўлга қўйилиб, телефон орқали маҳсулотга бюртма бериш йилга қўйилди. Аҳолини ижтимоий ҳимоя таъминотида нафақа (пенсия) масалаларида ҳам турлича тафовут бўлиб, 1950 йииларда шаҳар жойларида яшовчи кишилар ўртача 40-45 сўм нафақа оларди. Жумладан, Боғчада битта болани тарбиялаш учун давлатдан ойига 50-60 сўм сарфлаган бўлса, шундан 12 сўми оналар томонидан тўланган. Кам ҳақ оладиган ва кўп болали оилалар ҳақ тўлашдан озод қилинган[14:Б.25].

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. История Узбекистана. том IV. Узбекистан ССР. Ташкент."Фан".1977.й.-С.200
2. Самарқанд тарихи.Иккинчи том.Тошкент.1970й."Фан". -Б.339.
3. Мазитова Г. Энг юксак турмуш даражаси. Ўзбекистон ССР. Тошкент.1962 й.. -Б.25.
4. Мазитова Г. Энг юксак турмуш даражаси. Ўзбекистон ССР. Тошкент.1962 й.. -Б.79.
5. Мусаев.М. Ўзбекистон ССР.Тошкент.1962й.Ўздаврнашр. -Б.4
6. Мазитова Г. Энг юксак турмуш даражаси. Ўзбекистон ССР. Тошкент.1962 й.. -Б.79.
7. Самарқанд тарихи.Иккинчи том.Тошкент.1970й."Фан". -Б.342.
8. Мазитова Г. Энг юксак турмуш даражаси. "Ўзбекистон ССР". Тошкент.1962 й.. -Б.25.
9. Мусаев.М. Ўзбекистон ССР.Тошкент.1962й.Ўздаврнашр. -Б.4
10. Мазитова Г. Энг юксак турмуш даражаси. "Ўзбекистон ССР". Тошкент.1962 й.. -Б.45.
11. Мазитова Г. Энг юксак турмуш даражаси. Ўзбекистон ССР. Тошкент.1962 й.. -Б.63.
12. Наринский.К.М. Преображенная целина.(Борьба трудящихся Узбекистана за освоение целинных и залежных земель Центральной Ферганы) "Узбекистан ССР". Ташкент.С-29
13. Наринский.К.М. Преображенная целина.(Борьба трудящихся Узбекистана за освоение целинных и залежных земель Центральной Ферганы) "Узбекистан ССР". Ташкент.С-30
14. Касимовский.В.Етти йиллик план амалда.Тошкент.1961й."Қизил Ўзбекистон". -Б.15.

UO'K 37.033

“IFLOSLANTIRUVCHI MANBALARDAN ATMOSFERA HAVOSIGA CHIQADIGAN ZARARLI MODDALAR” MAVZUSINI O‘QITISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

M.B. Abramotov, b.f.n., dotsent, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Maqolada “Ifloslantiruvchi manbalardan atmosfera havosiga chiqadigan zararli moddalar” mavzusini zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda o‘qitishga bag‘ishlangan. Hozirgi qo‘llanilayotgan an‘anaviy o‘qitish uslublariga nisbatan yangi innovatsion texnologiyalarning afzalliklari va imkoniyatlari yoritilgan, yurtimizda va xorijda axborot texnologiyalardan foydalanish tajribasi o‘rganilgan, pedagogik dasturiy vositalar (elektron shaklidagi nazariy materiallar, o‘quv topshiriqlari, taqdimotlar, keys topshiriqlari, testlar) o‘z aksini topgan.

Kalit so‘zlar: atmosfera, iqlim, smog, kislotali yomg‘ir, ekologiya, ekologik omil, pedagogik texnologiya.

Аннотация. Статья посвящена преподаванию темы “Вредные вещества, выбрасываемые в атмосферу из источников загрязнения” педагогических технологий. Освещены преимущества и возможности новых инновационных технологий по сравнению с применяемыми в настоящее время традиционными методами обучения, изучен опыт использования информационных технологий в нашей стране и за рубежом, отражены педагогические программные средства (теоретические материалы в электронной форме, учебные задания, презентации, кейс-задания, тесты).

Ключевые слова: атмосфера, климат, экология, смог, кислотный дождь, экологический фактор, педагогическая технология.

Abstract. The article is devoted to teaching the topic “Atmospheric pollutants discharged from pollution sources” using modern pedagogical technologies. The advantages and possibilities of new innovative technologies in relation to the traditional teaching methods currently used are covered, the experience of using information technologies in our country and abroad is studied, pedagogical software tools (theoretical materials in electronic form, teaching assignments, presentations, case assignments, tests) are reflected.

Keywords: atmosphere, climate, ecology, smog, acid rain, ecological factor, pedagogical technology.

Ma'lumki, bugungi kunda globallashuv jarayonlarida insonlarning atrof muhitga ta'siri yildan yilga ortib bormoqda. Texnologik jarayonlarning ekologik jihatdan hozirgi kun talablariga javob bermasligi sababli barcha sanoat korxonalarida katta miqdorda chiqindilar xosil bo'lib, ular gaz-chang, oqova suvlar, shlak va boshqa xolatlarda atrof-muhitga kelib tushadi. Ushbu chiqindilar atmosfera havosini, tabiiy suv xavzalarini, tuproqlarni zaxarlab, o'simliklar va xayvonot olamiga, xamda inson salomatligiga katta zarar yetkazmoqda [1].

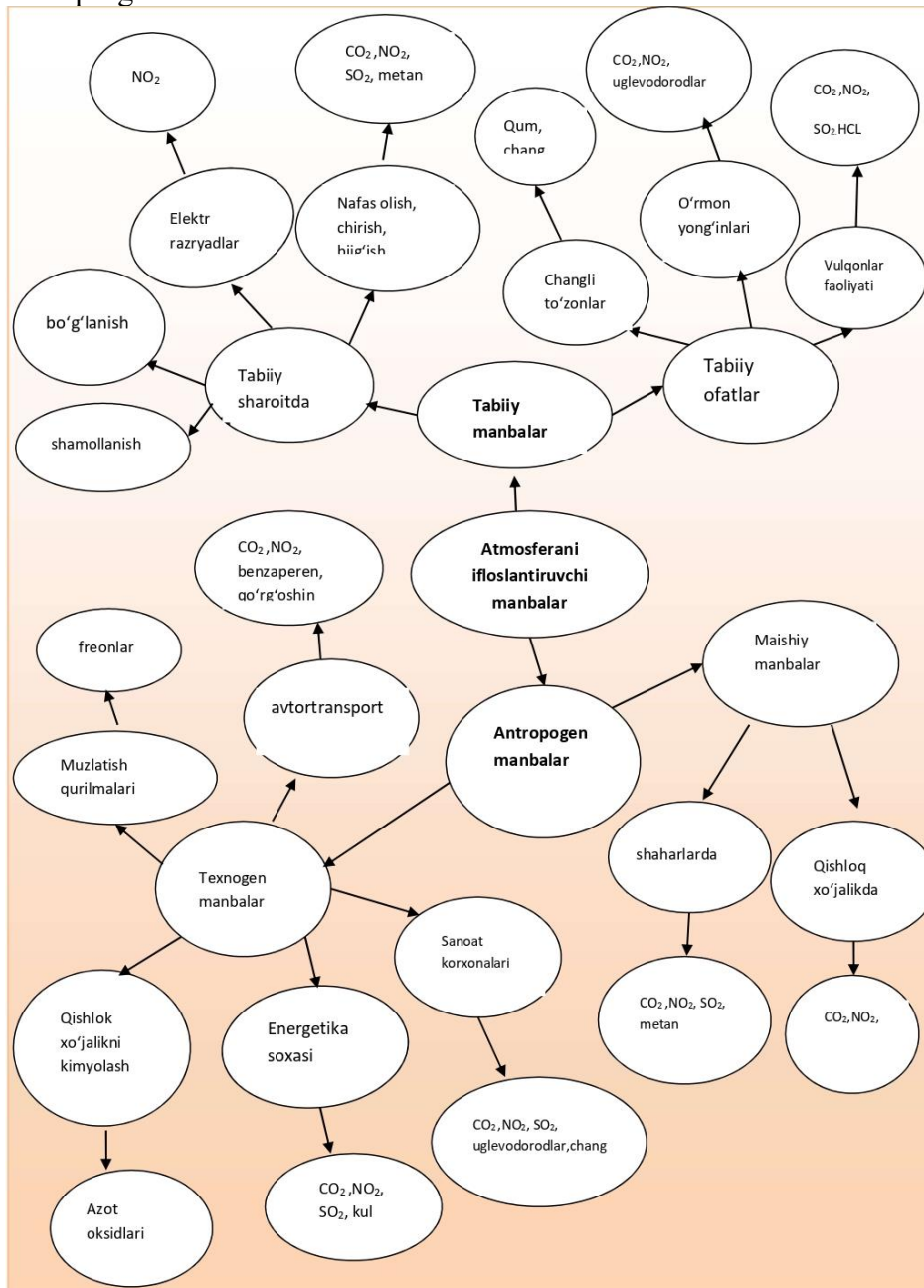
Insonlarning antropogen ta'siri natijasida global ekologik muammolar iqlim o'zgarishi, ozon qatlaminin yemirilishi, kislotali yomg'irlar va boshqalar ro'y bermoqda. Bu muammolarni hal qilish uchun yuqori malakali kadrlarni tayyorlashda ekologiya fanining ahamiyati juda katta. Shuning uchun ekologiya fanining mavzularini, shu jumladan “Ifloslantiruvchi manbalardan atmosfera havosiga chiqadigan zararli moddalar” mavzusini o'qitishda yangi innovatsion pedagogik texnologiyalar ya'ni modulli ta'lim texnologiyasini qo'llash asosida o'qitish talabalarni mavzuni to'liq o'zlashtirishlariga imkon beradi va mavzuning dolzarbligini belgilaydi [2].

Ushbu mavzuni o'qitishda quyidagi ta'lim metodlari qo'llanilishi mumkin:

Klaster metodi. Bu metodning asosiy vazifasi o'rganilayotgan ob'ekt–pedagogik voqe'likni qismlarga ajratilgan holda o'zlashtirishga talabalar faoliyatini yo'naltiradi, ularda ko'p variantlilik asosida tushuncha va hodisalarning o'zaro ichki va tashqi bog'lanishlarini aniqlash ko'nikmalarini shakllantiradi, mavzu bo'yicha fikr va mulohazalarni erkinlashtirishga yordam beradi.

“Klaster” (tarmoq, g'uncha, bog'lam) metodi – ta'lim oluvchilarda berilgan muammolar bo'yicha erkin, ochiq o'ylash, shaxsiy fikrlarni bimalol bildirish va turli javoblar o'rtasida bog'liqlik o'rnatish hamda guruxlash imkoniyatini yaratuvchi metoddir.

Mavzu bo'yicha klasterlarni tuzish o'quv maqsadiga qarab bosqichma- bosqich harakatlanishni taqoza etadi, oxir-oqibatda yakuniy natija – yangi bilimlarni o'zlashtirish fikrlar xilma-xilligini yaxlitlash asosida qo'lga kiritiladi.

Klaster metodidan foydalanish uchun talabalarni kichik guruhlariga ajratish talab etiladi. Har bir guruh mavzuga oid alohida o'quv elementlariga ishlov beriladi buning uchun auditoriyada darslik, o'quv qo'llanmalari, ma'ruza matnlari boshqa axborot manbalari yetarli bo'lishi lozim. Klaster juda moslashuvchan strategiya, uni barcha fanlarni o'rganishda individual yoki guruhli tarzda hamda boshqa metodlar bilan birgalikda qo'llash mumkin.

Klaster metodidan foydalanganda masalan, birinchi guruhga "Atmosferaning tuzilishi" mavzusiga oid klasterlarni to'ldirish, ikkinchi guruxga "Atmosferani ifloslantiruvchi manbalar" o'quv elementi beriladi. Doska o'rtasida aylana chiziladi, bu aylana yana bir nechta aylanalarni birlashtirilib, ifloslantiruvchi manbalarning nomlari yoziladi. Uchinchi qatordagi aylanalarga bu manbalardan atmosferaga qanday moddalar tashlanishi yoziladi. Tarmoqlanish shu tarzda davom etib ketaveradi.

"Venn diagrammasi" grafik organayzeri. U talabalarda mavzuga nisbatan tahliliy yondashuv, ayrim qismlar asosida mavzuning umumiy mohiyatini o'zlashtirish (sintezlash) ko'nikmalarini hosil qilishga yo'naltiriladi. Grafik organayzer kichik guruhlarini shakllantirish asosida aniq sxema bo'yicha amalga oshiriladi. Diagramma talabalar tomonidan o'zlashtirilgan o'zaro yaqin nazariy bilim, ma'lumot yoki

dalillarni qiyosiy tahlil etishga yordam beradi. Undan muayyan bo'lim yoki boblar bo'yicha yakuniy darslarni tashkil etishda foydalanish yanada samaralidir.

Uni qo'llash bosqichlari quyidagilardan iborat: 1) talabalar to'rt guruhga bo'linadi;

2) yozuv taxtasiga topshiriqni bajarish mohiyatini aks ettiruvchi sxema chiziladi;

3) har bir guruhga o'zlashtirilayotgan mavzu (bo'lim, bob) yuzasidan alohida topshiriqlar beriladi;

4) topshiriqlar bajarilgach, guruh a'zolari orasidan liderlar tanlanadi; 5) liderlar guruh a'zolari tomonidan bildirilgan fikrlarni umumlashtirib, yozuv taxtasida aks etgan diagrammani to'ldiradi.

Venn diagrammasi

Ushbu mavzu bilan boshqa mavzular orasida o'zining munosabatlar ko'lamining kengligi, predmeti, tartibga solish usulining o'ziga xosligi, manbalarining rang-barangligi, davlat va jamiyat oldida turgan muhim vazifalarni hal etishga qodir, davlatning ichki va tashqi siyosatini to'g'ri anglaydigan, yuksak ma'naviyatli, vatanparvar, xalqparvar, tashabbuskor, zamonaviy bilimlar bilan qurollangan, xorijiy tillar va axborot texnologiyalarini egallagan, ezgu insoniy fazilatlariga ega, irodasi baquvvat, iymoni butun va vijdonan uyg'oq yuqori malakali mutaxassis kadrlarni tayyorlash uchun o'ziga xos metodologiya vazifasini o'tashga yo'naltirilgan.

“Ifloslantiruvchi manbalardan atmosfera havosiga chiqadigan zararli moddalar” mavzusi umumiy ekologiya kursining keyingi bo'limlari – atmosfera havosini zaharli gazlardan va changdan tozalash, atmosferaga tashlanayotgan chiqindilarni chegaraviy mumkin bo'lgan miqdorini hisoblash, atmosferani ifloslanishini oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish qismini o'rganishga asos bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, bu fandan olingan bilimlar va ko'nikmalar, «Atrof muhit muhofazasi», «Sanoat ekologiyasi» fanlarini nazariy va amaliy jihatdan o'rganish uchun, hamda ekologiya fanini bir qator maxsus kurslarini o'rganishga asos bo'lib xizmat qiladi.

Ta'lim jarayonida talabalarni faollashtirishga qaratilgan klaster, aqliy hujum, Veen diagrammasi, baliq skeleti, keyslar, assesment kabi interfaol metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Bu metodlarni qo'llash ta'lim samaradorligini oshishiga xizmat qiladi hamda talabalarda shaxsiy sifatlarini rivojlanishiga, mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini shakllanishiga va fanlarni yuqori darajada o'zlashtirib olishlariga yordam beradi, talabalar va o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro xamkorlikni ta'minlaydi. Shuningdek, talabalar o'z ustilarida ko'prok mustaqil ishlash ma'suliyatini oshiradi, mustakil fikrlashga va fikrlarini jamlashga o'rgatadi, izlanuvchanlik qobiliyatlarini oshiradi, savollar yordamida muammoning yechimini topishga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. David M. Wilmouth, Ross J. Sala With, Timothy P. Canty. Stratospheric Ozone Depletion and Resovery. Green Chemistry 2018, pages 177-209.

2. Ergashev A., Ergashev T. Ekologiya, biosfera va tabiatni muhofaza qilish. Darslik. T.: Yangi asr avlodi, 2005. – 436 b.

UDC 378.147

BLENDDED LEARNING IN THE TEACHING FOREIGN LANGUAGE IN HIGHER EDUCATION

N.A.Adilova, teacher, Tashkent state agrarian university, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada oliy ta'lim tizimida ingliz tilini o'qitish jarayonida aralash ta'lim texnologiyasidan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: aralash ta'lim, xorijiy til, mustaqil ta'lim, onlayn ta'lim, samaradorlik, pedagogik tajriba.

Аннотация. В статье освещены особенности использования технологии смешанного обучения в процессе обучения английскому языку в системе высшего образования.

Ключевые слова: смешанное обучение, иностранный язык, самостоятельное обучение, онлайн-обучение, эффективность, педагогический опыт.

Abstract. The article highlights the peculiarities of the use of blended educational technology in the process of teaching English in the higher education system.

Keywords: blended education, foreign language, independent education, online education, efficiency, pedagogical experience.

Innovative methods refer to methods based on the use of modern achievements in science and information technology. Innovative methods are designed primarily to optimize the educational process, create the most favorable conditions for learning material, which ultimately contributes to improving the quality of education. Innovations in the process of teaching a foreign language affect a variety of aspects of the educational process, including changing the organization of space in classrooms, equipping classes with modern technical means, as well as testing new educational technologies both in the classroom and during independent training of students.

In recent years, along with standard classroom teaching of foreign languages, other innovative forms of education are actively used in higher education institutions, among which the method of mixed learning (blended learning) is becoming increasingly popular.

Blended learning has become an increasingly popular approach to teaching foreign languages in higher education. This approach involves combining traditional classroom instruction with online or digital resources. Blended learning can help students stay engaged and motivated, while also providing them with the flexibility to learn at their own pace.

Also, based on the definitions considered, it is possible to name the following components as the main components of the blended learning model:

- full-time learning (F2F) is a traditional format of classroom classes;
- self - study learning-independent work of students;
- search, study and analysis of materials (most often on the Internet) according to the plan drawn up by the teacher;
- online collaborative learning, in which students and teachers work using online resources, online technologies, etc. The use of the mixed learning method is intended to partially solve the main task that currently exists in teaching a foreign language, this is to help a limited number of teachers to help a large number of students become "effective users" of a foreign language in the shortest possible time. It can be assumed that mixed learning is quite capable of solving this problem and improving the effectiveness of foreign language learning in a modern education, since it has the following advantages compared to the traditional model of education:
 - mixed learning is a flexible model that combines virtual and direct communication, in which discussions, discussions, exchange of experience and practical skills are held, and deep independent learning of part of the material through online technologies, which allows you to save time for active development of certain skills in the audience;
 - blended learning presentation of learning materials is carried out not only in print but also available in electronic formats, allowing students to choose an individual mode when learning a foreign language (refer to the materials as many times as necessary in the students own time, anywhere);
 - blended learning fosters critical thinking and skills of independent work, namely, the ability to work with information: to learn to analyze and select the material that will be used for learning, work and development;
 - blended learning involves the use of electronic resources by students, which significantly saves classroom time of the teacher, which was previously used for the introduction and explanation of the material;
 - blended learning is an interactive method that assumes the possibility of communication "teacher - student" and "student - student" to Express their points of view, exchange opinions, and the ability to influence the thematic focus of the proposed material;
 - in mixed learning, individual psychological characteristics of the student are taken into account, since the combination of various forms of work provides opportunities for students with different temperaments and different rates of learning. The purpose of this method is to develop students' skills of independent planning and organization of their activities, focusing it on the final result.

With blended learning, instructors can provide students with a variety of learning experiences, such as online quizzes and interactive games, which help reinforce language skills. By providing a

mix of online resources and in-person instruction, blended learning can offer a more immersive language-learning experience, making it an effective approach to teaching foreign languages.

Some key benefits of using blended learning in foreign language instruction include increased flexibility and convenience, greater student engagement and motivation, and the ability to provide targeted, personalized feedback. Additionally, blended learning can help students develop their communication skills, as it allows for more opportunities to practice speaking and writing in the target language.

Overall, blended learning is a highly effective approach to teaching foreign languages in higher education. By combining traditional classroom instruction with online resources, instructors can provide students with a comprehensive language learning experience that is both engaging and effective.

Blended learning is increasingly being regarded as an efficient method of teaching foreign languages at the university level. When conventional classroom learning is merged with online resources, teachers can provide students with an all-inclusive language learning experience that is not only stimulating but also fruitful. It not only provides learners with consistent and instant access to language resources but also customizes the learning process to meet their unique requirements.

Blended learning offers various benefits, including increased engagement, improved student performance, and enhanced teacher-student interaction. With this approach, students have access to a range of resources, including multimedia materials, self-paced learning modules, and interactive simulations.

Incorporating blended learning in foreign language teaching can also help students develop their language skills by providing them with opportunities to practice their speaking, listening, reading, and writing skills. Additionally, it can help educators cater to the diverse learning needs of their students.

Effective implementation of blended learning requires careful planning and coordination between educators and technology experts. It is important to ensure that the online resources used in blended learning are high-quality and accessible, and that assessments and feedback are integrated into the learning process.

Blended learning has transformed the foreign language teaching methodologies in recent times. The amalgamation of traditional classroom teaching with technology-based online resources, has created an innovative platform for learners and educators.

Students prefer blended learning pedagogy as it offers flexibility, convenience of learning beyond traditional textbooks, and encourages self-learning. The use of multimedia resources comprising videos, audio tutorials, online dictionaries, e-learning platforms, and gamification tools creates an interactive and engaging learning experience, thereby leading to better retention of knowledge.

Furthermore, blended learning in foreign language teaching has increased collaboration amongst students and educators, as the online mode allows them to connect beyond physical boundaries. This has also led to increased cultural exchange, giving students a chance to broaden their perspectives and understand the nuances of the language better.

In general, teachers have a positive attitude to the new approach in education, despite the fact that a large burden falls on the shoulders of the teacher. It is worth noting that most of the mentioned negative characteristics are solvable. So, for example, in order to eliminate technical illiteracy, additional seminars can be held or advanced training courses can be organized for both teachers and parents or students. Regarding the duration of training, perhaps in the near future it will be possible not only mixed training, but also mixed teaching, although today, of course, the number of qualified personnel to assist a teacher is not enough. Despite the fact that in a number of European countries this practice has been successfully implemented for several years (for example, in Norway).

Regarding confusion, it is possible to develop a number of clear instructions and methodological manuals that will make the learning process more transparent.

In conclusion, incorporating blended learning in foreign language teaching has made it a more comprehensive and engaging experience, providing an opportunity for students and educators to push beyond traditional classrooms and textbooks.

REFERENCES:

1. Rosett A., Vaughan F. Blended learning // CEO Epic Group plc, 52 Old Steine, Brighton. 2003.[Эл. пецып]. <http://www.obs.ru/interest/publ/?thread=57>.
2. Modernization And Integration Of National Culture In The Condition Globalization And Its Importance In The Restoration Of The New Uzbekistan //Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry. – 2021. – T. 12. – №. 6.
3. Heinze, Aleksej, and C. T. Procter. "Reflections on the use of blended learning." (2004).

IMPROVING THE METHODOLOGY OF USING CULTURAL AND PRAGMATIC ASPECTS IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE

M.Atamuratova, teacher, Termez branch of Tashkent Medical Academy, Termez

Annotatsiya. *Ingliz tilini xorijiy til sifatida o'qitishda madaniy aspektdan foydalanishning nazariy asoslari o'qitishda muhim ahamiyatga ega. Nutqiy kompetentsiyalarni rivojlantirishga yo'naltirish. O'zbek guruhlarida ingliz tilini xorijiy til sifatida o'qitishda madaniy aspektdan foydalanishga oid zamonaviy yondashuvlar va metodlar tavsifi hamda o'zbek guruhlarida ingliz tilini xorijiy til sifatida o'qitishda metodik ta'minot yaratish masalalari maqolada keng yoritilgan. O'zbek guruhlarida ingliz tilini xorijiy til sifatida o'qitishga oid mashq va topshiriqlar ishlab chiqilip amaliyotga tatbiq etilishi, Shaxsga yo'naltirgan ta'limni tashkil etish va ta'limda shaffoflikka erishish, Ingliz tilini o'qitishda madaniy aspektdan foydalanishning metodik asoslari moslashuvchanlikni kuchaytirishi hamda talabalar mobilligini kuchaytirish tizimli tarkibi ikki zarur elementdan iborat ekanligi muhim ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so'zlar: *madaniy va pragmatik aspekt, kompetentsiya, yondashuvlar, uslubiy, innovatsion usullar, o'quv jarayoni, lingvistik kompetentsiya.* **Аннотация.** *Данная статья посвящена теоретическим основам использования культурологического аспекта в обучении английскому языку как иностранному важному в обучении и ориентации на развитие речевых компетенций. В статье освещены описание современных подходов и методов, связанных с использованием культурологических аспектов при обучении английскому языку как иностранному в узбекских группах, а также вопросы методического обеспечения при обучении английскому языку как иностранному в узбекских группах. Разработка и внедрение упражнений и заданий, связанных с обучением английскому языку как иностранному в узбекских группах, Организация персонализированного обучения и достижение прозрачности в обучении, Методические основы использования культурологических аспектов в обучении английскому языку для повышения гибкости и важно, чтобы структура повышения студенческой мобильности состояла из двух необходимых элементов.*

Ключевые слова: *культурные и прагматические аспекты, компетентность, подходы, методологические, инновационные методы, образовательный процесс, лингвистическая компетентность.*

Abstract. *This article is devoted to the theoretical basis of using the cultural aspect in teaching English as a foreign language is important in teaching and orientation to the development of speech competences. Description of modern approaches and methods related to the use of cultural aspects in teaching English as a foreign language in Uzbek groups, as well as issues of methodological support in teaching English as a foreign language in Uzbek groups are covered in the article. Developing and implementing exercises and tasks related to teaching English as a foreign language in Uzbek groups, Organization of personalized education and achieving transparency in education, Methodological basis of using cultural aspects in teaching English to increase flexibility and it is important that the structural structure of increasing student mobility consists of two necessary elements.*

Key words: *cultural and pragmatic aspects, competence, approaches, methodological, innovative methods, educational process, linguistic competence.*

Introduction. Language, nation, and state are the basis, foundation, mirror, and source of food for the civilization of a particular society. Just as a prosperous society is behind the development of the state, behind the nation lays the commonality of language and culture. If the people are formed as a nation, can unite in values, culture and spirituality and, most importantly, in the direction of the goal, the state will develop and the society will progress. At a time when the process of globalization is accelerating in the world, global changes are also affecting education. In the world's experience, language teaching classes were conducted on the basis of various modern methods. It is most important to improve the methodology of foreign language teaching, and the issues of formation of speech competence in training are becoming urgent. Today, various new approaches to language teaching are being applied to the educational process, and interactive methods for teaching all levels of the language are widely used in practice. In the scientific literature on teaching English, French, German and other advanced foreign languages, special attention is paid to the development of communication and independent work skills, and various exercises are effectively used in the educational process. Along with the development of speaking skills in the world experience, there are

also educational tasks that encourage the student to search and do not end with one section or one topic. The new methods used in the classes lead to the easy formation of various communication skills in the student.

The development of communication skills in the teaching of languages in the world leads to the formation of linguistic competences in the course of the lesson, and as a result, the formation of speech competences. At this point, it should be noted that in addition to formation of speaking skills in foreign language teaching, independent work and elimination of the existing problem situation differ from traditional education in a certain sense; they cannot be imagined in one line. Nevertheless, there is an increasing need to apply the qualification levels set for learning the English language to the Uzbek language as well. In contrast to the mother tongue, the main speech skills of students are formed from a foreign language, and existing skills are developed. In particular, students should be able to listen to and understand a text or conversation in a foreign language, to be able to read, speak and write. Based on these requirements for learning a foreign language, in addition to the skills of listening, speaking, reading and writing, the ability to find a solution to a problem situation is formed.

Adapting the knowledge, skills and qualifications of students from a foreign language to international assessment systems, training based on these requirements is underway. After all, “In order for our youth to become independent thinkers, have high intellectual and spiritual potential, become people who are equal to their peers on a global scale in any field, and become happy, our state and society must use all the strength and we will mobilize our opportunities”, it is emphasized that Russian language education has the urgent task of educating the youth of our country to be independent thinkers who can express their opinion freely and literately orally and in writing. By teaching a foreign language in general secondary education, full formation of students' speech and linguistic competences, in particular, communication skills, development of problem-solving skills, creating a foundation for vocabulary growth and independent there is a need to improve the methodological provision of educational materials for the development of speech competence for teaching thinking.

Literature review. In scientific works on the problems of improving the quality of foreign language education by using innovative technologies in higher education institutions at the republic level, including A. Abduqadirov, L. Golish, R. Djurayev, R. Ishmukhamedov, modern technologies are given special attention defined, J. Jalolov, N. Muslimov, M. Usmonboyeva and others studied the issues of practical application of knowledge, skills and competences acquired by pedagogical technologies, N. Azizkhodzjayeva, N. Saydakhmedov, A In the work of Khodzhanizayeva and others, the methods of demonstrating pedagogical skills were studied in detail. Scientists from the Commonwealth of Independent States (CIS) such as K. Angelovsky, V. Bepalko, T. Vasilyeva, V. Monakhov, Z. Slastyonin, and B. Shadrikov have conducted scientific research on modern methods of teaching from foreign scientists. Dewey, H. Cairns, Saussure de F, H. D. Brown, Gardner, R. C and Lambert, Domyei Zolton, J. Hammond, P. Mehisto, D. Marsh, M. J. Frigols, using advanced pedagogical technologies, problem solving The issues of education have been thoroughly studied.

Research methodology. In our republic, there are textbooks, training manuals and a number of audio-visual materials based on different approaches to teaching a foreign language and forming their speaking competences. Teaching a language as a foreign language and integrating cultural knowledge and skills in this process is one of the topics that have been thoroughly researched in world language education. Most of these studies are related to the teaching of English, German, Spanish and Turkish as a foreign language. This means that theoretically we can refer to the results of their research; we can also apply the necessary places to the process of teaching Uzbek as a foreign language. W.P.Allen, B.Tomalin, U.Turk, R.Valette, J.Valdes, W.W.Allen, S.Bassnet, R.Bolt, N.Brooks, M.Bryam, C.Morgan, K. Chastain, M. Cortazzi, L. Jin, P. Cullen, R. Williams, Y. Zhao and others have conducted scientific research. Their textbooks, manuals, articles and dissertations describe general theoretical and scientific foundations. Also, in the study, the CEFR (Common European Framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment. (CEFR 2001) criteria, which defined the trajectory of language teaching in all European languages, were used extensively in the study.. It is noticeable that there are no other recognized conceptual patterns in second and foreign language education, and that these patterns are used in Asian language education, in particular, in Turkish language education. The following are available sources related to the topic: Ziyakhanova D.A., Yuldashev, SH,I. Adilova S.A. Let's learn the Uzbek language (parts 1-2), Kh. Abdurahmonov., E. Shodmonov, A. Rafiyev Uzbek language, S.Muhiddinova, Z.I.Salisheva, H.S.Polatova Uzbek language, Kurtulush Uztopchu, Uzbek language, Usbekisch Wort. Khairulla Ismatullayev, Larry Clark, Michael Korotkow, Andree F Sjober, Abduroziq Rafiyev, Tunjay Ozturk,

Dildora Nuriddinova, Uzbek language for foreigners, Nigora Azimova “Uzbek Elementary textbook”, Dildora Tosheva, Bukhara, Zumrad Ahmedova, Uzbek language and others. Some methods and approaches related to the use of the cultural aspect and methodological support developed on their basis are of particular importance in the matter of examples and assignments. However, by using the culture and pragmatic aspects of teaching English as a foreign language in the family education system, it is necessary to improve students' communication skills, develop speech competence and improve its content, structure, components, criteria, indicators, pedagogical process model and didactic and methodical bases have not been specially researched. This necessitated the creation of a methodology for the formation of the ability to independently solve problematic situations in foreign language classes in the educational system. Teaching English as a foreign language in the educational system is to improve students' communication skills, develop and improve speech competence by using cultural and pragmatic aspects.

Clarification of scientific-methodical principles, description of approaches and methods that serve to ensure intercultural communication and formation of cultural knowledge and skills of students in the teaching of English as a foreign language, the tasks of teaching English as a foreign language in the higher education system analysis of the current state of development of communication skills of students by using cultural and pragmatic aspects in teaching; trying to identify the causes and find solutions to the problems related to the development of students' communication skills through various modern teaching methods in the teaching of English as a foreign language in the higher education system; by using cultural and pragmatic aspects in teaching English as a foreign language in the higher education system, developing students' speech skills, students' speech skills such as speaking, listening comprehension, reading and writing, as well as independent thinking, problem solving teach how to propose a solution z; improving the development of general methods and tools; analysis of the current state of development of students' communication skills by using cultural and pragmatic aspects in teaching English as a foreign language in the higher education system; analysis of scientific-theoretical and methodological literature that serves to determine the place of culture in teaching English as a foreign language; defining the scope and limits of cultural knowledge and skills related to language teaching in teaching English as a foreign language; development of criteria for the formation of a cultural syllabus in teaching English as a foreign language; describe the approaches and methods used in teaching English as a foreign language; development of proposals and recommendations on the formation of methodological support for teaching English and culture to students; development of mechanisms for organizing online and offline cultural travel classes for the transfer of cultural knowledge and skills in teaching English as a foreign language; clarify the criteria for creating methodological support for the integration of the cultural aspect in the teaching of English as a foreign language. To determine the importance of using methods and technologies by improving the methodology of using cultural and pragmatic aspects in teaching English as a foreign language in the higher education system; experimentally testing the developed methodological support and recommendations and taking the obtained results into statistical analysis. The causes of the problems related to the development of students' communication skills were identified and solutions were found and substantiated through various modern teaching methods in the teaching of a foreign language in the higher education system; in the higher education system, through the cultural and pragmatic method of foreign language teaching, the development of students' speech skills, students' speech skills such as speaking, listening comprehension, reading and writing, as well as independent thinking, to offer their own solutions to problematic situations training has been found to increase training efficiency;

Conclusion. It can be used in the analysis of the current state of development of students' communication skills through various modern teaching methods in foreign language teaching in the higher education system; helps to identify the causes and find solutions to the problems related to the development of communication skills of students through various modern teaching methods in the teaching of a foreign language in the higher education system;

It is used as the main source in the analysis of the current situation of the development of communication skills of students through the method of using the culture and pragmatic aspects of foreign language teaching in the higher education system; it is important to use methods and technologies by improving the methodology of working with culture and pragmatic method.

REFERENCES:

1. N.Q.Xatamova, M.N.mirzayeva. “Ingliz tili darslarida qo‘llaniladigan interfaol usullar” (uslubiy qo‘llanma), Navoiy, 2006, 40 bet.
2. Ф.Р.Кадырова Лингводидактические основы обучения детей дошкольного возраста второму языку (на материале русского и узбекского языков): Дис.докт.пед.наук. – Тошкент, 2006. – 360 с.;

2. Ф.З.Умарова Таълим рус тилида олиб бориладиган мактабларнинг ўзбек тили дарсларида кўмакчи феълли бириктувлардан фойдаланишни ўргатиш: Пед.фан.номз....дис. автореф. – Тошкент, 2000. – 25 б.;
3. Г.З.Мухамеджанова Дардан ташкари машғулларда русийзабон ўқувчиларнинг ўзбекча нутқини ўстириш методикаси (5-9 синфлар мисолида): Пед.фан.номз....дис. – Навоий, 2003. – 162 б.;
4. М.Е.Ахмедова., У.А.Ташкенбаева, Е.Ш.Суюнова Umumiy pedagogika. Darslik.T.Tibbiyot nashriyoti matbaa MCHJ 2022. 328 bet.
5. Ф.М.Мунинова, Ingliz tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan foydalanish / Ф. М. Мунинова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 18 (308). — С. 590-592. — URL: <https://moluch.ru/archive/308/69404/> (дата обращения: 20.01.2022).
6. А.К. Ко'чiboiev Chet tillar o'qitishning amaliy metodikasi: O'quv-uslubiy qo'llanma. – Samarqand: SamDCHTI, 2012. -91 b.
7. М.М.Атамуратова Theoretical issues of improving communication skills of higher education students based on innovative technologies and interactive methods // The Peerian journal. -Vol.13 ISSN (E): 2788-0303, December, 2022. - P. 93-96

UDC 372.881.111.1

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN TEACHING ENGLISH TO STUDENTS IN HIGHER EDUCATION

J.Sh.Avezmetov, teacher, Uzbekistan state world languages university, Tashkent

Аннотация. Мақола чет тилини ўқитишда турли хил компьютер технологияларидан фойдаланиш масаласига бағишланган. Замонавий компьютер технологияларининг афзалликлари ва камчиликлари тавсифланади; чет тил фани талабаларига чет тилни ўргатиш жараёнида компьютер технологияларидан фойдаланиш тажрибасини баён қилади.

Калит сўзлар: компьютер технологиялари, афзалликлари ва камчиликлари, инсон ресурслари, самарали таълим, талабаларнинг коммуникатив компетенцияси.

Аннотация. Статья посвящена проблеме использования различных компьютерных технологий в обучении иностранному языку. Описаны преимущества и недостатки современных компьютерных технологий; описывает опыт использования компьютерных технологий в процессе обучения иностранному языку студентов-филологов.

Ключевые слова: компьютерные технологии, преимущества и недостатки, человеческие ресурсы, эффективное обучение, коммуникативная компетентность обучающихся.

Abstract. The article is devoted to the issue of using various computer technologies in foreign language teaching. Advantages and disadvantages of modern computer technologies are described; describes the experience of using computer technologies in the process of teaching a foreign language to foreign language students.

Key words: computer technology, advantages and disadvantages, human resources, effective education, communicative competence of students.

Modern technologies in the field of teaching and learning English allow the subjects of the educational process to continuously receive resources for the development of speaking, grammar and listening skills. In addition, modern information technologies make it possible to rationally allocate a person's time resource.

In recent years, the place of the Republic of Uzbekistan in the world community has been strengthened, international relations with various countries and international organizations have been strengthened. Therefore, one of the topical tasks of the education system is the teaching and learning of foreign languages. When teaching foreign languages at a university, the main goals are such educational and developmental goals as improving the communicative competence of students, developing their skills and abilities of free participation in dialogues.

To date, the methodology of teaching foreign languages offers many methods for effective learning, among which learning using information technology is considered one of the most important. The use of information technologies in teaching reading and writing in English classes helps to increase the effectiveness of the learning process, its individualization, active pedagogical interaction between the teacher and students, creates optimal opportunities and conditions for the creative use of information in the independent cognitive activity of students [1, p. 60].

Today, in all educational institutions, foreign languages are taught using innovative methods, information and communication technologies in specially equipped multimedia rooms. Each student can, without interfering with others, complete assignments, create presentations, solve crossword puzzles and tests. The teacher also has the opportunity to check completed tasks through a computer,

organize frontal and group work of students, explain the pronunciation of new words using sound or video accompaniment, etc.

Electronic textbooks, manuals and computer programs that allow you to independently learn a foreign language, independently correct mistakes, and exercise self-control occupy a special place in information technology. The systematic use of ICT opens up great opportunities for using various materials, techniques and teaching aids in foreign language classes, which makes it possible to intensify the learning process, become a participant in a role-playing game, group discussion [2, p. 150].

Informatization provides for the evolutionary development of education methodology. Not a denial, but a consistent evolutionary development of the established methodology of education through the introduction of clear advantages of computer technologies (visibility, the ability to use various forms of information presentation, sound, image, remote access, processing and storage of large amounts of information) should become the basis for the advanced development of education. Informatization can and should make significant changes in the structure and organization of the educational process.

Modern information technologies make it possible to create new and information objects that significantly change the learning process, such as:

- computer programs, including electronic textbooks, simulators, test systems, business games;
- system based on multimedia technologies;
- means of telecommunications (e-mail, teleconference), etc.

Today, computer technologies significantly increase the motivation for studying the discipline, increase the level of individualization of education, and intensify this process. Of course, preparing lessons using modern information technologies requires a lot of time to search, organize and format information. The use of information technology involves, for the most part, individual learning, the essence of which is the formation of the ability to learn independently. Success in the study of any subject is impossible without serious independent work. In relation to a foreign language, the role of independent work doubles.

Learning a foreign language using a computer has a number of advantages:

- individualization of training is ensured;
- students' interest in the computer leads to a high motivation of the learning process;
- students willingly conduct a dialogue with a computer, their general, computer and language culture increases;
- it is possible to provide direct feedback;
- the computer does not show negative emotions when repeating mistakes;
- the mark is more objective;
- effective performance of exercises and trainings is provided [1. p.143]. Computer-assisted learning also has its drawbacks:

- abuse of computer effects, redundancy of colors;
- Ready-made educational computer programs on the subject are very difficult to adapt to a traditional lesson, since they do not always correspond to the work program of the discipline, methodological goals and didactic principles in teaching.

The specificity of the subject "Foreign Language" lies in the fact that the leading component of the content of education here is not the basics of science, but methods of activity - teaching various types of speech activity.

It is possible to teach speech activity only in live communication, and for this you need a partner. A computer program, a CD, however interactive, can only provide communication with the machine.

The exception is telecommunications, when a student enters into a live dialogue (written or oral) with a real partner - a native speaker. Computer programs should be used on a par with traditional materials and methods. Working with a computer, the teacher inevitably changes the entire structure of the lesson and its purpose. It is necessary to specifically determine the appropriate role and place of the computer in the educational process, to clarify and determine the basic concepts, to introduce methodological and technical aspects.

It is enough to give such an example: "When mastering the native language, a child hears and pronounces a word hundreds of times, repeats it in various grammatical forms, before it finally becomes an integral part of his active vocabulary. When learning a foreign language, a person does the same: trains pronunciation, repeats words, reproduces in memory the ways of connections between them, that is, remembers the schemes for constructing sentences. The greatest productivity

of such work is provided by the "tandem" lesson - independent work. At the same time, the lesson can be compared with recording data and independent work with their reproduction" [2, p. 221]. Therefore, teachers of English at the Faculty of Pedagogy in the 1st year use slides and training disks as one of the elements of information technology.

Using it in our classes, we have the following advantages:

1. Each student listens to and watches the videos as many times as he needs to understand the meaning;
2. While listening to a monologue, presentation or dialogue, the student can pause and use dictionaries;
3. Most importantly, all texts are original, that is, written by people who are native speakers;
4. You can find a large amount of information on the topic, not be limited to cassette material or recorded on disk;
5. The student can listen to the desired text of extracurricular activities, that is, independently.

As shown by the experience of using ICT in teaching English to students, the group in which information technology was used regularly showed the best results in the final exam.

When building an educational process using computer training programs, you should select a specific section from the work program; design a set of tasks; choose software for the selection of tasks; conduct an examination of selected computer tasks; develop methodological recommendations for the student.

Working with a computer not only contributes to an increase in interest in learning, but also makes it possible to regulate the presentation of educational tasks according to the degree of difficulty, as well as to encourage correct solutions. In addition, the computer allows you to completely eliminate one of the

The most important reasons for a negative attitude to learning are failure due to a lack of understanding of the material or a problem in knowledge. It is this aspect that is provided by the authors of many computer training programs. The student is given the opportunity to use various reference manuals and dictionaries that can be called up on the screen with just a click of the mouse.

In conclusion, it should be said that technologies such as computer-information, multimedia, interactive, distance learning technologies, and educational programs are currently being used. All of them contribute to increasing the effectiveness of training and the development of various abilities and skills among students in order to train highly qualified specialists. Multimedia technologies allow using various technical hardware to freely choose the logic of getting acquainted with information from the knowledge base, to combine information with sound, video and film fragments, with animation and animation. At the same time, they create an opportunity to create various didactic and educational games, computer games, cognitive and educational programs.

Consequently, the possibilities of information technologies are very diverse and the effectiveness of their use in teaching foreign languages depends on the teacher, his informational and professional competence.

REFERENCES:

1. Gres P.V. Information and communication technologies in education / ed. Novosibirsk, 2009.
2. Tkalic A.I. Information and communication technologies: XXI century / ed. M., 2009.
3. Fayzullaev O., Akhmedova N. Visualization as a means of understanding foreign language material. Scientific journal "Psixologiya". Issue 4. Bukhara - 2012. - 120 p.

UDC 37

DIFFERENT APPROACHES TO TEACHING ENGLISH IN ESP CLASSES

M.Azizova, senior lecturer, TIIAME National Research University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalariga xorijiy tilni ESP auditoriyalarda o'qitishning o'ziga xos tomonlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ESP, innovatsion yondashuv, zamonaviy ta'lim, auditoriya, pedagogik mahorat, kompetensiya, ijodkorlik.

Аннотация. В данной статье освещаются специфические аспекты обучения студентов высших учебных заведений иностранному языку в аудиториях ESP.

Ключевые слова: ESP, инновационный подход, современное образование, аудитория, педагогическое мастерство, компетентность, креативность.

Abstract. This article highlights the specific aspects of teaching foreign language to students of higher education institutions in ESP auditoriums.

Keywords: *ESP, innovative approach, modern education, audience, pedagogical skill, competence, creativity.*

Currently, English for Special Purposes (ESP) is taught all over the world in various fields. Since the 60s of the last century, when ESP was first talked about as a separate direction of teaching English as a foreign language, this aspect of teaching English has developed noticeably and has taken a leading position in teaching English for professional purposes. In the context of the dynamic development of the process of international integration and information exchange, specialists in any industry, in addition to traditional training, need a tool that allows efficient and effective exchange of professional information. Such a tool is a professionally oriented language or a language for special purposes. In a modern technical university, the study of English occupies an important place and is an important component in the professional training of specialists for various sectors of the economy. The introduction of innovative methods of teaching English is becoming relevant and has great practical significance. A skillful combination of traditional teaching methods with modern technology capabilities helps to make the atmosphere in the classroom creative and increases the motivation of students.

English for Specific Purposes (ESP) classes are designed to teach language skills that are specific to a particular industry or field. The following are some effective approaches that can be used to teach English in ESP classes:

- **Task-Based Approach:** This approach involves designing language learning tasks that are aligned with the objectives of the students' professional field. The tasks may include listening and speaking exercises, reading and writing assignments, and role-playing activities. This approach encourages learners to actively participate in the learning process and enhances their language proficiency in a context that is relevant to their professional needs.

- **Content-Based Approach:** This approach involves using content from the students' professional field as the basis of language learning. The content may include technical reports, research papers, and other industry-specific documents. This approach helps learners to better understand the language used in their field and develops their ability to communicate using appropriate terminology.

- **Communicative Approach:** This approach focuses on developing learners' communication skills by providing meaningful and authentic communication opportunities. The activities may include pair and group work, discussions, debates, and simulations. This approach develops learners' ability to express themselves in a variety of communicative contexts and improves their overall language proficiency.

- **Lexical Approach:** This approach focuses on teaching learners the most frequently used words and phrases in their professional field. This enables learners to quickly develop their ability to understand and use language in their field of work. This approach makes learning more efficient, as learners focus on the language that they will encounter most frequently in their field.

Each of these approaches can be effective when teaching English in ESP classes. The best approach will depend on the needs and objectives of the learners, as well as their level of proficiency in English. It is important for teachers to consider the strengths and weaknesses of each approach and choose the one that best fits their students' needs. Thus, the issue of a unified foreign language program for non-linguistic universities, which would take into account the requirements for the level of foreign language proficiency of modern graduates, became vital. It should be based on the following provisions fixed in modern documents on the modernization of higher professional education:

- Foreign language proficiency is an integral part of the professional training of all specialists at the university.

- The foreign language course is multilevel and is developed in the context of continuing education.

- The study of a foreign language is based on an interdisciplinary integrated basis.

- Foreign language teaching is aimed at the comprehensive development of students' communicative, cognitive, informational, socio-cultural, professional and general cultural competencies. But, even with a single program, it is always necessary to take into account the specifics of each educational institution or its departments, the needs of customers and students themselves.

ESP teachers play an important role in vocational education. They are often asked to develop ESP programs and curricula, organize special English courses for students, etc. As in any other type

of training, there are a large number of methods and approaches used depending on the objectives of the courses and available resources. Based on the philosophy of ESP, they can be divided into three main groups as follows: problem-based learning (PBL), autonomous education (AL) and learning using information and communication technologies (ICT). It is worth noting that all of them are personality-oriented methodologies. Today, when new accents have been placed in the interpretation of the goals of language education and certain changes have been made to the process of educational interaction between a teacher and a student, the teacher needs to have a clearer idea of what is required of him in a foreign language lesson. When developing a foreign language program, it is necessary to take into account the knowledge potential and language skills of students, as well as the motivation of students in obtaining knowledge. The seemingly simple procedure for determining the content of training and the organization of training should include theoretical provisions. Therefore, the curriculum should be adjusted to the general methodology of the course.

The main tasks of the ESP teacher are the selection and organization of educational materials, the preparation of effective curricula and plans aimed at obtaining the desired learning outcomes, supporting the motivation of students, their effort and diligence. Also, an important element of working in ESP groups is providing students with feedback from the teacher, both for organizing control of the learning process and for organizing consulting assistance to students.

When an ESP teacher comes to the classroom, he, first of all, sets certain lesson goals that help create favorable learning conditions there, a friendly atmosphere of mutual understanding and mutual assistance. By selecting certain teaching materials in a foreign language for the course content, teachers or course developers thereby express their ideas, views on teaching a foreign language and teaching methods. Setting the purpose of the lesson has a greater influence on the choice of educational and methodological material. If the teacher sets the goal of consolidating communication skills in the classroom, he includes various exercises in the lesson that simulate the practice of communication in the language: business games; thematic dialogues; drawing up instructions; reports; presentations and discussions. When compiling the course, it should be borne in mind that the concept of "communicative competence" of students is not considered as the sum of their knowledge, skills and abilities, but also as a set of personal qualities of students (value-semantic orientations, knowledge, skills, skills and abilities).

The evaluation criterion is their ability to solve problems and independently find answers to questions that arise in the process of professional, educational, socio-cultural and everyday communication in a foreign language. The main tasks of the ESP teacher are the selection and organization of educational materials, the preparation of effective curricula and plans aimed at obtaining the desired learning outcomes, supporting the motivation of students, their efforts and efforts. Also, an important element of working in ESP groups is providing students with feedback from the teacher, both for organizing control of the learning process and for organizing consulting assistance to students.

Group discussions and project work are also effective forms of learning in working with ESP students. Another modern trend in teaching English for professional purposes is conducting debates. Even at the stage of preparation for the debate, students have to mobilize all their knowledge and capabilities of speaking a foreign language, use their critical thinking and develop lateral (unconventional) thinking. Thus, during the debates, students have the opportunity to demonstrate both linguistic and professional competence. All these methods are also useful for autonomous (independent) learning in order to prepare students for research activities, encouraging their motivation to demonstrate the results of work and gain experience in working in a team. If a teacher wants to succeed in his work with the group, he needs to find and adapt new technologies in order to involve generation Z in work in traditional areas using multimedia teaching tools and digital technologies, online resources and mobile applications. ESP learning mechanisms are developing faster and faster, and it is absolutely obvious that it is impossible to cover all modern trends in this short article.

Thus, despite the fact that ESP teaching is focused on practical professionally oriented application, like any other aspect of English language teaching, it is based on knowledge of the nature of the language, on knowledge of the basic methods and forms of teaching and learning. And the combination of traditional teaching methods and new technologies, including the use of a virtual environment to support students' motivation, is now becoming one of the most productive approaches in the field of ESP education. Critical comprehension of the material studied by students contributes to the formation of the skills and abilities necessary for them, forms linguistic, socio-cultural, communicative, as well as professional competencies.

REFERENCES:

1. Basturkmen H. Ideas and options in English for specific purposes. Taylor and Francis e-library, 2008. www.eBookstore.tandf.co.uk.
2. Kutlu Ö. Using technology for developing writing in an ESP class //Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2013. – T. 70. – C. 267-271.
3. Hidayati D. et al. Effectiveness Project-Based Learning in ESP Class: Viewed from Indonesian Students 'Learning Outcomes //International Journal of Information and Education Technology. – 2023. – T. 13. – №. 3. – C. 558-565.

UDC 378

DISTINCTIVE FEATURES OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO STUDENTS OF THE DIRECTION OF NON-PHILOLOGICAL HIGHER EDUCATION

Z.R.Azizova, teacher, Tashkent state agrarian university, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada nofilologik ta'lim yo'nalishlari talabalariga xorijiy tillarni o'rgatishning o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *ta'lim samaradorligi, chet tili, innovatsiya, ijodkorlik, pedagogik qobiliyat, tajriba.*

Аннотация. *В данной статье освещаются особенности обучения иностранным языкам студентов направлений нефилологического образования.*

Ключевые слова: *образовательная эффективность, иностранный язык, инновации, креативность, педагогические способности, опыт.*

Abstract. *This article highlights the peculiarities of teaching foreign languages to students of non-philological educational areas.*

Keywords: *educational efficiency, foreign language, innovation, creativity, pedagogical ability, experience.*

Teaching foreign languages to students of non-philological higher education requires a distinctive approach. One of the key features is to align the language learning objectives with the student's future profession or field of study. This helps in creating relevant and practical learning experiences. Another feature is to focus on the development of linguistic skills that are transferable across different contexts. This includes listening, speaking, reading, and writing skills.

Additionally, incorporating technology and multimedia resources can enhance student engagement and motivation. Creating a supportive learning environment where students feel comfortable to practice and communicate in the target language is also crucial. Furthermore, exposing students to diverse cultures through language learning can foster intercultural competence and global awareness. Overall, teaching foreign languages to non-philological students requires a learner-centered and holistic approach that considers the student's needs, interests, and goals. Educating non-philological students in foreign languages requires a pedagogy that prioritizes the learner's experience and brings together various aspects of education for their benefit. In order to learn a foreign language effectively, it is necessary to make sure that the methods used are tailored to their specific needs, interests, and purpose for learning. This requires a teacher who has a clear idea of what their students require, as well as an awareness of how to assess progress and adjust teaching methods accordingly. A learner-centered approach recognizes that each student has unique strengths, weaknesses, and learning styles, and supports student autonomy and motivation by providing them with opportunities to develop their linguistic skills in ways that are interesting and meaningful to them. Therefore, successful teaching of a foreign language requires taking a comprehensive and integrated approach that responds to the needs of each student.

The expansion of international cooperation in all areas of economics and education and the current situation on the labor market requires a future specialist to speak a foreign language. When applying for a job, foreign language proficiency is increasingly a competitive advantage. Improving the effectiveness of teaching a foreign language to students of non-linguistic specialties is one of the urgent tasks of modern methodological science. Under the concept of specialty language, we mean the totality of all language tools that are used in the field of communication limited to the specialty in order to ensure mutual understanding of people engaged in this field. In addition to professional vocabulary, the language of the specialty may include general scientific and special terminology. There are also other characteristics of the specialty language: primary communication with other specialties; oral and written use in special and interdisciplinary fields of communication; official use,

choice and frequency of use of language tools in lexical sections; the tendency to normalize the terminology and structure of texts. There are three plans that interact in the process of communication:

- 1) lexical and terminological,
- 2) morphological and syntactic,
- 3) textual. Vocabulary as a whole is the most important layer in the system of language tools.

This determines its important place in every language lesson, and the formation of lexical competence should always be in the teacher's field of view.

Moreover, the systematic accumulation, expansion and active use of vocabulary is one of the most important tasks in teaching a foreign language. It is difficult to communicate without knowledge of grammar, but without knowledge of words it is impossible to communicate, you can neither express nor understand the most basic phrases. The success of the student depends on the amount of vocabulary, because with the help of words, he communicates with people, solves specific tasks and problems, convinces opponents and defends his point of view. The more words he knows, the more accurately and clearly he expresses his thoughts, the more successful he becomes professionally.

The content of teaching a foreign language should include:

- a set of special (speech) skills that characterize the level of practical mastery of a foreign language as a means of communication, including in intercultural situations;
- areas of communication, topics and situations, speech actions and speech material that take into account the professional orientation of students;
- language material (phonetic, lexical, grammatical, spelling), rules for its design and skills of operating it;

- a system of knowledge of national and cultural characteristics and realities of the country of the language being studied. Thus, the contents of teaching foreign languages at non-linguistic faculties is the totality of what students should learn in learning to the quality and level of foreign language skills consistent with their needs and goals, and the goals and objectives of this level of training. If we analyze the working programs of the discipline foreign language for students of non-linguistic specialties, we can note the presence of all the above components.

In addition, in the process of teaching a professional foreign language, it is necessary to use textbooks and manuals developed specifically for these specialties. The use of such textbooks also presents a certain difficulty. While a sufficient number of manuals and textbooks have already been created and tested for future specialists in certain areas (legal, economic, information technology), and teachers do not have much problems with their availability to students, there is a shortage of such educational materials in more narrow areas. It is important to note that the professional orientation of training requires integration of a foreign language with specialized disciplines, careful selection of the content of educational materials.

Therefore, methodological materials should relate not only to the basics of the future profession, but also reflect recent achievements in this field, inventions, scientific discoveries, innovations that directly relate to this professional activity. This will help to improve professional skills. The manuals used in the training process must include authentic texts. Such texts must meet the following criteria: cognitive value, scientific character, professionally oriented nature of the material, functional structure, functional content, situational-stimulating nature, language complexity, etc. Authentic materials motivate students, because they are more interesting internally and are a greater incentive for learning than artificial or inauthentic materials. In this article, we would also like to address the issue of working methods on lexical units that make up the language of the specialty.

In our opinion, one of the main reasons for the poor command of foreign language vocabulary by students of non-linguistic universities is the lack of development of some issues in the methodology of teaching a foreign language. These issues include the method of forming lexical skills and developing a system of exercises for effective teaching of vocabulary. The importance of research in this area is also explained by the fact that the solution of other topical issues of teaching a foreign language is directly dependent on the success of the formation of lexical skills and abilities. Overall, educating non-philological students in foreign languages requires a pedagogy that prioritizes the learner's experience and brings together various aspects of education for their benefit. In order to achieve the desired results, it is crucial to ensure that the strategies used are tuned to the specific needs, interests, and purpose of the learners. This, in turn, demands the educators to have a clear idea of their students' requirements and an ability to assess progress and make necessary adjustments to their teaching methods. A learner-centered approach posits the belief that every student comes with unique strengths, weaknesses, and learning styles. Therefore, supporting learner autonomy and motivation becomes effective in providing them linguistic skills' development opportunities in ways

that are engaging and meaningful to them. Hence, to convey foreign language fluency successfully, teachers must take a comprehensive and integrated approach, considering the unique needs and backgrounds of each student.

Educating non-philological students in foreign languages requires integration of various aspects of education to prioritize the learner's experience. This includes the importance of setting strategies according to the learners' specific needs, interests, and objectives. This means that educators must have a complete understanding of their students' requirements and the ability to proficiently assess progress to make necessary adjustments to their teaching methods. By adopting a learner-centered approach, educators can acknowledge the unique strengths, weaknesses and learning styles of every student which in turn supports their autonomy and motivation towards linguistic skills acquisition.

The holistic approach also considers the significance of social, cultural, emotional, and cognitive factors in the language acquisition process. To ensure successful foreign language fluency, teachers must take a comprehensive and integrated approach, keeping in mind the students' unique backgrounds and requirements. In summary, the educational pedagogy must be tuned to each student's specifications, interests, and objectives for results.

REFERENCES:

1. Galskova N.D. Modern methods of teaching a foreign language: a Guide for teachers. -M: ARKTI-Glossa, 2000.
2. Фарходжоннова Н.Ф. Глобллашиш жараёнида миллий маданиятнинг интеграциялашиши. – С. 239.
3. Tursunovna T. F. Modern methods of teaching english //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2021. – Т. 10. – №. 12. – С. 404-408.

UDC 378.147.88

UNIVERSITY STUDENTS ADAPTING TO THEIR CIRCUMSTANCES AND TRANSITIONING TO AUTONOMOUS PROFESSIONAL ACTIVITIES

I.Yo.Beknazarova, teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand
D.U.Juraeva, student, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Maqolada talabalarni oliy ta'lim muassasida moslashish muammosi yoritiladi va ushbu vaziyatning murakkab xususiyatlari tahlil qilinadi. Birinchi kurs talabalarining ushbu jarayondagi dastlabki qiyinchiliklarni o'rganish natijalari ko'rib chiqiladi va talabalar hayotiga moslashaolmaslik mazmuni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Universitet, mahorat, qiyinchiliklar, xulq-atvor (munosabat), ko'tarinki (xush) kayfiyat, moslashish uslubi, o'z-o'zini o'stirish, talabalarining moslashuvi, ijtimoiy moslashuv.

Аннотация. В статье рассматривается проблема адаптации студентов в вузе и анализируются сложные особенности этой ситуации. Будут рассмотрены результаты исходных трудностей первокурсников в этом процессе и проанализировано содержание их неспособности адаптироваться к студенческой жизни.

Ключевые слова: Вуз, мастерство, трудности, манера, эйфория, адаптационные программы, саморазвитие, адаптация студентов, социальная дезадаптация.

Abstract. The article deals with the problem of adaptation of students in higher education and analyzes the complex features of this situation. The results of the initial difficulties of freshmen in this process will be considered and the content of their inability to adapt to student life will be analyzed.

Keywords: university, skill, difficulties, manner, euphoria, adaptation programs, self-development, adaptation of students, social maladjustment.

Introduction. University education researchers, in particular, those studying the processes of introducing students to the educational environment of the university, try to identify the characteristics of the difficult situation in which first-year students find themselves in the first months of study and life at the university. This situation is characterized by the following:

- a distinct training system from that of the institution. For example, a large amount of knowledge for self-development, unregular external control, a lack of necessary level of skills and abilities for the adaptation process:

- the necessity to develop a new system of relationships, perhaps fundamentally distinct from the usual contacts (collision with new socio-cultural attitudes of inhabitants of a major city for applicants from rural schools, their acceptance or rejection);

- creating goals for the forthcoming years of education;

- updating your own system values, their ranking, since joining new communities requires forces to demonstrate their value positions;

- a decrease in the situation of external control (by parents, for example) necessitates self-discipline (some euphoria appears in the first months of first-year students due to the sensation of "new" independence), etc.

Literature review. As observations show, participation in adaptation programs makes it easier for the student to adapt to the situation study at the university, completion of training, and the transition to an independent professional activity. In addition, certain technologies for working with student youth are capable of performing a means of overcoming the key difficulty of the first year of students' education at the university, namely - maladjustment, including the number of its decline. To such technologies include, in particular, adaptation camp for freshmen organized during extracurricular work, which can act as a significant resource for overcoming the difficulties of adaptation of students of the first course, if included in systemic activities. Ideas of systemic educational activities to improve adaptation students at the university rely on the following theoretical and methodological base. The methodology of pedagogical interpretation of the systemic approach presented in the works V. P. Bepalko [1], Yu. A. Konarzhevsky [3], L. I. Novikov [5], N. L. Selivanov [7], M.V Shakurov [8] and others. Ideas of socialization, adaptive approach, requires references to the works of A. V. Mudrik [4], M. V. Romm, T. A. Romm [6].

Research Methodology. The article presents the results of the analysis of one of the leading difficulties in the adaptation process of students the first year to the conditions of the university - maladjustment, and one of the effective technologies reduction of maladjustment of the first student course at the university - technologies of adaptive collection. As practice shows, this is, of course, a significant resource for adaptation students in the first year of study at the university.

Analysis and results. Problems maladjustment of youth, unfortunately, sufficiently represented in modern period, in connection with which, the search for various pedagogical resources, opportunities and conditions for reducing social maladjustment youth is highly relevant. The concept of "social maladjustment" includes a number of characteristics. Social maladjustment is a regression of a person's adaptation to their social environment, leading to serious disruption of communication individuals with a social environment. Insofar as any manifestation of non-conformism has some element of social maladjustment, then this term cannot be understood unnecessarily broad: only maladjustment leading to misconduct, mental illness or serious conflicts, can be the object of intervention of social services and teachers It is necessary to take into account the age and the cultural relativity of manifestations of social maladjustment: behavior, acceptable to a teenager, maybe interpreted as social maladjustment at a more mature age. What is normal in one culture or subculture, looks abnormal in another. Often social maladjustment of a young person turns out to be just an adaptation to the subculture of any group. Social maladjustment presupposes the presence the personality has a distorted perception of the surrounding reality and the absence an adequate system of relations and communication, as well as the inability to change their behavior in accordance with the role expectations in society [9].

Typical symptoms of social maladjustment of a person includes problems in activity, difficulties in communication, inappropriate behavior, aggression, neurotic reactions, violation of norms morality and law, destructive perception of the environment. Caused by social maladjustment by the whole population factors (social, psychological, psychosomatic, etc.), but is generated first of all, a violation of the interaction of the individual and the environment. Unfortunately on practice focuses on maladjusted personality, and much less attention is paid to the maladaptive environment [9].

It is extremely important that as a result of maladjustment emerging social deprivation leads to deprivation of the basic needs of a young person – needs in full development and self-realization. "Analysis of the situation at the university shows that that the problems of maladjustment are most acutely manifested in students first courses because there are too many factors create the opportunity for the appearance of maladjustment. To such a factor can be attributed:

- new, unusual, not mastered (non-school) environment;
- lack of specific practical training skills at the university;
- a new (student) team and the need to master it;
- lack of interaction experience with university teachers;
- the need for self-affirmation and self-realization;
- personality traits of the student (temperament, character, etc.);
- involvement in the asocial informal youth environment;

- social and material reasons (materially low income of the family, large families, lack of time (knowledge, experience) for parents, families with one parent), etc.

Many students try to solve these problems on their own and reduce their own disadaptation. But, if conditions and opportunities are organized in a pedagogically competent manner to reduce maladaptive manifestations, the effectiveness of maladjustment reduction is significantly increases.

The participation of first-year students in the adaptation programs of universities allows quickly and "gently" immerse freshmen in the educational space of the university, master the values and traditions of the given institutions, to feel the presence of an emotionally safe environment in which to be "[2, p. 192].

The fundamental point is active involvement of senior students in the organization of life and classes in the framework of adaptation programs courses (starting from the second year in the role organizers), which contributes to an effective demonstration to freshmen execution of requested social roles, adherence to norms, and also convinces in the possibility of a consistent dialogue between professional-pedagogical and pre-professional (youth, student) subcultures. Involvement in pedagogical work within the framework of adaptation programs, it can be conditionally considered as another form of assistance in the social-role adaptation of older students. Particular attention is paid in this regard students in the second - third years, since it is at this stage that a decline in interest in the learning process is registered at the university, a critical rethinking of professional choice is activated, the awareness of the approaching the end of the training period, etc.

The visiting school day adaptation charge, in our opinion, is already on its structure and content, which minimizes a number of maladaptive factors. Terms of adaptation fee with the correct pedagogical instrumentation, they can significantly reduce development of social maladjustment. Ideas positive results of collective impacts are discussed by Western researchers. In our experience (teachers Institute of History, Humanities and Social Education, NSPU), the adaptation fee often becomes for an individual student's mini-socialization system, which contributes to his adaptation to the university society and student life in general. Mechanisms this adaptation is played by the game culture, namely: all kinds of games that imitate society and the processes in it, game roles that allow the student to master the laws and norms of the faculty as a whole. In addition, emerging at the training camp "vertical" (teachers - students) and "horizontal" (students - students) positive relationships, which, unfortunately, will not are a constant companion of student everyday life.

In general, the exit adaptive fee has the following conditions that contribute to the reduction of disadaptation of students:

- a developing, adaptive environment (an emotionally comfortable environment that does not block personality development, since when comfortably you do not need to defend yourself, you can direct forces towards development, not protection), an environment that allows the student's personality to remove a number of initial "fears" (new team, activities, norms, uncertainty, competition), which creates everyday development prospects, facilitating environment – facilitating steps of a student's personal growth;

- purposeful implementation of activities to overcome fears and students' fears (special workshops in various areas of activity, helping to overcome these fears);

- expanding the range of positive social roles, increasing opportunities the choice of roles (the variety of situations of social communication at the assembly allows you to master new interpersonal roles (friend, team member, assistant to the elder

- etc.), leadership roles (responsible, organizer, leader, leader, commander), playing roles (teacher, undergraduate, historical figure, dean etc.);

- effective personal relationships (successful relationships created both in the "teacher-student" system, and in the "student-student" system, allow you to relive the experience of finding in the desired positive relationship and lay the need for personality in anticipation and production of these relationships in further life);

- a favorable psychological climate (purposeful activity is already the established team of teachers and senior students on the formation of a prosperous psychological climate in student groups of freshmen and in the staff of the faculty as a whole creates a predominantly positive, major background of the mood of all participants field camp, characterized by pronounced empathy, emotional security, stability of positive interpersonal interaction);

- opportunities for formation a new personal strategy of interaction with the outside world as a mechanism for creating a new personal social image more successful than previous;

- expanded range of activities (variety of activities for student - creative, educational, sports, leisure with established the conditions of its rapid development allows for an activity choice and implement it promptly).

Talking about the possibilities of developing adaptive assembly environment, you should have in mind that faculty and undergraduate students working in adaptive camp, cannot, unfortunately, eliminate social micro-factors in the life of a student, leading to the appearance of maladjustment in the university. But at the same time they have the ability to create in the conditions of collection such a social environment (comfortable relationships, positive atmosphere, etc.), which can positively influence on the freshman, reducing the level of his maladjustment. Being in this environment allows him to immerse himself in a positive experience of interaction with a new team, master favorable roles in it and in the future, at least in part, replicate these roles and experiences in their daily life.

Thus, several days of the student's residence in comfortable social and psychological conditions of the adaptation camp allows the organizers (teachers and senior students) to make him a certain "social vaccination" from further development of maladjustment, maladaptive behavior, i.e., get a delayed socializing effect.

Faculty staff activities are used to create conditions for reducing the maladjustment of students at the training camp can be really effective,

if it is based on the following basic principles:

- the principle of activity;
- the principle of positive relationships;
- the principle of trust;
- the principle of development.

Conclusion/Recommendations. The main result that allows you to achieve the activity built on the above principles is development (reconstruction, self-awareness) the student has his own identity (identifying himself with a certain whole - society, collective, faculty community), which is expressed in the following indicators:

- adaptability to reality;
- sustainability of existence in conditions of uncertainty and social risk, in conditions of change;
- mastering the value foundations of the new collective.

Accordingly, if the identity the student's personality develops further, then his state of loneliness decreases (as the opposite of identity) and uncertainty, rupture of relationships with the surrounding (new) world, the process of value-semantic self-determination, mastering positive social patterns of behavior in the new environment.

All this as a whole allows to reduce the above-mentioned factors of maladjustment. students, which is recorded in the following actions and experiences:

- the environment is already sufficiently mastered, familiar;
- at professional lows (the first classes of teachers at the camp) master the elementary practical skills of teaching at the university;
- the student body in many ways becomes familiar;
- there is an experience of interaction with university teachers;
- a number of initial opportunities for self-affirmation and self-realization arise;
- positive emotional atmosphere reduces the severity of the manifestation of problem personal characteristics of the student;
- involvement in the new youth environment makes it possible to compare the value base and content of activities this community with characteristics of informal

Professional education youth environment and contributes to the distance of first-year students from a similar environment;

- immersion in a creative, emotionally positive atmosphere, living in a camp allows you to time to disconnect even from stress material problems.

Based on the above, the adaptation programs of the university, adaptation fee in its current model and in form, and are of high quality in terms of content a resource and a tool for the university staff, which greatly facilitates overcoming difficulties in the process of adaptation of a student to a university.

REFERENCES:

1. Bepalko, V. P., Tatur, Yu. G., 1989. Systematic and methodological support of the educational process of training specialists. Moscow: Higher. Shk. Publ., 141 p. (In Russ.)
2. Kiselev, N. N., 2013. Humanitarian technologies in the teaching and educational process of the institute of history, humanitarian and social education of the NSPU as a means of reducing the disadaptation of students. Siberian Pedagogical Journal, No 1, pp. 190–196. (In Russ.)

3. Konarzhevsky, Yu. A., 1980. A systematic approach to the analysis of educational activities. Chelyabinsk: ChGPI Publ., 93 p. (In Russ.)
4. Mudrik, A. V., 2004. Socialization of man. Moscow: Academy Publ., 304 p. (In Russ.)
5. Novikova, L. I., 2010. Pedagogy of education: selected pedagogical works. Moscow: PER SE Publ., 336 p. (In Russ.)
6. Romm, M. V., Romm, T. A., 2010. Socialization and professional education in higher education. Higher education in Russia, No 12, pp. 104–113. (In Russ.)
7. Selivanova, N. L., 2015. Creating pedagogical conditions for the implementation of promising models for the education of schoolchildren and students. Siberian Pedagogical Journal, No 6, pp. 11–16. (In Russ.)
8. Selivanova, N. L., Baranova, N. A., Baranov, A. E., Shakurova, M. V., 2017. Educational space of a university in a student's personal and professional development. Monograph. Moscow: FGBNU ISRO RAO Publ., 192 p. (In Russ.)
9. Semago, M. M., 2004. Workbook of the psychologist of education. Moscow: Sphere Publ., 192 p. (In Russ.)

UDC 372.881.111.1

TECHNOLOGY FOR IMPROVING THE PROFESSIONALLY ORIENTED LEXICAL COMPETENCE OF STUDENTS OF THE ECONOMIC DIRECTION IN ENGLISH LESSONS

Z.U.Boymirzayeva, intern teacher, NamECI, Namangan

Annotatsiya. *Ushbu maqola oliy o'quv yurtlarida iqtisodiyot yo'nalish talabalariga chet tillarini o'rgatishning lingvistik asosi sifatida leksik (kasbiy va kommunikativ) kompetentsiyani shakllantirishga bag'ishlangan. Chet tilni o'qitishning leksik komponenti bilan bog'liq asosiy fikrlar maqolada muhokama qilinadi. Nutq faoliyatining eng muhim belgisi sifatida leksik komponent ajratib ko'rsatilgan va leksik kompetentsiyani shakllantirish va uning bosqichma-bosqich rivojlanish darajalari ko'rsatib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *texnologiya, leksik kompetentsiya, leksik malaka, lug'at, dinamik birlik, kasbiy jarayon, kommunikativ kompetentsiya.*

Аннотация. *Данная статья посвящена формированию лексической (профессиональной и коммуникативной) компетенции как лингвистической основы при обучении иностранным языкам в высших учебных заведениях студентов экономического направления. Были обсуждены основные идеи, связанные с лексическим компонентом обучения иностранному языку. Лексический компонент был выделен как важнейшая черта речевой деятельности, а становление лексической компетенции и постепенные уровни ее развития представлены как обязательные.*

Ключевые слова: *технология, лексическая компетентность, лексические навыки, лексика, динамическое единство, профессиональный процесс, коммуникативная компетентность.*

Abstract. *This article is dedicated to the formation of lexical (professional and communicative) competence as a linguistic basis in the teaching of foreign languages in higher education institutions of students of the economic direction. The fundamental ideas surrounding the lexical component of foreign language education were discussed. The lexical component was highlighted as the most crucial feature of speech activity, and the establishment of lexical competence and its gradual development levels were presented as essential.*

Keywords: *technology, lexical competence, lexical skills, vocabulary, dynamic unity, professional process, communicative competence.*

Introduction. The structuring of educational culture based on a set of fundamental competences of a broad cultural and professional nature and required in the relevant fields of activity is implied by the modern notion of higher education, as is well known. [2] The challenges that kids face nowadays are established on the foundation of mastering all speech activities, professional communication techniques, and professional vocabulary. [3]

In order to develop future professionals with a high degree of professional and communicative competence, which is unlikely to occur without knowing professional vocabulary in a foreign language, these standards for a university graduate were established. [4]

The linguistic foundation of both professional and communicative competence is foreign language lexical competence. [1] They could be thought of as one dynamic unit: In the course of students' communicative activity, lexical competence is developed, and it gets better over time. [5]

The ability of students to apply pertinent vocabulary, skills, and competencies developed on its basis, knowledge, and speaking experience in various contexts connected to their future professional activity is represented by the idea of professional lexical competence, which is holistic in nature. [6]

Material and methods Lexical competence is the ability of students to determine the contextual meaning of a word, to compare it with other languages, in which to distinguish a national feature for the culture of a particular nation. Learning new words has a systematic formative benefit when applied to teaching foreign languages. It is built on the premise that people use these connotations when speaking to one another. [7]

The processes of producing, structuring, and using words are strongly tied to word perception and usage. [8] Given the lexical component's natural integration with the linguistic component of communicative competence, the latter indicates the knowledge, abilities, and competences required to comprehend the dialogue partner speaking a foreign language and to develop a distinctive model of speech behavior. To accomplish this, it is important to examine the text using linguistics fundamentals (methods, types, ways of connecting sentences in a text, etc.), as well as to be conversant in communication techniques. [9]

Communicative competence is the ability to exercise linguistic competence in different contexts of speech interaction, taking into account social norms of behavior and the communicative expediency of expression. [10] A leading component in the process of forming communicative competence are speech (communication) skills and abilities, which in turn include expression and skills in all types of speech activities. [13] Lexical - focusing on the component as an integral part of all speech activity, based on the results of research confirming the emergence of very high correlations in learning a foreign language and determining the nature of the relationship between them in determining its various parameters. A lexicon is a set of words and combinations of lexical units that are functionally similar to them. [11]

Lexical competence, in contrast to language proficiency, refers to a set of lexical knowledge, abilities, and competencies that indicate a student's capacity to identify a word's context-specific meaning, compare that meaning in two languages, and apply the word in the proper context. [14] It is important to understand how learners' vocabulary acquisition efforts are organized and interdependent with respect to lexical units; this includes understanding a word's meaning, graphic structure, sound, grammatical forms, and rules of association with other lexical units. [15]

In spite of the definitions offered, the term "lexical competence" was inadequate if it merely applied to lexical knowledge and abilities. Lexical competence is a complex, structural formation that affects students' language, speech experience, and personal qualities. [16]

The third level of formation of lexical competence is related to the acquisition of theoretical knowledge about the lexical system of the target language, expanding students' linguistic experience. [12] This degree involves the formation of skills by students to identify the shape, structure, and semantic properties of a word, contributing to the creation of stronger verbal-semantic connections. [17]

Result and discussion. The capacity to use a vocabulary made up of grammatical and lexical components of language and knowledge is known as lexical competence. For the optimal development of pertinent competencies, proficiency in a foreign language emphasizes interdisciplinary relationships, which implies professionalization of teaching in the sense of reflecting instruction. [20] The unique characteristics of the faculty or university therein. Students' professional lexical competence in a foreign language is a set of knowledge, abilities, and competences developed in the learning process as the capacity to employ active vocabulary autonomously in the interaction of oral speech, taking into account the component of interdisciplinary communication. In the presence of knowledge and abilities, previous mental activity (mnemonic work results) is expressed. [21]

REFERENCES:

1. Boymirzayeva, Z., Madaminova, M., & Sheraliveva, D. (2022). Idioms, phraseological units and formulaic expressions. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(3), 304-307.
2. Boymirzayeva, Z. (2022). Basic features of idioms. *Science and Education*, 3(2), 725-727.
3. Tuhtabaevich, T. A. (2023). The Content and Performance Indicators of Experimental Work on the Development of Critical Thinking in Teaching English. *Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education*, 2(3), 369-376.
4. Khakimjonovna, B. P. (2021). Methodology of Student Coherent Speech Development in The Process of English Language Learning. *Middle European Scientific Bulletin*, 9.
5. Khakimjonovna, B. P. (2020). Development of coherent speech of students of technical universities in english language education process. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 8(11).
6. Botirova, P. X. (2020). Bog'lanishli nutq-muloqot nutqi. *NamDU ilmiy axborotnomasi*.
7. Khakimjonovna, B. P. (2022). Descriptive coherent speech and its types. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 2(1.5 Pedagogical sciences).
8. Botirova, P.K. (2021). The problem of formation of a coherent speech of students in english lessons. in *технические науки: проблемы и решения* (pp. 105-109).

9. Botirova, P.K. (2021). The development of coherent speech students of technical institutions in english lesson. in технические науки: проблемы и решения (pp. 101-105).
10. Саидалиев, С. (2004). Чет тил ўқитиш методикасидан очерклар. Наманган.–2004.-238 б.
11. Saidaliyev, S. (2004). Essays on methods of teaching foreign languages. Publishing house" Namangan.
12. Содиков, З. (2010). Юсуф Хос Ҳожиб “Кутадғу билиг” асари олмонча ва инглизча таржималарининг киёсий таҳлили. Филол. фан. доктори... дисс.
13. Садыков, З. Я. (1994). Немецкие научно-литературные интерпритации" Кутадғу билиг" Юсуфа Хас Халжиба.
14. Khakimjonovna, B. P., & Sergeeva, M. G. (2023). Principles of coheerent speech and its practical reflections. *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)*, 9(4), 163-166.

UO'K 37.022

RUS TILINI MUSTAQIL TA'LIM ASOSIDA NAZARIY VA AMALIY FAN SIFATIDA O'QITISH METODIKASI

G.M.Burxonova, o'qituvchi, Toshkent davlat agrar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada rus tilini mustaqil ta'lim asosida nazariy va amaliy fan sifatida o'qitish metodikasi ochib berilgan. Tilni o'qitish metodikasi rus tilini o'qitishning qonuniyatlarini ochib beradi va asoslaydi.

Kalit so'zlar: rus tili, mustaqil ta'lim, o'qitish metodikasi, o'qitish qonuniyatlari, umumiy va xususiy usullar

Аннотация. В статье раскрывается метод обучения русскому языку как теоретическому и практическому предмету, основанный на самостоятельном обучении. Методика обучения языкам раскрывает и обосновывает закономерности обучения русскому языку.

Ключевые слова: русский язык, самостоятельное обучение, методика обучения, принципы обучения, общие и частные методы.

Abstract. The method of teaching the Russian language as a theoretical and practical subject based on independent learning is revealed in the article. The methodology of language teaching reveals and substantiates the laws of teaching the Russian language.

Key words: Russian language, independent education, teaching methodology, teaching principles, general and private methods

Rus tilini o'qitish usuli - bu ona tilini o'rgatish jarayonining qonuniyatlari va uni optimallashtirish uchun ushbu jarayonga ta'sir qilish usullari to'g'risidagi bilimlar tizimi. Tilni o'qitish metodikasi rus tilini o'qitishning qonuniyatlarini ochib beradi va asoslaydi. Tarixiy jihatdan funktsional jihatdan bir-biridan farq qiladigan ikkita usul rivojlangan: umumiy va xususiy usullar. Umumiy metodologiya, qoida tariqasida, qaysi chet tilidan qat'i nazar, rus tilini o'qitish jarayonining qonuniyatlari va xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Shunday qilib, o'quv materialini tanlash tamoyillari, darsning turli bosqichlarida og'zaki va yozma nutqning o'zaro bog'liqligi mamlakatimizning umumta'lim maktablarida o'rganiladigan har qanday G'arbiy Evropa tillari uchun ekvivalent o'rganish sharoitida bir xil bo'ladi. Biroq, o'qituvchi ma'lum bir rus tilining o'ziga xos xususiyatlariga duch kelganda, rus tiliga chet tilini o'rgatishning umumiy qonuniyatlarini bilish etarli emas. Shunday qilib, faqat rus tili uchun og'zaki shakllarni o'zlashtirish yo'llari, murakkab kompozitsiya naqshlari, ot va sifatlarning tuslanishi tillarga xos bo'lib, raqamlarni yasash usullari, diakritiklardan foydalanish, artiklning qisqarishi, mavjudligi. kesimli artikl tilga xosdir. Fonetikada sezilarli farqlar kuzatiladi: triftonglar va diftonglar rus tiliga xosdir. Tajriba va amaliyot shuni ko'rsatadiki, o'qituvchi ma'lum bir rus tilidagi tegishli o'ziga xos hodisalarni talabalar tomonidan tez o'zlashtirishga yordam beradigan o'qitishning bunday usullari, usullari va shakllarini ishlab chiqishi va amalga oshirishi kerak. Shunday qilib, ma'lum bir uslub o'rganilayotgan rus tiliga xos bo'lgan til va nutq hodisalarini o'rganishni o'rganadi.

Umumiy va xususiy usullar o'zaro bog'liqdir. Umumiy metodologiya alohida usullar tajribasi asosida boyitiladi. O'z navbatida, umumiy metodologiya qonuniyatlari xususiyda o'z aksini topadi. Chet tillarini o'qitish metodikasi predmeti - ob'ekt haqida to'plangan bilimlar, o'quv jarayonini modellashtiruvchi ko'plab nazariyalar; bular rus tilini o'qitish jarayonining qonuniyatlaridir.

Metodikaning asosini tashkil etuvchi asosiy tushunchalarga quyidagilar kiradi: jarayon, maqsadlar, mazmun, tamoyillar, usullar, usullar, vositalar va o'qitishning tashkiliy shakllari.

Usul, bir tomondan, o'qituvchining maqsadli harakatlari va ikkinchi tomondan, o'quvchilarning o'quv harakatlari tizimi sifatidadir.

Yondashuv - bu umumiy boshlang'ich pozitsiya bo'lib, undan boshlab tadqiqotchi o'zining boshqa qoidalarini ko'rib chiqadi. Usul va yondashuv o'rtasidagi bog'liqlik masalasi munozarali bo'lib qolmoqda. Mahalliy metodologlar va ko'pchilik chet ellik tadqiqotchilar ta'limga yondashuv asosiy rol o'ynaydi va yangi usul qurilgan asosiy g'oya deb hisoblashadi. Usul va yondashuv o'zaro bog'liq va o'zaro bog'liq bo'lib, ular doimiy o'zaro ta'sir bilan tavsiflanadi. Tadqiqotchilar bir ovozdan ta'limning barcha sharoitlari uchun mutlaqo to'g'ri va samarali usul yo'q degan fikrni bildiradilar va o'rganishning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda turli yondashuvlar, printsiplar va turli usullarning elementlarini birlashtirish zarur degan xulosaga kelishadi. bir sharoitda samarali boshqa o'quv sharoitlarida butunlay qarama-qarshi natijaga ega bo'lishi mumkin.

Tillarni o'qitish metodikasi ko'rsatilgan asosiy fanlar bilan bog'lanish bilan cheklanib qolmaydi, balki boshqa turdosh fanlarning bilim va usullaridan foydalanadi. O'quv jarayonining umumiy konturlarini kibernetika nuqtai nazaridan ifodalash mumkin - bu fan, uning predmeti murakkab dinamik tizimlarda sodir bo'ladigan boshqaruv jarayonlari hisoblanadi. Pedagogik hodisalarning kibernetik tahlili pedagogik jarayonning o'zaro bog'liqligi va shartlarini aniq aniqlashga yordam beradi, dasturlashtirilgan ta'lim elementlarini til o'rganishga kiritish imkonini beradi. Dasturlashtirilgan usullar o'quv jarayonini boshqarishni optimallashtirish muammosini hal qiladi. Usullardan foydalanish metodikaning ilmiy darajasini oshirishga yordam beradi

Statistik tahlil. Matematik statistika, matematik tilshunoslik, axborot nazariyasi metodlaridan foydalanish tillarni o'qitish jarayonini ratsionalizatsiyalash masalalarini hal qilish imkonini beradi. Asosiy va turdosh fanlarga tayanish metodikaning ilmiy darajasini oshirishning eng muhim shartidir. Nazariy metodologiyaning muhim vazifalaridan biri asosiy va turdosh fanlarni dialektik birlikda ilmiy sintez qilish va ularni o'qitishning maqsadi, bosqichlari va shartlarini hisobga olgan holda o'zgartirilgan shaklda qo'llashdir.

O'qitishda motivatsiyani tashqi va ichki turlarga ham ajratish mumkin. Tashqi motivatsiya fan mazmuni bilan bevosita bog'liq emas, balki tashqi sharoitlar (barcha fanlarda a'lochi talaba bo'lish) bilan bog'liqdir. Talaba fanlarni o'rganishga harakat qiladi va chet tilida "a'lo" - tashqi ijobiy motiv; talaba qattiq ota-onalar yoki o'qituvchi qo'rquvi tufayli tilni o'rganadi - tashqi salbiy motiv).

Tashqi motivatsiya ikki xil: keng ijtimoiy motivatsiya va tor shaxsiy motivatsiya. Ta'lim jarayonining tashqi motivatsiyasi vatan, aziz, yaqinlar oldidagi o'tkir fuqarolik burchi bilan bog'liq bo'lib, o'rganish haqidagi g'oyalar, buyuk madaniy qadriyatlarini o'zlashtirish yo'li, o'rganish g'oyasi bilan bog'liq. hayotdagi maqsadini amalga oshirish yo'li sifatida."

Tor tashqi motivatsiya tilni o'zlashtirishga bo'lgan munosabatni o'z-o'zini tasdiqlash usuli, ba'zan esa shaxsiy farovonlik yo'li sifatida belgilaydi.

Ichki motivatsiya tashqi sharoitlar bilan emas, balki bevosita sub'ektning o'zi bilan bog'liq. U ko'pincha jarayon motivatsiyasi deb ham ataladi. Ichki motivatsiyaning turlari: bilan bog'liq motivatsiya shaxsning istiqbolli rivojlanishi; kommunikativ motivatsiya; o'quv faoliyatining o'zi tomonidan yaratilgan motivatsiyadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Franz Kafka. Process. Tashkent., "Yangi asr avlodi", 2016-448 pages.
2. Nazar Eshanqul. Water of life or water of life. Tashkent., "Eastern Star" magazine, 2012.-57 pages.
3. Abduramanova D., Rasulmetova S. Understanding the relationship of language culture and society //Academic research in educational sciences. – 2020. – №. 3. – C. 1262-1265.
4. Abduramanova D.V. Significate features of organizing scientific extracurricular activities //Academic research in educational sciences. – 2020. – №. 3. – C. 718-722.
5. Bakhtiyorovna Y.G. Degree and relationship of increasing the creative activity of students of technical higher education in the process of teaching foreign languages //American Journal of Interdisciplinary Research and Development. – 2022. – T. 10. – C. 152-156.
6. Yakhoeva G. Retrospective analysis of the development of student's creative activity in education and cognitive activity //Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences. – 2022. – T. 1. – №. 6. – C. 92-94.
7. Y.G.Bakhtiyorovna Relationship of student activity with creative development in German language lessons - Thematics Journal of Social Sciences, 2021
8. Askarovna, I. M. (2022). Linguculturological Research of the Constep "Curse" in Paremias of German and Uzbek Languages. *Miasto Przynslości*, 87–89.
9. Р.Шомуродова, Х. У. Сайдуллаева «Некоторые особенности научно- технического перевода» Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. Москва 2019 (78-83)
10. З.Р.Шомуродова «Основное содержание перевода научной и технической литературы» Вопросы науки и образования Москва 2020/11 (70-74)
11. Bazarova U. M. Spiritual and moral education of students in the use of technology in the preparation of future professionals for innovative activities in foreign language classes //Архив научных исследований. –2022.–Т. 2. – №. 1.

DARSLARDA QISHLOQ XO'JALIGI TERMINLARINING QO'LLANISH AHAMIYATI
Sh.B.Dusumbetova, o'qituvchi, Toshkent davlat agrar universiteti, Toshkent
M.J.Ashirmatova, o'qituvchi, Toshkent davlat agrar universiteti, Toshkent

Annotasiya. Maqolada terminlarning ahamiyati va uning rus tili darslarida qo'llanish tizimi ko'rib chiqilgan. Terminologiyada munosabatlarning paydo bo'lishining mantiqiy asosini umumiy tushuncha bilan belgilaniligi ochib berilgan.

Terminologik nuqtai nazaridan aniqlik ma'noga ega bo'lgan ma'lum bir bilim sohasining ilmiy yoki texnik tushunchalari bilan bog'liq holda amalga oshirilishi mumkin.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, termin, terminologiya, ahamiyat, munosabat, dars, talaba

Аннотация. В статье рассматривается значение терминов и система их употребления на уроках русского языка. В терминологии выявлено, что логическая основа возникновения отношений определяется общим понятием. С терминологической точки зрения точность может быть достигнута по отношению к научным или техническим понятиям определенной области знаний.

Ключевые слова: сельское хозяйство, термин, терминология, значение, отношение, урок, студент.

Abstract. The importance of terms and the system of their use in Russian language lessons are considered in the article. In the terminology, it is revealed that the logical basis of the emergence of relations is defined by a general concept.

From a terminological point of view, precision can be done in relation to the scientific or technical concepts of a certain field of knowledge.

Key words: agriculture, term, terminology, importance, attitude, lesson, student.

Kirish. Hozirgi kunda terminologining umumiy sohalar tilning leksik-semantik tizimi bo'lib, uning tarkibiy qismi sohalariga bo'lib, izchillik tuzilish tamoyili asosida qurilgan. Semantik va kontseptual munosabatlarning qat'iy va uyg'un tizimida ma'lum bir ilmiy-texnik bilim sohasi tizimida tushunchalarning o'rnini aniqlashda muhim rol o'ynaydigan terminologik sohalar muhim rol o'ynaydi.

Terminologik nuqtai nazaridan aniqlik ma'noga ega bo'lgan ma'lum bir bilim sohasining ilmiy yoki texnik tushunchalari bilan bog'liq holda amalga oshirilishi mumkin. Terminologiyada munosabatlarning paydo bo'lishining mantiqiy asosini umumiy tushuncha bilan belgilanadigan muayyan sifatning cheklovchi ko'rinishlari bo'lgan qarama-qarshi turdagi tushunchalar tashkil etadi. Shunday qilib, atamashunoslikda, umumiy nutqda bo'lgani kabi, aniqlashda asosiy narsa tushunchalarning aniqligidadir.

Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, tadqiqotchilarning fikricha, maxsus lug'atni rivojlantirish, kasbiy bilimlarni egallash va kasbni yuqori darajada bilishning muhim ko'rsatkichlaridan biri terminologik aniq bilishdir. Maqolada ilgari atamashunoslikni o'rganish ob'ekti bo'lmagan qishloq xo'jaligi terminologiyasi tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lgan tizimidagi terminologik antonimiyaning tahlili yangilik bilan belgilanadi. o'rganish. Maqolaning maqsadi - bu atama tizimida ishlaydigan antonimlarning turlari va kichik turlarini aniqlash, ular bildiradigan munosabatlarni aniqlash, shuningdek, rus tilidagi agrar sektorning antonimik atamalarini qiyosiy tahlil qilish. Belgilangan maqsadlarni amalga oshirish qarama-qarshiliklar birligi va kurashining muhim umumiy falsafiy qonuniyatlaridan biri lingvistik ifodada antonimik atamalar misolida qanday amalga oshirilishini mikrolingvistik darajada ko'rish imkonini beradi.

Natijalar. Umuman olganda, fan tiliga haddan tashqari abstraktlik, hodisa va narsalarning muhim belgilarining ziddiyatlarini dialektik tarzda belgilashga intilish xosdir. Terminologiyalar "antonimiya ilmiy tilning lug'at tarkibining o'ziga xos xususiyati bo'lib, umumiy adabiy tilga nisbatan kam emas, balki ko'proq darajada" degan fikrga qo'shiladi. Buning ilmiy tushunchalar tabiatiga asoslangan sabablari bor" [2]. Ko'pgina mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar tizim atamasida qarama-qarshi tushunchalarning mavjudligini uning mantiqiy imkoniyatlarini aniqlash va leksik jihatdan ifodalash uchun mo'ljallangan, paydo bo'lgan va allaqachon shakllangan atama tizimining tashkiliy printsipi sifatida baholaydilar. Muhim majburiy parametrlardan biri bu atama ma'nosida sifat belgisining mavjudligidir: "Bu yerda munosabat sof semasiologikdir: u tushunchalarning qarama-qarshiligiga asoslanadi, bu munosabat nominativ emas. Antonimiya paydo bo'lishi uchun so'z ma'nosida tekislanib, qarama-qarshi qo'yiladigan sifat xususiyati bo'lishi kerak" [7].

Muayyan bilim sohasining rivojlanishi natijasida vujudga keladigan tushunchalar ko'pincha antonimik juftlikka ega bo'ladi: ko'pchilik hodisalar qarama-qarshi hodisalarga ega, aksariyat

jarayonlar qarama-qarshi jarayonlarga ega, aksariyat tushunchalar "anti-tushunchalarga" ega. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, "fan tili oddiy so'z orqasida yashiringan antonimiyaning mantiqiy (til bo'lmagan) tabiatini ochib beradi, bu bizni antonimlardan ko'ra konseptual terminologik qarama-qarshiliklar haqida ko'proq gapirishga majbur qiladi" [3].

Muhokama. Bu umumiy nutqdagi antonimiya o'rtasidagi farqni aniqlaydi, bu erda antonimlarning asosiy vazifasi tasvir va emotsionallik yaratishdir va antonimlarning barcha turlari faol qo'llaniladi, ularning eng faoli aksincha, bu sizga oraliq tushunchani kiritish imkonini beradi.

Terminologik antonimiya umumiy tilda mujassamlangan qarama-qarshiliklar va faqat terminologiyaga xos bo'lgan qarama-qarshiliklar bilan tavsiflanadi.

Ushbu tur agrar sohadagi tizim atamasida ustunlik qiladi, ko'pincha bir xil kontekstda qarama-qarshi ma'noda uchraydi.

Ushbu terminologik tizim doirasidagina qarama-qarshi ma'noga ega bo'lgan kontekstual antonimlar: quduqning dastlabki ta'rifi - quduqning umumiy oqimi, vertikal boshli quduq - lateral quduq, gorizont sinish - qiya sinish. "Qishloq xo'jaligi tarmog'i tizimi" atamasi juda ko'p sonli antonimik juftlarni o'z ichiga oladi. Ingliz atama tizimining antonimik tipologiyasi amalda rus terminologiyasida keltirilgan antonimlarning turlariga mos keladi.

Xulosalar. Shunday qilib, olib borilgan tahlil antonimik munosabatlar agrar sektorda rus atama tizimida keng namoyon bo'ladi, degan xulosaga kelish imkonini beradi. Ikkala tilda ham ushbu atama tizimining terminologik antonimlari ikkala qarama-qarshilik bilan tavsiflanadi, ular umumiy tilda faol qo'llaniladiganlarga imkon qadar yaqin va faqat o'rganilayotgan terminologiya uchun xosdir. Ikkala tilda ishlaydigan antonimik juft atamalar o'xshash tuzilishga ega, birliklarni yaratish uchun bir xil so'z yasash usullaridan foydalanadi va tahlil qilinadigan va o'lchanadigan sifatdosh munosabatlarini ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Pirumova L.N. Qishloq xo'jaligi ma'lumotlar bazalarini lingvistik ta'minlash vositalarining muvofiqligi masalasi bo'yicha // O'zgaruvchan dunyoda kutubxonalar: yangi texnologiyalar va hamkorlikning yangi shakllari: stajyor. ilmiy konf. Sudak, 2000 yil 3-11 iyun: Konf. - Sudak, 2000. - S. 397-401.

2. Pirumova L.N. Agrosanoat kompleksini lingvistik ta'minlash: rivojlanish va muvofiqlik muammolari // Mater.IV ilmiy va amaliy. Seminar "Elektron. Bib-K Resources, 2008 yil 30-31 oktyabr, S.-P., 2008. - P. 126-135.

3. Suyarova S. T., Ashirmatova M. J. The process of teaching students to foreign languages at agrarian university //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 6. – C. 683-685.

4. Jumanbaevna A. M. Activity and communication aspects of Russian-speaking competence of a future specialist in agrarian university. – 2022.

5. Ashirmatova M. J. Terminology at agrarian university in russian language //Theoretical & Applied Science. – 2021. – №. 1. – C. 350-352.

6. Jumanbaevna A. M. Development of oral and written speech in the study of the Russian language in an agrarian university //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – №. 3. – C. 1743-1747.

7. Ҳоҗиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати.–Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002.–168 б.
8. А.Бердиалиев, Ҳ.Носиров Ўзбек тили изофали конструкцияларининг баъзи масалалари // Ўзбек тили ва адабиёти. Тошкент, 1978. -№3. – Б. 17-19.

9. Дониёров Р. Ўзбек тили техник терминологиясининг айрим масалалари. – Тошкент: Фан, 1977. – 160 б.

10. Мухаммадхонов С., Жонгуразов Ф. Ўсимликшуносликка оид русча-ўзбекча изоҳли луғат. – Тошкент: Мехнат, 1989. – 320 б.

UO'K 37.013.46

RAQAMLI TRANSFORMASIYA JARAYONIDA PEDAGOG KADRLARNI MALAKASINI OSHIRISHDA AQLLI TEXNOLOGIYALARNI O'RNI

D.U.Fayzullaeva, katta o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'limda raqamli texnologiyalar orqali o'quvchilarning ta'limdagi faolliklarini rivojlantirish borasida fikr yuritiladi. Shu bilan birga ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llash haqida qisqacha ma'lumot beradi. Undan so'ng ta'limda raqamli texnologiyalarning muammolari va ularning kelajagi haqida munozara bo'yicha fikr yuritiladi. Axborot texnologiyalari barcha fanlar va yo'nalishlarda umumiy bilimlarni tarqatish va ma'lumotlarni to'plash, jamlash uchun paydo bo'lgan va hozirda ta'lim jarayonini asosiy kuchi hisoblanadi. O'zbekistonning chekka hududlaridagi maktab va litsey, kollej, oliygohlarga ham raqamli texnologiyalar va mobil qurilmalar kirib borgan, o'quvchi yoshlarning ulardan yerkinlik bilan foydalanishi uchun pedagog kadrlarni aqlii texnologiyalardan foydalanish mexanizmini ishlab chiqish kerakligi haqida mulohaza yuritiladi.

Kalit so'zlar: texnologiya, raqamli ta'lim, gadget, oliygoh, maktab, mobil qurilma, muommolar, yechimlar, ma'lumot tarqatish.

Аннотация. В данной статье рассматривается развитие образовательной деятельности студентов посредством цифровых технологий в образовании. При этом дается краткая информация об использовании цифровых технологий в образовании. Затем следует обсуждение проблем и будущего цифровых технологий в образовании. Информационные технологии появились как для распространения общих знаний по всем дисциплинам и направлениям, так и для сбора и обобщения информации и являются основной силой в образовательном процессе. Цифровые технологии и мобильные устройства проникли в школы и лицеи, колледжи, вузы в отдаленных районах Узбекистана, и обсуждается необходимость разработки механизма использования интеллектуальных технологий педагогическими кадрами, чтобы учащаяся молодежь могла свободно ими пользоваться.

Ключевые слова: технология, цифровое образование, гаджет, вуз, школа, мобильное устройство, проблемы, решения, распространение информации.

Abstract. In this article is discussed the development of students' educational activities through digital technologies in education. At the same time, it provides brief information about the use of digital technologies in education. It is followed by a discussion of the challenges and future of digital technologies in education. Information technologies appeared for the distribution of general knowledge in all disciplines and areas, and for collecting and summarizing information, and is the main force in the educational process. Digital technologies and mobile devices have also entered schools and lyceums, colleges, universities in remote regions of Uzbekistan. It is considered that it is necessary to develop a mechanism for the use of intelligent technologies for pedagogical personnel so that young pupils and students can freely use them.

Keywords: technology, digital education, gadget, university, school, mobile device, problems, solutions, information dissemination

Hozirgi globallashuv jarayonida aqlli texnologiyalar barcha sohalarga kirib bordi va ular ishtirok etmagan ta'lim sohasi qolmadi. Raqamli texnologiyalar pedagog kadrlarga darsni tashkil etishda yordam beradi, desak mubolag'a bo'lmaydi talabalar ta'lim jarayonining hamma bosqichida raqamli texnologiyalardan foydalanishib keliyapdi. Talabalar raqamli tizimdan ma'lumot olish, ma'lumotlar yaratish, ma'lumotlarni saqlash kabi bog'liq jarayonlarni bilida va yaxshi tushunadi, ular hozirda aqlli texnologiyalardan unumli foydalana oladi va kelajakdagi yehtiyojlarni qondirishda aqlli texnologiyalar muhim rol o'ynashi mumkinligini anglashadi [11]. Pedagog kadrlarimiz raqamli texnologiyalar bilan qay darajada tanish va ular kelajak avlodni tarbiyalash uchun yetarlicha malakaga egami degan savol o'z-o'zidan kelib chiqadi. Agar siz bunday qurilmalarning tarixi va hozirgi bosqichlariga qarasak, bor yo'g'i yigirma yil ichida bu texnologiyalar butun yer sharini egallab olganiga guvoh bo'lamiz.

Raqamli texnologiyalar uchga bo'lingan: raqamli tizimlar, ma'lumotlar va raqamli yechimlarni yaratish [12].

1. Raqamli tizimlar. Pedagogik kadrlar va talabalar apparat va dasturiy ta'minot haqida bilib oladilar va ma'lumotlar o'rtasida qanday uzatilishini tushunadilar keyin tizimdagi komponentlar va apparat va dasturiy ta'minot tarmoqlarni shakllantirish uchun qanday o'zaro ta'sir qilishini bilib oladilar va uni amalda qo'llashni o'rganadilar. Bu tizim apparat, dasturiy ta'minot va tarmoq komponentlarini o'z ichiga oladi.

2. Ma'lumotlar. Bunda pedagog kadrlar va talabalar ma'lumotlarni qanday to'plashni va taqdim yetilishiga ye'tibor berishadi, va ma'lumot olish uchun kontekstdan qanday foydalanish mumkinligi haqida ma'lumotga ega bo'lishadi, shuningdek yig'ish, boshqarish va tashkil qilish usullari muammolarni hal qilish, g'oyalar va ma'lumotlarni yaratish va yetkazish kabi ma'lumotlarga xam ega bo'lishadi.

3. Raqamli yechimlarni yaratish. O'qituvchilar yordamida raqamli yechimlar yaratiladi va talabalarda o'zaro bog'liq jarayonlar va ko'nikmalar o'rganadilar. Talabalar to'rta jarayonda qatnashadilar tahlil, dizayn, ishlab chiqish va baholash. Raqamli yechimlarni yaratish quyidagi ko'nikmalarni talab qiladi raqamli tizimlar va hisoblash, dizayn va tizim fikrlash va tegishli vositalardan foydalangan holda xavfsiz o'zaro ta'sir texnikasi va ijtimoiy protokollar [12]. Ta'limda raqamli texnologiyalardan bepul foydalanish talabalar o'rtasida ijtimoiy faollikni yaratadi va ularni hayotning barcha sohalarida faol bo'lishga undaydi. Axborot texnologiyalari ta'lim jarayonining barcha fanlar miqiyosida va sohalarda umumiy bilim, ma'lumotlarni to'plash va umumlashtirishda asosiy man'ba hisoblanadi. Ayni paytda mobil qurilmalar maktab va litseylarga kirib bordi, ulardan O'zbekistonning chekka hududlaridagi kollej va oliy o'quv yurtlari, yosh talabalar bemalol foydalanmoqdalar. Ular sirasiga biz yangi quyidagi texnologiyalarni kiritishimiz mumkin: mobil

qurilmalar, aqlli doskalar, planshetlar, noutbuklar, virtual laboratoriyalar. Ular yordamida ta'lim sifatini oshirish, o'quv qo'llanmalarini joriy yetish, ta'lim olish mumkin[9,10]. Ta'limda texnologiyalardan samarali foydalanish uchun yangi narsalarni doimiy ravishda yaratishga harakat qilinmoqda. Tegishli ma'lumotlarga yega bo'lmagan shaxslar uchun ta'lim olish imkoniyatini oshirish bo'yicha yechimlar ya'ni ta'lim vositalari yaratilmoqda. Raqamli texnologiyalarning ta'limga o'quv vositasi sifatida kirishini kuzatar yekanmiz, u uzoq yo'lni bosib o'tganini ko'ramiz. Shu bilan birga, yelektron ta'lim tajribasining muhim yeleменти sifatida deyarli barcha o'qituvchilar va talabalar ijtimoiy tarmoqlardan foydalanayotganini ko'ramiz. Ijtimoiy tarmoqlar yeng ko'p dolzarb mavzular bo'yicha ma'lumot almashish uchun qulay joy. Siz yerkin ma'lumot almashishingiz mumkin Internet tarmoqlarida. Bundan tashqari, abituriyentlar, maktab o'quvchilari, talabalar, bitiruvchilar ro'yxatdan o'tishda o'ziga qulay vaqtda ijtimoiy tarmoqlar va raqamli texnologiyalardan foydalanishlari mumkin, ularga bu qulay va vaqtni tejash uchun ajoyib imkoniyatdir. Darslar an'anaviy tarzda o'qitilsa, talabalar zerikish, charchash kabi ruxiy jarayonlarni sezadilar va bunday muhitda dars o'tilishini qo'llab-quvvatlamaydilar, tezroq darsni tugashini kutib o'tirishadi. Bunday holda, raqamli ta'lim texnologiyalari bu bo'shliqni to'ldirishi mumkin. Smartfonlar va boshqa simsiz texnologiyalar sifatida qurilmalar keng jamoatchilik, maktablar va ta'lim orasida tobora ommalashib bormoqda institutlar texnologiyani sinfga kiritish orqali undan foydalanishlari kerak. Aslida hozirgi texnologiyalar moslashuvchanligi va ixchamligi bilan yanada jozibadordir.

2019 yilda koronavirus butun dunyoni larzaga soldi. Ushbu laboratoriyada yaratilgan virusdan juda ko'p dunyo aholisi aziyat chekdi. Bu virus tufayli odamlarni ijtimoiy hayotidagi ko'p sohalar falaj holatiga keldi. Inqiroz sharoitida ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar hech bo'lmaganda barqarorlikni saqlaydigan omil sifatida maydonga keldi. Talabalar uydan chiqmasdan o'qish imkoniyatiga ega bo'lishdi[3,4].

Raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish talabalarga quyidagilarga imkon beradi, dunyoning istalgan nuqtasida do'stlari bilan muloqot qilish, ma'lumot almashinish va o'sha joylarga sayohat qilish kabi amalyotlarni bajarish desak mubolag'a bo'lmaydi. Maktab o'quvchilari va talabalar chet yel universitetlarining ma'ruzachilari uylaridan chiqmasdan onlayn darslarda qatnashishlari va tinglashlari mumkin. Dunyoga mashhur pandemiya davrida, O'zbekiston ta'lim tizimida, ayniqsa, oliy ta'limda o'qituvchi va o'qituvchilarga ZOOM platformasi orqali ularning darslari tashkil yetildi. Ular Telegram kanallarida maxsus rasmiy guruh ochishdi, darslar davomida topshiriqlar berildi va ularning bajarilishini nazorat qilishdi. Bu o'z navbatida, o'qituvchiga ham, talabaga ham qulay bo'ldi. O'zbekiston oliy ta'lim tizimida faoliyat ko'rsatayotgan HEMIS dasturiga nazar tashlasak, bu talabalarga kurs materiallari va topshiriqlari to'g'risida ma'lumot olish va topshiriqlarni bajarish uchun qulay platforma. Bunday vaziyatda o'qituvchi muntazam ravishda talabalarga javob beradi, ularni tekshiradi va baholarini HEMIS dasturiga kiritadi. Viktorinalar o'tkazish yana bir faol ta'lim strategiyasidir, bu ta'lim texnologiyasi qo'llab-quvvatlash o'z hissasini qo'shadi. Bu talabalarga interaktiv doskalar va boshqa texnologiyalar orqali birgalikda loyiha ustida ishlash imkoniyatini yaratadi va ijtimoiy tarmoqlardan foydalangan holda tezda hamkorlik qilishga undaydi, muloqot qilish va bir-biri bilan fikr almashishga yordam beradi. Aqlli texnologiyalar jismoniy va ijtimoiy cheklovlarni bekor qiladi va talabalarga istalgan joydan, istalgan vaqtda hamkorlik qilishga imkon beradi. Ular ekologiyani yaxshilash uchun ham xizmat qilishadi ya'ni tarqatma materiallar uchun kamroq qog'oz sarflanadi va kitoblardan foydalanish vertual tarzda sodir bo'ladi bunda vaqt ham tejiladi. Ulardan tadqiqotlarni soddalashtirish uchun, resurslar, barqarorlikni targ'ib qilish va talabalar, o'qituvchilar bilan ishlashni kengaytirish, raqamli ta'lim xarajatlarni kamaytirishda yaxshiroq foydalanishi mumkin [5,6]. Keyingi bugungi va yertangi kunning vorislari bo'lgan avlod raqamli bilimlarni mukammal bilishda o'qituvchilar va murabbiylarning rolini unutmazlik muhim, ta'lim texnologiyalaridan qo'shimcha foydalanish imkoniyatiga yega bo'lishi kerak.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A.J. Cañas, J.W. Coffffey, M.J. Carnot, P. Feltovich, R.R. Hoffffman, J. Feltovich, J.D. Novak, A summary of literature pertaining to the use of concept mapping techniques and technologies for education and performance support, Report to the Chief of Naval Education and Training (2003) 1–108.
2. B. Cavas, P. Cavas, B. Karaoglan, T. Kisla, A Study on Science Teachers' Attitudes Toward Information and Communications Technologies in Education, Online Sub- mission 8 (2) (2009).
3. G. Emmanuel, A. Sife, Challenges of managing information and communication technologies for education: EXperiences from Sokoine National Agricultural Li- brary, International journal of education and development using ICT 4 (3) (2008).
4. G. Kostopoulos, S. Kotsiantis, EXploiting semi-supervised learning in the education field: A critical survey, in: Advances in Machine Learning/Deep Learning-Based Technologies, 2022, pp. 79–94.

5. M.A. Camilleri, A.C. Camilleri, Digital learning resources and ubiquitous technologies in education, *Technology, Knowledge and Learning* 22 (1) (2017) 65–82.
6. M. Beardsley, L. Albó, P. Aragón, D. Hernández-Leo, Emergency education effects on teacher abilities and motivation to use digital technologies, *British Journal of Educational Technology* (2021).
7. K. Yordanova, Mobile learning and integration of advanced technologies in education, in: *Proceedings of the 2007 international conference on Computer systems and technologies*, 2007, June, pp. 1–6.
8. T.A. Vakaliuk, O.M. Spirin, N.M. Lobanchykova, L.A. Martseva, I.V. Novitska, V.V. Kotsedailo, Features of distance learning of cloud technologies for the quarantine organisation's educational process, *J. Phys. Conf. Ser.* 1840 (1) (2021, March) 012051.
9. J. Keengwe, M. Bhargava, Mobile learning and integration of mobile technologies in education, *Education and Information Technologies* 19 (4) (2014) 737–746.
10. P.L. Rogers, Barriers to adopting emerging technologies in education, *Journal of educational computing research* 22 (4) (2000) 455–472.
11. <https://www.education.vic.gov.au/school/teachers/teachingresources/discipline/technologies/Pages/digitaltechnologies.aspx>
12. <https://victoriancurriculum.vcaa.vic.edu.au/technologies/digital-technologies/introduction/structure>

UDC 37.02

MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

L.I. Ibroximova, senior teacher, Uzbekistan state world languages university, Tashkent

Аннотация. Мақолада чет тил таълимида тилларни ўқитишда мультимедиа технологияларидан фойдаланиш муҳокама қилинади. Ўқув жараёни учун махсус тайёрланган интернет, турли видеоматериаллар, бадиий фильмлар, мультимедиа дастурлари, электрон дарсликлар, мультимедиа маълумотномалари, энциклопедия ва лугатлардан фойдаланиш ўрганиш учун коммуникатив муҳит яратиш, тил ўрганишга қизиқишни ривожлантириш, табиий тил муҳити мавжуд бўлмаганда чет тилда реал нутқий мулоқотга имкон қадар яқин бўлган шартлар борасида фикр юритилади.

Калим сўзлар: товуш воситалари, мультимедиа технологиялари, ўқитиш самарадорлиги, ахборот маданияти, мультимедиа, электрон дарсликлар, анъанавий синфлар.

Аннотация. В статье рассматривается использование мультимедийные технологии в преподавании иностранных языков в школе. Использование Интернета, различных видеоматериалов, художественных фильмов, мультимедийных программ, специально подготовленных для учебного процесса, электронных учебников, мультимедийных справочников, энциклопедий и словарей позволяет создать коммуникативную среду для обучения, развить интерес к изучению языка, создать условия, максимально приближенные к реально речевому общению на иностранном языке при отсутствии естественной языковой среды.

Ключевые слова: звукотехнические средства, мультимедийные технологии, эффективность преподавания, информационная культура, мультимедиа, электронные учебники, традиционные занятия.

Abstract. The article discusses the use of multimedia technologies in teaching foreign languages at school. The use of the Internet, various video materials, feature films, multimedia programs specially prepared for the educational process, electronic textbooks, multimedia reference books, encyclopedias and dictionaries allows you to create a communicative environment for learning, develop interest in learning a language, create conditions that are as close as possible to real speech communication in foreign language in the absence of a natural language environment.

Key words: sound engineering means, multimedia technologies, teaching efficiency, information culture, multimedia, electronic textbooks, traditional classes.

In the process of teaching foreign languages in a modern secondary school, lighting and sound equipment are traditionally used. Now new information technologies (multimedia computer, Internet, multimedia textbook) are coming to school. The use of these new information technologies allows us to highlight the following main points:

- the use of multimedia technologies in teaching foreign languages is designed to significantly increase the effectiveness of teaching, the main purpose of which is to improve the skills of everyday and professional communication (both direct with native speakers and indirectly through television, the press, the Internet);

- the means of new information technologies act as a tool for the education and upbringing of students, the development of their communicative, cognitive, creative abilities and information culture;

- the use of multimedia teaching aids allows, in the absence of a natural language environment, to create conditions that are as close as possible to real speech communication in foreign languages.

In the modern methodology of teaching foreign languages, the use of multimedia technologies plays a significant role. What is multimedia? Multimedia is a set of software and hardware that implements the processing of information in sound and visual forms. Multimedia is designed to carry sound, data and images over local, regional and wide area networks. Graphics, animation, photo, video, sound, text in an interactive mode of operation create an integrated information environment in which the user acquires qualitatively new opportunities.

The technological capabilities of multimedia tools are great, because they allow you to organize a variety of learning activities for students, significantly increase the effectiveness and motivation of learning. There are various options for the use of information and communication technologies both in separate classes in a foreign language, and throughout entire courses.

So, for example, N.S. Kirgintseva claims that “today, in the most general form, three main ways of using the capabilities of modern computers in teaching a foreign language can be distinguished” [2]. Among them, the author highlights the following:

- the use of ready-made software products for learning a foreign language, supplied mainly on CDs;

- the use of software products created directly by teachers (or teachers together with students) in various instrumental or visual design environments;

- use of Internet resources.

Multimedia systems are based on computer technology. Computers are installed at the teacher's place and at the students' places, which are connected by a local network through a special interface (connecting) unit, with the help of which the teacher can manage the work of the entire group. Such systems have the widest functionality. Learning based on the synthesis of speech, music, images allows you to immerse yourself in the learning environment most fully, so it is effective.

In modern methodological practice, electronic textbooks have appeared in many subjects, including English. However, they have not yet been sufficiently tested. Therefore, the school needs to create multimedia programs that may include a dictionary with an explanation of active vocabulary, reference material, exercises with keys to reinforce vocabulary, designed for independent work at home with a computer. Students work through and discuss all the material, first with the teacher in the classroom, and then on their own, and in more detail at home. You can ask them to write a script for the episode they listened to in class, write out active vocabulary, and prepare a detailed message. In the next lesson, students discuss in detail the material prepared at home. Thus, multimedia teaching programs in teaching a foreign language have a number of advantages compared to a conventional textbook, and are perfectly integrated with traditional forms of classes.

In addition to programs on computer disks, to increase student motivation, many teachers use the Internet, which allows you to additionally “turn on” such an important element of education as interest in the subject being studied. Forming interest or motivation for learning is one of the most difficult elements in the educational process. In this case, using the popularity of the Internet in the student environment, it is possible to do this by fairly simple means.

Currently, a methodology for teaching a foreign language using the Internet is being developed. There are supporters of the idea of learning a language only with the help of the Internet, traditional work with a textbook. But most teachers prefer to use the Internet along with traditional teaching tools, integrating it into the learning process. The simplest use of the Internet is to use it as a source of additional materials for the teacher in preparation for the class.

Determining the goals, objectives and possibilities of using computer technology in the classroom, the teacher can, first of all, keep in mind the following fundamental positions:

- maintaining the mental and physical health of students;

- formation of elementary user skills and abilities among trainees;

- assisting students in mastering educational material on the basis of specially and competently created for this purpose applied computer programs for learning a foreign language.

The process of modernization of the modern educational space is associated with the intensive introduction of modern computer technologies and multimedia tools in the organization of teaching foreign languages at the university in order to prepare a qualified, competent, professionally proficient in his profession, capable of continuous professional growth. Multimedia technologies occupy a paramount place in the formation and development of foreign language communicative competence among students, which is today the main goal in the study of a foreign language in higher education. In addition to increasing the student's motivational potential, the computer guarantees confidentiality.

If the teacher does not record the results, then only the student himself knows what mistakes he made, and is not afraid that his classmates and the teacher will find out his results, since the correctness of the performance of any type of work is checked and evaluated only by a computer. Thus, the student's self-esteem does not decrease, and a psychologically comfortable atmosphere is created in the classroom. Working with multimedia tools also allows you to completely eliminate an important reason for a negative attitude towards learning - failure due to a lack of understanding of the material. The student is given the opportunity to use various reference manuals and dictionaries that can be called up on the screen with a single click of the mouse; the psychological barrier in using a foreign language as a means of communication is overcome.

The positive role of the use of multimedia aspects is noted not only among students, but also among teachers. The use of a computer by a teacher in teaching a foreign language provides an opportunity to take into account the individual characteristics of students, organize independent actions of each student, and use a student-centered approach to teaching. The main goal for a teacher in teaching foreign languages is to create conditions in which the student himself will discover, acquire and construct knowledge.

One of the types of multimedia tools that can be used in foreign language classes on the basis of which a student and a teacher can implement the following scheme of work:

1. A student in the language laboratory can contact the teacher at any time by pressing the call button. After that, the teacher can personally work with the student using the remote mode and communicate with him without the participation of other students.

2. A student in a language laboratory personally performs control tasks using Lingo-books. The teacher selectively connects to the students and, using the remote work mode, controls the progress of the assignments.

3. In audio groups, students can make reports, presentations, conferences, and solve problems together. The teacher selectively connects to audio groups and, using the remote work mode, controls the work of students.

4. The teacher can make an announcement to students using headphones and students who do not use headphones using audio and speakerphone.

5. The teacher demonstrates new material (programs, drawings, graphics, texts, etc.) to all students or a group of students using the screen sharing mode. At the same time, the teacher can comment on the demonstration and answer the questions asked using audio communication and speakerphone.

6. All students read the text using Lingo books. The teacher selectively connects to the student and checks the correct reading and, if necessary, personally works with the student. Before reading, the student has the opportunity to listen to the text voiced by a native speaker using the Lingo-book.

All of the above allows us to conclude that it is expedient to use multimedia aspects in teaching foreign languages in higher education. It is here that it is possible to use a foreign language in a real context, which contributes to the effective formation of foreign language competence of students, as well as to the good quality of the educational process.

REFERENCES:

1. Karamysheva T.V. Learning foreign languages with the help of a computer. In questions and answers. -2001. - 192 p., P. 27-38.
2. Petrovskaya, S.A. English via the Internet. – M.: 2004.

UDC 37

TECHNOLOGY OF TEACHING THE COURSE OF ECONOMIC AND SOCIAL GEOGRAPHY OF THE WORLD USING INTERACTIVE METHODS

A.A.Isaev, teacher, Andijan State University, Andijan

H.L.Abdurakhmanova, teacher, Andijan State University, Andijan

A.R.Arabboev, teacher, Andijan State University, Andijan

Annotatsiya. Hozirgi vaqtda ta'lim tizimi keskin rivojlanmoqda. Ushbu rivojlanish o'qituvchini o'z ustida ishlashga, o'quvchini esa intilish, tashabbuskorlik, voqealarga munosabatini ko'rsatishga undaydi. Bizning maqolamizda iqtisodiy va ijtimoiy geografiya fani bo'lgan dunyoning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi kursining mineral resurslar geografiyasi bo'yicha interfaol usullardan foydalangan holda o'qitish haqida yozilgan.

Kalit so'zlar: interfaol usullar, pedagogik texnologiya, chiziqli moslashuv usuli, " T-sxema " usuli, Klaster usuli

Аннотация. В настоящее время система образования стремительно развивается. Такое развитие событий побуждает учителя работать над собой, а ученика проявлять стремление, инициативу, свое отношение к событиям. В нашей статье написано о преподавании с использованием интерактивных методов географии минеральных ресурсов курса экономической и социальной географии мира, который является дисциплиной экономической и социальной географии.

Ключевые слова: интерактивные методы, педагогическая технология, метод линейной адаптации, метод "Т-образной схемы", кластерный метод

Abstract. Currently, the education system is developing dramatically. This development encourages the teacher to work on himself, and the student to show aspiration, initiative, his attitude to events. In our article it is written about teaching using interactive methods on the geography of mineral resources of the course of economic and social geography of the world, which is a discipline of economic and social geography.

Keywords: interactive methods, pedagogical technology, linear adaptation method, "T-scheme" method, cluster method

Introduction. Today, our education system is also taking very large practical measures to become one of the developing countries.

Interactive methods-based on today's demand, are one of the methods of high-quality teaching of students and teaching their activity, initiative, contribute to in-depth study of subjects with a modern approach.

Pedagogical technology is a technique that sets itself a qualitative form of learning in the process of learning and assimilation of students' knowledge and represents a set of methods for creating, applying and consolidating knowledge, taking into account the wealth of the individual and their interaction.

Special attention is paid to the education and upbringing of young people in the Republic of Uzbekistan. The President of the Republic of Uzbekistan S.M. Mirziyoyev considers item 4 of the draft "Strategy for the development of new Uzbekistan for 2022-2026" to be "the implementation of a fair social policy, the development of human capital." In this paragraph, goals 44 "improving the quality of education in schools, bringing the knowledge and qualifications of teaching staff to the international level" and goals 46 "bringing the level of coverage of higher education to 50 percent and improving the quality of education" are designated as special tasks. Based on these goals, the main task of public education workers is "the new Uzbekistan begins from the school bench!" the upbringing of children worthy of the new Uzbekistan, or rather the upbringing of an educated, talented, strong, patriotic, competitive young generation, able to function freely in market conditions in which national feelings are bubbling. Namely, the use of interactive methods in school education, which is the relevance of learning.

Literature analysis and methodology. In the development of methods of teaching geography at the beginning of the XX century, D.N.Anuchin, N.Revsky, A.Sokolev, E. Petri, Ya.Rudnev, V.Budanov, S. The works of Arzhanov and others are of great importance. These scientists have improved and developed the Oberlander technique.

In the 25-30s of the XX century, attention to geographical education decreased again. Since 1924, schools have switched to a new program, according to which individual subjects were not given up, but a basic complex of natural and social sciences was given up. From 1927-28 geography was again taught as a separate subject. On May 15, 1934, a government decree was issued on the teaching of geography. He was sharply criticized for the extremely poor quality of teaching geography. In accordance with this decree, the teaching of geography was divided into three levels: the natural geography of one's place of residence in the initial 3rd grade, natural zones in the 4th grade, general natural geography in the 5th grade, natural geography of continents in the 6th grade, economic geography of the country in the 7th grade, increased the number of hours. The magazine "geography at school" began to be published. it's started. In December 1958, the state decided on the school. accepted. It paid great attention to the study of the geography of its region.

10th grade course economic and social geography of the world authors V. N.Fedorko, N.I.Safarova, J.A.Ismatov, E.Y.Nazaraliev.

The following geographers contributed to the creation of this textbook. They are: M.Egamberdieva-Associate Professor of the Department of Economic and Social Geography of the Faculty of Geography and Natural Resources of Uzsu named after Mirzo Ulugbek; Z.Abdalova-Associate Professor of the Department of Geography and Methods of its Teaching of Tashkent State

Pedagogical University named after Nizami; F.Rajabov-Head of the Department of Geography of Chirchik State Pedagogical Institute of Tashkent region, f.f.d. (PhD), associate professor; Abdiev is a geography teacher at school No. 11 in Navoi, Navoi region; L.Boltayeva is a geography teacher at school No. 273 of the Yunusabad district of Tashkent; M.Rashidova is a geography teacher at school No. 198 of the Yashnaabad district of Tashkent;

X.B.Nikadambayeva, D.I.Rozieva, Z.A.Karabazov in the methodological manual "the possibilities of teaching the natural geography of Central Asia using interactive methods" American psychological scientists R.Karnikau and F.According to mcelrow's research, the natural physiological and psychological capabilities of the individual allow, to one degree or another, to preserve the acquired knowledge in certain forms. That is, 10% when the reader himself reads the topic geography of mineral resources of the course of economic and social geography of the world, 20% when he hears information on the topic from the teacher, 30% when he sees various videos, reports, etc. related to the topic, 50% when he sees videos, reports, etc., explained by the teacher, 80% When passing this information to his peer. %, has the ability to memorize 90% of the amount of information when applying the acquired knowledge in preparation for its topic geography of mineral resources.

Discussion and results

I.Align the line method.

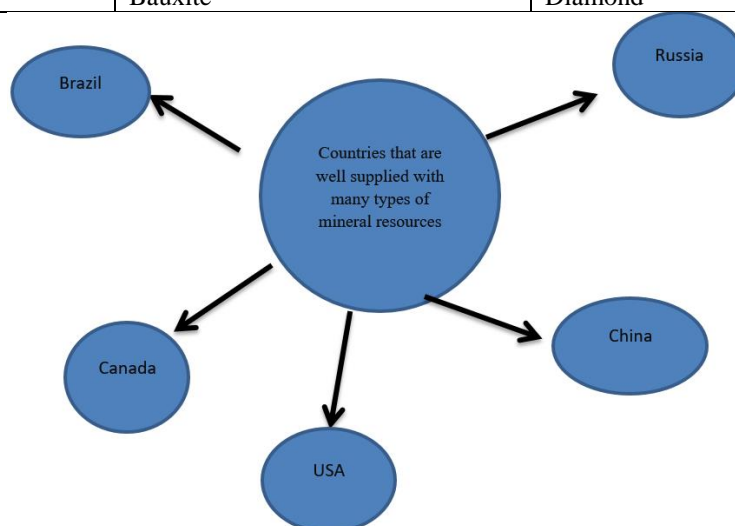
In this method, students adjust the table provided by the teacher.

Types of minerals	Unit of measurement	Proven reserves	Annual extraction
Coal	Billion.t	175.5	2.3
Oil	Trln.m3	188.1	3.9
Natural gas	Billion.t	244.4	4.2
Iron ore	Billion.t	1074.0	7.7

II.Method "t-scheme".

In this method, students divide the natural resources given by the teacher into schemes and write examples on them.

Fuel and energy	Rodali	Nömrə
Tashkent	Iron	Table salt
Oil	Manganese ore	Potassium salt
Natural gas	Chromite	Glauber's salt
Burning slanes	Bauxite	Diamond

III.Cluster method.

This method will greatly help students to master the topic. They develop skills such as creativity, memorization. For example, distinguish five powerful countries that are well endowed with many types of Mineral Resources.

Conclusion. The course of economic and social geography of the world is used in teaching on the topic of geography of mineral resources using interactive techniques, which will create the basis for students to become a perfect person who can express love for the motherland, self-confidence, attitude towards the events around him.

REFERENCES:

1. V. N.Fedorok, N.I.Safarova, J.A.Ismatov, E.Y.Nazaraliyeva – Jahonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi. Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. — 192 b.
- 2.Vahobov H, Mirzamahmudov O.T – Geografiya o'qitish metodikasi.
- 3.Zohid Madrahimov. Tarixiy toponimika. «Navro'z» nashriyoti Toshkent 2017.- 128 b

4.M. T. Mirakmalov SH. M. Sharipov M. M. Avezov M. T. Hojiyeva 7-sinf Materiklar va Okeanlar tabiiy geografiyasi

5.X.B.Nikadambayeva, D.I.Ro'ziyeva, Z.A.Karabazov "O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi"ni interfaol metodlardan foydalanib o'qitish imkoniyatlari.Toshkent-2017. -224 b

UDC 372.881.111.1

DEVELOPMENT OF FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS OF NON-LINGUISTIC SPECIALTIES

T.R.Islamova, teacher, Tashkent institute of finance, Tashkent

Abstract. *The article deals with the foreign language communicative competence of students of non-linguistic specialties and their innovative principles of development. Alongside with practical purpose (education of foreign professional communication), the foreign language course in non-philological high school puts educational and upbringing purposes, which the realization is connected with increasing the general level of future specialist's cultures and shaping on them the readiness for assisting the adjustment of intercultural and scientific relationships.*

Key words: *vocational training, communicative professional competence, upbringing purposes, practical purpose, international business, scientific relationship, intercultural communications.*

Аннотация. *В статье речь идёт об иноязычной коммуникативной компетентности студентов неязыковых специальностей и их инновационные принципы развития. Наряду с практической целью (воспитание иноязычного профессионального общения) курс иностранного языка в нефилологическом вузе ставит образовательные и воспитательные цели, реализация которых связана с повышением общего уровня культуры будущих специалистов и формированием у них готовности к оказанию помощи. налаживание межкультурных и научных связей.*

Ключевые слова: *профессиональная подготовка, коммуникативная профессиональная компетентность, образовательные цели, практическая цель, международный бизнес, научные связи, межкультурные отношения.*

Аннотация. *Мақолада нофилогик ўқув юртлари талабаларида чет тилда коммуникатив компетенцияни шакллантиришнинг инноватив тамойиллари ҳақида сўз боради. Нофилогик олий таълим муассасаларида чет тили курси амалий мақсад (хорижий касбий мулоқотни ўқитиш) билан бир қаторда таълим ва тарбиявий мақсадларни ҳам қўяди, уларнинг амалга оширилиши бўлажак мутахассис маданиятининг умумий даражасини ошириши ва уларда ёрдам беришга тайёрлигини шакллантириши билан боғлиқ.*

Калит сўзлар: *касбий тайёргарлик, коммуникатив касбий компетенция, тарбия мақсадлари, амалий мақсад, халқаро бизнес, илмий алоқалар, маданиятлараро алоқалар.*

Schooling of foreign language inside the gadget of non-philological excessive faculties is considered as obligatory issue of unceasing vocational schooling. Excessive college curriculum of overseas language consists of verbal exchange-oriented and expert-directed nature and leads to the shaping of the communicative professional competence. The communicative competence is described in cutting-edge science as incorporated private useful resource, presenting the achievement of communicate interest.

Alongside with practical reason (education of foreign expert conversation), the foreign language direction in non-philological excessive school places academic and upbringing functions, which the realization is hooked up with increasing the overall stage of future expert's cultures and shaping on them the readiness for assisting the adjustment of intercultural and medical relationships.

The ability to participate in intercultural communications has very important that means for professionals, which occupied in sphere of the international commercial enterprise. In this connection special significance profits that aspect of communicative competence, which expects the acquaintance with concrete countrywide way of life since the green contact this is to mention the fulfillment of the mutual understanding on the contact in both humanitarian and in professional plan it's impossible disregarding of associate and, therefore, the complete complex of the capabilities and specificity in communications, inherent in national lifestyle. As a result, there seems a question about the need of forming the sociocultural competence as considered one of components of communicative competence.

Schooling such experts need to be oriented to increase the extent of their cultural attention, in addition to sell the development of the several personal and organizing nice, allowing efficiently

realize the professional problems. One of the possible approaches of increasing the cultural cognizance of students introduces the formation of the intercultural competence in the framework of the foreign language curriculum in non-philological excessive school.

Thereby, precedence problem of the education of students in non-philological profile the foreign language is considered as phased formation of students' communicative competence.

In circumstance of the development of latest facts technology, the problem of the development of overseas expert orientated communicative competence of pupil as future representatives of facts society, gains special importance. the reality of competence approach in designing the hobby effects of the language formation in non-philological excessive faculty there may be defined overcoming the dehumanization of technical schooling with the useful resource of a manner of becoming a member of to social-humanitarian and technical training of the scholars. Inside the framework of the competence approach on one of the first locations there seems the non-public great, permitting the person to have an achievement in society. In this component of view, the blessings of energetic, in addition to enterprise and collective strategies of the training are:

1. Priority attention to the development of the cooperation competencies, in place of competitions;
2. Improvement of the listening and communications abilities;
3. Improvement of fine self-appraisal, tolerance, expertise the alternative people and their need;
4. Encouragement the innovation and creative activity.

The improvement of foreign communicative competence of college students of non-philological professions is aimed to help language schooling, oriented at the development of overseas communication capabilities in condition of the integrations of worldwide educational area into account of the motivations of professional self-have a look at. So today seems a necessity for development and creation the innovative pedagogical bases, orientated on developing no longer simplest precise competence, but also readiness of the destiny specialist to apply the overseas language inside the cause of professional self-study inside the direction of schooling in excessive school, and responding to the requirements of state general.

The contemporary stage of development of our society is characterized by using deep economic and social transformations. Therefore, the want to focus the studying method at the formation of a person's readiness for the ever-converting needs of society, for cooperation with other human beings in the meantime is not doubtful. However, in spite of the ever-developing want in society for communicative people with flexible knowledge, the modern-day school with its present set of paperwork and teaching techniques does no longer adequately contribute to the formation of schoolchildren's communicative abilities.

Educational establishments do not specifically train communication, and existence shows that no longer not all of us succeeds in acquiring a communicative culture on their own. It is because of this that troubles and conflicts stand up on the interpersonal, group and social stages. Due to schooling, someone develops a holistic satisfactory that lets in him to interact with other human beings. This pleasant is the communicative subculture of a person that is one of the important additives of the general way of life of someone. The formation of a common culture, a tradition of conversation, a communicative culture maintains continuously during a person's existence and pastime.

The main purpose of coaching a overseas language is the transmission and receipt of statistics the usage of a overseas language, i.e. participation in positive limits of intercultural communication. The complete learning technique is challenge to the primary assignment - the formation of communicative competence.

Communicative competence is complicated. It is a mixture of its person capabilities: speech; linguistic; sociocultural; compensatory.

When forming a standard primarily based on character capabilities, well-known instructional and academic obligations are solved.

As an instance: in the technique of learning the socio-cultural competence, the student expands his preferred instructional horizons, is familiar with the way of life of the language being studied, he develops a tolerant mind-set towards the manifestations of a foreign way of life. Allow us to take a closer study this competence.

Sociocultural competence can be referred to as a linguistic and regional element, which, according to methodologists, contributes to the formation of studying motivation, that is extraordinarily important in the context of school coaching a foreign language, because foreign

language verbal exchange itself is not supported with the aid of the language environment, a real want.

In realistic terms, a linguistic and local element is aimed toward understanding the closing desires of learning - mastering to talk. it's miles not possible to put together college students for overseas language communication, to shape a communicative capability without instilling in them the norms of ok speech conduct and in isolation from their knowledge of reality, the culture of the country of the language being studied. This determines the importance and relevance of troubles associated with the development of LSA in coaching a foreign language in a secondary school. Consequently, the challenge of the teacher is to teach:

1. recognize oral and written messages on subjects protected via the program;
2. express their opinion orally and in writing;
3. seriously evaluate the proposed material and actively paintings with it;
4. use suitable reference literature and dictionaries;
5. protect your factor of view and consciously make your personal decision;
6. perform layout paintings and abstracts;
7. work independently and in a team.

All this involves thinking of the extent of schoolchildren's getting to know and is expressed within the use of: cloth of different problem stages; helps of diverse degrees of deployment; different extent of tasks for students on the subject;

An evaluation of the methodological literature on the topic indicates the subsequent strategies of labor on the formation of communicative competence in English lessons through nearby studies.

1. Working with the textual content. Linguistic and nearby content of the principle circumstance for using this method is the presence of novelty in describing the realities of the language being studied. A critical hyperlink is the control of what has been study (answering questions, finding geographical names at the map, correct / wrong statements, and diverse sorts of checks).

2. Paintings with initiatives and reviews of a rustic-precise nature. This approach is a great basis for repeating the implementation of interdisciplinary connections, contributes to the active involvement of students communicate of cultures, the formation of the capacity to use speech clichés, common phrases, grammatical norms.

3. Quiz - more than one choice looks at quiz - one of the essential types of paintings with the fabric of regional and linguistic and nearby content.

Accordingly, we will finish that the process of acquiring non-public revel in of conversation with a linguoculture by students calls for the advent of conditions for the practical use of the language as a device for intercultural cognition and interaction.

REFERENCES:

1. Baydenko V. Competencies in vocational trainings. The higher education in Russia. - 2004. - 11.
2. Bogdanov, V.V. The communicative competence and communication leadership. The language, discourse and person. - Tver, 1990.

UDC 378.146

INTERACTIVE METHODS OF TEACHING IN ENGLISH LESSONS

Yo.B.Isroilova, teacher, Tashkent State Agrarian University, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida, xususan ingliz tili darslarida interaktiv metodlarni qo'llash va uning ahamiyati yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *Ingliz tili, o'quv jarayoni, interaktiv metodlar, innovatsiya, ta'lim texnologiyalari, axborot kommunikatsiyasi.*

Аннотация. *В этой статье рассматривается применение и важность интерактивных методов в системе высшего образования, особенно на уроках английского языка.*

Ключевые слова: *английский язык, учебный процесс, интерактивные методы, инновации, образовательные технологии, информационные коммуникации.*

Abstract. *This article highlights the application of interactive techniques and its importance in the higher education system, in particular in English lessons.*

Keywords: *English, educational process, interactive methods, innovation, educational technology, information communication.*

Language is a permanently changing structure, therefore, the forms of its study and control should be transformed in parallel and in a timely manner. At the present stage of technical development, more and more opportunities are opening up for improving the process of forming

foreign-language communicative competence and identifying the level of its formation. Innovative information technologies make it possible to determine the degree of compliance of language and speech training of students with the social order of society for a comprehensively developed personality with socio-cultural, intercultural, language and speech competencies. At the same time, systematic and well-organized control allows you to determine the level of learning success, timely eliminate gaps in knowledge, skills and abilities, and also has an educational effect on students, stimulating their cognitive activity.

Use of methods (technologies) of teaching foreign languages in modern school is based on the development of subject-subject relations of teachers and students. This relation assume: recognition of the student as the main value of the educational process; transition to cooperation, the teacher speaks as an organizer of educational activities, in which the student conducts an independent search; identification and maximum use of the subjective experience of the student, the coordination of his experience with the public significant experience; activation of the student's personal functions, etc. The criteria for the selection of methods (technologies) are: interactivity, activity nature, focus on supporting individual development, the availability of freedom to make an independent decision, the choice of content, method of teaching, dialogue, shifting the emphasis from memorizing information to the study of reality. The choice of method by each individual teacher is based on the analysis of the pedagogical situation.

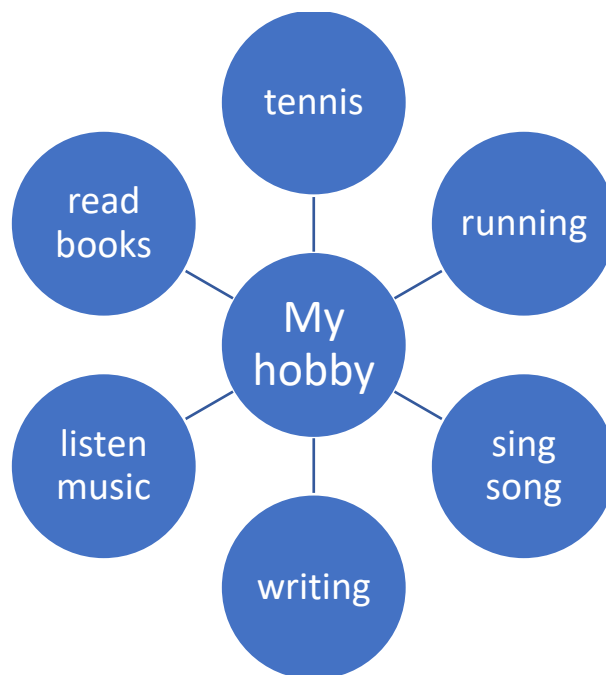
Moreover, modern requirements to the level of professional training of a specialist in terms of foreign language proficiency imply not only the ability to understand written and oral speech, as well as writing and speaking, but also the ability to effectively operate in a foreign language communication, which implies a much higher level of language, speech and extra-language training. But the practice of teaching foreign language to students shows that there are a number of different levels of problems that affect the organization of the learning process, and its content, and the final result. The unsatisfactory quality of the latter was the reason for writing this article, the purpose of which is to identify as fully as possible the existing problems in this area, which will allow us to further outline ways to solve them. At the present stage of the development of modern methodical thought, the basic structural unit of the educational process in a foreign language is that the lesson is seen as a complex act of communication, the main purpose and content of which is practice in solving problems of interaction between subjects of the pedagogical process, and the main way to achieve the goal and master the content serve motivated communicative tasks of varying degrees of complexity. Scientists believe that the integration of technologies in learning a foreign language is inevitable, therefore, considerable attention is paid to the introduction of innovative technologies in the educational process.

The innovative methods also deal with this process and their aim is to evaluate the activities of a teacher and learners using new ways and methods of teaching including new technical means of teaching. As we know that methodological approach in teaching foreign languages may be divided into three groups. They are Passive methods, Active methods and also interactive methods. If we speak here in the first place about the passive methods, it should be noted that in Passive methods a teacher is in the center of teaching. Secondly, in Active methods learners are also active. Their role and activity is equal in the process of interaction. Learners may ask questions; express their ideas with a teacher. The last but it is in the first nowadays interactive method or approach is a modernized form of active methods. The most of teachers usually understand or mean cooperative action during the lesson. But here attention should be focused on inner action too. The learners should have inner motivation which involves them into active work or active participation at the lesson. In interactive method teacher's role is to direct learners activity to getting the aim of the lesson which include interactive exercises and tasks. Below some types of interactive methods are given:

Brainstorming. It is technique for generating new ideas on a topic. These methods stimulate creative activity of the learners in solving problems and express their ideas freely. Various variants of solving the problem are usually given here. In brainstorming quantity of utterances is important but not the quality. Teacher should listen to all utterances and not criticize them. Instead of this he inspire the learners to give as many variants of solving the problem as he (or she) can. Lacks of criticism create favorable conditions for the learners to express the ideas freely and these of course motivate them.

Cluster. The next innovative method is cluster. It is one of widely used methods in teaching a foreign languages now. It can be used in all stages of teaching English to both young and aged learners. In presenting new words a teacher writes a new word on the blackboard. And then learners tell the words that can be used together with the given word.

For ex.: “My hobby”

Role playing. Role playing is also one of the activity used in teaching innovative methods. They are made to improve the efficiency of teaching. Role playing involves the learners into active work by positively influencing on their inner activity. This creates favorable conditions for cooperative work. Such atmosphere creates their motivation, personal potentials of inner activity and helps to form practical skills and habits.

Multimedia learning. Advantages of using multimedia learning: Positively influence on forming speech habits and skills. An effective conclusion retraces the important elements of the lesson and relates them to the objective. This review and wrap-up of ideas reinforces student learning and improves the retention of what has been learned. New ideas should not be introduced in the conclusion because at this point they are likely to confuse the students.

Currently, language diversity and diversity cultures are considered as one of the most valuable elements world cultural heritage and as a philosophy of intercultural social interaction in any multicultural and multilingual space. Diversity of language communities and cultures, being a priceless unique heritage, should turn from a barrier to dialogue between different cultures, as a means of mutual understanding and enrichment. Each of the currently known methods of teaching foreign languages at the time was innovative. With the development of society and the changing goals of education, his time passed and the method was considered obsolete. However, talking about traditions and innovations in education, we should not forget that every innovative method would be impossible without the prerequisites created by the “outdated” method.

There are no universal methods of teaching foreign languages. Each method has something valuable to use, but in history it is difficult to find cases where new methods could completely solve the existing problem. It is important to remember the subjective component of the method, which depends on the personality of the teacher, able to adequately assess the specific conditions teaching foreign languages. The subjective part of the method, its concretization, a clear description of its existence is reflected in the methodology of each particular teacher. A set of techniques and actions performed in a certain sequence, allowing to implement a particular method of training is often called technology.

In conclusion, it should be noted that all interactive methods and techniques develop communicative skills, help establish emotional contacts between students, teach them to work in a team, listen to their comrades' opinion, and establish more close contact between students and the teacher. Practice shows that the use of interactive methods and techniques in a foreign language lesson relieves nervous tension among students, makes it possible to change the forms of activity, to switch attention to the core issues of the topic of employment.

REFERENCES:

1. Richards G. C. and Rodgers Th. S. Approaches and Methods in Language teaching. USA, 1993. -P.76.
2. Farhodjonovna F. N. Spiritual education of young in the context of globalization //Мир науки и образования. – 2017. – №. 1 (9). – С. 14.

UO'K 378

TURIZM POLITSIYASI XODIMLARINING INGLIZ TILIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI

N.O.Jumaniyazova, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada ESP (ingliz tilini maxsus maqsadlar uchun) va EGP (inglizcha umumiy maqsadlar) o'qitishning turizm politsiyasi xodimlari uchun muhumliligi va turizm politsiyasi sohasi vakillarida kommunikativ tillari o'rgatishda eklektizmdan tilni o'rgatish usuli sifatida foydalanishning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: EFL (ingliz tili chet til sifatida), ESL (ingliz tili ikkinchi til sifatida), ESP (ingliz tilini maxsus maqsadlar uchun), EGP (inglizcha umumiy maqsadlar), turizm politsiyasi, eklektizm.

Аннотация. В статье основное внимание уделяется важности ESP (английский для специальных целей) и EGP (английский для общих целей) для туристической полиции и использованию эклектики в обучении коммуникативному языку.

Ключевые слова: EFL (английский как иностранный), ESL (английский как второй язык), ESP (английский для специальных целей), EGP (английский для общих целей), туристическая полиция.

Abstract. The article focuses on the importance of ESP (English for Specific Purposes) and EGP (English for General Purposes) to tourism police and the use of Eclecticism in communicative language teaching for members of tourism police.

Keywords: EFL (English as a foreign language), ESL (English as a second language), ESP (English for specific purposes), EGP (English for general purposes), tourism police, eclecticism.

Ingliz tili butun dunyoda ikkinchi til va rasmiy til sifatida keng qo'llaniladi. Bu mutaxassislar, talabalar, sayyohlar va biznes bilan shug'ullanadigan odamlar va Internet uchun eng muhim aloqa vositalaridan biriga aylandi. Shu sababli, ingliz tili insoniyatning ehtiyojlari uchun dunyoda chet tili (EFL) yoki ikkinchi til (ESL) sifatida eng ko'p o'rgatiladigan va o'rganiladigan tildir. Shu o'rinda tilning aloqa vositasi sifatida hisobga olgan holda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 4095 – sonli <https://lex.uz/docs/-4141452?ONDATE=06.01.2019%2000> “Turizm tarmog'ini rivojlantirishga oid chora –tadbirlar to'g'risida” gi qarorini amalga oshirishda, hamda yurtimizga tashrif buyurgan har bitta sayyohga oliy darajada xizmat ko'rsatishni ta'minlash va xavfsizligini yuqori darajada ijro qilish maqsadida ESP (Ingliz tili maxsus yo'nalishlarda) o'rganish uchun barcha sabablar mavjud deb hisoblaymiz.

Ingliz tili o'qituvchisi ingliz tilini o'rganuvchilar uchun darsga tayyorlanishda barcha holatlarni hisobga olishi kerak. Jumladan, ESP (English for Specific Purposes) - bu ingliz tili o'sha mamlakatning birinchi tili bo'lmagan mamlakatda ingliz tili o'qitilganda qo'llaniladigan atama. Xuddi shu tarzda, TEFL (Ingliz tilini chet tili sifatida o'qitish) va TESL (Ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'qitish) uchun turli xil dars rejalari, yondashuvlar va turli mavzular talab qilinishi mumkinligi tushuniladi. Boshqa tomondan, Xatchinson va Uoters tomonidan taklif qilingan ELT (ingliz tilini o'qitish) daraxti[1] shuni ko'rsatadiki, ESP (ingliz tilini maxsus maqsadlar uchun) umuman ingliz tilini o'qitishning asosiy tarmoqlari bo'lgan EFL / ESL ning bitta filialidir. ELT, o'z navbatida, tillarni o'qitishning mumkin bo'lgan turlaridan biridir. ELT daraxtini oziqlantiradigan ildizlar muloqot va o'rganishdir. Shunday qilib, ingliz tilini aniq maqsadlar bilan o'rganish ingliz tilini chet tili sifatida o'rganish bilan bog'liq. ESP, demak, tilni o'qitishga yondashuv bo'lib, unda tarkib va usul bo'yicha barcha qarorlar o'quvchining o'rganish sabablariga asoslanadi. Bu til o'rganishga bo'lgan yondashuv bo'lib, u o'quvchilar ehtiyojiga asoslanadi. Mohseni Far. M.A. ESP talabarlari tomonidan bajarilishi kerak bo'lgan talablardan biri shundaki, ular EGP (inglizcha umumiy maqsadlar) bo'yicha avvalgi bilimlarga ega bo'lishlari kerak. Buning ustiga biz "Umumiy asosiy ingliz tili" ni o'quvchilarning "maxsus maqsadlar uchun ingliz tili" ni o'qitish va o'rganish bo'yicha oldingi bilimlari sifatida o'qitish zarurligini ko'rdik.

Hutchinson T. va Waters A. "Ingliz tili aniq maqsadlar uchun (ESP) mahsulot emas, balki aniq maqsadlarga yo'naltirilgan ingliz tilini o'rganish uchun yondashuv" deb aytgan. Ferdinand de Sossyur [2] "til - bu ma'lumotni kodlovchi yoki dekodlovchi ovozli tovushlar, imo-ishoralar yoki yozma belgilar kabi signallar tizimidir" deb aytgan. Shunday qilib, ingliz tili aloqa mexanizmi sifatida turli xil vaziyatlarda Turistik politsiya xodimi va ingliz tilida so'zlashadigan turist o'rtasida aloqa

o'rnatishga imkon beradi. Masalan, u maslahat berish, yordam taklif qilish, ko'rsatmalar berish, shaxsni tasdiqlovchi hujjatlarni so'rash va boshqalar uchun ishlatiladi. Shuning uchun ingliz tili Turistik politsiya sohasida va ularning ish joylarida eng muhim aloqa vositalaridan biriga aylandi. Bundan tashqari, sayyohlik politsiyasi xodimlari uchun ingliz tili kursini o'tkazish uchun militsiya xodimlarini chet ellik sayyohlar bilan muloqot qilishni o'rgatish bo'yicha mutaxassislar (tilshunoslar) nima deyishini bilishi ham ahamiyatga molik, Politsiya xodimlariga ESP (inglizcha maxsus maqsadlar uchun)ni o'qitish sohasida nafaqat so'z boyligining ahamiyati balki shu tilning muomila madaniyati bilan yetarlicha tushunchaga ega bulish ham muvaffaqiyatli suhbatni amalga oshirishning diqqatli nuqtasidir. Oldingi fikrlarga asoslanib, ingliz tilida so'zlashadigan sayyohlar va politsiya xodimlarining aniq kommunikativ ehtiyojlarini qondirish maqsadida nafaqat tilning Grammatik va leksik xususiyatlari, balki shu tilning qabul qilingan muloqot madaniyati meyorlari bilan xabardor bulish ham yuqori ahamiyatga egadir. Shu o'rinda Turistik politsiya zobitlari va ingliz tilida so'zlashadigan sayyohlarning o'z hayotlarida duch kelishi mumkin bo'lgan turli vaziyatlar va holatlar yordamida ingliz tilida muloqot qilishga tayyorlash samarali natijalar ko'rsatishi mumkin. Shunday qilib, biz xulosa qilishimiz mumkinki, mahalliy va chet el jamoatchiligiga xizmat ko'rsatadigan sayyohlik politsiyasi xodimlari o'zlarining bir qator faoliyatlarini yaxshilash va rivojlantirish uchun ingliz tilini bilishlari kerak, shuningdek, ular turistlarni tashrifi davomida yanada qulay va xavfsiz his qilishlari zarur. Boshqa tomondan, sayyohlar ham o'zlarining qiyin vaziyatlarini boshqarish va yengish uchun Turistik politsiya xodimlariga murojaat qilishlari kerak.

Turistik politsiya xodimlarining kommunikativ ehtiyojlari asosida ingliz tilini aniq maqsadlarda o'rgatish uchun biz eklektizmdan tilni o'rgatish usuli sifatida foydalanishni maqsadga muvofiq deb bildik, bu biz uchun foydali bo'lgan turli xil usullardan zarur narsalarni olishga yordam berdi.

Eklektizm, hozirgi vaziyatda, yangisini shakllantirish uchun bir necha usul yoki yondashuvlarning eng yaxshi elementlaridan foydalanishdan iborat bo'lib, quyidagi holatlarda namoyon bo'ladi: "Sayyohlik politsiyasi xodimi salomlashishi, shaxsiy guvohnomasini so'rashi, yo'l ko'rsatish, qiyin vaziyatlarda yordam taklif qilish, ona tili ingliz tili bo'lgan sayyohga maslahat berish va h.k.». Bunda zobitlar kundalik mashg'ulotlarida (kundalik so'z boyligi va vaziyatga ko'ra iboralardan foydalanish) zarur va muhim bo'lgan narsalarnigina o'rganishga diqqatlarini qaratishlari zarur.

Biz o'qituvchilar sifatida turli xil g'oyalar yoki turli xil mavjud usullardan foydalanishimiz kerak, bu o'rganish va o'qitish imkoniyatini oshirdi. Talabalar faqat kundalik foydali lug'at va jumalarni o'rganishlari zarur. Har bir dars o'quvchilarning ehtiyojlari va sinflarida eklektikadan foydalanishni o'z ichiga olgan vaziyatlarga qarab tuziladi (turli usullarning zarur qismlardan foydalanish).

Grammatik tarjima usuli (The Grammar Translation Method).

a) O'rganuvchilarda gap tuzilishi va to'g'ri tarkibini anglaganliklarini bilish uchun so'zlarni to'g'ri o'rinda qo'yib gap tuzishlarini so'raymiz:

I / you / How / help / can

How can I help you?

b) Ba'zi o'rganuvchilar, ehtimol, ba'zi bir so'z va gaplarning ma'nosini tushuna olmaganliklariga guvoh bo'lamiz, shuning uchun biz tarjimadan foydalanishimiz va ulardan so'zni yoki gapni inglizchadan o'zbek tiliga tarjima qilishlarini so'rashimiz kerak.

How can I help you? – Sizga qanday yordam kerak?

To'g'ridan-to'g'ri usul (The Direct Method).

O'rganuvchilardan rasmlarga qarash va o'qituvchidan keyin takrorlash so'raladi:

A: (O'qituvchi qurolning rasmini ko'rsatadi): "This is a gun."

B: (Talabalar rasmni ko'rsatib, takrorlaydilar): "This is a gun"

"This is a police cap." – "This is a police cap".

Audiolingual usuli (Audiolingual Method).

O'rganuvchilar tayyor diologlarni yod olishlari va o'zlari namunadan foydalanib boshqa diolog tuzishlari kerak:

Tourist 1: I think we're lost! We shouldn't have come this way.

Tourist 2: Oh. No! What should we do?

Tourist 1: Well, we shouldn't worry. I think we should ask the Police officer for directions...

Jismoniy javob (The Total Physical Response).

O'rganuvchilar bir-biriga ko'rsatmalar berishadi va amalda buni bajaradilar:

Tourist: Good morning sir. Can you help me?

Police officer: Sure.

Kommunikativ tillarni o'qitish yondashuvi (The Communicative Language Teaching Approach).

Til funktsiyalaridan foydalanishni o'rganish (ko'rsatmalar berish, maslahat berish, shaxsiy hujjatlarni so'rash, yordam taklif qilish va hk) til o'rgatishda kommunikativ kompetensiyaning muhim qismidir.

Shaxsiy ma'lumotlarni so'rash:

Police officer: What's your name?

Tourist: My name is John Smith.

Police officer: Where are you from?

Tourist: I'm from England.

Police officer: How old are you?

Tourist: I am 20 years old.

Police officer: Thank you very much...

Turistik politsiya sohasi vakillari uchun tilni o'rganish jarayonida talabalar (turistik politsiya xodimlari) va o'qituvchi o'rtasida hamkorlikda tanlangan darslarning maqsadi va ularga mos keladigan o'quv usullari va o'quv qo'llanmalari o'quvchilarga o'qish maqsadiga erishishga imkon beradi. O'qituvchilar talabalar (turistik politsiya xodimlari) ga ESP kompetensiyasini oshirishda, turli ijtimoiy-madaniy sharoitlarda tildan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishda yordam berishadi; shu bilan birga, o'qituvchi talabalar (turistik politsiya xodimlari) dan ma'lum bir professional sohada (Turistik politsiya faoliyatida) bilim olish usullarini o'rganadi.

Xulosa qilib aytganda, ingliz tilini maxsus yo'nalishlarda maxsus mavzulashtirish orqali o'qitish ularda nafaqat tilning muloqot kompetensiyasini o'rgatish, balki shu yo'nalish vakillarining real hayotda duch kelishi mumkin bo'lgan vaziyatlarga tayyorlash jihatdan yuqori ahamiyatga ega bo'lsa, boshqa tomondan ta'lim jarayoniga tilning madaniyatiga taalluqli bilimlar bilan ham boyitilishi imkoni mavjud. Bundan tashqari maxsus mavzular orqali tilning grammatik jiyahdan o'rganilishi bilan birga, masus yo'nalishdagi lug'atlarini tez va oson oshirishda yordam berib qolmasdan, ularni to'g'ri vaziyatda to'g'ri maqsadda qo'llash ko'nikmasini hosil qiladi. Bunday ta'lim jarayoni orqali turizm politsiyasi xodimlari ham ko'zlangan maqsadga yuqori saviyada erishish ehtimoli kattadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. ELT Tree (Hutchinson & Waters, 1987, p. 17)
2. De Saussure, Ferdinand. (1959). "Course in General Linguistics". The Philosophical Library INC. 15th east 40th Street, New York City. Printed in the United States of America.
3. Hutchinson, T and Waters, A (1987) "English for Specific Purpose". Cambridge: Cambridge University Press.
4. Orellana Sánchez, Noelia Noemí, Tambo Claure, Jeny Inocencia, Mamani Ticona, José Néstor, Quina Mamani, Roberto (Tutor). (2011). "English for tourist police: a mechanism that enables communication between the police officer and the english speaking tourist". La Paz – Bolivia

UDC 372.881.1

NECESSARY ASPECTS OF LEARNING ENGLISH IN HIGHER EDUCATION

L.R.Karimova, senior teacher, Tashkent State Agrarian University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida xorijiy tillarni o'qitishning zaruriyati va o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: elektron ta'lim, onlayn kurs, biznes tili, professional maqsad, yangiliklar va lingvistik tendensiya, zaruriyat.

Аннотация. В данной статье освещаются необходимость и специфика преподавания иностранных языков в системе высшего образования.

Ключевые слова: электронное обучение, онлайн-курс, деловой язык, профессиональная цель, новости и лингвистические тенденции, необходимость.

Abstract. This article highlights the need and peculiarities of teaching foreign languages in the higher education system.

Keywords: e-learning, online course, business language, professional purpose, news and linguistic trend, necessity.

Teaching English in higher education is very important for several reasons. Becoming a universal language for international communication, making it a necessary component of higher education, it is required to be able to read academic texts and research work in English to be aware of the latest information, good knowledge of English opens the door to a wide range of research, education and job opportunities. In addition, learning English can lead to better understanding of

different cultures and global perspectives, expanding professional and social networks, improving problem-solving skills, and encouraging creativity. The benefits of teaching and learning English in higher education are endless and necessary for academic and professional success.

English-speaking tourists can easily communicate with locals and navigate through foreign countries, enhancing their travel experiences. In addition, English language proficiency allows individuals to participate in various exchange programs and international conferences, providing them with exposure to different cultures and perspectives. Ultimately, having a strong understanding of the English language can open up endless opportunities for career advancement, personal growth, and global connections.

Moreover, with the ever-increasing demand for English language proficiency, it has become essential to have a strong understanding of the language for academic and professional purposes. English has emerged as a global language, and being fluent in English can enhance career development opportunities and provide access to a wider pool of resources, including job opportunities and educational programs. Additionally, English proficiency has served as a requisite criterion for immigration to many English-speaking countries, making it a valuable asset for those seeking to settle abroad. Overall, mastering the English language opens up a world of opportunities and enables individuals to connect with people from diverse backgrounds and cultures.

Furthermore, in today's digitally connected world, English is the primary language used for communication in various sectors, including business, technology, and science. At the same time, social media platforms and digital portals are dominated by English content, making it a necessity to understand English for personal and social growth as well. With the advent of e-learning and online courses, mastering English has become more accessible than ever before, enabling individuals from all walks of life to learn and enhance their language proficiency skills. Therefore, being able to comprehend and interact efficiently in English has become a vital tool for personal development and success in the 21st century.

In today's fast-paced and globalized world, the ability to communicate effectively in English has become even more crucial. This is especially true in fields such as technology, medicine, engineering, and many others, where sharing information and collaborating with professionals from different countries often requires a common language. Besides, English is also considered the language of business, adding to its importance in today's economy. Therefore, improving one's English skills is not just essential but can also open up many career opportunities. Keeping up with the latest language innovations and trends is equally important because English is a language that continues to evolve with time. Hence, individuals who invest time and effort to learn and enhance their English communication skills can achieve their professional and personal goals more efficiently.

Learning English is a necessary aspect of higher education. Being proficient in English can open up new opportunities for students, both in their academic and professional lives. It allows them to communicate effectively with teachers, peers, and potential employers, and also provides access to a wider range of academic materials.

In higher education, students are often required to read and write in English, as many textbooks and academic journals are written in this language. It is important for students to have a good understanding of the nuances of English, as misinterpretation of a certain phrase or sentence can dramatically alter the meaning of an entire text.

In addition, being able to speak English well can greatly benefit students in job interviews and in the workplace. Companies are increasingly looking for candidates who are proficient in English, as many businesses operate globally and require employees to interact with international partners and clients.

Overall, learning English in higher education is essential for students who want to excel academically and professionally. It provides the foundation for effective communication and opens up a world of opportunities.

In the modern world, in the era of globalization of the economy and communications, the development of cooperation in all areas of public, political and cultural life, there can be no doubt that English - the language of international communication, the Internet, science and technology - is an integral part of multidisciplinary education. One of the principles of the competence approach in teaching a foreign language at a technical university is "the formulation of learning goals based on the final result, i.e. the acquisition of knowledge, skills, attitudes, values and competencies for students to learn and then apply in practice after the academic period".

In this regard, in our opinion, the process of teaching a foreign language in a non-philological university, including engineering specialties, should be structured depending on and in accordance

with specialized educational programs. The "competence-based approach" technology implies the planning of educational material, focusing on three stages of training, depending on the tasks:

- general training, basics of phonetics, grammar, conversational practice;
- specialized training - skills of selecting, scanning, reading texts in the specialty, annotating, preparing messages in the specialty;
- socio-professional training - an advanced level of language proficiency, including the ability to listen and understand lectures in a foreign language, participate in seminars and discussions on professional topics, conduct presentations in the specialty.

At the first stage of linguistic training, the main task is to develop general communication skills - that is, general competence (oral speech skills and reading comprehension).

The second stage - the stage of specialized training includes initiation into specialized communication: assimilation of professional vocabulary units and structures of technical discourse, pragmatic understanding of texts, annotation and discussion of what has been read.

The third stage, the stage of socio-professional training, implies further improvement and development of the acquired skills, namely, the development of oral and written discourse skills set by the proposed circumstances. This is the sociolinguistic competence in the field of language learning; full possession of it will allow students to be involved in the process of academic mobility, as well as make it possible for future specialists to participate in international projects and scientific activities.

Despite the fact that their accuracy in using tokens and applying rules is usually higher than that of humanities, students of technical universities are usually slower to complete written work, since they need more time to think about and carefully complete tasks.

Students of technical universities are usually prone to self-control and have a good long-term memory, so the teacher should correct mistakes immediately after the answer. However, students of technical universities are more difficult to "talk", they are hindered by excessive control over their own speech. So, with productive types of speech activity, they usually use pre-learned phrases and texts, which they can include in their own oral statements without prior consideration. Communicative tasks that promote memorization of whole blocks and phrases make it possible to spontaneously use the language of the specialty in speech without mechanical memorization, thereby helping to get rid of too rigid self-control over one's speech.

Reading texts in the specialty should be based on translation, which should be considered as the main means of developing understanding. Untranslated understanding is the final stage of learning to understand a foreign language text, which is achieved later with the independent work of students. Translation is a necessary way to find an equivalent. Therefore, an explicit or implicit translation into the native language is always present.

In conclusion, it can be noted that the best results in teaching foreign languages to engineering students can be obtained with the integrated use of communicative methods and the grammatical-translation method. In the learning process, the sequence of methodological steps proposed by the teacher involves the transition from mastering language means to the formation of students' speech skills and the development of speech skills, both receptive and productive.

REFERENCES:

1. Zablotska L., Meleshchenko V., Chernii L. Innovative methods of teaching English for specific purposes at higher educational institutions. – 2019.
2. Farkhodjonova N. F. Problems of the application of innovative technologies in the educational process at the international level //Innovative trends, socio-economic and legal problems of interaction in the international space. – 2016. – C. 58-61.
3. Qosimova D.K. Use of modern innovative technologies in teaching english //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. 10. – C. 380-383.

UDC 37

EFFECTIVE ASPECTS OF USING INFORMATION SOURCES IN ENGLISH LESSONS

N.Karimova, trainee teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tili darolarida axborot manbalaridan foydalanishning samarali jihatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: axborot, manba, innovatsion texnologiyalar, nazariya va amaliyot, chet tili, ta'lim, kommunikativ kompetensiya.

Аннотация. В данной статье освещаются эффективные аспекты использования информационных ресурсов на уроках английского языка.

Ключевые слова: информация, ресурс, инновационные технологии, теория и практика,

иностранный язык, образование, коммуникативная компетентность.

Abstract. *This article covers the effective aspects of using information sources in English lessons.*

Keywords: *information, resource, innovative technologies, theory and practice, foreign language, education, communicative competence.*

In the modern information age, the conditions of life, education and training have changed. Now, in the XXI century, the role of international education is increasing. Raising our own culture, developing and moving forward is a vital necessity of our century and a young state. The same vital necessity is the study of foreign languages in order to keep up with the times. Today, knowledge of English opens a window into the big global world with its colossal flow of information and innovations. Everything is changing around and, accordingly, the attitude to learning should also change. A foreign language, especially English, is very popular, and almost everyone has already realized that without knowledge of a foreign language it is very difficult to exist in the modern world, find a prestigious job, etc. Indeed, almost all students want to learn English, but this does not mean at all that they want to work hard to know the language.

The use of non-standard or non-traditional forms of work in teaching greatly contributes to the activation of the educational activities of children. The use of multimedia in English lessons is a requirement of today, on the one hand, and a huge help in the work of the teacher, on the other. Despite the fact that it takes more time to prepare for the lesson, the result exceeds expectations, since information and communication technologies, as a means of developing motivation for learning activities in English lessons, create ideal conditions for the formation of intellectual competence and creativity of students.

The use of information resources in teaching English in the classroom has many effective aspects.

Firstly, resources such as online dictionaries and electronic textbooks may be more convenient to use and more informative than traditional textbooks on paper.

Secondly, interactive tasks and games on specialized websites can significantly increase the motivation of students and make the learning process more exciting.

Thirdly, video tutorials and audio materials in English are a great way to learn a language, as they help students get used to the sound and pronunciation of words.

The use of information resources in English lessons can significantly increase the effectiveness of teaching and make the learning process more interesting and exciting for students.

The use of Internet resources can significantly improve the efficiency of the English language learning process. Interesting and exciting tasks that can be found online can make the learning process more interesting and exciting for students. Teachers can use websites, online lessons and interactive tests to give students a complete understanding of the language and culture of English-speaking countries. In addition, the use of information technology in the educational process can help students develop skills to work with computers and Internet resources, which is necessary as a working and everyday competence.

In the XXI century, society imposes increasingly high requirements for practical command of the English language in everyday communication and professional sphere. The volume of information is growing, and often routine methods of its transmission, storage and processing are inefficient. The use of information technology reveals the enormous possibilities of the computer as a means of learning. From the practice of my work, I can conclude that the project methodology is a great incentive in the work of students, leads to the active development of a foreign language, the application of their knowledge in each specific situation.

Interactive learning based on multimedia programs allows you to more fully implement a whole range of methodological, didactic, pedagogical and psychological principles, makes the learning process more interesting and creative. Using a computer allows me to organize individual, pair and group forms of work in the classroom.

An important aspect of using ICT in foreign language lessons is project activity. Multimedia presentations have been actively included in the learning process. Students use the Internet to collect material for projects. One of the possibilities of using multimedia technologies in the classroom is a multimedia presentation with a vivid video sequence (illustrations, video clips, sound). I can prepare such a presentation myself, or I entrust the creation of a presentation to students. The study of a topic or section always ends with repetition, consolidation and generalization. I combine all these elements and offer my students, at the final stage of each topic, to create a multimedia project, instead of a

traditional abstract. The basis of the project method is the development of cognitive skills of students, the ability to independently construct their knowledge, the ability to navigate in the information space, the development of critical and creative thinking. In the practice of teaching a foreign language, the project methodology has found great application.

The project method can be considered an effective stage in the formation of critical thinking. As a result of a certain search, research, creative activity, students not only come to the solution of the problem, but also create a concrete real product that demonstrates the ability and ability to apply the results in practice. Each project is related to a specific topic and is developed over several lessons. Along with verbal means of expression, students widely use other means: drawings, collages, pictures, plans, maps, diagrams, questionnaire tables, graphs and diagrams. The phonograms of the course use onomatopoeic means and noise effects. Thus, the development of communication skills is reliably supported by a variety of means that transmit this or that information. Independent search, interesting study of words in the construction of statements make involuntary memorization of lexical means and grammatical structures more qualitative. Based on the practice of using the project methodology, I can say with confidence that this technique can be used at any stage of the lesson: updating the basic knowledge, fixing, repeating previously studied material. Preparing a lesson using a project methodology is a very effective method of developing students' conversational speech.

At the presentation stage, the students worked on the actual technical implementation of the project. Using a computer gives the project more dynamism. The guys shot the video themselves, edited it using computer programs, worked with text and graphic editors, improving computer skills, mastering the use of electronic versions of English-Uzbek and Uzbek-English dictionaries. The students had a practical opportunity to use the knowledge and skills acquired in computer science lessons.

Moreover, group discussions, debates, and presentations play a pivotal role in refining the speaking, listening, and critical thinking capabilities of engineering students. Providing feedback on grammar, syntax, vocabulary, and sentence structure not only helps in enhancing their writing skills, but also encourages them to become more confident and articulate in expressing their ideas. The approach to developing communicative competencies in English language is not only limited to classroom activities but extends to project-based learning, internships, and community engagement programs as well.

The use of information resources in English lessons can significantly increase the effectiveness of teaching. One of the key aspects is the availability of a variety of online resources to supplement educational materials. This allows students to gain new knowledge in an interesting and playful way, increases the level of motivation and interest in learning the language. Also, the successful use of information resources helps to develop computer and Internet skills. Another important aspect is the use of online dictionaries and grammar reference books. These resources help to improve the understanding of grammar and syntax rules in English, as well as expand vocabulary.

Finally, using online courses and training programs is an effective way to teach English. Such programs provide a structured approach to learning, point out mistakes and help hone various skills.

The use of information resources in English lessons is an important and effective way of learning. It helps to expand knowledge, increase motivation and interest in learning a language, as well as develop computer and Internet skills.

The use of information resources in English lessons is an important and effective way of learning. It helps to expand knowledge, increase motivation and interest in learning a language, as well as develop computer and Internet skills. This technique is very useful because it allows students to learn about the latest technologies and use them in their classes, as well as find additional material for independent work. Moreover, this approach helps to attract students to learning the language and make the learning process more interesting and exciting. So the use of information resources in English lessons is an excellent choice for teachers who want to teach their students something new and exciting. One of the main advantages of this method is that it helps students find additional material for independent work. Moreover, the learning process becomes more interesting and exciting, which attracts more students. In general, the use of information resources in English lessons helps teachers to learn new teaching methods, as well as to make the learning process successful and productive.

REFERENCES:

1. Kudryashova A.V., Gorbatova T.N. Effectiveness of development of creative independence of students of non-linguistic universities in the process of teaching a foreign language // Young scientist, 2014.
2. Qaratayeva N. F. Teaching english language through computer science // Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – T. 2. – №. 1. – C. 61-64.

UDC 378

INNOVATIVE APPROACH IN TEACHING ENGLISH IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

M.G.Khaydarova, teacher, Tashkent architecture – construction Institute, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida talabalarga ingliz tili fanini o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: xorijiy til, innovatsion yondashuv, pedagogik mahorat, interaktiv metod, ustoz – shogird.

Аннотация. В данной статье освещаются особенности обучения студентов английскому языку в системе высшего образования.

Ключевые слова: иностранный язык, инновационный подход, педагогическое мастерство, интерактивный метод, мастер – ученик.

Abstract. This article highlights the peculiarities of teaching English to students in the higher education system.

Keywords: foreign language, innovative approach, pedagogical skill, interactive method, teacher – disciple.

Teaching foreign languages in higher education can be more effective and engaging with an innovative approach. One such approach is using technology to supplement traditional classroom instruction. Immersive online language learning programs and language learning apps can provide students with interactive and dynamic learning experiences outside of the classroom.

In addition to technology, incorporating cultural activities and experiences into language learning can also enhance the learning process. This can include attending cultural events or hosting language exchange events with native speakers.

Another effective approach is training language teachers to use a communicative language teaching (CLT) approach. This approach emphasizes real-life communication skills and focuses on interaction between students and teachers instead of just memorizing vocabulary and grammar rules. To ensure a successful implementation of innovative language learning methods, it is important for higher education institutions to invest in professional development and training for language teachers. This will not only benefit students but will also enhance the overall quality of language education in higher education. By integrating technology, cultural experiences, and a communicative language teaching approach, higher education institutions can provide students with a well-rounded and engaging foreign language education that prepares them for the global community.

Teaching a foreign language in higher education is both challenging and exciting. Language learning has become a global phenomenon, and it is essential for students to learn languages that will allow them to compete in the global marketplace. Traditionally, many language courses have focused on reading and writing skills. However, with today's technology, it is possible to teach a foreign language using innovative methods such as interactive games, virtual reality, and podcasts. Interactive games are an excellent way to engage students in the learning process. These games are designed to be both fun and educational, and they can be used to practice vocabulary, grammar, and pronunciation. Virtual reality is another innovative method that can be used to teach a foreign language. With virtual reality, students can be immersed in a foreign language environment, allowing them to practice speaking and listening skills in a realistic way. Podcasts are also an excellent way to teach a foreign language. These can be used to provide students with authentic listening practice, and they can be used in a variety of ways, such as discussion and debate. It is crucial to adopt innovative approaches in teaching a foreign language in higher education. By using interactive games, virtual reality, and podcasts, students can become engaged in the learning process and acquire language skills that will be valuable in the global marketplace.

Therefore, it is essential that educators embrace the latest advancements in technology to ensure students receive the most effective language learning experience possible. By incorporating innovative approaches such as augmented reality, language learning apps, and online language exchange programs, learners can develop their language skills in a fun and engaging way. These techniques also allow for personalized learning experiences, catering to each student's specific needs. It is imperative that we prepare our students for a globalized world by equipping them with the necessary linguistic abilities to thrive in the competitive global job market. To ensure students have

a successful future, it is absolutely crucial that educators keep up with modern technology innovations. By using creative methods such as virtual reality, language-learning mobile applications, and online language exchange programs, learners can interact and develop their language skills in a unique and interesting environment. These techniques also enable personalized guidance, which caters directly to the needs of individual students. Our mission is to prepare our students for a globalized world.

Incorporating technology in education has become a necessity rather than a luxury. In today's fast-paced world, the traditional chalk and board teaching methods fall short in keeping students engaged and motivated. Therefore, it is fundamental for educators to embrace the latest technological advancements to ensure that students receive an enjoyable and effective language learning experience. Augmented reality, language learning applications, and online language exchange programs are prime examples of innovative approaches that can provide personalized learning experiences to cater to the specific requirements of each student. Preparing our students for a globalized world should be a top priority, and equipping them with the necessary linguistic abilities through modern techniques can be a promising solution. To truly prepare students for the global community, language learning must integrate cultural experiences and utilize technology in innovative ways. By adopting a communicative language teaching approach, institutions can create a supportive, interactive environment that encourages students to develop their language skills while gaining valuable cultural insights. Through this approach, students are empowered to understand and appreciate differences in cultures and communication styles, making them confident and effective communicators in diverse environments.

REFERENCES:

1. Numonjonov S. D. Innovative methods of professional training //ISJ Theoretical & Applied Science. – 2020. – T. 1. – №. 81. – C. 747-750.
2. Farkhodjonova N. F. Problems of the application of innovative technologies in the educational process at the international level //Innovative trends, socio-economic and legal problems of interaction in the international space. – 2016. – C. 58-61.

UDC 372.881.1

FORMATION OF STUDENTS' ABILITY TO THINK INDEPENDENTLY IN THE PROCESS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

D.B.Khayitova, senior teacher, Tashkent University of Architecture and Civil Engineering, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada chet tillarini o'qitish jarayonida talabalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish masalasi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: mustaqil fikr, chet tilini o'rganish, malaka, ko'nikma, tajriba, o'quv jarayoni, ta'lim sifati.

Аннотация. В статье освещается вопрос формирования у учащихся способности к самостоятельному мышлению в процессе обучения иностранным языкам.

Ключевые слова: самостоятельное мышление, изучение иностранного языка, компетентность, умение, опыт, процесс обучения, качество образования.

Abstract. The article covers the issue of the formation of students' ability to think independently in the process of teaching foreign wires.

Keywords: independent thought, learning a foreign language, qualifications, skills, experience, educational process, quality of education.

The ability to think independently is a valuable skill that can be cultivated in students through the process of teaching foreign languages. Through the use of group activities, peer discussion, and critical thinking exercises, students can learn to analyze information, generate new ideas, and form their own opinions. Additionally, incorporating real-world scenarios and encouraging students to apply their language skills in practical situations can further enhance their ability to think independently. By focusing on this aspect of language learning, educators can empower their students with the tools they need to succeed not only in language acquisition but in all aspects of their academic and professional lives.

The ability to think independently is crucial in today's world, where innovation and creativity reign supreme. By teaching foreign languages, educators can instill this valuable skill in students. By utilizing group activities, peer discussion, and critical thinking exercises, students can develop the ability to analyze information, come up with fresh ideas, and form their own opinions. Moreover,

real-world scenarios can be incorporated into the language curriculum to encourage students to use their language skills in practical situations and enhance their ability to think independently. This can prepare them to thrive not only in language learning but also in all aspects of their academic and professional lives. Therefore, it is essential that we focus on cultivating independent thinking skills in students through the process of learning a foreign language.

The ability to think independently is indeed a precious skill that can make a remarkable difference in one's personal and professional life. In today's fast-paced world, where innovation and originality are highly valued, it is vital to learn how to think critically and form your own ideas. Fortunately, foreign language education can offer a unique opportunity to instill this valuable ability in students. Through collaborative learning activities, peer discussions, and various cognitive exercises, students can enhance their analytical skills and creativity. Additionally, including real-life scenarios and practical situations can encourage learners to apply their language proficiency and expand their independent thinking abilities. Therefore, it is important to recognize the significance of independent thinking in foreign language education to equip students with this essential aptitude that can lead them to success in all aspects of life.

Learning a foreign language not only helps in communicating with people from different countries but also shapes an individual's personality by enhancing their critical thinking abilities. It encourages them to perceive the world from different perspectives and thus, helps in developing their own individuality. The process of learning a new language can be challenging, but it also allows individuals to develop their cognitive functioning and problem-solving skills. Through foreign language education, students can cultivate a range of abilities, such as examining evidence, analyzing and assessing information, and making sound judgments. All of these skills are vital to success in modern society, where knowledge is constantly expanding, and a deep thinker can make a valuable contribution in both personal and professional spheres of life. Therefore, foreign language education plays a crucial role in fostering independent thinking and equipping learners with essential aptitudes required to excel in life.

Language training in the system of higher professional education should ensure the development of students' abilities that allow them to use a foreign language as a communication tool in the dialogue of cultures of the modern world. The learning process is based on the principles of conscious partnership and interaction with the teacher, which is directly related to the development of independence of the student, his creative activity and personal responsibility for the effectiveness of training. It is obvious that one of the urgent tasks of modern methods of teaching a foreign language is the organization of such classes that would meet the new requirements.

The development of independence should not in any way reduce the role and functions of the teacher; it is the teacher who organizes such educational activities of students, in which the cognitive process is associated with interest and attention to the results of their work. The student will be able to organize their own learning process, if the teacher will actively help them. To master the self-action is exactly in accordance with the requirements and structure of training programs, specific instruction on the purpose and tasks of work, equipping with necessary technical means. The formation of independence skills occurs when performing independent work of students in educational activities, which is actually divided into classroom and extracurricular work. In theoretical terms, there are 3 areas of activity in independent work: cognitive, practical, and organizational and technical. This provision allows us to speak of unlimited possibilities for the development of cognitive, educational, creative, organizational, and research independence. Practice shows that there are several stages in the formation of independence skills: the first stage includes the formation of the ability to accept and independently analyze the teacher's message within the framework of the educational material. At the second stage, they form the skills of independent work: students are offered to independently study and comprehend new educational material. The third stage involves processing the material and consolidating knowledge, skills and abilities. Further, students are taught to rationally use self-control techniques and search skills in working with additional learning tools using modern information technologies (students are involved in performing independent work: a project, presentation, tasks on the Moodle platform), which ensure the development of creative independence. The formation of the principle of consciousness as an important component of the concept of "independence", when they are performed, becomes a necessary step in teaching a foreign language. Finally, students are taught to solve a problem independently, find constructive solutions, and find a way out of a crisis situation (solving case situations). At this stage, the main methods of developing independence are preparing a report for a seminar, conference, reviewing or annotating a scientific article, conducting research. Thus, the importance of developing independence in the learning process is justified. Students of

advanced level of foreign language proficiency, for the most part, are highly motivated, seriously and steadily interested in obtaining knowledge, which means that independence in learning is a priority for them.

Due to the fact that independent work involves the development of internal and external self-organization of the future specialist, his ability to build an individual trajectory of self-learning, as well as to form the ability to self-development and creative application of the acquired knowledge, extracurricular development of independence of students of primary and secondary levels of foreign language proficiency is slow. They lack the willpower, skill and most importantly the desire to plan their own activities. In general, the organization of the student's school day does not become a prerequisite for the formation of independence.

In general, the development of independence is one of the ways to intensify and improve the effectiveness of the educational process in a foreign language. It makes it possible to change the quality of language teaching, significantly expand the language capabilities of students and stimulate their interest in classes, therefore, it should also provide a higher level of foreign language proficiency for students of a non-linguistic institutions, which will allow them to integrate into the international professional and scientific environment.

The formation of students' ability to think independently in the process of teaching foreign languages is crucial to their language acquisition. As a teacher, it is important to create a learning environment that fosters critical thinking, problem-solving, and creativity.

One effective way to promote independent thinking is to encourage students to ask questions and provide them with opportunities to express their ideas and opinions. Class discussions, debates, and group projects are great ways to achieve this. Additionally, teachers can use real-life scenarios or simulations that require students to use their language skills to solve problems. This can help students develop their ability to analyze situations and think critically.

Furthermore, teachers can provide students with authentic materials such as newspaper articles or videos that challenge their perspectives and require them to form their own opinions. Overall, incorporating independent thinking into foreign language teaching can improve students' language skills and prepare them for success in their academic and professional lives.

Incorporating independent thinking into foreign language teaching can make a great impact on the overall progress of the students. It is essential to prepare the students not only for academic but also for professional life. Independent thinking enables them to become problem-solvers and identify the areas where they need to improve. In addition, it enhances their communication skills and helps them to articulate their thoughts clearly. Incorporating independent thinking into language teaching provides opportunities for the students to grow and learn outside the traditional classroom activities. In this way, it creates a more engaging and interactive learning environment that leads to better language skills development.

REFERENCES:

1. Kudryashova, A.V., Gorbatova, T.N., Effectiveness of development of creative independence of students of non-linguistic universities in the process of teaching a foreign language Young scientist. - 2014.
2. Nodira F., Egamberdi R. Distinctive features of youth spirituality in the development of society //E Conference Zone. – 2022. – C. 46-50.

UDC 372.881.1

USING CRITICAL THINKING AND PROBLEM SOLVING IN TEACHING ENGLISH

K.Khudjayev, teacher, Namangan Engineering-Construction Institute, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqola auditoriyada til o'rganuvchilarda chet tiliga bo'lgan qiziqishni orttirishning samarali usullarini tahlil qiladi. Maqola "Reconceptualizing Language Teaching: an In-service Teacher Education Course in Uzbekistan" kitobida berilgan vazifa va topshiriqlarga asoslanadi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, tajriba almashish, tushunchalar, bilim, ko'nikma, texnika

Аннотация. Эта статья посвящена анализу того, как мотивировать учащихся в языковой среде обучения. Содержание статьи организовано в виде домашних заданий, взятых из учебника In-SETT «Reconceptualizing Language Teaching: an In-service Teacher Education Course in Uzbekistan», написанного в сотрудничестве с узбекскими и американскими преподавателями.

Ключевые слова: критическое мышление, обмен опытом, концептуализация, знания, навыки, техника.

Abstract. *This article dedicated the analysis how to motivate learners in language learning environment. The content of the article is organized in the form of homework tasks that come from the In-SETT course book “Reconceptualizing Language Teaching: an In-service Teacher Education Course in Uzbekistan” written in collaboration with Uzbek and American educators.*

Key words: *critical thinking, exchanging experience, conceptualizations, knowledge, skills, techniques.*

I gave an opportunity to my learners to promote their critical thinking and problem solving through organizing variety of communicative activities like pair work and group discussions during the lessons. So, promoting learners' critical thinking and problem solving is second value in my teaching process. By dealing with group discussion activities learners should also focus on doing these processes like conceptualizing, applying, analyzing, and evaluating information gathered through utilizing past experiences. Enabling investigation connects one's past to the present, while also looking toward the future. [9]

While teaching the topics and conducting classroom activities, I focused on providing my students both structural (e.g., phonetics, grammar, vocabulary etc.) and functional conceptualizations of language (e.g., Gee's seven building blocks of language). To enhance critical thinking and problem solving, I used letters and other personal reflections written interactions. In their letters and other personal reflections, students discussed their past experiences of language learning, the current classes they are taking, and how they would teach language based on their own beliefs about the conceptualizations of language; because the view one takes on language has profound implications for language teaching. [5]

The third value is to create the necessary social conditions for mediated cognition. Mediated cognition refers to the idea that the human mind is inherently social which emerges out of participation in external forms of social interaction that become internalized psychological tools for thinking. It is through dialogic interaction and co-construction of meaning, where learners have potential growth in knowledge, skills, and awareness that can lead to development. However, interaction can be fruitful when learners feel comfortable in their learning contexts with their interlocutors. [8]

Sharing is a good way of exchanging experience and gaining educational skills. When I work with students or young teachers, I use collaborative group work to promote the social environment that can support mediated cognition. Over the course of a seminar, [7] I provide teacher and learners with access to a group for the entire course of study, and explain them why I believe in collaborative work: first, to improve the quantity and quality of my student's learning; second, to foster their ability to interact effectively with others in both professional and personal terms; and third, to model and demonstrate co-operative activities and techniques which they can later use in life. [6]

Homework Task Seven: Look at the lesson plan from Homework Task One. Identify principles and features of Communicative Language Teaching in the lesson and then write a rationale (1 page) about it.[5]

I applied all four principles of task-based language teaching to develop my lesson plan. I provided learners with up-to-date information about best practice for language teaching, which included usage of tasks and TBLT. The tasks were well- organized by me and I incorporated TBLT tasks into my language classes. TBLT is a branch of CLT, that's why I used these methods together. My lesson was focused on the needs of second language learners. [4] The main tasks for the learners which were given in my lesson were to prepare group presentations and perform them within the group. In fact, there were four main characteristics of the tasks in my lesson. I tried to utilize these four main characteristics of tasks in my lesson plan. The first characteristic is that meaning is primary. In my lesson classroom the procedures are natural, so all task processes were conducted through preparation, doing, performing and deeper practicing, analyzing. [3] Mainly, the lesson was learner-centered and teacher-mediated

I prefer to extend my lesson with some activities and tasks like extended reading for conducting engaging lesson outside because out-of class activities can provide opportunities for learners and increase motivation and create positive attitude to learning the target language. [2] Actually, learners, who read extensively, develop not only reading skills but all other language skills including listening, speaking and writing. However, in order to help beginner readers we should select texts that are well within their reading comfort zone, more than one or two unknown words per page might make the text too difficult for overall understanding. Intermediate learners might use the rule of hand no more than five difficult words per page.[1]

REFERENCES:

1. Khodjajev, K. K. (2021). The specificity and complexity of the process of learning english.
2. Abdug'afurovich, R. B. (2022). Innovation Technologies in Teaching English. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(6), 288-291.
3. Khodjajev, K. K. (2021). Features of using interactive methods of teaching english. *Экономика и социум*, (5-1), 239-242.
4. Ботирова, П. X. (2016). Using modular object-oriented dynamic learning environment (Moodle) in NEPI. *Молодой ученый*, (3), 796-798.
5. Khakimjonovna, B. P. (2020). Development of coherent speech of students of technical universities in english language education process. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 8(11).
6. Botirova, P. (2019). Modern methods of teaching foreign languages. *Теория и практика современной науки*, (2), 25-27.
7. Botirova, P. (2019). Modern problems of linguistics and methods of teaching english language. *Теория и практика современной науки*, (2), 28-31.
8. Khakimjonovna, B. P. (2021). Methodology of Student Coherent Speech Development in The Process of English Language Learning. *Middle European Scientific Bulletin*, 9.
9. Khakimjonovna, B. P., & Sergeeva, M. G. (2023). Principles of coherent speech and its practical reflections. *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)*, 9(4), 163-166.

UDC 378.164

THE ROLE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGY IN TEACHING ENGLISH*S.S.Kosimova, teacher, Tashkent state agrarian university, Tashkent*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida multimedia texnologiyalarining ta'lim samaradorligini oshirishga ta'siri yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *multimedia ta'lim texnologiyalari, xorijiy til, kompyuter, internet, IKT, ta'lim sifati.*

Аннотация. *В этой статье рассматривается влияние мультимедийных технологий на повышение эффективности обучения в системе высшего образования.*

Ключевые слова: *мультимедийные образовательные технологии, иностранный язык, компьютер, интернет, ИКТ, качество образования.*

Abstract. *This article highlights the impact of multimedia technologies on improving educational efficiency in the higher education system.*

Keywords: *multimedia educational technologies, foreign language, computer, internet, ICT, quality of education.*

Considering the prospects for the development of the third millennium, it can be noted that in the XXI century will be the century of knowledge, information, the century of rapid development of information technologies. Today, the socio-philosophical understanding of the education system is very relevant not only as a process, but also as a result, trends and prospects of modernization transformation in this area. As the main task of socio-philosophical research, a goal is formed – the definition of a strategy: what should education be like in this century? The concept of modernization of education emphasizes the urgent need to expand the scale and increase the level of education, improve the quality of training specialists, the need for a continuous open, comprehensive education process.

Speaking about the trends of modernization in the field of world education, it should be noted that education in the XXI century should be:

- diverse, satisfying the comprehensive needs of socio-professional and confessional groups, as well as individual spiritual needs;

- ethically oriented, this means education in the spirit of peace, mutual understanding and tolerance, while at the head will be the formation of global ethics and global responsibility as the fundamental norms of a new humanism for a unified and integral world;

- taking into account the program of universal continuous environmental education. Awareness of the severity and scale of environmental problems, the development of environmental education and enlightenment create prerequisites for the formation of ecological culture, which is the intellectual and spiritual basis of a sustainable type of civilization.

Multimedia technology (eng. multi-media and media environment) is considered as an information technology of training that integrates audio-visual information of several environments (text, video, audio, graphics, animation, etc.), implementing an interactive dialogue between the user and the system and various forms of independent activity.

The combination of traditional methods of teaching the language and new ones will ensure a higher level of learning. The analysis showed that in pedagogical science and, especially, in the practice of domestic University teaching, there is an underestimation of the possibilities of computer-based learning tools, including multimedia. This is primarily due to the complexity and lack of development in the theory of the concept of multimedia as a didactic tool.

The multimedia technologies in the learning process allows: to improve the process of organic combination of traditional forms and methods of education with innovative ones; to implement training, information, game, modeling, constructing and analytical functions; to perform such general didactic principles as visibility, accessibility, feasible difficulty, consistency, transition from training to self-education, a positive emotional background of learning, the connection between theory and practice. In addition, multimedia technologies are supported by multimedia programs, encyclopedias, dictionaries, and special information educational environments designed to learn about the entire world in the context of its computer design, modeling, and construction. Multimedia technologies act as special intellectual means of activity and have a number of advantages in comparison with other information technologies of training, as they:

1. They are a pedagogical means of continuous improvement of the content and methods of education in modern conditions.
2. Provide an opportunity to identify and support students with linguistic abilities.
3. They are the basis of distance learning.
4. Provide access to advanced methods of education and training to the General pedagogical public through the world wide Internet and an extensive communication network.
5. Multimedia technologies present new and seemingly limitless possibilities for creating visual AIDS.

Multimedia technology has transformed the way we learn languages, especially English. From interactive videos to podcasts, technology has assisted in making the learning experience more engaging and accessible. One of the biggest advantages of multimedia technology in teaching English is the ability to learn anytime and anywhere. Students can access the materials on their mobile phones, laptops, or tablets, which makes it more convenient to learn at their own pace.

Multimedia (a computer with additional devices) can become a powerful means of independent work for each student of a foreign language, carrying out careful monitoring and constant operational assistance. Along with the positive aspects, there are negative trends that prevent the mass creation and implementation of multimedia technologies in the learning process. These include:

- 1) insufficient readiness of the existing education system to actively use multimedia technologies, their integration into the pedagogical process and its organization on the basis of these technologies;
- 2) lack of qualified developers;
- 3) lack of a developed methodology for building multimedia technologies;
- 4) lack of financial resources for the creation and widespread implementation of multimedia technologies;

5) no evaluation apparatus has been developed. In order to introduce multimedia technologies into the learning process, it is necessary, first of all, conditions for the pedagogically and methodically justified use of multimedia technologies. The issue of integrating the Internet into education and, in particular, its use in teaching foreign languages is currently quite relevant.

Multimedia technology also allows for a more immersive learning experience. Interactive videos, quizzes and games with audio feedback can help students to improve their grasp of the language. This approach not only makes learning fun, but it also increases retention rates.

Moreover, multimedia technology enables access to native speakers and authentic materials such as documentaries, films, and TV shows. With online platforms for language exchange, students can speak with people from all over the world, improving their listening, speaking, and comprehension skills.

Therefore, it can be concluded that multimedia technology has played a revolutionary role in transforming language learning. It has made it more engaging, immersive and accessible, which has improved the learning outcomes of students and made them more competent in their communication skills.

Multimedia technology has ushered in a new era of language learning by facilitating richer and more interactive experiences. Its innovative use has enhanced student engagement and made language learning more enjoyable and stimulating. With the help of multimedia technology, language learning has become more personalized and adaptable to individual needs and learning styles. Furthermore, it

has opened up a whole new world of resources that students can access anytime, anywhere. As a result, students are better equipped to improve their communication skills, which in turn makes them more competitive in today's globalized world. Therefore, it can be safely concluded that multimedia technology has transformed language learning and created new opportunities for students to excel.

Multimedia technology has indeed paved the way for a new era of language learning. With its ability to offer more interactive and engaging experiences, students are now more motivated to learn and practice their language skills. What's more, the use of multimedia technology has allowed for a more tailored approach to learning, catering to the specific needs and learning styles of each individual student. Its vast array of resources and digital content has also made language learning more accessible, enabling students to learn anytime, anywhere. Consequently, language learners are now better equipped with the skills needed to communicate effectively in our globalized world. Therefore, it can be confidently stated that multimedia technology has revolutionized language learning and opened up new avenues for students to excel.

Multimedia technology has truly transformed language learning, providing an innovative and modern approach to acquiring new language skills. Through dynamic and stimulating interactions, multimedia technology offers students a more exciting and engaging experience, ultimately leading to a more motivated and active learning process. Moreover, this technology's flexibility caters to each individual's unique requirements, fostering personalized and efficient language-learning opportunities. With multimedia's abundance of digital content, language learners have unrestricted access to a wealth of resources, flexible schedules, and location-independent learning opportunities. As a result, learners are better equipped than ever before to communicate and function in our globalized society, thanks to the groundbreaking multimedia technology. It is fair to say that multimedia technology has reshaped language learning, providing limitless possibilities for students to thrive.

REFERENCES:

1. Shipovskaya A. A., Tsilenko L. P. Multimedia in foreign language teaching //Редакционная коллегия. – 2017. – Т. 118.
2. Farxodjonova N. F., Abdurahimov V. A. Modern technologies of students training in higher education //Наука и техника. Мировые исследования. – 2020. – С. 5-7.
3. Kornum L. Foreign language teaching and learning in a multimedia environment //Calico Journal. – 1993. – С. 65-76.

UDC 378.147:811.111

ISSUES OF ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSE (ESP) METHODOLOGY

H.Sh.Kurbanova, researcher, Gulistan State University, Gulistan

Annotatsiya. *ESP (mahsus yo'nalishlarda ingliz tili o'qitish) usulining paydo bo'lishi ingliz tilining global til sifatidagi mavqeining oshishi va asosiy ma'lumot manbai bo'lib xizmat qilmoqda. Quyida biz ESPni o'qitish va uning ta'limdagi roli, sabablari, texnikasi va taktikasini muhokama qilamiz.*

Kalit so'zlar: *ESP, General English, spesifik, til o'qitish, Biznes, fan bilimlari, kasb, metodologiya, oliy ta'lim*

Аннотация. *Появление метода ESP связано с усилением позиций английского языка как мирового языка и тем, что он служит основным источником информации. Ниже мы обсуждаем преподавание ESP и его роль в обучении, причины, методы и тактику.*

Ключевые слова: *ESP, общий английский, преподавание языка, бизнес, предметные знания, профессия, методика, высшее образование.*

Abstract. *The emergence of the ESP method is related to the increase in the position of the English language as a global language and the fact that it serves as the main source of information. Below we discuss about teaching ESP and its role in education, reasons, techniques and tactics.*

Key words: *ESP, General English, language teaching, Business, subject knowledge, occupation, methodology, higher education*

Beginning in the middle of the 19th century, ESP was employed in science as a subset of practical and general English. The trend at the time was to focus on a smaller range of language usage difficulties. Look at this: despite the passage of centuries, the new method's significance has increased rather than lessened. English's status as the primary language of the globe has not changed, which is the cause of this. The discussion of ideas among experts from many domains acts as a common language for their development. In Uzbekistan, higher education has seen the adoption of ESP

technology in the classroom. However, some higher education institutions lack the essential tools and expertise to use the approach, and the required programs are not developed in line with the amount of demand. This is due to the fact that new technology demands strong subject-area mastery from educators and fundamental English language proficiency from students. A language teacher should be able to explain the ideas around the subject matter while also translating words and phrases. ESP is now universally acknowledged as a crucial and unique aspect of teaching English as a second language. In two crucial areas, ESP has changed dramatically since the late 1980s. First, English for Business Purposes, a field of ESP that is both important and dominant and getting more and more popular. Second, having knowledge of a second language has long been regarded as a sign of a well-rounded education. After World War II, ESP satisfies the needs of language learners in the fields of science, technology, medicine, and business [3, 35p].

According to the scientist Strevens, students could desire to acquire German so they can play a significant role in home electrical appliances, Russian so they can read academic papers on supersonic flight aerodynamics, and English so they can enroll in Leeds College's textile engineering program. There are numerous additional instances of people studying English for particular purposes, particularly for tasks or jobs that are career-oriented and allow people to prepare for a particular job from which they can earn a living [6, 1-13p].

Different authors have given ESP different definitions. According to some, it is "an approach to teaching languages in which all decisions regarding the content and method are based on the learner's reason for learning". Strevens agreed, saying that "ESP is a specific instance of the broader category of special-purpose language teaching" [6, 1p]. English for specific purposes (ESP) refers to the teaching and learning of English as a second or foreign language where the goal of the learners is to use English in a particular domain [7, 144p]. Hans states that English for Specific Purposes (ESP) more concentrates on language in context than on teaching grammar and language structures. It includes subjects varying from Accounting or Computer science to Tourism and Business management. An important point in ESP that English is not taught as a subject separated from the students' real world, but it is integrated into a subject matter area important to the learners [4, 27p]. English for specific purposes (ESP) is a term used to describe the teaching and learning of English as a second or foreign language when the learners' aim is to utilize English in a specific domain.

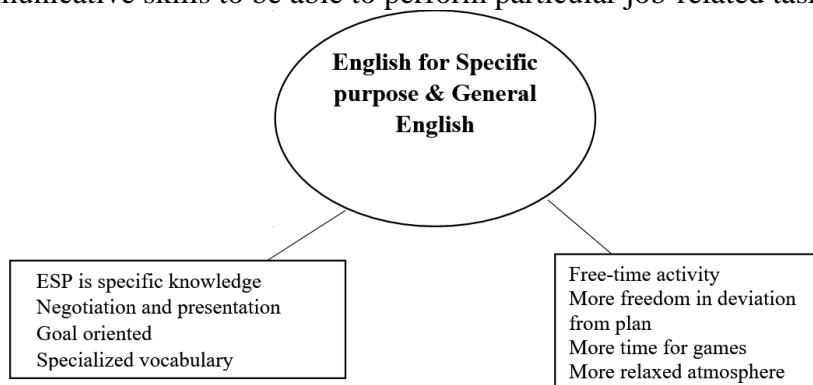
Anthony claims that ESP places more of an emphasis on teaching language in context than it does on teaching grammar and linguistic structures. It covers a wide range of topics, from business management and tourism to accounting and computer science. The fact that English is integrated into a subject matter area that is meaningful to the students rather than being taught as a subject apart from their real-world experiences is a key component of ESP [1, 9-10p]. As ESP shortens the time it takes to learn a foreign language, helps students express and deepen their knowledge of subject matter in that language, increases international communication, improves efficiency, and speeds up the language learning process, its significance has grown. In the "Tree of ELT", ESP is broken down into three branches [7, 75p]: a) English for Science and Technology (EST); b) English for Business and Economics (EBE); c) English for Social Studies (ESS).

Carver notes that it is only here where emphasis shifts from purpose to topic. This type of ESP is uniquely concerned with anticipated future English needs of, for example, scientists requiring English for postgraduate reading studies, attending conferences or working in foreign institutions. However, it may be argued that this is not a separate type of ESP. Rather it is an integral component of ESP courses or programs which focus on situational language. This situational language has been determined based on the interpretation of results from needs analysis of authentic language used in target workplace settings.

Students should be encouraged by their teachers to uncover effective learning theories and practices. Second, it is important to give every language course's closely associated topics, like syllabus design, material production, methodology, assessment, and evaluation, enough consideration. The teacher should also consider the students' attitude toward the assignment, their enthusiasm in the class, their progress, and any issues that still need to be resolved. The students must finish a number of assignments. The learner looks into how he or she defines peer teaching in general, what knowledge is required for it, how it makes him or her feel, and how well they are doing with it. Additionally, the learner organizes and evaluates his or her learning arrangements, opportunities, and conditions by planning, managing, and gradually taking on a higher degree of responsibility.

Hutchinson and Waters state categorically that "in theory nothing, in practice a great deal." This opinion held true in 1987, when instructors of general English courses hardly ever carried out needs analyses to determine why their pupils were taking English classes. The learners and their objectives

for learning English, in our opinion, represent the most significant distinction between ESP and General English. The majority of ESP students are adults with some prior English language instruction and background knowledge of a variety of academic areas that ESP teachers may not be familiar with. The most important difference between ESP and General English lies in the learners and their purposes for learning English. ESP learners are usually adults who have already learnt some English language and possess some knowledge of the various content subjects which is ESP teachers may not be familiar with. The ESP learners need the language in order to become equipped with professional communicative skills to be able to perform particular job-related tasks.

Picture 1. Basic differences

ESP focuses on language that is used in a real professional context rather than on teaching grammar structures and vocabulary unrelated to the students' mainstream subjects. Contrary to General English, which is frequently separated from the students' future situations, the content of ESP is integrated into an area of subject matter related to the students' present and future situations.

In conclusion, ESP students have distinct needs than regular language learners. Learning a foreign language typically involves several phases, moving from everyday English to academic English. Before, everyone who was learning English could use it, but people with specialized knowledge either cannot use this English or must acquire the terms for themselves. To address these issues and establish an easy learning method, ESP teaching was developed.

REFERENCES:

1. Anthony, L. (1997). English for Specific Purposes: What does it mean? Why is it different? CUE, 5 (3), pp. 9-10.
2. Carver, D. (1983). Some propositions about ESP. The ESP Journal, 2 (2), pp.131-137.
3. Dudley-Evans, T. (1997). An Overview of ESP in the 1990s. In: The Japan Conference on English for Specific Purposes Proceedings. (Aizuwakamatsu City, Fukushima, Japan, November 8).
4. Hans, A., & Hans, E. (2015). A Comparative Study of English for Specific Purposes (ESP) and English as a Second Language (ESL) Programs. International Journal on Studies in English Language and Literature (IJSELL), 3(11), 26-31.
5. Hutchinson, T. and A. Waters, 1987. English for Specific Purposes, Cambridge: Cambridge University Press.
6. Strevens, P. (1988). "ESP after twenty years: A re-appraisal". In: M. Tickoo, (Ed.), ESP: State of the Art (pp. 1-13). Singapore: SEAMEO Regional Centre.
7. Tira Nur Fitria. (2019). "Business English as a part of teaching English for specific purposes (ESP) to economic students" (pp-143152). Research Gate

UDC 372.881.111.1

TEACHING CONSTRUCTION EQUIPMENT THROUGH THE CLT

G.A.Madieva, teacher, Jizzakh Polytechnic Institute, Jizzakh

Annotatsiya. Ushbu maqolada til o'qituvchilariga kommunikativ tilni o'rgatish tamoyillarini o'rganishga yo'l-yo'riq berish va ularni o'qitishda tatbiq etishning mumkin bo'lgan usullarini taqdim etishdan iborat. Taqdim etilgan misollar va dars mashg'ulotlar namunalari ingliz tili o'qituvchilariga o'z kontekstida kommunikativ tilni o'rgatish tamoyillaridan foydalanishda yordam beradi. Maqolaning nazariy va amaliy ahamiyati, kommunikativ tilni o'rgatishni darslarda qanday amalga oshirish mumkinligini ko'rsatadigan til topshiriqlari va mashg'ulotlar yordamida nazariyani amaliyotga qanday kiritish mumkinligini ko'rsatishdir.

Kalit so'zlar: haqiqiy materiallar, to'rtta ko'nikma, o'qish yozish tinglash nutq usuli, lingvistik, sotsiolingvistik, pragmatik, strategik, kompetensiyalar

Аннотация. В данной статье состоит в том, чтобы дать преподавателям-языкам направление в изучении принципов обучение коммуникативному языку и представить возможные пути их реализации в их обучении. Представленные примеры и образцы урока

деятельности помогают учителям английского языка использовать принципы обучения коммуникативному языку в своем контексте. Теоретическая и практическая ценность статьи заключается в том, чтобы продемонстрировать, как теория может быть применена на практике с помощью языковых заданий и упражнений, которые иллюстрируют, как обучение коммуникативному языку может быть реализован на занятиях.

Ключевые слова: аутентичные материалы, четыре навыка, чтение, письмо, прослушивание, разговорный метод. лингвистические, социолингвистические, прагматические, стратегические, компетенции

Abstract. In the given article is to give language teachers direction in exploring the principles of CLT and present the possible ways of implementing them in their teaching. The presented examples and samples of lesson and activities help teachers of English in using the principles of CLT in their context.

Theoretical and practical value of the article is to demonstrate how theory can be brought into practice with the help of language tasks and activities that illustrate how CLT can be implemented in classes.

Key words: authentic materials, four skills, reading writing listening speaking method. linguistic, sociolinguistic, pragmatic, strategic, competencies

In Uzbekistan, English has been applied for any levels. It has been applied from kindergarten up to college. It means that, English is not something new in our country. Many people use it to communicate each other in daily life.

It is known within institutions of higher education that English is taught as a separate subject matter in almost all university fields. Besides, teachers fulfilling this task design the content of language courses by themselves because administrative authorities do not provide them with syllabuses to guide them in what to teach and how. Nowadays it is highly related to effective teaching in a way that a key aspect of effective teaching is having a plan for what will happen in the classroom. It is said that a great deal of the teacher effectiveness has to do with the ability to design Lesson Plans, since Preparation is the most important thing a teacher does.

It is clear that all ESP teachers have difficulties in creating CLT in their lessons as me. As we know, ESP focuses on obtaining some professional skills, particular job-related functions as well as the specific needs of the learners. Due to learners' levels I come across such kind of issues. In spite of their lack of knowledge, I attempt to challenge them to learn and speak in target language. My students also mixed-level students. I have faced different challenges in teaching different professions and nonlinguistic. Some of my students do not know even the English alphabet and they asked me let us learn English from the beginning. However, we have a special program and we cannot get out of it, can we?

From the first lesson I use in my classes not only one skill, no matter what, the result of learning English in ESP groups is usually not successful. As a teacher with a little experience in the field of engineers of polytechnic sphere, I prepare the materials for my classes, use information from the Internet. Then I tried to use different interactive methods during my lesson. For example: If I asked new words for the lesson, I used a "Hot potato" method group work", "pair work" or "matching" methods. I try use different texts for different reading tasks. I don't ask student to read aloud in class to test their comprehension. When reading aloud, the reader focuses on pronunciation, not comprehension. In any case, listening to other students' inaccurate reading is boring and counterproductive. I ask students read silently when reading is to be done in class. Students are able to scan a passage quickly to find specific information and increasing large vocabulary.

To recapitulate We must not deny traditional methods of teaching. All teachers should be skillful enough to combine different methods and approaches to make their lesson more productive.

Our lessons form on an assessment of purposes and needs and the functions for which English is involved. In fact, our English lessons should focus on more on language in context than on teaching grammar and language structures. The focal point of our lessons is that English is not taught as a subject separated from the learners' real world instead it is integrated into a subject matter area important to the users. Teachers should activate students to apply what they learn in English classes to their main field of study. Being able to use the vocabulary and structures that they study in a meaningful context supports what is taught and develops their motivation. The students' abilities in their fields make better their ability to acquire English. In groups oriented to ESP group students, I give authentic materials for improving students' listening, reading, writing and speaking abilities. Matching activities and jigsaw-reading technic contributes to them to catch main idea of the context.

Students also do tasks like reading for gist and catching main idea of the context. Such kind of activities help them to improve and develop their language competence.

In my opinion, the most important skills are listening and speaking. Because they are used more than others are. Students should be able to communicate in the real life. In a real situation, a student must first listen and then try to convey his ideas. We use reading and writing in everyday, but in many ways, it is very important for scientific purposes. These four methods are also very important for people with language proficiency (student, teacher, etc.).

To my way of thinking, if we look at the demand today, vocabulary and speech are in the first place, but the pronunciation is also very important. Grammar and translation are important to the classical method, but the traditional method does not ignore it. During my lessons I try to use CLT (Communicative Language teaching) approach as that consists of linguistic, sociolinguistic, pragmatic and strategic competencies. This methodological approach has been proved to develop students' thinking abilities, through which they themselves get to know about rules, facts and meanings, they generate their own knowledge on how to communicate appropriately in different real-life situations

I have a lesson on the topic " Construction equipment ". The main goal of my lessons is to enlarge the students' vocabulary and teach how to use them in situations. In my lessons I use strategic approach to explain the vocabulary.

Firstly, I have chosen the warm up and gave some questions. According to picture the students should find the suitable words. Then I wanted to consolidate the vocabulary through the pictures and asking questions to each other's. The students did their best. They have learned the main idea of the activity through showing the picture. Then, I presented some information about equipment. Then I taught the new words according to the pictures. After taking some information on the engineering equipment, I divided the students into three groups. The students wrote down the name of the machines in a mind map.

Secondly, I gave some pictures then my students described every machine through modal verbs can and may. Then every group member presented their machines to other groups by explaining its meaning and making up sentences for it. Then they listened one exercise and Ss completed the descriptions of construction site equipment then put one word in each gap. After listening I checked their answer. Positives: The educational process in the lesson was good. The students are active and energetic. They tried to work cooperatively and developed their vocabulary and integrated skills. Areas to improve: I should use more interesting activities to improve student's linguistic competences and their communicative.

So, I should have to improve my students' integrated skills through communicative language teaching approaches. As I am an ESP teacher, I should have to pay attention to the improvement of student's vocabulary reserve and their integrated skills like listening, reading, writing and speaking. That is improving of student's vocabulary range related to their field of study. I have to mention is that, I could have solved the problem of students' critical thinking and communicative competence. So, I tried to implement strategic approach. In future I am going to use pragmatic and sociolinguistic approaches. In my lesson in order to develop my students' good points and get rid of their weak points. I discussed possible problems my students' face and how we could prevent these from happening owning the future lessons. Teaching through the CLT doing activities based on with strategic approach I can get rid of students' communicative problems.

REFERENCES:

1. Beresova, J. (2017). The impact of the CEFR on teaching and testing English in the local context. *Theory and Practice in Language Studies*, 7(11), 959-964.
2. Celce-Murcia, M. & Olshtain, E. (2000). *Discourse and context in language teaching: A guide for language teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Grice, H. P. (2004). *Logic and Conversation*. In: *Syntax and Semantics: Speech Acts*. pp. 41-58.
4. Richards, C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Wardhaugh, R. (2006). *An Introduction to Sociolinguistics*. Sussex, U.K.: Wiley-Blackwell.
6. Celce-Murcia, M., & Larsen-Freeman, D. (1999). *The grammar book: An ESL/EFL teacher's course* (2nd ed.). Boston: Heinle.
7. Celce-Murcia, M. & Olshtain, E. (2000). *Discourse and context in language teaching: A guide for language teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of Syntax*. Cambridge, MA: M.I.T. Press.
9. Мадиева Г. Мадиева Д. Обучение английскому языку и некоторые стратегии работы в смешанных классах. *Central Asian research journal for interdisciplinary studies (carjis)* ISSN:2181-2454 volume 2 | issue 2 | 2022
10. Мадиева Г. Использование ролевых игр при обучении английскому языку, *Ученый XXI Века научны журнал* ISSN 2410-3586 2-2 2016

UDC 378.147

ROLE OF TECHNIQUE AND SKILL IN THE PROCESS OF PEDAGOGICAL ACTIVITY*Sh.A.Mamayakubova, teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand*

Annotatsiya. Bugungi kunda mamlakatimiz miqyosida chet tilining roli toboro oshib bormoqda xorijiy tilni o'qitishning ta'limiy maqsadi deb xorijiy tilni o'qitish jarayonida o'quvchilarning dunyokarashini, tafakkurini fikrlash qobiliyatini o'stirish, shu tilni o'zlashtirish orqali o'z ona tilida egallagan bilimlarini takomillashtirish nazarda tutiladi. Bunday holatda ona tili, rus va chet tili tillari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni bilib olish til o'rganuvchilarning bilim saviyalarini yanada oshiradi. Agar o'zbek tili, rus tili darolarida o'rganilgan bilim, ko'nikma va malakalar ingliz tilini chuqurroq o'rganishga sharoit yaratsa, boshqa fanlar: adabiyot, tarix, geografiya fanlaridan o'rganilgan bilimlar o'quvchilarga jaxon adabiyoti, tarixi va geografiyasiga oid bilimlarni ham osonroq egallashga, dunyokarash, mulohazalarining kengayishiga ko'maklashadi.

Kalit so'zlar: bandlik, qobiliyat, mahorat, ta'lim, tarbiya, malaka, pedagog, xulq-atvori, xarakteri, bilish

Аннотация. Сегодня в нашей стране возрастает роль иностранного языка. Воспитательной целью обучения иностранному языку является развитие у учащихся мировоззрения, мыслительных способностей, совершенствование их знаний на родном языке путем овладения этим языком. В этом случае знание сходств и различий между родным, русским и иностранным языками еще больше повысит уровень знаний изучающих язык. Если знания, навыки и умения, полученные на занятиях по узбекскому и русскому языку, создают условия для более глубокого изучения английского языка, то знания, полученные по другим предметам: литературе, истории, географии, помогут учащимся приобрести знания по мировой литературе, истории, географии. легче, и расширить свое мировоззрение и мнения.

Ключевые слова: занятость, способность, мастерство, образование, обучение, компетентность, педагог, поведение, характер, знания.

Abstract. Today, the role of a foreign language is increasing in our country. The educational goal of foreign language teaching is to develop the worldview, thinking ability of students in the process of teaching a foreign language, and to improve the knowledge acquired in their native language by mastering this language. In this case, knowing the similarities and differences between the mother tongue, Russian and foreign languages will further increase the knowledge levels of language learners. If the knowledge, skills and abilities learned in Uzbek and Russian language classes create conditions for a deeper study of the English language, the knowledge learned from other subjects: literature, history, and geography will help students to more easily acquire knowledge of world literature, history, and geography, and expand their worldview and opinions.

Key words: employment, ability, skill, education, upbringing, competence, pedagogue, behavior, character, knowledge

Introduction. Although the Republic of Uzbekistan has not yet achieved independence, it has created conditions conducive to the simultaneous development of all industries. Importantly, the development of a continuous educational environment first of all enables a growing number of young people to be employed, and secondly, educated academically and culturally and spiritually to become fully-fledged human beings. Direct instruction is always offered, and each unit is organized with lessons in an age-appropriate sequence for students. Basic subjects such as math, language, and reading are taught in elementary school. Considering that students are sharp-witted at this stage, teaching English to primary school students started from the beginning of the 2013 academic year.

Continuing education. It is the basis of a qualified competitive professional education program, which includes all types of training, national education standards, the structure and institution of the professional education system. [Advanced education. A set of command documents. "East". Tashkent, 2001.google.uz].

The teaching experiences, abilities and skills of today's top teachers in the field of education are the subject of the "Art of Teaching" course.

Methods and materials. The course of study "The art of teaching" has great scientific and practical value in the study of the content, the essence, the structure of this competence, knowledge as a system, in the practice of professional education in higher education. The course "The Art of Teaching" aims to prepare teachers, including future teachers, for educational activities in a scientific,

methodical and practical manner. Its primary functions are to develop instructional creativity, ingenuity, instructional communication, teacher presentation, strategies for positively influencing the student from all angles, teaching methods, and teacher education skills.

Teaching methods are based on the teacher's own mental and physical characteristics. Individual teaching methods depend on the teacher's gender, age, client, temperament, physical structure and psychological characteristics [4].

The degree to which teaching skills are practiced reflects the overall preparation of the teacher, that is, the teaching abilities of the individual. If the teacher's speech is inappropriate, negative, negative, unpleasant, and insulting, even the most appropriate words of the teacher may not have an impact on the students, but it can provide the opposite that should come out of it.

Research results. In practical courses, issues such as the culture of teacher talking and thinking, different modes of teaching influence, and teacher teacher organizational competence are studied.

1. Mindfulness and mindfulness exercises are done in practical lessons. Teaching environments are created during hours designated for laboratory and independent work, and are realized through student collaboration. Such challenges or teaching situations serve to develop the teacher's ability to interact with students. The practical courses of the "Teaching Arts" course can be carried out as part of schools and colleges, and are aimed at strengthening theoretical knowledge. The main difference between the course "The art of teaching" and other courses in the teaching program is that it is part of a never-ending creative activity to use the many creative possibilities in the relationship between teacher and student.

2. The concept of teaching skills. After independence, our country, in a very short period of time, has the task of grooming senior professionals who think innovatively and consciously advocate for the development of the country. As a result, the laws "On Education", "National Personnel Training Program" were adopted. The President of the Republic of Uzbekistan, I.A. Karimov's speech said, "Perfect ancestors are the foundation of Uzbekistan's future" that deep knowledge alone is not enough to form senior experts and new thinkers. - We don't need graduates, but graduates. With this, the President showed that it is not enough to acquire a solid knowledge, it is necessary to master it and learn knowledge that serves to master the secrets and skills of various professions. The question arises: What is the art of teaching? The art of teaching is insight and knowledge, a practical, authoritative scientific leader who can overcome academic difficulties, the ability to feel the soul and inner world of students, a prudent and careful approach to the child's the simple and weak personality. and creative courage, scientific inquiry - skills rich in logic and fantasy [3].

3. Teaching skills framework. Teaching skills include the following components.

Human dynamics in the teacher's profession;

Teaching ability, ability

Teaching methods (art).

Individual tracking in teaching.

1. The lack of teaching skills pedagogy and methodological development leads to the fact that individual teachers undertake creative pursuits independently: how to maintain close relationships with children and teachers? How to get a true snapshot of the relationship between children? seeks answers to the questions.

2. Everyone has talent in one field or another. According to some leading psychologists, the following 6 skills are essential for the teaching profession;

All this can be part of the art of teaching as long as there is an educational goal and it is approached from a humanitarian perspective[2].

... unexpected teaching situations.allows the ability to think and analyze to be maintained. All the mastery of the teacher in the field of teaching methods is evident in the simultaneous demonstration of the practical effect of teaching. Gestures, facial expressions, and movements accompany speech.

4. Among the aspects of teaching skills, the teacher's personal preferences and attitude occupy an important place. His personality is explained by the fact that he has a normal thought process, which enables him to react almost spontaneously to what he sees in many cases. For example, to have another relationship with students, to have a high standard of the student's identity, to believe that none of his students can be mean, and not to tolerate disloyalty.

But such misconceptions can play a negative role. For example, when a colleague is in an out-of-control relationship with a student, instead of confronting her, she defends him. Such deviations can only be prevented if the teacher's interests are sincere and humane.

Conclusions and recommendations

Teaching activity and skills. Pedagogical work is the work of those involved in the education and training of children in the care of people, government and society in order to prepare young people for life, work, and protection of the Motherland. specially prepared for this purpose.

The aim of school teachers' activity is to form a mature, free-thinking man who will build, live and work in a great government-organization in our State. The duty of a teacher to educate a perfect generation and to inculcate in it new human qualities is the noblest, the highest, and at the same time the noblest and most difficult task. Every student has their own behavior and attitude. It is very difficult to consider and emulate these special qualities in their education and training. For this purpose, they use specific methods that reflect the complexity of interpersonal social relations. Young people who are preparing for the teaching profession need to know its characteristics.

These characteristics of the teaching profession are reflected in the nature of his work. 1) personal characteristics of the teacher; 2) Requirements for teacher instructional and psychological preparation; 3) the scope and content of specialized training; 4) Content in method preparation for specialization.

Strengthening and developing the spirituality of the people is the most important task of the state and society in Uzbekistan. Spirituality is such a precious fruit, formed in the hearts of our ancient and modern people in the great family of mankind along with the love of independence and freedom.

REFERENCES:

1. Зуфаров Ш. Таълимда инновацион жараёнларни тизимли бошқруви. Назария, таҳлил, тасниф. Т.: 2010.
2. Иномова М. Халқ педагогикаси – оилада болаларнинг маънавий-ахлоқий фазилатларини шакллантиришнинг муҳим воситаси. Халқ таълими журнали, 1995 йил, 4-сон. 33-38 бетлар.
3. Ишмухаммедов Р. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари. (2-китоб). –Т.: «ТДПУ», 2009. 108 б.
4. Саидахмедов Н. Янги педагогик технологиялар. –Т.: «Молия», 2003. 16-бет.
5. Толипов У., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг тадбиқий асослари. – Т.:, 2006. 18-бет.

UDC 378.147

TEACHING WRITING IN ENGLISH

G.I.Mamirova, teacher, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh

Аннотация. *Мазкур мақолада маълумотлар расмий ёки норасмий ёзишмаларда хатларни сифатли тайёрлаш қоидаларини ўрганишнинг дастлабки кириш босқичлари сифатида келтирилган. Хат ёзиш одоб-ахлоқ қоидалари ва қоидаларини билиш ноқулай вазиятлардан ва тушунмовчиликлардан қочишга ёрдам беради. Шунини таъкидлаш керакки, инглиз тилидаги мурожаат шакли ва услуби она тилидаги мурожаат шаклидан фарқ қилади.*

Калит сўзлар: *ёзма нутқ, ёзишни ўргатиш методикаси, имло ва график кўникмалар, ҳарфларнинг саводли ёзилиши, тилнинг грамматик воситалари.*

Аннотация. *Данная информация приводится в качестве примера, является одним из начальных вводных этапов изучения правил грамотного построения писем в официальной или неофициальной переписке. Знание этикета и правил написания писем необходимо во избежание неловких ситуаций и недопонимания. Стоит отметить, что форма и стиль обращения в английском языке отличается от формы обращения на родном языке.*

Ключевые слова: *письменная речь, методы обучения письму, орфографические и графические навыки, грамотное написание букв, грамматические средства языка.*

Abstract. *This information is given as an example, it is one of the initial introductory stages of studying the rules for the competent construction of letters in official or informal correspondence. Knowing the etiquette and rules for writing letters is necessary to avoid embarrassing situations and misunderstandings. It should be noted that the form and style of address in English differs from the form of address in the native language.*

Key words: *written speech, methods of teaching writing, spelling and graphic skills, literate spelling of letters, grammatical means of the language.*

An important aspect in learning English is learning to write in English. Written speech is inextricably linked with oral speech. The technology and methods of teaching writing in English form the basis and key basis for the subsequent use of the acquired spelling and graphic skills in everyday life. In the process of learning to write in English, the student gradually masters and trains the correct spelling of letters, learns spelling, learns how to build literate written speech. From the very beginning of training, reading and writing in English are studied and practiced at the same time.

The importance of competent written language is necessary for the simple reason that it does not convey either your emotions or intonations. The interlocutor does not see the gestures and facial expressions that you demonstrate during oral speech. You can convey an important thought and information for you, just like in your native language, only through the correct presentation, based on the grammatical means of the language.

Professional teachers - linguists indicate the differences between the concepts of writing and written speech. Learning to write - the study of spelling and graphic representation of printed and capital letters, to develop skills and accumulate knowledge in mastering the English language. Also, when learning English, teaching writing is the subject in the program that simultaneously develops both oral speech and reading and contributes to better memorization of the material. Written speech training - teaching the competent expression of thoughts in English.

It is necessary to teach the listener to express information and thoughts in a foreign language, just like in their native language. In the process of studying grammar, vocabulary, phonetics of the English language, the student needs to record information for himself in writing and it must also be done in English, the classes involve performing written exercises, compiling personal dictionaries with transcription records, taking notes on rules, diagrams, study tables for visually fixing the material, writing intermediate control tests. Written English, in this case, is not a separate discipline, but a means necessary for learning.

In the process of learning to write in English, the primary task is to form and instill the necessary skills, namely:

spelling, (including the skill of self-correction of possible errors, and the development of intuition);

the correct graphic representation of the letters of the English language;

the ability to build sentences in accordance with the standards of vocabulary, spelling and grammar;

know the rules and regulations of communication and presentation of information in a given life situation;

knowledge of ethics, business etiquette, the ability to build an adequate communication with the interlocutor, using the acquired knowledge, according to the status of the opponent and the topic of discussion or negotiations during correspondence;

rules and textbook traditional clichés in written communication with business partners and friends;

the ability to clearly, clearly, logically, consistently and easily present information and the main idea that needs to be conveyed;

the ability to present information accurately and in detail, to use the methods of semantic text compression (compression);

accumulation of new language material according to the principle "from simple to complex";

the skill of using written speech to improve oral speech (written speech is improved simultaneously with oral speech);

mastering the techniques of writing phrases and full-fledged sentences;

drawing up plans of oral stories and informational reports in English through writing, competent formation and compilation of logical texts;

the ability to highlight important and indirect details, the semantic core of the statement, the ability to compose text compositions;

the study of literate vocabulary and its use in writing, in written speech there are rules and requirements for the normativeness of the language, in order to avoid misunderstanding on the part of the interlocutor, gross errors that affect the perception of the text by the opponent, social and cultural characteristics; in oral speech, in the format of a conversation, the use of dialect digressions and the use of slang is acceptable, if appropriate, and in writing there are limits and restrictions.

Learning to write in English takes place scrupulously and consistently, it is important not to miss a single detail, and to systematically approach the assimilation of the material. Primary attention is paid to the study of the spelling of alphabetic characters, the graphics of the image of letters. The teacher shows and works with you on the writing of uppercase and lowercase variants of the graphic display of letters. In the course of classes, the teacher often uses a graphic projector (overhead projector) for a visual example and display. Visual perception greatly simplifies the task of memorizing and writing letters. It is important to train on your own to consolidate the material covered and bring the acquired skills to automatism. Also, training exercises on writing off the text are being introduced. You learn to visually perceive the finished text and transfer it yourself to paper,

not taking your eyes off each letter, but fixing the word completely. Visual perception contributes to the development of memory, trains the efficiency of your perception and consolidation of knowledge in general, you form your own individual method of perception and memorization of information.

Teaching writing in English involves the following stages and aspects of mastering the material:

Study of grammar and spelling;

Graphic representation of alphabetic characters in printed and capital letters, honing calligraphy;

Work with texts: copying, rewriting, self-compilation of proposals, development and consolidation of learned material;

The study of forms, structures and standards for constructing and writing letters: directed writing, guided writing, free writing. Exercises for logical filling in gaps, arrangement of sentences and proposed texts - exercises; drawing up plans and presenting abstracts when working with a large amount of information; development of skills for expanding and reducing the source text;

Working with small texts. Performing exercises on the logical alignment of texts, the sequence of presentation of information and the use of speech turns; compiling texts and letters using samples as an example, compiling texts from a proposed set of sentences, building logical semantic chains;

Compilation of written stories based on textbooks with pictures-images;

Work with texts - transformers and transformation of texts, for example, compiling a text - a summary based on an interview, creating a short telegram from a voluminous letter, taking into account the preservation of the main information component;

Studying the genres of presenting an informational text: a letter to a friend (informal letter), a letter to a colleague, a letter to a business partner (official letter), a greeting card for friends and family; postcard and congratulations to business partners, fictional stories and narratives, newspaper article format, essays, reports, dialogues in the format of a play, rules for filling out official and legal documents;

Using video tutorials, writing dubbing scripts for video clips, composing subtitles is also a huge help, as additional exercises;

The study and use in practice of simple and complex syntactic constructions and phraseological units;

Learning to write in English is tightly connected and inseparable from exercises and practicing listening, speaking, and reading skills. The learning process includes writing training papers: writing dictations, presentations based on the texts read (written retelling), writing essays on various topics (which also contributes to the development, expansion and consolidation of the lexical base). Skills of supplementing finished texts with details. Exercises in the interview format are especially effective when studying in a mini-group or are practiced in pairs with a teacher: the student takes an impromptu interview and interlocutor and writes down the answers to questions, sequentially composes logical thematic articles in the interview format, which also allows you to practice all other skills.

English is necessary for full-fledged interaction with foreign partners, competent written speech will allow you to expand the amplitude of your opportunities without resorting to the services of translators. Independent conduct of business correspondence, preparation of competent legal documents, of course, requires professional and confident skills in the practical use of knowledge.

There are rules for conducting business correspondence, starting with addressing an opponent and writing a letter, ending with a stylistically correct farewell. The knowledge acquired during the training will allow you to fully work in foreign companies, professionally, competently and efficiently work with foreign clients, contractors and business partners. Knowledge of the ethics of negotiation and the ability to make presentations in English, knowledge of business vocabulary will allow you to participate in active discussions and conferences, build the necessary switching, establish connections, knowledge of social and cultural characteristics will raise you in the eyes of partners. Properly using the acquired skills and knowledge, you can win over people and win their attention and favor. Knowledge of business English is guaranteed to allow you to make a big leap in your career and effectively manage your own business, controlling all processes.

REFERENCES:

1. V.V. Bondarev. Teaching writing in a foreign language: an urgent need. ELT, Dinternal, 1999.
2. E.N. Solovova. Writing training. ELT, Dinternal, 2000.
3. O'Sullivan. Composition. The Art and the Technique. M. 1988.

EFFECTIVE WAYS FOR IMPROVING EDUCATION QUALITY IN ENGLISH LANGUAGE

M.M.Makhmudov, teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

N.Madaminova, trainee teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida ingliz tili fanini o'qitishda ta'lim sifatini oshirishning samarali usullari yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *samaradorlik, natija, xorijiy til, ta'lim sifati, zamonaviy ta'lim, talaba qiziqishi, pedagogic ijodkorlik.*

Аннотация. *В данной статье освещаются эффективные способы повышения качества образования при преподавании английского языка в системе высшего образования.*

Ключевые слова: *результативность, результат, иностранный язык, качество образования, современное образование, заинтересованность учащихся, педагогическое творчество.*

Abstract. *this article highlights effective ways to improve the quality of education in teaching English in the higher education system.*

Keywords: *efficiency, result, foreign language, quality of education, modern education, student interest, pedagogical creativity.*

There are several effective ways to improve the quality of education in English language. One of the most important ways is to provide teachers with advanced training programs so that they can improve their skills and teaching methods. Another way is to ensure that the curriculum is up-to-date and includes all the necessary components to teach English effectively. It is also important to provide students with access to extra-curricular material such as books and online resources to help them improve their reading and writing skills. Additionally, holding workshops and seminars for both students and teachers can be a great way to improve their understanding of the English language. Finally, it may be helpful to hire consultants or experts to help guide the improvement process and offer suggestions on how to proceed. By taking these steps, we can ensure that students receive the best possible education in English.

Improving the standard of English education is crucial in developing effective learning outcomes. Besides conducting teacher training programs and updating the curriculum with essential components to teach English, institutions can also implement audio-visual aids such as presentations, videos, and interactive learning models to enhance student engagement in the classroom. Utilizing digital tools and providing access to interactive games that promote analytical and problem-solving skills can be an excellent way to supplement the curriculum. Hosting educational trips and field trips can also enhance language skills via practical application of learned concepts. By adopting these advanced methodologies, educational institutes can provide the best possible English-language learning outcomes to their students.

These aids can help students to gain a deeper understanding of complex concepts and retain the information for a longer period. Furthermore, digital tools and interactive games can be utilized to supplement the curriculum and promote analytic and problem-solving skills. Providing access to these tools can encourage students to learn and explore on their own, and in doing so, improve their proficiency in English. Hosting field trips and educational tours can be an excellent way to enhance language skills via practical application of learned concepts, providing a real-world context to reinforce classroom learning. In summary, by adopting modern methodologies, educational institutes can significantly improve their students' English-language learning outcomes.

To ensure that students have the necessary skills and knowledge for personal and professional growth, it is essential to improve the standard of English education. Teachers can be trained and the curriculum can be updated with essential components to teach the language. In addition, audio-visual aids such as presentations, videos, and interactive learning models can be leveraged to enhance student engagement in the classroom. These aids can help students to gain a deeper understanding of complex concepts and retain information for a longer period. Digital tools and interactive games can also be utilized to supplement the curriculum and promote analytic and problem-solving skills, encouraging students to learn and explore on their own and, as a result, significantly improving their proficiency in English. By hosting field trips and educational tours, institutions can provide a real-world context to reinforce classroom learning and allow students to enhance their language skills via

practical application of learned concepts. By adopting modern methodologies, institutions can significantly improve their students' English-language learning outcomes.

Expanding the standard of English education is crucial in enabling students to acquire the necessary competencies for personal and professional advancement. Apart from employing skilled teachers and up-to-date curricula, institutions can engage audio-visual resources such as presentations, videos, and interactive models to stimulate learning in the class. These resources facilitate the comprehension of intricate ideas and increase students' retention capacity. Subsequently, digital tools and interactive games can serve as supplementary materials to the coursework, fostering analysis and problem-solving proficiency in learners and encouraging self-exploration. This approach can substantially enhance students' English skills. Furthermore, conducting field trips and educational tours can provide practical applications of abstract concepts, cementing the comprehension of students via contextual learning. By embracing modern practices, institutes can significantly uplift their students' English-language learning achievements.

Currently, when teaching a foreign language in higher education institutions, classical methods are most often used. Exactly:

1. Direct method.
2. Grammar-translation method of teaching.
3. Audiovisual and audiolingual methods.
4. The communicative method.

In this article, we will look at each of these techniques in more detail.

Direct method of teaching a foreign language. The essence of this technique is that the teacher pays more attention to the study of the spoken language itself, which is used in everyday life. The developers of this method considered that the intermediary language, that is, the language in which the teaching is conducted, slows down the learning of a foreign language. Thus, students are artificially introduced into the world of the language they are learning.

The whole lesson is conducted in English, the teacher must also give explanations and new topics in English. Only English-language literature is used.

When teaching English through this method, the role of the teacher in the successful assimilation of knowledge by students is key. That is, his speech should be absolutely clear and correct, the pronunciation should be perfect, since the trainees will constantly repeat exactly for the teacher. The ideal option for a direct method of teaching would be to make a native English speaker a teacher.

Grammar-translation method. The grammar-translation method is the main one in the modern education system. This is a classic method that has been used for decades. This prevalence is also due to the fact that most of the teachers themselves were trained using this method. The purpose of the grammar-translation method is to learn to read and translate using grammatical rules.

The disadvantages of this method include the fact that not enough attention is paid to the lexical part. The study of vocabulary is reduced to the mechanical memorization of words. Reading and translation is performed in a strict form. In addition, the texts offered for reading usually relate to complex fiction, therefore, the student studies only literary language. Once in a language environment, it will be very difficult for him to understand others even with a good knowledge of the literary language.

Audiovisual and audio-lingual methods. The essence of both methods consists in the transmission of language through clear structures, memorization occurs with the help of audio and video recordings.

The audiovisual teaching method involves illustrating speech with appropriate pictures, that is, students are shown videos, feature films and documentaries in English. In this case, the trainees have two channels of perception working simultaneously — visual and auditory, as a result of which associations arise in the students' heads, which allows them to better memorize the language. The purpose of the methods is to master a living, spoken language.

Both methods are based on induction - learning takes place from the rule to the example. Considering all of the above, it can be noted that for university students who do not specialize in language learning, audio-lingual and audiovisual methods are suitable only if they are used in combination with other training programs.

The communicative method. Currently, an increasing number of teachers are turning to the communicative method of learning English. The object of this method is speech itself, that is, such a technique primarily teaches communication.

The communicative method implies a great activity of students. The task of the teacher in this case will be to involve everyone in the audience in the conversation. For better memorization and use of the language, it is necessary to load all the channels of perception.

The essence of the communicative method is to create real communication situations. When recreating the dialogue, the student has the opportunity to put into practice all the knowledge gained. A very important advantage of the communicative method is that it has a huge variety of exercises: role-playing games, dialogues, simulation of real communication are used here.

At first, the communicative method was rejected, but now it again occupies a leading position along with the traditional grammatical-translation method. Most teachers of modern universities prefer these two methods, and they are often used in combination. The direct method is rarely used in higher education institutions, partly due to the lack of real native speakers among teachers, and partly due to the fact that the level of training of students after school is too low. Audio-visual and audio-lingual methods in their pure form are not used at all, but many teachers of universities and institutes from time to time conduct classes based on such methods. This allows you to diversify the general education program and interest students.

REFERENCES:

1. Mamirovich M. M. Importance of communication in the classroom //Проблемы педагогики. – 2020. – №. 1 (46). – С. 110-111.
2. Farhodjonova N. F., Akramova D. S. Globalization: meaning and essence //Теория и практика современной науки. – 2017. – №. 4. – С. 8-11.
3. Mamirovich M. M. Independent work of students in the process of teaching a foreign language //Conferencea. – 2023. – С. 128-131.

UDC 37.036:398 (56)

METHODS OF IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF THE LESSON IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Kh.M.Makhamadaliev, Head of the Department, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy tillarni o'qitishda ta'lim samaradorligini oshirishning innovatsion usullari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: innovatsion usul, auditoriya, texnologiya, individual ta'lim, zamonaviy texnikalar, pedagogik mahorat.

Аннотация. В данной статье речь пойдет об инновационных способах повышения эффективности обучения при обучении иностранным языкам.

Ключевые слова: инновационный метод, аудитория, технология, индивидуальное обучение, современные методы, педагогическое мастерство.

Abstract. This article will talk about innovative ways to improve the effectiveness of education in teaching foreign languages.

Keywords: innovative method, audience, technology, individual education, modern techniques, pedagogical skills.

The use of innovative teaching practices in the auditorium can make traditional learning a more effective and interesting experience. These practices allow students to express themselves creatively and improve interpersonal communication skills. Innovative methods encourage students to be active learners, allowing them to participate reliably in a variety of social and professional settings, leading to personal and academic growth. In modern education, it is very important to apply creative techniques, to prepare for future problems in a fast-paced world.

To start teaching English in an innovative way, it is important to focus on building practical speaking skills. In this regard, incorporating interactive auditorium activities can be quite helpful. This includes things like role-plays, debate sessions, and group projects which enable students to practice communicating in English in different contexts.

Another important aspect is incorporating technology into learning. This can involve using language apps, online resources, and even virtual reality experiences to provide students with immersive learning environments. Ramification of the learning process can also be effective in making it more engaging and interactive.

It is also important to personalize the learning experience by catering to the individual needs of each student. Teachers can achieve this through assessments and evaluations that help to identify the strengths and weaknesses of each student. This way, teachers can create targeted learning plans that

cater to individual learning styles. Finally, it is important to create a positive auditorium environment that encourages students to take risks and make mistakes without feeling embarrassed or judged. Teachers can facilitate this by providing a safe and supportive space for students to express themselves without fear of ridicule.

By incorporating these innovative techniques into English language teaching, educators can create a dynamic and engaging learning experience that supports language acquisition and practical speaking skills.

Through the integration of these pioneering methods into the instruction of the English language, instructors can establish a vibrant and captivating educational environment that reinforces the acquisition of language and the application of effective conversational abilities.

By introducing these groundbreaking approaches into the teaching of English, educators have the potential to cultivate a dynamic and engrossing learning atmosphere that bolsters the process of language acquisition and the deployment of successful interpersonal communication techniques.

Educators have the potential to create an immersive and engaging learning environment that fosters the development of language acquisition and the application of effective interpersonal communication techniques through the implementation of these innovative teaching methods. By incorporating these groundbreaking approaches into their pedagogy, educators can encourage students to actively participate in their own learning process, leading to better retention and a deeper understanding of the English language. With this, educators can empower students to effectively express themselves and interact with others in various social and professional settings.

By utilizing innovative teaching methods, teachers have the ability to construct an encompassing and compelling learning milieu that fosters the progress of linguistic acquisition and the implementation of efficacious interpersonal communication techniques. By integrating these pioneering approaches into their teaching strategies, teachers can instill an active learning process in students, leading to enhanced retention and a more comprehensive comprehension of the English language. Consequently, educators can equip students to proficiently express themselves and communicate with others in diverse social and professional settings.

Incorporating innovative teaching methods into the auditorium is an effective way to create a stimulating and comprehensive learning environment. Such an approach provides a fantastic opportunity for students to better understand the English language while gaining valuable interpersonal communication skills. By adopting these modern techniques, teachers can empower their students to become active learners, capable of retaining knowledge to a greater degree. Consequently, students can engage and communicate confidently in a variety of professional and social scenarios, allowing them to excel both academically and in their personal lives. The use of innovative techniques is an essential element in creating a modern learning experience that prepares students for the challenges of the future.

Integrating inventive teaching practices into the auditorium environment is an efficient method of generating an engaging and all-encompassing learning atmosphere. This method presents an incredible chance for students to amplify their knowledge regarding the English language while also acquiring key interpersonal communication abilities. This innovative approach can also empower teachers to encourage their students to become active scholars who have an improved ability to retain information. Therefore, students can participate and communicate in various social and professional situations with confidence, contributing to their academic and personal growth. The utilization of creative methods is an indispensable factor in designing a modern learning experience that prepares students for upcoming challenges. Innovative teaching methods also enable teachers to inspire their students to become proactive learners who can easily assimilate knowledge. Consequently, students can confidently participate in various social and professional situations, contributing to their overall personal and academic growth.

Incorporating innovative teaching practices in the auditorium environment can transform the traditional learning experience into an effective and engaging one. These practices provide an opportunity for students to explore their creativity and express themselves better. This unique learning approach not only improves their comprehension of the English language but also enhances their interpersonal communication skills. Innovative teaching methods ensure that students become proactive learners and are not restricted to retentive learning. Consequently, this type of education enables students to develop the necessary skills required to participate confidently and actively in diverse social and professional settings - leading to personal and academic growth. Embracing creative techniques is a critical aspect of modern education, preparing students for future challenges

in a dynamic, fast-paced world. Consistently improving language lessons is key to ensuring students learn effectively. Here are some proven methods to enhance the effectiveness of language lessons:

1. Use Multi-sensory Instruction: This involves using a combination of audio, visual, and kinesthetic teaching methods to cater to various learning styles.

2. Incorporate Real-life Scenarios: The use of authentic materials, such as news articles, movies, podcasts, and interviews, can help students apply the language to real-life scenarios.

3. Encourage Active Learning With Group Activities: Encourage group activities and pair work to allow students to interact with each other and practice the language in a friendly and fun environment.

4. Provide Ongoing Feedback: Giving regular feedback on student's performance allows them to see their progress, and it also helps to identify gaps in their learning.

5. Use Technology Tools: Using technology tools, such as language learning apps, can make the learning experience more engaging and interactive. Implementing these methods, the effectiveness of language lessons can be improved, leading to better learning outcomes for students.

When it comes to language teaching, it's crucial to bear in mind that every student has a different learning style. Some students may be visual learners, and thus providing them with plenty of images, diagrams, and videos could help them grasp a new concept when language is being taught. Similarly, some students may have an auditory learning style and they may perform best when the teacher plays recordings of music or the news, which can help strengthen their comprehension skills. When it comes to teaching a new language, it is important to use a variety of methods to accommodate different learning styles. Incorporating visual, audio, and kinesthetic techniques can help students better retain and process information.

Additionally, incorporating real-life scenarios, such as news articles or podcasts, can help students apply what they have learned in class to the world around them. Encouraging group activities and pair work can also offer a friendly and collaborative environment for students to interact and practice language skills. Providing ongoing feedback helps students to track their progress and identify areas for improvement. Finally, using technology tools, such as language learning apps, can enhance the learning experience and lead to better outcomes for students. These methods not only make language learning more enjoyable, but they also greatly increase the effectiveness of language lessons.

REFERENCES:

1. Anburaj M. G. et al. Innovative methods of teaching English language //IOSR Journal of Humanities and Social Science. – 2014. – Т. 19. – №. 8. – С. 62-65.

2. Farhodjonova N.F. The importance of the spiritual heritage of the jadids in the development of society //Экономика и социум. – 2022. – №. 10-2 (101). – С. 33-35.

3. Yarmatov R., Ahmedova M. Innovative approach to teaching English on the basis of studying advanced foreign experience in the preparation of future teachers //Архив Научных Публикаций JSPI. – 2020. – Т. 1. – №. 12. – С. 1-7.

UDC 37.02

THE ROLE OF READING IN A FOREIGN LANGUAGE TEACHING AT NON-LANGUAGE HIGH SCHOOLS

N.J.Mirzaeva, teacher, Tashkent state agrarian university, Tashkent

Аннотация. Мақолада нофилологик олий ўқув юртларида чет тилни ўргатиш жараёнида ўқишнинг нутқ фаолиятининг асосий турларидан бири сифатидаги роли ва ахамияти ҳақида фикр юритилган. Бунда асосий этиборни ўқишнинг асосий турларига, уларнинг классификациялари ва қисқача таърифларини келтиришга қаратилган. Шунингдек, ўқишга ўргатишнинг анъанавий усулидан ноанъанавий яъни инноватив усулига ўтишнинг ахамияти ҳақида ҳам таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: ўқиш, нутқ фаолияти, маълумот, чет тилда матн, касбий мулоқот, ўқиш турлари.

Аннотация. В статье рассматривается роль чтения как вида речевой деятельности при обучении иностранным языкам в неязыковом вузе. Большое внимание уделяется основным видам чтения, приводится их классификация и краткое описание. В статье подчеркивается важность формирования у обучающихся умений гибкого чтения с помощью использования современных компьютерных технологий.

Ключевые слова: чтение, речевая деятельность, информация, текст на иностранном языке, профессиональная коммуникация, просмотровое чтение.

Abstract. *There is discussed about the role of reading as a form of speech activity in teaching foreign languages at non-philological high schools. Much attention is paid to the basic types of reading, to their classification and a brief description. The article emphasizes the importance of the formation of students' skills, flexible reading through the use of modern computer technology.*

Keywords: *reading, speech activity, information, text in a foreign language, professional communication, scanning.*

Constantly increasing demands to the level of training of modern professionals make the teachers of higher educational institutions increasingly turn to the problem of increasing the effectiveness of training through innovative methods developed at universities. Despite the increased interest of modern man to oral communication in a foreign language, which is explained by the social, political and economic situations, reading continues to be an important source of information. At all stages of learning: school - university - undergraduate, graduate, post-graduate education reading plays a crucial role.

Future engineers often have innovative thinking (the so-called technical turn of mind) sometimes try to isolate themselves from liberal education, including language learning.

The task of the teacher - not just to bring a certain amount of knowledge, and motivate the student interest to the subject, the desire to learn something new in the process of reading, directly or indirectly related to his future profession.

In this sense, the formation and further development of skills of different types of reading in a foreign language should be one of the main challenges facing the foreign language in non-philological high school teachers. Reading is a kind of receptive speech, which contemplates the extraction contained in the text information, including the reconstruction of the process of reading the author's intention.

We recall the main types of reading classified by an outstanding scientist- linguist K.S. Folomkina, as well as the majority of Russian linguists and Methodists: scanning, skimming, reading for comprehension [1], although in the foreign methodical literature the representation of different types of reading are a lot more.

Unfortunately, teachers do not always lucidly explain the difference of the above types of reading, and sometimes not at all relate to the issue, considering it a matter of course. Nevertheless, I would like to recall, especially young teachers, of paramount importance, which is reading as a kind of verbal activity in the process of learning foreign languages.

Scanning involves getting a general idea of readable material. Its purpose is to provide a very general idea of the main theme of the text. Looking through the text in a foreign language, the reader determines for itself whether it's this perspective or not interested. The result of scanning can be the clearance of the results in the form of a short message, the abstract or summary in a foreign (or native) language.

Skim reading (reading for gist) - is the kind of reading in which the reader happens to familiarize with the information contained in the text. Assuming that a particular text refers to the region of interest of knowledge, is read to get acquainted with the specific content, and interested not only in the overall theme of reading, but also what it says on the various issues. As a rule, this kind of reading accompanied by an assessment of information received: it is clear/not clear; interesting/not interesting, helpful/not helpful, etc. For the removal of such content assessment of reader understanding of the general line of the content (read Conway).

Reading for specific information or scanning is reading or viewing for certain materials in order to find specific information (numbers, dates, schedules, definitions, static data, etc.) The reader already has the information that interested in his position are contained in the view text. Efforts of the reader directed to find the information he needs.

Learner of reading implies the most complete and accurate retrieval of information from a foreign text. In connection with a need to read the text later playback you must give yourself installation on a careful reading, understanding of the received information, its interpretation and subsequent storage. Only careful study of readable test will allow students more fully and authentically interpret the information. The degree of completeness of understanding should reach 90-100 %.

On the basis of the contingent of students in non-language universities (students enrolled in the program specialty, bachelors, undergraduates, graduate students, as well as (through training) of professors - teaching staff of special chairs for the formation and further development of the professional foreign language competences of intercultural dialogue leading place should hold the

teaching of reading authentic literature on a particular profile or specialty high school. In determining the content of learning to read in non-language high school, there are appropriate:

- to formulate of a reading goal;
- to choose reading strategy;
- to determine the type of text;
- to identify the lexical, grammatical and graphic support in the text;
- to be prepared to conduct case - analysis (Case Study)
- to argue their position.

In our view, a specialist in his work with the original literature in a foreign language, be sure to need all kinds of reading, which were discussed above, because reading all these kinds of interlinked, but at the same time every kind of reading is aimed at solving specific problems of communication, depending on the type of the text and purpose, which sets the reading. A great help in the process of learning reading have advanced computer technology to move from traditional methods of teaching reading to innovation. It is a branched reading method lies in the fact that in the process of reading a transition from one text to another, and the third, that is, as if the student is immersed in a diverse context, the so-called hypertext. The most concise and precise definition of hypertext formulated T.A. Boldova "Hypertext - is organized by the non-linear text with all text and recognizable features inter-theme content. Hypertext is controlled hyper-textual system with associative information part of the connection through the servers or links that enable access to the point of connection with the text"[2, p. 109]. It is necessary to form students' skills in mastering the hypertext space, that is, the ability to work in a web-network, enabling users to develop virtual projects, create animations and presentations using Power Point computer program based on the reading and understanding of the text sufficiently large array in an electronic form. At the same time the students may experience significant problems in orientation in the structure of hypertext space: foreign-language internet sites as well as online resources. The task of the teacher of a foreign language to form students' ability to read hypertext, making information from sites in living discourse. Note that under the discourse we understand the actualization of the text under consideration in the event-driven context. Without going into detail on the different interpretations of the discourse, however denote that among researchers dealing with the problems of discourse, there is no single point of view: some interpret the discourse of education at the level of proposals, the other - the use of language in the speech, and others - as an object of study pragma-linguistic. [3].

In our opinion, the most correct definition is the one that was presented to us on the basis of the above study of different viewpoints and definitions of discourse taking place in modern linguistics. Discourse analysis involves the allocation of inseparable components of the structure and content of discourse taking into account the social, psychological, cultural, meaningful and pragmatic aspects of discourse. So, when teaching reading in hypertext space, the basic unit for all kinds of information can be considered in a certain way structured text in which the information is multi-layered and separated into individual components (nodes), which differ in appearance. The determining factor in the quality of hypertext is the ability to select nodes through all sorts of notes to multimedia content node (nodes themselves are determined by the so-called label, name); as well as through informative body of the main text and links. Hypertext has multiple surfaces, but has no beginning and no end. Hypertext links network connects through multiple hypertext, e-texts (where e-text is linearly organized text embedded in a hypertext network) and paratext (network environment of the main text, consisting of texts of different genres and text elements in different design). In the hypertext there are also speakers that appear or automatically pop-up text. These include linear, hierarchical, modular and multi-media texts [2, p.112]. In non-language high school, students master the ability to read different genres of scientific and reference literature, beginning with abstract news reports in refereed collections of scientific works and ending with reading of authentic scientific articles and sometimes books, placed in an electronic form and have numerous references in hypertext space includes a huge data arrays. The interest of young people to high technology contributes greatly to the on-line reading.

So, if at the first stage of learning to read needs to perform a large number of exercises aimed at mastering the language material (goal - building skills accurate understanding text units), then in the subsequent stages need to perform tasks that reflect real situations of professional activity of future specialists (writing summaries of articles, the selection of texts to address the problem, understanding of international experience on the basis of reading the articles of the profiling fields of knowledge), and senior stages of the most important is to develop the skills to process derived from the text of scientific information (we are talking about the original scientific - technical literature by specialty) interpretation of the statement read to their own position and attitude to read.

In conclusion, it should be emphasized that computer technology is largely contribute to the promotion of interest in reading the original scientific, technical and specialized literature in a foreign language, as well as to help the transition to a qualitatively new level of training of future specialists in non-language high school.

REFERENCES:

1. Folomkina S.K., Learning to read in a foreign language in non-language high school / M.: High School, 2005. - 255 p.
2. Boldova T.A. Training the students of foreign languages in the web-based network using the Internet - technologies // Competence approach as a basis for improving the methodology of foreign language teaching: problems and prospects. - M. : Rem, 2008. - P. 109-123.
3. Azimov E.G., Shchukin A.N. Glossary of methodological terms (foreign language teaching). Zlatoust. - 1999. - 472p.

UDC 378.14

EFFECTIVE TEACHING STRATEGIES AND METHODS

M.U.Murodillayeva, Senior researcher, Academy of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy tillarni o'rganishda qo'llaniladigan turli metodlar va usullar keltirib o'tilgan. Darsda o'rganuvchilar bilan ishlashda turli metodlardan foydalanib ularni qiziqtirgan holatda tilni o'rgatish asosiy vazifa ekanligi belgilanib qo'yilgan

Kalit so'zlar: yakka o'rganish, guruh guruh bo'lib o'rganish, ochiq so'rovnomma, rasmlarni tasvirlash, samarali usullar

Аннотация. В данной статье представлены различные методы и стратегии, используемые при изучении иностранных языков. На уроке определено, что основной задачей является обучение языку в случае их интереса с использованием различных методов при работе со студентами.

Ключевые слова: индивидуальное обучение, групповое обучение, открытая анкета, описание по картинкам, эффективные методы.

Abstract. This article presents various methods and methods used in learning foreign languages. In the lesson, it is determined that the main task is to teach the language in the case of their interest using various methods when working with students.

Key words: individual learning, group learning, open-ended questionnaire, picture description, effective methods

However, for pedagogy to be effective, it must be compatible with the objectives and character of the topic. The majority of language-learning programs attempt to give their students the tools they need to interact with others comfortably and somewhat fluently. Teachers must therefore provide speaking and communication practice. Students must converse with one another in order to interact. There just isn't enough time in teacher-centered classes for everyone to contribute meaningfully. Explain to the pupils the benefits of employing pairs when you introduce pair work. You'll probably need to speak in the students' native language. We may use interesting games, activities during the pair works.

Dialogues. The aims here are clear. A repeat drill is used to first rehearse the two or three elements. The pupils are then given cues for a few substitutions so they can personalize dialogue specifics.

Describing pictures. Students can take turns writing true-false comments regarding the photos that go along with the texts after looking at them. The second person merely needs to respond with agree or disagree. Errors are unlikely because they will have read the text well beforehand.

Question and answer work. The questions that are given after the text can be completed in pairs. The teacher will do spot public checks after the pupils' spoken work. As an alternative, the answers may be written down, and then, with the teacher's guidance, surrounding pairs could mark each other's work.

Groupwork is also very beneficial for students. Because there will be students who do not participate in the lesson, which in turn ensures that they are also involved in the lesson and can express their opinion. During group work activities, the teacher primarily remains at the front of the class, sometimes quickly checking on one or two groups to ensure everything is okay. Compared to pair work, group activities usually allow for more freedom and interaction. There are lots of activities during the groupwork organized lessons.

Question construction. Each group can be invited to write down a few questions they have for the text once it has been read. The group leader will then choose a different group and pose the opening query. The second group must attempt to respond both factually and linguistically. When each group has posed at least one question, the second group asks a different set of questions to a subsequent designated group.

Role play. This is an excellent extension of a lesson in which the class practiced using a framework that had practical benefit. The groups may be instructed to create a brief scene in which someone complains, trades a purchased article of clothing for another, inquiries about directions in a new location, etc. The group can develop a full play with multiple players through role-playing. The secretaries can have the work checked while it is being written if the group works out the scene. Any or all of the groups may then choose to perform their short play in front of the class.

Teachers have a crucial role in society, and one could even argue that they are helping to construct our country.

In a school, teachers serve as the equivalent of parents; they direct and develop students' character and personalities. They have an impact on the students' formative years. There are various roles of teacher in classroom management.

The Controller: The teacher has entire control over the class, including what the pupils do, say, and how they express themselves. When a new language is being introduced and precise reproduction and drilling techniques are required, the teacher assumes this function.

The Prompter: The instructor offers advice on how to proceed with an activity and motivates pupils to participate. Only when required should the teacher assist the class. When students are verbally "stuck for words," the prompter can nudge them subtly to encourage them. Students may occasionally lose the thread or become unclear of how to move forward; in this case, the prompter can prompt, but always in a helpful manner.

The Resource: The instructor serves as a kind of mobile resource centre, ready to assist students or supply them with the words they are missing when engaging in communicative activities. The teacher must be accessible so that students can speak with them only when it is really essential. It is not required to spoon-feed students because doing so could have the negative effect of making them dependent on the teacher. Instead, teachers can help students use existing resources, like the internet, for themselves.

The Organizer: Possibly the most challenging and significant duty a teacher must play. The effectiveness of many exercises' hinges on proper planning and students understanding what to do next. In this position, planning up activities and providing instructions are essential. The organizer can also act as a demonstration, which gives the teacher an opportunity to interact and engage with the students. The teacher also provides comments on lesson content and opens and neatly closes exercises.

The Participant: When a teacher participates in an activity, the classroom environment is improved.

However, when carrying out the exercise, the teacher runs the risk of monopolizing it. Here, the instructor can make the class more engaging. If the teacher is able to maintain distance and avoid becoming the centre of attention, it can be a terrific method to engage with students without coming across as intrusive.

One of the finest methods to master a subject is through peer teaching. A student instructs another student in this mode of instruction, with the former being an expert and the later a novice.

Peer teaching is currently very well-liked by students of all ages. Because the student may not feel reluctant to clear his queries, it increases the learner's level of creativity in expressing ideas and in understanding new concepts. Additionally, this will raise his knowledge ceiling and enable a higher level of understanding. A student can focus more effectively on the lesson's tasks when they feel comfortable working with a peer tutor, which could lead to future success. In some ways, the student will begin to doubt his own doubts and eventually figure out how to settle it on his own, which will help the student develop his critical thinking. Peer teaching comprises direct interaction between the learner student and the teacher-student. This will aid in the promotion of active learning as well as interpersonal skills, enabling them to say goodbye to the supposedly dull lectures and classes.

Additionally, there is a potential that the student and the teacher won't communicate effectively, which frequently results in the failure of tasks.

The hardest task a teacher must complete is to deal with students who are reluctant to start the task they have been given.

Similar to how there are two sides to every coin, some students might be eager to teach, while others might be reluctant to step outside of their comfort zone. This presents a problem for the teacher as a result. When parents learn about peer teaching, there is a danger that they will misunderstand what it means.

Peer teaching, which incorporates students and teachers of the same or different age groups, IQ levels, or both, focuses on teaching peers and learning from their peers. The students' teaching abilities are improved because to this supported learning. Additionally, they are given a stage to perform what they are skilled at, which will help them overcome their stage fright.

Most teachers have to do one-on-one lessons at some point in their careers. They discover a highly distinct, difficult, and unique learning environment with distinctive opportunities and issues. The fact that many teachers must create their own tactics, approaches, and materials makes one-to-one instruction all the more unique; while one-to-one instruction is widespread throughout the world, discussion, support, and resources are not. The specific differences between these classrooms and teaching groups will be examined in this article, along with the benefits and drawbacks of learning and teaching in this method, and some potential strategies and tactics for promoting effective learning. Although it may appear that a one-on-one class does not involve much or any classroom management, there are still important choices to be made regarding the layout of the room, your seat in it, and the administration of the physical resources. Many teachers discover that they can use content that the student has created or that they have found together, aside from the fact that you nearly always need to extensively change existing resources to suit a one-to-one session. Private one-on-one lessons, in particular, frequently proceed at a speed set by the student and their requirements rather than the course/term structure of an institution. In a one-on-one setting, the traditional roles of a large group frequently change because of the intimacy of the interactions, which might make you the learner's friend or foe. The learner frequently assumes a much more equal role in making decisions regarding the class as a result of a change away from a teacher-centred dynamic. A single student can employ many of the tactics we use in big groups, but they will always be used differently or for different reasons. You might discover, for instance, that prolonged listening or reading is not the best use of your time and has to be modified. Other methods, including reading aloud to the teacher to concentrate on the associated speech elements, can be more suited for a one-on-one lesson. The fact that the teacher and student are alone together for the entire class creates a particular form of pressure, which can be occasionally higher and occasionally less. The teacher may have a stronger need to produce outcomes because they are both "always on," while the learner may experience less pressure because there are no other students in the class. Many students who feel they require one-on-one instruction look for an instructor, gather their resources, make their own schedules, and negotiate fees on their own. They frequently have strong learning motivation. You might be much more driven to teach for the same reasons. Additionally, you might feel much more responsible for a single learner than for a huge class where many learning variables are out of their control.

REFERENCES:

1. Pask G. Learning strategies, teaching strategies, and conceptual or learning style //Learning strategies and learning styles. – 1988. – C. 83-100.
2. Friedman A. J. et al. Effective teaching strategies and methods of delivery for patient education: a systematic review and practice guideline recommendations //Journal of Cancer Education. – 2011. – T. 26. – C. 12-21.

UDC 378.147.88

THE ROLE OF THE INNOVATIVE METHODS IN THE TEACHING FOREIGN LANGUAGE IN THE HIGHER EDUCATION

N.I.Muxammadjonova, teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida talabalarga ingliz tili fanini o'qitishda qo'llaniladigan innovatsion ta'lim texnologiyalari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion ta'lim texnologiyalari, xorijiy til, oliy ta'lim tizimi, dars samaradorligi, ta'lim sifati.

Аннотация. В этой статье рассматриваются инновационные образовательные технологии, используемые для обучения студентов английскому языку в системе высшего образования.

Ключевые слова: инновационные образовательные технологии, иностранный язык, система высшего образования, эффективность уроков, качество образования.

Abstract. This article highlights innovative educational technologies used in teaching English to students in the higher education system.

Keywords: *innovative educational technologies, foreign language, higher education system, lesson efficiency, quality of Education.*

Teaching English language in higher education can be revolutionized with an innovative approach that is not only effective but also engaging. Instead of the traditional methods, introducing interactive language games, real-world scenario-based activities and storytelling can help students in understanding grammar, vocabulary and pronunciation in a better way. Additionally, incorporating technology such as language learning apps, virtual reality and online language exchange programs can provide students with an immersive language learning experience. Adopting such an approach can make learning English language fun and interesting, leading to better proficiency and confidence among students.

Taking an innovative approach to teaching English language in higher education can revolutionize the way students learn. Instead of traditional teaching methods, using interactive language games, storytelling and real-world scenario-based activities can enhance grammar, vocabulary, and pronunciation comprehension. Moreover, incorporating technology such as language learning apps, virtual reality and online language exchange programs can provide an immersive learning experience. This approach can make learning English language more fun and engaging, resulting in heightened proficiency levels and increased student confidence. Adopting these innovative teaching methods encourages student participation and enhances their confidence, leading to a more successful educational experience. Moreover, these methods can also help students to break the communication barriers and encourage them to use the language more confidently in real-life situations. The incorporation of these methods promotes a much more complete understanding of the language, allowing students to connect with the language on a more personal level. Ultimately, utilizing these methods ensures that the students are well-prepared for the real world, and that they are confident and capable to communicate their thoughts and ideas in a foreign language.

The traditional approach to teaching English in higher education is undergoing a transformation thanks to innovative methods. These new methods aim to improve student engagement and increase language proficiency. Among the trending techniques are Flipped Learning, Project-Based Learning, and Gamification.

Flipped Learning involves students watching pre-recorded video lectures and using class time to ask questions and collaborate with peers on tasks related to the topic. This method results in better retention of the material since students interact with it several times through watching the video and working on tasks.

Project-Based Learning involves students working on group projects that simulate solving real-world problems using English language skills. The projects require students to conduct research, analyze data, and present their findings. This method enhances critical thinking and communication skills and provides meaningful learning experiences.

Finally, gamification applies game-design elements to create a fun and engaging learning environment. Students participate in games that require them to use English language skills to achieve goals and earn rewards. Gamification enhances motivation, retained knowledge, and skill-building.

These innovative approaches provide alternatives that match modern students' needs better than traditional methods. Ultimately, this paves the way towards better learning outcomes for students. The adoption of innovative approaches provides alternative solutions that meet the needs of contemporary learners more effectively than traditional methods. As a result, this leads to superior educational results for students. The increased adoption of innovative approaches in education has proven to be a game-changer. These approaches offer alternative solutions that are able to meet the unique needs of contemporary learners better than traditional methods. The traditional methods have often failed to cater to the diverse needs of learners, leading to subpar educational outcomes. The adoption of innovative approaches has undoubtedly led to superior educational results for students. This shift towards innovative methods has not only improved learning outcomes but has also helped create a more engaging and interactive learning experience for learners.

The innovative approaches in teaching English language in higher education systems are proving successful and are gaining popularity. These methods aim to provide students with a comprehensive and engaging language learning experience that can support them to excel academically and in their professional career.

The innovative approaches in teaching English language in higher education systems are revolutionizing classroom learning. These methods have been successful in providing students with a well-rounded and immersive language learning experience. This, in turn, helps students to develop

their academic and professional skills. As the popularity of these methodologies continues to grow, more educational institutions are adopting them in order to ensure that their students receive a world-class education.

The classes conducted meet all the methodological requirements of today: they have a practical, educational and developmental orientation, in this regard, project methods are widely used, non—traditional classes are conducted - excursions, dramatizations, classes-presentations, etc., exercises of a problematic and creative nature are used. The choice of methods is influenced by the specifics of the faculties, therefore, a mixed teaching method is quite common, which, without emphasizing any extremes, includes elements of the above methods and any others that appear in the methodology. In addition, at various faculties and language stages, elements of Oxford and Cambridge courses are widely used, assuming maximum immersion of the student in the language process and, importantly, focused on the development of not only language knowledge, but also creativity and the general outlook of the student. Teachers of the department compile and publish collections and methodological manuals on foreign languages, which reflect the specifics of the faculty, solve the problem of interdisciplinary connections, thereby proving that a foreign language is not an end in itself, but only a means for expressing thoughts, including on professional topics. Thus, the Department of Foreign Languages provides three most important components of the knowledge standards of the coming century: computer skills, knowledge of foreign languages and professional orientation. The teachers of Foreign Languages have chosen mainly a mixed teaching methodology, including elements of grammatical-translation, communicative, linguo-socio-cultural and other approaches. This choice allows you to achieve the desired result - the development of students' basic knowledge of a foreign language, taking into account the specifics of the chosen faculty. The use of a mixed methodology, in addition to achieving an educational goal, contributes to the comprehensive, harmonious development of the individual, which is important.

Incorporating innovative teaching techniques can greatly enhance foreign language education in higher learning. A holistic approach that values verbal, nonverbal, and cultural aspects of language can be employed to provide a comprehensive understanding. Gamification, interactive technology, and immersive experiences can also be utilized to enhance student engagement and retention. In addition, incorporating real-world scenarios can facilitate practical application of learned skills. These methods can greatly promote a student's ability to communicate effectively and confidently in their desired language.

Learning a foreign language can be a challenging task, especially at the higher education level. However, with the right approach and techniques, it can become an enjoyable and rewarding experience. In this article, we will explore some innovative methods to teach foreign languages in the higher education system.

Interactive and Hands-On Learning: One of the best ways to teach a new language is through immersive experiences. This can include interactive and hands-on activities like role-playing, simulation games, and language exchanges. By engaging with the language in a contextually relevant way, students are more likely to retain the information and develop practical language skills.

Blended Learning: The use of technology in education has revolutionized the way we learn. Blended learning combines traditional classroom teaching with online resources and interactive multimedia. This approach enables students to learn at their own pace and provides a more personalized learning experience. an understanding of the culture and customs associated with that language. By integrating cultural activities, such as food tasting, cultural events, and guest lectures, into the curriculum, students can gain a deeper appreciation and understanding of the language they are learning.

Collaborative Learning: Language learning can be a social experience. Collaborative learning activities, such as group projects, peer-to-peer language learning, and language learning communities, can provide students with the opportunity to practice their language skills in a supportive and engaging environment.

In conclusion, teaching a foreign language in the higher education system requires an innovative approach. By incorporating immersive experiences, blended learning, cultural integration, and collaborative learning, we can provide students with a more engaging and effective language learning experience.

REFERENCES:

1. Modernization And Integration Of National Culture In The Condition Globalization And Its Importance In The Restoration Of The New Uzbekistan //Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry. – 2021. – T. 12. – №. 6.
2. Anburaj M. G. et al. Innovative methods of teaching English language //IOSR Journal of Humanities and Social Science. – 2014. – T. 19. – №. 8. – C. 62-65.

UO'K 37.026.1

TEXNIK MEXANIKA FANINI O'QITISHDA TALABALARNING TEXNOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

S.U.Mustapaqulov, o'qituvchi, Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti, Qarshi

Annotasiya. Maqolada oliy o'quv yurtlarida texnik ta'lim yo'nalishlarida tahsil olayotgan talabalarning bilimni umumxandislik fanlaridan yechimini topish masalasi va ularning jamlashtirish yo'llari tavsifiya etilgan.

Kalit so'zlar: texnik mexanika, kompetentlig, shakllantirish, texnik ta'lim, umumxandislik, tasavvurlar, umumlashtirish va sistemalashtirish, axborot texnologiyasi.

Аннотация. В статье предложены в направлении технического образования высшем учебном заведении и пути их решения задачи обобщения знаний студентов по общеинженерным дисциплинам.

Ключавая слова: В статье рассматриваются проблемы обобщения знаний студентов по инженерным дисциплинам в вузовских направлениях технического образования и пути их решения.

Abstract. In the article the problem of generalization of students knowledge of engineering disciplines in the university areas of technical education and ways of their solution.

Keywords: Technical mechanics, competence, formation, technical education, general engineering, imagination, generalization and systematization, information technology.

Kirish. Mamlakatimizda hozirgi vaqtda barcha soha singari oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimida ham amalga oshirilayotgan o'zgarishlar hamma professor-o'qituvchilar oldiga talabala-yoshlarning bilimlarni yuqori daraja olib chiqish, ularda yuksak ahloqiy sifatini tarbiyalash, ularning muloqat, o'qish, mehnat qilishga bo'lgan qobiliyatlarini taraqqiy ettirish, ularning mustaqil tafakkur qila olishini va mantiqiy fikrlashini rivojlantirish hamda faolligini oshirish kabi o'ta muhim va mas'uliyatli vazifalarni qo'ymoqda.

Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal etish uchun texnik ta'lim yo'nalishidagi faqat gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy, matematik va tabiiy-ilmii hamda ixtisoslik fanlarining nazariy asoslarini emas, balki ma'lum darajada umumkasbiy (texnik mexanika) fanlaridan ham bilimlarga ega bo'lishi lozim.

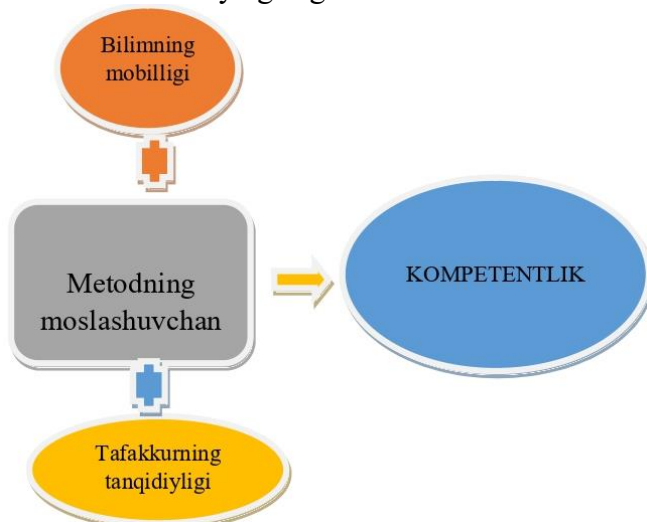
Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimida texnik mexanika fani texnik talim yo'nalishidagi oliy o'quv yurtlarining tayanch fanlaridan biri bo'lib hisoblanadi, ya'ni boshqa ixtisoslik fanlari (YESM loyihalash asoslari, mashinalarni loyihalash asoslari, YESM materialshunosligi, amaliy antropologiya va biomexanika, texnologik jarayonlarni loyihalash, TCH buyumlarini konstruksiyalash, texnologik mashinalarni loyihalash, TCH buyumlarini ishlab chiqarish va hakoza fanlar)ni o'rganish uchun zamin yaratadi.

A-rasm. Talabalarning kompetentligi strukturaviy tahlili

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Texnik mexanika fanini o'rganish talabalarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga, texnik talim yo'nalishidagi umummuxandislik fanlarini o'zlashtirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Talabalarning kasbiy tayyorgarligi uchun texnik va muhandislik kompetentligi (amaliy ko'nikma va malaka) muhim masala hisoblanadi.

Talabalarga chuqur va mustahkam bilimni shakllantirish hamda rivojlantirish uchun ularning bilimlarini yagona sistemaga keltirish, ularga tabiat hodisalari va texnik ishlab chiqarish bilan uzviy bog'liqligini tushuntira bilish katta ahamiyatga ega.

Umumtexnika fanlarini o'qitish jarayonida politexnik va didaktik prinsiplar asosida talabalarning o'zlashtirilgan kompetentligi (amaliy ko'nikma va malaka)ni quyidagicha ifodalash mumkin.

Texnik mexanika fanidan talabalar bilimini umumlashtirishning asosiy vazifasi har bir shaxsning aqliy va jismoniy faoliyati va kundalik hayoti uchun zarur bo'lgan umummuhandislik fanlarini o'rganish va bilim olishni davom ettirish uchun yetarli kompetentligi(amaliy ko'nikma va malaka)ning mustahkamligini taminlashdan iborat (A-rasm).

Malumki, Texnik mexanika talabalarda texnik tasavvurning paydo bo'lishi va mohiyati, real va ideal munosabatlar, mantiqiy modellashtirishning ahamiyati haqidagi tasavvurlarni rivojlantirish ularda ilmiy dunyoqarashning shakllanishi hamda rivojlanishiga imkon beradi.

Texnik mexanikadan talabalarning bilimini umumlashtirish matematik-mantiqiy xulosalarni chiqarishga, obyekt yoki konstruksiyalar (mexanizm yoki uzatmalar)ning o'zi va ularni konstruksiyalashga, mulohazalarni asoslash va hisoblashga, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishga, aniq yechimlarga olib kelishga, mantiqiy sezgirligini rivojlantirishga yordam beradi.

Natijalar. Talabalarning bilimlarini umumlashtirish va sistemalashtirish masalalarini quyidagi yo'llar bilan hal etish mumkin:

1. Yangi materialni texnik mexanika fanining fundamental metodologik qonuniyatlariga tayangan holda o'rganish va tahlil qilish

2. Turli xil obyekt va subyektlarga, texnik mex'anika kursining har bir bo'limlariga oid mexanika va matematik qonunlar, tushunchalarni qo'llash(obyekt va subyektlar orasidagi (munosabat) bog'lanishlar turli xil ko'rinishlarda bo'ladi. Subyektlar amaliy faoliyat va bilish bilan bog'liq bo'lgan, obyektga qaratilgan aktivlik manbai bo'lsa, obyektlar esa qaralayotgan jism yoki narsa (konstruksiya) ko'rinishidagi manbaadir).

3. Yagona matematik modullarni va hisoblash formulalarini hosil qilish yo'li bilan yechiladigan masalalar sistemasini yechish.

4. Masalalarni yechishda, ya'ni hisob-grafik ishlar, kurs ishi va kurs loyihalarini bajarishda matematik modellashtirish yordamida umumiy fikrga kelishni shakllantirish va rivojlantirish ("Falsafa" qomusiy lug'atida modellashtirish bevosita o'rganishga asoslangan ilmiy usul. Modellashtirishning asosiy maqsadi - bu obyektlarni o'rganish va bo'lajak kuzatuvlarni oldindan bashorat qilishdan iborat).

5. Mexanik tushunchalarni shakllantirishga doir namunaviy masalalarni yechish va hisoblash ishlarini bajarishni sistemalashtirish.

6. Texnik ta'lim yo'nalishidagi oliy o'quv yurtlari uchun zarur bo'lgan Texnik mexanika fanini o'qitishning sistematik modelini tuzish zarur.

7. Talabalarning bilimini umumlashtirish va sistemalashtirishda innovatsion axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishni amalga oshirish talab etiladi.

Axborot texnologiyasi - bu turli masalalar yechimini topish maqsadida axborotlarni yig'ish, qayta ishlash, saqlash, ifodalash, taqsimlash, uzatish va uni istemolchiga yetkazib berish jarayonlarini kompyuter va telekommunikatsiya vositalari yordamida amalga oshiradigan, tartibga solingan va tashkillashtirilgan tizim va amaliy dasturlar majmuasi. Barcha fanlar kabi umumkasbiy fanlarni o'qitishda ta'limda yangi axborot texnologiyalardan foydalanish, talabalarning nazariy bilimlarni puxta va yaxshi o'zlashtirishiga, malaka va ko'nikmalari shakllanishiga hamda ularni amaliyotda mustahkamlashga imkoniyat yaratadi, turli modellar asosida o'qitishning noan'anaviy shakl, uslub va vositalardan foydalanishga yordam beradi.

Xulosa. Yuqoridagilarni ta'kidlagan holda talablarni amalga oshirish talabalardan tabiatning qonuniyatlari asosida fikrlashni, nazariy va amaliy ko'nikmalarni ya'ni fan nuqtai nazaridan ularning kompetentligini hosil qilishni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun. 1997 yil.
2. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun asosida ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish. Metodik tavsiyalar to'plami. 2001
3. Bibitov N. "Texnik mexanika", o'quv qo'llanma. T.O'qituvchi-2008 y.
4. Пармонов А.Э., Шодмонкулов З.А. Оилада китобхонлик ва мутолаа маданиятини шакллантириш – халқаро баҳолаш дастурининг муҳим талаби. "ТАЪЛИМ ФИДОЙИЛАРИ" Илмий-услубий журнали, барча соҳалари, 4-сон, 1-жилд, апрель 2021. Ўзбекистон. (с. 570-572)
5. Nabeyiv A.A., va boshqalar "Texnik mexanika" Toshkent "Davr" nashriyoti, 7 y. 280 b.
6. Journal of new century innovations Volume – 19 | issue - 7 December - 2022 "Texnik mexanika" fanini o'qitish jarayonida interfaol uslublarni qo'llash// <http://newjournal.org/index.php/new/article/view/2075>
7. Вестник науки и образования № 7(61). Часть 3. 2019. Об одном инвариантном многозначном отображении в управляемых колебательных системах.
8. <https://cyberleninka.ru/article/n/ob-odnom-invariantnom-mnogoznachnom-otobrazhenii-v-upravlyaemyh-kolebatelnyh-sistemah/viewer>

UO'K 378.1

“TUPROQNING MORFOLOGIK BELGILARI” MAVZUSINI O'TISHDA KLASTER METODIDAN FOYDALANISH

Sh.Sh.Nafetdinov, dots., Buxoro davlat universiteti, Buxoro
M.A.Ochilova, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro
N.O'.Sultonova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada tuproqning asosiy belgilariga alohida to'xtalib o'tilgan hamda "Tuproqning morfologik belgilari" mavzusini o'tish jarayonida klaster metodini qo'llash ta'lim samaradorligini yanada oshirishi haqida batafsil yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: tuproq morfologiyasi, klaster metodi, zamonaviy ta'lim texnologiyasi, tuproq profili.

Аннотация. В данной статье основное внимание уделяется основным характеристикам почвы и подробно объясняется, как использование кластерного метода в процессе прохождения темы «Морфологическая характеристика почвы» повышает эффективность образования.

Ключевые слова: морфология почв, кластерный метод, современная образовательная технология, почвенный профиль.

Abstract. This article focuses on the main characteristics of the soil and explains in detail how the use of the cluster method in the process of passing the topic "Morphological characteristics of the soil" increases the effectiveness of education.

Key words: soil morphology, cluster method, modern educational technology, soil profile.

Bugungi kunda qator rivojlangan mamlakatlarda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi o'qitish metodlarini qo'llash imkoniyatlari yaratilmoqda va ta'lim jarayonida tadbir etilib kelinmoqda. Buning natijasida dars samaradorligi ortib, o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi hamda yangi ma'lumotlarni o'zlashtirishi yaxshilanadi.

Xususan o'qitish jarayonida klaster metodidan foydalanish o'ziga xos xususiyatga ega. Ta'lim amaliyotida foydalanilayotgan klaster metodi talabalarning fikrlashini kengaytiradi, muammoning to'g'ri yechimini topishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi hamda o'tilayotgan mavzuni o'quvchilarga bayon qilish davomida uzviylik va ketma ketlikni ta'minlashda yordam beradi. Klaster metodi orqali

talabalarning bilim, ko'nikma, malakalari, ijodkorligi va faolligi, nazariy hamda amaliy muammolarga bo'lgan qarashlari rivojlanadi.

Mazkur metodni "Tuproqning morfologik belgilari" mavzusini o'tish davomida qo'llash qanchalik samaradorligini ko'rib chiqamiz.

Tuproq morfologiyasi deganda, uning tashqi ko'rinishini izohlovchi belgilar tushuniladi. Tuproqning morfologik belgilariga: tuproq profili tuzilishi, alohida gorizontlar qalinligi, qatlamlar rangi, namligi, donadorligi (strukturasi), mexanik tarkibi, qovushmasi, yangi yaralmasi va qo'shilmasi kiradi. Tuproqning morfologik belgilari asosan tuproqning hosil bo'lish, rivojlanish xossalari izohlaydigan muhim ko'rsatkichdir.

Tuproq profilini o'rganishda avvalo, uning morfologik belgilari muhim ahamiyatga ega. Bu orqali tuproq paydo qiluvchi jarayonlarni hamda ayrim gorizontlar tarkibi, xossalari, xarakteri asosida tuproq tiplari, tipchalari va turlarini aniqlash imkoniyatini beradi. Bundan tashqari tuproqlarning morfologik belgilari ularning ichki xossalari bilan bog'liq bo'lib, kimyoviy tarkibi va fizikaviy xossalari ham bildiradi hamda qisman o'rganishga yordam beradi.

Tuproq profili-tuproq genetik gorizontlarining vertikal yo'nalish bo'yicha muayyan tarzda almashinib turishi natijasida yuzaga keladigan tashqi qiyofasidir. Tuproq profilini tashkil etuvchi genetik gorizontlar o'ziga xos tashqi morfologik belgilari bilan ajralib turadi. Tuproqlar, sodir bo'ladigan ichki jarayonlarni, ularning paydo bo'lishini va rivojlanish tarixini namoyon etadigan, morfologik belgilariga ega. Ana shu belgilar asosida tuproqlarni ona jinsidan va bir biridan farqlab ajratish hamda tuproq paydo bo'lish jarayonlarining borishi, uning jadalligi haqida umumiy tasavvurga ega bo'lish imkoniyatini beradi. Tuproq gorizontlari-tuproq paydo bo'lish jarayonlari natijasida paydo bo'ladigan va odatda yer yuzasiga parallel yo'nalgan, deyarli bir xil tuzilishli hamda o'zining morfologik belgilari bilan ajralib turuvchi tuproq qatlamlaridir. Tuproq profilida bir qancha gorizontlar ajratiladi va ular ham qator gorizontchalarga bo'linadi. Har bir gorizont o'zining nomi va harfli belgilariga ega.

Tuproqning genetik qatlamini V. V. Dokuchaev A—ustki, B—o'tuvchi, C—tuproq osti kabi uch xil genetik qatlamga bo'ladi.

Ko'pchilik tuproqlarda, odatda har bir genetik katlam bir necha qatlamchalarga ajratiladi. Bu holda ular A1, A2, B1, B2 ishoralari bilan belgilanib, ularning morfologiyasi xarakterlanadi.

Tuproq va genetik qatlamlari qalinligi: Tuproqning umumiy qalinligi deb, uning yuzasidan boshlab to ona jinsgacha bo'lgan gorizontlarning sm da ifodalangan yig'indisiga aytiladi. Tuproq deganda faqat ustki chirindili qatlam tushunilmaydi balki tuproq paydo qiluvchi jarayon ta'sirida o'zgargan va morfologik belgilariga ko'ra ona jinsdan farq bo'lgan ma'lum qalinlikdagi qatlam ($A_0+A_1+A_2+B_1+B_2$) tushuniladi. Shuning uchun tuproqning qalinligi uning tipiga ko'ra, o'rta hisobda 40 sm dan 150 sm gacha bo'ladi va u yuqoridan pastga tomon santimetr bilan o'lchanadi. Ammo, O'tra Osiyoning qadimdan sug'orilib kelinayotgan madaniy voha tuproqlarining qalinligi 250-300 sm va undan ham oshishi mumkin.

Tuproqning rangi: Tabiatda uchraydigan tuproq tiplari, xillari va ularning ayrim qatlamlari o'ziga xos rangga ega bo'lib, bu ularning eng muxim morfologik belgilaridan hisoblanadi. Tuproqning rangi uni tashkil etadigan moddalar tasi hamda tuproqning fizik holati va namlik darajasi bilan aniqlanadi. Tuproqning rangini belgilovchi eng muhim moddalarga gumus, temir va kremnezyom birikmalari kabilar kiradi.

Tuproqlar ko'pincha rangiga qarab nomlanadi. Masalan, kashtan tuproq, qizil tuproq, bo'z tuproq va boshqalar. Tuproqning rangi uning kimyoviy tarkibi va chirindi moddalariga karab o'zgaradi. Tuproq tarkibida organik modda—chirindi qancha ko'p bo'lsa, uning rangi shuncha qoramtir bo'ladi.

Tuproqning mexanik tarkibi: Tuproqning mexanik tarkibi deb, har xil kattalikdagi mineral zarralarning bir-biriga bo'lgan nisbatiga aytiladi. Tuproq mexanik tarkibi asosiy qismining 1 mm dan kichik zarrachalari tuproqning mayda zarrachalari (melkozem), 1 mm dan yirik zarralari tuproq skeleti deyiladi. Tuproq zarrachalarining miqdoriga qarab ajratish mexanik tarkibiga ko'ra tasnifi (klassifikatsiyasi) deyiladi. Bunda kattaligi 0,01 mm bo'lgan zarrachalar miqdori asosiy mezon hisoblanadi. Odatda 0,01 mm dan kichik bo'lgan zarrachalar fizik loy, 0,01 mm dan yirik bo'lgan zarrachalar fizik qum deb yuritiladi.

Tuproqning mexanik tarkibi ham tuproqning muxim morfologik belgilaridan biri bo'lib, yerni ishlash, ekinlarni suqorish va tuproq unumdorligini oshirishga yordam beradi.

Tuproq strukturasi: Tuproqning alohida agregatlar (zarrachalar) ga ajralib ketishiga tuproq donadorligi (strukturasi) deyiladi. Bu agregatlar turli mexanik elementlarning bir-biriga birikishidan hosil boladi. Tuproq agregatlari-mayda zarrachalarning bir-biri bilan birikishi natijasida (1 mm dan

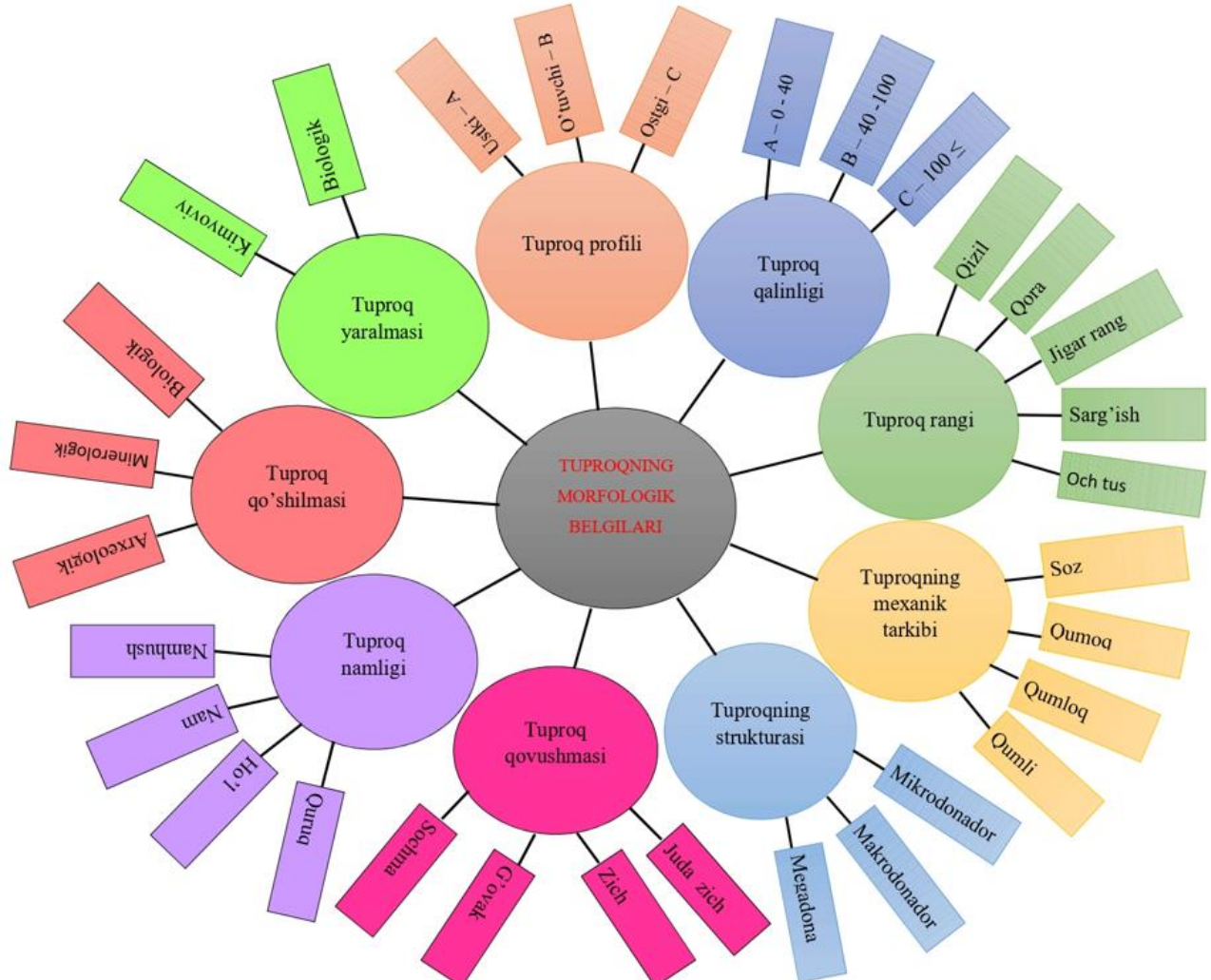
10 mm gacha) donadorlik shakllanadi. Donadorlik makroagregatlarning kattaligi va shakliga qarab quyidagilarga bo'linadi:

mikrodonadorlik — zarrachalar diametri 0,25 mm dan kichik;

makrodonadorlik — zarrachalar diametri 0,25 mm dan 10 mm gacha;

megadonadorlik — zarrachalar diametri 10 mm dan katta.

Tuproq qovushmasi: Har qaysi qatlamdagi zarra va bo'lakchalar zichligining xarakteri va darajasi tuproq qovushmasi deyiladi. Bu ona jinsning tarkibiga, tuproqning organik va mineral tarkibiga, mexanik tarkibiga, donadorligiga, namlik darajasiga bog'liq bo'ladi.

Tuproq qovushmasiga ko'ra: Juda zich, zich, g'ovak, sochilma holatlarida bo'ladi.

Juda zich qovushma-tuproq chuqurini belkurak bilan kovlashning deyarli imkoni yo'q. Zich qovushma-chuqur belkurak yoki ketmon yordamida ancha qiyinlik bilan kovlanadi. Bunday zichlik og'ir qumoq va soz mexanik tarkibli tuproqning illyuvial gorizonti uchun xarakterlidir. G'ovak qovushma-chuqur oson kovlanadi, belkurak bilan tashlangan tuproq mayda bo'laklarga sochilib ketadi. Uvoqli donador, strukturali qumoq va soz tuproqlar hamda yetilib ishlov berilgan tuproqlarning haydalma qatlami uchun xosdir. Sochilma qovushma-qumli va qumloq tarkibli tuproqlarning quruq haydalma garizontlari uchun xarakterlidir.

Tuproqning namligi – absalyut quruq tuproq massasi yoki hajmiga nisbatan foiz hisobida ifodalangan suv miqdoridir. Tuproqning namligi undagi suv zaxirasini, sug'orish muddatlarini aniqlash va tuproqga ishlov berish uchun aniqlaniladi. Tuproq namligiga ko'ra- ho'l, nam, namxush, quruq bo'lishi mumkin.

Tuproq qo'shilmasi – tuproq poyda bo'lish jarayoniga hech qanday aloqasi bo'lmagan, keyinchalik qo'shib qolgan mineral, tog' jinsi parchasi hamda organik qoldiqlar singari moddalar tuproq qo'shilmasi deyiladi.

Xayvonlarning suyagi, turli chig'anoqlar, o'simliklarning qoldig'i kabilar biologik qo'shilma hisoblanadi. Tosh, shaqal kabilar esa mineral qo'shilma bo'ladi. Bulardan tashqari, uy-ro'zqor asboblarning siniqlari, ko'mir bo'lakchalari, uy hayvonlari suyaklari va insonlarning suyaklari kabi narsalar arxeologik qo'shilma deyiladi.

Tuproqning yangi yaralmasi: Tuproq paydo bo'lish jarayonida vujudga kelgan, shakli va tarkibi har xil bo'lgan turli holatdagi birikmalar yangi yaralma deyiladi. Tuproqda boradigan fizikaviy, kimyoviy biologik jarayonlar natijasida o'simlik va hayvonot olamining bevosita ta'siridan hosil bo'lishiga ko'ra, kimyoviy va biologik yangi yaralmalar ajratiladi.

"Tuproqning morfologik belgilari" mavzusini o'tishda yuqorida bayon etilgan tuproqning asosiy morfologik belgilarini talabalarga qiziqarli, tushunarli tarzda izchillik va ketma-ketlik asosida tushuntirish mobaynida yangi pedagogik texnologiyalarda keng qo'llanib kelinayotgan klaster metodidan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xulosa va takliflar:

O'qitish jarayonida amalga oshiriladigan klaster metodi puxta ishlab chiqilgan strategiya bo'lib, undan talaba bilan yakka tartibda yoki guruh asosida tashkil etiladigan mashg'ulotlar jarayonida qo'llash mumkin. Shu orqali pedagog o'tilgan dars haqidagi yangi bilimlarning talabalar tomonidan qisqa vaqt ichida samarali o'zlashtirilganligiga amin bo'ladi.

Masalan, talabalarni yangi materiallar bilan tanishish yoki o'rganish bosqichi biroz murakkabroq jarayon hisoblanadi. Ammo bu jarayonda klaster metodi qo'llanilsa, ya'ni "Tuproqning morfologik belgilari" mavzusi klaster metodi orqali o'tilishi o'qituvchi uchun ham, talaba uchun ham oson va tushunarli bo'ladi.

Bundan tashqari klaster metodi talabalarda aqliy fikrlash, hozirjavoblik, tarqoq tushunchalarning aniq bir zanjir asosida tizimga solish hamda ma'lumotlarni tez ilg'ash kabi qobiliyatlarini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayev H.A., Tursunov L.T. Tuproqshunoslik asoslari. T-1994y.
2. Xoliqov Sh., Uzoqov P., Boboxo'jayev I. Tuproqshunoslik. T-2013y.
3. Avliyov X.A., Musayeva N.N. Pedagogik texnologiya. T-2012y.
4. V.I. Savich, SH.SH. Nafetdinov, "Information and energy assessment of genesis and fertility soil", European journal of molecular and clinical medicine, bet 9857-9860.
5. SH.SH. Nafetdinov, M.A. Ochilova, N.O'.Sultonova, G.H. Karimova, "Tuproq kesmasi mavzusini o'tishda klaster metodidan foydalanish", Xorazm Ma'mun Akademiyasi axborotnomasi 2023-2/3, bet 114-117.
6. SH.SH. Nafetdinov, M.A. Ochilova, N.O'.Sultonova, G.H. Karimova, "Using the cluster method in passing the subject of the soil" Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya Modern problems of geography: Integration of science and education, Azerbayjon, Baku, noyabr 29-30 2022. Bet 73-75.

UDC 37.012

THE IMPORTANCE OF VOCABULARY IN LANGUAGE LEARNING AND HOW TO BE TAUGHT

*R.Narbekova, Jizzakh State Pedagogical University
F.Narbekov, Jizzakh Branch of National University of Uzbekistan*

Annotatsiya. So'z boyligini oshirish til o'rganish jarayonining muhim qismidir. Bugungi kunda so'z boyligini oshirishning bir qator innovatsion usullari mavjud. Ushbu maqolada so'z boyligini oshirish yo'llari va uning ahamiyati muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: lug'at, tirishqoqlik, o'yin, til, usul, kommunikatsiya.

Аннотация. Увеличение словарного запаса является важной частью процесса изучения языка. На сегодняшний день существует ряд инновационных способов увеличения словарного запаса. В этой статье рассматриваются способы увеличения словарного запаса и его значение.

Ключевые слова: лексика, активность, игра, язык, метод, коммуникация.

Abstract. Increasing vocabulary is an important part of the language learning process. Today there are a number of innovative ways to increase vocabulary. This article discusses ways to increase vocabulary and importance of it.

Keywords: vocabulary, activity, game, language, method, communication.

Introduction. When teaching the formal side of the language - its grammar, phonetics and word formation, it is important to keep in mind that the form of a word is not only its outer shell in relation to it. But it does affect its content. So, if we take a sentence and begin to change, for example, the form of a verb, then we can make a real action possible, desirable, etc., and, by making a word that carries a phrasal stress unstressed, completely change the purpose and meaning of the statement. Thus, the form of a word constitutes unity with its meaning, influences it, and therefore the study of form is of such great importance in language.

Materials and methods. However, the learner can realize the importance of the word form only if he feels and understands this connection. This raises the important problem of the correlation of vocabulary, grammar and phonetics in teaching a language.

Until recently, grammar and phonetics were often studied in parallel with vocabulary and independently of it. One of the important progressive principles of modern methodology is the organic connection of vocabulary with grammar and phonetics. Just as it is impossible to learn vocabulary without simultaneously studying the grammatical form of a word and its pronunciation, so it is also impossible to study grammar and phonetics in general, without taking into account those specific words to which the studied rules of grammar and phonetics should apply.

Finally, no matter how important the grammatical forms of a word are, knowing a large number of words to express different thoughts will be more important than knowing the same number of grammatical forms and constructions; for example, knowing 50 words and 5 grammatical constructions, you can build more sentences than if you know 5 words and 50 constructions. At the same time, it is necessary to note the specific difficulties in the study of lexical material. The system of vocabulary is not sufficiently identified in linguistics, in contrast to grammar and phonetics. Therefore, lexical material is a kind of collection of single facts, a collection of units that do not have a system.

Results and discussion. In addition, the word itself is a very complex and diverse phenomenon. Each word has a certain amount of meanings, form and usage. The word form is understood as the phonetic and orthographic side of the word, its structure and grammatical forms. The pronunciation and spelling of foreign language words are new for students and therefore cause significant difficulties. The volume of the meaning of words in comparison with the native language, the polysemy of words, the nature of the compatibility of some words with others, the use of the word associated with the volume of meaning and determined by the specific situation of the utterance causes difficulties.

In addition to the general features of vocabulary as the material of the language, there are particular features of the vocabulary of the language being studied. A characteristic feature of English vocabulary is polysemy and homonymy. Therefore, it is obvious that the methodology of teaching vocabulary should take into account the specifics of a particular language.

Among the range of issues that make up the content of the methodology of teaching foreign languages, the problem of lexical selection belongs to one of the leading places. A correctly compiled educational dictionary is a necessary tool for a teacher, as it focuses him on a strictly limited range of vocabulary to be learned. The essence of lexical selection lies in the fact that from the multitude of words and phraseological phrases of a foreign language, only those are selected whose assimilation is primarily necessary to achieve the set learning goals. explained by some features of speech communication, where two interrelated, but different in nature, sides of speech activity are manifested: understanding someone else's speech and expressing one's own thoughts.

The implementation of these aspects is carried out using lexical material of different volume and composition and depends on the educational and cultural level of a person, his profession and range of interests, which determine the content and form of everyday speech practice. There are certain principles for selecting a lexical minimum: thematic selection, frequency, prediction of errors by language interference, semantic selection, the principle of compatibility, the principle of stylistic unlimitedness, and some others. Thematic selection is understood as the selection of a rather limited number of special words and expressions, without which communication on a particular topic is impossible. Frequency is determined using a number of educational dictionaries, textbooks and reference books.

Forecasting errors based on language interference helps to select the lexical minimum necessary for the correct and idiomatic expression of the trainee's thoughts. When transmitting his thoughts, he tries to be guided by the volume and systems of meanings of words and phrases of his native language in foreign language speech activity. Therefore, they are trying to determine what the most used and valuable lexical units for communication can be conveyed in English by the most communicatively valuable lexical units of the Russian language, diverging in their semantic structure or in structural and speech models with the corresponding words, expressions and constructions of the English language.

During semantic selection, the chosen words should express the most important concepts corresponding to the studied topic of oral and written speech. According to the principle of compatibility, the value of vocabulary is determined depending on its ability to be combined with other words. The higher the word compatibility, the more communicatively valuable it is. The

principle of compatibility should also be understood in the sense that the words to be studied should be distributed in the order in which they can best be combined with each other. For example, with the verb "read" adverbs such as "loudly", "out loud", "slowly", "fast", etc. were included. And, on the contrary, such words were not included that cannot be combined with this verb at this stage

The principle of stylistic unlimitedness, that is, the principle of belonging of a word to a neutral, literary, colloquial, bookish-written language, increases the percentage of thematic vocabulary with an increase in the course: the younger the course, the more neutral in style the vocabulary.

The practical component of teaching vocabulary is the formation of the ability to communicate in a foreign language through oral and written speech, providing the basic cognitive and communicative needs of students at each stage of education and the possibility of familiarization with the cultural values of the peoples - speakers of the languages being studied.

It is important to define what we mean by second language vocabulary. When we talk about vocabulary, we usually mean words, but what is a word? Most people think of words as single units, such as *cat*, *dozen*, or *reluctant*. However, these single words are merely one part of the vocabulary load that our students face. In fact, a "word" can be one of five types, namely (1) a single word, (2) a set phrase, (3) a variable phrase, (4) a phrasal verb, or (5) an idiom.

Activity 1: Keeping a running list of words

Students remember a certain percentage of what they see and a certain amount of what they hear, but they will remember even more of what they see and hear. Therefore, you should make a list of vocabulary as you are teaching. Point out the words to focus learners' attention on the words. In addition to providing focus and multiple retrievals, writing a list also shows the students an example of keeping a vocabulary notebook, which is one of many good vocabulary learning strategies. It is important for ELLs to see a model of what their notebooks could look like (Folse 2014).

Keeping a vocabulary list on the board is a good first step, but students are bombarded by all sorts of information all day long. Your job is to make these words memorable, and one way to do this is by doing something unique with the words as you teach them. These unique actions could include drawing the word, making a story about it, or even spelling it backwards. More common actions could include pronouncing the word, noting its antonym, or asking if anyone knows the word already. Let us look at teaching options when noting the two following words on our vocabulary list: *valley* and the *bottom line* [1].

When teaching the word *valley*, you could ask students what the shape of a valley is. They will indicate that a valley is shaped like the letter V. Thus, you might write the word with an extra big initial letter to indicate this relationship: Valley [2].

The idiom the *bottom line* is a good word to illustrate. Have students draw several lines, one on top of the other. The lowest line should be bigger or thicker than the other lines to indicate that it is more important than the other lines. Have your students draw an arrow to the lowest one and then label it "the bottom line." Thus, learners have illustrated that the bottom line means the most important point or factor in a discussion.

A very simple yet effective practice activity uses vocabulary cards that contain one question each. The teacher puts students in pairs or small groups, and their task is to discuss and solve the vocabulary question presented on the card. These teacher-generated cards can feature a variety of exercises, as seen in the following examples for the word *valley*:

Activity 2. Multiple Choice Exercise

The area between two mountains is called a__.

- A. voucher
- B. valley
- C. wound
- D. wave

[Answer: B.]

Activity 3: Ranking vocabulary items [3]

In a ranking activity, you present the class with a list of six to eight items that they must rank according to some factor. For example, you could present cities that students must rank according to population, or historical events that students must rank according to importance. Choose a list of items that represent a theme that is meaningful to your students. Embed key target vocabulary in the activity, and put these target words in bold or underline them.

The following ranking activity practices quantity words in English, particularly different kinds of containers. First, have students write their own rankings by themselves. Then have students work

in groups of three or four to discuss their rankings and then reach a group consensus on one ranking list for their group.

Ranking Activity

Directions: The following six items were bought at (fill in the name of a local store that all of your students know) yesterday. Use your knowledge of prices to rank these from the cheapest (1) to the most expensive (6).

- a **bag** of chips
- a **can** of tuna
- a **box** of cereal
- a **bunch** of bananas
- a **carton** of eggs
- a **pack** of gum

If you do this as a speaking activity, remember that there are actually two types of language needed for this activity (Folse 2006b). The language that is in the task is not usually the same language that learners need for the subsequent speaking task. Most teachers are good at identifying the language in the task. Here this includes container words such as *bag* or *box* and food names such as *cereal* or *eggs* [1]. However, teachers should also consider the language that students need for the speaking task. Students will need such language as “What did you rank number 1?” or “No, I think that a box of cereal is more expensive than a carton of eggs.”

Conclusion. In general, the role and place of the lexical aspect in the process of teaching a foreign language can be defined as the most important in the formation of students' ability to participate in direct and indirect dialogue of cultures, and use a foreign language to deepen their knowledge in various fields of science, technology and social life.

REFERENCES:

1. Atkins, P., and A. Baddeley. 2018. Working memory and distributed vocabulary learning. *Applied Psycholinguistics* 19 (4): 537–52.
2. Atkinson, R. 2015. Mnemotechnics in second- language learning. *American Psychologist* 30 (8):821–28.
3. Brown, C. 2013. Factors affecting the acquisition of vocabulary: Frequency and saliency of words. In *Second language reading and vocabulary learning*, ed. T. Huckin, M. Haynes, and J. Coady, 263–86. Norwood, NJ: Ablex.
4. Mackey, W. 2015. *Language teaching analysis*. Lon- don: Longman.
5. Sanaoui, R. 2015. Adult learners' approaches to learning vocabulary in second languages. *Modern Language Journal* 79 (1): 15–28.

UO’K 372.881.1+378

PRAGMATIK KOMPETENSIYA TALABALARNING XORIJIY TILDAGI KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINING STRUKTURAVIY KOMPONENTI SIFATIDA

N.G.Nazarova, o’qituvchi, Farg’ona politexnika instituti, Farg’ona

Annotasiya. Ushbu maqolada xorijiy tildagi kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismidagi pragmatik kompetensiyaning elementlarni o’z ichiga oladigan komponent tarkibi aniqlandi. Pragmatik kompetensiyaning komponentlarini shakllantirishga pragmatik markerlarga o’qitish asosida qarashlar taklif etildi.

Kalit so’zlar: pragmatik, kompetensiya, leksika, grammatika, struktura, diskurs.

Аннотация. В данной статье определен состав компонента прагматической компетенции, в который входят элементы компонента коммуникативной компетенции на иностранном языке. Предложены подходы к формированию компонентов прагматической компетентности на основе обучения прагматическим маркерам.

Ключевые слова: прагматика, компетенция, лексика, грамматика, структура, дискурс

Abstract. In this article, the composition of the component of pragmatic competence, which includes elements of the component of communicative competence in a foreign language, was determined. Approaches to the formation of components of pragmatic competence based on the teaching of pragmatic markers were proposed.

Keywords: pragmatics, competence, lexis, grammar, structure, discourse

Pragmatik kompetensiyaning xorijiy tildagi kommunikativ kompetensiya tarkibidagi o’rnini aniqlash muammosi lisoniy didaktika sohasidagi ko’plab tadqiqotchilarning asarlarida o’z aksini topgan. Uzoq vaqt davomida, xorijiy tilga o’qitish tahsil oluvchilarning o’rganilayotgan tilning faqat grammatikasini va leksikasini o’zlashtirishlarini nazarda tutar edi. Biroq, yigirmanchi asrning ikkinchi

yarmida xorijiy tilga o'qitishga kommunikativ yondashuvning paydo bo'lishi bilan nafaqat avval amaliyotda bo'lgani kabi (aynan grammatika va leksik birliklarni o'z ichiga oladigan) lisoniy kompetensiyani, balki bir qator boshqa kompetensiyalarni ham o'zlashtirishga bo'lgan ehtiyoj paydo bo'ldi. Pragmatik kompetensiya ular qatoriga kiradi, va uning xorijiy tildagi kommunikativ kompetensiya tarkibidagi o'rni quyida ko'rib chiqiladi.

Avvalambor, pragmatikaga pragmatik kompetensiyaning markaziy ahamiyatli elementi sifatida ta'rif beramiz. Pragmatika tilning muloqotda nima(lar) aytilishiga emas, balki qanday, qay tarzda aytilishiga ko'proq e'tibor berib qanday, qay tarzda qo'llanilishini o'rganadi. Ilmiy muomalaga "pragmatika" atamasini Amerika faylasufi Ch. Morris kiritgan. Faylasuf uni semantika va sintaksis bilan bir qatorda semiotikaning tarkibiy qismi deb o'rgangan.

Semantika so'zga uning qo'llanilishi vaziyatlari va kontekstidan tashqarida qarab, u nimani anglatishi haqida savol bersa, pragmatika esa aksincha, aynan ushbu holatlarni birinchi o'ringa chiqaradi. Pragmatika, dastavval, gaplarni to'g'ri tuzish, ifodalash uchun qoidalar to'plami bilan emas, balki tilning muloqotda qanday, qay tarzda, qay yo'sinda qo'llanilishi bilan bog'liq. Muloqot hech bo'lmaganda ikki tomonning – so'zlovchi va tinglovchi yoki yozuvchi va o'quvchining bo'lishini taqozo etadi. Shuning uchun, pragmatikada doimo kommunikantlarning o'zaro faoliyati o'rganiladi. Demak, muloqot so'zlovchining belgilarni kodlashtirish va tinglovchining ularni dekodlashtirishidan ancha katta, keng hodisa. Bu ma'noda pragmatika "aytilmaganni (bayon, fikrni) tahlil qilish san'atidir". Pragmatikadagi fundamental savol quyidagidan iborat: "Aytilgan (yozilgan) fikr bilan so'zlayotgan (yozayotgan) shaxs nimani nazarda tutadi va ushbu berilgan vaziyatda uni tinglovchi (yoki o'quvchi) qanday (nima deb) tushunadi?"

Nima o'tkazilishi haqidagi xulosalar uchun muloqot sodir bo'layotgan kontekst katta ahamiyatga ega. Qaysi faoliyat ichida qo'llanilayotganiga qarab, muloqot turlicha tomonga rivojlanib ketadi. Tildan foydalanuvchi so'zlovchining identikliki, uning tinglovchiga munosabati, so'zlovchining faoliyat turi va nuqtai nazari kabi omillarni o'z ichiga oladigan ijtimoiy vaziyatga bog'liq ravishda lisoniy shaklni tanlaydi. Tinglovchilar bir vaqtning o'zida yagona (odatda audial-vizual) obraz ko'rinishida o'tkaziladigan va qabul qilinadigan turli kommunikasion quyi tizimlardan (yoki "modalliklardan") iborat o'zarol faoliyat olib boruvchi xulq-atvor voqealarining butun bir yig'indisidan kelib chiqib xulosalar chiqarishadi.

Tilshunoslikda va til falsafasida nutq amali – tilda va kommunikasiyada performativ funksiyaga ega bayon (aytilgan so'z, gap, fikr, izhor) hisoblanadi. Olim J.L. Ostinga ko'ra, nutq amallarini uch darajada tahlil qilish mumkin:

- lokutiv amal (akt), ya'ni bayonni talaffuz etish;
- illokutiv amal (akt): bayonning pragmatik "illokutiv kuchi";
- perlokutiv amal (akt): aytilgan bayonning (fikr, so'z, gapning) asl faktik natijasi (ta'siri).

Demak, xorijiy tilning pragmatik me'yorlarini bilish hamsuhbatdan istalgan perlokutiv amalni olishni ta'minlaydi, ya'ni samarali muloqotni ta'minlaydi. Umumiy so'zlar bilan pragmatik kompetensiyaga nazarda tutilayotgan fikrni uning har qanday ijtimoiy-madaniy kontekstda barcha nozik tomonlari bilan o'tkazish (berish) va ushbu habarni so'zlovchi qanday reja qilgan bo'lsa, o'shanda talqin qilish qobiliyati deb ta'rif berish mumkin. Biroq, turli olimlar pragmatik kompetensiyani qanday, qay tarzda va nima sifatida o'rganganliklarini va ular pragmatik kompetensiya deganda nimani tushunganliklarini kuzatish e'tiborga loyiq.

Olim Jon Lichning bergan ta'rifiga ko'ra, pragmatik tilshunoslik (pragmalingvistika) ushbu illokusiyani kodlashtirish va koddan chiqarish uchun zarur bo'lgan lisoniy strategiyalari va resurslarini ifodalaydi. Masalan, iltimosni qurish uchun lisoniy strategiya bilvosita iltimos hisoblanadi (masalan, Could you open the door, please?). Bunda, gapni til jihatdan rasmiylashtirish modal fe'lining mavjudligini, so'roq shaklnining mavjudligini, hamda ihotalash, ya'ni iltimosni ma'lum bir darajada yumshoqlashtirishni (please) o'z ichiga oladi. Bundan, biz pragmatilshunoslik pragmatikaga ko'proq qarashli ekanligi, hamda har bir alohida olingan tilda individual tarzda namoyon bo'lishi haqidagi xulosa chiqarishimiz mumkin.

Ushbu komponent qanday paydo bo'lganligi va nima hisoblanganligini aniqlash maqsadida, kommunikativ kompetensiyaning turli modellarini ko'rib chiqamiz. Xorijiy mualliflar taklif etgan o'z ichiga pragmatik kompetensiyani u yoki boshqa tarzda olgan yondashuvlar va modellarning butun turli tumanligi orasida ba'zi guruhlarni ajratib o'krasatish mumkin. Misol uchun, olimlar V. Loflin, J. Ueyn va Y. Shmidgall uchta bunday yo'nalishlarni o'rganishadi: (1) funksional yoki diskursga qaratilgan modellar; (2) komponent modellar; (3) ma'noga qaratilgan modellar.

D. Xayms va M. Kanal va S. Sueynning modellarida kommunikativ kompetensiyaning ikki

yo'nalishli talqinini topish mumkin. Birinchi yo'nalish kommunikativ funksiyani bilimlarning xushbichim tizimiga tashkil qilingan qoidalar va shakllarning ma'lum bir yig'indisi sifatida o'rganadi. Ikkinchi yo'nalish ushbu kompetensiyaga muayyan kontekstda tilni to'g'ri qo'llay olish malakasi sifatida qaraydi. Keyinroq, olim M. Kanal ushbu uch komponentni yana bir komponent – diskursiv subkomponent bilan to'ldirdi. Har bir komponentni batafsil qo'rib chiqamiz.

Grammatik subkompetensiya tilni qo'llashning leksik, sintaktik, morfologik, fonetik, semantik va kogerent qoidalarini bilishni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy-lisoniy subkompetensiya esa, unda: diskursni qurish va tashkil qilish qoidalarini bilish va qo'llash malakasi, hamda tilni qo'llashning ijtimoiy-madaniy qoidalarini bilish va ularni qo'llash kabi ikki yo'nalishlarini ajratish qabul qilingan.

Olim M. Kanal ushbu modelni to'rtinchi komponent bilan to'ldirgan. Aslini olganda, bu modelni bevosita to'ldirish bo'lmagan, balki ko'proq jihatdan, restrukturizasiyadan iborat bo'ldi.

L.F. Baxmanning fikriga ko'ra, til kompetensiyasi quyidagi darajalarpdagi ikki kompetensiyadan iborat: tashkilotchilik va pragmatik. Tashkilotchilik kompetensiyasi til foydalanuvchisining tilning rasmiy strukturasi nazorat qilish, grammatik jihatdan to'g'ri gaplarni qurish va taniy olish, hamda ushbu gaplardan boshq'langan matnni yaratish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Ushbu kompetensiya yana ikki komponentni: grammatik va tekstual subkompetensiyalarini o'z ichiga oladi.

Ushbu ikki komponentlarning birinchisi bevosita tilni qo'llash bilan aloqador kompetensiyalarni o'z ichiga oladi. Bu yerga quyidagi kompetensiyalarni kiritish mumkin: leksikani, morfologiyani, sintaksisni, fonologiya bilish. Matn kompetensiyasi gaplar til birligi sifatidagi matnga birlashish konvensiyalari va qoidalrini bilishdan iborat. Matn kompetensiyasi gaplarni moslashtirish (cohesion) qoidalarida, hamda ritorik tashkil etishda ifodalanadi. Gaplarni moslashtirish vositalari, misol tariqasida, quyidagilar bo'lishi mumkin: referensiya (havola qilish), bog'lovchi so'zlarni qo'llash, leksik moslashtirish va hok. Ritorik tashkil etish (etilganlik) matnning tildan foydalanuvchiga ta'siri bilan bog'liq.

Nutq amallaridan iborat bo'lgan illokutiv kompetensiya pragmatik kompetensiyaning birinchi komponenti bo'lib xizmat qiladi i funksiy. Bularning barchasi bayonlarning maqsadi va kommunikativ yo'naltirilganligini, ularning diskursdagi aloqasini ifodalaydi.

Pragmatik kompetensiyaning ikkinchi element – ijtimoiy-lisoniy kompetensiya – “bayonlar yoki gaplar tilni qo'llash kontekstining xususiyatlari bilan qay tarzda bog'langan” masalaga taaluqli. Demak, u bayonlarni tilni qo'llashga bo'lgan muayyan ustanovka bilan tegishli ravishda taqqoslash uchun zarur bo'lgan sosiografik bilimlarni tasvirlaydi. Olimlar L.F. Baxman va A.S. Palmer ushbu subkompetensiyaning quyidagi strukturaviy elemkentlarini belgilashgan: dialekt farqlar, uslubiy rasmiiylashtirish, idiomatika, janr jihatdan rasmiylashtirish, madaniy havolalar va hok. Shu tariqa, o'zi bir qancha kichik qismlardan iborat bo'lgan pragmatik komponent bundan oldin taklif etilgan modellarda ijtimoiy-lisoniy va ijtimoiy-madaniy komponentga kiritilgan barcha narsalarni o'z ichiga olgan.

Biz pragmatik ma'noni kontekstda ifodalashning besh turini ajratdik. Birinchi tur aynan kontekstli deb nomladik. Ikkinchi tur ijtimoiy-lisoniy deb yuriladi. Ijtimoiy-madaniy tur uchinchi tur hisoblanadi. To'rtinchi tur – psixologik. So'nggi tur esa – ritorik. J. Purpura pragmatikaning L.F. Baxman va A.S. Palmerning modelida taklif etilgan komponentlarinpi qayta qurib joylashtirgan bo'lib tuyulsada, u qamrab olish sohasini kengaytiradi. J. Purpura ijtimoiy masofa (distansiya), xushmuomalalilik darajasi va xumumoamalilik nazariyasi doirasida ishlab chiqilgan boshqa tushunchalarni qo'shadi. Pragmatik kompetensiyaning asosiy komponentlarining mazmunini qayta qurish maqsadida muallif “ma'no” tushunchasidan chiqib keladi.

Yakun sifatida, pragmatik kompetensiya bayonlarni qurish, ularni mantga birlashtirish (diskurs) bilimlari, qoidalari yig'indisidan, bayonni turli kommunikativ funksiyalar uchun qo'llash malakasi, xorijiy tilda bayonlarni kommunikantlarning o'zaro faoliyatining xususiyatlari va ijtimoiy-madaniy okntekstga muvofiq tarzda qura olish malakasini ifodalaydi. Ushbu kompetensiya bayonni kommunikativ va pragmatik maqsadga muvofiq qura olish qobiliyatida ifodalanadi. Pragmatik kompetensiya quriladigan uchta tamoyil mavjud. Ulardan birinchisi – ifoda etilayotgan fikrning (narsa, hodisa, tushuncha, voqeaning) ma'nosi. Ikkinchi tamoyil – hamsuhbatlarning bir-birlari bilan va kontekstning ular bilan o'zaro faoliyati, va kontekstning o'zi esa uchinchi tamoyil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: University Press.
2. Bachman L.F., Palmer A.S. *Language Assessment in Practice: Developing Language Assessments and Justifying Their Use in the Real World*. Oxford: Oxford University Press, 2010.

UDC 378.147

THE ROLE OF INTERCULTURAL COMPETENCE IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING*Yo.Nazarova, lecturer, Namangan State University, Namangan*

Annotatsiya. Bugungi globalashuv jarayonida inson boshqa madaniyat vakillari bilan hamkorlik qilish zarurati bilan tobora ko'proq duch kelmoqda. Shu bois, xalqaro muloqot tilini bilish insonning muvaffaqiyati va ta'limining ajralmas jihati hisoblanadi. Ingliz tilini o'rgatish o'z mamlakati va o'rganilayotgan til o'rtasidagi madaniy farqlarni hurmat qilish, tushunish va qabul qilishga asoslangan bo'lishi lozim. Ushbu maqolada chet tillarini o'rgatishda madaniyatlararo yondashuvning ahamiyati ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: madaniyatlararo muloqot, madaniyatlararo kompetentsiya, kommunikativ yondashuv, raqobatbardoshlik, madaniyat.

Аннотация. В современном глобализированном мире человек все чаще сталкивается с необходимостью сотрудничества с представителями других культур. Поэтому знание языка международного общения является неотъемлемым аспектом, от которого зависит успешность и образование человека. Преподавание английского языка должно основываться на уважении, понимании и принятии культурных различий между родной страной и страной изучаемого языка. В данной статье подчеркивается важность межкультурного подхода к обучению иностранным языкам.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, межкультурная компетенция, коммуникативный подход, конкурентоспособность, культура.

Abstract. In today's globalized world, a person is increasingly faced with the need to cooperate with representatives of other cultures. Therefore, knowledge of the language of international communication is an integral aspect by which a person's success and education. Teaching English should be based on respect, understanding and acceptance of cultural differences between the native country and the country of the language being studied. This article underlies importance of the intercultural approach to teaching foreign languages.

Keywords: intercultural communication, intercultural competence, communicative approach, competitiveness, culture.

One of the conditions for the effectiveness of intercultural interaction is the ability of communicants to recognize and analyze intercultural differences, which requires certain personality traits, such as tolerance for other views on life, other human experience, other norms and cultural ideas, empathy, respect for cultural traditions and rules of conduct, skills of correct communication in a foreign language, etc. Possessing the images of consciousness of their own and foreign cultures, a participant in intercultural communication should be able to reflect on the difference in these images, and then consider them in the process of communication. However, one of the main problems that hinder communication between representatives of different cultural traditions is the problem of a low level of intercultural competence. Of particular scientific interest and significance is the study of the relationship between foreign languages and cultures, in particular English as a foreign language. At the same time, one should not forget that in the process of this interaction, an important aspect is comparison with one's own culture. Starting to learn a foreign language, the student has a certain stock of cultural knowledge about his own culture; therefore, for successful intercultural interaction, one should not only develop an idea of another culture, but also not lose one's own cultural image. When studying the concept as a unit of teaching a foreign culture, it is advisable to highlight the key concepts of culture, especially when using materials from two or more cultures in teaching English as a foreign language (Gregersen-Hermans, 2017).

The interaction of languages and cultures leads to the need to study the ways of forming intercultural competence in the practice of teaching foreign languages at a university. Within the framework of current PreSETT curriculum at higher education (Gulyamova, 2014), it is noted that bachelors must master such competencies as the readiness to tolerate differences in the social and cultural status of people; understanding of culture and its significance in foreign language teaching; directing one's own activities on the basis of basic cultural values and cooperation in dialogue.

Intercultural competence can be represented as a complex of knowledge, skills and personality traits that allow it to achieve the goal of communication within the framework of intercultural

communication. The formation of intercultural competence is based on a set of approaches: competence-based, cognitive, communicative-pragmatic and conceptual, which ensure the assimilation of cultural background and the development of communication strategies through the use of modern pedagogical and information and communication technologies.

Foreign scientists indicate that the formation of intercultural competence requires the development of skills that affect the cognitive, behavioral and affective spheres of human activity. In their interpretation, intercultural competence is considered in two ways. In the first case, intercultural competence is the ability to participate in real communication with representatives of a different cultural community, including knowledge of the language, values, and norms. In the second case, we are talking about the possibility and ability of communicants in the absence of such a complete amount of knowledge to achieve adequacy of understanding, i.e. intercultural competence is seen as the ability to successfully achieve understanding and solve emerging problems using compensatory strategies and building a new communication model.

Many scholars who study intercultural communication view the directionality of mutual influence and connection of intercultural and communicative competence. They view that intercultural competence can only be inherent in an intercultural communicant - a linguistic personality who, in the process of mastering languages, has comprehended both the common characteristics of different linguistic communities and the distinctive features of their interaction. According to the Passov (2017), intercultural competence has become one of the most demanded in the context of globalization; possession of this type of competence is a great advantage for students of non-linguistic specialties in labor market, because it allows us to carry out successfully industrial and scientific work together with colleagues from other countries.

The study of a foreign language as a means of intercultural communication means the inclusion of culture in communication and their close interaction, aimed at developing intercultural competence based on a comparison of a foreign language and one's own culture. Intercultural communicative competence includes several components:

1. The cognitive component implies a knowledge system that includes knowledge of the cultural characteristics of both one's own country and the country of the language being studied, cultural-specific knowledge necessary for an adequate understanding of the communicative behavior of representatives of a different culture, the rational use of different types of discourse and situations.

2. The activity component provides for the skills and abilities to adapt one's knowledge to a new cultural environment and apply it in practice, quickly adapt to the proposed circumstances, use verbal and non-verbal means, and interact with representatives of other cultures.

3. The personal component implies the presence of such personal qualities as tolerance, tolerance, patriotism, empathy.

4. The communicative-behavioral component is knowledge of the norms and rules of speech etiquette, rules of conduct, and communicative strategies in interpretation both in the studied cultures and in one's own.

5. Interactive component is the interaction of communicants, the creation of a positive microclimate in communication.

6. The affective component is emotions, empathy and tolerance, which ensure the effectiveness of intercultural interaction.

7. The reflexive component is the comprehension of one's own actions in a foreign language and one's own culture, their comparison and evaluation.

Having outlined the components of intercultural competence, which are important indicators of a cultural and linguistic personality, namely cultural background knowledge, communicative and behavioral strategies and the ability to communicate adequately with representatives of a different linguacultural community, one should dwell on lingua didactic and methodological provisions and practical solutions to the problem.

Since the study of a foreign language as a means of intercultural communication is aimed at including culture in the content of education, the question of what materials should be considered as the main components of teaching a foreign language culture has arisen before lingua educators and methodologists. In accordance with the development of linguistic thought, at first cultural blocks were proposed completely that carry information about a foreign culture with the inclusion of lexical units and phraseological units, since the nominative means of a language are most directly related to extra-linguistic reality.

To sum up, in the context of professionally oriented teaching of a foreign language, intercultural competence is understood by us as the ability of a person to successfully implement professional

interaction with partners - residents of other cultures based on existing specialized knowledge, skills, individual strategies and attitudes. Mastering intercultural competence forms the basis for the formation of professionalism (effective methods of action) and mastery (mobility, flexibility, ability to quickly adapt to new environments), which contributes to the integration of professional in the organization of international and national cultures.

REFERENCES:

1. Gregersen-Hermans, J. (2017). Intercultural competence development in higher education. In *Intercultural competence in higher education* (pp. 67-82). Routledge.
2. Neuner, G. (2003). *Intercultural competence*. Council of Europe.
3. Passov, E. I. (2017). Education and methodology: from essence to due. *Russian Language Studies*, 15(4), 389-413.
4. Ting-Toomey, S. (2009). Intercultural conflict competence as a facet of intercultural competence development. *The Sage handbook of intercultural competence*, 100-120.
5. Gulyamova, J., Irgasheva, S., & Bolitho, R. (2014). Professional development through curriculum reform: the Uzbekistan experience. *Innovations in continuing professional development of English language teachers*, 45-62.

UDK 372.881.161.1+378

ANIMATSION YONDASHUV ASOSIDA TALABALARGA RUS TILINI O'QITISH TEKNOLOGIYASI TIZIMI

N.M. Nematova, o'qituvchi, Toshkent davlat agrar universiteti, Toshkent

Annotasiya. Milliy guruh talabalariga rus tilini o'rgatishda multimedia texnologiyalaridan foydalanish, kompyuter va turli kompyuter texnologiyalaridan foydalanish muammolariga bag'ishlangan. Ushbu ishning dolzarbligi shundaki, rus tili darslarida eng yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning motivatsiyasi va bilim faolligini oshiradi, shaxsga yo'naltirilgan interaktiv ta'lim texnologiyasidan foydalanishga imkon beradi, rus tilidan aloqa vositasi sifatida foydalanishda sub'ektiv baholashdan qochish imkonini beradi va o'qitish samaradorligi va ta'lim sifatini oshiradi.

Kalit so'zlar: rus tili, multimedia ta'lim tizimi, elektron muhiti, interaktivlik, individuallashtirish, talaba

Аннотация. Посвящена проблемам использования мультимедийных технологий в обучении русскому языку студентов национальной группы, с использованием компьютеров и различных компьютерных технологий. Актуальность данной работы заключается в том, что использование новейших информационных технологий на занятиях по русскому языку повышает мотивацию и познавательную активность учащихся, позволяет использовать персонализированные интерактивные образовательные технологии, позволяет избежать субъективной оценки при использовании русского языка как средства общения, повышает эффективность преподавания и качество образования.

Ключевые слова: русский язык, мультимедийная образовательная система, электронная среда, интерактивность, индивидуализация, обучающийся.

Abstract. It is dedicated to the problems of using multimedia technologies in teaching the Russian language to students of the national group, using computers and various computer technologies. The relevance of this work is that the use of the latest information technologies in Russian language classes increases students' motivation and cognitive activity, allows the use of personalized interactive educational technology, avoids subjective evaluation when using the Russian language as a means of communication, and increases teaching efficiency and quality of education.

Key words: Russian language, multimedia educational system, electronic environment, interactivity, individualization, student

Hozirgi kunda interfaollik, mustaqillik, individuallashtirish va o'rganishga talaba yo'naltirilgan yondashuv, kompyuter o'quv materiallaridan foydalanish xarakteriga yangi talablarni shakllantiradi.

Bizning vazifamiz milliy guruhlarda rus tilini o'rgatish texnologiyasining boshlang'ich komponentining o'ziga xos tavsifi bo'lib, u o'quv jarayonining barcha tarkibiy qismlarini oldindan belgilab beradi: mazmun - o'quv materiallari – nazorat qiladi. Ta'limning universitet bosqichi oldidan o'ziga xos xususiyat tilni o'rganishning intensivligi bo'lib, tilni unda ta'lim faoliyatini amalga oshirish imkoniyatini beradigan hajmda tezda o'zlashtirish zarurati bilan bog'liqdir. Talabalarning kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirish va ularni yangi ta'lim muhitiga moslashtirish uchun o'qitishning innovatsion usullarini jalb qilgan holda amalga oshiriladigan sinfdan tashqari mustaqil ishlar tizimining imkoniyatlaridan eng oqilona va samarali foydalanish kerak.

Ta'limning zamonaviy multimedia tizimi ham o'zining afzalliklari va kamchiliklariga egadir. Masalan, o'qituvchi va talaba o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqaning yo'qligi, bizning fikrimizcha, o'quv materialini idrok etish va amalga oshirishni qiyinlashtiradi, shuningdek, rus tilini virtual elektron o'quv muhiti aqliy tugallanish bosqichini istisno qiladi. Ehtimol, bu nutq materialini va og'zaki bo'lmagan ma'lumotlarni idrok etish jarayonini tezlashtiradi, ammo talabalar bu kognitiv faoliyatni tasvirlashlari shart emas. Aytilganlarning barchasidan kelib chiqadiki, masofaviy ta'lim va haqiqiy o'qitish o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri qarama-qarshilik yo'q. Kommunikativ kompetentsiyani shakllantirishning o'qitish modeli har qanday vaziyatda ishlashda, ham masofaviy ta'limda, ham kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda sinfda an'anaviy ishda qo'llanilishi mumkin, shuning uchun yangi avlod o'quv qo'llanmalarini yaratishga shoshilinch ehtiyoj bor.

So'nggi yillarda rus tilini o'qitish metodikasi bo'yicha tadqiqotlar faol olib borilmoqda, kompyuter texnologiyalarini ta'limga joriy etish sohasida tajribalar olib borilmoqda. Ma'lumki, zamonaviy kompyuter dasturlari o'quvchilarning individual ehtiyojlari va qiziqishlarini, tilni o'zlashtirishning turli strategiyalarini hisobga olishi, o'quv materialini taqdim etish usullarini farqlashi, o'qitishning individual shakllarini ta'minlashi, o'quvchilarni o'rganishga jalb qilish uchun keng rag'batlantirishni yaratishi mumkin.

Bugungi kunda turli xil kompyuter dasturlari vositalari (elektron lug'atlar, o'quv dasturlari), mintaqaviy tadqiqotlar va Internetdagi o'quv materiallari, uslubiy, psixologik va lingvistik adabiyotlardan olingan ma'lumotlar o'qituvchiga yordam beradi. Ammo kompyuter imkoniyatlari faqat elektron lug'atlar va lug'atni kengaytirishni nisbatan osonlashtiradigan dasturlar bilan cheklanmaydi. Kompyuterning multimedia imkoniyatlari, rus tilini o'qitish metodikasida murakkab animatsiyadan foydalanish ona tilidan tashqari tilni idrok etish jarayonini sezilarli darajada osonlashtirishi mumkin, chunki ular talabalarning vizual xotirasidan foydalanish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Talabani o'quv jarayoniga jalb qilish uchun o'qituvchi rus tilini o'qitishda ushbu usullardan foydalanishi mumkin. Eng muhimi, multimedia vositalari yordamida haqiqatga taqlid qilish interaktiv rejimda amalga oshiriladi. Bo'layotgan voqealarning "reallik effekti" aloqa, fantastika qahramonlarining muloqoti orqali yaratiladi. Bu dunyoda "o'ziniki" bo'lib qolishi uchun esa "jonli" muloqot orqali atrofda sodir bo'layotgan voqealarga javob berish kerak. Shunday qilib, talabalar, bu holda, o'yin ishtirokchilari, avtomatik ravishda tilni o'rganishga qiziqish va motivatsiyani oshiradilar. Shuningdek, talabani o'zi bu voqelikning "yaratuvchisi" bo'lishi, keyingi harakatlar yo'nalishlari va muloqot sub'ektlari (mavzulari) unga bog'liq bo'lishi ham muhimdir. Foydalanuvchi dastur bilan doimiy aloqada bo'lish imkoniyatiga ega. Istalgan vaqtda siz kerakli ma'lumotlarni so'rashingiz, uni o'zingiz uchun qulay bo'lgan turli shakllarda taqdim etishingiz, shuningdek to'g'rilik dasturidan baho olishingiz mumkin.

Murakkab animatsiya va kompyuter grafikasidan foydalanish tilni vizual vositalar yordamida idrok etish jarayonini sezilarli darajada soddalashtirishga yordam beradi. O'quvchi rasmdagi predmetni, uning qanday o'zgarishini, jonsiz narsadan qanday jonli narsa hosil bo'lishini ko'radi. Bundan tashqari, yuqorida aytib o'tilganidek, o'quvchining o'zi ob'ektni qayta yaratish, uning xususiyatlarini aniqlash, jonsiz narsalarga jonli xususiyatlarni berish jarayonida ishtirok etadi. Turli xil animatsiya variantlaridan foydalangan holda, talaba o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan o'z tasvirlarini yaratishi mumkin, bu esa muloqotning haqiqati va xususiyatlarini qayta ko'rib chiqishga imkon beradi. Keyin keyingi bosqich - mavzuning atributi bilan tanishishdir. Animatsiya imkoniyatlari ob'ektning xususiyatlarini vizual ravishda aksincha o'zgartirish imkonini beradi. Shu bilan birga, ob'ektning atributi ongsiz darajada yodlanadi. Jarayon qiziqarli, chunki u ob'ektni boshqa nuqtai nazardan ko'rishga yordam beradigan qo'shimcha xususiyatlarni qayta yaratishga imkon beradi. Animatsiya va kompyuter grafikasi ma'lum bir vaziyatda fazoda bu harakatlarni ko'rsatish imkonini beradi. Keyinchalik, talabani o'zi o'ziga kerak bo'lgan harakat yo'nalishlarini yaratishi, savol berishi va turli xil fe'l va predloglardan foydalanishi mumkin.

Yaratilgan videoda siz ob'ekt qanday harakatni bajarishini va harakat yo'nalishini o'zgartirishini ko'rishingiz mumkin. Animatsiya sodir bo'layotgan voqealarning "haqiqatiga" erishishga imkon beradi, talaba qahramon bilan birgalikda jarayonda ishtirok etadi. Keyinchalik, har bir prefiksning ma'nosini ishlab chiqishda, harakat yo'nalishi bo'yicha savollardan (masalan, "qaerdan", "qaerdan") foydalanib, siz ushbu video seriyani turli dialoglar bilan to'ldirishingiz mumkin. Siz boshqa belgilarni kiritishingiz yoki boshqa fe'llardan foydalanishingiz mumkin.

Murakkab animatsiya va kompyuter texnologiyalaridan foydalanish, shuningdek, yaqin kelajakda amalga oshirish uchun imkoniyatlarni taqdim etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Suyarova S. T., Ashirmatova M. J. The process of teaching students to foreign languages at agrarian university //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 6. – C. 683-685.
2. Jumanbaevna A. M. Activity and communication aspects of Russian-speaking competence of a future specialist in agrarian university. – 2022.
3. Ashirmatova M. J. Terminology at agrarian university in russian language //Theoretical & Applied Science. – 2021. – №. 1. – C. 350-352.
4. Jumanbaevna A. M. Development of oral and written speech in the study of the Russian language in an agrarian university //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 3. – C. 1743-1747.
5. Kulikova I. S., Salmina D. V. Metallingvistikaga kirish (lingvistik terminologiyaning tizimli, leksikografik va kommunikativ-pragmatik jihatlari). Sankt-Peterburg: Saga, 2002. 352 b.
6. Suyarova S. T., Ashirmatova M. J. The process of teaching students to foreign languages at agrarian university //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 6. – C. 683-685.

UDC 378

INTERACTIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE TEACHING FOREIGN LANGUAGE

B.Yu.Norova, teacher, Tashkent state agrarian University, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada xorijiy tillarni o'qitishda interaktiv ta'lim texnologiyalari yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *interaktiv ta'lim texnologiyalari, xorijiy til, innovatsiya.*

Аннотация. *В данной статье освещены интерактивные образовательные технологии в обучении иностранным языкам.*

Ключевые слова: *интерактивные образовательные технологии, иностранный язык, инновации.*

Abstract. *This article highlights interaktiv educational technologies in teaching foreign languages.*

Keywords: *interactive educational technology, foreign language, innovation.*

The application of modern techniques of teaching leads to the achievement of high efficiency in the teaching process. Today, in a number of developed countries, methods that form the basis of great experience in the application of modern pedagogical technologies that guarantee the effectiveness of the educational process are called interactive methods.

Interactive educational technologies have revolutionized foreign language teaching and have been instrumental in providing a more immersive and engaging learning experience for students. Through the use of various technologies like virtual reality, gamification, and augmented reality, students are able to learn and practice a foreign language in a more interactive and meaningful way.

One of the key benefits of interactive technologies in language teaching is that they create a more engaging and attention-grabbing learning experience. This makes it easier for students to stay motivated and interested in learning the language.

Virtual reality is one such technology that has been hugely beneficial in language teaching as it allows students to immerse themselves in realistic scenarios and practice their language skills in context. This can be especially useful in situations where students may not have access to native speakers to practice their language skills with.

Gamification is another technology that has been widely adopted in language teaching. By incorporating game-like elements into the learning process, students are able to learn and practice language skills in a fun and engaging way. This helps to keep students motivated and interested in learning the language.

Augmented reality is yet another technology that is being increasingly used in language teaching. By overlaying digital content over real-world environments, students can learn and practice language skills in a more interactive and immersive way.

Overall, interactive educational technologies have the potential to transform the way students learn foreign languages by providing a more engaging and meaningful learning experience. As technology continues to evolve at a rapid pace, it will be exciting to see how these technologies are further integrated into foreign language education.

Interactive learning techniques are now one of the most common and widely used techniques in all types of educational institutions. At the same time, there are a lot of types of interactive

educational methods, and there are currently suitable for the purposes of carrying out all the tasks of the educational process.

In practice, it is possible to distinguish between them for certain purposes and apply them accordingly. This situation has now raised the problem of choosing the right interactive learning techniques to accomplish specific objectives.

To do this, it is necessary to organize the lesson process wisely, to increase the interest of the educators by the educator, to stimulate their activity in the educational process in an absolute way, to break the learning material into small pieces, to open their content, to use such techniques as smart attack, work in small groups, discussion, problematic situation, directing text, project.

An interactive method is the solution of an activity or problem in a way that interacts, interacts, interpersonal thinking, in harmony. The advantage of this method is that the whole activity teaches the student-student to think independently, preparing for an independent life.

When we say interactive methods-methods that motivate educators to think actively and independently, at the center of the educational process are understood, which are educational. When these methods are used, the educator urges the educator to actively participate. The educator is involved throughout the whole process. The useful aspects of the approach in the educational center are manifested in the following:

- the effect of education is higher education-learning;
- high level of motivation of the educator;
- attention should also be paid to the previously acquired knowledge;
- coordination of the educational process with the objectives and exteriors of the educator;
- support of initiative and responsibility of the educator;
- learning through practice execution;
- creation of conditions for two-way feedback.

Thus, the use of interactive techniques in the process of teaching subjects has its own peculiarity. Student-increases creativity and activity of students. When various theoretical and practical problems are analyzed through interactive techniques, students' knowledge, skills, competences and deepening are achieved. Overall, the incorporation of interactive educational technologies in foreign language education is a major breakthrough in the education industry. It provides a more engaging and immersive learning experience for students, allowing them to learn and understand foreign languages more effectively. With technology evolving rapidly, it is safe to say that these interactive educational technologies will become even more advanced and enhance language learning to new heights. It is fascinating and remarkable how technology continues to transform the way we educate the future generations. It is certain that we will witness exciting transformations in foreign language education in the coming years as these interactive educational technologies become even more integrated into the classroom.

When classifying these techniques, they can be divided into interactive techniques, interactive learning strategies, interactive graphic organizers.

Currently, the most popular methods of interactive education are as follows:

Interactive techniques: "Case-study" (or "training keys"), "Blits-request", "Modeling", "Creative work", "Problematic education", etc.

Interactive learning strategies. "Smart attack", "Boomerang", "Zig-zag", "Zinama-zina", "FSMU", "SWOT" and etc. The approach to the organization of group work in the separation of interactive educational strategies from the structure of interactive educational methods is based on a comparison of strategies in a certain sense. In fact, these strategies are also more relevant to interactive learning techniques, among which there are no other differences.

Interactive graphic organizers: "Fish skeleton", "BBB", "Constualual table", "Venn diagram", "T-table", "Insert", "Cluster", "Why?", "How?" and others. The main points in such training in the separation of interactive graphic organizers are based on the fact that they are expressed in written form in different graphic forms. In fact, working with these graphic organizers is also more relevant in terms of interactive training techniques, among which there are no other differences.

In didactic literature, the relationship between the correct choice of teaching methods and the effectiveness of their application by various factors is noted as follows:

- it depends on the didactic goals and objectives of the training;
- it will be explained depends on the character of the material;
- it depends on the level of knowledge and development of the educators;

- it depends on the methods of a particular (current) period of study of the fundamentals of Science in the educational process;
- it depends on the circumstances of the higher educational institution or university;
- it is connected with the material and technical support of the educational process;
- the pedagogical skills of the teacher, the level of his preparation and organization of the educational process, as well as the knowledge of the teacher on the modern methods.

Thus, the process of vocational education in higher educational institutions is carried out within the framework of a multifaceted holistic system, which is organized in accordance with modern forms and methods of teaching. In this, each form performs the tasks set before it, but the set of forms and methods forms a single didactic complex. And the implementation of this didactic complex is determined by the psychological and pedagogical legalities of the educational process.

The use of educational technology allows them to not just learn a new language, but also immerse themselves in it. By integrating more advanced interactive technologies, language learning will be taken to new heights. The transformation that technology has brought to the education sector is fascinating. With the continuous development of new technologies, we can expect to witness more exciting transformations that will elevate the quality of education. There is no doubt that educational technologies will become even more integrated into the classroom, and we will see more innovative ways of teaching foreign languages in the future.

The use of such innovative technologies not only allows students to have a more immersive and interactive learning experience but also makes the process of learning a new language more engaging. By integrating even more advanced interactive technologies, we can push the boundaries of language learning and open up new avenues of exploration. The transformation that technology has brought to the education sector is impressive, and with the continuous development of new technologies, we can expect to see more exciting transformations that will elevate the quality of education even further. It is a given that educational technologies will become even more integrated into the classroom, and we can predict more innovative ways of teaching foreign languages in the future.

REFERENCES:

1. Ishmuhamedov R. Ways to improve the effectiveness of education using innovative technologies. -T.: 2003.
2. Waters A. Managing innovation in English language education //Language Teaching. – 2009. – T. 42. – №. 4. – С. 421-458.
3. Arafah B. Incorporating the use of literature as an innovative technique for teaching English //KnE Social Sciences. – 2018. – С. 24–36-24–36.

UDC 378:811.161.1:63:001.4(575.1)

TECHNOLOGY OF TEACHING AGRICULTURAL TERMS

D.A.Rozibaeva, dots., Tashkent State Agrarian University, Tashkent

Аннотация. Мақолада ўзбек талабаларига инглиз тилида қишлоқ хўжалиги терминалогиясини уларнинг мутахассислик йўналишларини ҳисобга олган ҳолда ўқитиш масаласи кўриб чиқилади. Мақолада талабаларнинг касбий терминологияни ўзлаштириши самарадорлиги оширишида уларнинг нутқий мулоқот кўникмаларини шакллантириши зарурлиги ва ўқитувчининг касбий лугатни ўргатишида мураккабликни ошириши тамойили асосида машгулотларни ташкил қилиши кераклигини тақозо этиши исботланди.

Калит сўзлар: касбий лугат, устувор йўналишлар, рақобатбардош битирувчилар, педагогик фаолият, ўзбек мутахассислари, касбий компетенция.

Аннотация. В статье рассматривается проблема обучения студентов узбеков сельскохозяйственной терминологии на английском языке с учетом направления их будущей специальности. При повышении эффективности усвоения студентами профессиональной терминологии, необходимо формировать у них речевые умения и навыки речевого общения, а также педагог должен организовать обучение по принципу нарастающей сложности в обучении профессиональной лексике.

Ключевые слова: профессиональная лексика, приоритетные направления, конкурентоспособные выпускники, педагогическая работа, узбекские специалисты, профессиональная компетентность.

Abstract. The article considers the issue of teaching agricultural terminology to Uzbek students in English, taking into account their specialization. In the article, it is proved that in order to increase the efficiency of students' acquisition of professional terminology, it is necessary to form their communication skills and the teacher should organize training based on the principle of increasing the complexity of teaching professional vocabulary.

Key words: professional vocabulary, priorities, competitive graduates, pedagogical activity, Uzbek specialists, professional competence.

In our republic, for a long time and until now, the development of agriculture has been and remains among the priority areas. The task of national importance is the development of this industry in the long term. This requires advanced knowledge, exchange of experience with specialized specialists from Russia and other countries. In order to prepare competitive university graduates, in our opinion, it is necessary to update the content of English classes, improve the methodology of teaching professional terminology. All this is important for improving the professional competence of Uzbek specialists in the field of agriculture.

The experience in the field of teaching professional vocabulary, accumulated at the university over decades of pedagogical work, needs to be generalized and disseminated. We have the opportunity to share the useful experience of teaching English to the audience of Uzbek students studying in the non-philological profile. In the article, we will first of all consider the reasons for turning to work with vocabulary for special (professional) purposes. Bilingualism and multilingualism is a sign of our time, a reliable way to overcome language barriers in a multinational society. The functional type of bilingualism provides for the differentiation of the functions of native and foreign languages, the differentiation of learning objectives depending on the communicative and personal needs of students [1].

However, different levels of English proficiency in the conditions of functional bilingualism, identified in student groups during the profile deepening of knowledge in the field of agricultural terminology, the specific tasks of teaching the language in the Republic of Uzbekistan do not mean a decrease in the unified basic level of education, which is provided in accordance with the requirement of the State Standard.

The goals of teaching English are determined by the objective needs of the Uzbek society, reflect its social order, determine the entire education system and the content of this system, its technologies. The study of English cannot be separated from the needs of Uzbek students - the youth of the "digital" generation, who, due to the development of new teaching aids, "have changed their cognitive style: they are deeply interested in visually reinforcing the sounding word with slides of the thematic presentation. The student is a significant subject of the educational process, therefore the strategic goal of teaching a second language is the harmonious development of the student as a linguistic personality. All this presupposes that the Uzbek student acquires communication skills in the studied English, including professional vocabulary, and familiarization with English culture.

A high level of education, mastering the spiritual wealth that our country has is unthinkable at the present stage of development of society without knowledge of the Russian language - the language of interethnic communication of the peoples of Uzbekistan. An important role belongs to the Russian language in the professional training and education of economists, agronomists: breeders and other agricultural specialists.

On the way of mutual understanding of agricultural workers, the study of special literature, various new scientific papers, as well as in the creation of scientific papers, certain difficulties arise. In this regard, there is a need to compile an educational dictionary in the specialty agronomy, economics, and plant protection, create collections of texts and exercises that contribute to the development of students' oral and written speech.

Today's requirements are that specialists who graduated from higher educational institutions meet modern standards, since a higher educational institution is needed not for prestige, but for obtaining good and solid knowledge that will be used in creating the material wealth of the state. The problem of intensifying teaching foreign language in a non-linguistic university, which implies the relationship of teaching the language of a specialty at the present stage of linguodidactics, is noted as one of the leading ones.

In the process of teaching the language of future specialists as the main task is the formation of speech skills and abilities in those types and forms of speech communication, on which the educational activity of students is based when mastering special scientific disciplines.

The development and improvement of professional training of specialists is largely determined by the degree of mastery of the languages of the studied area, knowledge of its terminology. For example, teaching the Russian language to students of an agricultural university presupposes, first of all, knowledge of agricultural terms. From the first days of study, students get acquainted with agricultural terminology (depending on the faculty).

The practical goal of teaching English to the Uzbek audience includes (along with the formation of the ability of students to communicate in everyday and professional English) the education and development of the need for self-education, the development of skills and abilities for independent work with agricultural terminology in English, the ability to use reference encyclopedic literature, dictionaries and reference books, electronic learning resources, read thoughtfully, systematize professionally significant material, draw deep and correct conclusions based on the text read, that is, practical classes in English should contribute to the formation of skills for the rational organization of independent work, a high culture of mental work, and as a result - the growth of professional competence.

The general educational goal of the subject "English in Universities" is to form an understanding of the essence of the language as a phenomenon among Uzbek students, to expand their linguistic horizons and professional knowledge in the field of agriculture (for example, understanding the meaning of agricultural terminology that is in the focus of our attention, the peculiarities of translating terms into English language, their precise application in the process of professional and everyday communication, understanding the nature of the contacting languages, familiarizing with the cultural values of the English people, as well as expanding knowledge in related subjects through the English word. areas of agriculture For example, in the English and Uzbek languages in the field of agriculture there is a partially coinciding vocabulary that facilitates the assimilation of the material, and this coincidence makes it possible to carry out transposition, positive transfer: canal, pump, elevator, agrochemistry, acclimatization, endemic, etc. Note that in order to increase students' interest in vocabulary, which partially or completely coincides in English and Uzbek, additional sources of information can be used.

The educational goal of the English language subject at a university is to form an active life position in students, to develop high moral qualities in a future specialist in the field of agriculture. Each subject at a university, including English, must carry an element of education and form high spirituality. In the process of studying at an Uzbek university, English forms an objective idea of the English national culture and advanced science, and this knowledge organically enriches students and helps them in their professional development. The internationalization of the educational process opens up wide opportunities for interethnic communication, for international education, mutual enrichment of national cultures, the harmonious development of Uzbek-English and English-Uzbek bilingualism.

Achieving the educational goal of practical classes in English also involves the search for effective, innovative methods, means and forms of education. Teaching English is aimed at developing the ability of Uzbek students to communicate fluently in the target language in oral and written form, to read and understand technical, popular scientific and socio-political literature in English, to write correctly, to be able to work with technical dictionaries, to understand the meaning of technical texts, perform an accurate translation of texts on agricultural topics, comprehend what they read. Teachers should, with the help of a special organization of the educational process and new techniques, increase students' cognitive interest. Already in the first or second year of an agricultural university, it is advisable to offer students not only reproductive tasks, but also partly search exercises. Let us give an example: read three fragments, find and write out the words-terms, arrange them in alphabetical order.

1) *Soil acidity* - a property of the soil, due to the predominance of hydrogen ions over hydroxides in the soil solution, exchangeable hydrogen and aluminum ions in the soil absorbing complex.

2) *Chemical soil reclamation* - a set of measures aimed at improving its agrochemical, agrophysical and biological properties through chemical ameliorants - lime or gypsum.

3) *Organic fertilizers* - various organic substances used as fertilizers (manure, manure, green manure, peat, etc.)

As a result of using partially search tasks, Uzbek students acquire deeper knowledge in their specialty, successfully learn English for special (professional) purposes, develop skills that allow them not only to communicate fluently in English in oral and written form, but also to read and understand the content of texts, work with technical dictionaries, educational and scientific texts, understand agricultural terminology necessary for future professional activities.

Thus, the process of teaching Uzbek students of agricultural terminology in English should become purposeful and systematic, the training of specialized terms will be organized taking into account the profile of their future professional activity. In this case, the problem of increasing the efficiency of teaching Uzbek students of agricultural terminology will be successfully solved.

REFERENCES:

1. Saidova S.M. Teaching professional speech to future agricultural specialists. Economy and society" No. 5 (84) part 2 2021. 271p.
2. Yusupov E.K. The problem of teaching students of a non-linguistic university of agricultural terminology and its solution // Science and School. 2022. No. 3. P. 245–251.

UDC 372.881.111.1

FEATURES OF TEACHING ENGLISH LANGUAGE ON THE BASIS OF DISTANCE LEARNING

M.A.Ruzmetova, teacher, Chirchik state pedagogical university, Chirchik

Annotatsiya. *Ushbu maqolada masofaviy ta'lim asosida ingliz tilini o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *masofaviy ta'lim, xorijiy tajriba, ingliz tili, innovatsiya, pedagogik qobiliyat, pedagogik mahorat.*

Аннотация. *В данной статье освещаются особенности преподавания английского языка на базе дистанционного обучения.*

Ключевые слова: *дистанционное обучение, зарубежный опыт, английский язык, инновации, педагогический талант, педагогическое мастерство.*

Abstract. *This article highlights the peculiarities of teaching English on the basis of distance learning.*

Keywords: *distance education, foreign experience, english, innovation, pedagogical skills, pedagogical skills.*

“Distance education” or as it is also called - distance learning, is engaged in open-type universities that receive funds for development from the state and are located far from North America. Such training uses a number of radio, television, and modern computer technologies, and programs for higher distance education have already been developed in thirty or more countries around the world. The development of distance education in Europe dates back to the seventies of the last century, when a number of open universities were created for distance education.

Today, every country in Europe has educational institutions that are engaged in the implementation of distance learning programs, the methods of which are developed at a professional level. The greatest interest in training is caused by programs that use the latest information technologies, computers and multimedia, satellite digital television and network technologies. In modern pedagogical concepts, learning ceases to be considered only as a process of transferring knowledge from the teacher to the student. The defining trend of modern education is the transition to a person-oriented education system.

Modern telecommunications in distance learning provide a more interactive way of learning compared to distance learning. Students' contacts with the teacher are interactive. In order to study effectively in the distance education system, some initial knowledge and hardware and technical support are necessary.

The purpose of distance learning of foreign languages is to provide students in educational institutions of higher professional education with the opportunity to master basic and additional educational programs directly at the place of residence or temporary stay. Telecommunications are the main link in the distance learning system, which allows for maximum spatial and temporal independence of students and teachers. The system of distance learning of foreign languages differs from traditional forms of education by its high dynamism, due to the flexibility of the choice of training courses, a large amount of independent work, a variety of forms of educational and methodological support, which makes it possible to dramatically increase the effectiveness of educational processes regardless of the place of residence of students. In recent years, three types of distance learning based on:

1. Interactive television (two-way TV);
2. Computer telecommunications networks (regional, global), with different didactic capabilities depending on the configurations used (using text files, multimedia technologies, video conferences);
3. A combination of CD-ROM technologies and the Internet. The most common method of organizing distance learning involves the use of computer telecommunications in the form of e-mail, teleconferencing, other information resources of regional networks, as well as the Internet.

Distance learning has revolutionized the way language learning takes place, including English language teaching. By leveraging technology, it has become easy to provide high-quality English language instruction via distance learning. Some of the key features of teaching English on the basis of distance learning include:

1. Flexibility - Distance learning enables students to learn English at their own pace and on their own schedule. This allows them to balance their studies with work and other commitments. Flexibility is one of the most significant benefits of distance learning, especially for non-native English speakers who want to learn English. With distance learning, students can learn English at their own pace and according to their own schedule. This allows them to balance their studies with work and other commitments, such as family responsibilities or social activities. As a result, students can achieve their language learning goals without having to sacrifice other important aspects of their lives. By taking advantage of the flexibility that distance learning offers, students can improve their English proficiency and advance their careers in a way that fits their unique lifestyle and needs.

2. Accessibility - Since distance learning can take place online, learners from any part of the world can access quality English language instruction, provided they have an internet connection. Distance learning has proved to be a boon for English Language learners across the world. With online classes becoming increasingly popular, anyone with an internet connection can access quality English language instruction. This has enabled people from remote areas to learn and improve their language skills. The best part about this mode of learning is that learners can access the course of their choice from any part of the world, without having to relocate to a different place. This has made learning English more accessible and facilitated an increased interest in the language. Online distance learning has become a popular method of instruction. One of its advantages is accessibility. Anyone with an internet connection can access high-quality English language instruction. This is ideal for those who live in remote areas or cannot attend traditional classrooms due to disabilities or other issues. Distance learning provides an opportunity for all learners, regardless of their location or circumstances, to learn English and improve their communication skills. With the flexibility of online learning, individuals can adjust their learning schedule to fit their lifestyle, making education more accessible than ever before.

3. Personalization - Distance learning allows English language teachers to cater to the individual needs of learners. This means that learners can receive personalized attention, which can lead to more effective language learning outcomes. language skills with other learners from diverse backgrounds. Distance learning is a boon for English language teachers as it enables them to provide personalized attention to learners as per their individual requirements. This personalized approach leads to more effective language learning outcomes. Students get the opportunity to improve their language skills with other learners from diverse backgrounds, which enhances their overall understanding of the language. Distance learning is proving to be an immensely effective way of teaching English, and is likely to continue to grow in popularity in the years to come.

4. Multimedia content - The use of multimedia content such as videos, podcasts and interactive exercises can make the learning experience more engaging and immersive for learners. Incorporating multimedia into learning materials, such as videos and interactive exercises, can certainly make the experience more captivating and enlivening for students. Podcasts, for instance, offer an avenue to listen to material that might otherwise not be as captivating. At the same time, videos can offer moving images and animations to introduce concepts or illustrate complex processes, while interactive exercises allow learners to apply what they have learnt in a more engaging and immersive way. All of these multimedia elements can ultimately help learners retain knowledge better as they become more invested in the learning experience.

5. Collaborative learning - Many distance learning platforms offer opportunities for learners to collaborate with each other, even if they are geographically dispersed. Collaborative learning is a key component of many distance learning platforms. Learners are given the amazing opportunity to collaborate with their peers despite being miles apart from each other. This form of learning has proven to be highly effective as it allows learners to practice their English language skills in an engaging and interactive way. The ability to work together on tasks and projects helps learners to develop communication and teamwork skills, while also allowing them to learn from each other's unique perspectives.

Distance learning has changed the face of education. Teaching English through distance learning is an innovative way to bridge the gap between students and teachers. Distance learning has brought a great revolution in the world of education. By adopting the mode of teaching English through distance learning, the connection between students and teachers has become stronger. It is an

amazing technological advancement which has enabled the students to get access to quality education while being at their home. Online learning has made the process of learning more flexible and convenient. It has opened up new avenues for learners who want to study and attain knowledge without any physical barriers.

Teaching English through distance learning is an effective way to improve English language skills. With its flexibility and interactive approach, it is a popular choice among students worldwide.

Teaching English remotely has emerged as a highly effective method to enhance one's English language skills. The convenient and flexible nature of this mode of learning has made it a preferred choice among students across the globe. Additionally, the interactive approach adopted by virtual learning platforms not only makes learning English interesting but also more engaging.

The popularity of remote English teaching has skyrocketed in recent times as it offers an incredibly effective way to improve one's English language skills from the convenience of one's own home. Its flexible and adaptable nature has made it a leading choice among students worldwide. Furthermore, the interactive and engaging teaching methodology embraced by virtual learning platforms makes learning English enjoyable and an enriching experience.

REFERENCES:

1. Open and distance learning: trends, policies and strategies. -M.: Publishing House. INT, 2004.
2. Sherry L. Issues in distance learning //International journal of educational telecommunications. – 1995. – T. 1. – №. 4. – С. 337-365.
3. Farxodjonova N.F. The importance of the spiritual heritage of the jadids in the development of society //Экономика и социум. – 2022. – №. 10-2 (101). – С. 33-35.

UO'K 37.1174

O'QUVCHILARNING INGLIZ TILIDA OG'ZAKI NUTQ KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHGA MO'LJALLANGAN MASHQLAR VA TOPSHIRIQLAR TIZIMI TAHLILI

M.A.Saydaliyeva, katta o'qituvchi, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf ingliz tili darslarida og'zaki nutq kompetensiyalarini rivojlantirish uchun mo'ljallangan mashqlar hamda topshiriqlarning turlari va ularning samarali usullari o'rganilgan. Chet til o'rganishda og'zaki va yozma nutqiy mashqlar ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, og'zaki nutq, kompetensiya, mashq, topshiriq

Аннотация. В данной статье изучаются виды упражнений и заданий, предназначенных для развития компетенций устной речи, и их эффективные методы на начальных уроках английского языка. Анализируется значение упражнений устной и письменной речи в обучении иностранному языку.

Ключевые слова: начальный класс, устная речь, компетентность, упражнение, задание.

Abstract. In this article, the types of exercises and tasks designed for the development of oral speech competences and their effective methods in elementary English classes are studied. The importance of oral and written speech exercises in foreign language learning is analyzed.

Key words: primary class, oral speech, competence, exercise, assignment

Chet til o'rganishni mashqlar bajarishdan iborat jarayondir deyilsa, mubolag'a yoki xato bo'lmaydi. Bu mashqlar tizimining dinamika (harakat) tarafi hisoblanadi. Uning statikadagi jihati - darslikda o'quv materialining tashkiliy qismlari hisoblangan leksikani, grammatikani va talaffuzni o'rgatish tarzida tashkil etilganligidadir.

Statikadagi mashq deganda, chet til darsligida muayyan raqam yoki harf bilan belgilangan yoki maxsus ajratib ko'rsatilgan, ikki qismdan iborat, dars tarkibini tashkil etadigan o'quv-metodik kategoriya tushuniladi. Mashqning qismlari metodik adabiyotlarda „mashq talabi (sarlavhasi)“ va „mashq materiali“ deb yuritiladi. Mashq materiali darslikda yozilgan (harf, so'z, jumla, grafik matn) yoki o'quvchi nutqining mahsuli (tovush, so'z, jumla, og'zaki matn) bo'lishi mumkin. Dinamikadagi mashq deganda, chet tilda o'quvchi bajaradigan, harf yozish yoki tovushni talaffuz etishdan tortib, to matnni idrok etib tushunish yoki o'z fikrini bemalol bayon etishgacha bo'lgan o'quv amalidir. Mashqlarning statikadagi ko'rinishi darslik muallifining ijod mahsulidir, dinamikada esa nutq ko'nikma va malakalari hosil qilish yo'lidagi amaliy xatti-harakatlari va urinishlaridir.

“Mashq” tushunchasining qisqacha ta'rif-tavsifidan so'ng „mashqlar sistemasi“ terminini ko'rib chiqamiz. Mazkur mavzu chet til metodistlari orasida to'xtovsiz munozaralarga sabab bo'lib

keladi. Professor Igor Vladimirovich Raxmanov barcha mashqlarni til va nutq mashqlari nomlari bilan ajratib yuritgan. Ayrim metodistlar asarlarida ikkala termin orasida „nutqqacha bo‘lgan mashqlar“ nomini ham qo‘llashadi. Professor Vulf Abramovich Buxbinder informasion, operasion va moti-vasion mashqlar haqida tadqiqotlar olib borgan. Sodda qilib, ularni bilim, ko‘nikma va malaka berish mashqlari, deyish joizdir. I.V.Raxmanov tasnifi Shveysariyalik tilshunos olim Ferdinand de Sossoyur til va nutq dixo‘omiyasi ta‘limo‘i ta‘siri natijasi, deb qaralmog‘i ma‘qul. [1]. V.A.Buxbinderning mashqlar nazariyasi psixolingvistika ma'lumo‘lariga asoslangan bo‘lib, maktabda chet til o‘qitish voqeligini aniqroq aks ettiradi.

O‘zbekiston chet til metodistlaridan J.Jalolov, T.Sattorov, A.Soyazarovlar tomonidan 1970-80-yillarda bajarilgan ilmiy tadqiqodlarida chet tillar o‘qitishda mashqlar sistemasini o‘zbekcha terminlar bilan shakllantiruvchi, rivojlantiruvchi va takomillashtiruvchi mashqlar turlariga bo‘linishi aniqlangan.

Shakllantiruvchi mashqlar til materialining tarkibiy qismlari hisoblangan leksik, grammatik va talaffuz materialini o‘zlashtirishda, rivojlantiruvchi mashqlar nutqda yuqorida qayd etilgan til materialining qo‘llanilishida va takomillashtiruvchi mashqlar esa chet tilda fikr bayon etish (gapirish va yozuv) va o‘zga shaxs fikrini idrok etib tushunish (tinglab tushunish va o‘qish) maqsadida bajariladi. Bilim olish, ko‘nikmani egallash va malakani o‘stirishga mo‘ljallangan mashqlar, deb qaraladi. Nutqni egallash xususiyatiga ko‘ra, aniqrog‘i, sezgi va analizatorlarning ishtirokiga qarab, reseptiv va reproduktiv nutq mashqlari bajariladi.[2]

Mashqlar sistemasini kichik sistemalar yig‘indisi, jamlanmasidir. Ular nutq faoliyati turlari (gapirish, tinglab tushunish, o‘qish va yozuv) mashqlari hamda til materiali (leksika, grammatika, talaffuz) mashqlari nomlari bilan ataladi. Nutq jarayonida til materialini egallashda sezgilar ishini aks ettiruvchi reseptiv leksik, reseptiv grammatik va reproduktiv leksik hamda reproduktiv grammatik mashqlar ham bo‘ladi.

Chet tillarni o‘rganishda og‘zaki va yozma mashqlar bajariladi. Og‘zaki mashq dialog va monolog mashqlariga hamda og‘zaki bajariladigan leksik, grammatik va talaffuz mashqlariga bo‘linadi. Yozma mashqlar fikrni yozuvda ifoda etish (yozma nutq)ni va yozish (yozuv texnikasi)ni o‘rgatishga bag‘ishlanadi. O‘qish mashqlari grafik matnni o‘qib axborot olish va o‘qish texnikasini o‘zlashtirishga mo‘ljallanadi.

Bayon etilganlardan yana shuni xulosa qilish mumkinki, mashq va matn, mashq va she‘r, mashq va harf/tovush, mashq va rasm kabi so‘z birikmalari g‘ayrimetodik tushunchalar sirasiga kiradi, chunki iboralardagi ikkinchi so‘zlar ma‘shqning materiali, ya‘ni mashqning ob‘ekti yoki mahsulidir. Ona tili va ikkinchi tilda bunday tadbirlar erkin qo‘llanaverishi mumkin. Bunga sabab, ularni o‘qitishda qoidalar muntazam tarzda singdiriladi, grammatik tahlil qilinadi, she‘rlar ifodali o‘qiladi.

Chet til o‘qitishda amaliyot - gapirish, tinglab tushunish, o‘qish va yozuv, ularning mahsuli - o‘quvchilar uchun yangi ma'lumo‘ olish va undan o‘z hayotida foydalanishdan iborat.

O‘quvchi eshitish sezgisi yordamida til birliklarini idrok etadi, so‘ngra uni nutq harakat sezgisi yordamida og‘zaki ba‘yon qiladi. Navbatdagi darslardan birida og‘zaki o‘zlashtirilgan til materiali yozib beriladi, ya‘ni qo‘lharakat hamda ko‘ruv sezgilari, shuningdek, analizatorlari, faoliyati chog‘ida yozish va o‘qish bosqichidan o‘tadi. Til birliklarini tinglab tushunish, gapirish, yozuv, o‘qish, ta‘limning ikkinchi yilida esa oldin o‘qish, keyin yozuvda o‘rgatilishi bilish nazariyasi qonuniyatlari talabiga to‘lig‘icha rioya qilish namunasidir. Til birligi tovush tomonini idrok etish va uni og‘zaki aytish - bilish jarayonining jonli mushohada bosqichi hisoblanadi. Grafik (o‘qishdagi) va mo‘ror (harakat) idroki ham shu bosqichga kiradi. O‘quvchilar til birliklarining tovush va grafik shaklini va ular asosida semantika(ma‘no)sini, ayni paytda, uning funksiyasi(tushuncha tarafi)ni o‘zlashtirganlaridan so‘ng, ikkinchi bosqichda - mavhum tafakkurga o‘tiladi. Masalan, inglizcha a pen so‘zini tushuntirish (taqdim etish) misolida aytib o‘tilgan fikrlarni amaliy namoyish etish mumkin. Darslikda bu leksik birlik amal og‘zaki, so‘ngra yozma berilgan. Yozma shakluf o‘tilganida o‘quvchilarga grammatik abstraksiya, metodika ta‘biri bilan qoida-umumlashma berishga to‘g‘ri keladi: Masalan, „ingliz tilida o‘ oldida artikl qo‘llanadi“. Qisqa ta‘rif-qoida bilish nazariyasidagi mavhum tafakkur bosqichiga mos keladi. Endi o‘quvchilar artiklni yangi so‘zlar bilan mustaqil qo‘llash ko‘nikmasini egallaydilar, ya‘ni mavhum tafakkurdan amaliyotga o‘tish bosqichi kuzatiladi.

Chet tilni o‘rgatish ushbu tilda nutqning sodir bo‘lishi yoki idrok etilishi jarayonini tashkil qilishdir. Nutq terminining ma‘nosi fikrning shakllanishi va ifodalanishi usulini bildiradi. Til esa fikrni ifodalash va hosil qilish vositasidir. Fikrni ifodalash psixolingvistikada (re)produktiv nutq faoliyati deyiladi, bunga gapirish va yozuv kiradi. Ifodalangan fikrni (gapirish va yozuv mahsulini) idrok etish reseptiv nutq hisoblanadi. Fikr bayon etuvchi va idrok etuvchilar kommunikant nomi bilan yagona terminda umumlashtiriladi. Kommunikant, o‘z navbatida, (re)produksent (gapiruvchi va

yozuvchi - fikr bayon etuvchi) va resepiant (fikrni idrok etuvchi - tinglovchi va o'quvchi)larga ajratiladi.

Tillar o'qitishda til biluvchilar quyidagicha nomlangan: monolingv (bir til egasi), bilingv (ikki til biluvchi), trilingv (uch tilda fikr almashuvchi) va poliglot (ko'p tillarni biladigan odam). O'zbek maktablarida o'quvchilarning aksariyati bilingvlar bo'lib, chet tilni uchinchi xorijiy til si-fatida o'rgana boshlaydilar, ya'ni o'zbek o'quvchilari trilingv bo'lish imkoniga egadirlar.

Chet tilni bilish turlari asosan uchta darajaga bo'linadi: aktiv, passiv va aralash holda bo'lishi mumkin. Aktiv bilish deganda, barcha nutq faoliyati turlarini ona tilidagidek mukammal egallash nazarda tutiladi. Passiv bilish - og'zaki va yozma matnni tushuna olishdir. Aralash holda bilish til materialining bir qismini aktiv, boshqa qismini passiv tarzda nutqda egallash tushuniladi.

Ruhshunoslikda chet tillarni egallash ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iboratdir. Ko'nikma terminiga quyidagicha ta'rif berish mumkin: Ko'nikma ongli holda bajariladigan faoliyatning avtomatlashgan tarkibiy qismidir. Ong ishtirokisiz avtomatlashgan faoliyat malaka deb ta'riflanadi. Bilim tushunchasi chet tildagi nutqda leksika, grammatika va talaffuzni o'zlashtirish va ularga oid sodda qoidalarni bilishni ifodalaydi.

Til o'rgatish ruhshunosligida nutqning leksik, grammatik va talaffuz ko'nikmalari va gapirish, tinglab tushunish, o'qish va yozuv malakalari to'g'risida ilmiy fikrlar bayon etiladi. Shuningdek, til texnikasi (o'qish, yozish, aytish, tanib olish) ko'nikmalari haqida ham fikr yuritish mumkin.

Ko'nikma va malaka masalalarini chet til metodistlaridan professor Sergey Filipovich Shatilov tomonidan g'oyat sinchkovlik bilan tadqiq etilgan. Chet tillarni o'rganishda so'zning ma'nosi, birika olishi, grammatik shakl kabilarga oid bilimlar, ularni nutqda qo'llanilishi paytida o'zlashtiriladi. Mavhum nazariy qoidalar bayon etish va yodlash tavsiya qilinmaydi. Bilim, shunday qilib, til texnikasi ham, ko'nikma tarkibida ham ishtirok etadi.

Ko'nikmalaming ko'chishi (o'tishi) chet til o'qitishda dolzarb muammo hisoblanadi. Ushbu ilmiy tushuncha ruhshunoslik va tilshunoslikda tadqiq etiladi.

Nutq psixologiyada ko'nikmaning ijobiy va salbiy ko'chishi haqida boy ma'lumo'lar berilgan. Til tajribasi yangi o'zlashtirilayotgan hodisaga to'sqinlik qilishi yoki uni osonlashtirishga ko'maklashishi mumkin.

Salbiy ta'sir (interferensiya) o'z manbaiga ko'ra tillararo ona tili, ikkinchi til, chet tillarni o'rganishda, shuningdek, ichki chet tilning o'zida namoyon bo'lishi mumkin. Interferensiya chet tilga oid leksika, grammatika va talaffuz qoidalarni o'rganishda uchraydi, nutq jarayonini tushunishga xalaqit beradi, hatto so'zlovchilarni bir-birini tushuna olmaydigan holatga tushirib qo'yadi. Interferensiya oqibatida qiyinchilik paydo bo'lishi, xatolar kelib chiqishi tabiiydir.

Nutq malakalari. Chet til o'qitish mazmunining ushbu qismi o'quv dasturlarida turli nomlar bilan bayon etiladi. „Malakalarga qo'yiladigan talablar“, „Nutq malakalariga bo'lgan talablar“ va „Chet tilda nutq faoliyati turlarini egallash ko'rsatkichlari“ kabi iboralar ko'pchilikka ma'lum. Yakuniy (o'rta maktabni tugatish davrini hisobga olib) yoki oraliq (har bir sinf uchun alohida) ko'rsatkichlar ishlab chiqilgan. Odatda dasturning uqtirish xati (kirish qismi)da yakuniy va oraliq ko'rsatkichlar beriladi. Oraliq ko'rsatkichlarida oldingi sinflar hisobga olinadi.

Chet tilda nutq faoliyati turlarini egallash ko'rsatkichlari gapirish, tinglab tushunish, o'qish va yozuvni nazarda tutadi. Masalan, „maktab o'quvchisi nutq mavzulari doirasida o'zlashtirilgan til materialini asosida chet tildagi nutqni tinglab tushunishni o'rganishi kerak“. Ko'rinib turibdiki, tinglab tushunishni egallash ko'rsatkichi umuman olingan. Agar beshinchi sinf o'quvchisi dastur materialida ko'zlangan o'qituvchi yoki diktor nutqini hamda darsni olib borish bilan bog'liq o'qituvchi ko'rsatma-buyruqlarini tushuna olishlari kerak deyilsa, oraliq (5 sinf uchun) ko'rsatkichga duch kelinadi.

Og'zaki nutqning ikki ko'rinishi - yakkanutq va juftnutq bilan bog'liq alohida ko'rsatkichlar o'quv dasturida o'z aksini topadi. O'qishda ham shu holatni kuzatamiz. Yozuv esa faqat gapirish ta'lim maqsadi bo'lgan sinflardagina ko'rsatkichli bo'ladi. Yuqori sinflarda yozma mashqlar quyi sinflar og'zaki nutq mavzulari doirasida bajariladi.

Nutqni egallash ko'rsatkichlari har sinfda o'rin olishi dasturdan ma'lum. Binobarin, dastur nutq ko'rsatkichlari bo'yicha ma'lumo'noma hisoblanadi.

Malaka terminiga chet til o'qitish metodikasida turli nuqtai nazardan yondashiladi. Masalan, ta'limshunoslikda bu tushunchalar „birlamchi malaka“, „ko'nikma“ va „malaka“ tarzida talqin etiladi. Chet til metodikasida ko'nikma va malaka o'ziga xos tatbiq etilgan.

Quyida ko'nikma va malakalarning mufassalroq tahlili beriladi. Ruhshunoslikka oid keng tarqalgan ta'riflardan biri, ko'nikmani „ongli avtomatlashgan harakat“ sifatida baholanadi.[3]. Xuddi shu ta'rifni boshqa ibora bilan ta'limshunoslikda uchratish mumkin: ko'nikmaga, u yoki bu harakatda

bilimlarni ongli va to'g'ri qo'llash" [4], degan qarashlar ham bor. Yana boshqa mualliflar ko'nikmani, u yoki bu aqliy harakatni bir xil sharoitda ko'p marta takrorlash natijasida hosil qilinadigan ongli faoliyatdagi avtomatlashgan qism" shaklida ta'riflaydilar, malakani esa, o'zga sharoitda qo'llanadigan ko'nikmaning harakat usuli" deyishadi. [5]. Ruhshunoslik va ta'limshunoslikda mavjud nuqtai nazarlardan birining ta'rificha, malaka insonning olgan bilim va ko'nikmalarni amaliy faoliyat chog'ida sobitqadamlik bilan va ijodiy qo'llay olish qobiliyatidir.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, ko'nikma va malaka haqidagi ta'limni chet tillar o'qitishga tatbiq etib, ko'nikmani nutq faoliyatining avtomatlashgan qismi deyishni va nutq faoliyati turlarining leksik, grammatik va talaffuz ko'nikmalari tushunchasini tavsiya etish mumkin. Nutq faoliyatining o'zi malaka deyilishi maqsadga muvofiqdir.

Mashq qilish til birligini taqdim etishdan boshlanib, jonli muloqot bilan tugallanishi til materialini nutq amaliyotida o'rganishni ifoda etuvchi ushbu xususiy prinsipning yagona talabidir. Mazkur mavzu chet til o'qitishning amaliy maqsadida ko'rib chiqilgan.

Nutq faoliyati asosiy turlarining o'zaro munosabati muammosi prinsiplardan biri deb qaraladi. Gapirish, tinglash, o'qish va yozuv bir-biri bilan uyg'unlashib ketadi. O'quvchi gapirganida qo'llagan birliklarni tinglab va o'qib tushuna oladi, yozuvda ham ishlata biladi. O'qish til materialini o'quvchi tinglab tushuna oladi. Ko'rinib turibdiki, til materialini ma'lum nutq faoliyati turidan boshqasiga o'tib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jalolov J.J. Chet til o'qitish metodikasi. –T., O'qituvchi, 2012. – 432 b.
2. Misirov S.A. Kasb xunar kollejarida ingliz tili o'qitishning lingvodidaktik asoslari.–Ped.fan.nom.dis–Toshkent O'zDJTU, 2007.–152 b.
3. С.Л.Рубинштейн. Основы общей психологии. - М.: Учпедгиз, 1946. -47-бет.
4. Основы дидактики. / Под ред. Б. П. Есипова.- М.: Просвещение, 1967.-93-б.
5. Педагогика школы. / Под ред. Г. И. Шукиной. --М.: Просвещение, 1977.

UDC 37. 811.111-13

INTERFERENCE OF MOTHER TONGUE IN LEARNING ENGLISH

G.Sh.Sharapova, teacher, Bukhara state university, Bukhara

M.I.Rasulova, teacher, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Maqolada ingliz tilini o'rgatishdagi qiyinchiliklar, ya'ni ona tilining chet tilini o'qitish jarayoniga ta'siri bilan bog'liq masalalar ko'rib chiqiladi. Bunday ta'sirning ijobiy va salbiy tomonlari ham bor. Faqatgina ikkala til tuzilmasini tizimli tahlil qilish orqali o'quv jarayonini osonlashtirishga yordam beradigan fikrlarni aniqlash mumkin. Shuningdek, ona tili va chet tilini o'qitish uslublaridagi farq jihati ham ko'rib chiqildi.

Kalit so'zlar: chet tillari, ona tili, interferensiya, ona tili, talaba, o'qituvchi, tilshunoslik.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы, связанные с влиянием родного языка на процесс обучения иностранному языку, в частности проблемы в обучении иностранному языку (английскому). В этом отношении есть свои преимущества и недостатки. Только тщательно изучив структуру двух языков, можно точно определить области, облегчающие обучение. Также учитывалось различие между подходами к обучению родному и иностранному языкам.

Ключевые слова: иностранные языки, родной язык, интерференция, родной язык, обучающийся, учитель, языкознание.**Abstract.** The article looks at concerns linked to the impact of the mother tongue on the process of teaching a foreign language, specifically the challenges in teaching a foreign language (English). There are advantages and disadvantages to this effect. Only by thoroughly examining the two languages' structures can one pinpoint the areas that make learning easier. Also, the distinction between mother tongue and foreign language teaching approaches was taken into account.

Key words: foreign languages, native language, interference, mother tongue, learner, teacher, linguistics.

The issue of intercultural communication in general, and language instruction for students attending technical universities in particular, becomes particularly pressing in light of Uzbekistan's expanding and deepening business and public relations with other nations. English as a medium of international communication, the media, and computer technology all have a significant impact today; consequently, its instruction ought to be continuously enhanced. There is some "reliance" on the students' native language in the process of communication because their speech is not yet perfect.

This results in violations of the second language's rules and system, giving the impression of interference. The primary system is viewed as an intervention source, while the secondary system is viewed as an intervention target. When the features of the system of the previously studied foreign language, on which human speech activity was carried out, are transferred to the newly studied language, there is a distortion under the simultaneous influence of the system of the native language and other, previously studied languages. The primary system can also be represented by the previously studied non-native language. Russian and Uzbek-speaking students attend the Institute. As a result, learning the Uzbek language and Russian can interfere with English instruction. Teachers, psychologists, and philosophers have long researched the difficulties associated with learning two languages—a native language and a foreign one. The Prague Linguistic School's representatives coined the phrase "language interference." Interference, which emerges either at language contact or at individual non-native language learning, is the interplay of language systems in the context of bilingualism. Interference is seen as a bad thing because learning the original language's speech patterns leads to mistakes becoming bilingual in the language being studied. Differences in the systems of interacting languages, including those in phonemic composition, grammatical categories, and modes of expression, are the main cause of interference.

Yan Comenskiy underlined the need to study each language independently, first the mother tongue and then the second, while examining the link between the first and second languages.

K.D. Ushinsky cautioned against beginning the study of a foreign language too soon, pointing out that it should wait until it is clear that the learner's native tongue has deeply ingrained itself in their spiritual character.

According to E.I. Tikheeva, a student can only begin teaching in the second language after studying in the first language at a proficient level. "The learner has not yet learned his or her native language, between his or her thinking and the skill of transmitting its results in the native language is not yet sufficiently subordinate to it, and the learner is already forced to learn a new, foreign language, or even two at the same time," the author writes in her book on speech development for preschoolers. When a learner's linguistic upbringing starts with a foreign language and his mother tongue is placed last, we frequently see a distorted occurrence. The most significant departures from phonetic and lexico-semantic English language norms. Its grammar levels are linked to typological distinctions between English and local languages, idiosyncrasies of the native language's influence (such as Russian or Uzbek), the level of second language proficiency (such as English), and the absence of a native English speaking context. Lexico-semantic interference is dependent on the degree to which bilingual speakers have mastered the vocabulary, semantics, and stylistic characteristics of English's lexical units. Lexico-semantic interference deviates from the rules of English word usage, and its causes include the volume of word meanings in both languages being mismatched, mismatching lexical combinations and associative links in words from the English and Russian languages that are related, and English synonymy and homonymy.

The disparities in the grammatical structures of the Russian and English languages lead to grammatical interference in pupils' English speech. Differences in the grammatical categories of certainty and doubt, genus, plural nouns, type, time, and verb pledge, among others, result from the potential area of grammatical interference. The impact of one linguistic style on another is known as stylistic interference. It happens when a less popular word begins to be used in place of a more well-known synonym. Although the subject may be the same, the style of expression varies when stylistic synonyms are substituted for one another. The best technique to find similarities between the mother tongue and the target language and, if required, draw positive conclusions from them. The only way to pinpoint specific instances that will make it simpler for the learner to grasp or, conversely, cause difficulties in learning a foreign language, is through rigorous analysis of both grammatical structures of the language. Such comparative analysis frequently entails translating previously learned knowledge of the original language's structure to the student's structure, in the eyes of the learners. Until the student reaches a particular level, this impulse to adopt grammatical structures that are already familiar and understandable to the learner frequently occurs. In the process of learning a foreign language, this desire to use grammatical structures that are already familiar and understandable to the learner frequently persists until the learner reaches a certain level of language proficiency or until he or she has sufficient receptive and productive skills to use the various forms of the language. Interference is the term for this kind of teaching. This idea is defined as interference as follows by a major psychological dictionary: "Interference is a degradation in memorization as a result of exposure (overlapping) of other material with which the subject functions. In the framework of memory research and learning processes (in relation to the issue of skills), interference is studied.

Interference, in its narrow definition, tends to translate the rules from the student's own language to a foreign one. However, the interference brought on by linguistic disparities occurs when such strategies are used in learning. In this situation, information is directly interpreted or translated as it is moved from one language to another. This process causes errors that have a major impact on the meaning of the information being conveyed, or distort it. Consequently, interference should be avoided when learning a foreign language. The structure of a language should not only account for interference, but also for cultural transmission of social standards between two languages—native and foreign—as well as cultural interaction. Mastering a national or foreign language broadens one's perspective on the world and enables one to recognize and comprehend a foreign-language conversation partner who represents a distinct society and culture, according to I.I. Khaliyeva in her book "Language Knowledge and Linguistics".

Although learning occurs in a variety of ways and contexts in the classroom, it doesn't always turn out to be an appropriate description. The examples above were gathered from typical observations of situational approaches, therefore they may not always be applicable to every style of education and practical training in the classroom. Naturally, language acquisition can occur in unconventional settings, like a stroll around the park, where the instructor speaks in the target language and the students are completely immersed in that language's environment. Even if those who learn a foreign language in such circumstances are in some ways less immersed in the language environment and their motivation is still low, foreign language learners are more frequently defined in this case in terms of native language learners. Also, it is important to remember that native language speakers consistently succeed more than foreign language speakers, who, after lengthy and extensive study, continue to doubt their abilities.

The challenge of interfering with this process while teaching a foreign language is one that native language If a student's language proficiency is lower and there isn't enough time set aside for practical classes, this influence will be stronger. Indeed, the theory and practice of learning are interested in understanding more about how the mother tongue affects learning a second language. The link between the native language and the foreign language must be taken into consideration simultaneously. In addition to the students' fundamental level and learning capacity, the final outcome and efficacy of the methods employed also depend on how well the learning process was executed. Also, if students lack sufficient enthusiasm, the learning process will not have a sufficient impact on their communication abilities and competencies. In order to create a communication unit when studying a foreign language, it is required to compare the phonetic, lexical, and grammatical systems of the studied and native languages.

REFERENCES:

1. Sharapova Gulshan Sharafovna, Mirxodjayeva Mahliyo Islomovna "The Importance of Visual Aids in Learning and Teaching" Published in International Journal of Trend in Scientific Research and Development (ijtsrd), ISSN: 2456-6470, Special Issue | International Research Development and Scientific Excellence in Academic Life, March 2021, pp.92-93, URL: <https://www.ijtsrd.com/papers/ijtsrd38740.pdf>.
2. Sharapova, G. (2022). Effective esl vocabulary teaching techniques. Результаты научных исследований в условиях пандемии (COVID-19), 1(01), 93–95. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/scientific-research-covid-19/article/view/7808>.
3. Sharofovna, Jabborova Dilafruz. "New pedagogical technologies in teaching foreign languages." modern scientific challenges and trends (2021): 109.
4. Khudoyberdievna, S. Z. (2022). The main features of translation of phraseology from english into uzbek. Scientific Impulse, 1(3), 523-526. <https://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/1024>.
5. Kilihev, B. E. (2021). Bukhara region's typical toponyms transformed by means the names of nations. *Theoretical & Applied Science*, (2), 43-46. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44813074>.

UO'K 374

O'ZBEK TILINI SOHALARDA QO'LLANISH BO'YICHA TALABALARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH TIZIMI

Z.F.Sharopova, o'qituvchi, Toshkent davlat agrar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada o'zbek tilini sohalarda qo'llanish bo'yicha talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish tizimi ko'rib chiqilgan. Pedagogikadagi yangiliklar bugungi kunda ta'lim samaradorligini oshirishning eng maqbul vositasiga aylanib bormoqda.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, talabalar, rivojlantirish tizimi, o'zbek tilini sohada qo'llash, kasbiy kompetensiya

Аннотация. В статье рассматривается система развития у студентов профессиональных компетенций по использованию узбекского языка в сферах. Сегодня

инновации в педагогике становятся наиболее адекватным средством повышения эффективности образования.

Ключевые слова: *узбекский язык, студенты, система развития, применение узбекского языка в сфере, профессиональная компетентность.*

Abstract. *The system of developing students' professional competences in the use of the Uzbek language in the fields is considered in the article. Today, innovations in pedagogy are becoming the most appropriate means of increasing the effectiveness of education.*

Key words: *Uzbek language, students, development system, application of Uzbek language in the field, professional competence*

Jamiyatimizga bilimli, malakali, tez va konstruktiv qaror qabul qila oladigan mutaxassislar kerak. Shu sababli professor-o'qituvchi va talabaning shaxsiy o'zaro hamkorligi ta'lim jarayonining muhim jihatiga aylanadi, bunda ta'lim texnologiyalarini takomillashtirish muhim o'rin tutadi.

O'quv jarayonida mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishga, talabalarning mustaqil ishlarining rolini oshirishga xizmat qilmoqda. Bo'lajak mutaxassisning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda innovatsion ta'lim usullarini joriy etish kelajakda uning mehnat bozorida raqobatbardoshligiga zamin yaratadi.

Innovatsiya yoki yangilanish har qanday kasbiy inson faoliyatiga xosdir. Innovatsiyalar o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, balki ilmiy izlanishlar va ilg'or pedagogik tajribalar natijasidir.

Pedagogik jarayonda innovatsiya deganda ta'lim va tarbiyaning maqsadlari, mazmuni, usullari va shakllariga yangilik kiritish, o'qituvchi va o'quvchining birgalikdagi faoliyatini tashkil etish tushuniladi. Pedagogikadagi yangiliklar bugungi kunda ta'lim samaradorligini oshirishning eng maqbul vositasiga aylanib bormoqda.

Mutaxassisning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda davlat tilida yozma va og'zaki muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish muhim o'rin tutadi. Ba'zan rasmiy muloqotda adabiy til qoidalariga rioya qilmaslik, faqat ma'lum bir hudud doirasida qo'llaniladigan sheva elementlarini qo'shib qo'yish holatlari uchray turishi bu masalalar hali ham dolzarbligini ko'rsatadi.

Darhaqiqat, so'nggi yillarda davlat tili ta'limida ijobiy o'zgarishlar kuzatilayotgan bo'lsa-da, rasmiy muloqotda, hatto ommaviy axborot vositalarida ham adabiy til me'yorlaridan chetga chiqish, chetga chiqish holatlari uchramoqda. Shu bilan birga, respublikamizda istiqomat qilayotgan chet el fuqarolarining davlat tilini o'rganishga qiziqishi ortib borayotganini alohida ta'kidlash lozim.

Ma'lumki, o'zbek tili darslarida boshqa tillardagi ta'lim yo'nalishlari bo'yicha qo'llaniladigan an'anaviy metodlar asosan ijtimoiy-siyosiy, ommabop mavzulardagi matnlarni o'qish va tushunish va bu ma'lumotlarni og'zaki (dialogik yoki monolog) ifodalash ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan) va yozma ravishda. O'qitishning zamonaviy usullari o'quvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga, jumladan, og'zaki va yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu munosabat bilan kelajakdagi mutaxassislikka oid matnlar va atamalar ustida ishlash asosiy o'rinni egallaydi. Ushbu maqsadga erishish nutq mavzusiga oid matnlarda grammatik ma'lumotlarga oid til birliklari bilan bir qatorda soha terminlarini qo'llash orqali yordam beradi. Submatn topshiriqlari ham matn bilan ishlash orqali grammatik ma'lumotlarni olishga, ulardan og'zaki va yozma nutqda foydalanishga o'rgatishga qaratilgan bo'lishi kerak. Bu, albatta, har bir darsga innovatsion yondashishni taqozo etadi, uning samarali amalga oshirilishi, eng avvalo, topshiriq va mashqlar qanday tuzilganligi, darsning qanday tashkil etilganiga bog'liq.

Aytish kerakki, muayyan sohaga oid atamalarni mukammal bilish talabalarning kasbiy qobiliyatlarida katta amaliy ahamiyatga ega. Shu bois o'zbek tilini o'qitishda asosan soha terminlarini o'z ichiga olgan materiallardan foydalanish, me'yoriy-huquqiy hujjatlardan misollar keltirish va mazmunini izohlash, kasbiy muloqot doirasida dialogik va monolog nutqni qurishda atamalardan faol foydalanishni o'rgatish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz.. Darsda atamalarni tushuntirish bilan ishlash o'quvchilarning so'z boyligini oshirish bilan birga, kelajakdagi kasbi yo'nalishida nutqiy kompetensiyani shakllantirishga yordam beradi. Xususan, bojxona bo'limida o'zbek tili darslarida ushbu sohaga oid atamalarni o'rgatish katta amaliy ahamiyatga ega.

Oliy o'quv yurtlarida tillarni o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalari qator tadqiqotlarda tahlil etilgan. Ular orasida kasbiy muloqotni o'rgatishda situatsion o'yinlardan foydalanish, kasbiy vaziyatlarni aks ettiruvchi videomateriallar yordamida nutqni rivojlantirish, soha terminologiyasini o'z ichiga olgan test topshiriqlari orqali kasbiy nutqni shakllantirish, axborot-kommunikatsiya va kompyuter yordamida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish kiradi. texnologiyalar. Har bir sohaning terminologik xususiyatlarini hisobga olgan

holda turli texnologiyalardan foydalanish til ta'limining rivojlanishiga xizmat qilayotgandek ko'rinadi.

Demak, bugungi kunda o'zbek tilini o'qitishni o'quvchining bo'lajak kasbiga yo'naltirish va kasbiy vaziyatlarda o'zbek adabiy tilida rasmiy mulqotni o'rgatishga asosiy e'tiborni qaratish zarur. Bu kommunikativ kompetentsiyani shakllantiradigan usullardan foydalanishni talab qiladi. O'zbek tilini o'qitishda yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish masalasi keyingi yillarda o'rganila boshlaganligi bu borada nafaqat yangi texnik vositalar, balki o'qitishning yangi shakl va uslublari ham qo'llanilayotganidan dalolat beradi. Biroq, vaqt o'tishi bilan bu tadqiqotlarda ko'tarilgan savollar o'z dolzarbligini yo'qotmadi. Jumladan, N.Umarova o'z ilmiy-tadqiqot ishida o'zbek tilida rus tilida so'zlashuvchi o'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirishga qaratilgan elektron darsliklar yoki ishlanmalar, shuningdek, internetdan foydalanish asoslari va o'zbek nutqining rivojlanishida elektron pochta ilmiy nuqtai nazardan chuqur o'rganilmagan ko'rish. S.Odilova, o'zbek tili darslarida foydalanish mumkin bo'lgan elektron dasturlarning elektron nusxasi, elektron multimedia darsligi, elektron ensiklopediya, elektron lug'at, o'quv audio dasturlari, elektron til kurslari, universal test dasturi, elektron virtual kutubxona, Internet, video materiallar, masofaviy ta'lim va boshqalar, turlarni yaratishga e'tibor qaratish taklif etiladi. Ma'lumki, bu boradagi ishlar hali ham davom etmoqda.

O'zbek tilini kasbga o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish ta'lim tizimiga tatbiq etilishi, bilim va ko'nikmalarning butun majmuasini o'zlashtirishi ta'minlangandagina samarali bo'ladi. Bu esa ta'lim natijalari kelajakda mutaxassisning kasbiy faoliyatiga ijobiy ta'sir etishini ta'minlaydi. Albatta, an'anaviy o'qitish usullari texnologiya kabi tez o'zgarasligi mumkin. Biroq, innovatsiyalarning rivojlanishi shubhasiz haqiqatdir. Bu borada o'qituvchining vazifasi zamonaviy texnologiyalardan til o'rganish jarayonining tabiiy va ajralmas qismi sifatida foydalanish va mulqotning haqiqiy modelini yaratishdan iborat.

Shunday qilib, innovatsion o'qitish texnologiyalari o'qituvchi faoliyatini quyidagi jihatlarga yo'naltiradi:

- talabalarning faol fuqaro bo'lib yetishishiga, qiyin vaziyatlarda to'g'ri yo'l topishga va muammolarni ijobiy hal etishga yordam beradigan kasbiy ko'nikmalarni shakllantirish;
- ta'lim sub'yektlarining o'zaro ta'siri xarakterini o'zgartirish, ya'ni o'qituvchi va o'quvchining hamkor ekanligini va bir maqsadga xizmat qilishini anglash;
- o'quv jarayonining ko'p qirraliligi orqali o'quvchilarning ushbu jarayonga va fanga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytirish;
- ta'lim jarayonini tashkil etish uslublarni tubdan o'zgartirish imkonini beruvchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'rganish va amaliyotga joriy etishga e'tibor kuchaytirildi.

Hozir ma'lumki, ta'limda innovatsiyalardan foydalanish ta'lim, fan va amaliyotni integratsiyalashuviga olib boruvchi asosiy yo'ldir. Demak, innovatsiyalar zamonaviy oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirishning asosiy vositasiga aylanishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 247 с.
2. Suslova I.M. Terminologiya bibliotekovedeniya kak sistemnoye obrazovaniye // Terminologiya bibliotekhnogo dela. – M., 1975. – S. 16-29.
3. Yuldashov I.J. O'zbek kitobchilik terminologiyasi: shakllanishi, taraqqiyoti va tartibga solish: filol. fanlari d-ri... dis. -T., 2005. – 323 b.
4. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002. – 168 b.
5. A.Berdialiyev, H.Nosirov O'zbek tili izofali konstruksiyalarining ba'zi masalalari // O'zbek tili va adabiyoti. Toshkent, 1978. -№ 3. – B. 17-19.
6. Doniyorov R. O'zbek tili texnik terminologiyasining ayrim masalalari. – Toshkent: Fan, 1977. – 160 b.
7. Muhammadxonov S., Jongurazov F. O'simlikshunoslikka oid ruscha-o'zbekcha izohli lug'at. – Toshkent: Mehnat, 1989. – 320 b.

UDC 37:008

THE IMPORTANCE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES

K.U.Turdiyeva, teacher, Tashkent state Agrarian University, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada xorijiy tillarni o'qitish jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalari, jumladan, innovatsion AKTning o'rni va ularning o'quv-tarbiya jarayonidagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: chet tillarni o'qitish, ta'lim samaradorligi, innovatsion texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

Аннотация. В статье раскрываются современные образовательные технологии в процессе обучения иностранным языкам, в том числе роль инновационного акта и их значение в учебно-воспитательном процессе.

Ключевые слова: преподавание иностранных языков, эффективность обучения, инновационные технологии, информационно-коммуникационные технологии.

Abstract. The article reveals the role of modern educational technologies in the process of teaching foreign languages, including the innovative Act and their importance in the educational process.

Keywords: teaching foreign languages, educational efficiency, innovative technologies, information and communication technologies.

The XXI century-the age of informatization makes its own adjustments to the traditional teaching of languages. The use of computer technologies in teaching is of great importance today, thanks to new opportunities. The introduction of new information and communication technologies expands access to education, forms an open education system, and changes the perception of the qualified characteristics that a modern certified specialist should have. The most significant group of advantages is the methodological advantages of computer training. For example, teachers use the computer's ability to respond instantly to input information to create simple training programs in the form of exercises. The technical advantages of learning English using multimedia are that sound cards allow the user to record their speech, then listen to it and compare it with the pronunciation of native speakers.

After the independence of the Republic of Uzbekistan, attention to improving the education process has increased. Fundamental changes have been made in the education system. The country has introduced continuous education, educational institutions are equipped with the latest equipment, new pedagogical and information and communication technologies are used in the educational process, which contribute to improving the effectiveness of the educational process, and through the introduction of the latest scientific achievements, it implements the tasks of educating a creative, active, spiritually rich, comprehensively developed person.

Innovative technologies are transforming the way we learn foreign languages, and their importance cannot be overstated. The use of technology in language learning has revolutionized the traditional methods of teaching and made learning languages more effective, engaging, and convenient.

One of the most significant benefits of innovative technologies in learning foreign languages is the ability to personalize the learning experience. With the use of apps, software, and other tools, learners can create their own study plans, set goals, and receive instant feedback. This individualized approach helps learners to focus on their weaknesses and improve their skills more quickly.

Another advantage of technology is the ability to access a wealth of online resources. From interactive exercises and games to video tutorials and virtual classrooms, there are countless options available to learners. These resources also allow students to practice their language skills in a real-world context, which is essential for developing fluency. Furthermore, technology has made language learning more accessible and flexible. Learners can access online courses and tutorials from anywhere in the world, at any time of day. This convenience means that people who may not have had the opportunity to learn a language previously due to time constraints or location can now do so.

The needs of our state for highly qualified specialists who are able to establish business contacts and business cooperation with foreign partners, specialists who speak a foreign language at a professional level, are reflected in the working curricula of the country's universities.

Today, a foreign language is not just a part of the culture of a certain nation, but it is also the key to success and a successful future career for students. Achieving a high level of foreign language proficiency is impossible without fundamental language training in higher education. In most universities in the country, students master at least two foreign languages. It is important for a teacher to know the latest methods of teaching a foreign language, special teaching techniques and techniques in order to optimally select a particular method of teaching in accordance with the level of knowledge, needs, and interests of students.

At the same time, a wave of information is rapidly entering the social life of the Republic. Rapid acceptance of information, its analysis, processing, theoretical justification, conclusions, and communication to students is a topical problem of the education system. To successfully solve these problems, it is necessary to introduce modern educational technologies into the educational process.

The use of modern pedagogical technologies in the educational process requires, first of all, to be aware of these technologies.

In addition, the lessons of scientific discussion and free exchange of opinions are widely used. Our experience shows that the extensive use of information and communication technologies in foreign language classes increases their effectiveness. In the process of studying grammatical phenomena in foreign language classes, it is advisable to use computer technologies (Internet), open discussions, guided tours, auctions, press conferences, competitions, etc. The Introduction of innovative technologies in the educational process serves to solve the existing problems in a positive way.

The technological approach to the design of teaching activities is implemented in stages. First, the general, leading goal of pedagogical activity is defined; secondly, the direction of activity is identified for a certain period of time based on the general goals of the process of pedagogical activity, and on the basis of its internal features, specific goals are determined; third, the theoretical knowledge, skills and practical skills of students are diagnosed.

Recently, the Internet has been widely introduced into the educational process. Its use in teaching foreign languages has its own peculiarities. First of all, the Internet creates a natural language environment for foreign language learners. However, when organizing such classes, it is necessary to keep in mind the didactic goals of the class and the features of students' cognitive activity. Using the information resources of the Internet, you can integrate them into the educational process, more effectively solve a number of didactic tasks in the English language lesson:

a) to form reading skills and skills, directly using the materials of the network of different degrees of complexity;

b) to improve listening skills based on authentic audio texts of the Internet;

c) improve the skills of monological and dialogical utterance based on the problem discussion presented by the teacher of the network materials;

d) improve the skills of writing, individually or in writing, making responses to partners, participating in the preparation of essays, essays. The combination of various types of work in the classroom with the use of information technologies can solve the problem of developing students' motivation, implement a personality-oriented approach to teaching multi-level students, and organize the entire educational process more efficiently. The use of the Internet in the educational process creates opportunities for independent search for information, listening to texts, enrichment of vocabulary, etc. So what can we do to get students interested in languages? Simply saying that learning languages is a good help for their future does not work, since the average teenager does not see the future beyond the weekend. In our view, there is one thing we can use if our attendance in foreign language classes is declining, and we are concerned about it - to use technology to help make language learning more accessible, relevant, and more appropriate to the needs and expectations of teenagers in the 21st century.

All this increases the efficiency of the educational process, increases the knowledge, skills and abilities of students. In conclusion, the use of innovative technologies in the process of teaching foreign languages helps to improve the vocabulary of students, their understanding of word associations, and overcoming errors in speech language material. Their use allows you to increase the volume of work performed in the classroom by 2 times, improve knowledge control, and develop research skills. Innovative methods allow us to achieve the following goals:

1) accessibility of perception of educational material;

2) systematization of knowledge;

3) development of creative abilities of students;

4) self-education;

5) removal of psychological barriers (fear of communicating, making mistakes);

6) understanding of educational material, analysis of the learned material.

The use of various innovative methods of teaching foreign languages has a number of advantages that help teach students to actively acquire new knowledge, develop their creative and organizational abilities, and provide a powerful incentive to learn the language. Innovative technologies allow you to perfectly combine theory with practice, form knowledge of the subject, professional skills and abilities. The use of computer technologies in the learning process affects the growth of professional competence of teachers, it contributes to a significant improvement in the quality of education, which leads to the solution of the main task of educational policy.

In conclusion, innovative technologies have transformed language learning, ensuring it is more engaging, personalized, and accessible than ever before. By embracing these new tools, learners can

accelerate their learning, connect with other language learners around the world and achieve their language learning goals more easily.

REFERENCES:

1. Numonjonov S. D. Innovative methods of professional training //ISJ Theoretical & Applied Science. – 2020. – T. 1. – №. 81. – C. 747-750.
2. Zubov A.V. Information technologies in linguistics. - Moscow, 2004.

UDC 372.016:811+316.3/.4

THE MAIN ASPECTS OF THE FORMATION OF SOCIO-CULTURAL COMPETENCIES OF STUDENTS IN FOREIGN LANGUAGE CLASSES

F. Tursunova, teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada chet tili darolarida talabalarning ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarini shakllantirishning asosiy jihatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: xorijiy til, kompetensiya, ijtimoiy - madaniy kompetensiya, OAV, innovatsion ta'lim texnologiyalari, san'at va madaniyat.

Аннотация. В данной статье освещаются основные аспекты формирования социокультурной компетентности учащихся на уроках иностранного языка.

Ключевые слова: иностранный язык, компетентность, социокультурная компетентность, СМИ, инновационные образовательные технологии, искусство и культура.

Abstract. This article highlights the main aspects of the formation of socio-cultural competencies of students in foreign language classes.

Keywords: foreign language, competence, socio - cultural competence, media, innovative educational technologies, art and culture.

In foreign language classes, the formation of students' socio-cultural competencies is vital for effective language learning. As language and culture are closely linked, understanding cultural differences can significantly enhance one's language skills and open doors to diverse perspectives. To achieve this goal, students should be exposed to the culture's literature, music, art, and language to appreciate various aspects of the culture they are studying. Teachers need to foster an inclusive environment that welcomes all students and promotes socio-cultural discussions to help students develop a better understanding of diverse cultures. Practical experiences such as volunteering, virtual exchanges, and field trips can help students immerse themselves in the culture they are studying and develop socio-cultural competencies. Assessments that incorporate socio-cultural components are critical to evaluate students' sensitivity and ability to understand different cultures. Incorporating socio-cultural competencies in foreign language classes is thus fundamental for promoting cultural diversity, communication skills, and empathy among students.

The main aspects of the formation of socio-cultural competence of students in foreign language lessons are immersion in a variety of cultures, the development of critical thinking and analytical skills, as well as the use of authentic materials in the classroom. However, in addition to this, the teaching method is also important to achieve this competence. Using methods that support discussion, discussion and cross-cultural interaction can make the lesson more interesting and informative. Excursions, visits of native-speaking guests and other interactive projects can additionally help to develop the socio-cultural competence of students. It is important to note that creating an atmosphere of mutual respect and tolerance in the classroom is also an important component to achieve the goal.

For the successful formation of socio-cultural competence, in order to achieve a full-fledged result, it is not enough to limit yourself to classroom classes. It would be advisable to make extensive use of the possibilities of extracurricular work aimed at the implementation of at least three tasks:

- expanding the understanding of the culture of the country of the language being studied;
- comparison of native culture and culture of other peoples;
- ethical and aesthetic education.

One of the main goals of language teaching is the communicative and socio-cultural development of the individual. Socio-cultural development includes the development of a culture of perception of authentic texts (fiction, newspaper and magazine, advertising and reference, epistolary), the formation of students' ideas about the dialogue of cultures, familiarization of schoolchildren with the culture of the countries of the studied language. So, the formation of socio-cultural competence is inextricably linked with the main goals of education: practical, developmental and educational. By studying a foreign language, we form a culture of peace in a person's mind, develop a desire to participate in intercultural communication. Sociocultural competence is a complex phenomenon and

includes a set of components belonging to various categories. The following components can be distinguished:

-linguistics – lexical units with socio – cultural semantics and the ability to apply them in situations of intercultural communication (for example, greeting, address, farewell in oral and written speech).

-sociolinguistic component – linguistic features of social strata, representatives of different generations, genders, social groups, dialects (background knowledge, realities, subject knowledge).

-socio–psychological – possession of socio- and culturally conditioned scenarios, national-specific models of behavior using communicative techniques adopted in this culture.

-cultural component – socio-cultural, historical-cultural, ethno-cultural background (knowledge of the traditions and customs of the people of the language being studied).

The most effective means of developing socio-cultural competence is staying in the country of the language being studied, immersion in the very atmosphere of culture, traditions, customs and social norms of the country. Due to the fact that students do not have such an opportunity, it is necessary to search for effective ways and means of developing socio-cultural competence outside the language environment.

The main socio-cultural component of the teaching content is the educational text. As an educational text, the following are used: thematic, regional, artistic texts, dialogues and polylogues, poems, songs, letters, interviews, audio texts with native speakers. It is important that the text is authentic, corresponds to the interests and age of the students and is as close as possible to the natural situation.

The inclusion of children in educational activities with the help of role-playing games develops a positive motivation for learning English. It is during these games that students learn the culture of communication: how to make purchases, how to greet, how to congratulate friends, relatives, acquaintances, how to ask a question for information. Speaking about the socio-cultural component in the content of English language teaching, it is important to highlight the cultural component. This is the knowledge of social realities, the basics of the behavior model in a standard situation, important historical events, major figures of literature and art.

One of the effective ways to develop the socio-cultural competence of students are audio texts recorded in real situations of foreign language communication or read by native speakers. Another way to develop the socio-cultural competence of students is the use of video materials. Videos are a kind of cultural portraits of the country. For successful communication, it is necessary not only to possess the same linguistic means of the interlocutor (phonetic, lexical, grammatical skills), but also general meaningful knowledge about the world.

Scientists have developed requirements for the selection of materials for the formation of socio-cultural competence. Such requirements are:

- authenticity of the materials used;
- information saturation;
- novelty of information for the addressee;
- modernity and current historicism;
- taking into account the interests of students (including professional ones), as well as hobbies, preferences;
- correspondence of speech utterances to the literary norm of the studied foreign language;
- regional and linguistic significance of the materials;
- selection and use of educational materials in accordance with the level of foreign language proficiency of students (taking into account the principle of accessibility and feasibility);
- organization of selected materials in accordance with the principles of thematicity and increasing complexity.

The directions and techniques discussed above contribute to improving the effectiveness of the formation of students' socio-cultural competence by means of a foreign language.

Mastering a foreign language is inextricably linked with mastering a national culture, which involves not only the assimilation of cultural knowledge, but also the formation of the ability and willingness to understand the mentality of native speakers of the studied language, as well as the peculiarities of the communicative behavior of the people of this country. The socio-cultural component in the content of teaching a foreign language plays an essential role in the development of the student's personality, as it provides an opportunity not only to get acquainted with the cultural heritage of the country of the language being studied, but also to compare it with the cultural values of their country, which contributes to the formation of the student's general culture. This component

is designed to expand the general, social, cultural horizons of students, stimulate their cognitive and intellectual processes. The technology of critical thinking, project activities, collaborative learning and game technologies, the technology of developmental learning develop interest in foreign language communication, expand its subject content. In the formation of socio-cultural competence, the use of comparative analysis techniques, reading texts of linguistic and cultural content, including newspaper text, the use of song material and the use of a national-regional component is relevant.

In our study, carried out in the context of the cultural paradigm of education, socio-cultural competence is considered as an integrative characteristic of a person, manifested in the presence of knowledge in the field of different types of social culture (moral, ethical, gender, national, legal, confessional), interest in its study, readiness to interact with people in various life situations, methods of assessment interpersonal communication. Based on the definition, we believe that the structure of socio-cultural competence of students includes informational, motivational, operational-activity, communicative, reflexive competencies. The implementation of the regional component in English lessons becomes not only a means of forming different types of competencies, but also has great educational value.

REFERENCES:

1. Kiseleva, E. F. Formation of socio-cultural competencies in foreign language lessons // Young scientist. - 2016. - № 28 (132). - PP. 898-900.
2. Belenkova, N.M. Atabekova, A.A. Foreign language communicative competence as a means of social adaptation of a future specialist at a university: results of experimental training// Higher education today. - 2009. - No. 8. - pp. 63-67.

UO'K 378.1

O'YINLAR VOSITASIDA O'QUVCHILARDA INTIZOMLI MUNOSABATNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

A.Tuychiyev, o'qituvchi, Farg'ona Davlat Universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. *Pedagogik o'yinlar, o'quv maqsadiga mos kelishi va aniq natijaga erishishga yo'naltirilishi lozim. Pedagogik o'yinlar fanlar bo'yicha yangi o'quv materialini o'zlashtirish, uni mustahkamlash, ta'lim oluvchining ijodiy va mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantirish, amaliy ko'nikmalarini shakllantirish kabi maqsadlarga yo'naltirilib, ta'lim oluvchilarga o'quv materialini yaxshiroq tushunib etish va o'rganish imkonini beradi.*

Kalit so'zlar: *pedagogik o'yinlar, o'yin texnologiya, ishbilarmonlik, imitatsion va rolli o'yinlar, mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantirish, intizomli munosabat*

Аннотация. *Педагогические игры должны соответствовать воспитательной цели и быть направлены на достижение конкретного результата. Педагогические игры направлены на такие цели, как усвоение нового учебного материала по предметам, его закрепление, развитие у учащихся способности к творческой и самостоятельной работе, формирование практических навыков, позволяющих лучше понимать и учиться.*

Ключевые слова: *педагогические игры, игровые технологии, предприимчивость, имитационно-ролевые игры, развитие самостоятельной работоспособности, дисциплинированность.*

Abstract. *Pedagogical games should correspond to the educational goal and be directed to achieving a specific result. Pedagogical games are aimed at such goals as mastering new educational material in subjects, strengthening it, developing the learner's ability to work creatively and independently, and forming practical skills. allows for better understanding and learning.*

Key words: *pedagogical games, game technology, entrepreneurship, imitation and role-playing games, development of independent work ability, disciplined attitude*

O'yin texnologiyalarining ta'lim jarayoniga joriy etilishi o'qituvchiga ham o'quvchiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'yin ularning individualligini, maxoratini namoish etishga yordam beradi.

Bolaning xarakterini ijobiy va salbiy fazilatlarini ko'rsatadi. Ko'p narsa o'yin texnologiyasini o'tkazgan o'qituvchining tajribasi va mahoratiga, ayniqsa tarbiyaviy funksiyasiga bog'liq. O'yin psixologik jihatdan zaryadsizlanishga, stressni yengillashtirishga yordam beradi. Insoniyat sivilizatsiyasi uchun ajoyib istisno deb atash mumkun. O'yin o'ynashda odam, hoh katta bo'lsin, olgan roliga to'liq ko'nikishga xarakat qiladi va o'zi uchun odatiy bo'lmagan yangi qobilyatlarini ochib beradi. A.S. Makarenko o'yinga kata ahamiyat bergan, ayniqsa bola xaqida gap ketganda, u kattalarning kasbiy faoliyatini o'yinda bo'lgan bola bilan taqqoslagan A.S. Makarenko. Kattalar va bolani aniqladi va bolaning o'yindagi xatti xarakatini kelajagdagi ishida bir hil bo'lishini taxmin qildi.

Ko'pgina tadqiqotchilar, masalan, L.S. Vigotskiy, A.N. Leontiev, M.I. Piaget, S.L. Rubenshteyn, D.B. Elkonin. Ba'zilar o'yinni bolaning ichki dunyosiga ulkan oyna deb xisoblashdi, u orqali hamma narsa yangi va noma'lum bo'ladi. Bu qiziquvchanlik va atrofdagi dunyoga kuchli qiziqish uyg'otadigan o'yin. Ko'p narsa o'yinni o'tkazgan o'qituvchining tajribasi va mahoratiga, ayniqsa o'yinning tarbiyaviy funksiyasiga bog'liq. O'qituvchi bolaning psixologiyasini, yoshini, shaxsiy xususiyatlarini ham xisobga olish kerak.

Zamonaviy davrda faol o'qitish usullari jumladan o'yin texnologiyalaridan tobora ko'proq foydalanmoqda. Qadim zamonlardan beri o'yin o'rganish vositasi sifatida ishlatilgan. Ammo sinfdars tizimida qo'llaniladigan o'yinning erkin tabiatga deyarli mos kelmaydigan ta'lim uchun og'riqlik muqarrar ish sifatida o'qitish tushunchasi klassik bo'lib qolmoqda. Bu ko'ngilochar bo'lishi shart emas u ta'lim va tarbiyaviy bo'lishi kerak. Shuning uchun o'quvchilar faollashishi va ayni paytda bu soxada rivojlanishi uchun birlashtirilishi kerak. So'nggi paytdalarda ma'lumotlarning yuqori oqimi ijtimoiy madaniyatlarining kengayishi bilan bog'liq bo'lgan o'zgarishlar mavjud bo'lib ma'lum bilimlarni va o'sib borayotgan axborot xajmini boshqarish uchun ko'nikmalarni egallashni talab qiladi. O'yin texnologiyalarining ta'lim jarayoniga joriy etilishi o'qituvchiga ham o'quvchiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi ularning individualligini maxoratini namoyish etishga yordam beradi, bolaning xarakterini ijobiy va salbiy fazilatlarini ko'rsatadi. O'yin o'qitish usullarini ishlab chiqish o'quvchilarni o'rgatish xissiy tanaffusga yordam berish tarang laxzalarni bartaraf etish jismoniy intellektual va axloqiy tarbiyaga xizmat qilish o'yinida va real vaziyatda muloqot qilish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan.

Darslarning o'yin shakli o'quvchilar uchun o'quv faoliyatida faol vositasidir. Ta'limning barcha o'yin shakllari bilimlarini egallash darajalarini qo'llash imkoniyatini beradi. Pedagoglar o'yinga qiziqish bildiradilar chunki bunda ular olgan ma'lumotlar yaxshiroq qabul qilinadi va ularda mavzuni bilishga chuqur qiziqish paydo bo'ladi.

Hozirgi vaqtda o'rganishning yangi usullarini izlash nafaqat tabiiy xodisa balki zarurdir. Bu zamonaviy o'qitish kontseptsiyasi talaba individualligini ko'p tomonlama shakllantirishga ega ekanligi va faoliyatning turli tuzilmalaridan foydalanish aslida ushbu maqsadga erishish uchun borishi kerakligi natijasidir. Turli o'yin texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini kognitiv qiziqishlarini shakllantirishga yordam beradi. Talabalar umumlashtirish tansiflash mulohaza yuritish ongini shakllantirish atrof-muxitida xarakat qilishni o'rganadilar, chidamililikni maqsad sari tirishqoqlikni. Har qanday o'qituvchi har qanday o'quvchining sinfdagi funksional faolligini kafolatlaydigan bilimining nufuzini va o'quvchining o'quv faoliyat natijalari uchun shaxsiy javobgarligini kafolatlaydigan sinflarning shunday tuzilmalari kiradi. Bu vazifalar turli pedagogik texnologiyalar orqali juda yaxshi hal etiladi. O'yin texnologiyasi ta'lim va tarbiyaning ang'anaviy va tan olingan usulidir. Bu metodning asosiy xususiyati shundaki o'yin jarayonida o'qitish rivojlantiruvchi va tarbiyaviy funksiyalari bir-biriga chambarchas bogliq holda xarakat qiladi. O'yin o'qitish usuli sifatida o'quvchilarni rivojlatiradi tarbiyalaydi ularning bilim qiziqishlarini oshiradi, ijodiy qobiliyatlarini shakllantiradi va shaxsni tarbiyalaydi.

O'qitish usuli bu o'qituvchi va tinglovchilarning didaktik vazifalarni bajarishga qaratilgan ketma-ket o'zaro bog'liq ish usullari tizimi.

O'qitish usullari faqat bitta o'qituvchi faoliyatining istisno etmaydi, balki u o'ziga xos usullar orqali o'quvchilarning mexnatini faolashtirish va yo'naltirishni taklif qiladi. Shunday qilib o'qitish o'qituvchi va o'quvchining faoliyatini aks etiradi. Har qanday usul boshqa usulardan iborat bo'lib ba'zilar element ajralmas qismi ilovaga aloxida ta'sir ko'rsatadi.

O'qitish usullarini tasniflashda muxim o'rini o'yin usullari egallaydi ularning muhim xususiyati shundaki o'yin sharoitida sezish operatsiyalari o'smir ongida tezroq va yaxshiroq sodir bo'ladi. Ular uzatadi, o'quv xarakterlarini tegishli qoydalar yoki senariyalar tizimi tomonidan belgilanadigan shartli rejaga aylantirish.

O'yin maqsadli ongli xarakat bo'lib unga ko'ra o'quvchi faollik mustaqillik, tashabbuskorlikni ifodalaydi o'smirlar va kattalar bilan munosabatlarni o'rnatadi.

O'yin majburiy emas. Bu bolaning bevosita motivlari extiyojlari va manfaatlaridan kelib chiqadi. O'yining o'ziga xosligi shundaki unda bajariladigan harakatlar o'z o'zidan bola uchun qiziqarli. Uni o'yin natijasi emas ba'liki o'yin faoliyati jarayoni qiziqtiradi. O'yin bolaning bo'sh vaqtini to'ldiradigan mashg'ulotdir. Shuning uchun o'yin ijodiy mustaqil faoliyatidir.

Bugungi didaktika o'tadi uchun o'ynoqi texnologiyalari o'qitish chunki u ularda o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi muvaffaqiyatli o'zaro munosabatlar imkoniyatlarni kuzatadi ularning muloqatining samarali shakllari raqobat tezkorlik haqiqiy qiziquvchanlik komponent bilan o'yinga

o'xshaydi. Tarbiyaviy ish jarayonida ushbu yoki boshqa o'yin usullarini samarali amalga oshirish uchun pedagogik texnologiyalaridan foydalanish kerak.

O'yin pedagogik texnologiyasi pedagogik jarayoni turli pedagogik o'yinlar shaklida tashkil etish. Bu tizimni o'yinlardan farqi shundaki ular aniq belgilangan maqsad va pedagogik natijalarini o'z ichiga oladi. O'yin pedagogik texnologiyasi pedagogik jarayonini o'yin shaklida tashkil etishning turli usullarini o'z ichiga oladi. O'yinlarni natijasi oqlanadi aniq shaklda kuzatiladi va ma'lum bir ta'lim yo'nalishi bilan tavsiflanadi.

O'yin texnologiyalarining asosiy vazifasi o'quv faoliyati funksiyalari holatiga tayangan holda faoliyat ko'nikmalari va qo'bilyatlarini rivojlantirish uchun yaxlit mativatsion asos yaratishdir.

O'yin texnologiyasi pedagogik jarayoni turli xil pedagogik o'yinlar ko'rinishida tashkil etish usullarining ancha keng guruhini o'z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Usmonxo'jaev T.F va boshqalar Harakatli o'yinlar T.: O'qituvchi 1992y
2. Qosimov A.Sh. harakatli o'yinlar metodik qo'llanma T.: o'qituvchi 1983y
3. Ashurali, T., & Javlonbek, M. (2022). Methods of conducting children's sports games. Conferencea, 30-34.
4. Makarenko A.S. leksii o'ospirani detey M 1953y
5. Oripjonova, R., & Tuychiyev, A. (2022). Theoretical foundations of physical education and sports training in women's health promotion. the role of science and innovation in the modern world, 1(1), 106-110.
6. Bogdanova G.R. metodika urokov v 1-3 klssi M. 1971y
7. Lola Uzakova. 2022."Linguistic-Cultural Study of Lexical Units Related to the Word "Wedding" in Uzbek and English Languages" PINDUS Journal of Culture, Literature, and ELT (PJCLE) Academic journal
8. Ashurali, T., & Aziz, U. (2022). General laws and characteristics of growth and development of children and adolescents. *Academica Globe: Inderscience Research*, 3(11), 84-91.
9. L. Uzakova "O'zbek va ingliz nutqiy etiketlarining qiyosiy tadqiqi" «scientific progress» Scientific Journal ISSN: 2181-1601 // Volume:1, ISSUE: 3 B 213-216
10. Ashurali, T., & Javlonbek, M. (2022). Methods of conducting children's sports games. Conferencea, 30-34.
11. Oripjonova, R., & Tuychiyev, A. (2022). Theoretical foundations of physical education and sports training in women's health promotion. the role of science and innovation in the modern world, 1(1), 106-110.
12. Ashurali, T., & Aziz, U. (2022). General laws and characteristics of growth and development of children and adolescents. *Academica Globe: Inderscience Research*, 3(11), 84-91.
13. Lola Uzakova. 2022 "O'zbek va ingliz tillaridagi "to'y" leksemasi bilan bog'liq leksik birliklarni lingvokulturologik tadqiqi" (to'y so'zi bilan bogliq etiket shakllari) International conference on teaching, education and new learning technologies" 2023/1 p958-961

UDC 378.1.4.7

MODERN METHODS FOR THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCIES OF THE ENGLISH LANGUAGE OF STUDENTS IN THE ENGINEERING UNION

F.N.Umarova, senior lecturer, TIAME National Research University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada muhandislik yo'nalishidagi talabalarning ingliz tili kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishning zamonaviy usullari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy metodlar, muhandislik, xorijiy til, kommunikativ kompetensiya, kreativlik.

Аннотация. В данной статье освещаются современные способы развития коммуникативных компетенций английского языка у студентов инженерных специальностей.

Ключевые слова: современные методы, инженерия, иностранный язык, коммуникативная компетентность, креативность.

Abstract. This article highlights modern methods for the development of communicative competencies of English students of engineering orientation.

Keywords: modern methods, engineering, foreign language, communicative competence, creativity.

In today's digital age, the need for international communication and collaboration has become more and more apparent. Engineering students who are proficient in English have an advantage in pursuing their careers, as they can communicate effectively with people from various backgrounds. Therefore, it is crucial to adopt modern methods in the development of communicative competencies of the English language for engineering students in the union.

Effective communication is crucial for the success of engineering students in their professional careers. With globalization expanding rapidly, the demand for English language skills among

engineering students has increased significantly. In this context, modern methods are necessary to develop communicative competencies of the English language for engineering students.

One such method is the integration of multimedia into language learning. By using multimedia such as videos and podcasts, students can improve their listening and speaking skills. Additionally, collaborative learning, in which students work together in groups, is an effective way to develop communicative competencies. It provides students with opportunities to practice and learn from one another in a low-pressure environment.

Another effective modern method is integrating technology into language learning. This includes using language learning apps, web-based resources, and computer-assisted language learning (CALL) software. These tools provide students with the opportunity to practice and develop their language skills in an interactive and engaging way.

Integrating multimedia tools, collaborative learning, and technology has rapidly become a popular and effective approach in language learning for engineering students who are learning English. The integration of multimedia has proven to be a reliable method in creating an interactive and engaging environment for the learners. It enables students to use video, audio, and interactive content to enhance their learning experience. Collaborative learning is another modern method that promotes teamwork, student participation, and sharing of knowledge and ideas. This ensures that every student actively participates in the learning process, and therefore, communication skills are effectively developed. By integrating technology, language learning is made efficient and flexible. Online resources can be accessed easily from anywhere, making it convenient and accessible for students. The integration of these modern methods prepares engineering students to face the communication challenges that they are likely to encounter in their future professional careers. Therefore, it is evident that the integration of multimedia tools, collaborative learning, and technology are effective and practical methods in language learning that can enhance communicative competence among engineering students.

The integration of multimedia tools, collaborative learning, and technology into language learning are modern methods that can effectively develop communicative competencies among engineering students learning English. These methods can prepare them for the communication challenges that they will face in their professional careers. To achieve this, implementing online language learning platforms can be highly beneficial. These platforms allow students to access quality English language content from anywhere at any time. Additionally, there are language learning apps that offer a more interactive learning experience, which students can utilize to improve their speaking and listening skills. Another modern method that can be used is gamification. English language games and activities can make the learning process more fun and engaging. This approach can help students stay motivated and committed to improving their language skills.

Collaborative learning is another effective method that can be employed. It involves group work where engineering students can practice their language skills with their peers. This approach creates an environment that promotes communication and teamwork, which are essential skills needed in the engineering industry.

Finally, incorporating authentic material and real-life situations in learning materials can be useful. The use of authentic materials such as news articles, podcasts, and videos can help students learn English in a more realistic setting.

Overall, by adopting these modern methods, we can help engineering students in the union to develop their communicative competencies in the English language effectively.

Overall, it has been observed that traditional teaching methods might not be enough to develop the communicative competencies of engineering students in the union. However, by employing modern techniques and continuously upgrading the curriculum, it is now feasible to ensure that students acquire a strong command over the English language. In doing so, we are helping our future engineers prepare themselves to compete globally and excel in their respective fields.

By implementing modern techniques and continuously upgrading the curriculum, we can now ensure that our students acquire a firm grasp of the English language. These efforts will undoubtedly help our future engineers to better prepare themselves to compete in the global marketplace and thrive in their respective fields.

The integration of genuine materials and practical scenarios in educational resources has proved to be advantageous. Genuine materials such as news articles, podcasts, and videos have the potential to assist students in learning English in a more authentic and practical setting. Therefore, teachers should focus on utilizing such materials to aid students in their language acquisition journey.

In today's ever-growing global market, being proficient in English is a valuable asset for engineering students. Therefore, it is vital to incorporate modern methods to develop students' communicative competencies. One such approach could be the incorporation of interactive activities and multimedia content, which can make the learning experience more engaging and productive.

Additionally, professors could utilize case studies, group discussions, and role-playing exercises to enhance students' communication skills and prepare them for real-life scenarios. It is also essential to encourage students to participate in extracurricular activities that cultivate language skills, such as attending English speaking clubs and participating in language exchange programs.

Another modern method is the integration of technology, such as online language learning applications, which provide personalized learning experiences and the opportunity for self-paced learning. Professors can also implement virtual communication platforms to connect students with people from other cultures and promote cross-cultural communication.

In conclusion, incorporating modern methods is essential for developing students' communicative competencies in English. By utilizing interactive activities, case studies, technology, and extracurricular activities, engineering students can develop effective communication skills necessary for their future career success.

To conclude, it is imperative to incorporate innovative teaching methods for cultivating students' communicative abilities in English. Interactive activities, case studies, technology, and extracurricular activities can all be used effectively to enable engineering students to develop effective communication skills, which are indispensable for their future career success. By utilizing a combination of these approaches, right from the start of their academic journey, students can enhance their confidence and competence in English communication, thereby equipping themselves for professional success in the global arena.

The development of communicative competencies is crucial for the success of engineering students in their academic and professional lives. To enhance the English language skills of students in the engineering union, modern methods should be adopted. These methods should focus on improving their writing, listening, speaking, and reading abilities. One effective method is to integrate technology in the classroom by using online resources and language learning apps. Additionally, group discussions, debates, and presentations can be used to improve their speaking and listening skills. Instructors can also provide feedback on grammar, syntax, and sentence structure to help students enhance their writing skills. Overall, the modern approach to developing communicative competencies in English language is student-focused, interactive, and technology-driven. We cannot ignore the importance of good English language skills in today's globalized world where communication has become key to success. It has become a prerequisite for aspiring engineers to master the four domains of language learning: reading, writing, listening, and speaking. Modern teaching methods utilizing technology, such as language learning apps and online resources are highly effective in improving the language proficiency of students.

In conclusion, the methods of enhancing English language skills in engineering students are evolving with the use of technology and student-centered approaches. These innovative methods have proven to be highly effective in preparing students for their academic and professional pursuits.

REFERENCES:

1. Habermas J. Towards a theory of communicative competence //Inquiry. – 1970. – T. 13. – №. 1-4. – C. 360-375.
2. Wiemann J. M., Backlund P. Current theory and research in communicative competence //Review of educational research. – 1980. – T. 50. – №. 1. – C. 185-199.

UDC 372

THE ROLE OF INDEPENDENT WORK OF STUDENTS IN THE TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

D.M.Umarxodjayeva, teacher, Tashkent state agrarian university, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada xorijiy tillarni o'qitishda mustaqil ta'limning ahamiyati va uni samarali amalga oshirish usullari yoritilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy ta'lim, mustaqil ijodkorlik, mustaqil ta'lim, chet tilini o'rganish, o'quv jarayoni.

Аннотация. В статье освещается значение самостоятельного обучения в обучении иностранным языкам и способы его эффективной реализации.

Ключевые слова: современное образование, самостоятельное творчество, самостоятельное обучение, изучение иностранного языка, учебный процесс.

Abstract. *The article covers the importance of Independent Education in the teaching of foreign languages and methods of its effective implementation.*

Keywords: *modern education, independent creativity, independent education, learning a foreign language, educational process.*

The independent work of students is an integral component of foreign language teaching. This approach facilitates language learning and increases student motivation. Independent work enables students to take responsibility for their learning and manage their study time effectively. Moreover, it provides an opportunity for individualized instruction and encourages students to explore their interests. In order to make independent work effective, teachers should provide students with clear instructions and guidelines. They should also provide resources and support to help students achieve their learning objectives.

The goal is to analyze the situation, identify and study the problematic sides, search for possible solutions to the problem and choose the most acceptable option. The use of this method in foreign language lessons contributes to the development of communication skills in a foreign language, as well as contributes to general and professional development. The effectiveness of using independent work largely depends on the control that is carried out. Control is a fundamental condition for the use of independent work and should be systematically implemented both at the final stage and in the interim. The purpose of monitoring is great - first, the implementation of monitoring measures allows you to monitor the quality of students' knowledge and skills, second, it is feedback that will help at the right time to anticipate possible mistakes on the part of students, and third, it is a way to identify possible shortcomings in the use of a particular technique and correct them in time.

There are many forms of control -which are chosen by the teacher himself. Another key to the effectiveness of the proposed tasks for independent work should be the ability, on the one hand, and the moment of novelty, problematic, unknown, on the other hand. Students are bored and uninterested in performing typical exercises for a long time, and tasks that contain a creative background, require a non-standard approach, attracting additional skills, especially in the field of students' interests always cause reasonable interest.

Independent work is a fundamental aspect of foreign language teaching that teachers cannot overlook. It is crucial to incorporate independent work into foreign language teaching, as it aids in the development of language proficiency and enhances students' overall educational experience. By engaging in independent work, students have the opportunity to practice new language skills on their own, without relying solely on classroom instruction. This practice helps students gain confidence in their abilities and enables them to take more ownership of their learning. Additionally, students who engage in independent work often develop increased motivation and curiosity for the language they are learning, which can positively impact their overall educational experience.

Independent work is an essential component of foreign language instruction that cannot be neglected by educators. It is vital to incorporate independent work into foreign language teaching since it aids in the acquisition of language competency and enhances the overall educational experience of students. By engaging in independent work, students can practice new language skills independently, without relying solely on classroom instruction. This approach enables students to become more self-assured about their abilities and take more responsibility for their learning. Furthermore, students who engage in independent work often develop greater interest and curiosity in the language they are learning, which can have a beneficial impact on their overall educational experience. Teachers can encourage independent work by providing students with authentic materials such as literature, audio and video resources, and online activities to stimulate their interest and curiosity.

Independent work holds a crucial position in foreign language education and forms a significant part of language competency. The inclusion of independent work in foreign language teaching enhances the overall educational experience and refines the language skills of the students. By indulging in independent work, students can confidently practice new language skills independently, without solely relying on classroom instruction. It enables students to develop an independent attitude towards their learning and take responsibility for their education. Furthermore, independent work nurtures a student's curiosity and interest in the language, which contributes positively to their overall educational experience.

Independent work of students is the work performed within the educational process under the guidance and control of the teacher. Independent work is the highest form of educational activity that borders on the concept of self-education. This is due to the fact that the number of classroom hours

devoted to learning a foreign language is significantly less than in language universities. The organization of independent work of students is not an easy process, which consists of many components. First, an important factor for the success of independent work should be its continuity and gradual increase in complexity. There are three levels of complexity of independent work in teaching foreign languages:

1) the reproductive level or training level - the so-called basic level, which lays the foundation for work at all subsequent levels, namely, acquaintance, assimilation and development of new material. As a result, a stable lexical and grammatical base is formed, and an algorithm of actions is created.

2) reconstructive level (semi - creative) - involves transferring the acquired knowledge, skills and abilities to situations similar to those that students have already encountered. (For example, the act of communication in a situation that students have worked out previously, namely, on known lexical and grammatical material, with known models of speech behavior). However, this level does not mean only mechanical reproduction, it requires students to think and display creative abilities is also welcome.

3) the creative level is the level of formation and development of students' creative abilities and their independence. Students are put in conditions when they need to work independently, use educational material to express their thoughts, and apply non-standard approaches to solve their tasks. Secondly, independent activity of a student in the process of studying in higher education requires certain conditions that will contribute to its effectiveness, namely:

- increasing the motivation of students (carried out by developing the teacher's interest in the subject and focusing the student on the result of his activities) - students' awareness of the essence of independent work (assumes the presence of a goal and a specific task; a clear definition of the form of expression of the result of independent work;

- determining the form of verification of its result; mandatory performance of independent work) - the presence of a creative component of independent work (by choosing certain forms of work that contribute to this). Third, the successful result of applying independent work within the discipline of foreign language largely depends on the choice of the correct forms of organization of independent work. It is a mistake, in our opinion, to believe that independent work is only extracurricular work. In terms of the discipline foreign language, independent work should be a unity of the following forms: classroom independent work, extracurricular independent work and creative independent work. Popular methods in teaching a foreign language that involve a large percentage of independent work are personality-oriented methods. Their goal is to master the skills of a foreign language, along with the formation of skills of correct speech behavior in various life, household and professional situations. These methods include:

- game techniques - playing role-playing situations, business games;
- methods of modeling problem situations-creating speech situations, including in the sphere of professional interests of students, containing a problem and requiring its solution through the use of a foreign language. The purpose of the method is the development and use of a foreign language;

- the method of project activity or project method - independent work of students aimed at solving practical problems in order to acquire knowledge. This process involves searching for the necessary information and working with it. Each project has a visual end product of activity-a presentation, report, article, essay, etc., which has a real practical significance for the student in the household, social, or professional sphere;

- the method of situational analysis or case study - learning by solving specific problems. The method involves the analysis of a specific situation that has a professional orientation and contains problems.

The skills of independent work obtained in practice when teaching a foreign language in a non-linguistic higher education can improve the effectiveness of teaching a foreign language, contribute to the formation of key professional skills, as well as additional skills that contribute to the formation of a self-sufficient, active, capable of self-education and self-development of a specialist.

Independent work not only enhances students' language proficiency but also fosters their critical thinking, problem-solving, and communication skills. It also prepares them for lifelong learning and intercultural competence. Therefore, instructors should value and support students' independent work as an integral part of foreign language teaching and learning.

REFERENCES:

1. Akhmadovna S. M., Ugli T. B. Z. The role of the independent work of students in the educational process //Проблемы педагогики. – 2018. – №. 2 (34). – С. 88-89.

UO'K 378.147

**TEKNOLOGIYA FANI MASHG'ULOTLARINI SAMARALI TASHKIL ETISHDA
INTERFAOL TA'LIM METODLARIDAN FOYDALANISH***M.S.Usmonova, dots., Qo`qon DPI, Qo`qon*

Annotatsiya. Ushbu maqolada texnologiya darslarini samarali tashkil etishda interfaol ta'lim metodlaridan foydalanishning ahamiyati hamda darslarni interfaol metodlar orqali tashkil etish o'quvchilarni mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'quvchini rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga qulay imkoniyat va muhit yaratishi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: interfaol, pedagogik texnologiya, fikriy hujum, tushunchalar tahlili, innovatsion, intellektual, didaktik.

Аннотация. В этой статье важность использования интерактивных методов обучения в эффективной организации уроков технологии, а также организация уроков с помощью интерактивных методов поможет учащимся учиться и анализировать самостоятельно, и делать выводы самостоятельно, объясняется, что это создает благоприятную возможность и среда.

Ключевые слова: интерактивные, педагогические технологии, мозговой штурм, концептуальный анализ, инновационные, интеллектуальные, дидактические.

Abstract. In this article, the importance of using interactive educational methods in the effective organization of technology lessons, and the organization of lessons through interactive methods will help students to learn and analyze independently, and draw conclusions by themselves. It is explained that it creates a favorable opportunity and environment.

Key words: interactive, pedagogical technology, brainstorming, concept analysis, innovative, intellectual, didactic.

Kirish. Respublikamizda ta'lim-tarbiya sohasida olib borilayotgan islohotlar barcha fanlarni o'qitilishida bir qator vazifalarni bajarishni maqsad qilib qo'yimoqda. Xususan "Ta'lim to'g'risida" va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida" gi qonunlarida mamlakatimizdagi ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya ishlarini tubdan yaxshilash, jahon andozalari talablariga javob bera oladigan mutaxassis kadrlarni tayyorlash kabi ulug'vor vazifalar qo'yilgan. Jumladan, dasturda: "Inson, uning har tomonlama uyg'un kamol topishi va farovonligi, shaxs manfaatlarini ro'yobga chiqarishning sharoitlarini yaratish, eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorning andozalarini o'zgartirish respublikada amalga oshirilayotgan islohatlarning asosiy maqsadi va harakatlantiruvchi kuchidir. Xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan-texnika va texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O'zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir", – deb ko'rsatilgan. O'qituvchi o'quvchilar bilan yangi mavzuni o'rganishga kirishar ekan, oliy o'qituvchi oldida har doim savol tug'iladi: metod qanday tanlanadi, qaysi didaktik materiallardan foydalanish kerak, o'quv vazifalarini qaysi usullar bilan samarali yechish mumkin? Har bir mashg'ulot turining pedagogik maqsadlariga erishish uchun o'qituvchi o'zining intellektual salohiyatini safarbar etish, ilg'or pedagogik tajribadan foydalanishi va nihoyat, metodni tanlash haqiqiy ijodiy aktga aylanishi lozim. Umumiy holda metodning tanlanishi ta'lim va tarbiyaning didaktik maqsadlari bilan aniqlanadi. Biroq turli xil pedagogik vaziyatlarda o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida faoliyat turlari o'zgarib, o'zaro almashinib turadi. Tabiiyki, bu faoliyat turlariga mos holda o'qitish metodlari ham o'zaro chog'ishtiriladi. O'qituvchining yangi mavzuga tayyorgarlik ko'rishida metodlar va metodik usullarni tanlash – bu ularning o'zaro almashinuvini vaqt va didaktik maqsad bo'yicha muvozanatlashtirish demakdir. Pirovard natijasida o'quvchilar aqliy va amaliy faolligining yuqori darajasini ta'minlashga sharoit yaratiladi. To'g'ri qo'llanilgan metodlar ob'ektiv voqelikka oid bilimlarni chuqurlashtiradi va yaxlit hamda mashg'ulotning ilmiy-nazariy darajasini oshiradi. Ketma-ket saralangan o'qitish metodlari ma'lum darajada bilish va kasbiy qiziqishini rivojlantirishga, mustaqil amaliy faolyatni faollashtirishga olib keladi. Shunday qilib, biz o'qitish metodlarini tanlashni takomillashtirishning birinchi muhim shartini ularni tizimlashni, o'quv jarayonini rejalashtirish muolajalari amaliyotida qo'llash bilan bog'liqlikni aniqlashtiradigan yaxlit yondashuvni tavsifladik.

Asosiy qism. Interfaol metodlarni tanlash mezon – ularning ta'lim va tarbiyani rivojlantirish masalarni yechishga yuqori yo'nalganligidir. Bu mezon turli xil metodlarni u yoki bu doiradagi vazifalarni yechish imkoniyatlarini baholash yo'li bilan joriy etiladi, chunki ijtimoiy tajriba elementlarini o'zlashtirishda ularning imkoniyatlari turlichadir. Pedagogik texnologiya o'z mohiyatiga ko'ra subyektiv xususiyatiga ega, ya'ni, har bir pedagog ta'lim va tarbiya jarayonini o'z imkoniyati, kasbiy mahoratidan kelib chiqib holda ijodiy tashkil etishi lozim.

Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, o'quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma, malaka darajasini baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondoshuvni talab etadi. Qanay shakl, metod va vositalar yordamida tashkil etilishidan qat'iy nazar pedagogik texnologiyalar:

- pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish;
- o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida o'zaro hamkorlikni qaror toptirish;
- o'quvchilar tomonidan o'quv predmetlari bo'yicha puxta bilimlarning egallanishini ta'minlashi;
- o'quvchilarda mustaqil, erkin va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishi;
- o'quvchilarning o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqara olishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishi lozim. Quyida ayrim interfaol ta'lim metodlarini ko'rib chiqamiz.

Interfaol dars bosqichlari.

Interfaol darsning vaqtlar bo'yicha bosqichlari (taxminiy tuzilishi) quyidagicha bo'lishi mumkin:

- 1-bosqich. Motivatsiya va yangi mavzuni e'lon qilish – dars umumiy davomiyligining 10 foizi;
- 2-bosqich. Avvalgi darsda o'tilgan materiallarni mustahkamlash (takrorlash) – dars umumiy davomiyligining 20 foizi;
- 3-bosqich. Yangi materialni o'rganish – dars umumiy davomiyligining 50 foizi;
- 4-bosqich. Baholash – dars umumiy davomiyligining 10 foizi;
- 5-bosqich. Darsga yakun yasash – dars umumiy davomiyligining 10 foizi.

Albatta, ushbu dars tuzilishidagi vaqtlar taqsimotini shartli qabul qilish mumkin. Darsning o'ziga xos hususiyatlari (mavzu, foydalanilayotgan metod, qo'llanilayotgan texnologiya, o'qitish davri, darsning turi va boshqalar) ga o'qituvchining ixtiyoriga ko'ra, u yoki bu bosqich vaqtlari qisqarishi yoki uzayishi mumkin. Lekin, darsda yuqoridagi bosqichlarning barchasini foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Interfaol darsning sifatiy bosqichlari.

Motivatsiya – darsning boshlang'ich bosqichi bo'lib, o'quvchilarni diqqatini o'rganilayotgan materialga qaratish, ularni qiziqtirish, materialni zarurligi va foydaliligini ko'rsatishga mo'ljallangan. O'quv materiallarini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirish samaradorligi ko'p jixatdan motivatsiyaga bog'liq.

Mustahkamlash – materialni o'quvchilar tomonidan nafaqat butunlay o'zlashtirish va qiziqtirishni ko'taradigan, balki ularning ongida ushbu fanda qo'llanilayotgan bilim va metodlarning ketma-ket mantiqiy tuzilishini shakllantiradigan darsning muhim bosqichidir.

Yangi materialni o'rganish – darsning bosh maqsadli bosqichi bo'lib, unda o'quvchilar yangi bilimlar oladilar. Ushbu bosqichda asosiy e'tiborni o'quvchilar bajarish mobaynida zaruriy bilim, ko'nikma va malaka olishlariga imkon beradigan vazifalar tanlanishiga qaratish kerak. Vazifalarni tanlashda bundan 3500 yil avval buyuk Xitoy mutafakkiri Konfutsiy tomonidan aytilgan “Eshitaman va sedan chiqraman, ko'raman va xotiraga olaman, bajaraman va tushunaman” degan dono gaplarini yodda tutmoqlik lozim.

Baholash – o'quvchilarni bilim olishlarini rag'batlantiradigan darsning muhim bosqichidir. Baholash egiluvchan, ochiq, xolis haqqoniy bo'lgandagina, rag'batlantiruvchi bo'lishi mumkin, aks holda o'quvchilarni o'rganayotgan fanidan bezishlari va unga qiziqishlarini pasaytirishi mumkin. Shuning uchun darsning ushbu bosqichida ehtiyotkorona ish tutilishi lozim.

Bu bosqichda jamoaviy, o'z-o'zini, guruxlardagi baholashlarni qo'llash maqsadga muvofiq. Interfaol darslarda – ballarni to'plash va jamoaviy baholash yaxshi natijalarga olib kelishi mumkin. Quyida ayrim interfaol metodlar bilan tanishamiz.

Xulosalash (Rezyume, Veer) metodi

Metodning maqsadi: Bu metod murakkab, ko'ptarmoqli, mumkin qadar, muammoli xarakteridagi mavzularni o'rganishga qaratilgan. Metodning mohiyati shundan iboratki, bunda

mavzuning turli tarmoqlari bo'yicha bir xil axborot beriladi va ayni paytda, ularning har biri alohida aspektlarda muhokama etiladi. Masalan, muammo ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik, fazilat va kamchiliklari, foyda va zararlari bo'yicha o'rganiladi. Bu interfaol metod tanqidiy, tahliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirishga hamda o'quvchilarning mustaqil g'oyalari, fikrlarini yozma va og'zaki shaklda tizimli bayon etish, himoya qilishga imkoniyat yaratadi. "Xulosalash" metodidan ma'ruza mashg'ulotlarida individual va juftliklardagi ish shaklida, amaliy va seminar mashg'ulotlarida kichik guruhlardagi ish shaklida mavzu yuzasidan bilimlarni mustahkamlash, tahlili qilish va taqqoslash maqsadida foydalanish mumkin.

Metodni amalga oshirish tartibi:

Trener-o'qituvchi o'quvchilarni 5-6 kishidan iborat kichik guruxlarga ajratadi;

Trening maqsadi, shartlari va tartibi bilan ishtirokchilarni tanishtirgach, har bir guruhga umumiy muammoni tahlil qilinishi zarur bo'lgan qismlari tushuntirilgan tarqatma materiallarni tarqatadi :

Har bir guruh o'ziga berilgan muammoni atroflicha tahlil qilib, o'z mulohazalarini tavsiya etilayotgan sxema bo'yicha tarqatma yozma bayon qilinaadi;

Navbatdagi bosqichda barcha guruxlar o'z taqdimotlarini o'tkazadilar. Shundan so'ng trener tomonidan tahlillar umumlashtiriladi, zaruriy axborotlar bilan to'ldiriladi va mavzu vakunlanadi.

“Fikriy hujum” metodi

“Fikriy hujum” metodi o'quvchilarning mashg'ulotlar jarayonidagi faolliklarini ta'minlash, ularni erkin fikr yuritishga rag'batlantirish hamda bir xil fikrlash inersiyasidan ozod etish, muayyan mavzu yuzasidan rang-barang g'oyalarni to'plash, shuningdek, ijodiy vazifalarni hal etish jarayonining dastlabli bosqichida paydo bo'lgan fikrlarni yengishga o'rgatish uchun xizmat qiladi. “Fikriy hujum” metodi A.F.Osborn tomonidan tavsiya etilgan bo'lib, uning asosiy tamoyili va sharti mashg'ulotning har bir ishtirokchisi tomonidan o'rta tashlanayotgan fikrga nisbatan tanqidni mutlaqo ta'qiqlash, har qanday luqma va hazil-mutoyibalarni rag'batlantirishdan iboratdir.

Bundan ko'zlangan maqsad o'quvchilarning mashg'ulot jarayonidagi erkin ishtirokini ta'minlashdir. Ta'lim jarayonida ushbu metoddan samarali va muvaffaqiyatli foydalanish o'qituvchining pedagogik mahorati va tafakkur ko'lamining kengligiga bog'liq bo'ladi. “Fikriy hujum” metodidan foydalanish chog'ida o'quvchilarning soni 15 nafardan oshmasligi maqsadga muvofiqdir. Ushbu metodga asoslangan mashg'ulot bir soatga qadar tashkil etilishi mumkin.

“Tushunchalar tahlili” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod talabalar yoki qatnashchilarni mavzu bo'yicha tayanch tushunchalarni o'zlashtirish darajasini aniqlash, o'z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, yangi mavzu bo'yicha dastlabki bilimlar darajasini tashhis qilish maqsadida qo'llaniladi. Metodni amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilar mashg'ulot qoidalari bilan tanishtiriladi;
- o'quvchilarga mavzuga yoki bobga tegishli bo'lgan so'zlar, tushunchalar nomi tushirilgan tarqatmalar beriladi (individual yoki guruhli tartibda);
- o'quvchilar mazkur tushunchalar qanday ma'no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo'llanilishi haqida yozma ma'lumot beradilar;
- belgilangan vaqt yakuniga yetgach o'qituvchi berilgan tushunchalarning tugri va tutiliq izohini uqib eshittiradi yoki slayd orqali namoyish etadi;
- har bir ishtirokchi berilgan tugri javoblar bilan o'zining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o'z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

Namuna: “Moduldagi tayanch tushunchalar tahlili”

Tushunchalar	Sizningcha bu tushuncha qanday ma'noni anglatadi?	Qo'shimcha ma'lumot
Stanok		
Detal		
Birikma		
Uzatma		

Izoh: Ikkinchi ustunchaga qatnashchilar tomonidan fikr bildiriladi. Mazkur tushunchalar haqida qo'shimcha ma'lumot glossariyda keltirilgan.

Xulosa. Interfaol ta'lim metodlari o'quvchilarning mashg'ulotlar jarayonidagi faolliklarini ta'minlash, ularni erkin fikr yuritishga rag'batlantirish hamda bir xil fikrlash inersiyasidan ozod etish, muayyan mavzu yuzasidan rang-barang g'oyalarni to'plash, shuningdek, ijodiy vazifalarni hal etish jarayonining dastlabli bosqichida paydo bo'lgan fikrlarni yengishga o'rgatish uchun xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sobirovna, U. M. (2022). Improving the educational system for children with disabilities. *The Peerian Journal*, 4, 20-22.
2. Sobirovna, U. M. (2022). Interactive learning methods used in the effective organization of technology courses. *Open Access Repository*, 9(11), 106-113.
3. Sobirovna, U. M. (2022). Use of information and communication technologies in increasing the efficiency of technology lessons. *Open Access Repository*, 9(11), 114-119.
4. Sobirovna, U. M. (2022). Modern approaches to effective organization of technology lessons.
5. Sobirovna, U. M. (2022). Didactic principles of effective organization of technology lessons.

UDC 378.4

EFFECTIVE METHODS OF TEACHING ENGLISH IN NON-PHILOLOGICAL AREAS

B.M.Xojaniyazova, Senior lecturer, University of Tashkent for Applied Sciences, Tashkent

Annotatsiya. Bugungi kunda ingliz tilini o'rganish har bir soha uchun muhim hisoblanadi. Ushbu maqola nofilologik yo'nalish talabalariga ingliz tilini o'qitishni samarali metodlarini muhokama etishga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: ingliz tili, metod, nofilologik yo'nalish, texnologiya, o'qitish, ta'lim.

Аннотация. Сегодня изучение английского языка важно для каждой области. Данная статья посвящена обсуждению эффективных методов обучения английскому языку студентов-нефилологов.

Ключевые слова: Английский язык, метод, нефилологическое направление, технология, обучение, образование.

Abstract. Today, learning English is important for every field. This article is devoted to the discussion of effective methods of teaching English to non-philology students.

Keywords: English language, method, non-philological direction, technology, teaching, education.

Introduction. Many scientists in their studies emphasize that, as a rule, three components play an important role in the content of teaching a foreign language: linguistic, psychological and methodological.

In this paper, we would like to consider the methodological features of teaching English in non-philological universities. That is, turn to the methodology and express your point of view on the methodological foundations of teaching a foreign language for special purposes.

Materials and methods. In organizing the educational process in non-philological universities, an English teacher faces some problems, such as: increasing students' interest in the language being studied and the organizational connection of the language being studied with professional skills. Integration of various scientific disciplines and organization of these activities, as well as criteria for selecting exercises using appropriate terminology, use in practice and organization of a sequence for integrating speaking, writing, reading and listening skills in career-oriented training require a lot of hard work. The biggest difficulty in resolving these issues lies in the fact that teachers of special educational courses need both proficiency in English and its teaching methods, and knowledge of the specifics of the activities of a specialist in the professional field.

The fundamental provisions that determine the overall organization, the selection of content, the choice of forms and methods of teaching, follow from the general methodology of the pedagogical process. At the same time, since training is directly related to the organization of students' cognitive activity, special consideration of its methodological foundations is necessary.

There are various methodological approaches to explaining the essence of learning.

Results and discussion. Taking into account the experience of teaching English, the following teaching method is proposed. When selecting learning content, divide the lesson into three main parts: a lexical topic, grammatical skills and phonetic exercises.

In the lexical part, the corresponding text in the specialty is selected and the necessary new words and expressions are outlined below. For example, the topic "Types of welding". We get acquainted with the text and the necessary words and expressions such as: Resistance welding, Ultrasonic welding, Gas pressure welding, Explosion pressure welding, Submerge Arc welding.

In the grammatical part of the lesson, in our opinion, it would be correct to study the degrees of comparison of adjectives in English (Degrees of adjectives), because this grammar is close in its property to the text, that is, to the lexical part of the lesson. Students, having become familiar with the types of welding, can use the degrees of comparison of adjectives and make proposals on this topic, which type of welding is more or less effective in the modern world. For example: 1) Ultrasonic welding is more useful for joining dissimilar materials. 2) Resistance spot welding is the most effective for robot automation. In this case, we can provide a link between lexical skills and grammatical skills.

For a phonetic exercise, we will choose a diphthong, for example, [sh] and through listening to various words and expressions for this sound, we develop auditory skills and try to pronounce this sound correctly when reading and speaking. By organizing this type of lesson, firstly, we can integrate all speaking skills, reading, writing and listening skills, as well as enrich the vocabulary of students of non-philological universities with the necessary professional words and terms to correctly grammatically express their thoughts. Thus, we will be able to meet all the requirements of linguistic competence in the study of linguistic material.

So, E.V. Margaryan believes that the fundamental methodological principles in teaching a foreign language in a non-linguistic university are the principle of professional communicative orientation and the principle of professional intercultural orientation. The essence of the principle of professional communicative orientation is that training should be based on involving students in oral (speaking, listening) and written (reading, writing) speech, professional communication throughout the entire course of study of the discipline "foreign language", which is an integral part of the general professional training of a specialist. The implementation of this principle ensures the integration of the discipline "Foreign Language" into the general course of professional training of a non-philologist.

Using the experience gained in the course of studying special disciplines, involving students in active creative activity in mastering foreign language speech with a focus on solving communicative professional tasks that involve involuntary memorization of material (problem situations, role-playing games, "round table", etc.), the selection of linguistic material that reflects the linguistic essence of a specialist's professional statements provides real assistance in their future practical activities. As part of the communicative approach to professionally oriented teaching of a foreign language, we also consider it necessary to take into account the methodological principle of learning interactivity, which involves connecting students to such a "model of interpersonal communication, which is aimed at developing cooperation, focused on the interaction of communication participants, striving for social partnership, dialogue to achieve a practical goal.

Of course, professionally-oriented teaching of a foreign language requires the integration of the discipline "Foreign Language" with major disciplines. It also requires that the subject be focused on the latest achievements in a particular area of human activity, timely reflect scientific achievements in areas that directly affect the professional interests of students, and provide them with an opportunity for professional growth.

Based on this, we would like to propose another method for developing a lesson in a non-philological university in the process of teaching English. This method is called KWL (Know, Want to Know, Learned). The KWL chart was compiled by Donna Ogle. It can be used in all types of teaching and various subjects, in large or small groups. The spreadsheet is a comprehension strategy that helps activate pre-reading knowledge and engage the student in learning.

Table 1

Method «KWL»

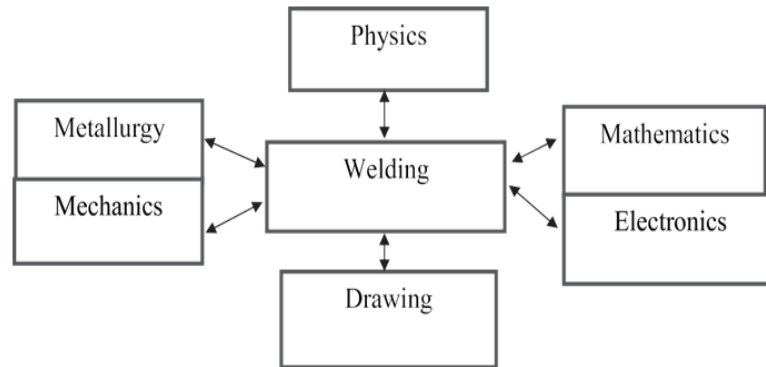
Know	Want to know	Learn
Information about what students know	Information about what students want to learn	After completing the lesson, the information that the students received

This method is very useful when working on a new topic because it is based on the interests, requests and needs of the students. For example, we are introducing a new topic to our students as Welding science and other subjects. First, draw a three-column table on the board and ask the students

to write on the first column what they know about the science of welding and how it relates to other subjects.

Students will write everything they know about it, then they will fill in the second column, that is, what they want to know about the science of Welding and how it relates to other sciences. After analyzing all the answers of the students, the teacher distributes the texts, and together they study and explain this material. In the process of reading, students learn new words, answer questions given at the end of the text, and work according to scheme 1.

Scheme 1. Communication and interaction of general specialized disciplines.

At the end of the assignment, students complete the third last column (Learned), what they have learned. From these notes, the teacher can find out how much the current level of students' knowledge on this topic has changed and what their desire is to work according to this method. Students can add any new questions on this topic over time. It is in this process that the English teacher can check (Writing) the students' written speech, the grammatical construction of sentences and the correctness of expressions, as well as the appropriate use of words from students' notes. It seems to us that the KWL method helps to develop not only reading skills, but also writing and speaking skills. The above table can take many forms as information can be added to and removed from it. In this situation, we can add listening to develop students' auditory speech, and for additional information, also audio material.

Conclusion. In conclusion, I would like to say that our ideas about the methodological aspects of teaching English to students of non-philological universities are based on the views of many researchers. I would like to present specific proposals on the materials of this article:

- 1) select the content of training based on an analysis of the needs of students;
- 2) take into account the connections of special disciplines with the English language;
- 3) create situational exercises necessary for further professional activity;
- 4) develop critical thinking, starting with asking questions and clarifying problems.

It seems that the methods described by us can be useful in organizing the educational process and integrating special disciplines.

REFERENCES:

1. Akhmedova L.T. Common European competencies of foreign language proficiency: study, training, assessment" in the educational process of the Republic of Uzbekistan. - T.: UzGUMYA. Methodology. Theory and practice. Scientific and methodological journal, 2018, No. 1. -p. 73.
2. Kotelnikova E.Yu., Shportko I.A. From the experience of teaching a foreign language for professional purposes in a technical university. - Perm National Research Polytechnic University. -WITH. 113-119.
3. Medvedeva L.V. Professionally oriented foreign language training for future lawyers. - Volgograd State University, Volgograd, Russia.
4. Burmistrova V.A., Svich N.A. Model of professionally oriented teaching of a foreign language to students of mining specialties. // G-Global. 01/21/2017.
5. Margaryan T.D., Gurova G.G., Alyavdina N.G. Professionally oriented English language training using information and communication technologies at a technical university. // Issues of modern science and practice. University. V. I. Vernadsky, 2015, No. 3 (57). -WITH. 188–195.
6. Astafurova T.N. Communication behavior strategies in professionally significant situations of intercultural communication (linguistic and didactic aspects): 13.00.02. - M., 2017. -p. 325.
7. Maletina L.V., Matveenko I.A., Sipailova N.Yu. Foreign language education in a non-linguistic university - development, problems, prospects. // Proceedings of the Tomsk Polytechnic University, 2016, No. 3. -p. 236–240.

FILOLOGIK TA'LIM YO'NALISHLARIDAGI TALABALARNING TADQIQOT QOBILIYATINI (PBL) LOYIHA ASOSIDA O'RGANISH METODINING SAMARADORLIGINI ANIQLASH

L.F.Xoliqova, mustaqil tadqiqotchi, Samarqand Davlat Chet Tillari Instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada (PBL) loyihaviy ta'lim metodi orqali Talabalarning tadqiqot qobiliyatini rivojlantirish, xorijiy tillarni o'qitishni jahon standartlariga olib chiqish hamda chet tili o'qituvchilari til o'rgatish bilan bir qatorda zamonaviy ta'lim ko'nikmalari; ilmiy yozish, mustaqil ta'lim olishga o'rganish, hamkorlikda o'qish, tanqidiy tafakkurli rivojlantirish kabi qobiliyatlarini shakllantirish, muammolarga yechim topish kabi ko'nikmalarni rivojlantirishga oid tajriba sinov ishlari natijalari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: samaradorlik, tadqiqot qobiliyati, ta'lim loyihalari, tajriba-sinov, jamoaviy ta'lim olish.

Аннотация. В этой статье посредством метода проектного обучения (PBL) развитие исследовательской способности студентов, приведение преподавания иностранного языка к мировым стандартам и преподавателям иностранных языков наряду с преподаванием языка, современным образовательным навыкам; обсуждались результаты экспериментальных тестов, связанных с развитием таких навыков, как научное письмо, обучение самостоятельному обучению, совместное чтение, развитие навыков критического мышления и развитие таких навыков, как поиск решений проблем.

Ключевые слова: эффективность, исследовательская способность, образовательные проекты, эксперимент-тестирование, коллективное обучение.

Abstract. In this article the effectiveness of project based learning is experimented with in teaching research skills. Moreover, organizing modern English classes, modern educational skills, the results of experimental tests related to the development of skills such as scientific writing, self-study, collaborative reading, the development of critical thinking skills and the development of skills such as problem solving were discussed.

Key words: efficiency, research skills, educational projects, experiment-testing, collective learning.

So'ngi yillarda mamlakatimizda xorijiy tillarni o'qitishda yanada yuksalishga qaratilgan chora-tadbirlar, islohotlar va qarorlar o'z natijasini ko'rsatyapti. Bu borada Ingliz tili o'qituvchilarining pedagogik mahoratini oshirishga ham alohida e'tibor qaratilyapti. Respublikamizning OTMlarida ayniqsa filologik va xorijiy til yo'nalishlarida tahsil olayotgan talabalar ingliz tilida tadqiqot olib borish qobiliyatini rivojlantirish borasida olib borilgan nazariy metodik tahlillar dissertatsiyada taklif qilingan tizim samaradorligini hamda maqsadga muvofiqligini asoslashni taqozo qiladi. Tadqiqot bo'yicha o'tkazilgan tajriba-sinov ishlarining samaradorligi ularni maxsus metodika PBL asosida olib borilganligi, talabalarning tadqiqot olib borish va yozish ko'nikmasini rivojlantirish ilmiy izlanish davomida ishlab chiqilgan didaktik ta'minot vositalari tashkil etilganligi, yaratilgan pedagogik shart-sharoitlarni maqbulligi va ingliz tilini chuqur o'zlashtirish bilan birga ilmiy izlanishlar olib borish mahoratini shakllantirish mezonlari, dastur va o'quv qo'llanmalarini ishlab chiqilganligi hamda tajriba-sinov natijalarini qiyosiy tahlilqilinganligi bilan aniqlandi.

Ilmiy ish va tajriba-sinovlar ishlarini olib borishdan maqsad:

1. filologik ta'lim yo'nalishdagi talabalarning tadqiqot olib borish qobiliyatini rivojlantirish;
2. filologik ta'lim yo'nalishdagi talabalarning ilmiy izlanish qobiliyatini PBL yondashuvi orqali shakllantirishning maxsus maqsadli tashkil qilishni bosqichlari;
3. Loyiha asosida o'rganish metodini tarkibiy qismiga kiruvchi authentic learning, collaborative learning, inquire based learning, va boshqa tayyorlovchi bosqichlar asosida ta'lim berish;
4. Loyiha asosida o'rganish yondashuvi asosida, o'qish, yozish, tinglash va gapirish ko'nikmalarini rivojlantirishdan iborat bo'ldi.

O'rganilgan metodik adabiyotlar va ilmiy tadqiqot ishlari filologik yo'nalishdagi OTMlarda PBL asosida olib borilgan uzoq yillik pedagogik tajribalar eksperimental tadqiqotning ilmiy farazi sifatida quyidagi fikrlar ilgari surildi. Agar PBL yondashuvi kutilgandik mufaffaqiyatli amalga oshirilsa:

1. filologik yunalishdagi OTMlar jahon standartlari asosida ta'lim berishni yo'lga qo'yadi;

2. talabalar o'z loyihasidagi g'oyalarni maqsadli tuzib ularni real hayotda amalga oshirish imkoni tug'iladi;

3. ta'lim jarayonida boshqa fanlar bilan aloqadorlik tamoyillari yo'lga qo'yiladi;

4. talabalar bakalaviriyat davridayoq kasbiy loyoqatini rivojlantiradi va zamonaviy ko'nikmalar (ijodkorlik, hamkorlikda faoliyat yuritish, tadqiqiy fikrlash va muammolarni hal qilish).

5. Talabalar bo'lajak o'qituvchi sifatida ta'lim berish uchun zarur metod va yondashuvlardan to'g'ri foydalanish mahoratini o'zlashtiradi.

6. Ta'limda autentikmateriallardan foydalaniladi

7. Ta'limning zamonaviy metodlari (munozara, suhbat, davra suhbatlari, debat, muhokama, prezentatsiya, so'rovnamlar o'tkazish, intervyu olish, rol o'yinlari, malakani oshirish seminar-treninglar va umumiy til o'rganish uchun va maxsus yo'nalishlar bo'yicha loyihalar va boshqalar)dan foydalanilsa talabalar tadqiqot qobiliyatini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ushbu amaliy tadqiqot ishi Samarqand Davlat chet tillari instituti, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Jizzax pedagogika institute institutlarining xorijiy filologiya va xorijiy til va adabiyot fakultetlari professor-o'qituvchilari va talabalari yordamida "Filologik ta'lim yo'nalishlaridagi talabalarning tadqiqot qobiliyatini (PBL) loyiha asosida o'rganish metodi orqali rivojlantirish" mavzusida olib borildi. Tajriba-sinov o'tkazishning amaliy maqsadi O'zbekiston ta'lim tizimidagi kamchiliklarni topib ularga yechim topib uni bartaraf qilish bo'lganligi uchun PBL talabalarning tadqiqot olib borish mahoratini, ilmiy yozuv ko'nikmasini shakllantiruvchi eng yaxshi yondashuv deb topdik va ushbu yondashuv asnosida birlashtirilgan OTMlarda o'z tajriba-sinovlarimizni olib bordik. Tahlil qilingan ma'lumotlar, ilmiy ishlar va PBL to'g'risidagi adabiyotlardan to'plangan ma'lumotlarga ko'ra, PBL ilmiy yozish, tadqiqot olib borish, tanqidiy yondashish, tahlil qilish, hamkorlikda ishlash, muloqot qilish va boshqa zamonaviy ko'nikmalarni o'rgatadigan innovative metodlar to'plamidir. Shu natijalarni ko'rish va buni amaliyotga tadbiiq etish maqsadida tajriba-sinov ishlari bosqichma-bosqich amalga oshirildi.

1. O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti xorijiy filologiya va xorijiy til va adabiyot fakultetlarining jami 75 nafar 3-4 kursda tahsil oluvchi talabalari tajriba guruhi va nazorat guruhi sifatida hamda 10 professor-o'qituvchilar qatnashdilar.

2. Jizzax Davlat pedagogika instituti Xorijiy filologiya va xorijiy til va adabiyot fakultetlarining jami 75 nafar 3-4 kursda tahsil oluvchi talabalari tajriba guruhi va nazorat guruhi sifatida hamda 10 professor-o'qituvchilar qatnashdilar.

3. Samarqand davlat chet tillari instituti Xorijiy filologiya va xorijiy til va adabiyot fakultetlarining jami 80 nafar 3-4 kursda tahsil oluvchi talabalari tajriba guruhi va nazorat guruhi sifatida hamda 10 professor-o'qituvchilar qatnashdilar.

Demak so'rovnoma o'tkazishni roli katta ekan. Savollar berish va intervyu qilish orqali siz ko'p tajriba ortirishingiz mumkin. Men so'rovnoma o'tkazish usulini tanladim, chunki men faoliyat olib boradigan OTMda ko'p professor-o'qituvchilar instruksiya berishga asoslangan ta'limdan foydalanadi. Ammo ushbu zamonaviy yondashuvlar yuqoriga qarab rivojlanish o'rniga pastlab, yuzakilashib borayotgandik nazarimda. OTM professor-o'qituvchilari bilan hamkorlikda PBL harakat rejasini tuzib chiqish, bu borada tajribali o'qituvchilarni fikrini o'rganish uchun ham so'rovnoma o'tkazish ayni muddaodir. Barcha professor-o'qituvchilarni bir-birlari bilan hamkorligini oshirish va birgalikda ta'limni sifatini oshirish maqsadida PBL imkoniyatlari borasida o'qituvchilarga seminar-treninglar tashkillashtirdik. Shu o'rinda ularni fikr-mulohazalarini o'rganish imkoniga ega bo'ldik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Fakhriddinovna H. L. The effect of applying the project-based learning approach in english classes on students' success //Jahon ilm-fani taraqqiyotida tarjimashunoslikning ahamiyati. – 2021. – C. 154.

2. Fakhriddinovna H. L. The role of project based learning in enhancing research skills through practical activities //ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. – 2022. – T. 3. – №. 1. – C. 152-156.

3. Holikova L. F. The role of research-based learning to enhance research and academic writing skills and types of projects //International Academic Research Journal Impact Factor 7.4. – 2023. – T. 2. – №. 1. – C. 84-96.

4. Холикова Л. Ф. Filologik ta'lim yo'nalishlarida ingliz tilini o'qitishda mazmunli va tizimli loyihalarni amalga oshirish strategiyalari //Международный журнал искусство слова. – 2021. – Т. 4. – №. 5.

5. Холикова Л. Ф. Managing university students' research skills throug interdisciplinary projects and e-projects //Международный журнал искусство слова. – 2021. – Т. 4. – №. 4

6. Fakhriddinovna H. L. Pbl virtual educational platforms in foreign language teaching //Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. – 2022. – Т. 12. – №. 5. – C. 187-191.

7. Boltakulova G. Temporality and its peculiarities in the structure of english sentences //Scientific enquiry in the contemporary world: theoretical basics and innovative approach. – 2016. – C. 71.

8. Boltakulova G. F. Means of expressing and analyzing adverbial modifier of time in the sentence structure in english and russian //Development of the spoken and written language at the current stage of the intensive information turnover. – 2015. – С. 11-12.
9. Abdihakim o'g'li A.A. Some difficulties in teaching writing to beginner learners.
10. Ibodullayeva M. H. et al. The use of superstitions in English fairy tales //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 5. – С. 2021-2025.
11. Khandamova F. Body language and teachers' attitude in teaching process //Science and Education. – 2020. – Т. 1. – №. 8. – С. 314-317.
12. Содыкова Ю.Ф. Psychological and pedagogical features of using games in the process of teaching young learners //Инновации в педагогике и психологии. – 2021. – Т. 4. – №. 3.
13. Хамраева З. Х. Syntactic features of the modern english language //Международный журнал искусство слова. – 2021. – Т. 4. – №. 2.
14. Абдувахабова У. Экспрессивно-стилистические и художественные особенности авторского стиля Герберта Бейтса //Иностранная филология: язык, литература, образование. – 2021. – №. 3 (80). – С. 28-33.

УДК 372.8

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ И ТЕХНОЛОГИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛАХ С УЗБЕКСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ
У.Э.Атаев, преподаватель, Шахрисабзский государственный педагогический институт, Шахрисабз

Annotatsiya. Zamonaviy darsda turli innovatsion usullar, ish shakllari va texnologiyalari mavjud b'lishi lozim. Dars birinchi navbatda tegishli va qiziqarli bo'lishi kerak. O'qituvchi va o'quvchi bir butun: birgalikda o'rganish, bir – biriga yordam berish. O'qituvchining roli o'quvchilarning faoliyatini yonaltirish va ularni bilimlarni o'zlashtirishini nazorat qilishdir. Maqolada zamonaviy darsning muvaffaqiyati bog'liq bo'lgan asosiy shakllar, usullar va texnologiyalar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy dars, usul, texnologiya, boshlang'ich ta'lim, faoliyat, bilim, o'yin, qiziqish, innovatsiya.

Аннотация. Различные инновационные методы и технологии необходимо на современных уроках. Уроки должны быть прежде всего познавательными и интересными. Учитель и ученик – это единое целое: учимся вместе, помогаем друг другу. Роль учителя – направить и осуществить то есть контролировать за усвоением знания обучающихся на современных уроках. В этой статье раскрываются основные формы, методы и технологии, от которых зависит успешность современного урока.

Ключевые слова: современный урок, метод, технология, начальное образования, деятельность, познавательность, игра, интерес, инновация.

Abstract. the article reveals the main forms, methods and technologies on which the success of a modern lesson depends. Various methods, forms of work and technologies should be present in a modern lesson. The lesson must first of all become relevant and interesting. The teacher and the student are one whole: we study together, we help each other. The role of the teacher is to direct and monitor the activities of students.

Keywords: modern lesson, method, technology, primary education, activity, cognition, play, interest.

Введение. Большое место в жизни каждого человека занимает школа. Именно на школу ложиться сложный труд — подготовить ребенка к самостоятельной деятельности в изменяющемся обществе. Важнейшей проблемой, волнующей всех педагогов, в школах с узбекским языком обучения является активизация познавательной деятельности на уроках русского языка, как основная форма обучения и воспитания учащихся. Познавательная деятельность является составляющей всех видов человеческой деятельности. Активизировать познавательную деятельность младших школьников на уроках русского языка может творческий подход учителей к подготовке и проведению уроков, использование новых нестандартных форм, приемов работы и технологии.

Младший школьный возраст — это очень важный период в формировании личности ребенка, развитии его мыслительных процессов и становлении познавательной активности, умения учиться. Именно поэтому. Современный учитель, в современной школе должен постоянно стимулировать и поддерживать интерес детей к изучению предмета, их потребности узнать что-то новое. В. А. Сухомлинский отмечал, что у каждого ученика должен быть любимый предмет. Именно учитель пробуждает интерес к знаниям, раскрывает таланты. Основные характеристики интереса, по мнению Сухомлинского: – положительная эмоция по

отношению к деятельности; – наличие познавательной стороны этой эмоции, то есть радости познания; – наличие непосредственного мотива, идущего от самой деятельности, то есть деятельность сама по себе привлекает и побуждает ею заниматься, независимо от других мотивов.

Методология исследования. В педагогической практике действует уже более 50 видов новых инновационных технологий. Уроки с использованием таких технологий увлекают учащихся своей необычностью проведения, приносят радость и удовлетворение учителю и ученику, расширяют кругозор, развивают зоркость, наблюдательность, смекалку. Учителю необходимо учитывать возрастные особенности школьников, менталитет так как русский язык является не родным языком для узбекских школьников, уровень подготовленности класса и на основе этого стремиться найти форму обучения, которая может принести максимальную эффективность.

Анализ и результаты. Обращение к диалогическим формам обучения учащихся 11–13 лет, отличающихся высокой степенью любознательности, помогает учителю сохранять и развивать творческую активность в этом возрасте. Вовлекая учащихся в подлинно творческую работу, педагогу необходимо подбирать такие задания, которые способствуют развитию внимания, самостоятельности в решении сложных учебных задач. Важное место в учебно-воспитательной системе, направленной на повышение познавательной активности учащегося, занимает стимулирование и поощрение самостоятельности учеников, их стремления к творчеству, самовыражению, самоутверждению. Как показывает опыт, нестандартный урок активизирует деятельность учащихся, повышает эффективность обучения, предполагает творческий подход к решению любой проблемы, возникающей на уроке. Чаще всего нетрадиционный урок — это урок обобщения и систематизации знаний.

Каждый урок провести в такой форме учитель не может, но элементы необычного, творческого можно использовать на каждом уроке.

Очень эффективно повлияет сравнительно-сопоставительный метод русского и узбекского языков Программный материал по русскому языку в начальных классах позволяет проводить очень много уроков с использованием нестандартных форм, приемов и технологий. Перечислить все многообразие форм и приемов активизирующих познавательную деятельность учащихся, наверное, невозможно, так как творчески работающий учитель каждый раз открывает для себя и своих учеников все новые и новые конструкции. Мы выделили наиболее часто встречающиеся в начальной школе на уроках русского языка: игровые технологии, творческие задания, логические задачи, речевые разминки, создание проблемных ситуации.

В процессе обучения младших школьников постоянно используются уроки в игровой форме. Игра составляет неотъемлемую часть жизни человека, она занимает досуг, воспитывает, удовлетворяет потребности в общении, получении внешней информации. Игра оказывает благоприятное влияние на формирование ребенка, развитие умственных способностей. В ней растущий человек познает жизнь. В последние годы появляются новые игровые технологии: сюжетно-ролевая игра, дидактическая игра («Что? Где? Когда?», «Брейн-ринг», и др.), игры-задачи («Угадай, какая буква пропущена»), игры-соревнования (конкурс сказок, «Собери текст», «Дочитай слово», «Собери слова»), игры-предположения («Недостающее слово», «Угадай»), игровые ситуации. Задача игр заключается и в том, что дети самостоятельно учатся, активно помогая друг другу. Игра активизирует стремление ребят к контакту друг с другом, создает условия равенства в речевом партнерстве, устраняет барьер между учителем и учеником. Младшие школьники с большим удовольствием выполняют творческие задания. Этот вид деятельности позволяет ребенку воображать, сочинять, изменять, преобразовывать образы и явления окружающего мира. Можно использовать творческие задания с речевым творчеством (рассказ-этюда, рассказ — сочинение, рассказ-диалог, сочинение стихов, потешек, загадок и др., с постановкой сенок из произведений детской художественной литературы, прослушивание музыкальных произведений, с продуктивной деятельностью (конструирование, моделирование и рисование). Отличительной особенностью творческих заданий — передача собственного мнения обучающегося, так как содержание выходит за рамки изученного, а тема рассказа требует размышления. Использование на уроках логических задач, которые ставят ученика в такую ситуацию, когда он должен сравнивать, обобщать, анализировать, делать умозаключения. Задачи на логику могут быть самыми разнообразными: загадки; чтение логического рассказа

— загадки и ответ на вопрос; подбор загадок, решение проблемных вопросов, вопросов-тестов; решение логической задачи в виде рисунка-загадки, ребуса.

Ценность логических задач состоит в том, что при их решении активизируется познавательная, мыслительная деятельность, так как часто задачу нельзя решить «с ходу», тем самым заставляет ребенка размышлять, думать, предполагать. С целью совершенствования произносительных навыков, подготовке к творческой деятельности на уроках русского языка можно использовать речевые разминки (игры на звукоподражание, скороговорки, фонетические зарядки). Используя различные формы и приемы в процессе обучения, педагогу следует учитывать индивидуальные особенности учащихся, их отношение к предмету, степень трудности вопросов и заданий. Учителю должен тщательно подходить к отбору материала, учитывать в практике работы, что одни занимательные задания воздействуют на воображение ребенка, образные представления, чувства, другие — обостряют и углубляют наблюдательность, требуют сообразительности, умения привлекать изученный материал, пользоваться справочной и другой литературой. Активизировать познавательную деятельность и повышать интерес к учению необходимо на каждом этапе урока, мастерски используя различные методы и приемы работ. Это и дифференцированный подход в обучении, и самостоятельная работа на уроке, проблемные вопросы, игровые ситуации, эмоциональное воздействие, поощрения.

Выводы и предложения. Содержание и формы работы педагога должны создавать условия для удовлетворения тех потребностей, которые являются источниками активности личности. При их использовании значительно повышается познавательный интерес младших школьников к русскому языку; урок становится более насыщенным, ярким, необычным, эмоциональным; активизируется учебно-познавательная деятельность младших школьников. Формы и приемы работы на уроках русского языка возможны самые разнообразные. Все зависит от творчества и профессионализма учителя. Использование игр в процессе обучения превращает их в категорию дидактических, где процесс образования погружен в процесс общения, а активность обучающихся сравнима или даже превосходит активность педагога.

Таким образом, предложенные нами формы и приемы работы способствуют заинтересованности детей, пробуждают их интерес к предмету, развивают и обогащают речь учащихся; учебный материал, представленный в игровой форме, более прочно усваивается детьми, позволяет учиться языку с большим удовольствием, не утомляясь от обилия задания и информации. Тем самым являются эффективным средством активизации познавательной деятельности младших школьников на уроках русского языка. Все вышеперечисленные приемы помогают не только развивать творческие способности учащихся, повышают интерес детей к изучаемому предмету, поднимают уровень грамотности обучающихся, но при развитии познавательной активности учащихся должен стремиться к развитию и сам педагог. Только такая совместная деятельность обязательно приведет к результату.

Процесс познания – трудный процесс, но он может стать интересным, увлекательным как для ребенка, так и для учителя. Лев Николаевич Толстой писал: «Чем труднее работать учителю, тем легче учиться ученику». Действительно, если учитель серьезно анализирует свою работу, продумывает цели и задачи каждого урока, внимательно относится к подбору материала, творчески подходит к выбору форм и методов проведения уроков, то тем самым он создает условия, способствующие повышению уровня мотивации учения, познавательной активности, расширению кругозора, развитию интереса к предмету и творческих способностей учащихся, стимулированию познавательной и творческой деятельности школьников на уроках русского языка.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Александрович, Н. Ф. Внеклассная работа по русскому языку / Н. Ф. Александрович. — Минск.: Народная АСВЕТА, 2003. — 116 с.
2. Блехер, Ф. Н. Дидактические игры и занимательные упражнения в первом классе / Ф. Н. Блехер. — М.: Эксмо, 2008. -184 с.
3. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения / В. В. Давыдов. — М.: Педагогика, 1986. - 240 с.
4. Ушаков, Н. Н. Занимательные материалы к урокам русского языка в начальных классах / Н. Н. Ушаков.- М. — Аст, 2006. — 83 с.
5. Щукина, Г. И. Проблема познавательного интереса в педагогике / Г. И. Щукина. — М.: Просвещение, 1971. — 32–38 с.
6. Тырченкова, Л. И. Приемы развития познавательной и творческой деятельности обучающихся на уроках русского языка и литературы / Л. И. Тырченкова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 34 (168). — С. 123-124. — URL: <https://moluch.ru/archive/168/45423/>

ЁШЛАРНИ ФАОЛ ЖИСМОНИЙ РИВОЖЛАНТИРИШ ЖАРАЁНЛАРИ
Ч.Б.Ахмадова, ўқитувчи, Жиззах давлат педагогика университети, Жиззах

Аннотация. *Мазкур мақолада ёшларга оид давлат сиёсатини юритишида аввало, уларнинг соғлом турмуш тарзини таъминлаш, уларни маънавий, интеллектуал, жисмоний ва ахлоқий жиҳатдан камол топтириш, сифатли таълим олишлари ҳамда соғломлаштириш ва спорт инфратузилмасидан самарали фойдаланишни таъминлаш борасида муҳим масалалар ёритилган.*

Калит сўзлар: *соғлом турмуш тарзи, жисмоний баркамоллик, соғломлаштириш, жисмоний тарбия, функционал тайёргарлик, маҳалла, жисмоний машқлар, маънавият.*

Аннотация. *В данной статье освещены важные вопросы обеспечения здорового образа жизни молодежи, ее духовного, интеллектуального, физического и нравственного развития, качественного образования, эффективного использования оздоровительной и спортивной инфраструктуры.*

Ключевые слова: *здоровый образ жизни, физическая подготовка, велнес, физическая культура, функциональная тренировка, соседство, физические упражнения, духовность.*

Abstract. *This article highlights the important issues of ensuring a healthy lifestyle for young people, their spiritual, intellectual, physical and moral development, quality education, and effective use of health and sports infrastructure.*

Key words: *healthy lifestyle, physical fitness, wellness, physical training, functional training, neighborhood, physical exercise, spirituality.*

Мамлакатимизда ёшларни жисмоний тарбия ва спорт билан мунтазам шуғулланишга жалб қилиш, жамиятда соғлом турмуш тарзини кенг тарғиб қилиш, жисмоний тарбия, соғломлаштириш ва спорт инфратузилмасидан самарали фойдаланишни таъминлаш борасида кўплаб ишлар амалга оширилмоқда.

Ёшларга оид давлат сиёсатини юритишида аввало, уларнинг соғлом турмуш тарзини таъминлаш, уларни маънавий, интеллектуал, жисмоний ва ахлоқий жиҳатдан камол топтириш, сифатли таълим олишлари, ўз иқтидорларини намоён қилишлари учун етарли шароит яратиш ва қўллаб-қувватлаш муҳим саналади.

Давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёевнинг ёшлар маънавиятини юксалтириш ва уларнинг бўш вақтини мазмунли ташкил этиш бўйича 5 та муҳим ташаббусни илгари суриши бежиз эмас. Хусусан, иккинчи ташаббус ёшларни жисмоний чиниқтириш, уларнинг спорт соҳасида қобилиятини намоён қилишлари учун зарур шароитлар яратишга йўналтирилган. Ўтган давр мобайнида республикамиз, вилоятимиз, хусусан, Бухоро давлат университетида жисмоний тарбия ва спортни тарғиб қилиш, ёшларнинг соғлом турмуш тарзига риоя қилишини таъминлаш бўйича кенг қўламли ишлар амалга оширилди. Спорт тўғрақлари фаолияти жонлантирилди, оммавий спорт турлари мусобақаларнинг мунтазам ўтказиб борилиши йўлга қўйилди. Ўйлайманки, бугун ташкил этилган анжуман ҳам жисмоний тарбия ва спортни ривожлантиришга хизмат қилиб, бу борада қилиниши лозим бўлган ишлар қўламини белгилаб беради.

2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси ва уни “Инсон қадрини улуғлаш ва фаол маҳалла йили”да амалга оширишга оид давлат дастури ижросини таъминлаш мақсадида тузилган йўл харитасида ушбу йўналиш бўйича ҳам вазифалар белгилаб олинган. Хусусан, ёшларда соғлом турмуш тарзига интилишни шакллантириш, шунингдек, ёшларнинг бўш вақтларини мазмунли ташкил этиш ва ёшлар спортини оммавий ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратишга алоҳида урғу берилди.

Ёшлардан соғлом фарзанд туғилиши учун ота-она оиласида соғлом турмуш тарзи билан ўсган бўлиши ва улар ҳам фарзандларига жисмоний ҳамда маънавий тарбия беришга тайёр бўлиши талаб қилинган. Кейинги даврда Ўрта Осиёни эгаллаган халқларнинг маънавий мероси ҳам кенг тарзда ўзлаштирилган. Маҳаллий халқлар ўз ўрнида кўчманчи халқларнинг жисмоний машқларга бой бўлган меросини ўзлаштирган. Бундай таъсирни Ўрта Осиёдаги Кушонлар маданияти, Туркий қавмлар маданияти орқали кўришимиз мумкин. Шу даврда отлар билан бўладиган машқлар, жанг машқлари ва унда керак бўладиган бошқа жисмоний машқлар ва машғулотлар маҳаллий халқлар томонидан кенг қўлланилганлигини илмий адабиётларда учратамиз. Беруний, Форобий, Ибн Сино ва бошқа алломаларимиз жисмоний етукликни назарий асосларини очиб бериш билан бирга ўзлари ҳам жисмоний машқлар билан

бевосита шуғулланганликларини ёзиб қолдиришган. Жисмоний етуклик Ибн Синонинг қарашлари бўйича инсондан доимий машғулотлар билан шуғулланиб туришни талаб қилган. Ибн Синонинг фикрлари бугунги кунда ҳам спорт соҳасида хизмат қилаётган мураббийлар, устозлар ҳамда спортнинг қайси тури бўлишидан қатъий назар, шуғулланаётган ёшлар учун кадрлидир. Алломаларимиз ўз қарашларида жисмоний машқлар деганда инсон кундалик бажарадиган машғулотларни, югуришни, юришни, сакрашни отда бажариладиган машқлар ва бошқа жисмоний ҳаракатларни тушунган. Уларнинг жисмоний қарашларида инсон организми соғломлиги ва унинг соғлом бўлиши учун керак бўладиган озиқ-овқатларга алоҳида эътибор берилган. Табиат яратган маҳсулотлардан кенг фойдаланиш кўрсатиб ўтилган. Бу тавсиялар ҳозирги кунда ҳам спортчиларимизнинг дунё спорт майдонларида бўлиб ўтадиган мусобақаларда яхши натижа кўрсатиши учун ўз аҳамиятини йўқотмаган. Бугунги кунда илгари етарли аҳамият берилмаган инсон омили компонентларининг аҳамиятини фақат назарий идрок этиш эмас, балки уларнинг тарихий қимматини амалий фаолиятда кўриб чиқиш вақти келди. Хусусан назарияда ҳам ишлаб чиқаришда ҳам жисмоний тарбияга муносабат ўзгараёпти. Меҳнатнинг барча турдаги жисмоний имконият белгилари уларни фаоллаштириш, инсон саломатлиги даражаси эътиборга олинаёпти. Аҳоли соғломлиги тушунчасини назарий тадқиқот сифатида тугалланган деб бўлмайди. Бу тушунчанинг кўпгина компонентларини очиб бериш пайти етиб келди. Буни аввало инсон фаолиятини фаоллаштиришда, унинг меҳнати самарадорлигини оширишда, соғлом турмуш тарзи учун шароитлар яратишда, шахс жисмоний тарбияси ўрнини мустаҳкам белгилашда деб тушунмоқ зарур.

Жисмоний тарбия ва спорт мамлакат фуқаролари умумий маданиятининг ажралмас бир қисми бўлмоғи зарур. Инсонпарварлик жамиятини ривожлантиришнинг замонавий босқичида жисмоний тарбия ва спорт соҳасида ўқувчиларнинг умумий жисмоний тайёргарлик даражасини ошириш, уларнинг иқтидорини ривожлантириш билан боғлиқ масалалар муҳим аҳамият касб этади. Анъанавий усулда ташкиллаштирилган жисмоний тарбия дарслари мактаб ўқувчиларининг маълум бир жисмоний имкониятларини ривожлантириш, мазкур ёшдагилар учун характерли бўлган билим ва малакаларни, жисмоний тарбия талабларига жавоб берадиган билимларни шакллантиришга қаратилган, холос. Бундай ўқув машғулотини ташкиллаштириш жараёнида болаларнинг жисмоний тайёргарлиги ва ҳаракатлана олиш имкониятининг турличалиги боис жисмоний тарбия фани ўқитувчилари ҳар бир ўқувчи билан алоҳида ёхуд уларни даражаларга ажратган ҳолда ўз мақсадларини амалга оширишлари лозим. Бироқ бу масалага таълим жараёнида кам эътибор берилмоқда. Ўқувчилар жисмоний тарбиясининг замонавий концепциядаги муҳим жиҳати шундаки, унда жисмоний тарбия дарсларида соғломлаштириш муаммосининг ролини оширишга қаратилган. Афсуски, таълим жараёнида бу йўналишга етарлича эътибор берилмаяпти.

Жисмоний тарбия дарслари бўйича илгари ишлаб чиқилган тизимнинг номукамаллиги яна шундаки, унинг асосий мақсади соғломлаштирувчи эмас, балки таълимий характер асосида тузилганлигидир. Мактаб жисмоний тарбия тизимида, шунингдек, ўқувчиларнинг жисмоний ривожланганлиги ва функционал тайёргарликни инobatга олган ҳолда жисмоний зўриқиш машқларга индивидуал ёндашувнинг мавжуд эмаслигидир. Бу эса жисмонан соғломлик даражасини аниқлаштиришда диагностик методиканинг қисман назарда тутилмаганлиги билан боғлиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва ойлжаноб халқимиз билан бирга қураимиз. Тошкент “Ўзбекистон” – 2017 й.
2. Ш.Мирзиёев Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо етамиз. “Ўзбекистон” НМЎУ, 2016 й.
3. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сон
4. К.Рахимқулов, Г.Хўрозов “Спорт иншоатлари” Касб-хунар коллежлари учун ўқув кўлланма.
5. Шадиетов Ю. Научно-технический прогресс, образ жизни и здоровье. Т.Ўзбекистан, 1987.
6. Абдуллаев А., Хонкелдиев СХ. Жисмоний тарбия назарияси ва методикаси. – Фаргона. 2001.
7. Насриддинов Ф.Н., Косимов А.Ш. Ўзбек халқ миллий ўйинлари. И тўплам – Тошкент, 1998.
8. Усмонхўжаев Т.С. Жисмоний тарбия. – Тошкент, 2008.
9. Хўжаев Ф. Ўзбекистонда жисмоний тарбия. – Тошкент: Ўқитувчи, 1997.
10. Номуродов А.Н. Жисмоний тарбия. – Тошкент, 1995.

ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ЗАДАЧ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ИНФОРМАЦИОННОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ

Р.Х.Бобоходжаев, к.фил.н., доц., Ташкентский государственный транспортный университет, Ташкент

Annotatsiya. Ushbu maqola rus tili darslarida axborot modellashtirishdan foydalanishning mohiyatini ochib beradi, uning ijobiy tomonlarini ochib beradi va OTM talabarlari o'rtasida o'tkazilgan eksperiment natijalarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: modellashtirish, qurish, tahlil qilish, deduksiya, AKT, muntazamlilik.

Аннотация. Данная статья раскрывает сущность использования информационного моделирования на занятиях русского языка, раскрывает положительные её стороны и показывает результаты, проведенного эксперимента среди студентов ВОУ.

Ключевые слова: моделирование, конструкция, анализ, дедукция, ИКТ, закономерность.

Abstract. This article reveals the essence of the use of information modeling in the Russian language classes, reveals its positive aspects and shows the results of an experiment conducted among HEI students.

Key words: modeling, construction, analysis, deduction, ICT, regularity.

В современной педагогической науке наряду с традиционными методами обучения используются и инновационные, одним из которых является метод моделирования. Моделирование понимается нами как метод исследования, познания объективной действительности, позволяющий целостно представить отдельную систему, концепцию, различные мировоззренческие категории, научные понятия, закономерности, процессы и т.д. Использование моделей не является только прерогативой точных наук. На уроках гуманитарного цикла, в частности русского языка и литературы, моделирование может быть применено для решения разнообразных задач. Как на занятиях русского языка, так и уроках литературы есть множество теоретических понятий, тем, требующих структурирования материала, выстраивания причинно-следственных связей, где образная модель облегчит путь познания и позволит целостно представить явление или систему образов. Не следует путать модель и схему. Модель – система, обобщённое представление о процессе, явлении в природе, обществе, произведении. Модель можно преобразовать. Схема – наглядное пособие к объяснению, иллюстрация отдельных знаний. Неотъемлемой частью метода моделирования является конструирование - приведение в определенное взаимоположение различных предметов, частей, элементов. Говоря о моделировании на уроках русского языка и литературы, нельзя не упомянуть имена ученых-педагогов, которые применяли этот метод в педагогическом процессе: В. Ф. Шаталов «Опорные конспекты», Г.Н. Кудина и З.Н. Новлянская в программе «Литература как предмет эстетического цикла», В.Б. Носкова в авторских учебных пособиях, раскрывающих суть жанровых матриц; Фогельсон в учебно-методических пособиях для учителей «Литература учит» моделирует системы образов, композицию программных произведений; В. А. Бухвалов разработал технологию моделирования, которую мы активно используем в своей работе. Вместе с тем ряд учёных выступают против использования моделей на уроках литературы, ссылаясь на то, что моделирование может уничтожить эмоции. И в этом есть доля истины. Но как на уроках русского языка, так и уроках литературы есть множество тем, требующих структурирования материала, выстраивания причинно-следственных связей, где образная модель облегчит путь познания.

Системно-структурный подход, лежащий в основе данного курса, позволяет изучать языковую действительность с помощью метода информационного моделирования, который также рассматривает объект как систему, при этом обучение решению лингвистических задач опирается на построение вербальных, табличных, графических моделей языковых понятий и фактов.

В результате изучения курса «Русский язык в узбекских группах» студенты не только получили предметные знания, умения, навыки и способы деятельности (в процессе решения лингвистических задач), но и овладели общепредметными знаниями, умениями, навыками и способами деятельности, к которым мы относим информационное моделирование как современный метод научного познания; научились ориентироваться в выборе наиболее оправданных средств решения задач. На лекционных занятиях информационные модели

использовались, прежде всего, для предъявления теоретического материала. Традиционными способами представления объекта информационного моделирования являются таблицы, схемы, алгоритмы. На установочных лекциях использовались таблицы общего типа, дающие представление о литературном явлении в целом. Такой способ подачи материала обеспечивает наглядный показ связей, придает лингвистической информации упорядоченный, ориентированный характер. На семинарских занятиях студенты, воспроизводя материал лекционного цикла, иллюстрировали его с помощью самостоятельно построенных моделей или интерпретировали те, которые им представил преподаватель, тем самым демонстрировали умение структурировать языковое явление, определять связи и отношения между его элементами, видеть объект как систему. Именно на семинарских занятиях отрабатывались алгоритмические навыки в решении лингвистических задач. Поэтому задачи на составление алгоритмов (например, виды литературных жанров, тропы, размеры стихосложений) постоянно включались в семинарские занятия. Кроме того, на всех семинарских занятиях студенты работали с лингвистическими понятиями, которые необходимо знать, понимать и уметь использовать на практике. Заучивание терминов наизусть далеко не всегда обеспечивает их понимание. Более эффективным способом считаем самостоятельное моделирование лингвистических определений.

Теоретические обобщения по поводу использования метода информационного моделирования в решении лингвистических задач конкретизированы в виде блока лингвистических задач и методических указаний, в описании характера и последовательности учебных действий студентов и преподавателя. Технология обучения решению лингвистических задач на основе информационного моделирования включает овладение такими приёмами, как системный анализ объекта, структурирование, выделение общего и частного, группировка (классификация), алгоритмизация, которые позволяют решать широкий круг лингвистических задач по проблемно-содержательному принципу в курсах «Русская литература» и «Современный литературный процесс».

Таким образом, можно сделать вывод, что информационное моделирование как учебная деятельность служит средством психологического развития (процессов восприятия, внимания, воображения, памяти), формирует у студентов научно-теоретический стиль мышления, выступает в роли учебного средства, с помощью которого достигаются цели обучения – формируются информационно-коммуникационная и лингвистическая компетентности.

Таким образом, чтобы подготовить компетентного специалиста в сфере педагогического образования, необходимо не только обучать его методам и средствам ИКТ как отдельной области современного знания, но и раскрыть возможности этих методов на предметном материале в рамках интегрированных курсов, для того чтобы обеспечить овладение ими в профессиональной сфере деятельности.

Систематическая работа по решению лингвистических задач позволила обеспечить осознание студентами собственной мыслительной деятельности, выработать обобщенные приемы решения задач разных типов, сформировать потребность в исследовании лингвистического объекта с точки зрения его системно-структурных свойств и представлении в виде информационных моделей разных видов: текстовых, табличных, графических, сформировать творческий подход к учебной деятельности, потребность в таких мыслительных операциях, как анализ, сравнение, синтез.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бобоходжаев, Р. (2023). Типичные ошибки обучающихся в процессе изучения русского языка (на примере студентов I курса ТГТУ). *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 5(5).
2. Бобоходжаев, Р. Х. (2022). Применение интерактивных методов при дистанционном обучении русскому языку. *Uzbek Scholar Journal*, 10, 179-182.
3. Бухвалов В.А. Общая методика развивающего образования (с применением ТРИЗ). — Рига, «Эксперимент», 2001, – С. 96
4. Киселева, Н.А. Модель как средство познания действительности / Н.А. Киселева // Материалы научно-практической конференции 17-18 мая 2002 года. – Тара, 2002. – С. 172-176.
5. Кудина Г.Н., Новлянская З.Н. Литература как предмет эстетического цикла: Методическое пособие. М.: ИЦ ГАРАНТ, 1992. –С. 98-103
6. Носкова, В. Б. Теория и методика обучения литературе : учебно-методическое пособие / В. Б. Носкова, Л. Д. Гутрина, Н. Е. Сулова ; науч. ред. Н. Л. Лейдерман ; Уральский педагогический университет, 2009. – С. 110.
7. Фогельсон И.А. Литература учит: 10 кл.: Кн. для учащихся. – М.: Просвещение, 1990, – С. 303

УДК 37.012.2

ЗНАЧЕНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ**С.Т.Бурхонова, преподаватель, Ташкентский финансовый институт, Ташкент**

Annotatsiya. Zamonaviy rivojlanayotgan davrda barcha sohalar qatori tarix fanini ham o'qitish va o'rganish masalalari qator talab va vazifalarni qo'ymoqda. O'qituvchilar tarix fani ma'nolari bilan bir qatorda fanga oid bilimlarni ham o'rgatadilar, o'quvchilarni tarixiy tafakkur ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Ushbu maqolada ta'lim muassasalarida tarix fanini o'qitishning ayrim masalalari va tarix fanining jamiyatimiz taraqqiyotiga ta'siri muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: tarix fanini o'rgatish, tarixchilar, islohotlarni amalga oshirish, ta'lim sifati, tarixiy fikrlash, tarix fanining ahamiyati.

Аннотация. В современную развивающуюся эпоху, наряду со всеми направлениями, вопросы преподавания и изучения истории предъявляют ряд требований и задач. Наряду со смыслами истории учителя также преподают предметные знания, формируя у учащихся навыки исторического мышления. В данной статье рассматриваются некоторые вопросы преподавания истории в учебных заведениях и влияние истории как предмета на развитие нашего общества.

Ключевые слова: преподавания истории, историки, реализация реформ, качества образования, исторические рассуждения, значение предмета истории.

Abstract. In the modern developing era, along with all areas, the issues of teaching and studying history present a number of requirements and tasks. Along with the meanings of history, teachers also teach subject-specific knowledge, training students in historical thinking skills. This article discusses some issues of teaching history at educational institutions and impact of history as a subject on the development of our society

Key words: history teaching, historians, implementation of reforms, quality of education, historical reasoning, significance of history subject.

Введение. Сегодня Узбекистан вступает в новый этап своего развития. Экономическая мощь каждой страны, подъем уровня социальной и духовной жизни, конкурентоспособность системы образования определяются прогрессом науки. Граждане живущие в нашей стране становятся активными участниками реализации реформ.

Глубокие реформы, проводимые в Узбекистане, положительно оцениваются международными экспертами. На основании указа Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева от 7 февраля 2017 года «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан» коренное улучшение, повышение качества образования, формирование интеллектуально способного, физически здорового поколения, подготовка квалифицированных кадров для различных отраслей экономики являются приоритетными задачами записывались как задания. Преподавание истории может означать уравнивание различных задач, от укрепления национальной идентичности до повышения критического мышления. Несмотря на важность темы, преподавания истории во всех регионах все больше и больше развивается.

Анализ литературы. В современную развивающуюся эпоху, наряду со всеми направлениями, вопросы преподавания и изучения истории предъявляют ряд требований и задач. Учителя, по-видимому, служат трансляторами ценностей в своих обществах, и по этой причине, как утверждает историки это актуальная и интересная сфера для изучения. Наряду со значениями истории преподаватели также преподают предметно-ориентированные знания, тренируя у учащихся навыки исторического мышления. Более того, их относительно схожие функции во всем мире делают возможным сравнение между странами и регионами. Учитывая важность того, чему учатся новые поколения, общества часто делают более или менее подробные решения о целях, тематических областях и содержании различных дисциплин, преподаваемых в учебных заведениях. Хотя институциональные цели преподавания истории в разных странах, т.е. изложенные в национальные учебные программы, обеспечивают важный контекст для исследования.

Методология исследования. Цели и задачи преподавания истории являются дискуссионной темой. Различные действующие лица, включая историков, политиков,

педагоги и широкая общественность спорят о том, что следует рассказывать о прошлом младшему поколению. Некоторые выступают за единую национальную историю, в то время как другие поддерживают несколько точек зрения; некоторые предпочитают преподавание, основанное на фактах, тогда как другие выступают за интерпретативный подход к истории.

Другими словами, эти две разные цели направлены, с одной стороны, на то, чтобы учащиеся «любили свою страну», а с другой стороны, чтобы заставить их «понимать свое прошлое». Цель применения проблемного обучения по истории состоит не в том, чтобы дать учащимся готовые знания об исторических событиях и явлениях, а в том, чтобы научить их овладевать ими на основе проведения исследования проблем, связанных с предметом урока. Чтобы учащиеся учились, задача должна соответствовать уровню знаний и интеллектуальным возможностям учащихся. Задания, данные для решения существующей проблемной ситуации в истории, направлены на получение новых знаний или на выявление и четкое выражение проблемы или на выполнение практической задачи. Понимание учащимися проблемной ситуации, связанной с историческим событием и случаем, формируется в результате умения осознать причины ее возникновения и в какой мере от нее зависит.

В процессе уделения внимания эффективности образования необходимо углубленно изучать историю Узбекистана, знакомить молодежь с богатым культурным и духовным наследием нашего прошлого, их вкладом в мировое научное мышление и культуру, называть имена выдающихся деятелей нашей культуры, упоминание их с уважением, гордость за них способствует воспитанию духа национальной гордости. Поэтому создание подлинной научной истории нашего государства и народа стало чрезвычайно важным и актуальным вопросом для широкой общественности. Еще одна центральная цель преподавания истории, которая вызывает все больший интерес у преподавателей истории – его часто называют историческим мышлением или исторические рассуждения, оба термина подчеркивают активную роль студентов в обучении и использовании истории.

Анализ и результаты. Следовательно, цель состоит в том, чтобы способствовать активному критическому мышлению об истории, чтобы дать учащимся возможность участвовать в активной демократической гражданской жизни. Национальные государства проявляют особый интерес к образованию. Многие социальные и политические ученые признали связь между массовым образованием и формированием идентичности. Часто контролируемое государством историческое образование используется в качестве основного инструмента в развитии и укреплении национальной идентичности. Однако даже сегодня контролируемое государством историческое образование является важным инструментом в развитие и укрепление потребностей идентичности и политических интересов. Это особенно ясно в новые независимые государства, переживающие процессы национального строительства. Тем не менее можно утверждать, что в последние десятилетия понимание целей преподавание истории существенно изменилось. Для описания этих новых целей используются разные термины.

Наряду с упором на историческое мышление и рассуждения, развитие и уточнение исторической сознание учащихся и подчеркивание многоплановости образования стали более значимыми в историческом образовании. Историческое сознание можно определить как понимание темпоральности исторического опыта, иными словами, в таком образом, что прошлое, настоящее и будущее связаны между собой.

С точки зрения преподавателей историков эта сфера имеет историко-политическое направление: традиционные общности, в которых религия, нация и собственная группа очень важна, как правило.

Как мы обсуждали выше, у исторического образования много целей, но как учителя могут сбалансировать эти разные требования? Ученые проанализировали описания преподавания истории в учебных заведениях. Они обнаружили, что, в то время как частные мнения обнаруживали глубоко укоренившиеся, традиционные счета, основанные на знаниях и этноцентрических репрезентациях, официальная взгляды приняли новые, более политкорректные, основанные на навыках и многоточечные подходы. Этот результат указывает, среди прочего, что идеалы и практики не обязательно совпадают в преподавание истории. Другими словами, учителя могли менять эпистемологические позиции между фактическим и интерпретационное понимание исторического знания в зависимости от ситуации. В соответствии с предыдущие исследования, исследователи утверждают, что большинство учителей истории руководствуются разными педагогические, политические и

религиозные мотивы, побуждающие их гносеологически сочетать противоположные цели в реальных учебных ситуациях.

Заключение. За последние два десятилетия преподаватели истории в высших учебных заведениях все чаще используют концепцию стипендии преподавания и обучения и практические инструменты исследования, которые выросли вокруг него, чтобы изучать и исследовать, что происходит на уроках истории и как можно надежно улучшить обучение студентов. Тем не менее, за последние два десятилетия преподаватели истории добились больших успехов. Они приобрели более прочные знания и понимание того, как учащиеся изучают предмет, а также виды стратегий и учебных программ по истории, которые ведут к эффективному обучению. Они многое узнали о том, как историки могут исследовать свою работу в качестве учителей способами, соизмеримыми с дисциплинарными ожиданиями научной деятельности; и они все больше признают важность создания сетей, основанных на дисциплине, для поддержки развития преподавания.

Инновационная деятельность учителя-педагога заключается в анализе и оценке новостей, формировании четкой цели его будущей деятельности, есть варианты реализации и исправления. При этом необходимо выявить специфику развития социально-гуманитарных наук и значение и приоритетные направления их преподавания, провести работу со сравнительным анализом новаций в преподавании наук и передового зарубежного опыта.

Ведь стремительные изменения, происходящие в системе образования, требуют от учителей-педагогов эффективного внедрения инновационных технологий обучения и формирования новых моделей образования в соответствии с изменениями в сознании учащихся сегодня.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Каримов И. А. Гармонично развитое поколение – основа прогресса. Т., Узбекистан 1997 г.
2. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent: O'zbekiston, 2016.
3. Burhonova.S.T., Some Approaches to Teaching History of Uzbekistan in the Higher Education., European multidisciplinary journal of modern science <https://emjms.academicjournal.io/index.php/> Volume: 4
4. Zyabreva V.G. Spiritual and moral education of a younger teenager in the process of teaching humanitarian disciplines: Abstract of diss. Candidate of Pedagogical Sciences Kostroma.
5. Rudenko S.G. Spiritual and moral education is the basis of humane pedagogy //Three keys. Pedagogical Bulletin. 2003.

УЎК 377.131.14

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМДА “ОЧИҚ-ЁПИҚ САВОЛЛАР” КОУЧИНГ МОДЕЛЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

М.Ш.Исмамова, тадқиқотчи, Самарқанд давлат чет тиллар институти, Самарқанд

Аннотация. Ушбу мақола мустақил таълим жараёнида коучинг моделларидан фойдаланиш, моделдан фойдаланиш жараёнида жаҳон тажрибасини ҳамоҳангликда олиб боришига баъғишланган. Мақолада мустақил таълим жараёнида турли хил савол турларидан фойдаланиш, жумладан, очиқ ва ёпиқ савол турларини коучинг модели ёрдамида амалиётга тадбиқ этиш ўрганилган.

Калим сўзлар: Мустақил таълим, коучинг модели, инновацион ёндашув, жаҳон тажрибаси, ўқув-услубий жараён.

Аннотация. Данная статья посвящена использованию моделей коучинга в процессе самостоятельного обучения, гармонизации мирового опыта в процессе использования модели. В статье рассматривается использование разных типов вопросов в процессе самостоятельного обучения, в том числе применение открытых и закрытых типов вопросов с использованием модели коучинга.

Ключевые слова: Самостоятельное обучение, модель коучинга, инновационный подход, мировой опыт, учебно-методический процесс.

Abstract. This article is dedicated to the use of coaching models in the process of independent education, to the harmonization of world experience in the process of using the model. The article examines the use of different types of questions in the process of independent education, including the application of open and closed question types using the coaching model.

Key words: Independent education, coaching model, innovative approach, world experience, teaching-methodical process.

Кириш. Мустақил таълим маълум билим, кўникма ва малакалар ҳамда тажрибалар захираси асосида амалга ошади. Ўқув фанларини чуқур ва пухта ўзлаштириш, таълим ва инновацион ёндашувлар асосида ахборотларни мустақил излаб топиш, уни атрофлича таҳлил эта олиш, илмий-ижодий тафаккурни бойитиш, ўқув-билув жараёнидаги савол-жавоб ва баҳс-мунозараларда фаол қатнашиш, ўз фикр-мулоҳазасини асосли далиллар билан баён қилиш ҳамда уни ҳимоя эта олиш қобилияти ҳар бир талаба - бўлажак мутахассис олида турган долзарб вазифа ҳисобланади. Мустақил таълимни дарс, семинар, лаборатория машғулоти, педагогик ва ишлаб чиқариш амалиёти жараёнида амал қилишининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида тўхталиб ўтилди. Мустақил таълим қайси шаклда бажарилишидан қатъий назар, талаба шахсида билим, кўникма ва малакаларни такомиллаштиришга хизмат қилади. Талабага бўлажак мутахассис сифатида эркин фикрлаш, касбий ўз-ўзини тарбиялаш асосида ижтимоий фаол малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлашга қаратилган.

Адабиётлар таҳлили ва методологияси. Мустақил таълимнинг замонавий шаклларида бири масофавий таълим бўлиб, бу шартли равишда контактли ва контактсиз турларга бўлинади. Мустақил таълимнинг контактли шакли масофадан туриб, интерфаол методлар татбиқи асосида семинар-тренинг, амалиётга оид машғулоти, давра суҳбатлари, муаммоли мавзу юзасидан машғулоти ва анжуманлар кўринишида амал қилади.

Тадқиқот ва лойиҳани бошқаришнинг педагогик самарадорлиги талабалар фаолияти кўп жиҳатдан ўқитувчининг назарий тайёргарлигига боғлиқ. Бироқ, психологик, педагогик ва услубий адабиётларни таҳлил қилиш ушбу турларнинг илмий тавсифида концептуал бирлик ва терминологик равшанлик фаолияти, қайси муқаррар ташкил қийинчиликлар, муаммолар ва хатолар олиб келади лойиҳалар [1].

Контактсиз тури асосан интернет орқали таълим бўлиб, унинг имкониятларидан самарали фойдаланиш йўл-йўриқлари киради. Бу жараёнда талаба ўзининг билми ва ёзув малакаларини ошириб боради. Исталган тилда ўқиш ва маълумот олиш шарт-шароитларга эга бўлади [4].

Бизнинг тадқиқотимизда “Хорижий тил ва адабиёти” ва “Лингвистика” магистратура мутахассисликлари бўйича коучинг моделларидан “Очиқ-ёпиқ саволлар”, “Т – модели”, “Grow”, «ACHIEVE» бўйича топшириқлар 1-2-босқич талабалари учун тавсия этилди ҳамда коучинг моделларни бажарилиши бўйича баҳолаш мезонлари ишлаб чиқилди.

Муҳокама ва натижалар. *Очиқ-ёпиқ саволлар.* Оғзаки нутқда сўз бирикмаларини такрорлашда, матн билан ишлашда чет тили ўқитувчилари узок вақт очик саволлар методикасидан фойдаланишган, уларни махсус саволлар деб атаймиз. Очик савол – бу тушунтиришни талаб қиладиган савол. Чет тилидаги очик турдаги саволлар сизга тавсиф беришга, фикр билдиришга имкон беради ва шунинг учун маълумот олиш учун кўпроқ фойдалидир. Ёпиқ савол – бу “ҳа /йўқ”, “ҳақиқий /ёлғон” шаклидаги жавобни талаб қиладиган саволларнинг турлари тушунилади [3]. *“Очиқ-ёпиқ саволлар” моделини танлашда қуйидаги мезонларга асосланildi:*

инглиз тили даражасидан хабардорликни аниқлашга ёрдам берадиган очик-ёпиқ саволлар;

очик ва ёпиқ жавоблар ўртасидаги ўзаро бирлик, алоқадорликни англаш ҳамда таҳлил қилишга йўналтирилган очик-ёпиқ саволлар;

жавобларни тизимлаштириш, синтезлашни ифодалашни тақозо этадиган очик-ёпиқ саволлар;

жавобларни амалда қўллаш, мавжуд кўникма ва малакаларни тўлақонли намоён этишга доир очик-ёпиқ саволлар.

“Хорижий тил ва адабиёти” магистратура мутахассислиги талабаларининг мустақил таълимида “Pragmalinguistics” мавзусида “Очиқ-ёпиқ саволлар” коучинг технологияси 1-босқич учун саволлар берилди:

1. The first definition of pragmatics was given by Morris? True/False
2. Pragmatics is the study of relation of signs to interpreters. True/False
3. The theory of speech acts was introduced by Searle. True/False
4. Is the word “pragmalinguistics” taken from the Latin language? Yes/No
5. Pragmatic knowledge is the knowledge of how language is used in different settings.

True/False

6. What is the pragmatic meaning of the sentence “John read the book”?
7. What is the pragmatic meaning of the sentence “Please pass the salt”?
8. What is the pragmatic meaning of the sentence “Kim has got a knife”?

9. What is the pragmatic meaning of the sentence “Get out of here”?
10. What is the pragmatic meaning of the sentence “I will love you forever”?

“Хорижий тил ва адабиёти” магистратура мутахассислиги талабаларининг мустақил таълимида “Approximation and interference in linguodidactics” мавзусида “Очиқ-ёпиқ саволлар” коучинг технологияси 2-босқич учун саволлар берилди:

1. Are the words “error” and “mistake” interchangeable in usage? Yes/No
2. Are you aware of the phenomenon “L1 interference” in language learning? Yes/No
3. Do the terms “approximation” and “interference” have the same meaning? Yes/No
4. L1 interference is where a speaker uses language forms and structures from their first language in language they are learning. True/False
5. Multilingualism is the ability to speak two languages. True/False
6. What is approximation in linguodidactics?
7. List the didactic principles of teaching?
8. How do you understand the principle “Less is more”?
9. Define the word “proximity”?
10. Define the terms “appropriacy, fluency, accuracy”?

“Лингвистика” магистратура мутахассислиги талабаларининг мустақил таълимида “Law” мавзусида “Очиқ-ёпиқ саволлар” коучинг технологияси 1-босқич учун саволлар берилди:

1. English for specific purposes (ESP) is a subset of English as a second or foreign language. True/False
2. English for specific purposes (EAP) entails training students, usually in a higher education setting to use language appropriate for study. True/False
3. Do you think it is important to know law vocabulary? Yes/No
4. Do you know the etymology of law terms? Yes/No
5. Give the definition to the word “attorney”?
6. Give the definition to the word “case”?
7. Give the definition to the word “guilty”?
8. Give the definition to the word “prosecutor”?
9. Give the definition to the word “sentence”?
10. Give the definition to the word “verdict”?

“Лингвистика” магистратура мутахассислиги талабаларининг мустақил таълимида “Customs terms” мавзусида “Очиқ-ёпиқ саволлар” коучинг технологияси 2-босқич учун саволлар берилди:

1. English for specific purposes (ESP) is a subset of English as a second or foreign language. True/False
2. English for specific purposes (EAP) entails training students, usually in a higher education setting to use language appropriate for study. True/False
3. Do you think it is important to know customs vocabulary? Yes/No
4. Do you know the etymology of customs terms? Yes/No
5. Give the definition to the word “carrier”?
6. Give the definition to the word “customs”?
7. Give the definition to the term “duty-free shops”?
8. Give the definition to the word “seal”?
9. Give the definition to the word “bargain”?
10. Give the definition to the word “shipment”?

“Очиқ-ёпиқ саволлар” коучинг моделларини баҳолаш мезонига кўра, қуйидагича баҳоланди:

«Аъло» баҳо – очиқ-ёпиқ саволларнинг назарий ва амалий аҳамиятини чуқур ва атрофлича таҳлил этган ҳолда ахборот манбаларидан фойдаланиш мазмунидаги топшириқлар хатоларсиз пухта бажарилган жавоблар сифатига қўйилди.

«Яхши» баҳо – очиқ-ёпиқ саволларнинг назарий ва амалий аҳамиятини чуқур ва атрофлича таҳлил этган ҳолда ахборот манбаларидан фойдаланиш мазмунидаги топшириқлар баъзи камчиликлар билан бажарилиш ҳисобига қўйилди.

«Қониқарли» баҳо – очиқ-ёпиқ саволларнинг назарий ва амалий аҳамиятини тор маънода тушуниш, ахборот манбаларидан фойдаланиш мазмунидаги топшириқлар чалкашликлар билан жавоб бериш эвазига қўйилди.

«Қоникарсиз» баҳо – очик-ёпиқ саволларнинг назарий ва амалий аҳамиятини тушунмаганлиги, ахборот манбаларидан фойдаланиш мазмунидаги топшириқлар бажарилмаганлиги, берилган саволларга жавоб олинмаганлиги учун қўйилди.

Хулоса қилиб айтганда, магистратура мутахассисликлари бўйича “Очик-ёпиқ саволлар” коучинг моделини лойиҳалаштириш модел топшириқлари 1-2-босқич талабалари учун коучинг моделларни бажарилиши бўйича баҳолаш мезонлари ишлаб чиқиш талаб этилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Janikulovna, Isakulova Nilufar. "Three indicators of the effectiveness of the project method in teaching foreign languages."

2. Valikulova D. Lexico-grammatical means of expressing time in russian and english linguocultures //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – Т. 2. – №. 04. – С. 336-340.

3. Использование коучинга на уроках английского языка. Электронный ресурс: Использование коучинга на уроках английского языка (infourok.ru). Дата обращения: 28.04.2021.

4. Мустақил таълим технологияси: мақсад ва вазифалар. Электрон ресурс: Мустақил таълим технологияси (denometr.com). Муружаат санаси: 23.09.2021.

УДК 378.1

ЦИФРОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ – КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВУЗОВ

А.Б.Майдырова, проф., Евразийский Национальный университет, Астана, Казахстан
С.У.Таджиева, доц., Бухарский государственный университет, Бухара, Узбекистан

Annotatsiya. *Maqolada ta'limni raqamlashtirish masalalari, xususan, inson kapitalini oshirish omili sifatida o'qituvchilarning raqamli savodxonligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Raqamli savodxonlikning tarkibiy qismlari aniqlangan.*

Kalit so'zlari: *raqamlashtirish, inson kapitali, ta'lim, raqamli savodxonlik, raqamli ko'nikmalar.*

Аннотация. *В статье рассмотрены вопросы цифровизации образования, в частности особое внимание уделено развитию цифровой грамотности преподавателей, как фактора повышения человеческого капитала. Определены компоненты цифровой грамотности.*

Ключевые слова: *цифровизация, человеческий капитал, образование, цифровая грамотность, цифровые навыки.*

Abstract. *The article deals with the issues of digitalization of education, in particular, special attention is paid to the development of digital literacy of teachers as a factor in increasing human capital. The components of digital literacy are defined.*

Key words: *digitalization, human capital, education, digital literacy, digital skills.*

Облик современного мира меняется каждый день: если прошлые два столетия стали этапом стремительного развития промышленности, то XXI век – время расцвета информационных технологий и цифровизации.

Цифровизация – это повсеместное внедрение цифровых технологий в разные сферы жизни: промышленность, экономику, образование, культуру, обслуживание и т. п. Она подразумевает переход компании или целой экономической отрасли на новые модели бизнес-процессов и инструменты производства, основанные на информационных технологиях.

Цифровизация в образовании. Многие образовательные учреждения обращаются к цифровым технологиям, чтобы сделать учебный процесс четче, прозрачней, эффективней. Цифровизация в образовании – это переход на электронную систему обучения.

Все учебные материалы (пособия, сборники упражнений), а также журналы и дневники будут в режиме онлайн. Вместо привычных тетрадей задания станут выполняться учениками на компьютерах и планшетах. Профессия учителя будет упразднена: дети будут сами изучать материал по обучающим программам, которые будут проверять, как усвоены знания.

Государственная программа «Цифровой Казахстан» была утверждена в декабре 2017 года. Это важная комплексная программа, нацеленная на повышение уровня жизни каждого жителя страны за счет использования цифровых технологий. С 2018 по 2022 год планируется провести работы по пяти ключевым направлениям:

- Цифровизация отраслей экономики;
- Переход на цифровое государство;
- Реализация «цифрового Шелкового пути»;
- Развитие человеческого капитала;

- Создание инновационной экосистемы.

Развитие человеческого капитала — четвертое направление, целью которого является обновление системы образования в соответствии с лучшими мировыми практиками. Планируется реализовать проект по актуализации программ среднего образования. Здесь имеет место быть введение в учебный процесс элементов робототехники, виртуальной реальности, 3D-принтинг и других.

В рамках четвертого направления важен и проект по проведению обучающих курсов базовым цифровым навыкам для населения. Переподготовка кадров позволит гражданам республики соответствовать профессиональным стандартам и оставаться востребованными специалистами.

Сутью широкомасштабных преобразований, осуществляемых в Узбекистане в последние годы, является, прежде всего, последовательное развитие всех отраслей экономики. В успешной реализации этой задачи особое место занимает подготовка молодых кадров с глубокими знаниями и практическими навыками для отраслей экономики.

Увеличение человеческого капитала является целью одной из важнейших и неотъемлемых частей стратегии развития Узбекистана.

В последнее время Президентом Республики Узбекистан был принят ряд важных указов и постановлений по вопросам развития системы образования. В частности, 21 июня 2022 года был принято Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по повышению качества педагогического образования и дальнейшему развитию деятельности высших учебных учреждений по подготовке педагогических кадров», направленное на повышение качества образования в нашей стране, внедрение новых, международно-признанных образовательных программы и педагогических технологии, а также на эффективную подготовку квалифицированных педагогических кадров во всех регионах республики.

В связи с чем, возникает необходимость совершенствования современных, востребованных цифровых навыков современного преподавателя высшей школы. Жизнь современного общества неразрывно связана с цифровыми технологиями, получившими широкое распространение во многих сферах жизни, и образование не осталось в стороне от этого процесса.

Современные онлайн- платформы и дистанционное обучение требуют от преподавателя развития новых компетенций. Цифровая грамотность профессорско-преподавательского состава вузов должна быть на соответствующем уровне, что позволяет удобно, грамотно доносить до студентов изучаемый материал.

Возникновение и широкое использование термина «цифровая грамотность» связано с американским писателем и журналистом Полом Гилстером (Paul Gilster) и его монографией «Цифровая грамотность», вышедшей в 1997 г. Под этим термином автор понимает способность критически понимать и использовать информацию из различных источников в различных формах с помощью компьютера [1]. А. Мартин и Д. Мэдиган развили этот термин в своей статье «Цифровая грамотность в обучении» [2]. Они определяют это как осведомленность, отношение и способность людей идентифицировать, получать доступ, управлять, интегрировать, оценивать, анализировать и синтезировать цифровые ресурсы, создавать новые системы знаний и общаться с другими пользователями, а также цифровые инструменты и их надлежащее использование. Согласно концепции Г. У. Солдатовой, под цифровой компетенцией понимается цифровая компетентность, основанная на непрерывном приобретении четырех компонентов (знаний, умения, мотивация и ответственность) человеком в различных сферах жизнедеятельности (контент, коммуникации, потреблении и техносфере). В данной концепции цифровой грамотности особое внимание уделяется формированию у человека эффективной деятельности и личностного отношения, основанного на чувстве ответственности [3].

Цифровая грамотность учителя может быть определена исходя из умений, используемых учителем при реализации различных информационных процессов: создания, поиска, передачи, хранения и обработки информации с учетом критериев безопасности. Информационная безопасность связана с киберэтикой, навыками защиты данных и защитой личной информации с использованием различных технологий. Для оценки цифровой грамотности необходимо проанализировать её компоненты. В 2017 году на саммите G20 в Берлине исследователи предложили следующие компоненты цифровой грамотности: 1) информационная грамотность, 2) компьютерная грамотность, 3) коммуникативная грамотность, 4) медиаграмотность, 5) отношение к технологиям или инновациям.

Цифровая грамотность включает в себя следующие компоненты:

1. *Информационная грамотность*, которая подразумевает:

- Знание характеристик информации и ее различных источников;
- Умение находить нужную информацию и сравнивать ее;
- Отношение к пользе и вреду информации;

Компьютерная грамотность:

- Знание компьютеров и их функций;
- Навыки использования компьютера и аналогичных устройств;
- Отношение к роли компьютера в повседневной практике;

Медиаграмотность:

- Знание медиаконтента и его источников;
- Навыки проверки новостей и фактчекинга;
- отношение к достоверности информации, публикуемой средствами массовой информации;

Коммуникативная грамотность:

- Знание особенностей диалога в цифровой коммуникации;
- Навыки использования современных средств связи;
- Отношение к этике и нормам общения в цифровой среде;

Технологические инновации:

- Знание современных технологических тенденций;
- Навыки работы с гаджетами и приложениями;
- Отношение к преимуществам технологических инноваций;

В условиях цифровой экономики цифровые компетенции являются наиболее важными, они представляют собой систему знаний, навыков и установок, необходимых для жизни в цифровом обществе. На наш взгляд, педагоги должны обладать следующими цифровыми навыками:

✓ поиск и оценка онлайн-учебных материалов;

✓ создание визуально интересных материалов, виртуальные платформы для преподавания предмета, т.е. веб-сайты, вики-платформы, модули MOODLE, конференции ZOOM и WEBINAR;

✓ навыки эффективного поиска информации в сети Интернет, использование возможностей социальных сетей для профессионального развития, рекомендация и распространение образовательных ресурсов;

✓ создание, редактирование и распространение цифровых портфолио, создание, редактирование и распространение мультимедийного контента;

✓ использование различных онлайн-инструментов для реализации современных педагогических практик;

✓ обеспечение общения со студентами и другими преподавателями.

На сегодняшний день большое внимание педагогического сообщества всего мира приковано к актуальному формированию новых цифровых компетенций. Опыт пандемии показал, что в нынешних условиях учителям необходимо как можно быстрее учиться, осваивать современные технологии, осваивать новые средства обучения и взаимодействия, а также включать все элементы цифровой грамотности в свою повседневную работу, внедрять эффективные формы обучения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Gilster P. Digital literacy. New York : Wiley Computer Publications, 1997, P-276.
2. Martin A., Madigan D. (ed.). Digital literacies for learning. – Facet Publishing, 2006, P-242.
3. Солдатова Г.У. и др. Цифровая компетентность российских подростков и родителей: результаты всероссийского исследования. – Москва: Фонд Развития Интернет, 2013, С-144.

**ОБ АКТУАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМАХ ПОДГОТОВКИ СОВРЕМЕННОГО
ТВОРЧЕСКОГО ПЕДАГОГА ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО
УЧРЕЖДЕНИЯ**

*М.Ю.Махкамова, доц., Ташкентский архитектурно- строительный университет,
Ташкент*

Н.А.Арипова, доц., Ташкентский архитектурно- строительный университет, Ташкент

*Л.А.Холмаматова, доц., Ташкентский архитектурно- строительный университет,
Ташкент*

*Р.Ш.Турдикекова, доц., Ташкентский архитектурно- строительный университет,
Ташкент*

Аннотация. Мақолада бўлажак мактабгача таълим мутахассисларини инновацион фаолиятга педагогик ва психологик жиҳатдан тайёрлаш масалалари ҳақида фикр юритилган. Педагогик жараёнда педагогнинг ижодкорлиги муҳим аҳамиятга эга эканлиги кенг ёритиб берилган. Бўлажак мактабгача таълим мутахассисларини инновацион тайёрлашда педагогик амалиётнинг ўрни тўғрисида сўз юритилган.

Калит сўзлар: Мактабгача таълим, мактабгача таълим мутахассисси, инновацион тайёргарлик, педагогик амалиёт, компетентлик, ижодий ёндашув, педагогик вазият, илмий дунёқараиш.

Аннотация. В статье рассматриваются специфические педагогические и психологические особенности подготовки будущих специалистов дошкольного образования к инновационной профессиональной деятельности. Выделяются смысловые аспекты характеризующие процесс творчества в работе педагога, а также критерии, характеризующие этот процесс. В ней также освещаются вопросы педагогической практики, передового опыта и сотрудничества с родителями для подготовки будущих специалистов дошкольного образования к инновационной карьере.

Ключевые слова: preschool education, preschool education specialist, innovative career, pedagogical practice, competence, creative approach, pedagogical situations, scientific world outlook.

Abstract. This article discusses the specific pedagogical and psychological features of the preparation of future preschool education professionals for innovative occupational activities. The semantic aspects characterizing the process of creativity in the work of a teacher, as well as the criteria that characterize this process, are highlighted. It also outlines the issues of pedagogical practice, advanced experiences and cooperation with parents to prepare future preschool education professionals for innovative career.

Keywords: дошкольное образование, специалист дошкольного образования, инновационная карьера, педагогическая практика, компетентность, творческий подход, педагогические ситуации, научное мировоззрение.

Проблема педагогического творчества педагога дошкольного образовательного учреждения в системе непрерывного образования является на сегодняшний день актуальной, треующей поиска различных подходов, приемов и технологий для ее решения.

В контексте исследования—определяем педагогическое творчество педагога дошкольного образовательного учреждения как развивающееся личностное качество, включающее в себя следующие критерии:

- установку на готовность к избранной профессии;
- любовь к детям;
- педагогическая интуиция;
- стремление к активной творческой деятельности в работе с детьми;
- знание основ педагогики и детской психологии;
- владение инновационными приемами и способами, способствующих развитию творческих способностей детей;
- педагогического общения;
- педагогический такт;
- способность к творческому мышлению.

Не секрет, что дошкольное образование играет огромную роль в воспитании детей и развитии их личностных качеств. Главной целью современных дошкольных образовательных

организаций является не только подготовка детей младшего дошкольного возраста к обучению в школе, но и развитие их интеллектуальных и творческих способностей, закладывание основ дисциплины, привитие самостоятельности. Поэтому в Республике Узбекистан правительство особое внимание уделяет решению задач в этой области.

Как известно, все дошкольные учреждения, как детские сады, так и детские образовательные центры направлены на социальную адаптацию детей, необходимую для учебы в школе. И это самый главный плюс дошкольных учреждений, потому что в них дети психологически и эмоционально готовятся к тому, что в 7 лет они пойдут в школу. Дети, которые посещают дошкольные учреждения, все-таки готовы для коммуникации с ровесниками и получения информации в полном объеме учебной программы. Потому что они там начинают понимать, что такое общество, как себя в нем вести и получать знания. Развить детский мозг, научить ребенка получать знания, именно этому дошкольные учреждения во всем мире и готовят детей, в этом заключается и цель этих учебных заведений.

За прошедшие годы в Узбекистане произошли заметные перемены в сфере дошкольного образования. Например, был принят 7 февраля 2017 г такой важный документ, как Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017–2021. Эта стратегия направлена на расширение сети дошкольных учебных учреждений и на кардинальное улучшение условий для комплексного интеллектуального, эстетического и физического развития детей в этих учреждениях, а также на значительное повышение доступности этих дошкольных образовательных учреждений для всех категорий населения Республики Узбекистан.

Претворяя в жизнь все поставленные задачи Стратегии действий в Республике Узбекистан, созданы ряд дошкольных учреждений, которые функционируют по специальной образовательной программе, которая направлена на разработку инновационных программ для улучшения развития инфраструктуры, системного управления задач, особое внимание уделяется развитию научной и методической поддержке этих дошкольных учреждений.

Многие задачи поставленные правительством Республики Узбекистан в сфере дошкольного образования касаются профессионализма и управленческого потенциала педагогов. Основным документом в сфере дошкольного образования, который был утвержден решением Министерства дошкольного образования Республики Узбекистан 7 июля 2018 г. №4, была Государственная учебная программа по дошкольному образованию — правовой документ, разработанный в соответствии с Государственными требованиями, который направлен на решение всех задач дошкольных образовательных учреждений.

Актуальной проблемой современной дошкольной образовательной системы является то, что необходимо организовать разнообразную деятельность обучаемых, обучить их так, чтобы в дальнейшем они стали образованными, надежными, трудолюбивыми людьми. Поэтому был принят Закон Республики Узбекистан о дошкольном образовании и воспитании Законодательной Палатой Республики Узбекистан 22 октября 2019 г и одобрен Сенатом Республики Узбекистан 14 декабря 2019 г. Целью настоящего Закона является регулирование отношений в области дошкольного образования и воспитания. Что касается Программы реформ дошкольного образования в Республике Узбекистан, она масштабна и имеет большие перспективы: если сегодня детсады посещают 33% детей, к 2031 г 85% детей должны обучаться в дошкольных образовательных учреждениях по принципам личностноориентированного обучения.

Современное общество ставит новые задачи к воспитательно-образовательной работе в дошкольных учреждениях, вводятся федеральные стандарты, которые требуют новый уровень обучения и воспитания подрастающего поколения направленный на качество процесса. Повышая образовательный уровень и качество работы современного педагога дошкольного образования, вводя в практику работы принцип конкурентно способности воспитателя и всего учебного заведения, на первый план выступают личностные и индивидуальные критерии воспитателя в отдельности и всего педагогического коллектива в целом.

Следует отметить, что в современной системе, как среднего, высшего образования, так и дошкольного образования поднимаются требования к личным и профессиональным качествам педагога, большое внимание уделяется творчеству воспитателя и проявлениям этого творчества в его педагогической деятельности. Основной частью воспитательнообразовательного процесса в дошкольном образовательном учреждении является каждодневное сотрудничество педагога с ребенком, демонстрация ему норм

поведения и обучение различным навыкам и знаниям, умениям и ведущая роль в этом процессе принадлежит воспитателю.

Исследовательская гипотеза нашей работы состоит в том, что современный педагог дошкольного образовательного учреждения должен выбирать те инновационные методы и материалы обучения, которые бы отвечали мировым стандартам дошкольного образования. Специалисты дошкольного образовательного учреждения обязаны постоянно улучшать учебную программу и соответствующие формы и методы обучения в соответствии с меняющимися потребностями образования. В группах, где есть дети с особыми потребностями, педагоги обязаны подобрать такие методы обучения и подходящие учебные материалы, которые бы помогли этим детям адаптироваться к процессу обучения. И, конечно же, творческий подход к своей педагогической деятельности.

Как указано в «Изложении критериев для учебных программ дошкольного образования», методы и материалы обучения должны способствовать достижению поставленных целей и охватывать развитие всех необходимых для ребенка компетенций, таких как социальные, языковые, когнитивные, художественные, медицинские и многие другие. Все эти перечисленные образовательные методы рекомендуются для достижения следующих образовательных целей:

- стимулирование обучения;
- создание подходящей среды;
- образование на собственном примере;
- творческая согласованность ребенка и учителя;
- спонтанное обучение;
- терапевтическое образование.

Согласно имеющимся результатам, можно утверждать, что творческая деятельность педагога не может существовать сама по себе. В этом процессе задействовано несколько сторон. Согласно А. И. Щербакову (1966), педагогическое творчество рассматривается, как совместный процесс творчества педагога и ребенка, с учетом особенностей творчества каждого ученика, и класса в целом. В то же время, ученый отмечал, что творческий педагогический процесс одновременно движется по параллельным линиям развития: с одной стороны — это научный поиск, включающий в себя логику педагога, его научные умения и знания; а с другой стороны — этот процесс субъективен и эмоционален за счет психофизиологической природы учителя, его владения искусством общения, творческим самочувствием, умением управлять своим психическим и эмоциональным состоянием, с умением импровизировать и развивать свою интуицию.

Проведя ряд исследований в этой рассматриваемой области, приходим к такому выводу, что введение обязательных критериев для педагога, которые бы отвечали мировому стандарту организации дошкольного образования, не может проходить без самого процесса творчества педагога к своим трудовым функциям. Таким как:

- Во-первых, педагог должен быть готов к творческому взаимодействию с детьми, но основе его творческого потенциала, его способностей, накопленных им знаний, умений, опыта и самореализации в творческих позициях.

- Процесс формирования творческого потенциала воспитателя обусловлен принципами компетентности, результативности, самосовершенствования и развивается в позиции наставника.

- творческий потенциал воспитателя как наставника проявляется в выраженном стремлении к самосовершенствованию, в готовности поддержать ребенка в его становлении и быть для него примером, в развитии толерантности, эмпатии, сотрудничества.

- Творческий потенциал воспитателя как игротехника реализуется в развитии игровой компетентности, в стремлении увеличивать игровой запас, в игровой активности, в умении создавать для детей пространство игры.

- Творческий потенциал воспитателя как режиссера реализуется в умении использовать методы сказкотерапии для создания сказки-драматизации или праздника.

Цели и задачи исследования определили разработку и отбор методов и методик, с помощью которых они достигались и решались. Проведенный анализ показал, что метод педагогическая мастерская является одним из инновационных методов, который обеспечивает созданию широких возможностей для полноценного формирования творческого потенциала педагога дошкольного образовательного учреждения, благодаря использованию интерактивных технологий сотрудничества, метода проектов, «мозгового штурма», ролевых

тренингов, методов сказкотерапии, включая в себя дополнительный спектр разнообразных приемов творческого развития личности.

Итак, деятельность педагога в педагогической мастерской может быть представлена как взаимосвязанная последовательность творческого решения поставленных задач разного уровня сложности в коллективной проектной деятельности, имеющая цель творческого саморазвития участников и получения творческих результатов.

Структурными компонентами педагогической мастерской являются:

- педагогические мастер-классы, позволяющие развить профессиональную компетентность педагога и его проектные способности;
- тренинги с участием педагогов и детей, создающие необходимые условия для экспериментальной апробации и коррекции проектов;
- творческие исследовательские проектные объединения, в рамках которых осуществляется разработка приемов развития творчества.

Благодаря новому свежему взгляду руководства нашей страны на положение дошкольного образования, правительство четко осознает, что государство начинается с детей. Дети есть будущее нашего государства и закладывать в них то, что мы хотим, следует с ранних лет. Потому что успехи детей в школьном возрасте — это отражение знаний, полученных ими в детстве. Осознавая важность всего этого, Президент Республики Узбекистан Шавкат Миромонович Мирзиёев не только внес определенные поправки в законодательство, но и изменил сам подход к дошкольному образованию.

Совершенствование деятельности дошкольных образовательных учреждений обозначено Президентом одним из приоритетных направлений государственной политики. В Республике Узбекистан появилось отдельное Министерство дошкольного образования, которое занимается именно детскими садами. Со времени создания Министерства дошкольного образования Республики Узбекистан в сентябре 2017 г были пересмотрены нормативно-правовые рамки сферы дошкольного образования: утверждены новые государственные требования к развитию детей раннего и дошкольного возраста, разработана учебная программа дошкольного образования на основе компетентностного подхода, запущена открытая информационная система управления образованием Educational Management Information System (EMIS). Также утверждены планы действий по внедрению инклюзивного образования и политики развития педагогических кадров, разработан законопроект «О раннем развитии детей дошкольного возраста», на основе изучения опыта разных стран, например, Финляндии, Великобритании, России, Японии, Швеции, Южной Кореи.

Совместно с международными экспертами ЮНИСЕФ на основе лучших зарубежных практик и опыта Южной Кореи разработаны и утверждены Государственные требования к развитию детей раннего и дошкольного возраста и Государственная учебная программа дошкольного образования «Илк кадам» («Первый шаг»), которая уже внедряется во всех дошкольных образовательных учреждениях Республики Узбекистан. Основная ее специфика в том, что каждое детское образовательное учреждение имеет право разрабатывать и применять также и свои программы.

В инновационной системе, которую позиционируют специалисты в области дошкольного образования в нашей стране, это то, что воспитатель должен находиться не над ребенком, а вместе с ним, он должен быть внутри образовательной среды. Все учебновоспитательные процессы должны проходить в виде игр, то есть знания должны передаваться в форме игры. Этим самым повышается мотивация ребенка к обучению, он чувствует себя комфортно, свободно. Это личностно ориентированное образование, когда в центре внимания находится ребенок.

Важную роль в преемственности дошкольного и базового образования играет сотрудничество с родителями. Это совместные родительские собрания с педагогами дошкольных образовательных учреждений; круглые столы, дискуссионные встречи, педагогические «гостиные»; родительские конференции, вечера вопросов и ответов; консультации с педагогами дошкольных образовательных учреждений; дни открытых дверей; творческие мастерские; анкетирование, образовательно-игровые тренинги и практикумы для родителей детей дошкольного возраста, деловые игры, практикумы. Если раньше детсады были предназначены для ухода и присмотра за детьми, то сейчас они становятся дошкольными образовательными учреждениями, где упор делается на обучении.

Обобщая все сказанное, можно сделать вывод, что творчество в работе педагога - это особый вид деятельности, направленный на создание нового продукта. Это инновационный механизм, при помощи которого педагог увлекает детей новыми знаниями, позволяет шире, интересней и содержательней преподавать уже знакомый детям материал, без которого невозможно быть профессионалом своего дела.

Таким образом, творчество должно присутствовать в работе любого педагога, не зависимо от его стажа работы или образования, однако только самые творческие педагоги способны создать новизну глобального характера, новшество в педагогической науке.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Мирзиёев Ш. М. Концепция развития системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года. 29.04.2019.
2. Асаева И. Н. Основные проблемы и направления развития профессиональной компетентности воспитателей дошкольных учреждений // Современные проблемы науки и образования. 2008. №4. С. 36-41.
3. Указ Президента Республики Узбекистан 07.02.2017 г. №УП-4947 О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан. <https://clck.ru/RtwJ3>
4. Государственная образовательная программа «Первая ступень» для дошкольных образовательных учреждений, утвержденная Коллегией Министерства дошкольного образования №4 от 7 июля 2018 года.
5. Педагогика: Энциклопедия. Т. 2 Ташкент. 2015. 368 с.
6. Лихачева Е. Н., Рымханова А. Р. Анализ вопроса управления качеством дошкольного образования на современном этапе // Современные проблемы науки и образования. 2014. №1. С. 60-60.
7. Абашина В. В. Опыт формирования профессиональной компетентности будущих педагогов дошкольного образования в вузе // Научное обозрение. Педагогические науки. 2016. №6. С. 7-12.
8. Соленова Р. И., Садым А. М., Рослякова Н. И., Кузнецова З. В. Интегральная оценка как эффективный метод определения уровня объема и качества деятельности дошкольных образовательных организаций города Краснодара // Ученые записки университета им. ПФ Лесгафта. 2020. №2(180). С. 362-369. <https://doi.org/10.34835/issn.2308-1961.2020.2.p.362-369>.

УДК 372.881.161.1

ИННОВАЦИОННЫЕ РЕШЕНИЯ ДЛЯ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ВЫСШИХ ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

*У.И.Нишинов, старший преподаватель, Ферганский политехнический институт,
Фергана*

*М.М.Парпиева, старший преподаватель, Ферганский политехнический институт,
Фергана*

Annotatsiya. O'qituvchilar akademik muvaffaqiyatga erishish uchun xavfsiz va hurmatli o'quv muhitini yaratishi kerak. O'quvchilarni o'qitilayotgan bilimlar bilan bog'lash uchun multimedia vositalari, jamoaviy ish va hamkorlik kabi qiziqarli va interaktiv usullardan foydalanish kerak. Talabalarni o'quv safariga egalik qilishga va sinfdan tashqari umrbod o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishga undash.

Kalit so'zlar: akademik ko'rsatkichlar, faol ishtirok etish, ijobiy natijalar, strategiya, intilishlarini rag'batlantirish, o'qitish elementlari.

Аннотация. Учителя должны создавать безопасную и уважительную среду обучения, способствующую успеху в учебе. Привлекательные и интерактивные методы, такие как мультимедийные инструменты, командная работа и коллаборация, должны использоваться для ознакомления учащихся с преподаваемыми знаниями. Поощряйте учащихся брать на себя ответственность за свой учебный путь и развивать навыки обучения на протяжении всей жизни за пределами классной комнаты.

Ключевые слова: академическая успеваемость, активное участие, положительные результаты, стратегия, мотивация стремлений, элементы обучения.

Abstract. Teachers should create a safe and respectful learning environment to promote academic success. Engaging and interactive methods, such as multimedia tools, teamwork, and collaboration, should be used to connect learners with the knowledge being taught. Encourage students to take ownership of their learning journey and develop lifelong learning skills beyond the classroom.

Key words: academic performance, active participation, positive results, strategy, motivation of aspirations, elements of training.

Преподаватели понимают, что для создания успешной учебной среды необходимо внедрять стратегии, которые не только учат, но и вдохновляют студентов ценить язык и наследие. Используя методы, которые позволяют студентам быть вовлеченными и

вкладываться в изучение различных культур, преподаватели гарантируют, что их программы будут эффективными и приятными. Учителя понимают, что, сосредоточившись на вовлеченности учащихся, их ученики будут оставаться целеустремленными и взволнованными на протяжении всего процесса обучения. Такой подход не только гарантирует успех, но и побуждает студентов вырабатывать привычки к обучению на протяжении всей жизни, которые будут приносить им пользу еще долгое время после завершения программы.

Преподаватели считают, что для создания среды, благоприятствующей обучению, крайне важно использовать стратегии, которые не просто обучают, но и мотивируют учащихся понимать и ценить языки и наследие. Преподаватели несут ответственность за то, чтобы их методы преподавания поддерживали интерес и самоотдачу учащихся в процессе обучения. Такой подход не только обеспечивает академическую успеваемость, но и мотивирует студентов к выработке привычек к обучению на протяжении всей жизни, которые будут полезны на протяжении всей их жизни. Преподаватели понимают, что крайне важно поддерживать вовлеченность и энтузиазм учащихся на протяжении всего учебного процесса, и, сосредоточившись на активном участии и вовлеченности, они могут помочь учащимся достичь положительных результатов, которые имеют долгосрочные преимущества.

Преподаватели во всем мире подчеркивают важность создания атмосферы, стимулирующей обучение, в которой учащиеся не просто усваивают новую информацию, но и чувствуют мотивацию понимать и ценить различные языки и культуры. Учителя играют важную роль в обеспечении того, чтобы их методы преподавания повышали интерес учащихся и их преданность изучению нового. Такой подход не только обеспечивает успех в учебе, но и поощряет студентов к выработке привычек к обучению на протяжении всей жизни, которые принесут им пользу на протяжении всей их жизни. Преподаватели признают, что поддержание вовлеченности и интереса учащихся к процессу обучения имеет решающее значение. Делая акцент на активном участии и вовлеченности, учителя могут помочь учащимся достичь положительных результатов, которые принесут долгосрочные выгоды.

Преподаватели считают, что для создания эффективной среды обучения крайне важно создать для учащихся условия, в которых они не только приобретут знания, но и научатся ценить различные культуры и языки. Учителя играют важную роль в этом процессе, используя методы обучения, которые развивают интересы учащихся и их стремление к изучению нового. Такой подход приводит к академическим достижениям и помогает студентам выработать привычки к обучению на протяжении всей жизни, которые будут приносить им пользу на протяжении всей их жизни. Преподаватели признают важность поддержания вовлеченности учащихся в процесс обучения, чего можно достичь, уделяя особое внимание активному участию и вовлеченности в процесс. Эта стратегия способствует положительным результатам обучения и обеспечивает долгосрочные преимущества для студентов.

Чтобы создать учебную среду, способствующую росту и академическим успехам, преподаватели понимают важность предоставления учащимся условий, в которых они могут не только приобретать знания, но и развивать понимание различных культур и языков. Вот почему учителя играют такую жизненно важную роль в этом процессе, поскольку они несут ответственность за использование различных методов обучения, которые отвечают интересам учащихся и поощряют их стремление к обучению. При таком подходе у студентов больше шансов добиться академических успехов и выработать привычки к обучению на всю жизнь, которые будут приносить им пользу и в будущем. Одним из ключевых способов сохранить вовлеченность учащихся в процесс обучения и вложить в него средства является активное участие. Сосредоточившись на этих аспектах обучения, преподаватели могут способствовать положительным результатам обучения и гарантировать, что их учащиеся получат долгосрочные выгоды от своего образования.

Чтобы создать учебную среду, способствующую росту и академическим успехам, преподавателям крайне важно предоставить учащимся пространство, где они могут не только получать знания, но и учиться ценить и понимать различные культуры и языки. Это вынуждает учителей использовать различные методы обучения, которые соответствуют интересам учащихся и поощряют их стремление к обучению. При таком подходе учащиеся с большей вероятностью добьются успехов в учебе и сформируют привычки к обучению на протяжении всей жизни, которые будут продолжать приносить им пользу в будущем. Активное участие и вовлеченность являются ключом к тому, чтобы студенты были вовлечены в учебный процесс и вкладывались в него. Сосредоточившись на этих элементах обучения, учителя могут

способствовать положительным результатам обучения и гарантировать, что их ученики получают долгосрочные выгоды от своего образования

Чтобы создать учебную среду, способствующую росту и академическим достижениям, крайне важно, чтобы преподаватели предоставляли учащимся безопасное и инклюзивное пространство, где они могут не только получать знания, но и ценить и постигать различные культуры и языки. Учителя должны использовать различные методы обучения, которые отвечают интересам учащихся и вдохновляют их на стремление к обучению. Когда преподаватели применяют такой подход, они повышают вероятность значительных академических достижений и развития навыков обучения на протяжении всей жизни, которые принесут пользу учащимся в долгосрочной перспективе. Активное вовлечение и сопричастность являются важнейшими компонентами, которые помогают поддерживать вовлеченность студентов в учебный процесс. Учителя могут помочь обеспечить благоприятные результаты, уделяя приоритетное внимание этим элементам образования и гарантируя, что учащиеся получают долгосрочные преимущества от своего образования. и постоянно изучайте новые идеи и перспективы.

Для создания учебной среды, способствующей росту и академическим достижениям, крайне важно, чтобы учителя создали безопасное и инклюзивное пространство для своих учеников. Важно, чтобы студенты чувствовали, что их ценят, уважают и ценят по достоинству, независимо от их идентичности или культурного происхождения. Когда учащиеся чувствуют, что их видят и слышат в классе, это способствует повышению их самооценки и побуждает их активно участвовать в процессе обучения. Учителям также следует использовать стратегии обучения, которые соответствуют интересам учащихся и в то же время побуждают их мыслить критически и творчески. Предоставление возможностей для проектного обучения, совместной деятельности и решения реальных проблем развивает необходимые навыки на протяжении всей жизни. Кроме того, учителя должны уделять приоритетное внимание созданию в классе культуры, в которой особое внимание уделяется доброте, состраданию и сопереживанию, поскольку эти качества подготавливают учащихся к успеху не только в учебе, но и в их будущих личных и профессиональных начинаниях.

Для создания учебной среды, способствующей росту и академическим достижениям, крайне важно, чтобы учителя предоставляли учащимся пространство, где они чувствуют себя в безопасности, их ценят и уважают. Поступая таким образом, учащиеся с большей вероятностью будут чувствовать себя уверенно и активно участвовать в процессе обучения, что приведет к повышению вероятности академического успеха. Кроме того, учителя должны стремиться использовать методы, которые находят отклик у учащихся, позволяя им более глубоко проникнуться передаваемыми знаниями. Одним из способов достичь этого является внедрение мультимедийных инструментов и интерактивных технологий, которые помогают вовлекать студентов, поддерживать их интерес и вовлеченность. Предоставление студентам возможностей для совместной работы также способствует развитию навыков общения и командной работы. Такой подход может расширить кругозор учащихся и помочь развивать отношения и взаимоуважение между учащимися разных культур и происхождения. Наконец, учителя должны мотивировать учащихся к тому, чтобы они учились всю жизнь, поощряя их брать на себя ответственность за свои учебные путешествия, проявлять творческий подход и критичность в своем мышлении.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Нишонов У. И., Парпиева М. М. Лингвистические проблемы перевода: текст как объект переводческой деятельности //Проблемы современной науки и образования. – 2019. – №.11-2 (144).
2. Парпиева М. М. Самостоятельные задания поискового и творческого характера как способ активизации деятельности на уроках русского языка //Достижения науки и образования. – 2018. – №. 16 (38).
3. Парпиева М. М., Нишонов У. И. Интеграция интерактивных методов в процессе образования //Вестник науки и образования. – 2019. – №. 19-2 (73).
4. Нишонов У., Таджибаева А. Информационно-компьютерные технологии при изучении языка //Форум молодых ученых. – 2017. – №. 5. – С. 1548-1551.
5. Парпиева М.М. Повышение качества образования-основной фактор необходимости в высококвалифицированных специалистах //Вопросы науки и образования. – 2021. – №. 31 (156). – С. 49-54.
6. Нишонов У. И. Обучение русскому языку как иностранному в вузах Узбекистана //Вопросы науки и образования. – 2018. – №. 2 (14). – С. 45-46.
7. Парпиева М.М. Управление образованием как отрасль научного знания и практики //Качество высшего и профессионального образования в постиндустриальную эпоху: сущность, обеспечение, проблемы. – 2016. – С. 224-228.

КРЕДИТНО МОДУЛЬНАЯ СИСТЕМА В ВУЗАХ

С.Н.Саттарова, преподаватель, Самаркандский государственный институт иностранных языков, Самарканд

Ш.Н.Марупов, преподаватель, Самаркандский государственный институт иностранных языков, Самарканд

Д.К.Аллаярова, преподаватель, Самаркандский государственный университет ветеринарной медицины, животноводства и биотехнологии, Самарканд

Annotatsiya. Ushbu maqolada kredit-modul ta'lim tizimiga o'tishning mazmuni va asosiy elementlari tahlil qilingan. Shuningdek, kredit modullarining xalqaro va mahalliy turlari, ularning o'xshash va farqli tomonlari nazariy jihatdan o'rganilgan.

Kalit so'zlar: kredit-modul tizimi, ECTS, GPA, xalqaro universitetlar, Yevropa ta'lim tizimi, AQSh ta'lim tizimi, an'anaviy ta'lim.

Аннотация. В данной статье проанализировано значение и основные элементы перехода на кредитно-модульную систему образования. Также были теоретически изучены международные и локальные типы кредитных модулей, их сходства и различия.

Ключевые слова: кредитно-модульная система, ECTS, GPA, международные университеты, европейская система образования, система образования США, традиционное образование.

Abstract. This article analyzes the meaning and main elements of the transition to a credit-modular education system. Also, international and local types of credit modules, their similarities and differences were theoretically studied.

Key words: credit-modular system, ECTS, GPA, international universities, European education system, US education system, traditional education.

Введение. 8 октября 2019 года глава нашего государства подписал Указ «Об утверждении Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года». В этом важном программном документе «не менее 10 высших учебных заведений республики включены в перечень высших учебных заведений, находящихся на первых 1000 местах рейтинга международно-признанных организаций (Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Nearer Education или Academic Rankings). университетов мира) и поэтапный перевод учебного процесса в высших учебных заведениях на кредитно-модульную систему».

Также к 2030 году намечено перевести на кредитно-модульную систему 85 процентов всех высших учебных заведений (ВУЗов) республики, в том числе 33 высших учебных заведения в 2020/2021 учебном году, что и сделано на сегодняшний день.

Актуальность. Научные источники, различные подходы, выводы и теоретические обобщения, собранные в результате исследования, определяются возможностью дальнейшего совершенствования системы высшего образования в условиях глобализации, возможностью использования научных и теоретических выводов, предложений и рекомендаций, связанных с на поле в учебном процессе в вузах. Практическая значимость результатов исследования Подходы, описанные в дипломной работе, служат для разработки современных форм в системе Модуль-кредит и обеспечения наиболее современной и удобной реализации программы или проекта и повышения эффективности в этом отношении.

Методология. В рамках исследования статьи в целом выражается содержание следующей основной литературы:

1. Оринов В. Кредитно-модульная система ECTS в высших учебных заведениях Республики Узбекистан: основные понятия и правила. Руководство. Совместно с Фондом «Эл-Юрт Умид» и Советом высшего образования Республики. 2020 – 64 с [4].

2. Усманов Б.Ш., Хабибуллаев Р.А. Организация учебного процесса в высших учебных заведениях по кредитно-модульной системе. Методическое пособие. – Ташкент, ТКТИ, 2020. – 120 с [5].

3. «Положение о порядке внедрения кредитно-модульной системы в образовательный процесс в высших учебных заведениях», принятое на основании постановления Кабинета Министров Республики Узбекистан №824 от 31 декабря 2020 года. Ташкент, 2020.

4. Азизов У. Система кредитных модулей и ее особенности. http://uzbekistonovozi.uz/uz/articles/index.php.ECTION_ID=161&ELEMENT [3].

Анализ полученных результатов. В соответствии с постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан №824 «Об организации образовательного процесса в высших учебных заведениях и мерах по совершенствованию связанной с ним системы» происходят кардинальные изменения в социальной, экономической, политической и духовной жизни нашей страны. Эти документы предусматривают повышение целостности системы непрерывного образования, создание современной системы подготовки кадров, отвечающей высококвалифицированным, высокопрофессиональным, морально-этическим требованиям [1].

В соответствии с постановлением Кабинета Министров № 824 от 31 декабря 2020 года прилагается:

Положение о порядке внедрения кредитно-модульной системы в образовательный процесс в высших учебных заведениях

Глава 1. Основные правила

1. Настоящее Положение определяет порядок внедрения кредитно-модульной системы обучения на основе Европейской системы перевода и накопления кредитов (ECTS) в образовательный процесс в высших учебных заведениях.

Настоящее Положение не распространяется на высшие учебные заведения Министерства юстиции Республики Узбекистан, Министерства здравоохранения, высшие военно-учебные заведения, негосударственные и иностранные организации высшего образования, действующие на территории Республики Узбекистан.

2. Поэтапное внедрение кредитно-модульной системы в образовательный процесс в высших учебных заведениях осуществляется в соответствии со схемой, представленной в приложении к настоящему Положению.

3. Информация по организационным вопросам внедрения кредитно-модульной системы в образовательный процесс, включая образовательную программу, каталог предметов, обеспечение академической мобильности, документы, связанные с признанием и зачетом кредитов и формы приложения к диплому, а также об определении уровня знаний обучающегося в период академической мобильности образцы показателей и других необходимых документов разрабатываются и утверждаются Министерством высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан совместно с Республиканским Советом по высшему образованию [7].

Через эту часть приложения вы можете ответить на такие вопросы, как система кредитных модулей и как она организована.

Основной причиной перехода на кредитно-модульную систему обучения является организация самостоятельного обучения и обеспечение прозрачности образования.

Первая кредитно-часовая система возникла и получила развитие в США. В 1869 г. известный деятель американского образования, президент Гарвардского университета Чарльз Элиот ввел понятие «кредит-час», а в 1870-80 гг. начат второй этап развития системы «кредитный час». Чтобы улучшить отношения «колледж-школа» и стандартизировать учебную программу, Национальный комитет США по образованию ввел понятие «кредит» не только в колледжах, но и в средних школах. Школы перешли на кредитную систему оценки содержания программ бакалавриата, магистратуры и докторантуры.

Кредитно-модульная система является единицей измерения высшего образования в Узбекистане. Согласно ему каждый предмет, преподаваемый в вузе, отражается в кредитах в зависимости от объема учебной нагрузки. Например, средний балл по каждому предмету может составлять 5, 6 или 7,5 кредита. Студент может заработать определенное количество кредитов каждый семестр и учебный год, и в зависимости от этой суммы ему будет присвоена степень бакалавра или магистра.

Европейская система перевода и накопления кредитов (The European Credit Transfer and Accumulation System) является важным элементом европейского учебного процесса и помогает иностранным студентам получить максимальную отдачу от обучения за границей. Первоначально ECTS предназначалась для студентов Erasmus как средство признания курсов и программ, изучаемых за границей.

Сегодня кредиты ECTS используются всеми европейскими университетами. ECTS используется не только для обмена опытом обучения, но и для оценки степени бакалавра, магистра и доктора наук (PhD). Единственным исключением, не включенным в ECTS и не принятым им, является сертификат окончательного уровня, который обычно является

экзаменом, который вы сдаете в конце курса. А за границей студенты получают сертификат по окончании курса, организованного на основе этой кредитно-модульной системы.

Европейская кредитно-модульная система измеряет и сравнивает академические достижения и помогает студентам легко переводить кредиты из одного высшего учебного заведения в другое.

Лучшими международными направлениями, использующими кредитную систему ECTS, являются: Великобритания, Германия, Нидерланды, Испания, Франция, Ирландия, Швеция.

После прохождения курса, семинара или модуля студенту начисляются кредитные баллы ECTS. Каждый кредитный балл ECTS отражает объем работы, выполненной за этот период.

Некоторые примеры кредитов ECTS, присуждаемых за каждую степень:

- 1 полный учебный год: 60 кредитов ECTS
- 3-летняя программа бакалавриата: 180 кредитов ECTS
- 4-летняя программа бакалавриата: 240 кредитов ECTS
- 1- или 2-летняя магистерская программа: 90 или 120 кредитов ECTS [6]

Кредиты ECTS могут включать разные учебные часы. Это означает, что обычно модуль или курс с 10 кредитами ECTS примерно вдвое превышает объем работы курса с 5 ECTS.

В дополнение к кредитам ECTS Европейская комиссия также определила политику в отношении систем оценки ECTS. Поскольку различных систем оценивания почти столько же, сколько стран, их цель состоит в том, чтобы упростить сравнение оценок.

Системы оценок ECTS не заменяют местные системы оценок, но они должны дополнять местные оценки, например, в стенограммах записей.

Подобно американской шкале оценок, ECTS основана на проценте оценок. Это означает, что оценка показывает, насколько успеваеет один учащийся по сравнению с другими учащимися в классе.

Перед оценкой результаты делятся на две подгруппы: «зачет» и «не зачет». Таким образом, результаты не зависят от студентов, которые не прошли курс.

Из-за своего относительного характера шкала оценок ECTS может дать только представление об успеваемости учащегося, поскольку оценка зависит от групповой работы, которая может меняться, особенно в небольших группах.

Поэтому в зависимости от класса один ученик может достигать разных результатов по одним и тем же показателям с точки зрения его конкурентоспособности. Тем не менее, системы оценивания ECTS более прозрачны, чем многие национальные системы оценивания, и помогают вам сравнивать свои академические успехи с другими учащимися в Европе.

В США кредиты также используются для определения среднего балла учащегося (GPA) за семестр или учебный год. В некоторых случаях баллы GPA требуются для поступления на программы углубленного обучения в США (обычно для программ MBA).

Баллы среднего балла варьируются от 0,0 до 4,0. Средний балл 4,0 соответствует оценке А, а 0,0 указывает на оценку F. Каждая американская программа бакалавриата и магистратуры устанавливает свои минимальные требования к среднему баллу для получения диплома.

Средний балл студента за семестр рассчитывается на основе итоговых оценок, полученных за каждый курс, и кредитных часов, присуждаемых программой за этот семестр. Окончательный балл GPA – это среднее значение всех курсов, пройденных в течение учебного года.

Основное различие между европейской системой кредитов ECTS и системой кредитов колледжей США заключается в том, что первая основана на рабочей нагрузке студентов, а вторая — на контактных часах.

Нагрузка студентов отражает количество часов, необходимых для проведения занятий, сдачи экзаменов и подготовки к этим экзаменам.

В то время как ECTS фокусируется на времени, необходимом для достижения результатов обучения учащегося, система США фокусируется на времени, которое преподаватель должен преподавать.

Следует отметить, что кредитно-модульная система образования в Узбекистане основана на европейском модуле.

Программы обучения требуют постоянного контроля, корректировки и оценки. Гарантируется, что требуемые образовательные результаты могут быть получены при изменении этих условий, т.е. одного или нескольких из указанных факторов. Мониторинг, корректировка и оценка являются критически важными внутренними процессами, за которые

сотрудники и студенты несут одинаковую ответственность. Под персоналом подразумеваются тьюторы, профессора-преподаватели, которые за это отвечают.

Заключение. Важнейшим внешним методом проверки идеальности действующей кредитно-модульной системы является регулярная проверка качества и аккредитация. Здесь можно сказать, что схемы оценки качества предназначены для проверки того, что фактические результаты обучения находятся на предполагаемом уровне и действительно соответствуют содержанию программы. В настоящее время они в основном организуются на национальном уровне, но можно ожидать, что в ближайшем будущем обеспечение качества и аккредитация будут осуществляться на международном уровне.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Постановление №824 Кабинета Министров Республики Узбекистан «Об организации образовательного процесса в высших учебных заведениях и мерах по совершенствованию соответствующей системы». 31.12.2020.
2. Постановление Президента Республики Узбекистан PQ-4391 о мерах по внедрению новых принципов управления в систему высшего и среднего специального образования. 12.07.2019
3. Азизов У. Система кредитных модулей и ее особенности. http://uzbekistonovozi.uz/uz/articles/index.php.ECTION_ID=161&ELEMENT
4. Оринов В. Кредитно-модульная система ECTS в высших учебных заведениях Республики Узбекистан: основные понятия и правила. Руководство. Совместно с Фондом «Эл-Юрт Умид» и Советом высшего образования Республики. 2020 - 64 с.
5. Усманов Б.Ш., Хабибуллаев Р.А. Организация учебного процесса в высших учебных заведениях по кредитно-модульной системе. Методическое пособие. – Ташкент, ТКТИ, 2020. – 120 с.
6. https://ec.europa.eu/education/ects/users-guide/docs/ects-users-guide_en
7. <https://lex.uz/ru/docs/4545887>

УДК 316.454.5

МЕЖДИСЦИПЛИНАРНАЯ СВЯЗЬ ФЕНОМЕНА ОЦЕНИВАНИЯ

Н.Дж. Сулайманова, доц., Самаркандский государственный институт иностранных языков, Самарканд

Annotatsiya. *Ushbu maqola tilshunoslikda dunyoqarash, ijtimoiy mavqe, obro'-e'tibor, tasvirlangan voqelikning so'zlovchiga bog'liqlik darajasi kabi omillarning ta'siriga bag'ishlangan.*

Kalit so'zlar: *baholash, nominativ birlik, integratsiya, faylasuf, mantiq, psixolog, axloqshunos, metodologik tamoyil, deduktiv-induktiv fikrlash.*

Аннотация. *Статья посвящена влиянию таких факторов, как мировоззрение, социальный статус, престиж, степень зависимости изображаемой действительности от говорящего в языкознании.*

Ключевые слова: *оценка, номинативная единица, интеграция, философ, логик, психолог, этик, методологический принцип, дедуктивно-индуктивное мышление.*

Abstract. *The article is devoted to the influence of such factors as the worldview, social status, influence of the dialogue participants, the level of dependence of the depicted reality on the speaker in linguistics.*

Key words: *evaluation, nominative unit, integration, philosopher, logician, psychologist, specialist in ethics, methodological principle, deductive and inductive thinking*

Введение. Сознательная деятельность человека направлена на то, чтобы воспринимать события действительности и максимально их использовать. Но этот вид деятельности представляет собой сложный процесс, в котором совершаемые действия не являются спонтанными, а воспринимающий человек делает выводы на основе своего жизненного опыта и реагирует на воспринимаемый объект-явление. На основе этих же отношений формируется ценностный языковой ландшафт мира. Поскольку оценочная деятельность осуществляется с разных точек зрения, картина мира может иметь разные образы. Е.К. Кубрякова, проанализировавшая внутренние особенности языковой деятельности подчеркивает, что в образовании номинативных единиц важно воображение индивида, «личное содержание», которое он придает этой единице [5, 127]. Никто не может отрицать, что это содержание является прямым продуктом акта оценки.

Анализ литературы и методология. Акт оценки служит разным целям и представляет собой многоступенчатую деятельность. Многогранность изучаемых явлений требует интеграции различных научных направлений. В условиях, когда постоянно продвигается антропоцентрическая парадигма, мы считаем естественным изучение феномена оценки, являющегося продуктом дискурсивного мышления, с точки зрения методологических принципов, характерных для различных дисциплин.

Следует сказать, что оценивание уже стало одной из междисциплинарных проблем. Эта проблема находится в центре внимания философов, психологов, специалистов в области этики и лингвистов. Исследователи высказали замечательные мнения по таким вопросам, как описание понятий, относящихся к категории оценки, выявление ее характерных признаков, классификация задач, выполняемых в коммуникативной среде, ограничение уровня данной оценки. Но забывают иногда, что при раскрытии сущности этого явления необходимо опираться на взаимодействие различных его сторон.

Понятно, что содержание отношения и мыслительных действий человека, проявляющихся в процессе наблюдения действительности, будет различным. Его вывод, основанный на его жизненном опыте действительности, определяет философскую оценку, а его отношение к различным ситуациям этой действительности определяет логическую основу оценки. Однако центром, связывающим разные формы оценивания, является речевая деятельность.

В философии оценка является результатом познавательной деятельности, основанной на умственных, эмоциональных, теоретических мыслительных действиях человека, способного к оценке. Как сказано в словаре «Философия», «познание есть процесс восприятия мира в сознании человека. Человек не может заниматься никаким видом деятельности, не имея знаний и представления об окружающей его среде» [12, 55]. В философии оценивание рассматривается как важная деятельность, составляющая познавательную деятельность. В результате познавательной деятельности выражается оценка действительности в соответствии с целями и интересами личности. В аксиологии лидирует понятие ценности, и применение этого понятия определяет отношение человека к существующим ситуациям. В этом смысле акт оценки понимается как мнение о ценности чего-либо, то есть способности объекта познания удовлетворять потребности, желания и направления человека [3, 13].

Действительно, невозможно отделить акт оценки от понятия ценности. По этой причине в философских исследованиях понятия стоимости и цены анализируются во взаимосвязи друг с другом [11, 173-174]. Философы отмечают, что оценка является ведущим понятием в определении места знания, и подчеркивают, что изучение соотношения эпистемологии и аксиологии во многом проливает свет на проблему [8].

Обсуждение и результаты. Оценка действительности должна иметь логическую основу, независимо от того, как она представляется. Ведь оценка описывает изучаемый объект не сам по себе, а в зависимости от человека, его потребностей, чувств, вкусов и т. д. (Логический словарь 1994: 173). На основе отношения субъекта к объекту суждения приводят к выводу. По мнению логиков, «процесс вывода состоит из посылок, вывода и перехода от посылки к заключению. Для того чтобы сделать правильный вывод, прежде всего, основаниями должны быть верные рассуждения, логически связанные друг с другом» [10, 111]. По нашему мнению, выводы, сделанные при применении дедуктивного и индуктивного мышления, включают оценочные соображения.

По мнению Русского ученого А.А. Ивина, критерии оценки и языковые структуры, активизирующие их в речи, носят субъективный и не столь устойчивый характер [4, 33]. Поэтому оценка, данная какому-либо событию, не может оставаться неизменной, объект, получивший положительную оценку, через определенный период может быть оценен отрицательно. Кроме того, бывают случаи, когда говорящий становится равнодушен к объекту речи.

Влияние на оценку оказывают такие факторы, как мировоззрение, социальный статус, престиж, степень зависимости изображаемой действительности от говорящего. Например, объекту речи можно дать ментально-эмоциональное описание:

Like everything else in the cabin, Dog's supervisor was ancient and decrepit. Jack was a white – haired relic, with wrinkled leathery skin and bloodshot eyes. He wore false teeth that would roam around inside his mouth whenever he spoke, breaking up his speech and making him sound as if he was drunk. He was dressed in a blue security guard's uniform, almost identical to Dog's, except that Jack's was old and ragged. Should be in a museum, thought Dog, have some lab-rat carbon-date if for posterity. The uniform and the man (Stuart Mclean, Mad Dog).

В этом отрывке открыто выражается негативное отношение автора рассказа к оцениваемому предмету-учителю.

Следующий отрывок из рассказа Назара Эшанкула «Момокушик» ясно показывает отрицательную оценку женщины:

U qarshisida turgan ilohani oddiy bir qishloqi ayolga aylantirayotgan mo'jizaning siri nima ekanligini bilmay bir zum tek qotdi. Shamsi Salohning bu juvon haqidagi barcha go'zal xayollari, orzulariuni tashlab da'fatan qayoqqadir uchib keta boshladi: saldan keyin bu juvon anavi paxta terib yurgan, o'zlarining baxtsizliklarini shallaqilik bilan yashiradigan fahmsiz va farosatsiz, og'zi sassiq ayollardan biriga aylandi, qoldi. Hatto bu narsani nega ilgariroq anglamaganiga hayron bo'ldi. Uning qalbini uyat, nomus tuyg'lari chulg'ab oldi. Qo'shiq aytayotgan juvon qiyofasidagi o'z izlagan qo'shiq ilohasi shu bir necha soniyada ayolni butun tashlab ketgan edi (Nazar Eshonqul. Yalpiz hidi).

Реализацию положительного отношения субъекта к объекту оценки мы наблюдаем в описании, данном Рано в романе «Скорпион с алтаря»:

Ammo Ra'noning ismi-jismiga yoxud husniga juda muvofiq tushgan ekan. Men rassom emasman. Agar menda shu san'at bo'lg'anda edi, so'z bilan biljirab o'lturmas, shu o'rinda sizga Ra'noning rasmini tortib ko'rsatar, qo'yar, faqat menga ra'no gulining suvigina ko'proq kerak bo'lar edi.

Solih maxsuli xasis, ta'magir, har holda sajiyasi e'tibori bilan uni yaxshilar qatoriga qo'yib bo'lmaydir. Va lekin tabiat xasis emas, tikandek gul, aridan bol yarata beradilar. Shunga o'xshash tikanlik yog'ochdan xush islik, latif ko'runishlik Ra'no yaratilg'an edi (Abdulla Qodiriy. Mehrobdan chayon).

В изображении действительности возникновение ситуаций, когда позитивные и негативные установки реализуются во взаимном сотрудничестве, больше связано с речевым контекстом.

Сравнивать:

As her eyes wandered from Melanie, she caught the gaze of Rhett Butler, who was not mixing the with the crowd but standing apart talking to John Wilkes. He had been watching her and when she looked at him he laughed outright. Scarlett had an uneasy feeling that this man who was not received was the only one present who knew what lay behind her wild gaiety and found that amusing. She could have clawed him with pleasure (Margaret Mitchel. Gone with the Wind).

Из приведенных примеров становится ясно, что оценка протекает в разных формах, и причина этого в том, что отношение субъекта к объекту носит комплексный и разноуровневый характер.

Вообще логики достаточно серьезно занимались ценностной категорией и пытались осветить различные ее аспекты.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдулла Кадири. Скорпион с алтаря. - Т.: Изд-во Илм-зиё-заковат, 2019. - 320 с.
2. Арутюнова Н.Д. Аксиология в механизмах жизни и языка // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1984. – С. 5-23.
3. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988.
4. Ивин А.А. Основания логики оценок. – М.: Изд-во МГУ, 1970.
5. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути знаний о языке: Части речи с когнитивный точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 500 с.
6. Логический словарь. – М. ДЕФОРТ, 1994. – С. 173-174.
7. Назар Эшанкул. Запах мяты. - Т.: Шарк, 2008. 400 с.
8. Назаров К. Теория познания. - Т.: Университет, 2005.
9. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. - Т.: Национальная энциклопедия Узбекистана, 2008. - 300 с.
10. Шарипов М., Файзиходжаева Д. Логика. - Т.: Изд-во Гафур Гулям, 2004. - 214 с.
11. Шермухамедова Н. Эпистемология. - Т.: Издательство Национального общества философов Узбекистана, 2007. - 320 с.
12. Философия. Энциклопедический словарь. - Т.: Шарк, 2004. - 496 с.
13. Mangham W.S. Rain and other short stories. Moscow: progress, 1977.
14. Stuart McLean. Mad Dog // Fusion. – L.: CCWC, 2015. – 239 p.

УДК 378

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ЦЕЛЕЙ ОБУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗАХ

Т.Т.Ташкенбаев, доц., Ташкентский государственный транспортный университет, Ташкент

Annotatsiya. Ushbu maqolada texnika oliy o'quv yurtlari misolida o'zbek guruhlarida rus tilini o'qitishning pragmatik xususiyatlarining mohiyati ochib berilgan, nazariy va amaliy materialni taqdim etish metodikasi va uslubining o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: pragmatizm, o'ziga xoslik, o'qitish usullari, grammatika.

Аннотация. Данная статья раскрывает сущность прагматических особенностей обучения русскому языку в узбекских группах на примере технических вузов, анализирует специфику методики и приёма преподнесения теоретического и практического материала.

Ключевые слова: прагматизм, специфика, методы обучения, грамматика.

Abstract. This article reveals the essence of the pragmatic features of teaching the Russian language in Uzbek groups on the example of technical universities, analyzes the specifics of the methodology and method of presenting theoretical and practical material.

Key words: pragmatism, specificity, teaching methods, grammar.

Ретроспективный анализ основных зарубежных и отечественных направлений в методике обучения русского языка как иностранного позволяет сделать вывод о том, что вопрос о соотношении прагматического и общеобразовательного аспектов обучения ИЯ в рамках каждого метода решался по-разному.

Между диаметрально противоположными полюсами, которые занимают грамматико-переводные методы, отрицавшие практическую значимость изучения ИЯ, и аудиовизуальный метод, признающий приоритет практической направленности обучения предмету, располагается во времени и пространстве целая палитра методических направлений, с той или иной степенью лояльности относящихся к значимости ИЯ как учебного предмета. На выбор тех или иных «симпатий» оказывал влияние целый ряд факторов, определяющих условия обучения ИЯ в конкретный исторический период.

Прагматическая ценность изучения ИЯ определяется совокупностью практических задач, стоящих перед предметом. Как отмечал Л.В. Щерба, практические задачи диктуются жизнью, т.е. определенными социальными отношениями в обществе, и затрагивают как область знаний ИЯ, так и разные типы этих знаний. Заметим, что значение прагматической ценности обучения ИЯ высоко оценивалось отечественными учеными и практиками, ибо именно этот аспект в полной мере отражает специфику ИЯ как учебного предмета и оправдывает его включение в общую систему учебных дисциплин. Л.В. Щерба так писал о необходимости усиления практической значимости ИЯ как учебного предмета: «Преподаватели иностранных языков должны хорошенько продумать вопрос о практической полезности своего предмета вообще и преподаваемого ими языка в частности и пользоваться всяким удобным случаем для разъяснения всего этого вопроса учащимся». Впервые достаточно четко заявленный представителями прямых методов прагматический аспект обучения ИЯ получил свое развитие в рамках последующих методических концепций (методических систем). Прежде всего это касалось приоритетов в выборе практической направленности курса обучения либо только на устную речь (прямые методы), либо на чтение (Уэст), либо на стремление найти разумное соотношение между всеми видами речевой деятельности (сознательно-сопоставительный метод, аудиолингвальный метод, смешанные методы). Не менее существенным является также и то, что конечные требования к уровню владения конкретным видом речевой деятельности у сторонников разных направлений различно: от обучения устной речи в пределах туристской тематики (аудиовизуальный метод) до всестороннего овладения ИЯ, т.е. до овладения всеми видами устного и письменного общения (аудиолингвальный метод).

Анализ специальной литературы, в том или ином ракурсе освещающей прагматическую ценность обучения ИЯ, показывает, что современная трактовка практического владения ИЯ связана прежде всего с наличием реального выхода на иную культуру и ее представителей. С этим связано, в свою очередь, определение комплекса знаний, навыков и умений, наличие которых позволяет человеку пользоваться ИЯ как средством общения и взаимопонимания с культурой страны изучаемого языка и ее носителями. Что касается практической ориентации обучения ИЯ вне естественной языковой ситуации, то здесь следует подчеркнуть следующее. Поскольку значимость прагматических аспектов изучения предмета возрастает вместе с потребностью в языке как средстве общения, то важно изучать потребности обучаемых в том или ином языке, с одной стороны, а с другой — находить выход в реальную коммуникацию и возможные реальные языковые контакты у себя в стране и за рубежом. Данный тезис актуален еще и потому, что студент относится к ИЯ как к любому другому учебному предмету. Это отношение может лишь «окрашиваться» или положительными, или отрицательными, а может быть, и нейтральными оттенками. Как правило, студент видит в ИЯ обязательный для каждого, кто хочет усвоить образовательный минимум (или в определенных условиях превысить этот минимум), но реально не востребован в повседневной жизни учебный предмет.

Такое отношение служит источником многих противоречий, которые лежат в области декларируемых целей обучения и реальных практических результатов: в качестве цели обучения выдвигается развитие коммуникативных умений, позволяющих осуществлять речевое общение в реальных ситуациях, а условия и средства реализации не адекватны поставленной цели, т.е. искусственны. Отсутствие мотивации, основанной на естественной потребности к общению на ИЯ, а также реальной возможности использовать иноязычный речевой опыт в реальной жизни не позволяет достичь существенных результатов в обучении ИЯ (в первую очередь — в решении практических задач).

В связи с акцептацией прагматической направленности в обучении ИЯ возникает вопрос, чему следует отдавать предпочтение в учебных условиях: устным, письменным формам общения или тем и другим в равной степени? В истории методики нет на этот вопрос однозначного ответа. На наш взгляд, ответить на него — значит определиться в поиске решения следующей задачи: кто из учащихся где и когда будет реально пользоваться изучаемым языком в общении с его носителями.

Вне естественного контекста бытования языка, т.е. вне пределов страны изучаемого языка, наиболее реальным является опосредованный контакт с аутентичной информацией, что делает наиболее значимыми рецептивные виды речевой деятельности: чтение и аудирование. Это свидетельствует о необходимости выдвигать в теории и практике обучения ИЯ на первое место процессы понимания. Скорее всего, речь должна идти о методике обучения предмету, в основу которой должна быть положена работа над текстом, точнее, вся работа над языком должна идти «от текста». Текст является стимулом для развития всех других видов речевой деятельности, в том числе и устной речи. Еще Л.В. Щерба писал о том, что пассивное владение ИЯ в условиях обучения в нашей стране гораздо важнее активного.

Овладение умением читать и (или) понимать аудио-, видеоинформацию имеет вполне естественную мотивацию и может быть доступно абсолютно каждому, кто хочет выучить ИЯ, не покидая пределы своей страны. Однако такое утверждение не ущемляет прав продуктивных видов речевой деятельности, тем более что любой процесс обучения в искусственно создаваемой языковой среде — это процесс, нацеленный на перспективу, т.е. на ситуации, с которыми студент может столкнуться в будущем, вступая в контакт с носителем изучаемого языка как в своей стране, так и за рубежом. Итак, прагматический аспект обучения диктует необходимость дифференцированно (с учетом реальных условий обучения) относиться к определению приоритетов в выборе видов речевой деятельности, при этом независимо от конкретного типа учебного заведения роль рецептивных видов речевой деятельности существенно возрастает. Как мы уже отмечали, прагматический аспект цели обучения связан с формированием у учащегося знаний, навыков и умений, владение которыми позволит ему приобщаться к социокультурным ценностям страны изучаемого языка в условиях межкультурной коммуникации. В связи с этим определенным интерес представляет вопрос: что следует понимать под комплексом знаний, навыков и умений, если мы говорим о формировании у обучаемого основных черт вторичной языковой личности?

Если следовать принятой в данной работе логике рассуждения в категориях концепта вторичной языковой личности, то применительно к рецептивным видам деятельности речь может идти об обучении умениям «распознавать национальную языковую личность в стереотипных отношениях элементов нулевого уровня ее структуры (и одновременно — формировать в себе ее черты)». Что касается продуктивных видов деятельности, то в данном случае учебный процесс должен быть нацелен на овладение учащимся системой лексико-семантико-грамматических связей изучаемого языка, позволяющих ему осуществлять текстовую деятельность в наиболее типичных, стандартных ситуациях общения, т.е. на уровне обыденного употребления языка. Последнее не исключает, а предполагает развитие у студентов нестандартных, неповторимых вербальных ассоциаций, позволяющих человеку выражать простейшие личностные интенциональности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Щерба Л.В. Дополнения и поправки к «Русскому правописанию» Я. К. Грота со справочным указателем к нему. СПб., 1911. 46 с. (На правах рукописи).
2. Ташкенбаев, Т. (2022). The financial impact on modern youth: the example of students of technical universities. Новый Узбекистан: успешный международный опыт внедрения международных стандартов финансовой отчетности, 1(5), 208-210.
3. Ташкенбаев, Т. Т. (2018). Использование краеведческого материала в обучении русскому языку в узбекских группах. /Колпинские чтения по краеведению и туризму (pp. 346-349).

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ КАЧЕСТВА РУКОВОДИТЕЛЕЙ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ

*Л.А.Халмаматова, доц., Ташкентский архитектурно-строительный университет,
Ташкент*

*Н.Б.Курбанова, доц., Ташкентский архитектурно-строительный университет,
Ташкент*

С.А.Ходжаева, директор, 28-школа, Ташкент

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy rahbarning ta'lim sohasidagi faoliyati hamda ta'lim muassasalari rahbarlarining iqtisodiy faoliyat qobiliyati ustunligining o'ziga xosligini ochib berilgan. Bu esa korxonalar rahbarlarining har xil tipdagi menejerlarini aniqlashga imkon beradi. Shuningdek, o'rta bo'g'indagi rahbarlarning psixologik malakasini oshirishning asosiy muammosi, ya'ni ushbu kadrlarni maqsadli tayyorlashni tashkil etish bo'yicha tizimli ishlarning yo'qligi hal etilmoqda. Shunisi e'tiborga loyiqki, ushbu tadqiqot ta'lim tizimi rahbarlarining malakasini oshirish muassasalari negizida ham amalga oshirilishi mumkin.

Kalit so'zlar: lider, biznes-menejer, dider, administrator, psixologik kompetentsiya, umidsizlikka toqat qilmaslik, "men", direktiv, kollegial, liberal uslublar.

Аннотация. В данной статье исследуется деятельность современного руководителя в сфере образования, выявляется и изучается специфика преобладания способности к хозяйственной деятельности руководителей учебных заведений, которая позволяет определить различные типы руководителей хозяйственников. Также, решается основная проблема повышения психологической компетентности руководителей среднего звена, являющаяся отсутствием систематической работы по организации целевой подготовки этих кадров. Примечательным является то, что данное исследование можно осуществлять на базе институтов повышения квалификации руководителей системы образования.

Ключевые слова: руководитель, хозяйственник, лидер, администратор, психологическая компетентность, фрустрационная не толерантность, «Я», директивный, коллегияльный, либеральные стили.

Abstract. This article examines the activities of a modern leader in the field of education, reveals and studies the specificity of the predominance of the ability for economic activity of heads of educational institutions, which makes it possible to identify various types of managers of business executives. Also, the main problem of increasing the psychological competence of middle managers, which is the lack of systematic work on organizing targeted training of these personnel, is being solved. It is noteworthy that this study can be carried out on the basis of institutions for advanced training of leaders of the education system.

Key words: leader, business executive, leader, administrator, psychological competence, frustration intolerance, "I", directive, collegial, liberal styles.

В данное время уделяется большое значение решению проблемы создания условий, способствующих повышению эффективности труда в трудовых коллективах. Трудовой коллектив, психология взаимодействия и специфичность объекта трудовой деятельности – является предметом изучения социальной психологии. Особенности взаимодействия в коллективе определяются не только спецификой деятельности, но и спецификой взаимоотношений в коллективе, отношения к коллективу руководителей высшего и среднего звена.

Современный руководитель в сфере образования – заместитель директора по учебной и воспитательной работе, должен быть компетентен, как в решении вопроса построения, организации и управления учебно-воспитательным процессом, так и проявлять способности к хозяйственной деятельности. В наше время вольно или невольно учебно-воспитательные учреждения втягиваются в рыночные отношения. Выявление и изучение специфики преобладания способности к хозяйственной деятельности руководителей учебных заведений, позволяет определить различные типы руководителей хозяйственников. Первый тип – высоко выраженная хозяйственность, умеренная, низкая степень хозяйственности. Остановимся на описании характеристик различных типов административных работников.

Администраторы высококвалифицированные имеют тенденцию к проявлению высокой степени хозяйственности. Они трудолюбивы видят смысл жизни в своей работе, но зачастую испытывают чувство одиночества и оцениваются как «холодные», «одинокие», «бездушные», «прагматичные». Ко второму типу относятся администраторы, которые успешно совмещают

трудовую и личную жизнь. Они могут создавать условия, как для себя, так и для коллектива. Работа не считается самоцелью, а определяет взаимоотношения в коллективе. Третий тип администратора – беспечный. Эти руководители относятся к профессиональной деятельности, как возможности статусного положения и не более того. Для них важно то, что при руководящей деятельности можно спокойно заниматься своими личными делами. Исследования в области изучения психологической компетентности руководителей среднего звена, направлены и на раскрытие таких показателей как соотношение черт лидера и администратора. Это исходит из положения о том, что между такими понятиями как лидер и администратор существуют различия. Так для руководителя с более выраженными чертами лидера присущи следующие личностно значимые качества: доверие людям, свобода выбора, конфиденциальность, защита прав членов коллектива, гласность, умение входить в доверие, учет различных мнений, знание нужд и проблем членов коллектива, умение принимать решения и практически действовать для их реализации. Тогда как для администратора характерны иные позиции: решение социально – бытовых проблем, это обязанность самих людей, а не руководителя; умение заставить людей «крутиться»; жажда власти; в интересах дела может быть жестоким; умение любыми средствами заставить людей выполнять полезную работу; отдает команды и приказы в одинаковой форме всем своим подчиненным; умение внушить страх окружающим; игра на чувствах и скрытых слабостях; в качестве стимула использует страх наказания, так как считает, что ожидание наказания стимулирует гораздо сильнее, чем поощрение; может поставить себя так, что люди начинают соглашаться с ним из страха «нарваться на неприятность». Как видно из вышеописанных характеристик различие позиций «лидера» и «администратора» в отношении к подчиненным, в первом случае позиция строится на доверительных личностных взаимоотношениях, во втором на манипулировании отношений с целью достижения результатов в деятельности. Какая из этих позиций лучше или хуже сказать тяжело, как правило у руководителей среднего звена всегда возникает необходимость пересмотра своего отношения к членам коллектива. Так как бывает, что хороший лидер, может не добиться исполнения работы в срок, а у руководителя с позицией администратора могут возникать проблемы в общении с членами коллектива, утомляемость и нервные срывы, текучесть кадров, при наличии высокой производительности труда.

В такой ситуации от руководителя требуется адекватное понимание своей позиции и сложившейся в коллективе ситуацией. Верно, понимать свое состояние и необходимость выбора той или иной позиции помогает руководителю знания о своей «Я» - концепции. А именно понимание, осознание того какой «Я» в реальности руководитель. Это сложный процесс осознания, требуют времени. Как правило, существует идеализированное отношение к себе, как к руководителю. Вот характеристика этого образа, описанная в психологии «отношение к себе в будущем времени (стремление к достижениям), преимущество изображаемого «Я» - это та маска, которую человек выставляет напоказ, чтобы скрыть за ней какие-то отрицательные или слабые черты своего реального «Я»». В психологии личности описано и динамическое «Я», отвечающее за то, кем бы хотел стать человек.

Формирование реального образа «Я» руководителя, возможно только при условии постоянной работы над собой над развитием профессионально значимых личностных качеств: организованности, уверенности в себе, умение планировать деятельность, социально-коммуникативная компетентность. Рассмотрим каждое из них в отдельности. Такое личностное качество как «Организованность» заключается в способности целенаправленно управлять своей активностью, что проявляется в умении контролировать, рассчитывать свои действия, строго планировать время и средства, доводя начатое дело до завершения.

Справиться руководителю среднего звена с текущей работой позволяет такое умение, как умение планировать свое время. Здесь психологическая компетентность проявляется в умении планировать, действовать по обстоятельствам, рационально обходиться со своим временем. Эффективный руководитель, а значит и более компетентный тот, который меньше времени тратит на убеждение преимуществ мероприятий и методов, а больше ориентируется на концентрации на работе. Для повышения эффективности и компетентности, необходимо учитывать и такой показатель как уверенность в себе. Так как принятие решений, воплощение их в жизнь, реализация поставленных задач не возможна без уверенности в собственных силах. Поэтому те руководители, которые имеют низкие показатели уверенности в себе должны пройти курс тренинга. Еще один из показателей, необходимых рассмотреть для более объективной оценки уровня психологической компетентности руководителей, является их отношение к деньгам. Отношение к деньгам позволяет раскрыть коммерческие способности,

склонность к риску, а также возможность демонстрации качеств менеджера. Руководитель среднего звена в учебно-воспитательном процессе должен проявлять способности хозяйственника с одной стороны, а с другой умения руководить педагогическим коллективом. Общеизвестным фактом является тот факт, что среди различного коллектива наиболее сложным в управлении является коллектив педагогический, так как он в основном представлен гендерным перевесом в сторону представителей женского пола. К сожалению, в общественном сознании бытует мнение о том, что профессия педагог – это прерогатива женского вида деятельности. Изменение гендерного неравномерного распределения наблюдается в соотношении вида учебно-воспитательного заведения. Так, в дошкольных учреждениях – 99% - персонала женского пола, средние школы – 80%-70%; средние специальные учебные заведения 60% -55%; высшие учебные заведения в зависимости от гуманитарного, технического направления около 60% - 50%. Гендерная особенность коллектива, возможно и определяет специфику управленческой деятельности и выбор того или иного стиля руководства. Готовность к руководящей деятельности напрямую зависит от характера отношения к данному виду деятельности. Как правило хороший специалист в области преподавания, не всегда может возглавить педагогический коллектив, он может быть ведущим специалистом в своей области, но как руководитель имеет низкий статус. Иначе обстоит дело с так называемыми руководителями – исполнителями. Они, как правило успешно работают в слаженных, сформированных коллективах, имеющих хорошие показатели сплоченности, наличия традиций. Цель руководства в данном случае заключается в том, чтобы прислушиваться к мнению вышестоящих руководителей и коллектива, больше внимание уделять кадровым и перспективным вопросам, шире использовать коллективные формы принятия решений. Иной характер отношения к руководящей работе мы видим у представителей так называемых «руководителей – организаторов». Они умеют сконцентрировать свои силы на наиболее важных проблемах: проблеме эффективного подбора кадров; проблему разработки и согласования оптимального (реально выполняемого) плана; проблему материально- технического снабжения. Сила руководителя – организатора в том, что он не идет на поводу у текущих дел, отделяет главное от второстепенного, умеет во что бы то ни стало добиваться решения принципиальных проблем, не останавливаясь перед конфликтами и взысканиями. Как видно из вышесказанного сложность управления коллективом руководителей среднего звена заключается в сложности осознания данного вида деятельности. Этот вид деятельности напрямую определен её спецификой, а именно согласование высших организационных и исполнительных структур, согласование и контроль за качеством реализации работы, при отсутствии прямой возможности решать кадровый вопрос. Разрешить эту сложность можно при условии выбора оптимального стиля руководства коллективом. Среди стилей управления выделяется: директивный, коллегиальный, либеральные стили. В одном виде стили преобладают редко в основном они представлены в смешанном варианте: директивно-коллегиальный; коллегиально-либеральный; директивно-либеральный; смешанный. При этом результаты смешанного типа соответствуют разным характеристикам руководства: неуверенного, меняющегося, непредсказуемого. Как видно из данных можно предполагать, что руководитель опытный психологически компетентный использует в основном различные стили, но не смешивает их. Он руководит уверенно. Иначе говоря, у этого руководителя развиты так называемые социально-поведенческие реакции. Уровень развития социально-коммуникативной компетентности позволяет руководителю среднего звена строить свое поведение адекватно сложившейся ситуации. Ярко выраженность следующих показателей негативно сказывается на работе руководителя: социально-коммуникативная неуклюжесть; нетерпимость к неопределенности; чрезмерное стремление к конформности; повышенное стремление к статусному росту; ориентация на избегание неудач; фрустрационная нетолерантность. Из этого следует, что руководитель среднего звена должен развивать навыки эффективного делового и личного общения, постоянно работать над развитием продуктивного, творческого мышления и уделять внимание личностному росту. Подводя итог вышесказанному в своей статье мы делаем заключение о том, что основной проблемой повышения психологической компетентности руководителей среднего звена является отсутствие систематической работы по организации целевой подготовки этих кадров. Данную работу можно осуществлять на базе институтов повышения квалификации руководителей системы образования. Подготовка руководителей среднего звена учебно-воспитательных учреждений возможно осуществлять в нескольких направлениях: развитие способностей к хозяйственной деятельности; расширение знаний и формирование навыков

использования того или иного стиля руководства, развитие социально-коммуникативной компетентности, развитие продуктивного, творческого мышления; изучение и работа над индивидуально-типологическими характеристиками личности. Возможность реализации задач подготовки руководителей среднего звена мы видим в организации психологических тренингов: тренинг личностного роста; тренинг общения; тренинг развития необходимых хозяйственных навыков; тренинг развития продуктивного мышления; тренинг усвоения стилей руководства. На наш взгляд эффективным является и проведение семинар–тренингов, круглых столов по обмену и анализу опыта работы руководителей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Рогов Е.А. Личность в педагогической деятельности. РнД, 1994.
2. Личность учителя: теория и практика. - Р.Д, 1996.
3. Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии/ под ред. И.И.Ильцова, В.Я.Лядис – М., 1980. Т.1.
4. Рогов Е.И. Личность учителя: теория и практика. РД. 1996 г.
5. Леонтьев А.Н. Избранные психологические труды, М.Педагогика 1983, с.157

УДК 37.02

УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ИННОВАЦИОННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

А.Х.Худойбердиева, старший преподаватель, Шахрисабзский государственный педагогический институт, Шахрисабз

Annotatsiya. ushbu maqolada o'quv jarayonida kognitiv universal ta'lim harakatlarining tahlili, boshlang'ich maktab o'quvchilarining ijodiy tafakkurini rivojlantirish va uning o'rganishga ijobiy munosabati asoslari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: ijodiy faoliyat, ta'lim, shaxsni shakllantirish, jarayon, kognitiv jarayon, boshlang'ich maktab o'quvchilarining rivojlanishi ta'lim motivatsiyasi, shakllantirish usullari.

Аннотация. В данной статье раскрывается анализ познавательных универсальных учебных действий в процессе обучения, развития творческого мышления младших школьников и основой его позитивного отношения к обучению.

Ключевые слова: творческая деятельность, образование, становления личности, процесс, познавательный процесс, развития младших школьников учебная мотивация, методы формирования.

Abstract. This article reveals the analysis of cognitive universal educational actions in the learning process, the development of creative thinking of younger schoolchildren and the basis of their positive attitude to learning.

Keywords: creative activity, education, personality formation, process, cognitive process, development of younger schoolchildren, educational motivation, methods of formation.

Введение. "Педагогика творческого мышления определяет деятельность как форму человеческой или коллективной деятельности, предполагает создание чего-то качественно нового, ранее не существовавшего. В отношении образовательного процесса творчество следует определять, как форму человеческой деятельности, направленную на создание качественно новых для него социально значимых ценностей, т. е. важных для становления личности как субъекта общества" [39]. Под творческой деятельностью мы понимаем деятельность, которая имеет следующие характеристики: она направлена на решение творческих задач, которые характеризуются отсутствием способа решения задачи в предметной области, это способ решения задачи, связанный с созданием новых знаний как ориентировочной основы поиска дальнейших знаний, это наличие неопределенности в освоении новых знаний и решение задачи на их основе. описывается методом.

"В широком смысле под термином" универсальная учебная деятельность "понимается способность к обучению, то есть способность субъекта к саморазвитию и самосовершенствованию посредством сознательного и активного усвоения нового социального опыта" [39]. Познавательные универсальные учебные действия носят исследовательский характер и направлены не только на процесс познания, но и на его результат, и всегда связаны с целеустремленностью, ее реализацией, преодолением трудностей, волевым напряжением и усилием. Систематическое закрепление и развитие, познавательные универсальные учебные действия становятся показателем общего развития младших школьников и основой его позитивного отношения к обучению. У младших

школьников формируется представление о жизненной ценности обучения [61]. К развитию творческого потенциала личности в процессе воспитания относятся:

развитие знаний и умений, необходимых для вовлечения младших школьников в творческую учебную деятельность;

вовлечение младших школьников в учебную творческую деятельность, в которой происходит развитие компонентов творческого потенциала;

формирование познавательных универсальных учебных действий, способствующих развитию творческого мыслительного потенциала младших школьников: общеобразовательных, логических, символических.

На основе анализа познавательных универсальных учебных действий в процессе обучения можно выявить важнейшие составляющие творческого потенциала личности: учебная мотивация, познавательная активность, самостоятельное решение творческих задач, уровень интеллектуального развития. Деятельность педагога по развитию творческого потенциала младших школьников включает следующие этапы:

диагностика уровня развития творческого потенциала младших школьников;

творческого потенциала младших школьников

для достоверного изучения компонентов предлагается использовать комплекс диагностических методик;

Методология исследования. Методы формирования творческой деятельности у младших школьников разнообразны. Занятия по чтению способствуют развитию у учащихся самостоятельного и творческого мышления, речи посредством использования разнообразных творческих заданий, деятельности по моделированию учебных предметов, направленной на формирование творческой активности учащихся [117]. Повторение и закрепление пройденных на уроке тем: повторяют прочитанное, изученное дома, вне урока рассказывают содержание прочитанных книг, выполняют задания для упражнений, повторяют правило своими словами. Постоянное повторение укрепляет память, развивает речь.

Презентация-один из видов творческой деятельности развития речи младших школьников, когда слушающий или читающий рассказ, предназначенный для письменной презентации, должен усвоить идею и передать ее своими словами. Одним из видов творческой деятельностью из исследований следует сделать вывод, что от эффективных методов развития творческого мышления младших школьников в инновационной образовательной среде следует отличать эвристический метод, сочетающий алгоритмическим методом с учебно-предметной моделирующей деятельностью. Система работы по развитию речи позволяет развивать умение анализировать, обобщать, грамотно строить и выражать свои мысли и идеи, а также развивает самоудовлетворение и критическое мышление.

Под критическим мышлением понимается любознательность младших школьников, умение высказывать свое мнение по тому или иному вопросу, использование исследовательских и творческих методов для доказательства своего мнения. Критическое мышление-это способность поднимать новые вопросы, выдвигать различные аргументы и принимать независимые, взвешенные решения. Ученик начальной школы, умеющий критически мыслить, может выявлять противоречия в тексте и типы структур, которые в нем присутствуют. Критерии оценки активности творческого мышления важны не только для логического мышления, но и для способности опираться на идеи собеседника, высказывать свою точку зрения, аргументировать, находить и резюмировать несколько решений любой проблемы, рассматривая проблемы с разных точек зрения, получать информацию [47].

Выявлена гармония педагогических и информационных технологий с их возможностями. Для построения модели использовались методологические основы, педагогико-психологические, социально-исторические предпосылки и теоретико-педагогические предпосылки. В модели начальный класс развивался на основе критериев развития творческого мышления учащихся, чувства новизны, критичности, ориентированности на творчество, умения менять систему объектов.

Анализ и результаты. При анализе условий, созданных для решения проблемных вопросов, направленных на развитие творческих способностей учащихся, необходимо учитывать специфику творческой деятельности. Первая из этих характеристик-способность творческого мышления, проявляющаяся в связи с личностью, мотивами, личностной целью ученика. В этом случае результат достигается, если задание стимулирует творческий поиск, направленный на развитие творческого мышления. Это позволяет ученикам начальной школы искать решения, переносить результат в другую ситуацию и искать новшества для себя,

повышает творческий потенциал старшеклассников, которые постепенно начинают решать проблемы, и позволяет ученикам начальной школы создавать что-то новое для себя. Таким образом, он развивает творческие способности каждого младшего школьника на уровне его способностей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Михайличенко В. Творческое мышление и его активизация в учебном процессе // Новый коллегиум. – 2004. – № 3. – С. 23–29.
2. Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфулов Д.М., Тўраев А.Б. Инновацион таълим технологиялари. Тошкент: Сано стандарт, 2015. – 81 б.
3. Первушина. Е. Мой ребёнок – гений. Развитие интеллектуального и творческого потенциала. – М.: Амфора, 2014. – 62 с.
4. Первалова, А. А. Формирование творческого потенциала студентов вуза (на начальном этапе обучения): диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук //– Кемерово: 2004. – 210
5. Петров, К.В. Акмеологическая концепция развития творческого потенциала учащихся: автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора педагогических наук // К.В. Петров – М.: 2008. – 65 с.
6. Пиаже Ж. – М.: Римис, 2008. – 448 с. 8
7. Рындак В.Г. Социализация и творческое развитие личности //Под ред. проф.Ориенбург, 2000.–315 с.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАҢЛАР АКАДЕМИЯСИ
МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ

ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ

№5/3 (101)
2023 й., май

Ўзбекча матн муҳаррири:
Русча матн муҳаррири:
Инглизча матн муҳаррири:
Мусахҳих:
Техник муҳаррир:

Рўзметов Дилшод
Ҳасанов Шодлик
Мадаминов Руслан, Ламерс Жон
Ўрозбоев Абдулла
Шомуродов Журъат

“Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси” Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги
Хоразм вилоят бошқармасида рўйхатдан ўтган. Гувоҳнома № 13-023

Теришга берилди: 05.05.2023
Босишга рухсат этилди: 10.05.2023.
Қоғоз бичими: 60x84 1/8. Адади 70.
Ҳажми 18,6 б.т. Буюртма: № 5-Т

Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими
220900, Хива, Марказ-1
Тел/факс: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18